

Игорь Бунич

**ПАРТИЯНИНГ
ОЛТИНДАРИ**

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2005

Қўлингиздаги китоб яқин ўтмишдан, айтиш мумкинки, тарихнинг энг кир, қора кунлари бўлмиш кейинги шўро замонларидан ҳикоя қилади. Унда бийрон тилларида халқ ғамини еган, унинг манфаатлари ҳимоячиси бўлган, амалда эса айни халқнинг сўнгги бурда нонигача сурбетларча тортиб олиб ўзлаштирган коммунистик фирқа «доҳийлари»нинг мисли кўрилмаган кирдикорлари тарихий далиллар билан очиб ташланади. Бу китобни ўқиб дунё ишларига теранроқ назар ташлашга, ғоя билан амални фарқлашга, кимнинг ким эканини билишга ўзимизда рағбат сезамиз.

Китоб кенг ўқувчилар оммасига — уйғоқ фикрли инсонларга анча-мунча маънавий ва илмий озуқ беради деб ўйлаймиз.

Русчадан **Озод Шарафиддинов** таржимаси

Махсус муҳаррир **Раҳмон Кўчқоров**

Б $\frac{4702620204-8}{M25(04)-05}$

© «Маънавият», 2005

АСРНИ ҲОРИТГАН ҲОДИСА

Поёнига етаётган йигирманчи юз йилликнинг энг машхур, оламшумул, жамики одамзодни лол қолдирган воқеалари рўйхатини ҳар ким ҳар хил тартибда тузиши мумкин. Бироқ, бу рўйхатларнинг ҳаммасига, айти асрда иккита жаҳон урушининг бўлиб ўтгани, ядро қуроли кашф этилиб инсоннинг ўзига қарши ишлатилгани, одамнинг коинотга парвоз қилгани, «Титаник» ва Чернобиль ҳалокати юз бергани, СПИД касаллигининг пайдо бўлгани сингари ҳодисалар, албатта, киритилади. Ва аминманки, барча рўйхатларнинг бошида бу асрнинг энг асосий ҳодисаси сифатида бир мудҳиш воқеа битилади. Бу – асримиз тонготарида дунёга келиб, унинг сўнгида ўз-ўзини маҳв этган «социализм» деб аталмиш ўлатнинг инсоният бошига солган ҳисобсиз кулфатларидир. Бошқа оламшумул ишларнинг аксариятини рўй беришида ҳам унинг қандайдир алоқаси борлиги туфайли бу ҳодисани биринчи қилиб ёзишга тўғри келади.

Хўш, аслида бу қандай ҳодиса эди? Нега у юз берди ва нима учун инсониятни бунчалар узоқ овора қилди? Большевиклар қилган кирдикорлар чиндан ҳам коммунистик ғояларнинг ҳаётий кўриниши эдими? Бугунга келиб бу оғули ғояларнинг буткул йўқ бўлиб кетгани ростми?..

Етмиш йиллик яқин тарих ҳақида туғилаётган мураккаб саволларнинг чеки-чегараси йўқ. Уларга жавоб излаш мақсадида мозий сари йўлга отланган сайёҳларнинг ҳам. Бироқ уларнинг кўпчилиги бундай «саёҳат»да илк бор юргани туфайлими ёхуд буни бор-йўқ саёҳат деб ўйлаб, йўл давомида учраши мумкин бўлган даҳшатларга руҳан тайёр эмасликлари боисми, ўта тез таъсирчанликлари, ҳайратларининг тоши енгиллиги панд бериб, юзаки таассуротларга, нотўғри ҳукм-хулосаларга йўл қўймоқдалар. Ҳолбуки, фақат қоралаш, қуруқдан-қуруқ инкор, тарихни ҳис қилмаслик тамойиллари фанда ҳам, бугунги замондошимиз дунёқарашда ҳам жиддий ўзгариш ясамаслиги баробарида, ҳатто, уларнинг зарарига хизмат қилиши ҳам мумкин...

Масаланинг яна бир мураккаб жиҳати бор. Гап шундаки,

ҳамма нарса ҳақидаги, хусусан, тарих тўғрисидаги одамзоднинг — олимнинг, публицистнинг, файласуфнинг мулоҳазалари беистисно нисбий қимматга эга бўлади. Ҳар бир одам ўзи айтаётган мулоҳазасини, чиқараётган хулосаларини ҳақли равишда тўғри деб ўйлайди ва бу табиий ҳам. Агар бунинг тескариси бўлса эди, бу одамдан шубҳаланиш мумкин эди. Лекин, кўплаб фактлар асосига қурилган, узоқ ва ҳар томонлама текширувдан ўтган манбаларга суянган бўлмасин, барибир, бизга энг тўғри бўлиб кўринган хулосалар ҳам нисбийдир. Чунки, дунёнинг ўзида хулоса йўқ. Чунки олам ва одам ҳақидаги инсоннинг ожиз мулоҳазага киришуви, то яралибдики, узлуксиз давом этапти. Унинг охирига етдим, сўнги ҳақиқатни айтдим деганнинг заволи тайин. Шу ерда ўрни экан, Кайковуснинг «Қобуснома»сида баёини топган, подшоҳ Хисрав Парвезнинг доно вазири Абузуржмехрининг ушбу сўзларини эслайлик: «Ҳамма нарсани ҳамма билур, аммо ҳамма нарса ҳануз онадин туғилмамишдур...»

Демак, одамга қоладигани, уни юпанишга ундайдигани шуки, биз олам ва одам ҳақида, гарчи нисбий бўлсин, иложи борича кўпроқ ҳақиқат битилган асарларни излаймиз, шуларга ишонамиз (улардан-да тўғрироқ ҳақиқатлар топилгунга қадар!), улардан илмий ва маънавий озук топамиз.

Хусусан, XX аср ўлати бўлмиш социалистик тузум ҳақида, унинг «доҳийлари» қилган хунрезликлар тўғрисида нисбатан батафсил, реал манбаларга бой, энг муҳими — тўғри нуқтаи назардан туриб битилган асарлар ичида рус муаллифи Игорь БУНИЧнинг «Партиянинг олтинлари» китоби алоҳида диққатга лойиқдир.

... Ҳамма реалистлар сингари улуғ драматург Шиллер дунёни бошқарувчи куч деб икки нарсани санаганди — муҳаббат ва бойлик! Мана шу «қўш жодугар» одамзодни ҳар кўйга солади деб башорат қилганди у. Большевиклар, айниқса, уларнинг ўтда куймас ва сувда чўкмас етакчилари ҳам ўзларини ўта реалист санардилар. Шу сабаб улар дунёни бошқариш учун бир нарсанинг ўзи ҳам етади деб ҳисоблашди, бу ишга муҳаббатни аралаштирмасликни маъқул топишди; ортиқча кўз ёшию дийдиёнинг кимга кераги бор? Ахир нозиктаъб Белинский ҳам айтиб қўйибди:

Нечун ҳар нарсага кўз ёш дарёси?!

Кўз ёши даркордир буюк ишларга...

Кўнгил аралашмаган ишнинг эса, у ҳар қанча «буюк» бўлмасин, натижаси олдиндан маълум...

И. Буничнинг фикрича, ғояларининг асосига хусусий мулкка қаршилик мақсадини кўйган большевик раҳбарларнинг ўзлари бутун мамлакат мулкни шахсий ихтиёрларига олишдан уялмайдилар. Лениндан бошлаб то ГКЧПчиларга қадар — партиянинг аксарият раҳбар ва раҳбарчаларининг бутун фикру ёди қандай қилиб бўлмасин, қачон бўлмасин, кимники бўлмасин, мамлакат бойлигидан кўпроқ улуш юлиб қолиш бўлганини муаллиф қўл остидаги фактлар билан исботлаб кўрсатади. Аслида бу тузум, бу ғоя эгалари таназзулининг бош сабаби ҳам шунда эди — сиёсий мунофиқлик, сўзда бир хил, амалда мутлақо бошқа хил қиёфада намоён бўлиш уларнинг ҳаёт тарзи, шармандали ўлимига қадар ҳукмронлик қилиш усули бўлиб қолаверди.

Ёдингиздадир, ўз даврининг машҳур пьесаси — «Милтиқли киши» асаридаги бир эпизодни хўп хотирамизга михлашгани. Гўё, Смольнийда боши билан ишга шўнғиган, кун бўйи туз тотмай ўтирган Ильичга оддий аскар ўз ризқи — иссиқ чой ва оқ қандни таклиф қилганида, бу «пролетар ишига фидокор»нинг айтган сўзларини эсланг: «Чойингиз учун раҳмату, лекин қандингизни болаларга беринг!»

Мана халқ ғамида яшаш, келажак насларни ўйлаш, ана жонфидалигу мана камтарлик!..

Энди бўлса Буничдан ўқиймиз: «Ҳар куни Марказий Кўмита ошхонасининг талабномалари ва Кремлдаги хизмат кўрсатувчи ҳар хил соҳаларнинг қоғозларини имзолар экан, Ленин уларга берилаётган озиқ-овқатларнинг хилларини диққат билан кузатиб турган. Бу овқатларнинг хилларига, албатта, увулдириқнинг уч нави, гўштнинг хилма-хил навлари, колбаса, пишлоқ, тансиқ балиқлар, Ленин ўзи жуда яхши кўрадиган шўр бодринглар, кўзиқоринлар, уч хил кофе кирган...»

Албатта, айтишимиз мумкин — Лениннинг кичкинагина қорни қанча ҳам нарсани сиғдирарди, эса ебди-да, деб. Афсуски, Ленин ва ленинчиларнинг курсоқларининг туби тешик экан. унинг поёни йўқ экан. Ва бу курсоқлар шу қадар урчиганки, сал бўлмаса, дунёнинг олтидан бир қисмини еб битирай деди.

Жиддий тилда айтадиган бўлсак, коммунистлар етмиш йилдан кўпроқ ҳокимият тепасида ўтириб, қўл остидаги

халқларни эксплуатация қилишнинг бошқа бирорта тузумда кузатилмаган усулларини ўйлаб топишган, бу усулларни ҳеч сесканмай миллионлаб одамларнинг устида, уларнинг жони эвазига синашган.

Улар учун одам улкан машинанинг «винтчаси ва паррагидан» бошқа нарса эмас, унинг умри бўлса, бу машина ўтхонасига қаланадиган арзон ўтин эди.

Шўро тарихида бирон йил бўлмаганки, халқнинг бирор қатламини қатли ом қилиш учун недир кампания ўйлаб топилмаган бўлсин. Фуқаролар уруши, коллективлаштириш, «халқ душманлари»ни тугатиш, космополитизмга қарши кураш, атеизм, партия сафларини тозалаш сингари ўнлаб йилларга чўзилган кампанияларда бўлса, миллионлаб беғуноҳ кимсаларнинг азиз умри қурбон қилинди. «Халқ ҳокимияти» номини ўзига ўзи тақиб олган бу раҳбарият айти халқни хоҳлаган кўйга бошлар, унинг вакилларини бир-бирларига қайраб солиб, ҳар икки томон жасади устида қузғундай совуқ роҳат туярди.

Большевизм юзлаб миллатлар бошига солган кўргуликлар тафсилоти билан китобнинг ўзидан танишиш имконияти бўлгани туфайли мен бошқа бир мулоҳазага урғу бериш билан чекланаман: ҳўш, бу сингари тарихий-публицистик асарларнинг бугунги ўқувчи учун қандай аҳамияти бор?

Биринчидан, тарих, унинг саҳифалари қандай ранг билан бўялган бўлмасин, албатта, ўқилиши ва уқилиши керакдир. Қолаверса, бу — бизнинг ҳам оталаримиз тарихи, уларнинг аччиқ қисматлари баёни.

Иккинчидан, тарих холис ва ҳалол ўрганилмоғи, унинг бағрида кечган ҳодисалар тўғри — инсонпарварлик нуқтаи назаридан баҳоланмоғи талаб этиладики, қўлингиздаги китоб бу жиддий талабга ҳам жавоб беради.

Учинчидан, тарих фақат шу фан соҳаси кишилари билиб-текшириб қўядиган илм тури бўлмай, уни, айти ҳодисалар тақдирига даҳлдор бўлган миллатларнинг барча онгли вакиллари билиши лозим бўлган муҳим маънавият мулки ҳисобланади. Бу билим бизни бугунги кун қадрига етишга ўргатади, эртанги кун сарҳадларига тўғри қалам босишимизга гаров бўлади.

Энг асосийси эса, ҳаётга кириб келаётган авлодларнинг «коммунизм» деган чўпчакка, «социалистик» деган ғояга алданмасликлари, бу каби чиройли атамаларнинг асл мо-

ҳияти нимада эканини англаб ҳушёр тортишлари учун ҳам «Партиянинг олтинлари» сингари китоблар мутолааси зарурдир.

Қолаверса, сиёсий ва иқтисодий таназзул ҳолатини бошидан кечираётган айрим қўшни мамлакатларда коммунистик ва ҳатто, «сталинчи» партияларнинг бош кўтараётгани, ҳокимиятни қўлга олиш учун жиддий уринаётганлари тараққийпарвар ҳар бир инсонни ташвишга солмаслиги мумкин эмас. И. Бунич китобида ўз аксини топган тарихий ҳақиқат эса, бу талвасаларнинг етакчилари қиёфаси ва мақсадларини очиб ташлашга ёрдам беради.

«Партиянинг олтинлари» китоби тўғрисидаги қисқа мулоҳазаларни шу билан тугатса ҳам бўлар эди. Лекин, бу асарнинг ўзбек ўқувчисига етиб келишидан, бемалол айтиш мумкинки, қаҳрамонона меҳнат қилган устоз адабиётшунос, моҳир таржимон Озод Шарафиддиновга таҳсинлар айтмасликнинг иложи йўқ. Гап И. Бунич асарининг улкан ҳажмида ҳам, муаллиф ҳикоя услубининг мураккаблигию уни тушуниб ўзбекчалаштирмақ учун мутаржимдан талаб қилинган билим ва тажриба салмоғи устида ҳам эмас. Гап шундаки, айни асар таржимасини бошлаган кезлари Озод ака оғир хасталикни бошидан ўтказаётган эдилар. Бир ҳафта уйда бўлсалар, бир ой беморхонада, фақат ётган ҳолда даволанишга тўғри келарди. Энди ўйланг — унча-мунча одамнинг кўнглига шундай таҳликали пайтда тарихий, ҳажман йирик китобни ўқишгина эмас, уни ҳатто таржима қилиш орзуси, бу орзуни амалга оширмақ жаҳди сиғадими?.. Озод Шарафиддиновда мана шу кенг кўнгил, туганмас орзу, чексиз ижодий матонат, ҳамма-ҳаммаси бор экан. Биз у кишидан қандай яшашни, қандай ишлашни, умрни қандай эъозлашни ҳамон ўргансак арзийди. Шу билан бирга, китоб таржимасини ўқиб, унинг нақадар ўзбекча лисонда «сўзлаётгани»ни ҳис қилиб, Озод аканинг ўзбек маданияти ривожига жуда жиддий улуш қўшаётганига яна бир бор тан берамиз!

Энди эса ХХ асрнинг не-не одамлари ақлини, руҳини, умрини ва орзусини поймол қилган манфур коммунистик партиянинг олтин кўйида тушган талвасаси ҳақида ҳикоя қилувчи ғоятда қизиқарли тарихни ўқишга марҳамат қилинг!

Раҳмон ҚУЧҚОРОВ,
филология фанлари номзоди

БИРИНЧИ ҚИСМ

БОСҚИН

Владимир Ильич Ленин жаҳон инқилоби ҳақидаги ардоқли орзуларига берилар экан, уларни амалга ошириш учун бирор-бир давлатнинг бутун бойликлари, иқтисодий захиралари ва табиийки, хазинадаги олтинларини қуролли куч ёрдамида қўлга киритиш зарурлигини яхши биларди. Шуниси борки, буларни ўйлаганда у ҳеч қачон Россияни назарда тутган эмас. Сабаби, Россиянинг иқтисодий аҳволи ҳамиша ночор, бошқа давлатлардан қарзи катта, хазинаси қуп-қуруқ бўлган. Ленин Швейцарияни зимдан кўз остига олиб юрган. У дунёга эгалик қилиш борасидаги режаларини рўёбга чиқариш учун мўъжазгина бу мамлакатни жуда қулай, деб ҳисоблаган. Оврупонинг марказида жойлашган, аҳолиси ҳар хил миллатлардан таркиб топган (тайёр байналмилал!), халқаро банклар тизими орқали олтин чангаллари билан бутун дунёни бўғзидан тутган. Доҳийнинг режаларига кўра, айти шу Швейцариядан инқилоб бутун Овруро бўйлаб ғолибона юришини бошламоғи керак. Инқилоб Швейцариядаги минглаб тонна олтиннинг кучи билан ўзига йўл очиши мумкин эди. Мутахассисларнинг чамасига кўра, Лениннинг ҳамёни қоқ-қуруқ бўлган, шу сабабдан унинг кўнглида Швейцария ҳақидаги хомхаёллар туғилган. Онаси вафот этгандан кейин унга Россиядан пул келмай қолган, доҳийнинг ўзи эса тирикчилигини ўтказиш учун ишлаб пул топишга ожизлик қилган. Шунинг учун ширин-ширин орзулар унинг васвасага учраган онгида Швейцария банкининг зирҳли сандиқлари тарзида намоён бўлган. Аммо, минг афсуски, пролетариат доҳийсининг чангалига Швейцария эмас, Россия тушиб қолди ва жуда уддабуронлик билан зумда уни жаҳон инқилоби учун бир майдонга айлантирдилар.

Ҳамма доҳиёна ишлар каби Лениннинг сиёсати ҳам анчайин жўн эди. Бу сиёсатга асос қилиб К. Маркс томонидан «Коммунистик манифест»ида эълон қилинган социализмнинг асосий ғояси олинган эди. Бу ғояга кўра «ишчиларнинг ватани йўқ», шунинг учун социалистлар ҳеч қачон ва ҳеч қандай шароитда давлат манфаатларини ҳимоя қилмаслик-

лари керак. Ильич буни сон-саноқсиз нутқлари, мақолалари, маърузалари, тезислари, қайдларида такрор-такрор таъкидлашдан эринмас эди. Масаланинг бу тарзда қўйилиши бир зумдаёқ яхши самаралар берди. Бугун биз бемаъни мафкуравий назарияларнинг қобиқларини бир чеккага суриб қўйиб, ҳодисаларга етмиш беш йиллик масофадан назар ташлаб, эҳтимолки биринчи марта — Россияда 1917 йилнинг октябрида нима воқеа рўй берганини ҳамма англайдиган содда тилда тушунтириб беришга уриниб кўрамиз. Шунда чорак кам бир аср ўтгандан сўнг — 1991 йилнинг августида содир бўлган воқеаларни тушуниш анча осон кўчади...

Ўшанда қуйидаги воқеалар рўй берган эди. Россияда монархия ағдариб ташлангандан кейин демократик бошбошдоқлик бошланди. Бундан фойдаланган халқаро террорчилар ташкилоти мамлакатда ҳокимиятни босиб олди. Молиявий жиҳатдан бу ташкилотни ўзининг тинчлигини ўйлаган Германия таъминлаб турарди. Инсоният тарихида ҳали бунақаси кўрилмаган эди. Бу жаҳон учун мутлақо кутилмаган бир воқеа бўлди. Очигини айтганда, воқеа иштирокчиларининг ўзи ҳам, яъни талвасага тушган раҳнамолари теварагига жипслашган бир тўда қаланғи-қасанғи муттаҳамлар ҳам омад бунчалик кулиб боқишини кутишмаган эди. Улар энгиб чиқишларига сира ишонишган эмас, шу туфайли — феълү атворлари ва қилғиликлари ҳам шунга яраша бўлган. Большевиклар кассаларига хорижий паспортни солиб олиб, қандай қилиб кутилмаганда Россияда пайдо бўлган бўлсалар, худди шундай қўққисдан жуфтакни ростлашга тайёр эдилар. Шунинг учун улар мамлакатнинг миллий бойлигини талон-торож қилишга киришдилар, уни тўрт томонга тортқилаб, хорижга жўната бошладилар.

Аввалига бу иш шошма-шошарлик билан ва укувсиз тарзда қилинди. Бу талон-торож эртага давом этадими-йўқми — ҳеч ким билмас эди. Шунинг учун имкони борича бугун юлиб қолиш керак. Шу билан бирга жиноятчи унсурларнинг рақобатидан халос бўлмоқ зарур. Бу унсурлар янги ҳокимиятнинг «Таланганни тала!» деган шиорини бажонудил қабул қилдилар-у, лекин ўлжаларини ҳукумат билан бўлишишни хаёлларига ҳам келтирмадилар. Ҳолбуки, бу шиор уларга аталган эмас эди. Бунга кўп ўтмай амин бўлишди, чунки ҳеч қандай суду терговсиз — қўлга тушган жойларида шафқатсизлик билан отиб ташлана бошладилар.

Янги ҳокимият жиноятчи унсурларга қараганда яхшироқ уюшган ва қуролланган эди. Улар ўзларининг хатти-ҳаракатларини ҳуқуқий жиҳатдан асослаш учун ганимат вақтларини сарфлаб ўтиришни истамас эдилар. Шунга қарамай мафкуравий асос керак эди. Бу асос доҳийнинг ақл бовар қилмайдиган каттакон миясидан чиқди ва ашаддий хомхаёллиги билан энг яқин шерикларни ҳам даҳшатга солди. Чоризм ва золимлар томонидан халқдан талаб олинган бойликларнинг ҳаммасини большевиклар тортиб олади. Бундан кузатилган ягона мақсад бор — бу бойликлар кейинчалик ҳамма меҳнаткашларга барабар тақсимлаб берилади. «Ё Парвардигор! — дея хитоб қилган эди кўрқоқ ва анойи, гўл Бухарин. — Наҳотки бунга ишониб бўлса?!» «Ишонишади! Ишонмай иложлари қанча?» — деган эди уни тинчлантирган Держинский «пролетариат диктатураси» учун мусодара қилинган бриллиантлардек мастона сузук кўзларини чақнатиб.

Чинданам ишонишди! Иван тентак ҳақидаги эртакка анойи, лақма ва ҳамиша алданиб келган халқ чуқур ишонганини эсланг. Бу эртакка кўра, Иван тентак подшо бўлганидан кейин мамлакат хазинасини ҳам, қатл қилинган боёнларнинг хазинасини ҳам халққа бўлиб берган ва бу воқеа шарафига уч ҳафта базми жамшид уюштирган. Бу «эртак»ка ишонмаганларни эса отишган, сувга чўктиришган, черковларда ёндиришган, ертўлаларда судсиз-терговсиз газ билан заҳарлашган. «Ўрнак бўладиган даражада шафқатсиз бўлинг!» — деб таълим беради Ильич. — «Ҳеч кимдан сўраб ўтирмай, аҳмоқона даҳмазаларга йўл қўймай, отиб ташлансин!» Большевиклар жаҳонда биринчи бўлиб ўз халқини янгича усулда оммавий қирғинга дучор қилди. Бу эса, албатта, бир тўда ҳаромиларга ҳокимиятни сақлаб қолиш имконини берди. Жаҳоннинг казо-казолари овсарлик билан қонли тузумнинг муқаррар ҳалокатга учрашини башорат қилишган эди. Аммо бу башорат амалга ошмаганини кўриб ларзага тушдилар. Жаҳон большевикларнинг янги усулларидан беҳабар эди. Мабодо хабардор бўлганда ҳам, бундай усулларни XX аср амалиётида яқиндагина ўзини Оврупога мансуб деб юрган бир мамлакатда қўллаш мумкинлигига сира-сира ишонмас эди.

Аммо чекистларнинг ўқларидан кўра большевиклар тарқатган одамларнинг ялпи тенглиги ҳақидаги заҳарли ғоя қўрқинчлироқ бўлиб чиқди. Айни шу ғоя халқаро террорчиларнинг байроқлари остига Россиядаги миллион-миллион

оммани жам қилди. Айни шу ялпи тенглик гојасини дастак қилиб, беҳисоб талашлар, мусодаралар, тортиб олишлар амалга оширилди, айни шу гоја йўлида сон-саноксиз қурбонлар берилди; айни шу гоја большевикларга ҳокимият тепасида қолишга имкон туғдирди ва айни шу гоја вајидан уларнинг бутун мамлакатни қоплаган оммавий телбаликни мантиқ ва ақл кучи билан тўхтатишга уринган рақиблари мағлубиятга учради. Большевизм васвасаси – бутун мамлакатнинг қутуришига ўхшаган бир хасталиқдир. Минг афсуски, ижтимоиётчилар бу ташхисни жуда кечикиб қўйдилар ва бундан буёғига психиатрлар иш олиб бормоғи керак деб ҳисобладилар. «Социализм – ҳасад мафқурасидир», – деб хулоса чиқарган эди Бердяев 1918 йилдаёқ, лекин афсуски, унинг гапига ҳеч ким қулоқ солгани йўқ. Акс ҳолда уни турган жойидаёқ маҳв этардилар. Бу – қутуриш микроблари ёки ҳасад мафқурасими, ёки униси ҳам, буниси ҳам эдими? Қўйинг, майли, буни келажак олимлари аниқласин – қон ва талов асосида жаннатмонанд салтанат барпо этиш мумкин деб ишонган улкан мамлакат халқларини қандай қилиб шу қадар бемаъни гап билан лақиллатиш мумкин? Қонига беланган, қон билан тер тўккан халқ янги чиққан доҳийлари мусодара қилинган бойликларни қачон тақсимлаб бера бошлашини, нарком билан оқсоч хотин қачон ўзларининг тенг улушларини олишларини кутиб ўтирар экан, воқеалар тамом бошқача йўлдан кета бошлади.

1917 йилнинг октябрида Ленин томонидан тузилган жаҳондаги ишчи ва деҳқонларнинг биринчи Социалистик давлати аслида, ўз моҳиятига кўра, Германияга қарам бўлган ва Германия кунпаякун бўлгунча, яъни 1918 йилнинг ноябрига қадар қарамлигича қолган эди. Бугун буни камдан-кам одам билади. Шарқий фронтни вайрон қилиб бергани, кейинчалик эса Россия империясини тугатгани учун Лениндан миннатдор бўлган немислар бу янги туғилган тузумдан моддий ва маънавий ёрдамни аямадилар. Немислар большевикларнинг Россиядаги ёш ва ҳали ҳар жиҳатдан ғўр демократияга қарши фитнасига кўмак тарзида немис Бош қароргоҳининг миллион-миллион пулини сарфладилар ва бу билан ҳам чекланмай, Октябрь тўнтаришида бевосита иштирок этдилар. Уларнинг иштироки шунда кўриндики, немис «ҳарбий асирлари»дан ташкил топган отрядлар Петроградни генерал Краснов казакларидан сақлаб қолди ва

Москва Кремлига бомба ёғдириб, уни ишғол этишга раҳбарлик қилди.

Ленин ўз валлааматларига миннатдорлигини Брест сулҳи билан ифодалади. Бу сулҳга кўра собиқ Россия империяси Фарбий ҳудудларининг салкам ярми немисларга берилди. Бунинг эвазига Ленин ўз каллакесарлари назоратида бўлган ерларда истаган номаъқулчилигини қилиш имкониятига эга бўлди. Аммо у бу ҳудудда қанча вақт давру даврон суражаги ҳақида заррача тасаввурга эга эмас эди. Немислар Россияда қанақа безориларни ҳокимият тепасига чиқаришганини секин-аста тушуна бошладилар, большевиклар ўз тасарруфларига тўғри келган халқни қандай усуллар билан мажбурлаб «бахтиёр» қилаётганликларини кўриб даҳшатга тушдилар ва бу қонли режимни бошқа бирон дурустроқ тузум билан алмаштириш ҳақида ўйлай бошладилар. Сирасини айтганда, буни жуда осон уддаласа бўларди — Петроград билан Москва босиб олиш учун немис кўшинига 48 соатдан 72 соатгача вақт кифоя эди. Аммо немислар Брест сулҳи мисолида мислсиз совға олдилар. Бунақа совға уларнинг етти ухлаб тушларига ҳам кирмаган эди. Шунинг учун немислар аввалги турли сиёсий гуруҳларнинг вакиллари, император хонадонининг омон қолган аъзолари ҳамда Муваққат ҳукумат ва Бош штаб вакиллари билан музокара олиб борар эканлар, большевикларни ағдариб ташлашда уларга ёрдам беришни ваъда қилдилар ва бунинг эвазига фақат битта нарсани — Брест сулҳи моддаларини тасдиқлашни талаб қилдилар. Музокарада Россия томонидан қатнашаётганларнинг ҳаммаси бу таклифни ижирғаниб рад этишди, немислар эса ҳеч нарсада ён беришмади. Немислар очофатлиги, руслар ҳалоллиги учун кўрадиганларини кўрдилар.

Ленин немисларнинг найрангларидан хабардор эди. У ҳар куни немис кўшинлари хуружидан хавотирланарди — ахир, немис найзалари уни умумроссия тахтига нечоғли осон чиқариб қўйган бўлса, яна шундай тушириб ҳам қўя оларди. Вазият кутиб ўтиришга йўл қўймасди. Ленинга тан бериш керак — унинг асаблари темирдан экан — у ўғрибоши «паханлар»га ўхшаб қаттиққўллик билан иш юритди ва ваҳимага тушиб титраб-қақшаётган, кўркувдан юраги ёрилаётган яқин шерикларининг тумтарақай бўлиб кетишига йўл қўймади.

Кейинчалик самимий ёзилган хусусий мактубларидан бирида Николай Бухарин буни завқ-шавқ билан хотирлай-

ди: «Бошқа биров эмас, айна Лениннинг ўзи аввал ээсларни, кейин меньшевикларни чув тушириб, ҳаммасининг калласига урди, кейин қўлига тўқмоқ олди. У, ҳатто, биз билан ҳам ҳамма нарсани узил-кесил ечиб бўлгандан кейингина гаплашарди. Биз индамасдик, бўйсунардик ва назария билан дастуримизга хилоф ўлароқ, ҳамма ишларимиз ўнгидан келарди. Деникин Тулага яқинлашиб қолганди, биз чамадонларимизни жойлаб тахт қилиб қўйгандик, киссаларимизда сохта паспортлар. Мен, биласан, қуш жиннисман, Аргентинага жўнаб, тўтиқуш овлаш билан жиддий шуғулланишни кўнглимга тугиб олгандим. Шунда бошқа биров эмас, айна Ленин мутлақо хотиржам эди. У: «Бундан баттар бўлмайди. Аммо ҳамиша омадимиз юришиб келган. Бундан кейин ҳам шундай бўлади!» — деб башорат қилди».

Ҳўш, большевиклар хорижга жўнашни кўнгилларига тугиб, ҳатто, Аргентинага борадиган йўлни ҳам белгилаб қўйган эканлар, ўзлари билан нимани олиб кетмоқчи эдилар?

Ҳали немис «байналмилалчилари» Пулково адирларидаги ҳандақларда ётган, «Озодлик тонги» линкори эса (собик «Император Александр II») ўн икки дюймли тўплари билан Петербургни жанубдан кўриқлаб турган пайтда, гўнтаришдан кейин Петроградда мустаҳкамланиб олишга улгуриб-улгурмай, бунинг устига ишлар қандай кетиши ҳали номаълум бўлса-да, Ленин ўзига хос андишасизлик билан «қизил гвардиянинг капиталга қарши ҳужуми»ни эълон қилди. Қасрлар, шу жумладан, Қишки сарой ҳам талон-торож этилган, банклар, заргарлик дўконлари, йирик савдо корхоналарининг кассалари, хусусий ўзаро ёрдам кассалари, банкларнинг заводлардаги тармоқлари босиб олинган эди.

Аввалига ишлар кўнгилдагидек силлиқ бормади. Қайлардадир қуролли соқчилар қаттиқ отишдилар, қайдадир айрим кишилар қаршилиқ кўрсатишди, қайдадир олтин ва қимматбаҳо тошлар сақланадиган хазиналар ёки темир сандиқларнинг калитлари ҳадеганда топила қолмади, қайдадир банкларнинг қуролсиз ходимлари ва молия вазирлигининг амалдорлари оқибатини ўйлаб ўтирмай бўйсуннишдан бош тортдилар — уларнинг аксарияти кексайиб қолган одамлар эди, чунки ҳамма ёшларни уруш гумдон қилганди. Аммо аҳвол дастлабки кезлардагина шундай эди.

Большевиклар нафасларини ростлаб, теварак-атрофга қараб, ҳеч ким уларга халақит бермаслигини ва жиддий қар-

шилик кўрсатмаслигини англагач, анча ишонч билан ҳаракат қила бошладилар. 1917 йилнинг 3 ноябрида Ленин қўйидаги буйруқни беради: «Ишчи-деҳқонлар Ҳукумати — Халқ Комиссарлари Советини тан олишдан бош тортган ва банк бўйича ишларни топширишни истамаган Давлат банки ходимлари қамоққа олиниши керак. Имзо чекканлар: Халқ Комиссарлари Советининг Раиси: В. Ульянов (Ленин); Халқ Комиссарлари Советининг Котиби: Н. Горбунов».

Можаронинг моҳияти икки масалада эди. Биринчидан, банк ўз тиллалари сақланадиган жойни айтиб беришни истамаган; иккинчидан эса, Лениннинг кўрсатмасини бажармаганди. Бу кўрсатмага кўра, банк зудлик билан Ленин учун жорий ҳисоб рақами очиши ва унга активдан беш миллион тилла сўм ўтказиши, кейинчалик ҳам ҳеч қандай қаршилик кўрсатмасдан бу ҳисобга талаб қилинган миқдордаги пулни ўтказиб туриши шарт эди. Бу ҳисобдаги пулларни фақат Лениннинг ўзи ёхуд Горбуновгина олиши мумкин экан. Давлат банкининг ходимлари билан бирга пойтахтдаги ҳамма тижорат ва хусусий банкларнинг хизматчилари ҳам қўлга олинди. Оддий рус молия ходимларининг матонатига тан бериш керак — уларнинг номлари деярли номаълумлигича қолиб кетган. Улар қамоқда ўтириб, турли қийноқлар ва таҳқирларни бошларидан кечирар эканлар, ўнлаб йиллар мобайнида барпо этилган рус молия тизимини сақлаб қолиш учун мардона курашганлар. Бироқ дунёдаги биронта молиячи давлатнинг ўзи уюштирган юксак даражадаги қуролли босқинчиликка шахсан қаршилик кўрсатолмайди.

Ҳеч қандай жавобгарликнинг йўқлиги ва учига чиққан масъулиятсизлик босқинчилик кўламини кенгайтиришга имкон берди. Декабрда Россия Давлат банкни «миллилаштириш» тўғрисида декрет чиқди, шунингдек, жамики хусусий ва тижорат банклари мусодара қилинди. 1917 йил 23 декабрдаги қўшимча фармон билан хусусий корхоналарнинг акциялари ва ҳиссалари бўйича дивидендлар тўлаш, шунингдек, қимматбаҳо қоғозлар билан олиб бориладиган ҳамма ишлар тўхтатилади. Барча Россия банклари тугатилади, банк иши «Халқ банки» деб аталган ягона банк сиймосида партия монополияси деб эълон қилинди. Большевиклар назорати остидаги ижроия ҳокимияти вакилларига «ишлаб чиқариш, тақсимот ва давлат томонидан молиявий маблағ ажратиш соҳасида мусодара этиш, реквизиция қилиш, секвестрлаш,

саноат ва савдонинг турли соҳаларида ва бошқа тadbирларида мажбурий синдикатлаштириш ҳуқуқи берилади».

1917 йил ноябридан саноат корхоналарини «халқ фойдаси»га мусодара қилиш бошланади. Бу иш Ликин мануфактурасини мусодара қилишдан бошланади. 1917 йил 9 декабрда Халқ Комиссарлари Советининг Ленин раислигида ўтган мажлисида Тоғ конлари ҳиссадорлик жамияти мулкани мусодара этиш ҳақида қарор қабул қилинади. 27 декабрда Сергинск-Уфалей ва Каштин тоғлиқ вилоятидаги ҳиссадорлик жамияти мулкларини, Антардаги аэроплан заводи мулкларини мусодара қилиш, Путилов заводини «халқ мулки»га айлантириш ҳақида фармон чиқади. Мамлакатнинг миллий бойлигини талон-торож этиш иши тез суръатларда борди. Унинг самарадорлиги ортгандан орта борди ва дунёга донғи кетган йирик банклар ҳамда ҳиссадорлик жамиятлари даражасидагина чекланиб қолгани йўқ. Ҳатто майда-чуйда ўлжасини ҳам қўлдан чиқаришни истаманган овчи каби жазавага тушган Ленин Дзержинскийга кўрсатма бериб, қай бир даражада оилавий бойликлар ва жамғарма тўплаши мумкин бўлган ҳамма шахсларни зудлик билан рўйхатга олишни буюради.

Бундайларга кимлар кирган?

1. Бадавлат синфларга мансуб, яъни ойига 500 сўм ва ундан ортиқ даромади бўлган шахслар, шаҳарларда кўчмас мулкка, 1000 сўмдан ортиқ миқдордаги пул ва акцияларга эга бўлган одамлар, шунингдек, банк хизматчилари, ҳиссадорлик корхоналари, давлат муассасалари ҳамда жамоатчилик ташкилотлари ходимлари 24 соат мобайнида (кўпроқ муддат беришга Лениннинг сабри чидамаган, ҳолбуки янги ташкил қилинган сиёсий полициянинг сардори муддатни уч кун деб белгилашга мажбур бўлган) уй қўмиталарига уч нусхада ўзлари имзо чеккан аризалар бериб, унда ўз манзилларини, даромадларини, хизматларини ва машғулотларини кўрсатишга мажбурдирлар.

2. Уй қўмиталари бу аризаларни имзо билан тасдиқлайдилар, унинг бир нусхасини ўзларида сақлаб қоладилар, қолган икки нусхасини эса Шаҳар бошқармасига ва Ички ишлар Халқ Комиссарлигига (НКВД) топширадилар.

3. Мазкур қонунни бажармасликда (ариза бермасликда ёхуд ёлғон маълумотлар беришда) айбдор шахслар ҳар бир

бўйин товлагани учун 5000 сўмгача¹ пул жаримаси билан, айбининг даражасига қараб бир йилгача қамоқ жазоси билан жазоланади ёхуд фронтга жўнатилади.

4. Биринчи моддада кўрсатилган шахслар юқорида зикр этилган аризаларнинг нусхасини доимий равишда ёнларида олиб юришга мажбурдирлар. Аризалар уй кўмиталари, шунингдек, бошқа бошлиқлар ёхуд сайлаб қўйилган муассасалар томонидан берилган гувоҳномалар билан тасдиқланган бўлиши керак.

5. Бу шахслар мазкур қонун нашр этилгандан сўнг бир ҳафта муҳлат давомида ҳар ҳафталик даромад ва буромадларини ёзиб бериш учун ва уларни кўмиталар ҳамда муассасалар берган гувоҳномаларга ёзиб қўйиш учун истеъмолчи ишчи карточкалари тутишга мажбурдирлар (карточка нусхаси илова қилинади²).

Ленинга мансуб ҳамма ҳужжатлар каби буниси ҳам ўз вазифасига тўла мос келадиган тарзда ёзилган. Ойига 500 сўм ва ундан ортиқ олинадиган даромад ўртаҳол савдогарларни ва зиёлиларни, айниқса, адвокатлар, журналистлар, ноширлар каби ижодий зиёлиларни абгор қилади. 1000 сўмлик кўчмас мулк эса бирйўла барча майда-чуйда увоққина дўкончалар, Охтадаги полизлар, Виборг томонидаги уйларнинг эгаларини қамраб олади. Бу ҳужжат ўз руҳига ва мазмунига кўра немис оккупацион ҳукумати яҳудийларни рўйхатдан ўтказиш ҳақида чиқарган буйругини эслатади ва мамлакатни беҳаё ҳамда шафқатсиз босқинчилар босиб олганини яққол исбот қилади. Аммо Лениннинг иштаҳаси шу билан қаноатлангани йўқ. Хўш, даромади камроқ бўлган, кўчмас мулки 1000 сўмлик эмас, айтайлик, 25 сўмлик одамларни нима қилиш керак? Доҳий ўртоқ Дзержинскийга ёзган доврўқли мактубини машҳур 7-модда билан тугатади-да, ўз афсонавий даҳосини яна бир бор ёрқин намоён этади:

«7. Биринчи моддадаги шартларга тўғри келмайдиган шахслар ўзларининг даромадлари ва хизмат жойлари ҳақида

¹ Бу рақам ўчирилиб 10000 қилиб тузатилган. Илҳом ижод вақтида келади-да...

² Гитлернинг бундай ишларни амалга оширадиган ходимлари бор эди. Унинг ўзи бунақа ҳужжатларнинг биронтасида бармоғи изини қолдирган эмас. Жаҳон пролетариатининг доҳийси эса бундай қоғозларни ўзи ёзган.

уй қўмиталарига бир нусхада ариза берадилар. Бу ариза уй қўмитаси томонидан тасдиқланган бўлиши керак».

Текшириб аниқлаб ўтиришнинг нима ҳожати бор? Талайдиган бўлгандан кейин ҳаммани бирваракайига талай-варади-да! Ярим кечаси муз билан қопланган Фин қўлтиғи орқали ёхуд жануб томонга қочиб қолганларни айтмаса, лақмалик қилиб рўйхатдан ўтганларнинг уйига ўша заҳотиёқ бостириб кириб тинтув ўтказишган. Бу тинтувлар баъзан ойлаб давом этган. Масалан, заргар Николаев ёхуд муҳандис Куравскийнинг уйи шунақа узоқ текширилган. Деворлар бузиб кўрилган, поллар кўпорилган, мебелнинг авра-астари ағдарилган, уй эгаларини калтаклашган, қийнашган, уларнинг кўзи олдида қизларини, хотинларини зўрлашган, болаларини хўрлашган. Бундай тинтувлар оқибатида мабодо бир нарса топиб олишса, масалан, гимназияни аъло битиргани учун берилган олтин медаль ҳам кифоя — оила бошлиғини турмага олиб кетишар (кўпинча у ердан қайтмас эдилар), оилани эса кўчага ҳайдардилар.

Россияда ҳам бошқа ҳамма мамлакатлардаги каби юз минглаб одамлар жамғармаларини банкларда сақлашга одатланиб қолишган эди. Бунинг учун улар хусусий сейфлардан ёки ўша вақтнинг тили билан айтганда, пўлат қутилардан фойдаланар эдилар. Турли қалам ҳақлари, акциялардан келадиган фойдалар, сармоядан олинадиган фоизлар шу қутига ўтказиларди. Жамғармаларни сир тутиш банк тизимининг асосидир. Шунинг учун пўлат қутиларнинг эгалари ким эканидан кўпинча банк ходимларининг хабари бўлмас эди. Улар шифру калитнинг номерини билишарди, холос. Банкларни босиб олишганда большевиклар бу қутиларнинг ҳаммасини синдириб, ичтидагини қоқлаб олишлари мумкин эди, албатта. Аммо бу жуда ибтидоий иш бўларди. Хусусий сейф эгаларини қўлга олиш ўзгача гашт берарди. Негаки, уларнинг бойликлари фақат шу қутидагилар билан чекланмайди деб тахмин қилинарди. Натижада 1917 йилнинг 14 декабрида Ленин Бутун Россия Ижроия Қўмитасининг «Пўлат қутиларни тафтиш қилиш тўғрисида»ги қарорини тасдиқлади. Унда қуйидаги гаплар бор эди:

«1. Банкларнинг пўлат қутиларида сақланувчи ҳамма пуллар мижозларнинг Давлат банкидаги жорий ҳисобига ўтказилмоғи керак.

Изоҳ: Тилла тангалар ва қўйма олтин мусодара қилиниб, умумдавлат олтин жамғармасига топширилади.

2. Пўлат қутиларнинг ҳамма эгалари пўлат қутилар тафтишида иштирок этиш учун чақирилганда калит билан банкка келишга мажбур.

3. Уч кун давомида келмаганлар тафтишдан қасддан бўйин товлаган деб ҳисобланадилар.

4. Тафтишдан қасддан бўйин товлаган шахсларга қарашли қутилар Давлат банки комиссарлари белгилаган тафтишчи комиссия томонидан очилади ва унинг ичидаги ҳамма мулк Давлат банки томонидан халқ мулки тарзида мусодара қилинади».

Тафтишда қатнашиш учун келганлар эса дарҳол қамоққа олинарди ва улардан бошқа бойликлари ҳақидаги маълумотлар ҳар қандай йўл билан бўлса-да, суғуриб олинарди.

Мамлакатни талаш билан бир қаторда бу жараёнга ҳеч ким ҳалақит бермаслиги ҳам пухта ўйланган. Ўз-ўзидан аён-ки, большевиклар, айниқса, офицерлардан хавотир олишган. Ўша кезларда Петроградда 50 мингга яқин офицер бор эди. Армия вайрон бўлиб, уни тарқатиб юбориш ҳақидаги фармон чиққандан сўнг офицерлар уй-уйларига қайтиб кетишганди. Уларнинг кўплари фаол қаршилик кўрсатишни хаёлларига ҳам келтирмай, нима қилиб бўлса-да, бу даҳшатли кунлардан ўтиб олишга умид боғлашарди. Тўрт йиллик жаҳон урушида уларнинг суроби тўғриланиб қолганди. Аммо омон қолишнинг иложи бўлмади. Ҳамма офицерлар хизмат жойларига келиб рўйхатдан ўтиши зарурлиги тўғрисида фармон чиқди. Келмаганлар отилар эди. Рўйхатдан ўтгани келганларни эса баржаларга жойлаб, Фин қўлтиғига олиб бориб, чўктириб юборишди. Ўша кезларда «аксилинқилоб гидраси» деган машҳур атама юзага келди. «Гидра» деганини қўйидагича ясар эдилар: учта ё тўртта офицерни бир-бирларига орқам-орқам қилиб боғлашарди-да, сувга улоқтиришарди. Аммо фавқулодда ҳолларда — чекистлар кўнгил очишни истаб қолганларидагина шундай қилинарди. Одатда эса уларни синфий жиҳатдан алоҳида хавфли унсурлар сифатида жўнгина сувга чўктиришар ёки отиб ташлашар эдилар. Айни чоқда уларнинг диққат-этиборлари асосий вазифадан — Россияни талаш вазифасидан бир дақиқа ҳам чалғимас эди.

Россиянинг шимолий ва марказий губерналаридаги қўрқиб кетган мингларча аҳоли жануб томонга — Украинага қоча бошлади. Унинг мустақиллиги Брест шартномаси билан кафолатланган ва немис қўшинлари томонидан ҳимоя-

ланган эди. Немислар РСФСР чегаралари бўйлаб Украинадан то Болтиқбўйигача жойлашган эдилар. Улар бир томондан большевикларни ташқи хуружлардан ҳимоя қилар ва айни чоқда ўз ҳудудларини кенгайтиришларига ҳам йўл қўйишмасди. Қўшинлар қочоқларни орқага қайтаришар, қай бир йўл билан ўтиб кетганларини ушлаб, большевикларга топширардилар. Аллақачон «ноқонуний тарзда чегарадан ўтганлар» тўғрисидаги Ленин декрети амалга кирганди. Бу декретда чегарани бузганларни отиб ташлаш кўзда тутилганди. Большевиклар томонидан босиб олинган ҳудудда қолган кўпгина одамларнинг қариндошлари ва дўстлари Украина ҳукуматини илтимосномаларга кўмиб ташлашди. Бу илтимосномаларда қариндошларининг тақдирига аралашшиш ва уларни коммунистик «жаннатдан» халос бўлишларига кўмаклашиш сўралган эди.

Украина ҳукумати ёрдам сўраб немисларга мурожаат қилди. Улар Москвадаги элчилари Мирбах орқали большевикларнинг кўнглига қўл солиб кўрдилар. Немисларни ҳайрон қолдириб, Ленин бу таклифни бажонудил қабул қилди. Гетман ҳукумати «текинхўр синфлар» ҳақида шунчалик ғамхўрлик қилар экан, совет ҳукумати истаганча одамни Украинага жўнатишга мутлақо қарши эмас, фақат... бу иш бепул битмайди. Майли, Киевда одамларнинг фамилиялари ва манзилларини кўрсатиб рўйхатлар тузишсин-да, уни Москвага жўнатишсин. Ҳар бир қочоқ учун 2000 фунт-стерлинг ёхуд тилла сўм тўлаш керак бўлади. Лекин, майли, жин урсин сизларни, пул бўлмаса, буғдой бера қолинглар. Фақат шошилинглар. Фурсат ўтиб боряпти. Доҳийнинг сўнгги сўзларида ошкора шама бор эди. Орадан кўп ўтмай Украинадан шимолга ғалла ортилган эшелонлар йўл олди. Булар ўша пайтда бутун Россияда «гетман эшелонлари» деб танилган эди. Улар кўплаб маҳқумларга озодлик ва ҳаёт элтдилар. Жануб томонга Украинада қариндошлари ва дўстлари бор қочоқлар тўлиб-тошган поездлар йўлга чиқди. Чегарадаги бекатларда қочоқларни тинтиб, бор-будларини шилиб олишарди. Поездлар суткалаб туриб қоларди. Ҳеч қанақа кафолат йўқ эди. Истаган одамни тўсатдан қамаб қўйишлари ва ҳатто перроннинг ўзида отиб ташлашлари ҳам ҳеч гап эмас.

Аммо буларнинг бари ҳали ҳолва эди. Россияда жуда бадавлат одамлар унчалик кўп эмасди ва уларнинг ҳаммаси отнинг қашқасидай маълум эди. Ленин Дзержинскийга мак-

тубида оғзидан бол томиб тилга олган ўртаҳол одамлар кўпроқ эди, аммо улар ҳам аҳолининг умумий саноғида жуда кам фоизни ташкил қиларди. Шунинг учун уларни талаш ва маҳв этиш осон эди. Бунинг устига — тан олиш керак — уларни жамоатчилик деярли қўллаб-қувватламасди, чунки ҳасад мафқураси ўз ишини қилиб бўлганди.

Аммо ўн миллионлаб майда мулкдорлар — меҳнаткаш саррожлар, мўйнадўз, кўнчи, этикдўз, мумчи, дурадгор, шишасоз, тунукасоz, печкачи, муқовасоз, зардўз, сураткаш ва бошқа касбдагилар бор эди. Мамлакат аҳолисининг катта қисмини ташкил қилувчи бу косиблар ўз хунари билан тириклигини ўтказардилар. Улар ҳаддан ташқари меҳнатсевар эдилар, ўз ишларига бениҳоя моҳир эдилар; улар шафқатсиз рақобат шароитида узоқ йиллар давомида учтўрт танга жамғаришга муваффақ бўлишганди. Уларнинг ҳаммаси комил ишонч билан ўзларини меҳнаткаш деб ҳисоблар ва большевиклар бизнинг номимиздан ҳам иш юриштишпти деб ўйлашарди. Завод ишчилари белгиланган вақтлардагина ишлар эдилар. Косиблар эса, улардан фарқ қилароқ, эртаю кеч тиним билмасдан меҳнат қилишар ва фақат байрам кунларидагина ҳордиқ олишга ўзларига изн беришарди. Ахир, шулар бўлмаса, ким меҳнаткаш аталади? Улар ҳам шундай деб ҳисоблашган. Аммо кўп ўтмай маълум бўлдики, беҳуда умидланган эканлар. Уларни ипидан-игнасиғача шилиб олмай туриб, большевикларнинг кўнгли жойига тушмасди. Россияда бунақа меҳнаткаш деганнинг саноғи йўқ — уларнинг ҳаммаси биргаликда партия ғазнасини анча тўлдириши турган гап. Уларнинг ҳиссаси ҳеч бўлмаганда йирик буржуазиядан ва зиёлилардан талаб олинган маблағнинг ярмига тенг бўлиши мумкин эди.

Ғалати жойи шундаки, Ленин айни ана шу меҳнаткаш майда мулкдорларни йирик капиталистлардан кўра кўпроқ ёмон кўрган. Бунинг боиси шундаки, «жаҳон пролетариатининг доҳийси» ўзининг жамики ҳамтовоқларидан муғомбирроқ ва ақллироқ бўлгани учун теварагидагиларга қараганда анча узоқни кўра олган. Улар ўзларига топширилган вазифани, яъни Россияни ипидан-игнасиғача талаш вазифасини бажаришган ва ўзларининг ақл бовар қилмайдиган ўлжалари билан бирга бир зумда жуфтакни ростлашга тайёр туришган. Улар бутун ғайратларини ва «инқилобий шижотлари»ни айни шу мақсадга қаратишган. Ленин эса мамла-

катдаги ва дунёдаги аҳволни синчиклаб кузатиб боргани учун ҳокимиятни қўлида тутиб қолиш имконини кўра бошлаганди. Кўшма Штатлар урушга қўшилгандан кейин кайзер Германиясининг аҳволи кун сайин оғирлашиб бормоқда эди. Шарқий фронт йўқ эканига қарамай, Германия иқтисодий ва ҳарбий ҳалокатга, бинобарин, таслим бўлишга маҳкум этилганди. Бу эса ўз навбатида Брест шартномаси бекор бўлишини англатарди. «Советлар Республикаси» немисларга қарамликдан халос бўлиб, мутлақо мустақил ва тақдири номаълум бир ўлкага айланиши мумкин эди. Бу кунни тегишли тайёрлик билан кутиб олмоқ керак. Бунинг учун фақат буржуазия билан зиёлиларни тугатишнинг ўзи кифоя қилмайди. Бу осон ва қулай. Эндиги вазифа мураккаброқ бўлади. Лекин маълумки, большевиклар уддасидан чиқмайдиган вазифа йўқ.

«Социализмнинг бош душмани, — дейди Ленин, — майда буржуазия дунёсидир». Сўнг у давом этади: «Майда буржуйлар бир неча минглаб пулларни яшириб қўйганлар. Улар бу пулларни ҳар хил «тўғри» ва айниқса, «қинғир» йўллар билан топишган... Пул жамият бойлигини олишга имкон берадиган ҳужжатдир. Шунинг учун кўп миллионли майда мулкдорлар қатлами бу ҳужжатни жуда эҳтиёт қилиб сақлайди, ҳеч қанақа коммунизму социализмга ишонмагани учун пулини давлатдан яширади. Мингларча сўмини авайлаб-асровчи майда буржуа... душмандир. У мингларча сўмини, албатта, ўзига сарфлашни истайди». Йўқ, ўзгаларнинг чўнтагидаги пуллар Ленинга тинчлик бермайди. Албатта, бу пулларни биринчи навбатда тортиб олиш зарур. Лекин гап фақат пулдагина эмас. Ахир майда мулкдорлар (уларга деҳқонлар ҳам киради) — улкан бир мамлакатнинг ўзича фаолият кўрсатадиган аҳолисидир. Ўзича фаолият кўрсатади дегани мустақил дегани ҳамдир. «Жаҳон пролетариати доҳийси»нинг олисни кўзлаб белгилаган вазифасига кўра эса, уларни талашнинг ўзи кифоя эмас, балки мустақилликдан маҳрум ҳам қилиш керак. Шунда улар Лениннинг хоҳишларини сўзсиз бажарувчи муте қулларга айланади. Ленин заррача хижолат тортмай, ўз ҳамтовоқларига бу улуғвор вазифани қандай бажариш кераклиги ҳақида таълим беради:

«Ғалла монополияси, нон карточкаси, ялпи меҳнат мажбурияти пролетар давлатининг қўлида, тўла ҳуқуқли советлар қўлида ҳисоб-китоб ва назоратнинг жуда қудрат-

ли қуролидир... Меҳнатга мажбур қилиш ва назоратнинг бу воситаси конвентнинг қонунларию гильотинасидан зўрроқдир. Гильотина фақат қўрқитарди, фаол қаршиликни синдирадди, холос. БУ БИЗГА КИФОЯ ҚИЛМАЙДИ. Биз капиталистларни қўрқитиб қўймоғимиз керак, токи улар пролетар давлатининг қудратини билиб қўйишсин ва унга фаол қаршилик кўрсатишни хаёлларига ҳам келтиришмасин. Шу билан бирга биз уларнинг пассив қаршиликларини ҳам синдиримоғимиз лозим, негаки бу янада хавфлироқ ва зарарлидир. Биз нафақат ҳар қандай қаршиликларни синдирамиз. Биз уларни янги ташкилий давлат муассасаларида ишлашга мажбур қиламиз. Бунинг учун қўлимизда воситамиз бор... Бу восита — ғалла монополияси, нон қарточкаси, ялпи меҳнат мажбуриятидир».

Бундан очикроқ айтиб бўлмайди. Агар ҳокимиятни қўлда тутиб қолишга муваффақ бўлинса (ва ҳокимиятни қўлда тутиб қолиш учун ҳам), мамлакатнинг ҳамма бойлигини қўлга олиш керак (аллақачон қўлга олинапти ҳам), ҳамма ғаллани, ҳамма озиқ-овқат маҳсулотини, ҳамма турар жойларни, хуллас, одамларнинг тириклиги нимага боғлиқ бўлса, шуларнинг барини қўлга олиш керак. Сўнгра уларни шундай тақсимлаш керакки, силласи қуриган ва очликдан кўп хўрликлар кўрган одам бор-йўғи нон қарточкаси учун бажонудил меҳнат қиладиган ва умуман, буюрилган ҳар қандай ишни бажарадиган бўлсин. Жуда оддий ва доҳиёна! Тўғри, ҳали баъзи жиҳатлари сал қоронғироқ — масалан, бу ажойиб ақида кимга татбиқ қилинади? Капиталист, буржуй, қулоқ деган тушунчалар бир оз мужмалроқ. Ҳатто Лениннинг ўзи ҳам ҳаммага ёрлиқ осавериб чалкашиб кетди, энди эса бу тушунчаларнинг чегарасини даромад, маош, умумий аҳволга нисбатан аниқ белгилай олмай қолди. Энди эса «бой синфлар» тушунчаси чегарасини ойига 100 сўмгача даромад қиладиганлар билан белгилаб ўтирибди. Шундай бўлса ҳам, биринчи навбатда кимни тунаш ва кимга зўрлик ишлатиш масаласида ҳеч кимда ҳеч қандай шубҳа уйғонмаслиги учун Ленин сира иккиланмай шундай изоҳ беради:

«Бадавлат одамларга қўлланадиган мажбурий меҳнат принциpidан ҳокимият аста-секин бу принципни кўпчилик ишчи-деҳқон меҳнаткашларига нисбатан қўллашга ўтмоғи керак, тўғрироғи, муайян принципларни (нон қарточкаси, мажбурий меҳнат ва мажбур қилиш) маълум тар-

тибда қўлламоғи зарур. Совет раҳбарларининг сайлаб қўйилган ёхуд тайинланган, диктаторлик ваколатларига эга бўлган диктаторларнинг фармойишларига сўзсиз бўйсуниларига эришмоқ керак».

Марказқўм аъзолари қўрқувдан ранглари бўзарди. Бу энди синфий кураш эмас, бутун халққа қарши эълон қилинган уруш эди. Биринчидан, бу жуда хатарли, иккинчидан эса... «Ахир, Россиядан нима қолади? — деб даҳшат ичида мингирлайди садоқатли Бонч-Бруевич. — Бунинг оқибатида минг йилдан бери яшаб келган Россия бутунлай маҳв бўлади-ку?!..»

Ленин кескин ҳаракат билан катта бармоқларини нимчаси ичига тикиб, кўзларини қисади-да, Халқ Комиссарлари Советининг Иш бошқарувчисига ёмон тикилади. Қолганларнинг дами ичида.

«Эсингизда бўлсин, азизим, — дейди Ленин Бонч-Бруевичга мурожаат қилиб, лекин ҳамма эшитадиган баланд оҳангда. — Эсингизда бўлсин, Россияга тупураман. Чунки мен — большевикман!» Лениннинг бу севимли ибораси унинг шериклари учун шиор бўлиб қолди. Улар бу иборани ўрни бўлса бўлмаса такрорлашни яхши кўришарди. Ниҳоят, вақти соати келиб Иосиф Виссарионович уларнинг овозини ўчирди, чунки Лениннинг бу даҳшатли ибораси «бир мамлакатда социализм куриш» мумкинлиги ҳақидаги Сталиннинг «куфрона» назариясига тўғри келмас эди. Шундай қилиб, уруш эълон қилинди. Ўнлаб йиллар давомида изга тушган ҳамма нарса бир зумда вайрон бўлди — шаҳарлар инфраструктураси бузилди, савдонинг ҳамма турлари ўлди, хизмат кўрсатиш соҳалари дабдала қилинди. Қочишга улгуролмаган уй эгалари ва меҳмонхоналарнинг хўжайинлари ё ўлдирилди, ё қамоққа олинди, ёки омади чопганлари кўчага улоқтирилди. Бир замонлар бутун Оврупога машҳур бўлган магазинлар ва ресторанлар, биринчи даражали меҳмонхоналар, клубларнинг витриналари синдирилди, ё фанер билан қопланди. Нафақат улар, кичик дўкончалар, йўл бўйларидаги ётоқхоналар, карвонсаройлар, устахоналар, емакхоналар ижарага қўйиладиган хоналар ҳам ёпилиб қолди. Табиийки, бир лаҳзанинг ичида сотувда ҳамма нарса ғойиб бўлди, биринчи навбатда, нон йўқ бўлди.

«Буржуазияни бостириш нима дегани? — деб тушунтирди Ленин — Помешчикни бостириш ва маҳв этиш учун уни

ердан маҳрум қилиб, ерини деҳқонларга берсанг кифоя. Аммо йирик сармойани тугатиш билан буржуазияни бостириш ва йўқ қилиш мумкинми? Марксизмдан салгина хабардор ҳар қандай одам биладики, бундай йўл билан буржуазияни бостириб бўлмайди, чунки буржуазия товар ишлаб чиқаришдан туғилади; товар ишлаб чиқариш шароитидаги деҳқонни олиб кўрайлик – унинг юз пуд ортиқча ғалласи бўлса, у бу ғаллани давлатга топширмай, чайқовда сотса – ким бўлади у? Буржуазия дегани шу эмасми?.. Ана шуниси даҳшатли! Социал инқилоб учун энг хатарли жойи ана шунда». Ва албаттаки, мамлакатдаги бутун савдо тизимини маҳв этган большевиклар ҳар қандай озиқ-овқат маҳсулотлари сотишни чайқовчилик деб эълон қилдилар. (Хўб ажойиб сўз топилган эдида! Бу сўз 74 йил мобайнида коммунизм сари музаффарона одим отиб келди, мана, эндиликда у тузум ўлиб кетди, аммо бу сўз яшамокда, афтидан, чайқовчилик бизнинг мамлакатимизда мангулик касб этган кўринади.)

1917 йилнинг 10 декабридаёқ чайқовчилар халқ душманлари деб эълон қилинадилар, уч ой ўтгандан кейин эса Ленин имзолаган декретда аниқ кўрсатма берилади: «чайқовчилар... жиноят қилган жойларининг ўзида отиб ташланади».

Уйларда, деворларда, симёғочларда – ҳамма жойларда буйруқлар пайдо бўлди: «Кимда-ким чайқов, олди-сотди масаласида совет ҳокимияти томонидан нашр қилинган мавжуд қонунларга чап беришни ўйласа, унинг молу мулки мусодара қилинади, ўзи отилади...»

Машҳур адиба Зинаида Гиппиуснинг моҳир қалами ўша даҳшатли даврнинг юракларни орзиқтирувчи ҳақиқатини бизга шундай етказди:

«... сон-саноқсиз (баъзан бир-бирига зид ва чалкаш, лекин ҳамиша таҳдидли) декретлар билан ҳамма нарса «миллийлаштирилди» – большевиклаштирилди. Ҳамма нарса «давлатники» (большевикларники) деб ҳисобланарди. Баъзи бир қолган-қутган заводлар ва фабрикаларни айтмаганда, ҳамма дўконлар, ҳамма магазинлар, ҳамма корхоналар, кўчмас мулклар, деярли ҳамма (йирик) кўчувчи мулклар – бари давлат тасарруфига ўтказилган ва давлат мулки деб ҳисобланарди. Декретларнинг ҳаммаси шу ғояни амалга оширишга йўналтирилган эди. Ғоянинг амалга ошиши силлиқ кечган деб айтиш қийин. Сирасини айтганда, булар-

нинг бари ҳамма нарсани қўлга олиш иштиёқидан бошқа нарса эмас эди. Ва кўпинча буларнинг бари вайроналик ва хунрезлик билан, тортиб олинган нарсанинг маҳв этилиши билан тугар эди.

Мусодара этилган магазинлар, корхоналар ва заводлар ёпилиб қолади; хусусий савдонинг тугатилиши умуман, ҳар қандай савдонинг тўхташига олиб келди, ҳамма магазинлар ёпилди, яширинча савдо қилиш, чайқовчилик ва ўғрилиқ авж олди. Большевиклар хоҳласа-хоҳламаса бунга панжа орасидан қарашга мажбур эдилар ва аҳён-аҳёндагина кўчаларда, хусусий биноларда, бозорларда олди-сотди билан шуғулланаётганларни босиб, жазога тортар эдилар. Бозорлар деярли ҳамма учун ягона тириклик манбаи бўлиб, у ҳам бошдан-оёқ хуфия тарзда иш тутарди. Баъзан террорчи отрядлар бозорга хужум қилар, тарс-турс ўқ отиб, одамларни ўлдираш ва сотилаётган озиқ-овқатларни отряд фойдасига мусодара қилар эди. Даставвал озиқ-овқат тортиб олинарди, аммо бозорда йўқ нарса бўлмасди. Шунинг учун бошқа нарсалар ҳам — эшикларнинг тутқичими, бронза шамдонларми, қадимги духоба муқовали инжилми — тортиб олинаверарди... Мебель ҳам давлат мулки ҳисобланарди. Аммо диванни этагинг тагига яшириб сотолмайсан, шунинг учун одамлар чармини қирқиб олиб, уни бирон егулик нарсага алмаштириш пайдидан бўлишарди... «Қизил аскарлар келяпти!» — деган хитобни эшитиш билан савдо қилаётганлар бақириб-чақириб тўрт томонга тирақайлаб қочишини бир кўрсангиз эди! Лаш-лушини кўкрагига босиб олган одамлар жон-жаҳдлари билан югурар, бир-бирини турткилар, эгасиз ертўлаларга суқилиб олишар, синиқ деразалардан ошиб ичкари киришарди... Харидорлар ҳам шунақа жойларда бошпана топишга интилишарди, чунки Совдепияда бир нарсани харид қилиш ҳам уни сотишдан кам жиноят эмас деб ҳисобланарди. Ҳолбуки, Зиновьевнинг ўзи яхши билардики, бу «жиноят» бўлмаса, Совдепияда фуқаро қолмас, унинг умри эса 10 кунга бориб-бормай тугаб битарди.

Россияда ҳозир жуда арзимаган бир гуруҳ одамлар ҳукмбардорлик қилмоқда. Аҳолининг қолган қисми ва айниқса, саводли одамларнинг кўпчилиги уларга салбий қарайди, ҳатто, душманлик билан муносабатда бўлмоқда. Чинакамига бегона бир юртни босиб олгандай таассурот қолади.

Латиш, немис, австрия, венгр ва хитой полклари бу таассуротни янада тўлдиради. Большевикларнинг шахсий

соқчилари латишлар ва мўғуллардан таркиб топган. Хитойлар қўлга тушган маҳбусларни отиб ташлашади. («Маҳкумлар»ни деб ёзворишимга сал қолди, бироқ маҳкумлар йўқ, чунки қамоққа олинганлар устидан суд бўлмайди. Уларни шундоқ отиб ташлайверишади)... Мўғул истилосидан нима фарқи бор бунинг?»

Босиб олинган шаҳарлардаги аҳвол шунақа эди. Аммо Россия қишлоқ мамлакати — аҳолининг кўпчилик қисми Россияни тўйғизадиган миллион-миллион деҳқонлар. Улар ҳам таланмаслиги ва янчиб ташланмаслиги мумкин эмасди. Негаки, уларнинг ҳам озми-кўпми йиғиб қўйган тиллалари бор эди. Маълумки, «тилла» деганда Ильичнинг жини кўзий-веради, тинчини йўқотади. Лекин деҳқонлар тилладан ҳам қимматлироқ бойликка эга — уларнинг ғалласи бор. Ғаллага эгалик қилмаса «жаҳон пролетариатининг доҳийси» нима қилишини билмай қоларди. Гарчи у даврда ҳокимиятни қўлда сақлаб қолиш имконияти анча шубҳали кўринса-да, аҳолининг шунча катта қисмини таламай қолдириш ҳам ақлга сиғмасди.

Лениндан таралган оммавий тентаклик ғайрати энг маъқул йўлни топишга ёрдам берди. «Бизнинг энг муҳим вазифамиз, — деб эълон қилади доҳий, — аввал деҳқонларни помешчикларга қарши қайраб солиш, кейин эса, ҳатто, кейин ҳам эмас, балки ўша вақтнинг ўзида ишчиларни деҳқонларга қарши қайраб солишдир».

Аммо вазифа аҳолининг турли тоифаларини бир-бири билан уриштириб қўйишдан иборат эмас эди. Бу большевиклар тилида «синфий кураш» деб аталарди. Вазифа васваса ичида шу курашда иштирок этувчи томонларнинг ҳаммасини ипидан игнасиғача шип-шийдам тунаш эди. Қанақасига айланторманг, масала очикчасига кўндаланг қўйилган эди: деҳқонни ғалла сотиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш керак ва табиийки, бир тийин ҳам тўламасдан давлат номидан бу ғаллани эгаллаб олиш зарур. Буни фақат бир йўл билан — куч ишлатиб амалга ошириш мумкин, чунки деҳқон ғалласини шундоққина теп-текинга бериб қўйишига ҳеч ким ишонмас эди. Шунинг учун тезлик билан озиқ-овқат отрядлари туза бошладилар. Бу отрядлар қишлоқ аҳолисининг қўлидаги ғаллани тортиб олиши керак эди, табиийки, йўл-йўлакай бошқа бойликлар ҳам эътиборсиз қолдирилмасди. Аммо қишлоқ жойларида иш шаҳарлардагидек силлиқ кўчмади. Деҳқонлар

дарҳол қаттиқ қаршилик кўрсата бошладилар. Марказий Россиядаги 20 та районнинг ўзида 1918 йилда деҳқонларнинг 245 та йирик ғалаёни бўлди. Қишлоқларда ҳақиқий жанглар рўй берди. Ленин режасининг моҳияти ҳар қандай қилиб бўлса-да «ғалла монополияси»ни таъминлаш эди, чунки бу монополиясиз улкан мамлакатнинг икки юз миллионли аҳолисини қулларга айлантириб бўлмасди.

«Бирон пуд ғалла ҳам, — деб кўрсатма беради дохий, — эгаларининг қўлида қолмаслиги керак. Ортиқча ғаллага эга бўлган ва уни белгиланган омборларга олиб бориб топширмаганларни халқ душмани деб эълон қилиш керак, уларни инқилобий судга бериш зарур. Суд эса уларни 10 йилдан кам бўлмаган муддатга қамоққа ҳукм қилмоғи керак. Улар жамоадан бутунлай ҳайдаб чиқарилсинлар, молу мулклари эса тўлалигича мусодара қилинсин...»

Аммо «10 йилдан кам бўлмаган муддатга қамоқ» ва ҳамма молу мулкни мусодара қилиш — фақат дебоча эди, холос. Бир неча муддат ўтгач, ялпи талонларга қаршилик кўрсатилаётганидан қаттиқ ғазабланган Ленин ўнгу сўлига қуйидаги мазмунда буйруқлар бера бошлайди: «... Жуда ажойиб режа! Уни ўртоқ Дзержинский билан бирга қиёмига етказинг. Ўзингизни «яхшилар» қиёфасида кўрсатинг (кейинчалик биз ҳаммасини уларга тўнкаймиз). Отда 10-20 чақирим ўтиб боринг-да, ҳамма қулоқларни, руҳонийларни, помешчикларни осинг. Ҳар бир дорга тортилган одам учун мукофот — 100000 сўм».

Қишлоқлардаги боққин шаҳардагидан даҳшатлироқ эди. Деҳқонларнинг уйларида тинтувлар ўтказилди. Ғалла билан бирга жўнгина деҳқон кулбаларидан топилган ҳар қандай қимматбаҳо нарсалар мусодара қилинди. Пуллар-ку, албатта, тортиб олинарди, аммо улар билан бирга аёлларнинг тилла суви югуртирилган тақинчоқлари ҳам, ўз вақтида уезд ярмаркасидан харид қилинган майда-чуйдалар ҳам олиб кўйиларди. Ғалла, одатда, уезд марказидан нарига олиб кетилмасди, у ерга олиб бориб, тўғри келганича омборга тўкиларди ва шу ерда чириб, нобуд бўларди. Ғазаб ўтида ёнган деҳқонлар паншаха ва сўйиллар билан пулемётларга қарши тик боришарди.

«Тоғ-тоғ мурдаларга қарамасдан, — деб хабар қилади Москвага ижрочилардан бири, — уларнинг қаҳру ғазабини тасвирлашга қалам ожиз». Кўпгина озиқ-овқат отрядлари қиш-

лоққа етиб бормай, йўлдаёқ қириб ташланган. Бундай ҳолларда қишлоққа жазо отрядлари юборилган. Улар ўн беш—йигирма деҳқонни отиб ташлаб, қолганларини қамоққа олган ва шаҳарга ҳайдаб кетган. Кейин янги отряд келган, аммо уни ҳам келган куниеқ қириб ташлашган. Яна янги жазо отряди етиб келган ва ҳамма нарса бошидан бошланган. Шу тарзда бу ҳодиса даҳшатли халқ уруши тусига кира борган.

1918 йилнинг ёзида Ленин деҳқонларнинг қаршилигини бостириш учун қишлоқлардан гаровга одам олишни таклиф қилган. У, асосан, аёллар ва болаларни гаровга олиш кераклигини айтган. «Бадавлат деҳқонлар орасидан 25—30 тасини гаровга олиш керак, — дея илҳом билан кўрсатма берганди Ильич ўзининг безориларига. — Улар ғаллани йиғиш ва жўнатиш учун ўз ҳаётлари билан жавоб берсин». Ҳолбуки, ҳали «қизил террор» эълон қилингани йўқ эди. Аммо рус деҳқонлари ўзларини шаҳарлардаги буржуазия ва зиёлилардек ночор ҳис қилгани йўқ. Бунақа йўллар билан қишлоқни бўйсундириб бўлмас эди. Бу жазоларга деҳқонларнинг берган биринчи ва мутлақо табиий жавоби шу бўлдики, улар экин экишни бутунлай йиғиштириб қўйдилар. Содда рус деҳқонлари бундай қилинса, ҳукмдор безориларга қўл келишини хаёлларига ҳам келтирмаган эдилар. Мамлакатда сунъий равишда очлик уюштирилди, бунинг учун айб деҳқонларга тўнқалди, кейин «ғаламис»лардан ўн—ўн беш миллиони қириб ташланди.

Немис найзалари паноҳи остида давлат тепасига келган Ленин мазкур ҳудудда нима ишлар қилиш борасида аниқравшан кўрсатмалар олган эди: ўзларига бино қўйган немислар большевикларнинг қанча муддат ҳукмронлик қилиши ўз қўлимизда деб ўйлардилар. Шу ҳукмдорлик даврида улар бир қатор тadbирларни амалга оширмоғи керак. Бунинг оқибатида қулоқ эшитиб, кўз кўрмаган даражада талон-торож қилинган Россия бутунлай ҳолдан тойиб, улуғ империя сифатида жон таслим қилади. Шу тарзда Германия рейхига таҳдид солувчи бир давлат ғойиб бўлади. Немислар ҳам, большевиклар ҳам ўзларининг ўйинларини ўйнашган. Аммо улар ўзаро келишиб, ўзаро ҳамкорликда ўйнаганлар.

Ярославль губернасида деҳқонларнинг биринчи йирик исёни бостирилгандан кейин бир мўъжиза билан омон қолган деҳқонлар немисларга таслим бўлишди — ўша кезларда «Совет Россияси»нинг ҳамма губерналарида немис коменда-

туралари бор эди. Бу комендатуралар Брест шартномасининг махфий қайдномаларига асосан тузилган эди. Ярославль губернасидаги немис комиссиясининг раиси немис лейтенанти Балк 1918 йил 21 июль куни чиқарилган буйруғида (4-сон) Ярославль шахрининг граждандан аҳолисига Шимолий кўнгилли деҳқон армиясининг отряди Герман комиссиясига таслим бўлганини эълон қилади. Таслим бўлганлар большевиклар ҳукуматига топширилади. Топширилган 428 кишининг ҳаммаси ўша заҳотиёқ немисларнинг кўз ўнгида отиб ташланади. Лейтенант Балк ўз комендатураси орқали ўтган, большевикларга қайтариб берилган ва отиб ташланган одамларни соф немисларга хос синчковлик билан ҳисобини олиб борган. Шу ҳисоб-китоби асосида у ўз қўмондонлигига маълумотномалар юбориб, большевиклар Германия қаршисида зиммаларига олган ҳамма мажбуриятларини оғишмай бажарётганларини хабар қилиб турган. Комиссия (комендатура) Ярославль губернасидан кўчириб юборилган вақтга келиб лейтенант Балкнинг ҳисоб-китобида 1918 йил мартдан ноябригача отиб ташланган 50247 киши қайд қилинган эди. Шўринг қурғур деҳқонлар — келиб-келиб немис қўмондонлигидан паноҳ излайдими?!

Уруш борган сари авж олаверди — унинг ўз қонун-қоидалари бор эди. Мусодарачи отрядлар уезд шахарларига жойлашиб олиб ва байналмилал гарнизонларга таяниб, қишлоқлар устига очикдан-очик босқинчилик юришларини уюштирар ва деҳқонларни кўнгиллариغا сиққанича талаб, ўлдирар эдилар. Фалла ёнар, қишлоқлар кул бўлар, одамлар қириларди. Бунга жавобан деҳқонлар мудофаа қўмиталари тузишар, мусодарачи отрядларни қириб ташлашар, кўпинча уезд шахарларини босиб олишар ва ўз навбатида уларни талаб, малъун ҳокимиятнинг ҳамма вакилларини Пугачеву Разин замонларидагидек шафқатсизлик билан қириб ташлашарди. Иккала томон ҳам қатл қилишда ўрта асрларга хос усулларни қўллашарди — тириклай ёндиришар, қозиққа ўтқазिशар, икки оёғидан икки дарахтга боғлаб, чотидан йириб ташлашарди. Ленинга хуш ёқадиган фуқаролар уруши авж олди. Россия эса шитоб билан ваҳшийлик зулматида чўма бошлади. Сирасини айтганда, Ульянов 1917 йилнинг мартида Германия орқали келаётганида айни шуни ваъда қилган эди. «Пролетар» матбуоти исёнчи деҳқонлардан тортиб олинган уезд шахарларидан маҳобат билан репортажлар берди. «Прав-

да»нинг мухбири Ливнада деҳқонлар исёнининг тор-мор қилиниши ҳақида шундай хабар беради: «Шаҳар нисбатан кам талафот кўрди. Ҳозир шаҳар кўчаларидан мурдалар ва ярадорларни йиғиб олишяпти. Кейинроқ етиб келган мададчилар орасида йўқотишлар нисбатан кам. Фақат шавкатли байналмилалчиларгина оғир талафотларга учрадилар. Лекин ўзлари ҳам қулоқларнинг мурдаларини тоғдек уйиб ташладилар — шаҳар кўчалари уларга тўлиб кетди».

Россиянинг ички губерналарига, ҳатто, мўғул истилолари вақтида ҳам душманнинг қадами етиб бормаган эди. Хўш, шу ички губерналарни қиличдан ўтказган, унга ўт қўйган, Россиянинг бой ғаллакор масканларини култепарларга, хувиллаган саҳрога айлантирган «шавкатли байналмилалчилар» кимлар?

Уларни барпо этиш тарихи мана бундай: 1917 йилнинг март ойидаёқ Ленинни ва унинг шерикларини Россияга Германия орқали ўтказиб юбориш масаласи ҳал қилинаётганда ва бўлғуси Брест шартномасининг дастлабки шартлари келишиб олинаятганда, герман кўмондонлиги большевикларга қўпоровчилик фаолиятлари учун зарур миқдорда пул ажратиш билан бир қаторда, ҳокимият қўлга киритилган тақдирда уларга дарҳол ҳарбий ёрдам кўрсатиш тўғрисида ҳам қарор қабул қилади. Шу мақсадда 1917 йилнинг апрелида сохта швед паспорти билан Петроградга герман Бош штабининг полковниги Генрих фон Рупперт келади. У немис ва австрия ҳарбий асирларига большевикларга қуролли ёрдам кўрсатиш тўғрисида махфий буйруқ олиб келади. Асирларни қурол билан большевиклар таъминламоғи керак эди. Германия ва Австро-Венгрия Бош штабларининг бошлиқлари томонидан имзоланган бу буйруқларни америкаликлар Иккинчи жаҳон урушидан кейин немис архивларидан топишган эди. Бу ҳужжатлар КПСС Марказқўм архивларидан ҳам топилса, ажаб эмас.

Петроград яқинида немис ва австрия ҳарбий асирларининг бир нечта лагерлари жойлашган эди. Масалан, Қолтуши қишлоғининг ёнида, Катта Охта билан шундоққина ёнма-ён император Вильгельмнинг 3-Кирасир полки деярли тўла таркибда лагерь қурган эди. Ўз вақтида бу полк генерал Ренненкамф казаклари томонидан асирга олинган эди. Уларга яқин жойда 142-Бранденбург полки жойлашганди. Гарчи ҳеч қандай қийинчилик туғдирмаса-да, ҳарбий асир-

лар лагерларидаги немис ва Австро-Венгрия ҳарбий қисмларини санаб чиқиш унча шарт эмас. Муваққат ҳукумат барпо этган демократик бошбошдоқлик туфайли ҳарбий асирларни яқин келажакдаги вазифалари билан бемалол таништиришга ва бу ишларга уларни яхшилаб тайёрлашга муваффақ бўлинди.

Ҳамма нарса майда-чуйдасигача пухта ўйланган эди. Ҳатто, немислар рус бешотарлари, наганлари ва бошқа қуроллари билан таниш эмаслиги ҳам эътибордан четда қолмади. Шу муносабат билан русларнинг «Лочин» деган соқчи кемаси Фридрихсхафенга бориб, у ердан 12000 немис милтиқлари ва миллионлаб ўқларни роппа-роса 25 октябрга етказиб олиб келди. Шунинг учун бу кема «Улуғ Октябрь кемалари» рўйхатига мангуликка ёзиб қўйилди. Бундан ташқари, «Лочин» ўзидан икки баравар катта бир солни шатакка олиб келди. Энг ҳалол совет тарихчилари бу солда нима олиб келингани номаълумлигини эътироф этишади. Бошқа тарихчилар уни тилга олмай қўя қоладилар, учинчи тоифа олимлар эса бу солда «инқилобий матрослар десанти» келтирилган дейишади. Бу матрослар Фридрихсхафенга қаёқдан бориб қолган? Ҳолбуки, ҳозир «Лочин» милтиқлардан ташқари Петроградга немис замбаракларини олиб келгани унчалик сир бўлмай қолди. Агар биронта одам ҳамон анойилик қилиб, Петрограддек катта шаҳар Кронштадтдан «Амур» кемасида келган икки мингтагина матрос билан назорат остига олинган деб ўйлашда давом этаётган бўлса ёки ҳарб ишларидан мутлақо беҳабар бўлган ишчи олийлари шаҳарни забт эта олади деб ҳисоблаётган бўлса, у билан мунозара қилиб ўтирмайлик. Бугун шу нарса ҳам равшан бўляптики, ўша ишчи олийлари тўнтаришни душманлик кайфияти билан қарши олган экан.

Ҳа, гарнизон тўлалигича ноқобил бир аҳволга келиб, тартибни ҳимоя қилувчи органлар бутунлай издан чиққан бўлса, бундай ҳодиса назарий жиҳатдан юз бериши мумкин. Лекин шундай тақдирда ҳам большевиклар ҳокимияти бир кундан ортиқ яшаёлмас эди, чунки тўнтаришнинг эртасигаёқ генерал Красновнинг суворийлари шаҳарга яқинлаша бошлади. Краснов казаклари тўплардан икки марта ўқ узиб, Павловск ва Царское Селодаги «қизил гвардиячилар»ни тирқиратиб юборгач, Пульково адирлари томонидан пойтахтга силжий бошладилар. Олдинда

ҳаракат қилаётган Ўрол казакларининг илғорлари дабдурустдан адирларни эгаллашга уриниб кўрдилар, аммо жуда яхши уюштирилган ва усталик билан бошқарилаётган замбараклар зарбасига дуч келиб, чекинишга мажбур бўлдилар. Уруш оловларида тобланган казак офицерлари адирларда мудофаа марраларини кимлар эгаллаганини бир зумдаёқ билиб олди. Немислар! Уларга ишонмаган генерал Краснов шахсан қўриқчи-кузатиш маррасига борди. Шубҳага ўрин йўқ эди. Немис пиёдалари билан замбараклари «инқилобий» Петроград йўлини тўсиб турарди.

Немис ва австрия солдатлари ҳеч қийналмасдан Петрограддаги ҳарбий билим юртлари исёнини зўр мамнуният билан бостиришди. Улар шўрлик рус йигитчаларини замбаракка тутиб, найзалар билан илма-тешик қилишганди. Ҳар томонга томир отган вайроналик ва лоқайдлик шароитида билим юрти талабаларининг ашаддий истибодга қарши мардона чиқишларини ҳеч ким қўллаб-қувватламади.

Ленин 29 октябрь куни немис батальонларини кўриктан ўтказмоқчи бўлади. «Жаҳон пролетариати доҳийси»нинг режасига кўра «байналмилал»чилар Смольнийнинг зинапояларида турган Ленин ва «ишчи-деҳқон» ҳукуматининг бошқа аъзолари олдидан шахдам қадам билан ўтиши керак эди. Доҳийларнинг олдидан ўтаётган кечаги ҳарбий асирлар «Яшасин жаҳон инқилоби!» деб хитоб қилишлари шарт эди. Албатта, немис тилида. Доҳийнинг ўзи ҳам, унинг теварагидагилар ҳам бу тилни жуда яхши, ҳатто, рус тилидан яхшироқ билишарди. Аммо ишнинг пачаваси чиқди. Қаддиқоматлари келишган, немис аскарларигагина хос шахдам қадам ташлаган жангчилар инқилоб доҳийлари ёнидан ўтиб борар эканлар, бир овоздан: «Яшасин кайзер Вильгельм!» деб ҳайқирдилар. Бундан Ленин қаттиқ таҳқирланди. Немислар бу билан содир бўлаётган воқеаларни мутлақо тўғри тушунаётганларини намоиш қилган эдилар.

Орадан кўп ўтмай тузилган Брест шартномасида ҳарбий асирларни репатриация қилиш кўзда тутилган эди, бироқ ундан кейин генерал фон Людендорфнинг махфий буйруғи чиқди. Буйруқда немис ва австрия ҳарбий асирларига большевиклар ҳукуматини қўллаб-қувватлайдиган отрядлар тузиш тавсия қилинган. Буйруқ шундай тузилганки, бундай отрядларга солдатлар ва офицерлар гўё кўнгилли тарзда кириши шарт бўлган. Бироқ немис армиясидаги тартибларни

ва «кўнгилли» қисмларни шакллантириш усулларини билган одам бу шароитда, лоақал дастлабки даврларида, тўғридан-тўғри буйруқ билан иш қилинганига шубҳаланмайди.

Ярашиш ва сулҳ тузиш бўйича герман миссиясининг аъзолари генерал Гофман ва юқорида номи зикр этилган полковник Рупперт бир нечта лагерга ташриф буюриб, ҳарбий асирларга вазифаларини тушунтириб беришди. Файерландга хизмат қилиш ва айна чоқда бегона ҳудудда одамларни талаш имкони кўпларнинг кўнглига илҳом солди ва ҳамма ҳарбий тизимлар дабдала бўлиб ётган бир шароитда большевиклар гўё бирор сеҳргарнинг фатвоси вожиб бўлгандай, жуда яхши ўргатилган ва яхши уюштирилган армияга эга бўлиб қолди. Унинг таркибида уч юз минг киши бор эди.

Ўша кезларда бунақа ҳарбий кучга қарши тура оладиган бирор куч йўқ эди. У йилларда буни ҳеч ким сир деб билган ҳам эмас. Немис аскарлари ва офицерлари хизматдан бўш вақтларида Петроград ва Москва бўйлаб бемалол сайр қилиб юришган, немис офицерлари учун қиморхона ишлаб турган, газеталар нашр этилган. Ҳеч кимда ҳеч қанақа шубҳа туғилмаслиги учун немис генерали Кирхбах Псковда ҳали ман этилмаган «Речь» газетасининг муҳбирига интервью берар экан, «Немис кўшинлари томонидан Петроград ва Москванинг ишғол қилиниши мумкинми?» деган саволга немисларга хос чўрткесарлик билан: «Ҳа, агар большевиклар ўрнатаётган тузумга хавф туғилса, ишғол қилинади», — деб жавоб берган¹.

Шундай қилиб, уч юз мингта «байналмилалчи-жангчи» йўл-йўлақай маҳаллий аҳолидан чиққан ҳар хил қаланғиқасанғиларни ёнига олиб, Россия давлатини маҳв этишни самарали таъминлади. Сон жиҳатидан улар немис кўмондонлиги Брест шартномаси бўйича ўз тасарруфига ўтган ҳудудни назорат қилиб туриш учун ажратган оккупацион кўшинлардан ҳам кўп эди. Оккупацион кўшинлар 280 минг кишидан иборат бўлиб, 43 пиёда ва етти суворий дивизия-

¹ «Байналмилал» деб аталмиш кўшинлар, шаҳарларда оммавий қамашлар вақтида, деҳқонларнинг исёнлари ва ишчиларнинг чиқишларини бостириш пайтида ўзини жуда садоқатли куч сифатида кўрсатди. Улардан машҳур ЧОН, «Тўсувчи отрядлар», Қизил Армиядан қочганларни ушловчи отрядлар, Чеканинг махсус отрядлари тузилган. «Мустақил» мамлакат армиясида шу қадар кўп миқдорда ажнабийлар мавжудлиги бу «мустақиллик» қанақа бўлганини кўрсатиб турибди.

дан ташкил топган, 108 та оғир замбаракка ва 1614 майда замбаракларга эга эди. 2000 га яқин денгизчи собиқ рус флотини назорат қилмоғи керак эди. Шартномага кўра унинг асосий қисми немисларга берилган эди. Адмирал Шацкий флотни Гельсингфорсдан Кронштадтга олиб кетди ва шу билан Ленинни ўз хўжайинлари олдида мутлақо аҳмоқона аҳволга солиб қўйди. Шунинг учун уни отиб ташладилар.

Одесса ва унинг теварагидаги районларни генерал Бем-Эрмолит қўмондонлиги остидаги 2-Шарқий немис-австрия армияси эгаллади. Бу армиянинг учта корпуси оккупацион штабларини Одессага, Херсонга ва Каменец-Подольскка жойлаштирди. Немисларнинг «Киев» деган армиялар гуруҳи бутун Украинани, Қримни, Дон қўшинлари вилоятини, Белоруссиянинг жанубий қисмини, Грузиянинг Қора денгиз соҳилидаги районларини қамраб олувчи жуда катта ҳудудни ишғол қилди. Бу армиялар гуруҳи аввал генерал Лизинген, кейин эса генерал-фельдмаршал Эйхгорн қўмондонлиги остида эди. Кейинчалик Эйхгорн барча немис оккупацион кучлари устидан қўмондон қилиб тайинланди, «Киев» армиялар гуруҳининг олтига корпуси ўзларининг оккупацион штабларини Гомель, Новгород-Волинск, Киев, Харьков, Таганрог ва Симферополга жойлади. Полесьедан шимол томонни «Д» армия гуруҳининг 10-армияси ва 8-армияси оккупация қилди; уларнинг штаблари Минск, Двинск, Рига, Ревель ва Виборгда жойлашган эди. Шимоли-ғарбий йўналишдаги немис қўшинларига атоқли генерал фон дер Гольц қўмондонлик қилган. Аввал у «темир гренадерлар» дивизиясининг қўмондони бўлган. 1918 йилнинг 25 майида немислар Потига уч минг кишилик десант туширдилар, 10 июнда эса герман қўшинлари Тифлисга кирди. Бир неча кун ўтгач, 58-Берлин пиёда полки Керчь бўғозини кечиб ўтиб, Таманни ишғол қилди. Аллақачон Сибирь темир йўлини босиб олиш ва Хива, Бухоро, Туркистон ва Марвни «немис манфаатларига мослаб мақсадга мувофиқроқ тарзда қайта уюштириш» режалари тузиб чиқилганди.

Немис қўшинларига Ҳиндистон сари тўғри йўл очилди. Бунақа истиқбол одамни эсанкиратиб, энтиктириб қўярди. Энг учқур хаёллар амалга ошаётгандай, энг хуфиёна орзулар рўёбга чиқаётгандай кўринарди. Янги оламшумул империя майдонга келмоқда эди. Бунақа империяни, ҳатто, Наполеон етти ухлаб, тушида ҳам кўрган эмас. Яна унинг пойтахти

Париж эмас, Берлин эканини айтмайсизми? Аммо большевиклар бериб кўйган районларнинг ҳаммасини ўзлаштириш учун куч етишмасди. Гарбий фронт ҳамма захираларни ямлаб ютиб бўлган эди. Мавжуд 280 минг кишилик ҳарбий хизматчилар эса сира етарли эмасди. Фельдмаршал Эйхгорннинг штабида большевиклар назорати остидаги ҳудудлардан юз минглаб немис солдатларини қайтариб олиб келиш истаги тез-тез кўзиб турарди, чунки бу солдатлар кайзерона каскаларини ечиб, ўрнига услубига кўра «будённовка»га ўхшаб кетадиган бир нарса кийиб олишганди. Улар яна шунинг учун ҳам зарур эдиларки, талон-гараж ва мусодара ишларида анча пишиб қолгандилар. Аммо бу истакдан воз кечишга тўғри келди. Немислар ленинча услубда ишлашга журъат қила олмадилар. Бунинг устига олий қўмондонлик ҳам «байналмигалчилар»дан фойдаланишга ижозат бермади.

Большевикчасига ҳаракат қилишга журъатлари етмаган немислар шунга қарамай ўз усуллари билан иш олиб бордилар. Бу усул большевикларники сингари ошқора «қароқчилик» усули бўлмаса-да, етарли даражада қатъий, изчил ва қаттиққўл эди. Фақат 1918 йилнинг 31 июлига қадар немислар оккупация қилинган вилоятлардан 60 миллион пуд ғалла ва ғалла маҳсулотлари, ем ва мойли ўсимликларнинг уруғи, 500 миллион дона тухум, тирик вазнда 2 миллион 750 минг пуд қорамол, бир ярим миллион пуд картошка ва сабзавот олиб кетишди. Бундан ташқари Англия исканжасида бўғилиб ётган рейхга 3,5 миллион пуд темир рудаси, 42 миллион пуд марганец рудаси ва ҳар ойда 300 вагондан махсус навдаги ёғоч жўнатилди. Ҳатто ҳар хил латта-путталар билан темир-терсақларгача олиб кетилди. Олиб кетилдиган бойлик бор эди-да!

Немис линкори «Гебен» Севастополни ўққа тутиб, шу билан Туркиянинг Россияга қарши Германия томонида урушга кўшилишига баҳона бўлди. Бу эса Россияни иттифоқчилардан буткул ажратиб қўйди, чунки бўғозлар ёпилиб қолганди. Русларнинг ташқи савдосига даҳшатли зарба берилган эди: рус экспорти 98 фоиз, импорти 95 фоиз камайиб кетди. Бу эса Россиянинг ҳарбий жиҳатдан толиқиб қолиши ва охир-оқибатда қонга ботиб, бошбошдоқлик ичида емирилишига асосий сабаблардан бири бўлди. Четга олиб кетилиши керак бўлган маҳсулот уч йил давомида омборларда қолиб кетди, кейин эса немислар ва большевиклар

томонидан босиб олинди. «Кема компаси ихтиро қилингандан бери, — деб эслайди Черчилл, — ҳали ҳеч қачон битта жанговар кеманинг ҳаракати 1914 йилнинг август-октябрь ойидаги немис крейсери «Гебен»нинг ҳаракатидек катта ва даҳшатли оқибатларга олиб келмаган эди».

У ер-бу ерини таъмирлаб оладиган докка ва ҳатто, тузқроқ бошпана бўладиган қўналғага эга бўлмаган шавкатли «Гебен» бутун уруш йилларида русларнинг Қора денгиз флотини зир титратиб турди ва гўё ўзининг тантанавор зафарини намойиш қилгандек, 1918 йилнинг ёзида немис қўшинлари томонидан босиб олинган Севастополга келди. Кема бутун уруш давомида шу ердагина биринчи марта докда таъмирланди, чунки ҳарбий база жамики асбоб-ускунаси билан немисларга топширилган эди. Буни лоақал 1917 йилда ҳеч ким тасаввур ҳам қила олмас эди.

Большевиклар босиб олган ҳудуддан ҳам Германияга эшелон-эшелон поездлар жўнаб турди. Петроград портининг қўналғаларига немис савдо кемалари, турли-туман сирли швед ва норвег пароходлари, Дания, АҚШ ва Аргентинадан хусусий байроқлар остида аллақандай тушуниб бўлмайдиган юкчи кемалар, Швейцариянинг Қизил хоч жамиятининг байроғини тутган сохта «госпитал» кемалари келиб турарди. Порт райони ЧОН томонидан ўраб олинганди. Кимда-ким ортиқчароқ қизиқиб қолса, ўша жойнинг ўзида отиб ташланарди. Шимолий денгизда ўз базаларига тиқиб қўйилган ва инглизлардан қўрққанлари учун тумшуқларини чиқаришга ҳам журъат этмаган немис флоти Болтиқ денгизда дориломон ҳаракат қиларди. Миналарга тўлиб-тошган денгиз (уруш йилларида ҳар икки томон Болтиқ денгизига 120 минг дона мина қўйган) жуда хатарли эди, фақат ҳаддан ташқари зарур бўлгандагина кема эгалари Петрограднинг чалажон портларига ўз кемаларини жўнатарди. Шундай бўлса-да, немис флоти бу ердаги кемада юк ташиш ишларини таъминлаб турди.

Денгиздаги ишлар чатоқ бўлганига яраша темир йўллар узлуксиз ишлаб турди. Улар «Советлар ва пролетар диктатураси» республикасини Польша, Белоруссия ва Болтиқбўйининг немис қўшинлари ишғол қилган ҳудудлари орқали Германия билан боғлаб турарди. Гельсингфорсгача ва ундан нари Скандинавия мамлакатларигача шимолий темир йўл тармоғи ҳаракатда эди. Темир йўлларнинг узлуксиз ҳаракат қилиб ту-

ришини таъминлаш учун немислар большевикларга 50 минг тонна кўмир етказиб бериши керак эди. 1918 йилнинг 18 апрелида кечқурун чегарадаги Орша бекатида иккита поезд учрашди: уларнинг бири Москвага йўл олган — унда граф Мирбах бошчилигидаги немис элчихонасининг ходимлари бор эди. Иккинчи поезд эса «ишчи-деҳқон ҳукуматининг мухбир вакиллари»ни Берлинга олиб кетмоқда эди. «Ваколатхона»нинг таркиби ғалати эди. Унинг бошлиғи А. А. Иоффе деган одам бўлиб, юмшоқроқ қилиб айтганда, у кўп ажаб-товур эди. У 1883 йилда туғилган, 1900 йилларнинг бошида эса машҳур Парвуснинг таъсирига тушиб қолганди. Ўзининг улуг устозидан таълим олган А. А. Иоффе бир оддий ҳақиқатни яхшилаб англаб олди — у шундан иборат эдики, жаҳон инқилобини амалга ошириш учун, аввал, етарли миқдорда пул йиғиб олиш керак. Троцкий, Урицкий, Володарский ва Ганецкий билан бирга Иоффе Лениннинг қошидаги Парвус «гвардия»сини ташкил қиларди. 1917 йилнинг октябрига қадар у немислар билан бевосита алоқани амалга ошириб турган, кейин эса Брест-Литовскдаги сулҳ музокараларида «совет» делегациясига раҳбарлик қилган. Ва табиийки, айти шу одам Берлинга жўнатилади. Бунинг устига Берлинда уни севимли устози Парвус билан учрашув кутарди.

Улар билан бирга «ваколатхона» таркибида Я. С. Ганецкий ҳам бор эди. Ленин Краковда «эзилиб» юрган кезларида у «доҳий»нинг ўнг қўли бўлганди. Маълумки, урушнинг биринчи кунларида Краковда Ленинни рус жосуси сифатида қамоққа оладилар. Шунда Ганецкий Берлинга югуради-ю, герман пойтахтидаги ва Венадаги ҳамма социал-демократларни оёққа турғизиб, нафақат Ленинни қамоқдан озод қилинишига эришади, балки уни шошилишч поездда Цюрихга жўнатишга ҳам муваффақ бўлади. 1915 йилда Парвус Ганецкийни Стокгольмга чақиради — немис разведкасининг Россияга қарши ҳамма кўпорувчилик ишлари шу ердан бошқарилар эди. 1917 йилнинг мартида, Ленин билан Парвус ўртасидаги келишувга кўра, Ганецкий «Марказқўмнинг хорижий бюроси» таркибида вақтинча Стокгольмда қолади. Немислардан олинадиган пул маблағларини узлуксиз равишда Россияга — большевикларга жўнатиб туриш унинг зиммасига юкланганди. Парвуснинг ёрдамида Ганецкий ажнабий банклар билан алоқалар ўрнатади. Октябрь тўнтарилишидан кейин у банкларнинг бош комисса-

ри ва Молия халқ комиссарлигининг коллегия аъзоси қилиб тайинланади, яъни талон-торожга бошчилик қилган ва ҳамма таланган нарсаларни қабул қилиб олган муассасанинг раҳбариятига киради. Бу лавозимда у назорат остидаги ҳудудда ҳисоб-китоб ишларини олиб боради («Социализм – ҳамма нарсани ҳисоб-китоб қилишдир»).

Ваколатхонанинг учинчи аъзоси машҳур Красин эди. Агар сўнгги 75 йил мобайнида бу киши ҳақида лоақал бир оғиз рост гап ёзилганида ҳам уни таништириб ўтиришга ҳожат бўлмасди. У истеъдодли муҳандис бўлган, аммо бутун руҳиятию малакасига кўра профессионал жиноятчи эди. Шунинг учун беихтиёр большевикларга талпинган. 1905 йил инқилоби пайтида у Парвуснинг одамлари билан бирга Волга-Кама банкининг Петербург бўлимини талашда иштирок этган ва ўлжанинг анчагина қисмини уриб қолганди. Бу иши Парвусни қаттиқ норози қилган эди.

Аммо орадан кўп ўтмай Парвус зудлик билан чет элга қочишга мажбур бўлади, Красин эса Россияда қолган ва икки инқилоб ўртасида жуда фаол иш олиб боради. Унинг қилган ишларини ёзаман деса, бир неча жилдли жинойий иш бўлади. У банкларнинг пул ташувчи араваларига босқинлар уюштирган, пойтахтдаги электр тармоғини ишдан чиқаришга тайёргарлик кўрган, қалбаки пул ясаш билан шуғулланган, полициячиларни ўлдиришда қатнашган. Қалтис ишларни яхши кўрадиган, довжорак ва саргузаштгалаб Красиннинг нима сабабдандир Лениндан кўнгли қолган ва унинг Цюрихдан юбориб турадиган, Швейцарияда инқилоб қилишга ундаб ёзилган мақолаларини очикдан-очик масхара қилган. Таниқли Георгий Соломон муҳожирликда муҳтожликда яшаётган жаҳон пролетариатининг доҳийси учун (доҳий зарур пайтларда баджаҳлроқ бўлсин деб Парвус унга бериладиган маблағларни чеклаб кўярди) маблағ йиққани Петербургга келганида Красин унинг илтимосини эшитган-у, ёнидан ҳамёнини олиб, ундан иккита беш сўмлик чиқариб Соломонга узатган. Бундан Соломон қаттиқ газабланган ва Красинга «сенсиз ҳам кунимиз ўтиб қолар» деган. «Ўзингиз биласиз, – деб елкасини қисган Красин, пулни ҳамёнига қайтариб солиб кўяр экан. Ва яна Соломонга дўстона оҳангда шундай деган: – Аччиғингиз келмасин, Георгий. Ленин ёрдам беришга арзимайди. У ҳамма нарсани вайрон қилиш касалига учраган. Эртага қандай ҳаракат қилишини олдиндан айтиб бериб

бўлмайди. Унинг калласида эртага қанақа фикр туғилишини ҳеч ким билмайди. Келинг, қўйинг Ленинингизни. Ундан кўра, юринг, тушлик қилайлик».

Аммо Ленин тўнтаришдан кейин мамлакатдаги ҳамма савдони маҳв қилиб бўлгач, нима сабабдандир айтиб Крассинни Савдо Халқ комиссари этиб тайинлайди. Крассиннинг наркоматига миллион-миллион маблағ билан иш юритувчи йирик савдо фирмаларидан ҳам бор-йўғи уч юз сўмлик савдо қилиб улгурган кичкина дўконлар ва устахоналардан мусодара қилинган пуллару моллар оқиб келарди. Пул билан қимматбаҳо буюмлар Халқ банкига ва унинг қошида ташкил қилинган «олтин жамғармаси»га топшириларди, буюмлар эса омборларга жўнатиларди. Уруш туфайли ташқи савдода пайдо бўлган турғунлик вазидан омборлар шипларигача буюмга тўлиб кетган эди. Крассин «ёпиқ омборлар» тизимини ўйлаб топганлардан бири бўлди. Бунинг маъноси шу эдики, мамлакатда ҳамма зарур нарса ошибтошиб ётгандай кўринса-да, ҳеч нарса сотилмас, балки тақсим қилинарди, холос. Бу тизим бизнинг кунларимизда ҳам яшаб, аввалгидай самара билан кўлланмоқда. Фақат фарқи шундаки, у йилларда очлик ва муҳтожлик туфайли пичоқ суякларига бориб қадалган одамлар омборларга ҳужум қилишарди. Ҳужум вақтида уларни шафқатсизлик билан пулемётдан отишар, кейин эса ҳар битта ўлган одамни алоҳида инқилобий трибунал ҳукми билан отилган деб расмийлаштириб қўйиларди. Тўғри, омборлар ҳисобсиз эмас эди. Вақт-вақти билан айтинган маҳсулотлар тун қоронғисида ва соқчиларнинг қаттиқ назорати остида шаҳар ташқарисига олиб бориб, ахлатхонага ташланарди. Яна уларнинг устидан оҳак тўкиларди. Худо кўрсатмасин, бирон бетамиз бу маҳсулотларга кўз олайтирмасин-да! Ахлатхонага етиб боргунча йўл-йўлакай, албатта, у-бу нарсалар ўғирланар ва кейин у бозорда пайдо бўларди. Айтинган маҳсулотлар туфайли ялпи касалликлар тарқалиб турарди. Бунга эса, табиийки, чайковчиларни айбдор қилишарди.

Айтганча, яқин орада омборларнинг бўшиб қолиши хавфи бор эди – Крассин худди шу мақсадда Германияга йўл олган эди.

Берлинга кетаётганлар орасида энг ажойиби – «ваколатхона»нинг тўртинчи ходими Вячеслав Менжинский эди. Шахсан Лениннинг кўрсатмасига мувофиқ у немис пой-

тахтида РСФСР Бош консули мансабини эгаллаши керак эди. Вячеслав Менжинский — большевиклар раҳбариятидаги энг машъум шахс ҳисобланади. «Темир Феликс»нинг биринчи муовини, ВЧК коллегиясидаги энг ашаддий қонхўрлардан бири бўлмиш бу одам айна чоқда Молия Халқ комиссари мансабини ҳам эгаллаб турар ва «халқ банки»нинг асосий комиссарларидан бири эди. Бунақа хилма-хил мансабларни эгаллаб туриш кўп ғаройиб эмасми, а? Бир қўли билан таласа ва отса-ю, иккинчи қўли билан таланган нарсаларни жамлаб, яширса! Афтидан, аллақандай муҳим сабаблар туғилганки, Менжинский Россиядаги сермашаққат ва сердаромад ишларни ташлаб, Берлинга жўнашга мажбур бўлган¹. Берлиннинг Силезия вокзалида вакилларни Германия Ташқи Ишлар вазирлигининг аллақайси майда ходимлари билан бирга улуг Парвуснинг ўзи кутиб олди.

Россия тақдирида бу одамнинг аҳамияти шу қадар катта бўлса-да, у ҳақда шу қадар кам билишадикки, буни ўйласанг, алам қилар экан кишига. Негаки, айна Парвус Лениннинг муаллими ва устози бўлган эди. Айна ана шу Парвус биринчи бўлиб Ильич сиймосида ўзининг бениҳоя бойиб кетиш борасидаги беқиёс режаларини амалга оширишга қурби етадиган одамни кўрган эди. Эътироф этиш керакки, гарчи Парвус, 1905 йилда қандайдир қора ишлар билан шуғулланишга мажбур бўлган эса-да, аслида бундай ишларга асло тоби йўқ эди. Парвуснинг ҳақиқий фамилияси Гельфанд деб ҳисобланади, лекин сўнгги маълумотлар бунга шубҳа билан қарашга ундайди. Бунақа кўламдаги халқаро фирибгарларнинг ҳақиқий фамилиясини топиб олиш жуда қийин. У Лениндан уч ёш катта бўлган. 1867 йилда Минск губернасидаги Березино шаҳрида туғилган. Болалиги Одес-

¹ 1916 йилнинг июлида Менжинский Парижда чиқадиган «Бизнинг садо» деган муҳожирлар газетасида Ленин ҳақида ғоятда эътиборга сазовор мақола эълон қилганди. Унда шундай дейилган: «Ленин — сиёсий мунофиқ. Кўп йиллар мобайнида у марксизмни ҳозирги дақиқада ўзи учун зарур бўлган қиёфага солиб келмоқда. Ҳозирги пайтда у ўз назариялари ичида узил-кесил гангиб қолди. Ленин — рус абсолютизмининг ҳароми фарзанди. У рус тахти бўшаб қолса, бу ўринга ўзини бирдан-бир муносиб номзод деб ҳисоблайди. Мабодо унга ҳокимият тегиб қолса, Павел I дан камроқ номаъқулчиликлар қилмайди... Ленинчилар, ҳатто, фракция ҳам эмас, балки қамчиларнинг қарсиллаши билан пролетариатнинг овозини ўчиришга тиришаётган от ўғриларидир». Кремлга ҳўб ғаройиб улфатлар тўпланиб олмаганми?

сада ўтган, 1885 йилда шу ерда гимназияни тугатган, кейин таҳсилни давом эттириш учун Германияга кетган. 1891 йилда Парвус иқтисод ва молия курси бўйича Базель дорилфунунини тугатади. Шундан сўнг бир неча йил мобайнида Германия ва Швейцария банкларида хизмат қилади. Афтидан, марксистик сафсатадан истаган иқтисодий ва ҳарбий жиноятни хаспўшлашда фойдаланиш мумкинлигини биринчи бўлиб англаган кўринади. Россия тарихини, унинг хўжалиги ва молиявий аҳволини берилиб ўрганган. У рус жамиятининг ҳамма табақаларини ич-ичидан емириб ётган чуқур зиддиятга эътиборни қаратган ва агар бу жамият дворянлар ва зиёлилардан иборат омонат ҳимоя қатламидан маҳрум бўлиб қолса, жуда ночор ва ожиз бўлиб қолишини башорат қилган. Унинг бу каромати Ленинда жуда катта таассурот қолдирган.

Ленин «социал-демократик» муҳитда фақат Парвус билангина баҳслашишга журъат этган эмас. Ҳолбуки, кимдаким марксизмни сал бошқачароқ талқин қиладиган бўлса, Ленин унга даканг хўроздай ташланиб, дабдаласини чиқарар эди. Бунақа пайтда у рақибини аяб ўтирмай, энг дағал ибораларни ҳам қўллаётган. «Малай, оқсоч, ёлланган, аблаҳ, фоҳиша, сотқин» – рақиблари билан баҳсга киришганда Ленин ана шунақа ҳақу ноҳақ адабий-мунозаравий ибораларни қўллашда сира тортиниб ўтирмасди.

Аммо доҳий Парвусни ҳаммадан кўра ёмон кўрарди, ундан нафратланарди, лекин шундай бўлса ҳам на матбуотда, на оғзаки унга тил теккизишга журъат қилмасди. Аксинча, унинг гапларини эътибор билан тинглар экан, кўпинча «бўлмаган гап! Ўта бемаънилик! Лекин масалага диалектик қараладиган бўлса, марксизм деганлари айнан шунинг ўзи бўлади!» деб хитоб қиларди. Амалий марксизм, Парвуснинг фикрича, қуйидагилардан иборат эди: бутун жаҳон миқёсида ҳукмронликка эришиш; бунинг марксизм лаҳжасида «жаҳон инқилоби» дейдилар. Бунга эришишнинг фақат битта йўли бор – жаҳон молия тизими устидан назоратни қўлга олмоқ керак. Бунинг учун эски тизимни, яъни мавжуд молия қурилмаларини, албатта, ағдариб ташлаш шарт эмас, деб ҳисобларди. Парвус, балки бу тизимга бир амаллаб суқилиб кириб олиб, уни аста-секин ўз назорати остига олиш ва шу зайлда ўз мақсадларини рўёбга чиқаришга эътибор бериш кифоя. Бунга эришмоқнинг яккаю ягона шартини шуки,

бирорта озми-кўпми бадавлат давлатни босиб олиш зарур ва унинг жамики бойлигини, ҳамма кўчувчи ва кўчмас мулкни пулга айлантириб, халқини соф Афлотун социализмида (яъни энг расво қуллик шароитида) яшашга мажбур қилиш лозим. Шу йўл билан йиғилган маблағни эса жаҳон молиявий тизимига сингдириш керак. Агар маблағ етарли даражада катта бўлса, унинг ёрдамида жаҳонга ўзи истаган мафкурани қабул қилдириш мумкин. («Ўта бемаънилик!») Табиийки, буни оммавий ва шафқатсиз қирғинсиз амалга ошириб бўлмайди, аммо «пролетариат диктатураси», «синфий кураш», «ўлиб бораётган синфлар», «ялпи тенглик», «тўла эркинлик» каби иборалардан маҳорат билан фойдаланилса ва «муваффақиятга эришиш», «муваффақиятни мустаҳкамлаш», «муваффақиятни ривожлантириш» деган жуда жўн бир йўсинда пухта ўйланилган ҳаракат тактикасини қўлласа, бу билан қирғинларни ниқоблаш учун жуда кенг имкониятлар туғилади. Ўз сафларингда темир интизом ўрнатиш керак, ихтилоф деган нарсага сира йўл қўйиб бўлмайди, раҳбариятнинг турмуши мутлақо пинҳона кечмоғи лозим, бу раҳбариятни аста-аста илҳомлантириб бориш шарт. («Ўта бемаъни! Лекин масалага диалектик қаралса...»)

Булар ҳали фармонлар ва декретлар: кўрсатмалар ва буйруқлар, махфий ва мутлақо махфий қўлланмалар, сирни ошкор қилиб қўйса ўлим жазосига мустаҳиқ қилиш билан кўрқитувчи дўқ-пўписалар эмас эди. Булар ҳозирча шинам кафеларда ёхуд кўнгилочар зиёфатларда ўтириб қилинган башоратлар эди, холос. Бу ўтиришларда фортепьянода «Варшавянка»ни чалиш ёхуд «Йўқолсин ҳокими мутлақлик!» деганга ўхшаш умумий хитобларни айтиш учига чиққан қаҳрамонлик деб ҳисобланарди. Аммо «сценарий» қанақа бўлиши ҳақидаги гаплар ўртага тушган эди. Дарҳол бир-бирига зид фикрлар туғилди. Парвуснинг фикрича: дастлабки режани амалга ошироқ учун Россиядан қулайроқ мамлакатни ўйлаб ҳам топиб бўлмайди. Ленин эса бунга бутунлай қарши эди. Лениннинг фикрича, Россияда ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Парвус эса аксинча, Россияда ҳамма нарсага имкон бор, ҳатто, асло мумкин бўлмаган нарсаларни ҳам қилишга йўл топилади деб ҳисобларди. Рус-япон урушидаги шармандали мағлубиятлар туфайли минг йиллик рус қудрати зил кетди. Шунда Парвус вазиятга дарҳол баҳо бериб, халқ чоризм тузумини бу мағлубият учун

кечирмайди деди. Негаки, халқ асрлар давомида зўр-зўр ғалабаларни кўрган, енгил-елпи жангарилик руҳида тарбияланган. Энди таҳқирли мағлубиятни кўриб ўтирибди. Бу енгил-елиш империянинг ифтихори бўлмиш улуғ флотни барбод қилди – ҳозир унинг ярми японлар қўлига ўтиб кетди ва япон байроқлари остида сузиб юрибди. Буни англаш учун марксчи бўлиш шарт эмас эди. Герценнинг оддийгина сўзларини эсда тутиш кифоя эди: «Урушларда алқайдиган нарса музаффарият эмас, мағлубиятдир... Негаки, халқ учун энг бақувват кишанлар музаффарият қиличларидан ясаллади».

Японлардан икки миллион фунт-стерлинг пул олгач, Парвус фурсатдан фойдаланиб, 1905 йил инқилобнинг дохийси ва раҳбари бўлиб олди. Япон пулидан Ленинга ҳам жиндай улуш тегди – уларнинг кучи билан РСДРПнинг учинчи қурултойи ўтказилди ва «Вперёд» газетаси ташкил қилинди. Аммо Ленин Россияга ишонмаганидан, Парвуснинг кўзига норози кўринса-да, кўнглида унга қойил қолгани ҳолда, унинг хатти-ҳаракатларини хориждан кузатиб турди.

Парвуснинг услубиёти жуда аниқ эди: мамлакатдаги инқилоб – пойтахтда инқилоб дегани. Пойтахтда бошланса, аксадо беради. Парвус «шўро»ларни ташкил қилади ва ўзи Петербург шўросининг раиси лавозимини эгаллайди. Унинг молиявий манифестини кўрсангиз! Урушга қарши йўналтирилган ва мағлубият кайфиятларини тарғиб қилувчи хитобларини айтмайсизми! 2-Тинч океан эскадрасининг очиқ денгизга чиқиш йўлини тўсиб қўйган «Бургут» кемасининг ҳалокати-чи?! 1905 йил 9 январдаги халқ намоишининг уюштирилиши-чи?! Ўшанда Парвуснинг жангарилари Александр боғидаги дарахтларга чиқиб олиб, у ердан Қишки саройни ҳимоя қилиб турган солдатларга ўқ узишган ва шу билан машҳур Қонли якшанбани бошлаб беришганди. Банкларни босиш-чи?! Кронштадт, Севастополь, Свеаборгни айтинг! «Потёмкин» ва «Очаков» кемалари-чи? Ҳаммаси жуда ажойиб тарзда амалга оширилган эди. Фақат бир нарса чатоқ бўлганди. Улар дарҳол оммавий қирғинни бошлаб юбормадилар ва охир-оқибатда ҳамма ишни бой бердилар. Ленин гарчи ҳеч қайси воқеада шахсан иштирок этмаган бўлса-да, ҳамма нарсани диққат билан кузатиб, хатоларни белгилаб борди. Ва яна бир карра амин бўлдики, Россияда исён қилса бўлади, тартибсизликлар, ур-йиқитлар, иш ташлашлар уюштириш мумкин, аммо кўнгилларида ўйлаб қўйган тузумни ҳеч қачон

кура олмайдилар. Йўқ, Россия бунга ярамайди. Фарбий Овруподан бошламоқ керак.

Қамоққа олинган ва бадарға қилинган Парвус Сибирга олиб кетилаётганида соқчилар қўлидан қочиб... Туркияда пайдо бўлиб қолди. Бу ерда у Ёш турклар ҳукуматининг иқтисодий ва молия масалалари бўйича маслаҳатчиси бўлиб олганди. Бу мансабда бир неча миллион ишлаб олгач, халқаро банклар ва картелларнинг жаҳонга машҳур намоёндалари билан алоқалар ўрнатган Парвус ўзининг асосий режасини – Россияни хароб қилишни бир лаҳза ҳам эсдан чиқаргани йўқ. Эсидан чиқаргани йўғ-у, лекин қайнаб-тошган иқтисодий фаолиятдан ҳам чалғимади. Унинг молиявий даҳоси, Троцкийнинг ўта ўринли ибораси билан айтсак, рус эманини қулатаётган болтадан турк сарвиги қувват бахш этувчи боғбон белкурагига айланди. Парвус вайрон бўлаётган Усмонли империясини иқтисодий ҳалокатдан сақлаб қолганди. Албатта, бу ишларни қилар экан, Парвус ўзини асло унутгани йўқ. Ленин ва унга содиқ бир гуруҳ тарафдорлари муҳожирлик зўр-базўр умргузаронлик қилаётган бир шароитда Парвус банклар очди ва савдо корхоналарига асос солди. У жуда катта пул маблағлари билан иш юритарди. Ленин гоҳ «экспроприация қилинган» пулларга яшарди (Қамо билан Кобани қамаб қўйганларига қадар), гоҳ онаси юборган пулларга тирикчилик қиларди (онаси ҳаётлигида), гоҳ дўстларининг хайри ионасига (ҳамманинг жонига тегиб кетмагунча), гоҳ кўли очиқ, кўнгилчан Швейцария социалистларининг ҳомийлигида кун ўтказарди.

Аммо Парвус уни ҳеч қачон эсидан чиқармаган, чунки ўз режаларини Лениндан кўра тузукроқ уддалаб бажарадиган одам йўқлигини тушунар эди.

Сараевода янграган ўқ овози Парвус учун жанговар қақириқдай бўлди. У бир лаҳзада Туркия Германия томонида туриб урушга қўшилса, бу Россия учун нима билан тугашини чамалаб, ҳисоблаб чиқди.

У эҳтиросли нотик ҳарорати билан қатъий ҳаракат қилувчи, лекин унча олисни кўролмайдиган Анвар пошшога ва унинг «ёш турклари»га Туркия фақат Германия томонида туриб урушмоғи кераклигини уқтира бошлади. Фақат шундагина Туркияда улуғ империя қайтадан тикланади, шундай қилгандагина Туркия ўз тарихининг сўнгги йигирма йили мобайнида бошидан кечирган беҳисоб мағлубиятлар

ва таслимлар, қўпол таҳқирлар ва камситишлар доғини ювиб ташлай олади. У қаҳва ичиб, сигара чекиб ўтириб Германиянинг Туркиядаги элчиси фон Вангенгейм билан суҳбатлашади ва олис Константинополдан Германияга телеграмма жўнатди. Унинг оқибатида Ўрта денгиздаги кемаларини Шимолий денгизга жўнатишни режалаштирган адмирал Сушон «Гебен» линкорини орқага қайтариб, Дарданелл бўғозига жўнатади. Парвус махфий шайинларни ҳаракатга келтиради, натижада Туркияга ғалла, темир, дастгоҳлар ва ўқ-дорилар кела бошлайди, юкларнинг бир қисми эса йўл-йўлакай Булғорияга туширилади. Парвус асло амалга ошириб бўлмайдиган ишни бажарди — асрлар мобайнида бир-бирига ашаддий душман бўлиб келган икки мамлакат — Булғория билан Туркия ҳар қандай панславизм ва панисломизм ғояларини емириб, Россияга қарши урушга қўшилди. Парвуснинг қалин дўсти, Туркиянинг ҳарбий министри ва ҳарбий ҳукуматининг бошлиғи Анвар пошшо бекорга мўйловини кайзерникига ўхшатиб қўйиб олди, дейсизми? У, ҳатто, Коминтернга аъзо бўлиб кирди ва 1922 йилда Тожикистонда қонли жанглардан бирида шаҳид кетди.

Аммо бу ҳали ҳолва эди. Россияга жанубдан қилинадиган ҳужумни таъминлаган Парвус ҳеч кутилмаганда бриллиант тугмалари ва тилла узукларининг жилваси билан қашшоқ рус муҳожирлари кўзини қамаштириб, «социал-демократлар» орасида пайдо бўлди.

Унинг «Демократия учун! Чоризмга қарши!» деган машҳур рисоласи аллақачон шов-шувларга сабаб бўлган эди. Негаки, анчадан бери сукут сақлаб келган Парвус партиявий публицистика майдонида яна кўринишга журъат қилиб, «социалистик» ҳаракатнинг навбатдаги вазифаларини мутлақо янгича шарҳлаган эди. Бу янгича шарҳ собиқ партиядош ўртоқларининг кўпчилигини даҳшатдан лол қолдирди. Янги «назария»нинг моҳияти қуйидагича эди: урушнинг айбдорлари ким экани ҳақида масала қўйиш керак эмас, «ким биринчи ҳужум қилганини» ҳам ахтариб ўтиришга ҳожат йўқ. Бу аҳамиятсиз нарса. Жаҳон империализми ўнлаб йиллар мобайнида қиргинбаротларини тайёрлаб келган. Шундай бўлгач, кимдир ҳужум бошлаши керак эди-да! Ҳеч кимга кераги йўқ сабабларни излаб вақт кетказиб ўтирадиган пайт эмас, социалистик йўсинда фикрлашга ўрганмоқ лозим. Яъни биз — жаҳон пролетариати урушдан қандай фойдаланмоғимиз ва кимнинг

томонида урушмоғимиз кераклигини аниқлаб олишимиз шарт. Ҳаммага маълумки, дунёдаги энг қудратли социал-демократия Германия социал-демократиясидир. Агар Германияда социализм тор-мор этилса, уни ҳамма жойда мағлуб қилажаклар. Жаҳон социализмининг ғалабасига олиб борадиган йўл — Германиянинг ҳарбий хатти-ҳаракатларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашдир. Рус чоризми Антанта томонида туриб уруш қилаётгани бизга социализмнинг ҳақиқий душмани ким эканини очиқ-ойдин кўрсатиб турибди. Шундай қилиб, бутун дунё ишчилари рус чоризмига қарши урушмоқлари керак. Жаҳон пролетариатининг вазифаси — Россияни тор-мор келтириб, унинг ичида инқилоб қилишдир. Агар Россия майда бўлақларга бўлиб юборилмаса ва демократлаштирилмаса, у бутун дунёга таҳдид қилади. Модомики, Москва империализмига қарши курашнинг асосий қийинчилиги Германия зиммасига тушаётган экан, бундан «Германиянинг ғалабаси — социализм ғалабасидир!» деган бирдан-бир хулоса чиқариш унча қийин эмас.

Ленин айтганидек, «Ўта бемаъни, лекин диалектик нуқтаи назардан қаралса...»

Ҳа, Ленин қандай муносабатда бўлишидан қатъи назар, Парвус «назарияси» ўзи олдинга сурган «таслимчилик» ғоясининг жуда чиройли ва бежирим нусхаси эканини тан олмаслиги мумкин эмасди.

Парвусга хос бўлган кенг қўламдорлик Ленинда етишмас эди, чунки Ленин иқтисодчи эмас эди. Парвус эса апилтапил гапдан амалий ишга кўчади-ю, Берлинга бориб, Россияда «ашаддий сўл экстремистларни ҳокимият тепасига келтириш йўли билан» Россияни йўқ қилиш режасини баён қилади. Режа ҳарбийларники сингари жуда аниқ эди. Биринчи навбатда подшони тахтдан ағдариш керак. Чоризмга қарши кураш олиб бориляпти, аммо пулнинг кучи билан эртадан бошлабоқ бу курашга бутун дунёдаги социалистик матбуотнигина эмас, балки барча либерал матбуотни ҳам жалб қилса бўлади. Шундай қилинса, ўз-ўзидан Россиядаги турфа хил либерал мухолифат ҳам воқеалар гирдобига жалб этилади.

Жуда содда йўл: Подшо — урушнинг айбдори, миллионлаб қурбонлар, ҳарбий муваффақиятсизликлар сабабчиси. Малика — немис, бинобарин, жосус. Бир оз жўн мулоҳаза, албатта. Аммо Россияга ўтаверади. Тахт вориси бедаво дардга чалинган, бинобарин, сулоланинг куни битиб қолган. Дав-

лат думаси деярли бошдан-оёқ буржуа вакилларидан таркиб топган — улар бунақа қармоқни осонгина лиқиллатиб ютиб юборади. Подшо тахтдан ағдарилиши биланоқ Россия лахтак-лахтак бўлиб бўлиниб кетади. Кейин у ҳеч қачон ўнганмайди. Негаки, балиқ қуруқликда яшаёлмаганидек, империя ҳам демократия шароитида умр кечиролмайди. Тоифалараро, миллатлараро, уруғлараро низолар ҳаддан ташқари кескин. Энг муҳими эса — иқтисодиёт қил устида турипти. Иш ташлашлар йўли билан уни узил-кесил издан чиқариш мумкин. Иккинчи босқичда ҳаракат қилиш анча осон кўчади. «Ер — деҳқонларга!» деган жўнгина хитоб шунга олиб келдики, деҳқонлар помешчиклардан ерни зўрлик билан тортиб ола бошлайдилар, солдатлар эса офицерларини отиб ташлаб, ер тақсимотидан қуруқ қолмаслик учун хандақларни ташлаб қочишади. Армия фалаж бўлади, саноат мажақланади, қишлоқ хўжалиги бошбошдоқликка учрайди. Ана шундай шароитда ҳокимиятни сўл экстремистлар эгаллаб оладилар. Германия билан сулҳ тузадилар ва янги қонунлар чиқариб, империянинг вайрон бўлишини кучайтирадилар. Шундай қилишар экан, табиийки, улар герман қуролининг ёрдамига таянадилар, шунда турли-туман кутилмаган касофатлардан халос бўладилар. Ҳозир бу касофатларнинг ҳаммасини назарда тутиб бўлмайди.

Албатта, немисларга режанинг фақат уларга тааллуқли қисмигина кўрсатилган эди. Немислар ҳамма гапдан хабардор бўлишлари шарт эмас эди. Аммо Парвус айтган тахминларнинг ўзиданоқ одам энтикиб кетарди. Клаузевиц ва Улуғ Фридрих тарбиясини кўриб вояга етган катта Мольтке ва кичик Молькеларнинг стратегияси, Овруподаги урушни икки ойда (Францияга — 30 кун, Россияга — 30 кун) тугатишни таклиф қилган. А. Шлиффеннинг соату дақиқаларгача ҳисоб-китоб қилиб чиқилган ажойиб режаси, «Парвардигор, Англияни жазола!» деган хитоб замирида ёмғирдан кейинги қўзиқориндай болалаган дунёдаги энг яхши ҳарбий кемалар, беқиёс аниқлик билан ишлайдиган штаблару армиянинг темир интизоми — буларнинг бари бир сароб бўлиб чиқди. Ғарбий ва Шарқий фронтлардаги қирғинбарот, Англия амалга ошираётган денгиз қамалининг тобора сиқиб келаётган сиртмоғи, захираларнинг шитоб билан қуриб бораётгани, бугун-эрта Қўшма Штатларнинг урушга қўшилудан ҳадиксираш немисларга уларнинг истиқболи нақа-

дар мудҳиш эканини рўйирост намоиш қилди. Албатта, пруссларга хос тарзда калта ўйлайдиган немислар Парвус режаларини бор кўлами билан кўра олганлари йўқ, лекин улар бу режаларда ўзларининг фикру зикрини ҳаммадан ортиқ банд этиб ётган нарсани — ўзларининг энг даҳшатли ва энг қудратли душманларини урушдан ва Антантадан чиқариш имконини кўрдилар. Бунинг устига бу режани аллақандай ўткинчи бир муттаҳам эмас, балки ўзлари яхши биладиган Парвус таклиф қиляпти. У Биринчи Рус инқилобининг отаси ҳисобланади, иш ташлашлар, кўча намоишлари, қонли тартибсизликларни уюштиришда унга тенг келадигани йўқ. Немислар яхши эслайдилар — у арзимаган ҳақ эвазига машҳур Обухов иш ташлашини уюштирган эди. Шу иш ташлаш оқибатида рус линкорлари учун янги замбараклар ишлаб чиқарувчи янги технологик линияни узоқ муддатга сафдан чиқаришга муваффақ бўлинган эди. Шунинг учун улар Парвуснинг режасига жон-жаҳдлари билан ёпишиб олишди-да, унинг баҳосини сўрашди. 50 миллион, — деб жавоб берди аллақачон ҳаммасини ҳисоб-китоб қилиб қўйган Парвус. Албатта, у бу пулнинг камида ярмини ўз ҳамёнига уришни ҳам ўйлаб қўйганди. Савдолашишнинг ўрни йўқ эди. 50 миллион олтин марка дегани нима ўзи? Битта чала битган линкорнинг пули! Ғалати-я! (Севастополда портлатилган «Императрица Мария» кемасининг ўзигина 1919 йилгача бўлган сарф-харажатларнинг ҳаммасини бемалол қоплайди).

Немисларни бошқа нарса ташвишлантлар эди — Россия тахти бўшаб қоладиган бўлса, унга Парвуснинг ўзи даъвогарлик қилмасмикан? Саволлар, албатта, бениҳоя хушмуомалалик билан берилган эди, аммо савол берувчиларнинг кўзида немисларга хос антисемитизмнинг совуқ нурлари жилоланиб турарди. Россиядаги жамоатчилик ҳар қанча инқилоблашган бўлмасин, мамлакатдаги олий мансабни, юмшоқ қилиб айтганда, «православ эътиқодида бўлмаган» одам эгаллашини унча хушламаса керак. О, Парвус бу майда гаплардан юқори турарди. Биринчидан, у рус жамоатчилиги ҳақида ўз фикрига эга эди, иккинчидан эса, режанинг немислар билмайдиган қисмида мамлакатдаги ҳар қандай жамоатчилик фикрини шитоб билан қатъий равишда маҳв этиш назарда тутилган эди. Учинчидан эса, Парвус сира ҳам Россияга қайтмоқчи эмас, агар бутун халқ йиғлаб-сиқтаб уни

Борис Годунов каби тахтга чиқишга ундаса ҳам, у рус тахтини эгаллаш ниятида эмас эди.

Бу йиллар мобайнида у ҳаддан зиёд бойиб кетди — унинг Берлинда уйи, Берлинда хос ҳовлиси, Стокгольмда хос ҳовлиси, Швейцария Альпида чорбоғи, тўртта хусусий банки, яна олтита банкда ҳиссадор тарзидаги иштироки, Копенгагенда импорт-экспорт идораси, темир йўл ва кема қатнови жамиятларида анча-мунча акциялари бор эди. У шунақа мартабага эришган эдики, тахтда ўтириб, бир мамлакатни бошқаришдек заҳматли ишни зиммасига олишни ўзига эп кўрмасди. Бу иш учун унинг бошқа бир номзоди бор эди — кўп йиллар давомида уни назаридан қочирмай кузатиб келарди. Уларнинг бир замонлардаги ҳамкорлиги аллақачон ўтмишда қолиб кетган, улар кўпдан бери учрашмас эдилар. Аммо Парвус яккаю ягона, ўзига хос тарзда бетакрор бу «социалист»ни бар лаҳза ҳам унутгани йўқ. Негаки, у ҳукмдор бўлиш, бутун жаҳоннинг хўжайини бўлиш дардига чалинган, хижолату андиша деган нарсалардан бутунлай холи, ўз мақсадига эришиш йўлида энг мудҳиш воситаларни қўллашдан ҳам гоймайдиган, ҳар қандай энг жирканч ниятларини ҳам сафсата оқимига кўмиб юборадиган, бемалол ёлғону чала ёлғонларни қалаштириб ташлайдиган бир одам эди. Ўша кезларда унинг вулқондай қайнаб-тошган ғайрати беҳуда нарсаларга сарф бўлмоқда эди — у газеталар саҳифаларида майда-чуйда гийбатларга ўраллашиб қолган, ўзининг Оврупо учун мутлақо қадрсиз эканини англаб ва асосий зарбани қаерда бериш керак эканини била олмай ғазаб ўтида қоврилиб ётарди. Аммо у ҳар қандай вазиятга мослашиб кетадиган, тутуриқсиз ва қаттиққўл, ақл бовар қилмайдиган даражада ишчан ва энг қонхўр аблаҳларни атрофига тўплай оладиган мўъжизавий қудратга эга эди. Бунинг устига ҳукмдор бўлиш дардига йўлиққан бўлиб, соф осиеча мустабидлик қилиқлари бор эди. Шу сифатларига кўра бу одам, Парвуснинг фикрича, Россияда ва фақат Россиядагина ҳаракат қилиш учун энг муносиб номзод эди. Бутун жаҳон кўламида иш юритиш учун у анча ожизлик қиларди, аммо «жаҳон пролетариатининг доҳийси» бўлиш унга жуда хуш ёқар экан, майли, бўла қолсин — Парвус бунга эътироз билдирмайди. Энг муҳими — ишни бажарса бўлгани.

Лениндан бошқа яна ким ҳам Парвуснинг ажойиб ниятлари қадрига етиши мумкин эди? Россияни мангу ҳалокатга

учратиш учун ва бутун инсониятни жаҳаннам лабига олиб бориб қўйиш учун курраи заминга ким томонидан юборилгани номаълум бўлган бу икки улуғ ва мудҳиш даҳо Лениннинг Цюрихдаги фақирона уйида – торгина ошхонада дўнг пешоналарини бир-бирига уриб олай деб рўпарама-рўпара ўтиришибди. Улар дунёга уч йил фарқ билан келишган (1867 ва 1870 йилда), лекин дунёдан бир йилда – 1924 йилда кетишди. Буни ҳам гаройиб ва мудҳиш...

Аммо Ленин Парвуснинг ниятини бошқа ҳар қандай одамдан кўра яхшироқ англаган бўлса-да, бу ниятни амалга оширишда шахсан иштирок этиш ҳақидаги таклифдан боши осмонга етгани йўқ. Ахир Россия нима бўлипти! Россия – нажосат! Россиядан бошламаслик керак. Ахир ҳеч ким Маркс айтган социализмни Россияда қуриш вазифасини қўяётгани йўқ-ку?! Россия бутун ишни жаҳон миқёсида уюштириш учун маблағ беради, дейсизми? Бўлмаган гап! Россия қашшоқ, бўйнигача қарзга ботиб ётибди! Қарздор бўлса, биров сизни Россиянинг қарзларини тўлашга мажбур қилармиди? Қашшоқлиги масаласига келсак... Россиядаги ҳамма чўнтакларни ағдарса, озмунча маблағ чиқмаса керак. Немислар-чи? Немислар нима қилиб берарди? Мени уларнинг пулига муҳтож деб ўйлайсизми? Мен бу пулларни немисларсиз ҳам топаман. Ҳатто, ундан ҳам кўпроқ топишим мумкин. Мен бу пуллар воситасида немисларни режага дахлдор қилиб қўярдим, чунки немисларсиз иш чиқариб бўлмайди. Армияни хароб қилсак, ўзимиз нима билан қоламиз? Армия керак, лекин рус армияси эмас. Акс ҳолда, бизни бўрон супуриб ташлайди. Тушуняпсизми? Немисларнинг паноҳи остида биз бу ишимизни қиламизу яна уларнинг паноҳида жўнаб қоламиз. Кейин-чи? Кейинми? Россияда қўлга киритган пулимизга бутун Оврупони сотиб оламиз. Ана сизга жаҳон инқилоби! Агар жиддий айтсак, ҳамма ишни иккита жуда оддий хитоб билан амалга ошириш мумкин: тинчлик ва ер!

Ленинда чиндан ҳам стратегик кўлам етишмас эди. Буни Парвус тўғри тушунарди. Ўз бидъатлари, ўз қоидалари ва бемаъни ғоялари Ленинни исканжадек қисиб олган эди, лекин тан бериш керакки, у жуда яхши тактик эди. Шунинг учун Парвуснинг ниятини унинг ўзидан ҳам чуқурроқ англади. Силезия вокзалидаги учрашув хурсандлик билан, лекин ортиқча эҳтиросларсиз ўтди. Хушмуомалалик билан

шляпалар бошдан сал кўтарилди, кўллар қаттиқ қисилди, немис тилида калта-калта жумлалар айтилди. Фақат кўзлар чақнаган эди — режалар ўнг келди ва амалга оша бошлади. Ҳозирча — ишқилиб кўз тегмасин — ҳамма ишлар силлиқ кетяпти. Берлиндаги Унтердер Линден деган икки томони-га қатор арғувонлар экилган кенг марказий кўчада жойлашган, XIX асрнинг охирларида империяга хос виқор билан қурилган, 1914 йилдан бери ҳувиллаб ётган собиқ рус элчихонасининг биноси яна жонланиб қолди. Бу 1918 йилнинг 20 апрелида содир бўлди (бўлғуси фюрер Гитлернинг туғилган куниди. Ўша кунни Гитлер Фарбий фронт хандақларида нишонламоқда эди).

Кимсасиз баҳайбат иморатда собиқ элчининг деразаларига оғир пардалар осилган, «модерн» услубида жиҳозланган хонасида иш қайнаб кетди. Мармар кулдонлар устида сигаралар тутаб ётар, саксон чиннисидан ясалган чашкаларда кофе ҳовури чиқиб турар, Богемия биллуридан бино бўлган қадахлардаги майлар қизил-зангори жилолар тарқатиб товланарди. Парвус ишда ҳар қанча талабчан ва қаттиққўл бўлмасин, Октябрь тўнтаришидан бери ўтган олти ой мобайнида Молия Халқ Комиссарлиги ва Халқ банки томонидан қилинган ҳаддан зиёд катта ва машаққатли ишни кўриб қойил қолмай туролмади. Уюм-уюм ведомостлар, қатор-қатор рақамлар, инвентар рўйхатлари, қарз ҳақидаги сертификатлар ва яна бошқа ўнлаб ҳужжатлар — ҳаммаси тартибланган ва ҳисоблаб яқун қилинган. 1897 йилда (олтин тангалар зарб қилина бошланган йили) Давлат хазинаси ўн беш сўмлик олтин тангалардан ҳаммаси бўлиб 178 миллион 500 минг сўм миқдорда 11 миллион 900 минг дона чиқарган. 1918 йилнинг 10 апрель кунигача ҳаммаси бўлиб 142 миллион 500 минг сўмлик 9 миллион 500 минг дона олтин танга қўлга киритилган ва даромад тарзида расмийлаштирилган.

7 сўм 50 тийинлик тилла тангалардан ҳаммаси бўлиб 126 миллион 217 минг 500 сўмлик 16 миллион 829 минг дона чиқарилган. 1918 йил 10 апрелга қадар шундан ҳаммаси бўлиб 111 миллион 375 минг сўмлик 14 миллион 850 минг дона танга қўлга киритилган ва ҳужжатларда расмийлаштирилган.

5 сўмлик олтин тангалар ҳаммаси бўлиб 26 миллион 860 минг сўмлик миқдорда 5 миллион 372 минг дона зарб қилин-

ган. 1918 йил 10 апрелига қадар шундан 10 миллион 500 минг сўмлик 2 миллион 100 минг дона танга қўлга киририлган.

1898 йил... 1899 йил... Йиллар лип-лип ўтади, улар билан бирга миллион-миллион тилла тангалар ўтади – тилла тангалар эмас, бутун бошли уммонга айланиб кетган олтин дарёлар. Беш, ўн, йигирма, эллик ва юз франклик француз тилла пуллари, қиролича Виктория, қирол Эдуард VII ва Георг V нинг тасвири зарб қилинган олтин гинейлар ва соверенлар. Қоғоз фунтлар, франклар, маркалар, Шимоллий Америка долларлари. Қимматли қоғозлар, заёмлар, облигациялар тарзида чиқарилган қоғозлар... Ажнабий давлатларнинг рус банкларида сақланувчи олтин пуллари ҳақидаги маълумотлар, ажнабий қарзлар юзасидан гаровга қўйилган рус олтинлари. Отилганларнинг қўлидан сириб олинган тилла узуклар, талаба қизларнинг қулоқларидан юлиб олинган тилла исирғалар, деҳқон кулбаларидаги иконалар ортидан топилган тилла билагузуклар. Кумуш тангалар, қуйма кумушлар, қимматбаҳо маъданлардан ишланган буюмлар, кумуш ва бронзадан ишланган ноёб санъат буюмлари (минглаб сўмларда). Музейлардаги, хусусий уйлардаги, давлат оморларидаги бойликлар ҳозирча расмийлаштирилгани йўқ. Вақт бўлмади. Аммо яқин ўртада ҳаммаси рўйхат қилиниб, расмийлаштирилади.

Ҳаммаси бўлиб 1913 йил курси бўйича 2,5 миллиард сўмлик тилла пул. Ундан шахсий ҳисобларга, «умумий иш» учун, немисларга моддама-модда:

а) ажратилган молиявий маблағлар; б) ҳарбий ёрдам кўрсатиш учун; в) армияга сарфланадиган харажатлар; г) тўхтатиб қўйилган немис депозитлари; д) мусодара қилинган товарлар; е) бузилган шартномалар, немисларга қарши урйиқитлар ва бошқа сабаблар туфайли шахсий одамларга ва мулкка етказилган зарарлар.

Жами: Германия банкларига, Швейцария банкларига, Скандинавия банкларига, бошқа банкларга... транспорт харажатлари; ижрочиларнинг ғаразлари туфайли кўрилган зарарлар фоизи... Жами... Шахсий ҳисобларига... Шифрлар... Калитлар... Немис саноатининг акцияларида ва бетараф мамлакатлар саноатининг акцияларида... Жами...

...Парвус қалин лабларини қимтиб, ғамзали кўзларини устун-устун рақамларга югуртиради ва қовоғини оседи. Кам!

...Вақт етарли эмас эди. Бу, албатта, ҳали ҳаммаси эмас. Мана мўйна, ғалла, ёғоч, руда, рангли маъданлар бўйича маълумотлар. Немисларнинг ҳамма даъволари қондирилгандан кейин биз шулардан бошламоқчи эдик... Ҳа, биз тушунамиз, ҳозир буларнинг барини немислар ўзлари билан олишлари мумкин. Аммо, мана, Лениннинг ўз қўли билан ёзган мактуби. Бу мактубни у немис ҳамкасбларининг қулоғига етказишни сўраган: «... уруш йўли билан биздан ҳеч нарса ололмайсизлар, ҳаммасини ёқиб юборамиз!» Ленин Ленин-да! Ҳар бир қилиғида ғаламислик бор. Албатта, бунга ҳайрон қолмаса ҳам бўлади, аммо мактубнинг сўнгида унинг бутун моҳияти акс этган: «Немисларга хом ашё бера оламиз».

Жанжалнинг ҳолати йўқ. Боадаб одамлар каби мурасага келайлик. Ҳа, энди, озликка оз... Яна беш баравар кўпроқ бўлиши керак. Кам деганда. Бундай бўлаётганининг сабаби бор: экспроприация ҳовлиқмалик билан, чуқур ўйланмасдан амалга ошириляпти. Жуда кўп маблағ ижрочиларнинг қўлида қолиб кетяпти. Қаттиққўлроқ бўлиш керак, қатъий назорат ўрнатмоқ лозим. Ҳақиқий назорат бўлсин, ВЧКнинг тузилгани жуда яхши бўлди, аммо унда ҳаддан ташқари ўғри кўп. Тушунарли, албатта, сизда фурсат кам эди, аммо бу ёғида қанча қолганини ҳам ҳеч ким айта олмайди. Яна қатъийроқ ва шафқатсизроқ ҳаракат қилинлар!

Ақл ўргатар экан, Парвус ўн хонали сонларни ҳаддан ташқари осонлик билан чақиб ташлаб, ҳужжатларни ўрганишда давом этди. Кутилмаганда улуғ молиячининг кўксидан бир хитоб кўтарилди — бу ғазабмиди, норозиликмиди, ўйлаган ёмон нарсаси чиқиб қолганидан ранжишмиди — ажратиб олиш қийин эди. Камомад!

Рақамлар тўғри келмаяпти. Бўлиши мумкин эмас! Бўлиши мумкин эмас? Мана, ўзингиз кўринг. Хўб, ғалати иш бўлипти-да! Етмиш беш... йўқ, кечирасиз... етмиш саккиз миллион тилла сўм. Дарҳол тергов бошланди. Ҳар томонга махфий телеграммалар учди. Дзержинский Москвада (Швейцарияга бориб келиб туради), Менжинский Берлинда. Текшириш натижалари ақл бовар қилмайдиган бўлиб чиқди. Ўғирлик Петроградда содир бўлар экан, «Юк»ни аллақаяёққа Скандинавиянинг хусусий банклари орқали жўнатаётиб уриб қолишар экан. Айбдорларни ҳам тез топишди. Урицкий, Володарский ва Кронштадт ЧКсининг раиси Андро-

ников¹. Парвуснинг чуқур хўрсинишдан бошқа иложи қолмаган эди. Урицкий билан Володарский унинг сеvimли шогирдлари. Буюк инқилобий ғояларга жуда ҳам берилган кўринишарди. Бошқа кўплар қатори Лениннинг ёнига махсус кўйиб кўйилган эди. Уларнинг назоратида бўлса Ленин бирон кутилмаган ножўя иш қилиб қўймайди деб ўйлашган эди. Текшириб кўришни ваъда қилишди. Чиндан ҳам жуда тез фурсатда ҳамма нарсани аниқлашди... Бир ойдан кейин Володарскийнинг суробини тўғри қилишди.

Берлиндаги музокаралар силлиқ ўтмоқда эди. Ганецкий молиявий ишларга Берлин, Гейдельберг ва Цюрих университетларида бежиз ўқимаган эди. У қатъий валютани қаерда, қандай қилиб, қайси шартлар асосида жойлаштириш кераклигини жуда яхши биларди. Ленин ҳақидаги завқу шавққа тўла хотираларида Ганецкий хузурланиб ўша кунларни эслайди. Хузурланмай ўлсинми — 1932 йилда ГПУ Швейцария банкларидан бирида шахсан Ганецкийнинг номида 60 миллион франк борлигини аниқлаган. Ганецкий ёзади: «Гарчи зангори стол теварагида немис банкларининг Мендельсон, Глазенап ва бошқа казо-казолари билан учрашишга унчалик кўнглим чопмаётган бўлса-да, делегациямиз музокараларни чакки олиб бормади. Бу музокаралар натижасида Брест-Литовский шартномасига қўшимча битимлар имзоланди. Бу битимларга кўра, Германиянинг молиявий даъволари бўйича тўланадиган тўловлар миқдори аниқ белгиланган ва айни чоқда, ички иқтисодий сиёсат соҳасида совет Россиясининг тўла мустақиллиги таъминланган эди». Серзарда немис банкирлари ва уларнинг швейцариялик ҳамкасблари пулларни топиш йўллари масаласида нималардир деб эътироз билдиришга уриниб кўришган. «Аmmo биз уларнинг юзига рўйирост айтдик — бизнинг ишларимизга аралашманглар, жаноблар!» («Кекса большевикларнинг хотираларини ўқисанг, маза қиласан-да!»)

¹ Князь Андроников Распутиннинг дўсти, Синоднинг оберпрокурори қошида махсус топшириқларни бажарувчи собиқ мансабдор, подшо оиласи билан борди-келдиси бор. Пикуль томонидан «Сўнгги ҳудуд олдида» романида завқ-шавқ билан тасвирланган: «Жаҳон пролетариати» хўб галати ижрочилар гуруҳига эга бўлган-да! Октябрь тўнтаришидан кейин Андроников қонли Кронштадт ЧКсининг бошлиғи бўлганига шубҳа қиладиганлар бўлса, «Ленин ва ВЧК» деган китобни кўришсин. Москва, 1975, 229-б.

Ганецкий банкирларнинг кўнглини овлаш билан банд экан, Красин саноатчилар билан шуғулланди. Россияда жуда кўп мулкидан жудо бўлган ва бунинг учун бирор-бир товон ундириш илинжида юрган донги дунёга кетган Сименс — унинг ўз сўзлари билан айтганда, Красин билан учрашувга герман саноатининг кўзирларидан «бутун бир полк»ини таклиф қилган. Улар жуда жиддий одамлар саналади, ўзларининг халқаро обрў-этиборларини кўз қорачиғидай авайлаб эҳтиёт қилишади (банкирлар бу масалада жиндай андишасизроқ бўлишади). Саноатчилар аввалига сергакроқ туришди. Шу туфайли улар янги бино бўлган Савдо Халқ Комиссарининг ўтмиши билан танишиб чиқишдан ҳам эришишмади ва наркомнинг «мана ман» деб турган жиноятларга тўла ҳаёт йўли саноатчиларга унча маъқул келмади.

Аммо танлаш учун имконият йўқ — бориға қаноат қилиш керак эди. Бир томондан қуруқликдаги фронтлар исканжасида, бошқа томондан денгиздаги инглиз қамали туфайли бўғилиб қолган Германия жон талвасасида эди — унинг кўшинлари Фарба Франциянинг ярмини эгаллаб турган ва шарқда Тифлис кўчаларида гурсиллатиб қадам ташлаётган бўлсалар-да, бу уларнинг аҳволини енгиллатолмас эди. Денгиз савдоси 1914 йилдаёқ тўхтаб қолганди. Германиянинг ифтихори бўлган ва Кайзер жуда бошқача меҳр қўйган денгиз флоти эса бутун уруш давомида мамлакатнинг бурнидан инглиз сиртмоғини олиб ташлаш учун бор-йўғи бир мартагина кўрқа-писа уриниб кўрди, холос. Саноатни қайта тикламаса бўлмас эди. Красин эса уларга хом ашё таклиф қиляпти. Яна шунақа миқдордаки, бунча хом ашё немисларнинг тушига ҳам кирмаган. Таклиф қилинаётган хом ашё миқдорини улар 1917 йилнинг бошига келганда Россияда стратегик хом ашё захиралари қанча қолгани ҳақидаги разведка маълумотлари билан солиштириб кўришади. Ё Парвардигор! Бутун уруш йилларида рус саноати минг машаққат билан тўплаган хом ашёнинг ҳаммасини супуриб-сидириб олиб кетишни таклиф қилишмоқда. Шу гапларнинг ҳаммаси чинмикан? У ерда ҳокимият тепасига келганлар қанақа одамларикин? Бу ишларда алланечук фирибгарлик йўқмикин? Бу таклифларни яна бирон одам тасдиқлаши мумкинми? Марҳамат! «Германияга товарлар сотиш ва харид қилишга тааллуқли ҳамма масалаларда бевосита генерал консулликка, жаноб В. Р. Менжинскийга мурожаат қилин-

син». Лениннинг айтишича, бу одамнинг обрў-эътиборида тангадек доғ йўқ... Худди шу пайтда Иоффе билан Менжинский қўли қўлига тегмай, ваколатхона ва генерал консулик номига ҳам қуруқликдан, ҳам денгиз йўлидан келаётган беҳисоб юкларни қабул қилиш билан овора эдилар. Баъзи бир яшиқлар билан контейнерларни тушириб ҳам ўтирмай, тўғри Швейцарияга жўнатиб юборишарди.

Парвус ҳамма гапдан хабардор бўлганида бу ишлардан мамнун бўларди, албатта. Аммо у анча-мунча ишлардан бе-хабар эди. Бир амаллаб унинг ҳомийлигидан қутулиб олган Ленин собиқ устозига ҳамма режаларини батафсил маълум қилиш ниятида эмасди. Ҳар томони дипломатик сўргичлар билан қопланган баъзи бир яшиқларда большевиклар томонидан хорижга олиб кетилаётган тилла тангалар, ёмбилар, заргарлик буюмлари ва санъат асарлари, платина ҳамда қимматбаҳо тошлар йўқ эди. Аксинча, большевиклар немис тилида апил-тапил босиб чиқарган рисолалар ва варақалар жойлашган эди. Уларда эса Германия ишчилари ва деҳқонлари ўз мамлакатларида ҳозир Россия бошидан кечираётган қонли бошбошдоқлик ҳолатини жорий этишга чақирилганди. Баъзи яшиқларда эса милтиқлар ҳам бор эди. Бутун жаҳонга вабо тарқатиши мумкин бўлган ажал уруғи борган сари ёйилиб бормоқда эди. «Агар Россия бошига солган кунларимизни Германия бошига ҳам солиш имконияти туғилиб қолса, биз бу имкониятдан мутлақо юз ўгирмаймиз?» – деб эътироф этганди сурбет Радек.

Хўш, Менжинский-чи? У қандай гуноҳ қилган эдики, хўжайини Дзержинский Лубянкадаги ишларини ташлаб, кутилмаганда Швейцарияга келишга мажбур бўлди? Гап Воровский, Володарский ва кейинчалик маълум бўлишича, Зиновьев ҳам ўғирликка қўл урганида ҳам эмас. Тўғрироғи, фақат шунда эмас. Гап бу ёқда эдики, Парвус энди Ленинга малол кела бошлаган эди. Йўқ, йўқ, у жаҳон пролетариатининг доҳийси бўламан деб даъво қилаётгани йўқ ёки матбуотда Ильич билан назарий баҳслар олиб боргани журъат ҳам қилмади (табиийки, Парвус «партиявий публицистика» деб аталган мараз ҳақида ўйлашни аллақачон ҳаёлидан ҳам чиқариб юборган эди). Аммо Ленин Парвус ўз ҳаётида қанақа роль ўйнаганини ва махсус вагонда урушаётган Германиядан ўтар экан, унинг олдида зиммасига қандай мажбуриятлар олганини бир дақиқа бўлсин унутгани йўқ эди. Ленин

Парвусни жуда хавфли гувоҳ деб билар ва бу фикрида жон бор эди. Бундан ташқари, режанинг муаллифи Парвус эди, ammo режа ўнг келиб, амалга ошиб қолгандан кейин Лениннинг ўзи унга муаллиф бўлишни хоҳлаб қолди.

Аmmo бу ҳам ҳали энг асосий сабаб эмасди, асосий сабаб шунда эдики, Парвус ўз бақалоқ гавдаси билан Фарб банкларининг кенг тармоқ ёйган тизими билан алоқа қилинадиган ҳамма йўллари тўсиб олган эди. Шу тарзда у қандайдир ўйин қилар ва бунинг оқибатида ўз ҳамёнига қанча уриб қолаётгани маълум эмасди. Лубянка ертўласида халқаро тажрибага эга бўлган анча-мунча кекса ва пихини ёрган молиячилар тўпланиб қолди. Улар қийноққа олингач (кўпинча эса қийноқсиз ҳам) молия дунёсидаги жуда катта сирларни ва алоқаларни айтиб беришди. Бу эса Парвус кўзда тутган ишларни янада каттароқ кўламда Германиясиз ҳам амалга ошириш имконини берарди. Аmmo бу келажакдаги иш, ҳозирча эса Парвус керак эди. Шунинг учун уни йўқотиш масаласи орага тушган бўлса ҳам, ҳали фурсати етгани йўқ деб тан олинди ва кечиктирилди. Мутлақо холис бўлмоқлик учун яна шуни эътироф этиш керакки, 1918 йилнинг 19 июлида Кремлда бўлиб ўтган мажлисда (шу мажлисдан кейин Николай II ва унинг оила аъзолари отилгани ҳақидаги дастлабки маълумотлар бутун дунёга тарқаган эди) Парвуснинг фамилияси тез-тез тилга олиниб турган бўлса-да, уни тугатиш муносабати билан эмас, балки унинг «Кам!» деган машҳур луқмаси ва пухта ўйланмаган ҳамда назоратсиз амалга оширилган экспроприация (миллийлаштириш) ҳақидаги мутлақо ҳақли мулоҳазалари муносабати билан айтилганди. Кейинчалик Лениннинг ўзи ҳам бунақа хитобларда русча бўлмаган сўзларни қўллаш маъқул эмаслигини тан олди ва «Таланганни тала!» деган машҳур шиорини ўртага ташлади.

Хуллас: Эшитилди. Қарор қилинди. Кейин эса «қизил террор» бошланиб кетди.

Урицкийни тугатишни буюриб ва ўзига қарши уюштирилган суиқасддан фойдаланиб, Ленин инсоният тарихида биринчи марта аҳолининг бутун-бутун қатламларини омавий қириб ташлашга фотиҳа беради. Ўшанда ўлимга маҳкум қилинганларнинг ижтимоий аҳволи «буржуй» деган мужмал бир тамға билан белгиланган эди. Бўлғуси қурбонларнинг рўйхати тўнтаришдан кейиноқ тайёрлана бошланган эди. Ўшанда «бадавлат синфлар»га мансуб одамлар ту-

рар жойи бўйича шахсан Лениннинг буйруғи билан рўйхатга олиб чиқилганди. Гарчи «бадавлат синфлар»га мансуб одамлар дейилган бўлса-да, амалда мамлакатнинг ҳамма аҳолиси тўла-тўқис қамраб олинганди. Лениннинг рус халқининг 90 фоизи қирилса қирilib кетсин, атиги 10 фоизигина жаҳон инқилобига етиб борса бас, деган машҳур ибораси мислсиз бир кўламда амалга ошира бошланди. Бу ибора Лениннинг ҳамкорларини жуда қойил қолдирганди, тўғри, улар бу иборани муболаға деб ҳисоблашганди. Бу пайтга келиб, большевиклар назорати остида бўлган ҳудудлар турли-туман уезд, губерна ва бўлис ЧКларнинг шунақанги қалин тўрлари билан ўраб олиндики, ҳатто, «Правда» газетаси ҳам «шўролар ҳокимияти» амалда «чекалар ҳокимияти» билан алмаштириб бўлинганини оғзидан бол томиб қайд қилган эди. Бутун мамлакатни қоплаб олган ана шу идораларга Москвадан эълон қилинган террорнинг маъносини тушунтириб берувчи қўлланмалар юборилди: «Биз айрим шахсларга қарши уруш олиб бораётганимиз йўқ. Биз буржуа-зияни синф сифатида қириб ташламоқдамиз. Тергов вақтида айбланувчининг совет ҳокимиятига қарши иш билан ёхуд оғизда ҳаракат қилганини исботловчи материаллар излаб ўтирманлар. Сиз айбдорларга берадиган биринчи савол унинг ижтимоий келиб чиқиши, олган тарбияси, маълумоти ва касб-кори ҳақида бўлмоғи керак. Шу саволлар айбланувчининг тақдирини белгилаб бермоғи шарт. «Қизил террор»нинг маъноси ва моҳияти ана шунда!»

Аммо унинг маъноси расмий қўлланманинг бир шапалоқ матнида ифодаланганига қараганда анча чуқур эди. «Отиб ташлаш учун бизга на далил, на сўроқ, на гумон керак. Биз лозим кўрсак бас, отиб ташлайверамиз, вассалом!» — деб тобеларига уқтирган Дзержинский. Шу билан у ўз ходимларига бу тадбирга «бадавлат синфлар»ни шунчаки маҳв этиш деб эмас, балки анча кенгроқ қараш зарурлигига ишора қилган. Гап, умуман олганда, бутун халқ тўғрисида бормоқда эди. «Қизил террор» билан бир пайтда гаровга олинганлар тўғрисидаги машҳур Буйруқ ҳам эълон қилинади. Унда шундай дейилган: «Буржуазия ва офицерлардан жуда кўп одам гаровга олинмоғи керак. Оқгвардиячилар орасида қаршилик кўрсатишга қаратилган жиндай уриниш ёхуд жиндай ҳагги-ҳаракат бўлса, бунга қарши ҳеч қандай гап-сўзсиз оммавий отиш татбиқ қилинмоғи зарур». Террор бир зумда

тизгинсиз қонли қирғин тусини олди. Мамлакатда узоқ йиллар чўзилиб кетадиган даҳшатли ва сертомир ўзбошимчаликнинг пойдевори ўшанда қўйилган эди. Биз бугун ҳам унинг самараларини кўриб турибмиз.

Аммо масалага янада чуқурроқ қарасак, «қизил террор» большевикларнинг шунчаки навбатдаги молиявий тадбири бўлган эди. Большевиклар аҳолининг қўлида ҳали халқ банклари ва Молия Халқ Комиссарлиги томонидан тортиб олинмаган оз-моз пул қолганига алам қилиб, шу тадбирни ўтказган эдилар.

Инқилобдан олдин фалокат босиб дворян, савдогар, фахрий фуқаро, адвокат, офицер деб аталиб қолган, эндиликда эса «буржуй» деб ном олган шўрликлар истиқомат қиладиган уйларнинг ҳаммасига бошдан-оёқ қуролланган большевиклар ярим тунда бостириб кирар, синчиклаб тинтув ўтказар, пул ва қимматли ашёларини тортиб олар, одамларнинг на жинси, на ёши, на соғлиғига қарамай, баъзан эса, ҳатто, терлама билан ётганларни ҳам юпун кийимда кўчага судраб олиб чиқишар ва аввалдан тайёрлаб қўйилган араваларга ўтқазиб, соқчиларнинг милтиқлари остида шаҳардан ташқарига олиб чиқиб кетишарди. Уларнинг бир қисмини, айниқса, ёш ва бақувват йигитларни жойида отиб ташлашар, қолганларини турли қамоқхоналарга тиқиб ташлар эдилар. Жувонларни кўпинча зўрлашар, кейин ўлдириб юборишарди. «Буржуй»ларнинг молу мулки гўё «ишчиларга тарқатиш учун» мусодара қилинарди. Аммо ўша пайтларда, яъни бутун мамлакат бўйлаб иш ташлаганлар оммавий тарзда отиб ўлдирилаётган бир шароитда кейинчалик ишчиларга нима текканини гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Олтин билан қимматбаҳо буюмлар топширилар эди (ижрочиларнинг ҳамёнига ўрта ҳисобда уларнинг 15 фоизидан ортиғи кирмас эди), китоблар, қўлёзмалар, истеъдодли лойиҳалар, бебаҳо архивлар тўғридан-тўғри ташлаб юборилар, бир қисми ўғирланар, бир қисми эса чайқовчиларга сотиларди. Ўз навбатида чайқовчилар бу буюмларни сотаётганларида қўлга олиниб, кўпинча харидорлар билан биргаликда отиб ташланарди. Буларнинг бари у ёки бу кўринишда бутун мамлакат бўйлаб содир бўларди. Аммо булар қуйи даражада юз бераётган ишлар эди. Бир баҳя юқори даражада иш «салмоқлироқ» асосда олиб бориларди. Мабодо бирорта одамнинг пули кўп деб тахмин қилинса ва ҳатто, ажнабий банкларда яшириб қўйган маблағи бор деб ўйланса,

уни чақириб олиб, очиқчасига гаплашилларди: унга «сен ижтимоий келиб чиқишингга, олган тарбиянгга ёхуд касб-корингга кўра тугатилишга маҳкумсан, бундан қутулиб қолишинг иложи йўқ. Аммо шўро ҳукумати инсонпарвар ҳукумат, у ўзининг қонун-қоидаларига хилоф бўлса-да, сенинг ҳаётингни ва эркинлигингни сақлаб қолишни таклиф қилади. Бунинг учун сен тилла баҳосида 400 минг сўм тўлашинг ёки шунга барабар истаган валютада пул беришинг керак. Бунинг эвазига тўғри хорижга жўнаб кетаверасан», дейишарди. Кимда-ким бунга дарров кўнса-ю, пули ва қимматбаҳо ашёларини яшириб қўйган жойини айтиб берса, уни бойликларини ҳукуматдан яшириб келганликда айблаб отиб ташлашарди. Агар борди-ю, ўжарлик қилиб айтмаса, уни беқиёс қийноқларга дучор қилишар, кўз ўнгида бутун оила аъзоларини қийнашар, кейин эса, натижа қандай бўлишидан қатъи назар, барибир, бутун оиласи билан бирга отиб ташлашарди. Аста-секин таслим бўлиб борганларни турмада 1934 йилгача ушлаб туришган ва ундан миллионларини оз-оздан суғуриб олишган.

Лекин, ростини айтмайлик — баъзи одамларни турмадан чиқаришган ҳам, чунки уларнинг молу дунёси беҳисоб бўлган, «инқилоб шунқорлари» эса аллақачон порахўрлик ботқоғига шу қадар ботиб улгурган эдиларки, кўпинча нафс балоси олдида тиз чўкишган. Бу масалада, айниқса Петроград ЧКси ва унинг инқилобий Кронштадт бўлими ажралиб турган. Бу бўлимга биз юқорида танишган князь Андроников бошчилик қилган. Урицкий ўлдирилгандан сўнг «инқилоб бешиги» ҳисобланмиш шаҳар ЧКсига Глеб Бокий бошчилик қилди. У Держинскийнинг арзандаларидан эди, ўзининг собиқ бошлиғи Урицкийга қарши суиқасдни зўр маҳорат билан уюштирганидан сўнг хизмат пиллапояларидан жуда тез кўтарила бошлади. Гаровга олинганлардан пулини суғуриб олиш маҳорати Москвадагиларнинг ҳасадини кўзлаганди. Пойтахт ҳайвонот боғидаги жониворларни отилганлар гўшти билан боқиш ҳақидаги фикр айна шу Бокийнинг миясидан чиққан. Олис мамлакатлардан келтирилган ҳайвонлар қиммат турарди ва большевиклар ўнг келиб қолганда уларни кимларгадир пуллашни кўнгилларига тугиб қўйгандилар.

Аммо энг муҳими бунда эмас эди, албатта. Муҳими шунда эдики, Петроградда гаровга олинганларни пул эвазига қўйиб

юбора бошлашди. Москвадагилар бу ҳақда Бокийнинг муовинларидан бири машҳур Яковлевнинг махфий ахбороти орқали хабар топишди. Маълум бўлдики, империянинг собиқ марказида сирли ишлар амалга оширилаётган экан. Гаровга олинганларни пинҳоний равишда қамоққа оладилар, уларни аллақайларда яширин хонадонларда сақлайдилар, жуда катта миқдорда гаров ҳақи ҳақида келишиб олишади, кейин уни махфий равишда фин чегарасидан ўтказиб юборишади. Улардан олинган пул ҳеч қайси кассага келиб тушмайди ва расмийлаштирилмайди. Шу тарзда асло хорижга чиқариб юборилиши мумкин бўлмаган бир қатор шахслар омон қолди. «Ҳозирги пайтда, — деб хабар қилади Яковлев, — Петропавловск қалъасида тутиб турилган собиқ улуғ князлар Николай Михайлович, Дмитрий Константинович ва Павел Александровичлар билан махфий музокаралар олиб борилмоқда. Уларга жуда катта товон эвазига озодлик ва хорижга жўнатиб юбориш ваъда қилинган. Аллақачон катта миқдорда пул олинган. Келишувга мувофиқ собиқ улуғ князь Александр Михайлович, хотини Ксения Александровна (собиқ подшонинг синглиси) ва олтита фарзанди билан хорижга ўтказиб юборилган. У серфарзанд одам бўлгани учун ака-укалар, у биринчи бўлиб халос бўлмоғи керак, деган тўхтамга келишибди»¹. Яковлевнинг ахборотидан аён бўладики, Петроградда шахсий бойлик орттириш мақсадида аксилнқилобий фитна амалга оширилмоқда.

Шармандали ғалва кўтарилди. Гуноҳдан холи бўлиш учун ҳамма улуғ князларни зудлик билан отиб ташлашди. Лениннинг бевосита кўрсатмаси туфайли шошилинч ўтказилган тергов бу «махфий операция»га Держинский бошчилигида ЧКнинг юқори доиралари алоқадор эканини аниқлади. Держинский, Бокий ва яна бир қатор шахслар эгаллаб турган лавозимларидан вақтинча четлаштирилдилар. Ленин Держинскийга бақариб, ЧКни тарқатиб юбораман деб дўқ урди. Держинский тиржайганича индамай турди. У ҳазилни билар эди. Балога қолган «сурнайчи» топила қолди. Петроградда дабдабаю асъаса билан ҳаммаёққа жар солишиб, ЧК район

¹ Улуғ князь Николай Михайлович жаҳон миқёсида танилган тарихчи. М. Горький унинг учун илтимосномалар ёзган. Ленин зўр жавоб берган: «Инқилобга тарихчиларнинг кераги йўқ!» Улуғ князь Георгий Михайлович ҳам дунё миқёсида танилган археолог, кўпгина илмий асарлар муаллифи.

.бўлимларидан бирининг бошлигини қамоққа олдилар. У Козирев деган одам экан. Махфий хонадонда аллақандай ажнабийлардан заргарлик буюмларини фунт-стерлингга алмаштириб олаётганда қамоққа олинди. Уни ошкора, инқилобий тарзда суд қилишди. Буни қарангки, «ўртоқ Козирев жуда тубанлашиб кетган экан, у, ҳатто ЧКнинг ошхонасидаги тилла тарелкалар, қошиқлар ва санчқиларни ўғирлаган». Айблов ҳукми бу тилла буюмлар ЧК ошхонасига қаердан келиб қолганини аниқлагани йўқ. Табиийки, суд вақтида бу тўғрида савол берадиган биронта мард топилмади.

Германия пойтахтига қимматбаҳо буюмлар дарёдай оқиб бормоқда эди. Мамлакатда қон билан бирга сўриб олинган бойликлар Фарбга, халқаро банкларнинг кенг тармоқларига қуйиларди. Давлатнинг асосий бойлигини ташкил қилувчи ташаббускор, тадбиркор, истеъдодли, меҳнаткаш халқни минг-минглаб гўрга тиқишмоқда эди. Биронта мард бўлса, майли, чиқиб айтсин: мамлакатни босиб олган жиноятчилар тўдасининг бу юртни талаб маҳв этишдан бошқа бирон мақсади бўлганми-йўқми? Ҳамма нарсани икир-чикиригача аниқ ҳисоб-китоб қилиб юрадиган немислар ўзларининг 1918 йил ноябрь ойидаги ҳалокатларига қадар «совдепия»дан олиб чиқиб кетган нарсаларини хатлаб қўйган эканлар: 2 миллион пуд қанд, 9132 вагон ғалла, 841 вагон ёғоч материаллари, 2 миллион пуд каноп толаси, 1218 вагон гўшт, 294 вагон мўйна ва ҳоказолар.

Бунга миннатдорлик юзасидан немислар байналмилал армияга Дон сари кенг йўл очиб беришди. Қанотларида немисларнинг мададини ҳис қилган байналмилалчилар армияси Дон казаклари ўлкасига ёриб кирдилар. Уларнинг қўлида Ленин билан Свердлов имзо чеккан дастурилама¹ бор эди: «Казаклар муаммосини... уларни ялпи қириб ташлаш йўли билан ҳал қилиш керак... Бадавлат казакларга қарши оммавий террор ўтказиб, ҳаммасини битта қўйини қирдиш керак... Ёнидан ё уйдан қурол чиққан кишиларни отиб ташлаш керак... Ҳамма пул ва қимматбаҳо буюмларни мусодара қилиб, даромад дафтарига ёзиш ва топшириш зарур...» Айни шу кезларда шўринг қургур Гитлер беморхонада ётиб, инглизларнинг газли ҳужумидан кейин эндигина ўзига келмоқда эди...

1918 йилнинг ноябрида Германия кулади ва таслим бўлди. Бундан аввалроқ совет элчиси Иоффе варақа тарқатаётганда қўлга тушиб қолиб, мамлакатдан чиқариб юборилган эди.

Тўғри, кўп ўтмай у яна қайтди, аммо бу гал тўғридан-тўғри совет элчихонасининг ҳовлисида варақа эмас, милтиқ тарқатди. Фарбий иттифоқчилар томонидан немислар зиммасига юкланган таслим шартлари анча қаттиқ эди — унга кўра Германия томонидан босиб олинган ҳамма ҳудудлардан немис кўшинлари тезлик билан олиб чиқиб кетилиши зарур эди. 1918 йил 3 ноябрда ярим кечада Петрограддаги немис консули Зиновьевнинг ҳузурига хайрлашув ташрифи билан борди. Ўтган йил давомида уларнинг ҳамкорлиги чакки бўлмаганди. Коминтерннинг раиси бўлган Зиновьев Петрограддаги Андроников, Урицкий ва Володарский билан боғлиқ можароларга аралашиб қолган эди. Ленин бунга «халқаро» жанжалга айланишини истамайди ва Зиновьевни шу галвалардан омон-эсон олиб чиқиб кетади.

Зиновьев консул билан бир оз асабий ҳолатда хайрлашди. Ҳар жиҳатдан пухта ўйланган оламшумул режа ниҳоясига етмоқда эди. Бу режа ҳар икки томонга ҳам беқиёс даражада катта даромад келтирди. Ҳозирча Болтиқ бўйи орқали алоқа йўли ишлаб турипти. Уни фон дер Гольцнинг «темир гренадерлари» муҳофаза қилишмоқда, аммо шундай бўлсада, ҳамма орзу-умидлар чиппакка чиқиб бўлганди. Ҳозирги шароитда, ҳатто, фон дер Гольцнинг ҳам ҳеч нарсага кучи етмаслиги аниқ эди.

Германиянинг истиқболи ва тақдири ғоят туманли эди. Большевиклар ҳам ундан баттарроқ аҳволда қолганди. Немисларнинг мададидан маҳрум бўлгач, улар нима ҳам қила оларди? Немислар жуда катта иш қилишди — ҳанг-манг бўлиб қолган рус жамиятидаги ҳар қандай кучларнинг большевикларга қарши уюшган тарзда бош кўтаришга уринишига асло йўл беришмади. Шу жумладан, Дон ва Кубань казаклари билан Кўнгилли армия ўртасида туғилиб келаётган қудратли иттифоқни йўқ қилишди.

Аммо немислар Кремлдаги тўдани фақат уруш тугагунча сақлаб туришини ўйлашган эди. Немислар урушни ҳарҳолда ғалаба билан ёки ҳеч бўлмаганда ўзлари учун фахрли сулҳ билан якунлашни мўлжал қилишганди. Бир томондан, Кремлда Либкнехт ва Люксембург томонидан берилган кафолат бор эди — унга кўра Германия бугун бўлмаса, эртага Россия сингари чоғга қулатилмоғи керак эди. Шунинг учун Германияга қочиш режаси деярли ўзгармасдан қолганди. 1917 йилдаёқ ишлаб чиқилган бу режа бўйича афсонавий тарзда жуда

тез ғойиб бўлинарди. Икки марта бу режа ҳаракатга келаёзди. Биринчи марта немис элчиси Мирбах ўлдирилганда – ўшанда немислар Москвани босиб олади деб ўйлашганди, чунки немисларнинг сабр-тоқати тамом бўлди, деб ҳисоблашга ҳамма асослар бор эди. Иккинчи марта эса инглизларнинг Архангельскка аскар туширгани ҳақидаги хабар етиб келганида. Негаки, уларга қарши туралиган ҳеч қандай куч йўқ эди. Аммо инглизлар Кремлдаги ваҳима-ю, ҳақиқий аҳволдан мутлақо беҳабар эдилар. Улар бирор ёққа ҳужум қилишни хаёлларига ҳам келтиришгани йўқ. Уларга урушнинг охириги йилида Архангельск портида тўпланиб қолган тоғ-тоғ қуролни назорат остига олиш юклатилганди, чунки инглизлар бу қуролларни большевиклар немисларга бериб юборишидан хавотирда эдилар. Энди эса учинчи марта яна ўша режани амалга оширишга эҳтиёж пайдо бўлди – ҳозир «тайёргарлик даври» эълон қилинганди, чунки немислар кетгандан кейин мамлакатдаги аҳвол қандай бўлиши мутлақо номаълум эди.

Немис консули ҳар қандай дипломат зиммасига юклатиладиган бурчни ўтаб, ўтган йил давомида Германия ва РСФСР ҳукуматлари ўртасида жуда самарали ҳамкорлик бўлганини айтди ва энди бу фаолият ниҳоясига етгани учун таассуф билдирди. Сурбет Зиновьев эса дипломатик одоб доирасида қолишни лозим кўрмади – сирасини айтганда, у бу одобни билмас ҳам эди. Коминтерннинг бошлиғи бир замонлар бошланғич инқилобий маълумотни Одесса баққолларидан олган эди – ҳозир консулга ўшаларнинг тилида хитоб қилди: «Нимасига таассуф қиласиз? Брест сулҳига кўра анча нарса ўмардинглар. Мамнун бўлсаларинг ҳам бўлаверарди».

Кайзер дипломатиясининг эски мактаби ўз вакиллари ҳар қандай вазиятда ҳам темир бардошли бўлишини, босиқлигини йўқотмаслигини жуда қадрларди. Консул ўзини босди, лекин шундай бўлса-да, Зиновьевга жавоб беришда дипломатик одобга жиндай хилоф иш тутди: «Брест сулҳи кимга кўпроқ фойда келтирди – сизгами, бизгами? Бу ҳали маълум эмас». Шундай деб улар хайр-маъзур қилишди.

Немисларнинг кетиши большевикларга қарши қурашаётган миллий кучларни илҳомлантириб юборди. Улар тарқоқ ва кучсиз эдилар, қуроллари ҳам йўқ даражада эди. Уларни немис найзалари ва иттифоқчиларнинг бефарқлиги тийиб турарди, лекин, шундай бўлса-да, улар Россиянинг бошига туш-

ган бу касофатни улоқтириб ташлашга жон-жаҳдлари билан уриниб кўришди. Собиқ император армиясидаги бир ҳовуч катта офицерлар ўзларининг оз сонли аскарлари билан дадил ҳаракат қилиб, Россиянинг босиб олинган Марказий ва Шарқий районларига шиддатли ҳужум қила бошладилар. Аммо афсуслар бўлсинки, большевизмнинг заҳарли микроблари оқ армиянинг орқа томонини ҳам ва ундан кўпроқ даражада армиянинг ўзини ҳам заҳарлаб улгурган эди. Лениннинг «Россияга тупурдим, чунки мен большевикман» деган сўзларида аниқ ифодаланган бу микроб ялпи тенглик ҳақидаги айюҳаннослар билан бирга рус жамиятининг Ленин декретларида «душман синфлар» деб аталган ва аямай маҳв этилаётган табақаларини ҳам қамраб олганди.

Генерал Деникин ҳасрат билан эслайди: «Чайқовчилик беқиёс кўламда ёйилди. У ўзининг жинояткорона доирасига турли-туман тоифалар, ҳар хил партиялар ва турли касбкорга мансуб одамларни жалб қилди... Ҳеч шубҳа йўқки, қимматчилик ва у билан чамбарчас алоқада бўлган чайқовчиликнинг туб сабаблари айрим одамларда эмас, балки халқ ҳаёти ва ҳўжаликнинг умумий ҳодисаларидадир. Уларни вужудга келтирган нарса, умуман, пул муомаласи ва товар алмаштиришнинг издан чиққани, меҳнатдан путур кетгани, урушу инқилоб оқибатида кириб келган яна бошқа кўпгина моддий ва маънавий омиллардир... Давлат маблағларини ўғирлаш, порахўрлик, ҳаромхўрлик оддий ҳодиса бўлиб қолди, бутун бошли бирлашма ва уюшмалар бу дардга чалинди. Маошларнинг камлиги ва ўз вақтида берилмаслиги бу ҳодисаларнинг сабабларидан бири бўлди. Масалан, темир йўл транспорти ўз ходимлари томонидан аёвсиз таланди. Оддий йўл билан поездда юриш ва унда юк жўнатишнинг иложи бўлмай қолди.

Дон ҳукумати Кубандан тўғри йўл билан ғалла олишга эришолмагач, уни харид қилишни йирик ишбилармон Молдавскийга топширди. Ғалла Дон ҳукуматига ҳаддан ташқари қимматга тушган бўлса-да, чиндан ҳам катта миқдорда кела бошлади. Молдавскийнинг одамлари оддий станица мирзаси-ю, темир йўлнинг мойловчисидан бошлаб энг катталаригача оғизларини мойлади. Ҳатто, Кубань Радасида Молдавский бутун маъмуриятни айнитиб юборгани ҳақидаги масала кўтарилган эди. Аммо менга шундай туюлдики, Раданинг зорланиши унча ўринли эмас, негаки

олувчиларни ҳам, берувчиларни ҳам бирини-бирига урса бўлади. Конунга чап бериш анъанаси бутун халқ ҳаётига сингиб кетган эди. Бу ҳар хил катта-кичик фирибгарлар ва муттаҳамларни пайдо қилди. Шаҳарларда бузуқчилик, жиноятчилик, пиёнисталик, қиморбозлик уччига чиқди. Фронтидан келаётган офицерлар бу ботқоққа бошлари билан шўнғидилар. «Ҳаётнинг икки пуллик қиммати йўқ. Бир кун бўлса ҳам яшаб қол!» Ўлат вақтидаги маишат эди бу!

Ҳатто мана шундай шароитда ҳам аср бошидаги истеъдодли рус саркардаси ўз қўшинини шиддат билан Москва сари бошлаб борган. Генерал Деникиннинг армияси қудрати равнақ топган йилларда ҳам 150 минг кишидан ошган эмас, шунга қарамай, у бир неча ой мобайнида жуда катта худудни большевиклардан тозаллади. У Харьков, Полтава, Киевни озод қилди (немислар Украинадан чиқиб кетаётиб, Киевни Ленинга бериб кетишганди). Воронеж ва Орёлни эгаллади. Кучларини янгидан саралаш мақсадида тўхтаган Деникин Москвани ишғол қилиш учун казак генерали Мамонтовнинг 7000 қиличга эга бўлган отлик корпусини юборди. Мамонтовга берилган буйруқда унинг вазифаси аниқ кўрсатилган эди: «Сиз йўл-йўлакай аҳолининг аксилбольшевиклик кайфиятидаги тоифаси ҳисобига сафларингизни тўлдирингиз бориб, Москвага ҳужумни кучайтиришингиз керак. Ҳужум вақтида душманнинг орқа томонини тор-мор қилиш ва Москва йўналишидаги асосий йўлларни назорат остига олиш зарур. Токи бу юқорида зикр этилган йўналишда армиянинг умумий ҳаракатига қулайлик туғдирсин».

Қизил байналмилалчилар фронтини осонгина ёриб ўтган Мамонтов чавандозлари Россиянинг қадимий пойтахти сари йўл олди. Аммо унинг ҳужумкорлик руҳи бир лаҳзада сўнди. Ҳар бир шаҳарда, аҳоли яшайдиган ҳар бир манзилда маҳаллий чекалар ва инқилобий кўмиталарнинг ертўлалари Алибобо форидагидек афсонавий бойликка тўла эди. Казакларнинг нигоҳи олдида беҳисоб олтин, дуру жавоҳирлар, заргарлик буюмлари, тангалар, ёмбилар, санъат дурдоналари намоён бўлди. Бир зумда казаклар олтин васвасасига учрадилар. Ҳамма ҳарбий вазифалар бир зумда эсдан чиқди. Москвага юриш қилиш ўрнига Мамонтов уюшган қаршиликка деярли дуч келмай, ЧК ва РВК ертўлаларини тозалаш билан шуғулланди.

Бу воқеаларга шоҳид бўлганларнинг сўзларига қараган-

да, казаклар ўлжани қўлга киритгач, орқага — Деникин армияси билан қўшилишга эмас, балки уйга — Донга қараб йўл олганида, Мамонтовнинг карвони 60 чақиримга чўзилиб кетган экан. Тинч Доннинг шону шавкатга тўлган кунлари, XVI—XVII асрдаги дориламон замонлар гўё қайтиб келгандай эди. У пайтларда Доннинг шунқор йигитлари узоқ-яқин элатлар устига тез-тез босқин қилиб туришар ва ҳар гал ўз кулбаларига бой ўлжалар билан қайтишарди. Мамонтовнинг корпуси армия қанотини яланғоч қолдириб ўз юртига қайтиб келди. Казаклар ўзларининг станицалари ва хуторларига тарқаб кетишди. Новочеркасскда бутхоналарнинг кўнғироқлари чалиниб, босқиндан қайтган Мамонтов корпусини қутлади. Забардаст генерал 2000 казакни ўзи билан олиб келди, беш минг казак йўл-йўлакай тум-тарақай бўлган эди. Ҳамма беҳад шод эди. Генерал Мамонтов ўлжанинг шахсан ўзига тегадиган улушидан Новочеркасск черковларининг бутлари ва гумбазлари учун 20 пуд тиллани иона қилди. (О, бу тиллаларнинг ғалваси ҳали кейин чиқади. ГПУ ва НКВДнинг фавқулодда тергов комиссияси 1941 йилга қадар собиқ мамонтовчилардан бу тиллани астар-авраси билан бирга суғуриб олади. Уларнинг ҳаммаси хатга тушади. Ҳатто хорижга қочиб кетганлар ҳам қолмайди. Мамонтовнинг омади келиб, кўп ўтмай ўлиб кетади. У партия олтиниға қўл кўтариб, Оқлар ишини барбод қилганини англамай, оламдан кўз юмади.)

Қозонда авж олган қизил террор саккиз ой мобайнида партия хазинасини олтинга тўлдирди. Аммо Қозондан шу қадар зудлик билан шаталоқ отиб қочишга тўғри келдики, оқибатда ҳеч нарсани олиб кетишга имкон бўлмади. Гаровга олинган маҳбусларни отиб ташлашга базўр улгурдилар, холос. Чеканинг ертўлалари мурдаларга тўлиб кетган эди, шунинг учун олтинларни маҳаллий банкнинг кенг ертўлаларига қўйган эдилар. Большевиклар шаҳардан чиқиб кетган, оқлар эса ҳали шаҳарга кириб улгурмаган бир пайтда, олғир оломон нақд тўрт соат мобайнида банкни роса талади. Йиртқич бир қиёфа касб этган оломон эшикларни парчалаб, бир-бирларини босиб-янчиб, суякларини синдириб, қийқириб, бақириб-чақириб, энсизгина айланма зинада дуч келганларни топтаб ўлдириб, олтинларга ва қимматбаҳо тошларга ташланди. Тилла тангалар ва дуру жавоҳирларни челақларда, қалпоқларда, этикларда, тоғорачаларда, кўйлак-

лардан қилинган халталарда, ҳовучларида ташидилар. Аммо оломоннинг бу ур-йиқит талони Ленин уюштирган мунтазам ва изчил таловчиликдан шу билан ажраладики, оломон талонида унчалик кўп нарсани олиб кетолмайсан.

Оқ аскарлар ўқ узиб оломонни қувлагач, банк биносини ўз ҳимоясига олдилар. Бу банкдаги олтинлар кейинчалик ёмонотлиқ бўлиб донғи чиққан Колчак қўлига ўтган эди. Бу тиллаларнинг изини ҳанузга қадар тополмайдилар. Адмирал Колчакнинг армияси унча кўп шаҳарни эгаллаган эмас, аммо қўлга киритган шаҳарларида адмирал 8878 пуд, яъни 142 тонна олтин тўплаган. Унинг бир қисми қуроласлаҳа сотиб олишга сарфланган, бир қисмини эса Колчак ўз ҳаётини хавф остида қолдириб, хорижга чиқариб юборган ва у ерда тиллаларни ўғирлаб кетишган.

Москва ваҳимада қолганди, бироқ Петрограддаги аҳвол ҳам бундан кам эмас эди. Шаҳарга жануб томондан ярим гимназист йигитчалардан ташкил топган кичиккина армия билан Юденич яқинлашиб келмоқда эди. Большевиклар ҳали отиб улгурмаган одамларни шошилиш равишида йўқ қилишга киришдилар. Бутун-бутун оилаларни отиб ташлашди. «Агар енгиб чиқса, бизни узоқ вақт эслаб юришин!» Зиновьев қўрққанидан жони чиқиб кетгудай аҳволда эди. Ленин телеграммалар йўллаб унга мадад берган бўлди. Телеграммаларда ишчиларни қуроллантириб, Юденичга қарши ташлашга, чекинишни ҳаёлларига ҳам келтирмаслик учун «байналмилалчи»ларнинг пулемётларини қўйишга маслаҳат берилганди. Сафарбар қилинган офицерларнинг оилаларини гаровга олиш керак-да, агар Юденичнинг ҳужуми тўхта-тилмаса, оилалари отиб ташланиши ҳақида уларни огоҳлантириб қўйиш шарт. Ҳаммасини отиш керак. Айниқса, собиқ йирик ҳарбийлар ва амалдорларнинг ҳаммасини ёшига қарамай отиб ташлаш зарур. Уларнинг ёнида ҳеч мириси йўқ, лекин ҳар балони кутса бўлади. Оммавий қатллар бўронида ажойиб рус саркардалари, флот бошлиқлари, олимлар нобуд бўлди: Адмирал Скридлов, Иессен, Штакельберг, Бахирев ва Развозовлар... Аммо фақат оммавий қирғинлар билангина бўлгуси ҳалокатнинг аламини олиш мумкин эмас эди. Бошқа чоралар ҳам кўрилди.

Аввалига ҳамма нарса одатдагидек ўта уқувсизлик билан қилинди. Даг-даг қалтираб отилишини кутиб турган гаровга олинган бадавлат одамга кўчмас мулкни бошқа

бир шахсга сотиш таклиф қилинарди. Харидор кўпинча ажнабий фуқаро бўларди. Ҳар икки томоннинг имзолари ва шахсий муҳрлари қўйилган тегишли ҳужжатлар расмийлаштириларди. Бу кўчмас мулк (заводлар, магазинлар, кемалар, темир йўллар, нашриётлар ва ҳоказолар) аллақачон тортиб олиб қўйилганини ҳеч ким эсламас эди. Ўлимга маҳкум қилинган одам ҳам ҳеч қанақа ортиқча савол бериб ўтирмас эди, чунки мулкани сотиши эвазига унинг ҳаётини сақлаб қолиш ваъда қилинарди. Иш битгандан сўнг эса гаровга олинган одам отиб ташланар, унга тааллуқли ҳамма ҳужжатлар йўқ қилинарди. У одам дом-дараксиз ғойиб бўлганга чиқариларди. Унинг ҳамма мулкига эса бошқа одам эгалик қилаверарди.

Шундай қилиб большевиклар, ҳозирги тил билан айтганда, бегоналарнинг мулкани приватизация қилиш йўли билан бозорга кирмоқчи эдилар. Агар, айтайлик, оқлар ғалаба қозонсалар, биринчи навбатда қисқа фурсатларда хўжаликни изга солиб юборишлари керак бўларди. Бирон завод хусусий одамнинг қўлида бўлса, оқлар буни, албатта, маъқуллаган бўларди. Заводнинг хўжайини авваллари ҳеч ким танимаган жаноб Н. деган одам бўлиб чиқди. Аммо бу завод Парамонов деган савдогарники эканини ҳамма яхши эслайди. Жаноб Н. ҳужжат кўрсатади. Унда айтилишича, савдогар Парамонов заводни унга 1916 йилдаёқ сотиб юборган экан. Нега буни ҳеч ким билмаган? Бу тижорат сири. Гап шундаки, заводнинг собиқ хўжайини жуда оғир молиявий аҳволга тушиб қолган ва бундан одамлар воқиф бўлишини истамас эди. Қаерда у ҳозир? Номасълум. Жаноб Н. айтадики, савдо пишгандан кейин у Россиядан хорижга кетган эди, жаноб Парамоновни 1916 йилдан бери кўргани йўқ. Қанақа замонлар бўлганини биласиз-ку? Ҳамма ҳар ёққа тирқираб кетди. «Аммо шундай маълумотлар ҳам борки, Парамонов большевикларнинг қўлига тушган ва бутун оиласи билан отиб ташланган». «О, Парвардигор! Қандай ваҳшийлик-а! Жуда ажойиб одам эди марҳум!»

Албатта, баъзан бундай ишларнинг пачаваси ҳам чиққан. Ҳар хил фош қилишлар бўлиб турган. Ҳар нарсани кавлаштирадиган журналистлар бунақа кўзбўямачилик қандай амалга оширилгани ҳақида бирон дадил фаразни ўртага ташлашлари ҳам эҳтимолдан холи эмас эди. Улар гувоҳлар ҳам топиши ва мамлакатнинг бутун иқтисодиёти большевик жосус-

ларнинг қўлида деб шовқин кўтаришлари мумкин эди. Аммо аксарият ҳолларда далил-исбот топишнинг иложи бўлмасди. Далил-исбот топилмади, деб ўз иқтисодиётингни хароб қилмайсан-ку! Ҳаммаси ишлаб турибди, яна нима керак? Завод эгаларининг сиёсий эътиқодларига келсак, бу энди иккинчи даражали масала.

Бир оз кейинроқ ЧКда графологлар ва қалбаки пул ясовчилар бўлими пайдо бўлгандан сўнг гаровга олинганларга ҳеч қанақа таклиф билан мурожаат қилмай қўйдилар — энди уларни тўғридан-тўғри отиб ташлашар, керакли ҳужжатларни эса жуда ўхшагиб мустақил ясаб, ўзлари расмийлаштирадилар. Жуда катта миқдорда сохта банк дафтарлари, векселлар, қарз ҳақидаги тилхатлар, олди-сотди ҳужжатлари расмийлаштирилди. Улар 1912 йилгача ҳар хил саналарга эга бўлиб, анча-мунча машҳур одамлар номидан ясалган эди. Бу одамларнинг бир қисми ўз ажали билан ўлиб кетган, яна бир қисми эса маҳв этилганди. Бундай одамлар кўпинча нафақат оиласи билан йўқ қилинарди, агар қўлга тушиб қолишса, яқин ходимлари ҳам отиб ташланарди.

Буларнинг барини, тузум барбод бўлиб, мамлакатдан қочишга тўғри келиб қолганда амалга ошириш режалаштирилган эди. Аммо большевиклар ўзларининг 74 йиллик ҳукмдорлик даврларида ҳеч қачон эртанги кунлари учун бежавотир яшамадилар. Шу пайтга қадар ўзларини улоқтириб ташламаганлари учун уларнинг ўзи ҳам кўп ҳайрон қолганлар. Шу сабабдан режа доимий равишда янгиланиб, тузатилиб борилган ва у, ҳатто, бизнинг кунларимизгача ҳам етиб келган. Аммо афсуски, тузум қуламади. «Биз Россияда тўғридан-тўғри ёки бевосита тарзда онасини, отасини, акасини, қизини, ўғлини ёки умуман, биронта яқин одамни ўлдирмаган битта ҳам хонадон йўқ, — деб таажжуб билан ёзади Бухарин. — Шундай бўлса ҳам Феликс жуда хотиржам тарзда деярли ҳеч қандай соқчиларсиз (ҳатто, баъзан кечалари) Москва кўчаларида пиёда юради. Биз унга бунақа олифтагарчиликни тақиқлайдиган бўлсак, у ижирғаниб кулади-да: «Нима? Чоғлари келмайди итваччаларнинг», — деб жавоб беради. Ҳа, унинг гапи тўғри: журьатлари етмайди... Кўп қизиқ мамлакат-да!» Ва бу мамлакатда чиндан-да кўп ғалати воқеалар содир бўлган. Хориждан Москвага қуйидаги мазмунда махфий маълумотлар келган: «Кройз ва Фуна (Берн) банкидаги ҳисоб шифрини ечишга муваффақ бўлинди. В — логинча,

С — лотинча, уч юз қирқ саккиз ўн беш тўқсон олти ноль-ноль ўн етти, зет — лотинча, Т. Жорий ҳисобдаги бир миллион 800 минг швейцария франки Никодим Пантелеевич Парфеновники. У «Кавказ ва Меркурий» жамиятининг ҳиссадори. Ҳисобнинг девизини аниқлашнинг иложи бўлмади. Керд».

Дзержинский Швейцарияга бежиз бормаган эди. Парвуснинг уринишлари ҳам беҳуда эмасди. Банклар нафақат қон юқи сақлаиб қолган тиллаларни қабул қилган, балки ўзларининг мижозларига ЧКни гижгжлатишдан ҳам тоймаган. Негаки, юқоридагига ўхшаш хуфия хатни фақат банк ходимигина юбориши мумкин. Махфий мактубга қуйидаги маълумотнома бириктириб қўйилган: «Никодим Пантелеевич Парфенов кўприк қурувчи инженер, завод эгаси, Волга-Каспий дарё кемачилиги уюшмаларининг ҳиссадори. Ҳозирги пайтда Киевда оқлар қўли остида».

Ҳечқиси йўқ. Кутамиз. Ҳеч қаёққа кетолмайсан, азизим. Девизингни ҳам, пулни олиш учун зарур бўлган бошқа нарсаларни ҳам ўзинг айтиб берасан. Керак бўлиб қолса, хо-риждан ҳам сени топиб оламиз.

Албатта, янги ҳокимият бошлиқлари билан қай бир даражада алоқада бўлган одамларнинг ҳаммаси кармонларини валюта ва тилла тангаларга тўлдириб олишган эди. Негадир у пайтларда бу кимга мумкин-у, кимга мумкин эмаслиги ҳали унча аниқ эмас эди. Ажнабий валюта билан қўлга тушганлар орасида, ҳатто, Финляндия темир йўлининг 293-номерли «машҳур» паровозининг ҳайдовчи-машинисти Ялава ҳам бор эди. У тўнтариш арафасида Ленинни ўз паровозида Петроградга олиб келганди. Бир-бирини тақрорловчи кўндан-кўп декретлар ва фармонларда ажнабий валютани ва олтинни сақлагани учун ҳеч қандай суду терговсиз отиб ташлаш кўзда тутилган эди. Борди-ю, жуда омадинг келиб қолса, молу мулкинг мусодара қилинарди. Машинист шўрликни шахсан Лениннинг ўзи қутқаришга жазм қилди. Таниқли чекист-жаллод Уншлихтга жаҳон пролетариатининг доҳийси ёзади: «Ўртоқ Ялавани 1917 йилдан бери шахсан танийман. Унинг ҳалоллигига шак-шубҳа йўқ эканини тасдиқлайман. Ундан олиб қўйилган пулларни дарҳол қайтариб бериш тўғрисида кўрсатма беришингизни илтимос қиламан. Кўрсатмангиздан бир нусхасини уни бажаришга жавобгар одамнинг исм-фамилияси билан бирга менга жўнатишингизни сўрайман.

Иккинчи: ўртоқ Ялаванинг уйида ўтказилган тинтув ҳақидаги ҳамма ҳужжатларни талаб қилиб олсангиз-да, менга жўнатсангиз. Иловани қайтаришингизни сўрайман. Коммунистик салом билан Ленин».

«Ўртоқ Ленинга, — деб шошилишч телеграмма жўнатади Уншлихт. — Мавжуд қоидаларга кўра ажнабий валюта мусодара қилиниши керак. Петроград Губерна ЧКси шундай қилган кўринади. Ялаванинг қачон ва қаерда қамоққа олингани кўрсатилмаган. Бу Сизнинг топширигингизнинг зудлик билан ижро этилишига таъсир қилади. Коммунистик салом билан Уншлихт».

Телеграмма устида Лениннинг резолюцияси бор: «Ўртоқ Н. Горбунов!.. Натижасини менга маълум қилинг: 1) Пуллар қайтарилдими? 2) Ялава қандай жазога тортилди ва уни қачон ўтаб бўлди? 11—VI. Ленин».

Иш бошқарувчининг сўровига ВЧК «Тилла, кумуш ва ажнабий валютадан бошқа ҳамма нарса қайтариб берилди», деб жавоб берган.

Шундай қилиб, Скандинавия банкларига тилла олиб бориб турган Ялава қўлга тушиб қолган, негаки, унча-мунча пул унинг «ҳамёнига ҳам ўтиб қолган». Табиийки, бу маълум бўлган ва пулни олиб қўйишган.

Аммо эски хизматлари бор одамларнинг ҳаммаси ҳам бунақа осон, яъни оддий мусодара билан қутулган эмас. Кронштадт ЧКсининг раиси донгдор князь Андроников бунга мисол бўла олади. Князь катта ўғирлик қилар, лекин ўлгудай ишлар ҳам эди. Кронштадт орқали юкларни Германия ва Скандинавияга ва ундан нари, Америка Қўшма Штатларига жўнатишдан ташқари, у яна машҳур Кронштадт турмаларидаги ҳар бир маҳбусни қўлидан ўтказарди. Бу ерга энг ашаддий, энг ўжар, ҳар қандай қийноқ остида ҳам молу мулкени беришни истамаган, олди-сотди ҳужжатларига имзо чекмаган, ўз ҳисоб рақамини айтмаган маҳбуслар жўнатиладди. Собиқ князь уларнинг ҳар бири билан шахсан ўзи алоҳида иш олиб борар, уларнинг ичидаги ҳамма гапни сугуриб олар, лекин бошлиқларига билиб олганларининг ҳаммасини ҳам айтавермас эди. Бу борада унинг ўз махфий ҳисоб-китоб дафтари бор эди. У икки марта Урицкийнинг ишидан ҳам, Бокийнинг ишидан ҳам омон чиқди, жуда усталик билан пулларини Швейцария ва Швеция банкидаги ўз махфий ҳисобига ўтказди, аммо у ҳам соддалигига

бориб, банклардан Кремлга махфий ахборот келиб туришидан беҳабар эди... «Ҳаддан ташқари муҳим» ва махфий ишларни князь-чекист тўнтаришдан олдин ҳам, кейин ҳам бажарган. Кронштадт ЧКсига Ленин ва Дзержинскийнинг тавсияси билан тайинланган князь Кронштадт соҳилларидан аллақандай англаб бўлмайдиган байроқлар остида, кўпинча эса, ҳеч қандай байроқсиз Болтиқ денгизининг туманли зулмати қаърига кетаётган сирли кемалар қаёққа йўл олганини ва қандай юк олиб кетаётганини жуда яхши биларди. Шунинг учун Германия ҳалокатга учраши биланоқ, у билан ҳам ҳисоб-китоб қилиш фурсати келди. Аммо князь Андрониковга ўхшаган одамни орадан кўтариб ташлаш унча осон иш эмасди. ЧКда жуда катта обрў-эътиборга эга эди. Шунинг учун ишни ҳаддан ташқари нозиклик билан олиб бориш керак эди.

Лениннинг ҳузурида бунақа нозик ишларни бажарадиган махсус гуруҳ бор эди. Бу кичкина гуруҳнинг ЧКга ҳеч қандай алоқаси йўқ бўлиб, Халқ Комиссарлари Совети Бошқармаси қошида ҳисобда турарди. Улар партиянинг ички можароларини ҳал қилиш билан, айниқса, партиёга инқилобдан олдин кирган эски большевикларнинг ноҳўя ишларини тафтиш қилиш билан шуғулланарди. Партия назорати комиссиясига сал-пал ўхшаб кетарди-ю, лекин жуда катта ваколатларга эга эди. Князнинг кирдикорларини ЧК эмас, ана шу гуруҳ текширди. Бунинг учун Ленин Петроградга — Зиновьевга қуйидаги мазмунда махфий хат жўнатди: «Ўртоқ Зиновьев! Тажрибали, мутлақо ишонса бўладиган партия аъзоларидан иборат бир комиссия тузиб, унга Кронштадтда ЧКда хизмат қилаётган собиқ князь (Распутиннинг, Дубровиннинг ошнаси ва ҳоказо) Андрониковнинг хулқини тафтиш қилиш топширилсин. Халқ Комиссарлари Советининг Раиси В. Ульянов (Ленин)».

Собиқ князнинг ҳамма кирдикорларини эсга олишди — унинг Распутин билан ошначилиги ҳам, Дубровин билан ҳамтовоқ бўлгани ҳам, Синодда ишлаганлари-ю, подшо саройидаги ишлари ҳам тилга олинди, лекин уни Германия фойдасига жосуслик қилган деб отиб ташлашди.

1919 йилнинг 1 мартада Москвада сўл социал-демократик партияларнинг халқаро съезди очилди. 4 март куни съезд ўзини Коминтерннинг Биринчи Конгресси деб эълон қилди. Бунга ҳаваси келган ва қойил қолган жаҳондаги жамики

саргузашт талаб унсурлар инсоният тарихидаги беқиёс талондан ўзига бирон улуш олмоқ илинжида ва ўз мамлакатларини ҳам шундай талаб юлқимоқ бобида йўл-йўриқ берилармикан деган умидда Москвага ёпирилди. Ленин ўзининг жаҳонга хўжайин бўлиш борасидаги режаларини ҳеч қачон яширган эмас эди. Энди у жазавага тушди: «Биз ҳеч қачон яширмаганмиз – бизнинг инқилобимиз ибтидо, холос. Биз бутун дунёни ана шундай инқилоб алангаси билан ёндирганимиздан кейингина бу инқилоб ўзининг ғолибона интиҳосига етмоғи мумкин... Совет ҳокимиятини ўрнатиб, биз пролетариат диктатурасининг халқаро оламшумул шаклини топа бошладик. Бизнинг ишимиз – бутун жаҳон пролетар инқилобининг ишидир, Бутунжаҳон Совет Республикасини барпо этиш ишидир... Халқаро пролетариатнинг буржуазияга қарши кураши шафқатсиз ашаддий синфий кураш характерига эга бўлмоғи керак. Ҳатто, ҳозир (1919 йилда) Россияда пролетариат буржуазияга қарши фуқаролар уруши олиб бораётганини (ва бундай уруш бутун дунёда пишиб, етилиб келаётганини) фақат уччига чиққан нодон одамгина тушунмайди, чунки фуқаролар урушида мазлум синф эзувчи синфни охиригача маҳв этиш учун, бу синфнинг яшашига имкон берувчи иқтисодий шароитларни бутунлай маҳв этиш учун ҳаракат қилади!» Бутунжаҳон миқёсида босқин уюштиришга шунақа оташин чақириқлар янграб турса, қандай қилиб Москвага ёпирилмаслик мумкин?

1919 йилнинг 5 мартида Катта Кремль саройида конгресс вакиллариининг шарафига қабул маросими бўлди. Қаср деворларидаги архитектор Тон яратган қадимий ўймакор безаклар электр нурларида товланади. Столлар устида турли нозу неъматлар: увулдириқ солинган нақшин ликопчалар, бутун пиширилган осетр, дастурхоннинг учдан бир қисмини эгаллаган белуга, чўчқа болалари, ананасу узум, кўҳна шароблар (уларнинг кўпларида ҳали хусусий коллекцияларнинг муҳри сақланиб қолган). Ленин шахсан имзо чекиб, Горбуновга Халқ Комиссарлари Советининг захираларидан «110 пуд увулдириқ, чўчқа болаларидан 800 пуд, қизил балиқдан 200 пуд» олиб, дастурхонга қўйиш тўғрисида кўрсатма берган. Энг сўнгги оврупоча бичимда кийинган эркакларнинг бежирим костюмлари-ю, аёлларнинг яланғоч елкалари «халқ» комиссарларининг расмий кийимларига терс бўлса-да, алланечук бир жозибача касб этганди. Буларнинг барини кўриб, жаҳон инқилоби

унчалик ёмон иш эмас экан-да, модомики бу нарса Россияда синаб кўрилган экан, унинг йўлида жиндай таваккал қилса арзийди, деб ўйлаш мумкин эди.

Ҳолдан тойган ва таланган мамлакатда очлик ғужғон ўйнамоқда эди, одамлар бир-бирини ея бошлашганди, судсиз ва терговсиз оммавий қирғин бормоқда, Бутир турмасига ялпи йўқ қилиш учун «бадавлат синфлар»нинг фарзандлари келтирилмоқда, ичтерлама касаллиги қутуриб хуруж қилмоқда, гаровга олинганлар тириклай чириб-ириб бормоқда эди. Қор босган кўчаларда иситилмаган ва ёритилмаган уйлар бамисли жонсиз танадай сўппайиб турарди. Бу ерда эса, аллақачон ёлғондакам бир кичик давлат барпо этилган, маҳв этилган Россиянинг ўртасида коммунизм қуриб битирилганди. У ҳамманинг кўзидан пинҳон бўлиб, ҳар қандай давлат ва ҳарбий ишлардан кўра қаттиқроқ қўриқланарди.

Ишчилар синфининг бахти учун, шунингдек, бошқа мазлум синфларнинг бахти учун кураш ўз самараларини бераётганига ҳеч кимда ҳеч қандай шубҳа қолмаслиги учун меҳмонларни Гохранга олиб боришди¹. Бу ташкилотни Лениё

¹ Худди шу вақтда, яъни 1919 йилнинг мартада арзон сафсатага учган, очлик ва ночорлик туфайли қулга айлантирилган ишчилар «ишчилар» ҳукуматининг эътиборини ўз аҳволига жалб қилиш учун кўрқа-писа урина бошлаган эдилар. Улар тинч иш ташлашлар уюштиришди. Бу воқеа кўпгина шаҳарларда юз берди, аммо ҳамма жойда унинг натижаси бир хил бўлди — ишчиларни қонга ботирдилар. Астраҳанда ўн минг кишилик митинг бўлди. Унда маҳаллий заводлар ва балиқчи артелларнинг ишчилари ўзларининг ҳалдан ташқари оғир моддий аҳволларини муҳокама қилдилар. (Кремлдаги зиёфатда дастурхонга қўйилган белуга ва осетр балиқларини эсланг). Биринчи нотиқлар нутқларини тугатиб улгурмай, майдонни ЧК кўшинлари қуршаб олишди. Ишчиларга қараб пулемёт ва милтиқлардан огоҳлантириб ўтирмай ўт очдилар, қўл гранатаси отилди. Ишчилар тум-тарақай қочишди, майдонда 2000 кишининг ўлиги қолди. Митингнинг деярли ҳамма қатнашчилари қамоққа олинди ва ЧКнинг олтита комендатурасида ертўлаларга ташланди, лангар ташлаб турган «Гоголь» кемасининг тубидаги омборларга, баржаларга жойлаштирилди. Исён ҳақида Москвага хабар қилинди. Москвадан дарров лўнда жавоб келди: «Шафқатсизлик билан бартараф қилинсин!!!» Иш қизиб кетди. Одамларни ЧК ертўлаларида отдилар, бир-бирларига боғлаб Волгага ташладилар. Мурдаларни гўристонга олиб боришга зўрға улгуришарди. У ерда уларни ярим яланғоч, ҳамма ёғи қонга беланган ҳолда қоқ ерга тўп-тўп уйиб қўйиларди. 13–14 март кунлари фақат ишчилар отилди, кейин ҳукмдорлар эсларини йиғиб олдилар шекилли, айбни «иғвогар буржуйларга» ағдармоқ учун зиёлиларни, собиқ уй эгаларини, савдогарларни, балиқфурушлар ва баққоларни ялпи қамоққа ола бошладилар. Юзлаб отилган «бур-

1917 йилдаёқ тузган эди. Бу марказий омбор бўлиб, талаб олинган бойликларнинг ҳаммаси шу ерга олиб келинар ва сўргичланган яшикларда яна алақаёқларга жўнатилар эди. Ҳар қандай учқур хаёл эгаси ҳам бу омборда нималар борлигини тасаввур қила олмас эди. Унда мамлакат ва унинг аҳолиси томонидан бир неча асрлар мобайнида тўпланган бойликлар жамланган эди. Иван Грозний инглиз қироличаси Елизавета томонидан Москвага юборилган элчига ўз хазинасининг битмас-туганмас бойликларини кўз-кўз қилиб мақтанган эди. Аммо Гохрандаги бойликлар қаршисида Иван Грознийнинг мақтаниши ҳеч гап бўлмай қолади. У Лениннинг бойликларини кўрганида эди! Уни кўриб делегатларнинг эси оғиб қолди. Коминтернчилардан бири, ҳатто, асабийлашиб, жазавага тушди. Шу билан у ўзининг майда буржуа моҳиятини фош қилиб қўйди. Уни қамоққа олишга тўғри келди. Фақат уч йилдан кейин – 1922 йилга келибгина мамлакатдан чиқариб юборишди. Тафтиш қилишган-да!

Делегатлар юртларига чуқур ҳаяжон ичида хурсанд бўлиб тарқалишди. Москвада мезбонлар хасислик қилишгани йўқ – конгресс аъзоларининг ҳар бири киссасида анча-мунча маблағ билан уйига қайтди. Бу маблағ ўз мамлакатида «большевик ташкилотлар»ни барпо этиш ва жаҳон инқилобини амалга ошириш учун кифоя қиларди. Ўша кезларда айтилганидек, «ҳамма буржуйларни доғда қолдириб, жаҳонни инқилоб алангасига чулғаймиз!»

Албатта, ҳамма нарса ҳам силлиқ кечавермайди. Фин чегарачилари машҳур Отто Куусиненни ушлаб олишди. У Москвадан берилган бриллиантларни яширинча Финляндияга олиб ўтмоқчи бўлган. Бу жавоҳирларнинг баъзи бирлари халқаро рўйхатларга киритилган бўлиб, уларнинг эгалари яхши маълум эди. Жанжал кўтарилди. Бу жанжалнинг

жуylар»нинг рўйхати эълон қилинди. Ишчилар рўйхатини эълон қилмай отишди. Бу иш апрелнинг ўртасигача давом этди. Шундай таассурот туғилдики, большевиклар бутун мамлакат бўйлаб 1919 йил маргида содир бўлган забастовкалар учун Астрахань ишчиларидан алам олмоқчи бўлишган. Тула, Петроград ва Брянскда ҳам кўп ишчилар отилди. Англияда эълон қилинган маълумотларга кўра, 1919 йилнинг дастлабки уч ойи давомида 138 минг одам отилган. «Аммо бу рақам, – деб ёзди большевикларнинг ваҳшийликларини холис тадқиқ қилган С. Мельгунов, – Россияда ҳақиқатда рўй берган воқеалар ҳақида жуда юзаки тасаввур беради».

шов-шуви Москвагача етиб бормаган бўлса-да, дунёда анчамунча акс-садо берди. Орадан кўп ўтмай фин ишчилар ҳаракатининг шармандаси чиққан доҳийси Фин қўлтиғи музликлари орқали полициядан қочишга ва Москвада умрбод яшаб қолишга мажбур бўлди. Бу ерда Ленин миннатдорлик юзасидан уни Коминтерн Ижроқўми котиблигига сайлаб қўйди. Сталин эса уни, ҳатто, Финляндияга президент қилишни режалаштирган.

Шунга ўхшаш ғалвалар баъзи бир бошқа мамлакатларнинг делегатлари бошига ҳам тушди, аммо бунинг унча аҳамияти бўлмади. Негаки, Москва ҳеч қанақа даъволарни тан олмади ва уларга қулоқ солмади. Аксинча, Москва бир нарсадан ғоятда мамнун эди — ҳамма жойда большевистик партиялар ўрмондаги сассиқ алафдек потирлаб ўса бошлади. Уруш давридаги муҳтожликлар бунга яхши замин тайёрлаб берганди. Фақат бир нарса ташвишга соларди — Венгриядан бошқа ҳеч қаерда ҳеч ким фаол ҳаракат қилишни хаёлига ҳам келтирмаяпти.

Тўғри, Венгрияда ҳам большевикларнинг фаоллиги узоқ давом этгани йўқ — Бела Кун Москвага қочиб жон сақлашга мажбур бўлди, аммо шундай бўлса-да, венгр олтинининг бир қисмини ўмариб, хорижга жўнатишга муваффақ бўлинди. Тўғри, бу борада венгрлар ўз йўлларида борини. Ленин ўша вақтдаёқ керагидан ортиқроқ даражада абжир бўлган бу венгрга жиндай шубҳа билан қарай бошлаган эди, аммо Бела Кун Венгрияда зўр ҳафсала билан бошлаган қирғинни кўриб, доҳийнинг кўнгили анча таскин топганди. Афсуски, Бела Кун бошлаган ишини охирига етказа олмади. Вақт етишмади бунга. Таскин яна шунинг учун керак эдики, немис ўртоқлар ҳам ўзларига хос пролетар инқилоби билан роса панд бериб қўйишди. Ахир, уларга ҳамма нарса ипидан-игнасигача тусунтириб берилган эди. Йўқ, бўлмади.

Монархия қулагандан кейин ҳокимият тепасига келган куёнюррак социал-демократлар Германияда ленинча усулларни қўллашга журъат қилмадилар. Бу ҳам етмагандай, Кайзернинг Голландияга қочишига йўл қўйиб беришди. Бундан ташқари улар коммунистлар исёнини қуролли куч билан бостириб, советларнинг Германиядаги мухтор вакили Радекни мамлакатдан чиқариб юборишди. Ҳолбуки, Радек Берлинга «немис инқилобини чуқурлаштириш учун» юборилган эди. Москва билан дипломатик муносабатлар узи-

либ қолди. Бу орада Лениннинг одамлари — К. Либкнехт ва Р. Люксембург ўлдирилди, бир қатор банклардаги маблағлар хатлаб қўйилди. Бу маблағларни Парвуснинг маслаҳати билан Германия банкларига қўйиб, хўп бемаза иш қилинган экан-да! Бунақа бўлиб кетиши кимнинг ҳам хаёлига келибди дейсиз?

Фигони фалакка етган Ленин ҳар галгидек кечаги дўстларини аямай сўкишга тушди: «Германиядаги бутунжаҳонга намуна қилиб кўрсатса арзийдиган марксистик ишчи партиясининг раҳбарлигини бир гуруҳ ашаддий разиллар, капиталист аблаҳларга сотилган бир тўда ифлослар, монархия ва аксилинқилобий буржуазияга хизмат қилувчи ишчилардан чиққан жаллодлар эгаллаб олган экан». Германияда ҳокимият тепасига «буржуа» партиялари қайтиб келгандан кейингина, улар билан муносабатлар қайта тикланди. Ленин жуда ҳам кекчи эди.

1920 йилнинг июлида аввал Петроградда, кейин Москвада Коминтерннинг II Конгресси очилди. Биринчи Конгрессда Коминтерннинг раҳбарияти сайланиб, унга Зиновьевни раҳнамо қилиб белгилашган, кейин эса тўйиб еб-ичиб, мириқиб маишат қилиб, киссаларини тилла ва бриллиантга тўлдириб тарқалишган эди. Иккинчи Конгрессда эса жиддий гаплар бошланди. Энди шароит ҳам бошқача эди. Кўнгиллилар армиясини ўз ҳолига ташлаб кетган Дон ва Кубань казаклари Оқлар ҳаракатининг емирилишини бошлаб берган эдилар. Бу ҳаракатнинг «Ягона ва бўлинмас Россия» учун деган шиори жон таслим қилаётган империянинг кўп миллатли аҳолисига унча маъқул бўлмади. Деникин билан бирга ҳаракат қилишга рози бўлган поляклар ўзларининг мустақилликларини тан олишни талаб қилдилар. Финлар ҳам Петроград устига бирга юриш қилиш ҳақидаги музокараларда шу шартни қўйишди. «Биз Россияни чакана қилмоқчи эмасмиз», — деб жавоб беришарди бунга Оқ ҳаракатнинг сардорлари. Улар ўзларининг муқаддас ватанпарварлик ақидаларидан воз кечгандан кўра муқаррар мағлубиятни афзал кўришганди.

Россияни бошқалар бозорга солишганди ва бунда анча омадлари чопганди. Оқ ҳаракатнинг емирилиши бутунжаҳон миқёсида инқилобий тўнтаришларни амалга оширишга умид туғдирганди. Шунинг учун II Конгресснинг диққат марказида фаолият дастури, стратегия, тактика ва Коминтернни таш-

кил қилиш масалалари турди. II Конгресс бу масалаларнинг ҳаммаси бўйича бевосита Ленин раҳбарлигида ишлаб чиқилган қарорлар қабул қилди. Шу қарорлар Коминтерн дастури ва жамики фаолияти учун асос бўлди. Конгрессни очар экан, Ленин ўзининг сеvimли шиорини эълон қилди: «Бизнинг ишимиз – бутунжаҳон пролетариати инқилобининг ишидир, бутунжаҳон миқёсидаги Совет республикасини барпо этиш ишидир» (узоқ давом этган қарсақлар, оркестр «Байналмилал»ни чалади).

Лениннинг фикрларини Коминтерн раиси Зиновьев давом эттирди. У бир неча мажлисда делегатларга ақл ўргатиб, бутунжаҳонда ҳукмронликни осонгина қўлга киритиш учун ишни қандай ташкил қилиш кераклигини уқтирди. «Биз учун курашнинг ҳал қилувчи воситаси қуроли қўзғолондир, бунинг учун эса инқилобий кучларни ҳарбий изларда уюштириш талаб қилинади, бинобарин, марказлашган партия керак».

Қўйилган вазифага мувофиқ Конгресс Коминтерннинг уставини қабул қилди. Бу устав бўйича Коминтерн ягона халқаро коммунистик партия деб қараларди, турли мамлакатларда унинг миллий «секциялари» бор эди. Натижада табиийки, Коминтерннинг ҳарбий бўлими тузилди. У ўз вазифасини қуйидагича белгилаган эди: «Тарихий инқилобий жараён тақозосига кўра, қулай шароит вужудга келганда ишчилар синфи ҳужумга ўтишга мажбур бўлади... Ишчилар синфининг қуроли бўлмиш Қизил Армия бўлғуси фронтнинг истаган жабҳасида ўз зиммасидаги ҳужумкорлик вазифасини бажара оладиган қилиб тайёрланмоғи керак... Бу фронт ҳудудлари эса яқин ўрталарда жамики Эски Дунё қитъасининг ҳудудларидан ўтади». Иштаҳалар ана шунақа карнай эди.

Коммунистик байналмилалнинг асосий вазифалари тўғрисида Конгресс томонидан қабул қилинган қарорда шундай дейилган: «Буржуазияни зўрлик билан ағдариб ташлашгина, унинг молу мулкани мусодара этишгина, буржуа давлат идорасининг ҳаммасини пастдан юқоригача вайрон этишгина, парламент ҳокимиятини, суд тизимини, ҳарбий қурилмаларни, маъмурий, муниципал ва бошқа маҳкамаларни парчалаб ташлашгина пролетар ғалабаси тантанасини таъминлайди». Унинг муваффақияти учун халқаро коммунистик партия «пролетариатча темир централизм» ва «ҳарбий интизом» асосида қурилмоғи керак.

Бундан ташқари Конгресс бутун дунёнинг барча меҳнаткашларига қарата «империализмни ўлдириш»га чақириб хитобнома қабул қилди. Ўта эзмалик билан ёзилган бу хитобнома ашаддий жангари руҳда эди. Аммо бунга ўхшаш халқаро ҳарбий-террористик ташкилотнинг самарали иш олиб бориши учун марксизмдан, тийиқсиз завқу шавқдан, гайриинсоний шафқатсизликдан, ҳар хил низомномалару дастурлардан, қарору хитоблардан ташқари жуда катта миқдорда пул ҳам зарур эди. Хўш, уларни қаердан олиш керак? Албатта, бўлғуси бутунжаҳон пролетар империясининг пойтахтидан олинади-да! Ҳозир Конгресс бўлаётган шаҳардан, яъни Москвадан олинмаса, қаердан олинади? Шунинг учун «Россия Коммунистик партиясига мурожаат қилиб, Коминтерн Ижроия қўмитасининг иши билан боғлиқ моддий сарф-харажатларнинг асосий оғирлигини вақтинча (?) ўз зиммасига олиб туришни илтимос қилишга қарор қилинади».

Талаб олинган пулни сарфлаш осон бўлади. Дарҳол бу илтимосга иккита жавоб келди: бири Лениндан, иккинчиси Зиновьевдан.

Ленин ўзига хос бўлмаган назокат билан ёзибди:

«Россия Коммунистик партияси, албатта, Ижроия Қўмитанинг бу таклифини инобатга олишни ўзи учун шараф деб ҳисоблайди». Зиновьев ҳам унинг гапларини тақрорлайди: «Россия Коммунистик партияси ихтиёрида бор нарсаларнинг бари билан қардош партияларга ёрдам беришни ўзи учун буюк шараф деб ҳисоблайди»¹.

¹ Худди шу кунларда ҳамма фронтларда Қизил Армия қарши ҳужум олиб бормоқда эди. Энди қимматбаҳо буюмлар ва пулларни тортиб олишнинг янгича усуллари қўллана бошлади. «Қизиллар» бирор шаҳарни ишғол қилганларида, шаҳарнинг катта-кичиклигига қараб, ундан хирож олар эдилар. Масалан, Киевдан олтин ҳисобида 400 миллион сўм, Одессадан 500 миллион сўм, Харьковдан эса негадир атиги 100 миллион сўм талаб қилинган. Хирожни истаган тилла тангалар, заргарлик буюмлари, ёмбилар, дуру жавоҳирлар, баъзан расмлар билан тўлаш мумкин эди. Одатда 2—3 кун муддат белгиланарди. Агар хирож муддатида тўланмаса, ҳукумат ҳар беш аҳолидан бири отиб ташланишини эълон қилган. Бир неча миқдор хирож тўланган, кейин ялпи тинтувлар бошланган. Бунда ишчилар учун ҳеч қандай истисно берилган эмас. Кўпгина ишчилар шаҳар тева-рақларида ўз хусусий уйларида истиқомат қилишарди. Уларнинг уйлари-ни аввал ағдар-тўнтар қилиб, кейин кўпинча ўт қўйиб юборишган. Оммавий қатллар шафқатсиз тарзда давом этган. Киевда бир кунда собиқ офицерлардан 2000 кишини рўйхатдан ўтказиш баҳонасида шаҳар театрига йиғиб, отиб ташлайдилар. Петроградда уч ой мобайнида (июль,

Москвадан жуда катта миқдорда маблағ олган «қардош» партияларнинг вакиллари зудлик билан ишга киришадилар. Чинакам ва қалбаки фирмалар ҳамда ҳиссадорлик жамиятлари тузилади, кўчмас мулклар харид қилинади, давлат арбоблари сотиб олинади, иш ташлашлар уюштирилади ва ҳатто саботажлар ташкил қилинади. Уруш туфайли ҳолдан тойган Оврупони турли-туман коммунистик газеталар ва журналлар қуюндай босади. Улар Овруро цивилизациясининг ҳалокати муқаррар эканини каромат қиладилар ва йўл-йўлакай фашизм, нацизмга ўхшаш хилма-хил оқимларни туғдирадилар. Коминтерннинг ҳарбий бўлими ҳам қўл қовуштириб ўтирмайди, у бутун Овруро бўйлаб «пролетариатнинг жанговар отрядлари»ни тузади. Шундайлардан бири Ротфронткамфбунд бўлиб, Чилининг бўлажак президенти Альенде шу отрядда ўз фаолиятини бошлаган. Уларга ҳарбий кийимлар тикишган, қурол-яроғ харид қилишган. Зарур бўлиб қолганда эса, қуролни истаган совет элчихонасидан ёхуд савдо ваколатхонасидан бепул олса ҳам бўлаверар эди. Хуллас, «умумоврупо пролетар» инқилоби пишиб қолмоқда эди. Аммо бу ҳар қанча тантанавор кўринмасин, Оврупони қонли фуқаролар уруши майдонига айлантириш аввалдан бир муҳим тадбирни тақозо этар эди: Россиядан талаб олинган олтинларни хавф-хатарсизроқ жойга жўнатиш тадоригини кўриш зарур эди. Швейцария билан Швеция тўғри келмайди. «Аблаҳлар ва сотқинлар» этагида бўлган Германияку асло муносиб эмас. Айниқса, Швейцария. У ерда банкларнинг сейфларидаги маблағни Альп тоғларидаги хуфия омборларга кўчи-

август, сентябрь) 5000 одам отилган. Кронштадтда кутилмаганда 20 та врачни «ишчилар орасида ҳаддан зиёд машҳур бўлганликлари» учун отиб ташлайдилар. Екатеринбургдан иш ташламоқчи бўлгани учун 100 та темир йўлчи отилади. Иваново-Вознесенка РВК ҳамма аҳолини отув билан қўрқитиб, тикув машиналарини (?) топширишни буюради. Архангельскда «қизиллар» келиши биланоқ, генерал Мюллернинг қўлида хизмат қилган 800 офицер отиб ташланади. Бу ерга Жанубда асир олинган офицерлар ва казакларни олиб кела бошлайдилар. Улар Холмогорда шошинч равишда ташкил қилинган биринчи ўлим лагериде битта ҳам қолдирмай отиб ташланади. Машҳур Кедров 1200 офицер ортилган икки баржани чўктиришга шахсан раҳбарлик қилади. Москвада манқа касаллиги тарқалади. Аниқланган ҳамма касалларни жойида отиб ташлашади. Улар билан бирга терламага чалинган беморлар ҳам отилади. ЧКнинг махфий буйруғига кўра, захм билан оғриган беморларни ҳам аниқлаб, йўқ қилиб юборадилар. Бўлғуси империянинг пойтахти ҳар хил иллатлардан холи бўлмоғи керак-да!

риш режаси пухта ўйлаб пишитиб қўйилган. Бу омборларни, ҳатто, «бутун жаҳон ЧКси» ҳам юз йил қидирганда тополмайди. Шунинг учун пулларни ҳамма қоидаларга риоя қилган ҳолда Қўшма Штатлар банкларига кўчира бошлашга қарор қилинди. Америка олисда эди, яқин ўртада у ерда инқилоб қилиш Лениннинг режаларига кирмаганди. Бундан ташқари Швейцариянинг тўнкага ўхшаган гунг банкирларидан кўра, Американинг етакчи молиячилари билан мулоқотда бўлиш мароқлироқ эди.

Бироқ чатоқ жойи шунда эдики, Америка қонунларига кўра, АҚШ банкларига йирик миқдордаги маблағларни жойлаш учун Америка фирмалари билан кенг миқёсда савдо муносабатларига эга бўлиш талаб қилинарди ва бу муносабатлар ҳукумат томонидан маъқулланиши шарт эди. Швейцария банкларидан фарқ қилароқ, Америка банклари ҳеч қачон шунчаки оддий омбор бўлган эмас, балки ҳамиша олтинни миллий иқтисод қон томирларига ҳайдаб берадиган юрак ҳисобланган. У пайтларда ҳали на Халқаро Валюта жамғармаси, на иқтисодий иттифоқлар, на халқаро банклар тизими бўлган. Ҳозирги даврдан фарқ қилароқ, Швейцария банклари ҳали жаҳон иқтисодиётига жалб қилинмаганди, негаки ҳали «жаҳон иқтисодиёти» деган нарсанинг ўзи йўқ эди. Шунинг учун Швейцария банклари, кўпол қилиб айтганда, оддий судхўрлик билан ва бойлик йиғиш билан банд эди. Империализмнинг ҳали куни битганича йўқ, у эндигина туғилиб келмоқда эди. Унинг айни чақалоқ чинқирғини Ленин жон таслим қилиш олдидаги инқираш деб қабул қилди ва бундан илҳомланиб, шоду хуррамлик билан империализмга гўр қазий бошлади. Аммо охир-оқибатда, бу гўрга бемаъни «таълимоти» билан ўзи тушишига тўғри келди.

Америка эса ҳамиша Америка бўлиб қолган. У XIX асрдаги Оврупони тушунган эмас, Россияни-ку айтмай ҳам кўя қолайлик. Ўзининг 50 асрлик ривожда инсоният тарихи кўрмаган, эшитмаган ва билмаган қонли тузумни, инсонга нафрат билан суғорилган тартибларни Америка қаёқдан ҳам тушунсин?! Россияда қандай ҳодиса рўй берганини 1917 йилдаёқ англаб етган Америка элчиси Фрэнсис давлат департаментига нома устига нома жўнатиб, бу ишларга аралашшишга ва «халқаро гангстерларнинг бу қонли зулмини» улоқтириб ташлашга чақирди. Аммо унинг чақи-

риқлари беҳуда кетди. Президент Вильсон: «Россиянинг ички ишларига аралашмаймиз», — деб оёқ тираб туриб олди. 1918 йилнинг сентябрь ойида Москвадаги Америка консули Д. Пул бегуноҳ одамларнинг оммавий қатл қилинишига қарши расмий норозилик билдирди. Бир неча бетараф мамлакатларнинг вакиллари бу норозиликни қувватлаб чиқдилар. Ленин Чичерин орқали уларга жавоб бериб, бу норозиликлар «Россиянинг ички ишларига йўл қўйиб бўлмайдиган тарзда аралашидан ўзга нарса эмас», деб хитоб қилди ва йўл-йўлакай «буржуазия» баъзи бир мамлакатларда «меҳнаткаш оммага» қарши уюштираётган террорни ғазаб билан фош қилди. 1918 йилнинг октябрида Ленин Президент Вильсонга телеграмма жўнатиб, «халқлар иттифоқининг асосига ҳамма мамлакатларда капиталистларнинг сармояларини мусодара қилишни қўймоқ керак», деб таклиф қилади.

Аммо ҳар бир нутққа, ҳужжатга, мактубга қарши бутунлай тескари мазмундаги нутқи, ҳужжати, мактуби бўлмаса, Ленин отини бошқа қўярди. Бу унинг доҳиёна нозик фикрлашидан эмас, балки тобора зўрайиб бораётган руҳий хасталигидан далолат берарди. Мана, етмиш беш йилдирки, тарихчилар бир-бирларини Лениндан олинган матн парчалари билан тўқмоқдек савалаб, бу парчаларнинг қай бири «жаҳон пролетариати доҳийсининг доҳиёна ниятларини» яхшироқ акс эттиришини аниқлашга беҳуда уриниб ётишибди.

Бу бемаъни нотадан кейин орадан кўп ўтмай Вильсонга ҳушмадгўйлик қилиб, тинчликпарвар ва дўстлик руҳи билан тўла мактуб юборилди. Нотада Вильсонни ишонтириб айтиладики, «Сизнинг тинчлик дастурингизнинг кўп моддалари рус ишчилари ва деҳқонларининг анча теран ва кенг дастурига киради», «қизил террор» деб аталмиш ҳодиса чет элларда жуда муболағали тарзда таърифланаёпти ва тўғри тушунилмаяпти, бу «қизил террор» иттифоқчиларнинг рус ҳудудига бостириб киришининг бевосита натижаси ва оқибатидир» ва «қураш билан истило давом этадиган бўлса», «ғазабга тўлган омма рус буржуазиясини тўла-тўқис қириб ташлаши мумкин». Нотада таъкидланадики, «Россия ишчилари ва деҳқонлари ўзларининг бахтиёр бўлишларидан ва ўзга миллатларга хавф туғдирмайдиган халқаро биродарликдан бошқа ҳеч нарсани билмайдилар». Президент Вильсон Мармарденгизидagi Принкипо оролида тинчлик конференцияси ўтказишни мўлжаллаб қўйганди. У большевикларнинг қанақа

махлуқлар эканини билмас эди, шунинг учун уларни оқлар билан бир стол теграсига ўтқазиб, «бирон битимга келишарку», деган хаёл билан ўзаро музокарага кириштирамоқчи эди. Албатта, бундан ҳеч нарса чиқмади. Шунда Президент Россияда нималар бўлаётгани тўғрисида «биринчи манба»дан маълумот олишга қарор қилиб, Москвага Париждан давлат департаменти ходими Уильям Буллитни жўнатди. Унга «большевикларнинг дохийлари билан бевосита алоқага киришиш ва шу асосда Россиядаги сиёсий ва иқтисодий аҳвол ҳақида давлат департаментига доклад тайёрлаш» топширилди.

1919 йилнинг март ойида Буллит Москвага келди ва бу ерда бир ҳафта бўлди. У роса коньяк ичди, «жуда ажойиб рус шоколадини» газак қилди. Шоколад унга шунчалик ёқиб қолдики, ундан бир неча килограммини иккита сухсур терига қўшиб Америкага ҳам олиб кетди. Бунинг орасида у Ленин, Чичерин ва Литвиновлар билан учрашиб, «давомли ва ёқимли суҳбатлар» қурди. Буллит уларни «жуда зиёли ва маданий одамлар экан», деган хулосага келди. Шунинг учун ҳам, давлат департаментига ёзган докладида, шоколадга қўшиб айтилган эртақларга чиппа-чин ишониб, «коммунистик партия сиёсий ва ахлоқий жиҳатдан жуда соғлом», дея такрорлади. Петроград ва Москвада тўла тартиб ҳукм сурмоқда. Ҳеч қанақа террор йўқ. Очлик ҳақида гапиришнинг ўзи кулгили! (Албатта-да!) Таълим бобида катта муваффақиятларга эришилган. Давлат котиби Лансинг эсхушли одам эди — у бу бемаъни алжирашни дарҳол архивга, Буллитнинг ўзини эса истеъфога жўнатди.

Худди шу кезларда, яъни Буллит Ленин билан бирга «Мартини» ичиб, унинг чўпчакларини тинглаб ўтирганида, томдан тараша тушгандай, аллақандай Л. Мартенс деган одам пайдо бўлиб қолди. 1898 йилдан бери партия аъзоси бўлган бу одам Ленин теварагидаги аёнлар ичида энг шубҳалиларидан бири эди. Қўшма Штатлар билан РСФСР ўртасида ҳеч қандай дипломатик муносабатлар йўқлигига қарамай, Мартенс ўзини «РСФСРнинг АҚШдаги вакили» деб эълон қилади. У уй сотиб олади, унда ўзининг бюросини очади ва давлат департаментига узундан-узоқ мактуб йўллайди. Мактубда Россиядаги аҳвол тушунтирилган ва ўзининг вазифалари ҳақида маълумот берилганди. У мактубида «совет ҳокимияти аҳолининг ҳамма табақалари томонидан назорат қилинадиган ва улар орасида масъулиятли

хукумат экани, бу аҳоли фойдали меҳнат билан шугулланишни исташи», «Россия аҳолисининг 90 фоизи ҳамма сиёсий ва фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлган ҳолда жамиятни бошқаришда бевосита иштирок этиши» таъкидланган. Шундан сўнг Мартенс мактуби хулосасида ўзининг АҚШда қандай мақсадда пайдо бўлиб қолганини ошкора айтади: «Харид қилинган нарсаларга тўлов учун Россия ҳукумати Америка банкларига дарҳол олтин ҳисобида 200 миллион доллар пул қўйишга тайёр».

200 миллион доллар! Қўшма Штатларнинг федерал қонунини бузмаслик ва унинг банк тизимида ўрнашиб олиши учун илк бор қўйиладиган маблағ – қонунга кўра 5 миллион доллар миқдордаги омонат «йирик ажнабий» ҳисобланади. Бу ерда эса оз эмас, кўп эмас – 200 миллион! (долларнинг ҳозирги курси бўйича тахминан 4 миллиард!) таклиф қилинмоқда. Давлат департаментида бунга ишонишмади, анчагача сукут сақлашди, кейин баёнот эълон қилишди. Унда АҚШ ҳукумати «Совет ҳукумати» деб аталмиш ҳукуматни тан олмаслиги таъкидланган ва ўзини «большевистик ҳукуматнинг» вакили деб атаётган одамлар билан муомалада «ғоят эҳтиёт бўлиш» тавсия этилган эди.

Бошқача қилиб айтганда, нима қилсаларинг қилаверларинг, биродарлар, аммо шундан огоҳ бўлиб қўйингки, Москвадан келган бу корчалонлар уччига чиққан фирибгар бўлиши мумкин. Шуниси ҳам борки, АҚШ ҳукумати Россиянинг вакили сифатида ҳамон рус элчиси Б. Бахметьевни тан олишда давом этади. Уни эса бу лавозимга Муваққат ҳукумат тайинлаган эди.

Аммо Лениннинг хонаки вакили унча-мунчага чўчидиганлардан эмас эди. Келиб чиқишига кўра ҳам, тобелигига кўра ҳам немис бўлган Людвиг Карл Мартенс бунақа ишларда пихини ёрган эди. Инқилобдан олдиноқ рус заводларида тартибсизликлар уюштироқчи бўлгани учун уни икки марта қамоққа олишиб, Германияга жўнатиб юборишган эди. У пайтда жосус деб гумонсирашганди. Россияга Ленин билан бирга 1917 йилнинг апрелида қайтиб келди, лекин ўзининг ҳамюртлари билан алоқасини узмади. 1919 йилда немис социалистларининг «сотқинлиги» аён бўлиб қолганда қизиқ устида қамоққа олинди ва отилиб кетишига сал қолди. Лениннинг кўрсатмаси билан «мутлақо ишончли ўртоқ» сифатида қамоқдан озод қилинди. Ўзининг яширин

ҳолатда эканига қарамасдан Мартенс Америка банклари ва фирмалари билан кенг кўламда музокаралар олиб боради ва уларга тахминан 8 миллиард доллар пул қўйиб, буюртмалар беради. Москва шоширмоқда эди. 1919 йилнинг 27 майида Мартенс Литвиновнинг имзоси билан телеграмма олади. Литвинов Англиядаги худди шундай операцияга раҳбарлик қилаётган эди. «Сўнгги йил мобайнида бизнинг бутун ташқи сиёсатимизда Америка билан яқинлашиш иштиёқи қизил ип бўлиб ўтади.

Ҳар гал ўнг келганида биз Америка билан мулоқотга киришмоқчи эканимизни кўрсатиш имконини бой берганимиз йўқ... Биз америкаликларни бошқа ажнабийлардан афзал кўриб, уларга ҳар хил иқтисодий концессиялар беришга тайёремиз».

Режага кўра, Оврупога бостириб кириш олдидан Американинг кўнглини овлашга қаттиқ ҳаракат қилинмоқда эди. Аммо пул ва концессиялар билан Қўшма Штатларнинг хайрихоҳлигини қозонишга уриниш чоғида ўзларининг манфаатларини асло унутганлари йўқ.

Гарчи Мартенс ўлиб-тирилиб, «совет ҳукуматининг бениҳоя тинчликпарвар ҳукумат эканига ва АҚШнинг ички ишларига мутлақо аралашини истамаслигига» Америка ҳукуматини ишонтирмоқчи бўлса-да, «совет ваколатхонаси» биносидан тинтув ўтказган полиция у ерда мазмуни ошқора ғаламислик билан суғорилган даста-даста варақалар топди. «Америка ишчиларига! — деб хитоб қиларди варақалар. — Ишчиларнинг империализмга қарши кураши — фуқаролар урушидир. Бу уруш ошқора тарзда ҳокимият учун қуроли кураш тусини олади. Коммунистик Байналмилал — бунақа фуқаролар уруши ва жаҳон инқилобининг Бош штабидир. Америка ишчилари! Биз тўғридан-тўғри сизларга мурожаат қилмоқдамиз, чунки сизларнинг вазифаларингиз жаҳон инқилоби учун энг муҳим вазифа ҳисобланади. Бутун дунёдаги энг кучли ва энг ваҳший империализм бўлмиш Америка империализмининг халқаро ишчилар томонидан ағдариб ташланиши жаҳон инқилобининг ҳал қилувчи босқичи бўлади. Бу сизнинг ва шу билан бирга бизнинг ҳам вазифамиздир!»

Мартенсни АҚШдан чиқариб юборишди. Тинтув вақтида «Коминтерн» айғоқчиларининг рўйхати топилган эди. Шу рўйхат асосида Америка полицияси 249 кишини қамоққа олди ва уларни «номатлуб ажнабийлар» сифатида АҚШдан

чиқариб юборди. Уларнинг ҳаммасини кемага ўтказиб, Россияга жўнатишди. Мартенс ҳеч қачон дипломатик дахлсизлик мақомига эга бўлган эмас эди, аммо яширин ҳолатда эканига қарамай, «шундай дахлсизликка эгаман» деб ўзини ўзи ишонтирган эди. Эҳтимол, шундан бўлса керак, «Коминтерн» айғоқчиларининг рўйхатини енгилтаклик билан ваколатхонада сақлаган. Тинтув вақтида яна кўпдан-кўп молиявий ҳужжатлар ҳам топилганки, улар Москванинг «вакили» Оврупо ва Америка банклари ўртасидаги воситачидан ўзга кимса эмаслигини фош этган.

«Россияда содир бўлаётган большевистик инқилоб, — деб ёзган эди «Нью-Йорк Геральд Трибюн» газетаси, — аслини олганда жуда катта кўламда амалга оширилаётган молиявий операцияга ўхшайди. Унинг мақсади жуда катта пул маблағларини руслар назоратидан чиқариб, Оврупо ва Америка банклари назорати остига қўйишдир. Бундай ҳаракатларнинг асл сабаби, афтидан, Кремлга маълум бўлса керак, аммо ҳозирнинг ўзидаёқ бир нарсани аниқ айтиш мумкин: мистер Ленин ва унинг шериклари томонидан жаҳон большевистик инқилоби ҳақида ва капитализмнинг муқаррар ҳалокати тўғрисида қандай жангари нутқлар ирод этилмасин, уларнинг ўзи, эҳтимол, ўзлари англамаган ҳолда, кўп йиллар давомида бизнинг иқтисодиётимизнинг гуллаб-яшнаши ва жуда тез ўсиши учун ҳамда долларнинг мағизи тўқ бўлиши учун жуда катта ишлар қилмоқдалар. Мистер Людвиг Мартенсни Қўшма Штатлардан чиқариб юборишди, ҳолбуки, адолат юзасидан айтганда, унга Линкольникидан кичкина бўлмаган ҳайкал қўйиш керак эди». (1921 йил 24 январь, «Сохта элчи АҚШдан чиқариб юборилди».)

АҚШда икки йил турган Мартенс ҳеч бўлмаганда ўз вазифасининг бир қисмини адо этди. Беқарор Овруподан АҚШ банкларига жуда катта миқдорда олтин кўчириб қўйилди, банклар билан алоқа ўрнатилди, уларнинг баъзи бирлари эса тўғридан-тўғри сотиб олинди, қўшма фирмалар тузилди (албатта, АҚШнинг юмшоқ қонунларидан фойдаланиб, бирровларнинг номида), бир неча газеталарни чиқариш йўлга қўйилди ва АҚШда бир эмас, иккита коммунистлар партияси тузилди (кейинчалик улар бирлашиб кетишди).

Бу орада Россияда воқеалар шиддат билан ривожланиб бормоқда эди. Оқларнинг қолдиқлари Қримга чекинди. Қуруқликдан уларнинг йўли тўсиб қўйилган ва мағлубияти

муқаррар бўлиб қолганди. Ленин ифтихор билан шундай деди: «Ҳозирги вақтда Россияда душманнинг қаршилигини енгиб ўтиш ва бостириш вазифаси, асосан, бажарилди. Россия большевиклар томонидан забт этилди». (1941 йилнинг сентябрида Гитлер армия гуруҳларнинг қўмондонлари олдида нутқ сўзлаганда худди шунақа беҳаё ошкоралик билан ўзининг мавқеини очиқ баён қилган эди. «Биз Россияни большевистик тузумдан халос этаётганимиз йўқ. Биз уни забт этаяпмиз. Шунинг учун ҳам оккупацион тартиблар жуда қаттиқ бўлмоғи керак»¹.)

Шундай қилиб Россия забт этилди. Хўш, энди бу ёғига нима қилиш керак? Маълум бўладики, бу ҳақда ҳеч ким тузукроқ ўйлаб кўрмаган экан, негаки, Россияни забт этамиз деб чинакамига умид ҳам қилишмаган. Каллага бундан 2000 йил аввал Афлотун ишлаб чиққан алмисоқдан қолган «Олий табақа – Соқчилар – Куллар» деган «социалистик» тизимдан бошқа нарса келмади. Соқчилар олий табақа билан кулларнинг ўртасида туради. Бинобарин, улар ғайратига ёки қилмишига кўра, олий табақа қаторига ўтиб қолиши ёхуд куллар сафига тушиб қолиши мумкин. Соқчиларни тарбия-

¹ Ленин томонидан забт этилган мамлакатда ўрнатилган оккупацион тартиблар Гитлерникидан фарқ қилса, фақат янада ваҳшийроқлиги билан фарқланади. Мана, Бутунроссия Ижроия Қўмитасининг 1921 йил 11 июнь қарорига асосланиб чиқарилган комендатура буйруғи:

«1. Исми-фамилиясини айтишдан бош тортган фуқаролар жойида сўзсиз отиб ташлансин.

2. Қурол яширган қишлоқ аҳолисига гаровга олинishi ҳақидаги ҳукм эълон қилинсин ва қуролни топширмаган ҳолларда отиб ташлансин.

3. Уйларида бандитларни (яъни ипидан-игнасигача таланган, қаршилиқ кўрсатишга журъат этган деҳқонни – *И. Б.*) яширган оилалар қамоққа олинмоғи ва бадарға қилинмоғи, молу мулки мусодара қилинмоғи керак. Бундай оиланинг ишлайдиган катгаси жойида судсиз отилсин.

4. Бандитнинг оиласи қочиб кетса... Уй-жойи ёқиб юборилсин.

5. Бу буйруққа шафқатсиз ва қаттиққўллик билан амал қилинсин». Бошқа буйруқ:

«1. Оқлар ва яшилларни яширган станицалар ҳамда қишлоқлар йўқ қилинади, унинг аҳолиси отиб ташланади, молу мулки мусодара қилинади.

2. Бандитлар билан ҳамкорлик қилган шахсларнинг ҳаммаси дарҳол отиб ташланади».

Тахминан шу вақтларда Ленин ҳуқуқ бобида назариябозлик қилиб, Адлия халқ комиссари Д. Курскийга шундай ёзган эди: «Ўртоқ Курский! Менимча, отиш жазосини кенгроқ қўллаш керак». Дохийнинг фикрича, «ҳамкорлик қилган» ва «ҳамкорлик қилиши мумкин бўлган» (!) шахслар, яъни исталган одам отиб ташланиши мумкин.

лаш учун ёлгон-яшиқ ривоятлар зарур, қуллар эса олий табақа ҳақида ҳеч нарса билмаслиги керак. Афлотун бунақа тизимни «мукамал давлат» деб атаган эди. Кекса файласуф бу мулоҳазаларни айтар экан, социализмни қулдорлик жамиятидан бошқа ҳеч қандай жамиятда қуриб бўлмади деб тўғри таъкидлаган эди.

Деҳқонларга ҳамма нарса аён бўлиб қолган эди. Улар ғаллани текинга топширишлари керак, ўзларига чалақурсоқ ҳолда ҳаёт кечиришга етадиган миқдордагини қолдиришлари мумкин, кейинги йилда экиш учун уруғликни давлат беради. «Ғалла монополияси» деган гап оғизнинг бир чеккасидан чиқиб кетади, — деб ақл ўргатади Ленин. — Лекин бунинг маъноси нима эканини чуқурроқ ўйлаб кўриш керак. Бунинг маъноси шундан иборатки, ҳамма ортиқча ғалла давлатники бўлиши керак, ҳар бир ортиқча пуд ғаллани давлат ўз қўлига олиши керак. Ҳар бир ортиқча пуд ғаллани қидириб топиб, олиб келиб омборга тўкиш керак».

Озиқ-овқат соҳасидаги бунақа мустабиллик ҳар қанча шафқатсиз ва инсонийликдан холи бўлмасин, албатта, ягона мақсад эмас эди — негаки, фақат олий табақа ва соқчиларнигина эмас, қулларни ҳам боқиш керак эди. Қуллар эса муте бўлсаларгина уларга овқат берилишини ҳар доим эсда тутишлари керак. Шунинг учун ҳам ҳамма ғаллани қўлда сақлаб туриш ва ўз ихтиёрига қараб тақсимлаш зарур эди. «Чунки уни тақсимлаш билан, — дея каромат қиларди жаҳон пролетариатининг доҳийси, — биз меҳнатнинг ҳамма соҳаларига хўжайинлик қиламиз». Йўқ, йўқ, Лениннинг даҳолигига шак келтириб бўлмади. Фақат шуниси борки, уларнинг барини Афлотун ўйлаб топганди.

Деҳқонлар масаласи ҳал бўлди, шекилли. Хўш, ишчиларни нима қилиш керак? Маълумки, большевиклар шу ишчилар номидан ва уларнинг манфаати йўлида ҳаракат қилади. Улар заводларда чалақурсоқ ҳолда чор-ночор ҳаёт кечиришмоқда. Кўпчилиги фуқаролар уруши оловларида, террор бўронларида қирилиб кетди. Қолганлари эса қачон большевиклар ваъдаларини бажо келтира бошлашини беҳуда кутиб ётишибди. Ахир, улар ҳамма нарсани баб-баравар тақсимлаб беришмоқчи эди-ку. Уларнинг ажойиб ниятлари бор эди. Бу ниятга кўра, ишчиларни меҳнат армияларига бирлаштириш, уни полклар ва батальонларга ажратиш ва темир интизом ўрнатиш керак эди. Бу лойиҳанинг муал-

лифи Троцкий дейишади. Ленин ҳам уни маъқуллагандек эди. Мабодо, бу масалада Троцкий билан Ленин ўртасида бирор келишмовчилик мавжуд бўлган бўлса, улар майда-чуйдалардаги арзимас ихтилофлардан иборат эди. Троцкий меҳнат армияларида ҳарбий жазоларни жорий қилиш билан чекланишни таклиф қилган, Ленин эса доно бошини сарак-сарак қилиб туриб: «Отишларни кенг қўллаш керак», — деб таълим берган. Акс ҳолда ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Шундай деган-у, лекин бу гапида қаттиқ турмаган. Бу борада Ленин ҳақ эканини ҳаётнинг ўзи кўрсатади. Фалаёнчиларни (большевиклар иш ташлаган ишчиларни шундай атай бошлашган эди), албатта, судсиз отиб ташлаш керак. Бу масалада ҳамманинг фикри бир жойдан чиққан. Гарчи буларнинг бари изчиллик билан ғоятда шафқатсиз равишда амалга оширилаётган бўлса-да, негадир иккинчи даражали масалалар деб қараларди.

Россия забт этилди, энди эса Лениннинг лутфи бўйича: «Оврупони найза билан қитиқлаб кўриш фурсати етди!»

Қизил Армиянинг Польшага бостириб кириши Бутунжаҳон инқилобини рўёбга чиқариш йўлидаги биринчи қадам эди. Лениннинг таҳлилига кўра, Оврупо мамлакатларининг мувозанати Версал шартномаси деган омонат асосга таянади. «Қизил Армиянинг ғолибона ҳужуми яна бир неча кун давом этса, — дея каромат қилади жанговар жазавага тушган доҳий, — нафақат Варшава ишғол қилинади (бу унчалик муҳим ҳам эмас), балки Версал сулҳи барбод бўлади...» Польша — Қизил Армиянинг Оврупо сари йўлида бир кўприк, холос. Польша кўприги орқали Германия пролетариатига ёрдам сари олға!

Совет қўшинларининг кўмондони М. Тухачевский Зиновьевга машҳур мактубини йўллайди. Совет Иттифоқининг бўлғуси маршали ҳарбий назария бобида илк бор жавлон урар экан, Коминтерннинг бош штабини чақириш кераклигини ёзади. Поляклар узил-кесил тор-мор қилингандан сўнг бу штаб зудлик билан Оврупога ёриб кириш режасини ишлаб чиқиши зарур. Бунинг учун Қизил Армия сафларини бутун дунё пролетариати ҳисобига тўлдириш керак. Шунда «бутун жаҳондаги буржуа давлатларини забт этиш учун етарли куч барпо этилган бўлади».

Қизил Армиянинг Варшава остоналарида тор-мор этилиши, унинг елдек чекиниши (Алам қилмайдами! Ахир, Гай-

нинг суворийлари Германияга кириб боришган эди-я!) Кремлдаги саргузашталаб муттаҳамларнинг тарвузини қўлтиғидан туширди. Исён кўтарган Кронштадт замбаракларининг садоси жаҳонга ҳукмрон бўлиш ҳақидаги Лениннинг телбаларча гоёлари устидан мотам маршидай янгради.

Бутун мамлакат исёнлар алангасига чулғанган эди. 1920 йилнинг 13 август куни машҳур Антонов қўзғолони бошланди. Бу қўзғолон бутун Тамбов губернасига ва унинг те-варак-атрофларига ёйилди. 40 минг ишчи ва деҳқон қўлига қурол олди. Тамбов исёнчиларининг қурултойи совет ҳокимияти тугатилди деб эълон қилди ва Таъсис мажлисига янги сайловлар ўтказишни талаб қилди.

1921 йилнинг январида Фарбий Сибирда исёнлар гулхани гуриллаб ёнди. Бу ердаги исён 20 та уездга ёйилди. 60 минглик деҳқон халқ армияси тузилди, бу армия ҳамма йўлларни тўсиб қўйди ва бир нечта шаҳарни, шу жумладан, Тобольскни ишғол қилди.

Украинада Григорьев исёни катта донг чиқарди. Исёнчиларнинг ўз замбараклари ва зирҳли поездеи ҳам бор эди. Бу галаён халқаро аҳамият касб этди. Шу туфайли Қизил Армия Руминия орқали Венгрияга бостириб киришга ва Бела Куннинг жинояткорона тузумини тиклашга эриша олмади. Бела Кун яна Москвага қочиб келишга мажбур бўлди. Забт этилган мамлакатда унинг қиладиган ишлари кўп эди.

Ижевскда ялпи иш ташлаш бўлиб ўтди. Унинг оқибатида ўттиз минг кишилик «Ижевск Халқ Армияси» тузилди. Шуниси ажабланарлики, ишчилар соф деҳқонча талаблар билан чиқдилар: улар озиқ-овқат солиғини бекор қилиш ва деҳқонларнинг мулкини мусодара қилмасликни талаб қилдилар. Қизил Армияга ҳам ишониб бўлмай қолганди. Армиядан қочиш ва хизматдан бўйин товлаш ўрта ҳисобда 20 фоизни ташкил қиларди, баъзи районларда эса бу рақам 90 фоизга етарди. Фақат марказий губерналарнинг ўрмонларида 250 мингта қуролли қочоқ дайдиб юрарди. Тула деҳқонларидан ташкил топган бир пиёдалар бригадаси Белоруссияда исён кўтарди. Бу ерда маҳаллий қўзғолончи деҳқонлар бирлашган ва «Коммунистларсиз, отувларсиз ва босқинларсиз Халқ республикаси» тузишган эди.

1920 йилнинг июлида Сапожников деган қизил командир 2700 та қизил аскардан иборат қисмини исёнга кўтарган. Бу исён Волга бўйидаги кўпгина ҳудудларга ёйилган ва

Сапожников ўлиб кетгандан кейин ҳам давом этган. Сапожников ҳалок бўлгандан кейин ҳам исёнчилар Серов бошчилигида 1922 йилнинг январигача фаол ҳаракат қилган.

1920 йилнинг декабрида Вакулин деган бошқа бир қизил командир Донда исён кўтарган. Вакулин ҳалок бўлгандан кейин унинг ўрнига бошчилик қилган Попов 1921 йилнинг мартага келиб 6000 кишидан иборат қуроолланган қудратли суворийлар қўшилмасига эга бўлган. 1921 йилнинг январидан бригада командири Маслак 1-отлиқ Армия таркибидаги бригадасини олиб кетиб, деҳқонларнинг донгдор сардори Нестор Махнога қўшилади.

Албатта, 1921 йилнинг мартада Кронштадтдаги ҳарбий-денгиз базаси бош кўтарганда қўзғолонлар ўзининг энг юксак чўққисига чиққан эди. Ўшанда линкорлар замбаракларининг қудратли садоси ҳаммаёқни ларзага солганди. Сурбет Троцкий тўғри қайд қилганди – Кронштадтда «деҳқон Ленин билан суҳбатлашиб, ҳамма гапи унинг қулоғига етиб борсин учун кемаларнинг залворли тўпларидан карнай ўрнида фойдаланган эди».

Бу Лениннинг қулоғига етиб борди. Жон-пони чиқиб кетган доҳий 1921 йилнинг 15 мартада: «Биз ҳокимият тепасида зўрға сақланиб қолдик», – деб тан олади. Кўрқув ва ўз-ўзини сақлаб қолиш туйғуси унга бирдан-бир тўғри йўлни кўрсатиб берди. Бу – НЭП йўли эди.

Бухарин эслайди: «Биз ҳаммамиз бамисоли қўйдек ашаддий ҳарбий коммунизмга тарафдор бўлиб турганимизда ва малъун деҳқонни отувлар билан кўрқитиб, бор ғалласини беришга мажбур қилаётганимизда, бугун бўлмаса эртага шармандаи шармсор бўлишимиз муқаррар эканини ҳамда ярамас Пахом калламизни сапчадек узиб ташлаши мумкинлигини кўриб, бизга «Тўхталаринг! Бас қилларинг, каллаварамлар! Қайтар аравангни орқага!» деб ҳайқирган Ленин эмасмиди? Ленин эмасми энг сўнгги дақиқада озиқ-овқатни тортиб олишга чек қўйиб озиқ-овқат солиғига ўтишимизга мажбур қилган? Айтганча, унинг рисоласи «Озиқ-овқат солиғи тўғрисида» деб аталарди. Назарий жиҳатдан жуда ночор бўлган бу рисола мени роса чангини қоқиб дўппослагандим. «Соф» коммунистларни даҳшатга солиб (бинобарин, мени ҳам даҳшатга солиб) НЭПни эълон қилишга журъат қилган ва худди шу иши билан бутун партияни қутқариб қолган Ленин эмасмиди?!» Ҳамма нарса шун-

дан далолат берадики, Ленин бу даврда бутунлай ваҳимага тушиб қолган ва ҳамма нарсадан ҳафсаласи пир бўлган эди. «НЭП»нинг жорий қилиниши шуни яхши исботлайдики, бу жинояткор муттаҳамлардан биронтаси ҳам ҳеч қачон, на 1917 йилдан аввал, на ундан кейин бирон давлат тизими ёки қурилиши ҳақида аниқ режага эга бўлмаган. (Афлотуннинг режасини айтмаганда. Кейинчалик Сталин уни намуна қилиб олиб, ўз империясини қурган.) Уларнинг хатти-ҳаракатларига раҳнамо бўлган ягона нарса – Россияни талаш ва маҳв этиш, унинг халқини ва маданиятини талон-тороғ қилишдан иборат эди. Жаҳон инқилоби масаласида ҳам ҳеч қандай аниқ ва жўяли режа кўринмайди. Ҳамма нарса йўл-йўлакай хаёлга келиб қолган тарзда қилинаверган. Жаҳонга ҳукмрон бўлишнинг аниқ режасини кейинроқ Сталин тuzиб чиқади ва бу режанинг рўёбга чиқишига сал қолади, фақат бунга Гитлер билан Рузвельт халақит берган.

Лениннинг кўнглини забт этган ваҳима ўз шерикларининг аҳволи нақадар ночор эканини англаш туфайли туғилган эди. Бу ваҳима террорни янада кучайтиришга олиб келди. Петроградда шоша-пиша жуда укувсизларча Таганцев ишини шов-шув қилишади. Гарчи бу иш аввалги қирғинлардан омон қолган денгиз офицерларига қарши йўналтирилган бўлса-да, унда Гумилёв ҳалок бўлади. Флот офицерларсиз кун кўролмайди, шунинг учун кемаларда собиқ гардемаринлар, мичманлар ва лейтенантлардан таркиб топган анча-мунча командирлар бор эди. Уларнинг ҳаммасини бир-варакайига қўлга олишди. Бу Кронштадт исёни учун интиқом эди, ҳолбуки улар бу исёнда иштирок этишмаганди. Исёнда қатнашганлар муз орқали Финляндияга ўтиб кетишганди. Лениннинг осийча кекчилиги ана шунақа эди. Интиқомга чоғланган Ленин Совет республикасига флот керак эмас деб эълон қилади ва уларни ВЧКнинг денгиз қисмлари билан алмаштириш керак деб ҳисоблайди¹.

¹ 1920 йилнинг ноябрида оқлар Кримни ташлаб кетишди. Айни шу вақтда Кримда ўз ватани Венгриядан қочган Бела Кун машҳур Землячка билан бирга пайдо бўлиб қолади. Землячка деганларини кейинчалик Сталин, жонига теккан Крупскаянинг таъзирини бериб қўйиш учун, Ленинга бева қилмоқчи бўлган эди. Ҳамма нарса, анъанага кўра, офицерларни рўйхатга олишдан бошланди. Фрунзе тантана билан уларга афви умумий ваъда қилган эди. Аммо бир зумда отишлар бошланиб кетди. Кўп ўтмай бу оммавий қирғинга айланди. Ўлганларни кўҳна Генуаз қудуқларига ташлашди, қудуқлар тўлиб битгандан кейин эса маҳкумларни ўзла-

Лениннинг кайфияти бежиз бузилмаганди. Лаънати «НЭП» Лениннинг ҳамма одамларини қаттиқ ғазаблантирди. Уларнинг кўпчилиги Россияда муқим туриб қолиш ниятида эмас эди, аксинча, улар ўлжани тақсим қилиб олгач, қандай пайдо бўлиб қолишган бўлса, худди шундай қўққисдан ғойиб бўлиш пайида эдилар. Имкони борича бу ерда қолиб ҳукмронлик қилиш орзусида бўлганлар ҳам норози эдилар. Савдо эркинлиги ва эркин бозор туфайли уларнинг тахтларидан муқаррар тарзда путур кетарди. Ахир, Лениннинг ўзи Кронштадт исёни арафасида Х қурултой минбаридан туриб, ўз ҳамкорларининг қулоқларига қуйиб, эркин савдонинг жорий қилиниши «муқаррар тарзда оқ-

ри учун қабр қазिशга мажбур қилишди. Одамларга тўла баржаларни денгизларга олиб бориб, чўктириб юборишган. Оилалар ҳам йўқ қилинган. Ҳатто, эмизикли болали аёллар ҳам бағритошлик билан отиб ташланган. Госпиталлар ва касалхоналарга бостириб кириб ҳаммани бир бошдан отиб ташлайверишган. Врангел ўзининг ярадорларини Кримда Халқаро Қизил Хоч ташкилотининг паноҳида қолдирган эди. Аммо большевиклар касалхоналар устида ҳилпираб турган қизил хочли байроқларга парво ҳам қилишмаган. Сўнгра Кримнинг ҳамма аҳолисига анкеталарни тўлдириб, уларни маҳаллий ЧКга топшириш буюрилган. Бажармаганлар ўлим жазосига маҳкум бўлган. Ленин Кримда зарур тадбирларни ўтказиш тўғрисида Троцкийга маслаҳат берар экан, донолик билан қайд қилади: «Крим ўзининг инқилобий ҳаракатида уч йил орқада қолди. Уни зудлик билан Россиядаги умумий инқилобий савия даражасига кўтармоқ керак». Ҳаммадан ҳам кўра отишлар Севастополда, Ялтада, Балаклавада ва Керчда кўп юз берди. Севастополда биринчи навбатда 500 дан ортиқроқ порт ишчиларини отиб ташлашди — улар генерал Врангелнинг жўнаб кетаётган кемаларига юк ортишда қатнашган экан. Отилганларнинг рўйхатини эълон қилишдан уялишмади. 28 ноябрдаёқ Севастополда отилганларнинг биринчи рўйхати эълон қилинди — унда 1634 кишининг шу жумладан, 278 аёлнинг исми бор эди. 30 ноябрда иккинчи рўйхат эълон қилинди — 1202 киши, шу жумладан, 88 аёл. Фақат биринчи ҳафта мобайнида Севастополда отилган 8364 та одамнинг рўйхати эълон қилинди. Отишдан ташқари осий йўли билан ҳам оммавий қирғин амалга оширилди. «Нахимов проспекти, — деб эслашди шоҳидлардан бири, — кўчада қамоққа олинган ва шу жойнинг ўзида қатл этилган офицерлар, солдатлар ва оддий фуқароларнинг жасадига тўлиб кетган. Офицерларнинг албатта, ҳарбий кийимларида, елкаларида погонлари билан қатл этилди. Ҳарбий бўлмаганлар ярим яланғоч ҳолида осийиб турарди. Боникаларга «ибрат» бўлсин учун ҳамма устунлардан, дарахтлардан, ҳатто, ҳайкаллардан фойдаланишган. Тарихий хиёбон ҳавода чайқалиб турган жасадларга тўлиб кетди. Нахимов проспектида ҳам, катта Денгиз бўйи кўчасида ҳам, Денгиз бўйи хиёбонида ҳам аҳвол худди шундай эди. Ижрочилар, албатта, «байналмилалчи»лар эди. Уларга Кайзер армиясининг собиқ офицери Бемер қўмондонлик қилган. (1918 йилда у Севастополнинг немис коменданти

гвардиячилар ҳукмронлигига, капитализм тантанасига, эски тузумни тўлалигича тиклашга олиб келади. Мен такроран айтаман: бу сиёсий хатарни жуда аниқ тушуниб олиш керак», – деган эди-ку! Ленин имкони борича уларни тинчлантиришга уринди. У яқин сафдошларига шахсан хатлар йўллайди, уларда кўп айтиладиган сийқа гаплар бор эди: «Биз стратегик чекинишни амалга оширмаймиз. Бу бизга яқин келажакда кенг кўламда ҳужум бошлашимизга имкон беради. НЭП террорга хотима берди, деб ўйлаш катта хато бўлур эди. Биз тез орада сиёсий террорга ҳам, иқтисодий террорга ҳам қайтмоғимиз керак». Лениннинг мия хасалиги зўрайди¹.

бўлган эди.) Унинг совет комендантлари сифатида чиқарган биринчи буйруғи аҳолига «совет ҳокимиятининг ижрочилари устидан шикоят қилишга ҳақи йўқ»лигини, чунки аҳоли оқгвардиячилар билан ҳамкорлик қилганини тушунтирувчи буйруқ бўлди. Бемер заррача тап тортмай отиш ҳақидаги буйруқларга имзо чекарди. Жумладан, унинг госпиталлардан бирида хизмат қилувчи 23 ҳамширани «офицерларни яширгани учун» ва Халқаро Қизил Хоч ташкилотининг 18 ходимини ҳам шундай «жинояти» учун отиб ташлаш ҳақидаги буйруғи сақланиб қолган. Бир амаллаб омон қолганлар минглаб концлагерларга жўнатилади эди. Улар ўша кезлардаёқ Архангельск губернасида кўпайиб пайдо бўла бошлаган эди.

Хўш, Бела Кун билан Землячка нима бўлди? – дерсиз. Улар нима билан машғул бўлишган?

Ҳикоя қилишларича, Землячка баъзида одамларни отиш ва қинашларда шахсан иштирок этган экан, аммо бу бевосита унинг вазифасига кирмаган, балки унинг учун шунчаки эрмак бўлган. Землячка билан Кун туни билан тонггача Кримда топилган тилла ва бошқа қимматбаҳо буюмларни тўплаш, ҳисобга олиш ва транспортда жўнатиш билан банд бўлишган. Террор ҳар доимдагидек бир ниқоб бўлган, холос. Офицерларда молу дунё кўп бўлмайди, албатта. Аммо баъзи бировлардан озмунча нарса олинмаган. Аммо биронта одамни шип-шийдам қилишгандан сўнг қўйиб юборганлари тўғрисида ҳеч қандай маълумот йўқ. Эҳтимол, биронта одамни қўйиб юборган бўлишлари ҳам мумкин, аммо Фарба бунақа одамлардан ҳеч ким пайдо бўлгани йўқ. Ўлпонни олишга олишган-у, кейин отиб ташлайверишган. Қимматбаҳо буюмлар икки йўл билан жўнатишган -- бири Фарба (масъул Бела Кун), иккинчиси Шимолга – Москвага Гохранга (масъул ўртоқ Землячка).

¹ Ленин ўлгандан кейин ёриб қўрган врачлар миясининг ярми туғилгандан бери ишламаганини кўриб лол қолишди. Иккинчи ярми ҳам оҳаксимон тузилмалар билан қопланган бўлиб, шу аҳволда эканки, жаҳон пролетариатининг доҳийси қандай қилиб тирик юрганини мутлақо тушуниб бўлмасди. У болалигидаёқ ўлиб кетиши керак экан. Врачлар бунақа мия билан инсон яшаши мумкин эмас, деган тўхтамга келишади. Шундай экан, Ленин бўлганмиди – йўқми?

Инесса Арманд вафот қилди – у Ленин яхши кўрган ягона аёл эди. Мамлакатда даҳшатли очлик бошланди. Волгада одамхўрлик ҳоллари рўй берди.

Гўё буларнинг ҳаммаси етмагандай, тилла тўла сандиқлар Гохрандан аллақаяққа гойиб бўлаётгани ҳақида чақув келди. Чақувни 1921 йил 16 май куни машҳур Яков Юровский ёзган эди. Бу ўша – 1918 йилнинг июль ойида Екатеринбургда подшо оиласини отишга раҳбарлик қилган, кейин уларнинг бойликларини Москвага олиб келган Юровский эди. Ана шу иккиёқлама «қаҳрамонлиги» учун Юровский Гохранда ишлашга мушарраф бўлган эди. Ленин дарҳол Юровскийни ҳузурига чақиради ва салкам уч соатлик суҳбатдан кейин аллақандай номаълум одамлар Гохрандан машиналарда тонна-тонна олтинни олиб чиқиб кетишаётганини билиб олади. Бу одамларнинг кўлида Халқ Комиссарлари Советининг ишлар бошқармаси имзо чеккан ва Лениннинг ўзи розилигини ёзма ифодалаган буйруқлари бор экан. Юровский бу буйруқларнинг гўё қалбаки эканини маълум қилди. Унинг гапига кўра, бу ишга Гохраннынг баъзи бир ходимлари иштирок этган бўлиб, уларни ЧК апрелдаёқ қамоққа олган ва отиб ташлаган.

Маълум бўладики, Ленин бу гаплардан бутунлай беҳабар экан. Аммо бундан кейин ҳам тилла ва бриллиантларни олиб чиқиб кетиш давом этаверган. Юровский гўё янги-янги қамашларга кўрсатма берган, унга энди Бокий халақит бера бошлади. Петроградда улуг князлар билан бўлган можародан кейин Бокий Москвага ишга ўтказилган эди. Бу ерда у ЧК коллегиясининг ходими сифатида Гохран ишларини назорат қиларди. Ҳазаб ўтида ёнган Ленин Бокийдан жавоб талаб қилади. У Бокийнинг қанақа одам эканини ва ишни улгуржи қилишини билиб олганди. Уни вақт-вақти билан фош этиб туриш керак эди. Шунда у қўлга киритган ўлжаларини фақат бевосита бошлиқлари билангина эмас, олий раҳбарлар билан ҳам баҳам кўрарди. Қизиғи шундаки, Юровскийнинг чақувини Ленин айти Бокийга жўнатган ва бу қанақа гап эканини тушунтириб беришни талаб қилган. Бокий телефоннома юбориш билан чекланиб, Лениннинг сўровига дудмалгина жавоб берган. 23 май куни у Юровскийнинг маълумотлари, юмшоқ қилиб айтганда, жуда муболағали деб айтган. Ўғирликлар чиндан ҳам содир бўлган, лекин шунчалик майда ва арзимаски, бу тўғрида гапириб

ўтириш ҳам ортиқча, Юровский айтган ҳужжатлар масаласига келганда, уларнинг ҳаммаси ҳақиқий ҳужжатлардир, улар махфий ҳужжатлар сирасига киради, лозим бўлса, Лениннинг ўзи бунга ишонч ҳосил қилиши мумкин. Аллақачон Гохранда майда ўғирликларни имкони борича камайтириш тадбирлари кўриб қўйилди. Аммо, деб таъкидлайди Бокий, — Гохранда ҳозирги ходимлар бор экан, ўғирликка бутунлай барҳам беришнинг иложи йўқ. Бу гапи билан Бокий Юровскийга шама қилаётган кўринади.

Бу ишда Лениннинг ўзини тутиши бир оз галатироқ. 1921 йил 24 майда у Бокийга асабий бир мактуб йўллайди. Бу мактубда Юровский тилга олган гўёки қалбаки бўлган ҳужжатлар ва уларда ўзининг ҳамда Горбуновнинг имзолари бор экани тилга ҳам олинмайди. «Ўртоқ Бокий! Сиз жўнатган телефонномани олдим. Мутлақо қаноат ҳосил қилмадим. Бунақаси кетмайди. Сиз бу ишни синчиклаб тафтиш қилиб чиқишингиз ва менга аниқ маълумотлар беришингиз керак. Сиз бўлсангиз «умумий нигоҳ», «муболага», «ўғирликка бутунлай барҳам беришнинг имкони йўқ» (?!?) деган гапларни гапирасиз. Бу доклад эмас, бемаъниликдир.

1) Менга ҳамма масъул шахсларни номма-ном айтинг.

2) Иш қандай ташкил қилинганини айтинг.

3) Ҳамма ўғирликларни санаб кўрсатинг, ҳаммаси аниқ бўлсин, қачон, қанча ўғирланган?

4) Ишлаётганларнинг ҳаммаси қанча? (Уларнинг таркиби? Стажи? ва ҳ. к.).

5) Бу ердаги ўғирликларни тўхтатиш учун қанақа тадбирлар кўриляпти?

6) У ерда қачон суд бўлган (IV, 1920)? Ҳамма йирик суд мажлислари? Қанча одам жазоланган? Буни олганингиз ҳақида ва ижро этиш муддати тўғрисида мени огоҳ қилинг.

ХКС Раиси В. Ульянов (Ленин)».

ВЧКнинг тафтиш ўтказишини кутмай, Ленин 29 май куни Молия Халқ Комиссарининг муовини Альскийга мактуб йўллайди. У бу ишга яқинда ўтказилган бўлиб, илгари ЧКнинг ҳисоб-тақсимот бўлимида мудир бўлиб ишлаган эди. Альский (яна бир фамилияси Мальский) ишонса бўладиган одам, Парвус мактабини кўрган, Ленин билан бирга Россияга 1917 йил апрелида келган, ўз ишини яхши биледи.

Ленин унга Гохрандаги тартибларни мустаҳкамлаш тўғрисида шахсан ўзи тузган қўлланмани жўнатади. Қўлланма дўқ-пўписаларга ҳам тўла бўлади. Лениннинг фикрича, Альский уларни тушунмаслиги мумкин эмас: «Ўртоқ Альский! Мен учун тайёрланган қуйидаги докладга эътиборингизни жалб этмоқчиман. Уни ўртоқ Дзержинский билан келишилган ҳолда мен томондан махсус вакил қилинган ВЧК ходими тайёрланган. Гохранда аҳвол ёмон.

Бу масалага сизнинг жуда жиддий эътибор бермоғингизни сўрайман. Биринчи навбатда сиз, кейин Молия Халқ Комиссарлиги коллегиясининг ҳамма аъзолари ва ўртоқ Баш махсус Гохранга ўн баробар ортиқроқ эътибор билан қарашларингиз талаб қилинади. Агар қисқа муддатда Гохрандаги ишлар бутунлай янгидан ташкил қилинмаса ва бунинг натижасида ўғирлик қилиш имкониятларига бутунлай хотима берилмаса, айтиш чоқда, ҳамма ишлар тезлаштирилиб, кўлами кенгайтирилмаса, Нарком муовини ва Молия Халқ Комиссарлиги коллегиясининг ҳамма аъзолари нафақат партиявий, балки жиний жавобгарликка ҳам тортилади. Гохрандаги ишлар суи борадиган бўлса (қишда ишлаш қийин, қишгача кўп нарсани қилиб улгуриш керак), бу ердаги ўғирликка хотима берилмаса, бундан Республика жуда катта талафот кўрмоқда, негаки, айтиш ҳозирги пайтда – оғир кунларда биз хориж билан товар алмашиш учун жуда тез суръатларда имкони бориша катта маблағни қўлга киритмоғимиз керак. (Бу сатрлар эсингизда турсин, биз ҳали уларга яна қайтамыз – *И. Б.*)

Қуйидагиларни бажариш зарур:

1) Гохран ишларини зудлик билан қайта қуриш учун ўртоқ Бокий билан тез-тез кенгашлар ўтказиб туриш керак.

2) Гохранни қўриқлаш ва назорат қилишни бениҳоя мукамаллаштириш лозим (махсус тўсиқлар, кийим-кечак учун жавонлар, махсус тўсилган кийиниш жойлари, қўққисдан қилинадиган тинтувлар, жиний қидирув санъатининг ҳамма қоидаларига амал қилган ҳолда икки қайта ва уч қайталаб ўтказиладиган текширувлар ва ҳ.к.).

3) Зарур бўлган ҳолларда Москвадаги ўнлаб ва юзлаб масъул ҳамда ҳалол коммунистларни бир ойда бир марта ё икки марта қўққисдан ўтказиладиган кундузги ва тунги тафтишларга жалб қилмоқ лозим. Ходимларга ҳам, тафтишчиларга ҳам бериладиган қўлланмалар имкони бориша батафсил бўлсин.

4) Молия Халқ Комиссарлиги коллегиясининг ҳамма аъзолари бемустасно равишда ойда камида бир марта кўққисдан кечаси ва кундузи Гохранда ходимларнинг иш жойида ва ўғирлик бўлиши мумкин бўлган жойларда шахсан тафтиш ўтказишлари шарт.

Бу қоғоз махфий бўлгани учун, уни дарҳол менга қайтариб юборишингизни талаб қиламан, унга Молия Халқ Комиссарлиги коллегиясининг ҳамма аъзолари танишганлари ҳақида имзо чексин.

29. V. ХКС Раиси В. Ульянов (Ленин).

(Р. С. Агар Чуцкаев кетиб қолмаган бўлса, у ҳам ўқиб чиқсин, унинг ҳам гуноҳи кичкина эмас!)

Бу ҳужжатда Ленин қанақа «жуда катта талафот» ҳақида гапиряпти? Яна уни махсус таъкидлаб қўйибди. Наҳотки, юкчилар, нарх қўювчилар, сараловчилар каби майда хизматчиларнинг ўғирликлари Гохранда «жуда катта талафотни» келтириб чиқариши мумкин? Ахир, бу ердаги ходимларнинг ҳаммаси ҳар бир дақиқада жиндай кирдикорлари учун қамоққа олиниши ва отиб ташланиши мумкинлигини яхши билишарди-ку?! Гохранда ишлайдиганларнинг деярли ҳаммаси айни чоқда ВЧКнинг ходими эди. Шундай бўлгач, яна қанақа тафтишу текширишларга ҳожат бор? Ниҳоят, Ленин Альскийга шама қилиб, «имкони борича катта маблағ керак» деган товар айирбошлаш шу пайтларда қайси хорижий мамлакат билан содир бўлмоқда эди? Бу саволлар ҳар қанча сирли кўринмасин, жавоблари унчалик ҳам яширин эмас.

1920 йилнинг октябрь ойидаёқ ўзини озми-кўпми дидироқ ҳис қилган Ленин «Хорижга антиқа бойликларни сотиш тўғрисида»ги декретга имзо чекади. Бу декрет билан у Россиянинг миллий бойликлари хорижга кўчишига имкони борича ошқора тус бермоқчи бўлган. Сабаби шундаки, шунга қадар амалга оширилган махфий операциялар анча-мунча қалтис бўлиб, харажати ҳам қимматга тушарди. Оврупога «эксперт комиссияси» жўнатилади, унга «ҳаддан зиёд ишончли» одам Рақитский бошчилиқ қилади.

Парижда, Лондонда ва Флоренцияда дастлабки ким ошди савдолари уюштирилади. Улар жуда катта шов-шувга сабаб бўлади. Катта жанжал келиб чиқади. Негаки, ким ошдига

қўйилган буюмларнинг эгаларини кўпгина одамлар танир эди. Буюмларнинг собиқ эгалари отиб ташлангани ёки бедарак йўқолганидан ҳам хабардор эдилар. Аммо ҳеч ким антиқа буюмларнинг ғайриқонуний сотилаётганини тасдиқловчи ҳужжатларни кўрсата олмади. Шу сабабдан иш судгача етиб бормади. Савдога қўйилган буюмлар бағоят ноёб бўлгани ва нархи жуда арзон бўлганидан ким ошдига жуда кўп одам йиғилди. У жуда катта даромад бериши керак эди. Юзлаб фирмалар Лениннинг «экспертлари»ни кучоқ очиб кутиб олди ва талончиликда шерик бўлиш истагини билдирдилар. Бу пайтга келганда Россияда мусодара қилинган қимматбаҳо буюмларнинг миқдори минглаб тонналаб, кўпинча эса кубометрлаб ўлчанган. Бир масала тўғрисида Оврупо газеталари аввалига таажжуб билан ёзишди, кейин эса бу «ошкора» савдода иштирок этувчиларнинг ҳаммаси масаланинг бир жиҳатига эътибор беришди. Гап шунда эдики, ким ошди савдосида тушган пулларнинг ҳаммасини совет экспертлари Россияга жўнатишни эмас, Оврупо ва Америка банкларига ўтказишни илтимос қилишди. Баъзи бир экспертлар ким ошдида сотилган нарсаларнинг пулини нақд олишди – уларнинг чемоданлари қоғоз пулларга тўлди. Иш оламшумул кўлам касб эта бошлади.

Бу даврга келиб, ленинча номенклатуранинг шакл-шамойили анча намоён бўлиб қолганди. Унинг аъзолари дабдурустандоқ ўзининг ҳаддан ташқари беҳаёлиги ва очкўзлигини кўрсатди. Марказқўм аъзоларининг кўпчилиги қадимий қасрларда истиқомат қиларди. Улар қимматбаҳо уй анжомларини, тилла ва кумуш идишларни, ноёб гиламларни, шунингдек, қадимий усталарнинг залворли олтин рамкалардаги расмларини жон-дилларидан яхши кўришарди. Шинель билан итёқа кўйлақлар улар учун алланечук махсус кийимлар вазифасини ўтарди. Қасрларда, ҳатто, бурунги замонларда хизматкорлик ҳадисини олган одамлар ҳам ишлашар эди. Москва яқинидаги князь Юсуповнинг қасрида Троцкий истиқомат қиларди. Бу ерда, ҳатто, собиқ корнетлардан чиққан абжир адъютантлар бор эди. Улар шахдам қадам ташлаб, келиштириб честь беришар ва эскичасига сочларининг ўртасидан фарқи очилган бошларини бежирим эгиб туришарди.

Ленин гарчи бу ишларга кулиб қараса-да, лекин ҳеч қайсисига қаршилик кўрсатган эмас, негаки унинг ўзи ўша одам-

лардан аъло эмас эди. Ҳар куни Марказий Қўмита ошхонасининг талабномалари ва Кремлдаги хизмат кўрсатувчи ҳар хил соҳаларнинг қоғозларини имзолар экан, Ленин уларга берилаётган озиқ-овқатларнинг хилларини диққат билан кузатиб турган. Бу овқатларнинг хилларига, албата, увулдуруқнинг уч нави, гўштнинг хилма-хил навлари, колбаса, пишлоқ, тансиқ балиқлар, Ленин ўзи жуда яхши кўрадиган шўр бодринглар, кўзиқоринлар, уч хил кофе кирган.

Хуштаъм овқатлар бобида Лениннинг суяги йўқ эди. Ҳар куни ўн минглаб одамларнинг ҳаётини олиб кетаётган беқиёс очлик вақтида у Горбуновга танбеҳ бериб, «кеча увулдуруқ жиндай ҳидланиб қолибди», «кўзиқориннинг суви айнаб қолган экан», «ошпазни бир ҳафта қамаб қўйилса чакки бўлмас эди», деган гапларни бемалол айтаверган. Улук князь Сергей Александровичнинг Москва яқинидаги Горки қишлоғида жойлашган қасри Лениннинг тасарруфига ўтди. Қишлоқнинг ҳамма аҳолиси кўчирилди. Бўшаб қолган уйларига «байналмилалчи»соқчилар жойлашди. Уларнинг ҳаммаларини бугун негадир бирваракайига «латиш ўқчилари» деб аташади. Ҳолбуки, бу соқчилар сафида бор-йўғи йигирмата латиш бор эди, холос.

Бунақа ҳаёт, албатта, жуда хуш ёқар эди ва ҳеч ким ундан маҳрум бўлишни истамасди. Шунинг учун Лениннинг ҳамма бойликларини, аввал, «жаҳон инқилоби» манфаатлари йўлида хорижга ўтказиб, ундан сўнг жуфтакни ростлаб қолиш ҳақидаги дастлабки режасидан хабардор бўлган аъёнлар «қочиш учун ҳеч қанақа асос йўқ» деган маънода доҳийга мунтазам тазйиқ ўтказиб келдилар. Россияда «социализм» куришда давом этиш керак — буни амалга ошириш йўллари жуда яхши ишлаб чиқилган: мусодара ва отув. Ленин ҳар гал бу фикрларга қўшилар эди. Ҳатто, 1921 йилнинг мартада ҳам у ўзининг нутқлари ва мақолаларида партиянинг ақидалари ҳамда сиёсатида ҳеч қандай заифлашиш ва ўзгариш бўлмайди, деб сафдошларини ишонтирганди.

«НЭП»нинг эълон қилинишини, яъни мамлакатнинг озми-кўпми маданийлашган ривожланиш йўлига ўтказилишини кўплар «сотқинлик» деб, таслим бўлиш ва «қочишга тайёргарлик кўришга» чақириқ деб қабул қилди. Ленин бунинг аксини исбот қилишга ҳар қанча уринмасин, ҳамма унинг тутуриқсизлиги, муғомбирлиги ва айёрлигини яхши билиб қолган эди. ЧКнинг эгри-бугри йўлаклари бўйлаб

бир фикр илондай вишиллаб ўрмалай кетди. «Ильични орадан кўтариш керак». ЧК қимматбаҳо буюмларни Гохрандан ўзининг махфий омборларига кўчириш операциясини бошлаб юборди. Бошқача айтганда, мамлакатда қолмоқчи бўлганлар мамлакатни тарк этмоқчи бўлганлардан ўз улушини ола бошлади. Аммо Лениннинг ҳокимияти ҳали анча қудратли эди. Бундан ташқари, ЧК билан Марказқўм ўртасида ҳам яқдиллик йўқ эди, айти шунинг оқибатида Лениннинг қаттиқ газабини кўзгаган Юровскийнинг чақуви пайдо бўлган эди.

Глеб Бокий буйруққа биноан терговни бошлади. Биринчи бўлиб Гохран ходими Яков Шелехес қамоққа олинди ва ўғирликда айбланди. У Юровскийнинг дўсти эди. Уларнинг иккови ҳам инқилобгача заргар ва соатсоз бўлишган. Шелехесдан тез орада керакли кўрсатмаларни ола бошлашди. Юровский Лениннинг ҳузурига югурди ва Ленин дарҳол Шелехесни ЧКнинг чангалидан қутқаришга урина бошлади. 1921 йилнинг 8 августидан у Дзержинскийнинг муовини ва Бокийнинг бевосита бошлиғи Уншлихтга махфий мактуб йўллайди:

«ВЧКга. Ўртоқ Бокийга. Фуқаро Яков Савельевич Шелехеснинг қамоққа олиниш сабабларини сўрайман. Суд бўлгунга қадар уни партиядош ўртоқлари кафиликка олиб турса ёхуд ВЧК ҳибсхонасидан Бутир турмасига ўтказиб турса бўладими?

ХКС Раиси В. Ульянов (Ленин)».

Йўқ, овора бўласиз! Шелехеснинг қамалиши ленинчи-большевиклар сафида чинакам саросималик туғдирди. Аммо ВЧК, эҳтимолки, ўзи бино бўлган кундан бери биринчи мартадир, ваҳимага тушган доҳийларнинг оқ-воҳини эшитмаётганга солди. Лениннинг мактубига Уншлихт шундай шарҳ ёзди:

«Ўртоқ Бокий! Зудлик билан менга маълумотнома беринг...» Худди шу қоғознинг ўзига Бокий Ленин номига бутун бошли бир мактуб ёзган. Терговни бошлаш ҳақида Лениннинг ўзи буйруқ берганини эслатиб, Бокий ўз таажжубини изҳор қилади – нега энди ҳозир – ўғирлик қилган одам фош этилиб, қамоққа олинганда ва шерикларини айтиб бераётган бир пайтда унга, яъни Бокийга очиқчасига тазйиқ ўтказиб, Шелехесни жазодан қутқариб қолишга уринилмоқда? Шелехес ҳақида, деб таъкидлайди Бокий тажарулик билан, ҳар кунни ўн марталаб

сўрашади. Бу ишга халақит бермоқда. Балки, деб ошкора таҳқир оҳангида савол беради Бокий, – Ленин билан Шелехес ўртасида унга, яъни Бокийга маълум бўлмаган қандайдир алоқалар бордир? Бўлмаса, Ленин нима учун жон куйдириб уни ҳимоя қиляпти ва қутқармоқчи бўляпти? Мактубининг охирида Бокий Лениндан «Гохран иши бўйича бўлаётган ҳар хил тазйиқлар ва талабномаларга эътибор бермаслик учун ижозат сўрайди» ва Лениннинг сўровига кесиб жавоб беради: «Тергов давомида судга қадар озодликка чиқариш мумкин эмас деб ҳисоблайман».

Лениннинг газаби ошиб-тошади. У энди ҳаддидан ошган сурбет ижрочиларга бевосита ВЧК раиси – Феликс Дзержинскийнинг ўзи орқали таъсир кўрсатишга ҳаракат қилади. Аммо Дзержинский билан Бокий аввалдан топишган, бир-бирининг тилига тушунишади. Муғомбир Дзержинский гап нимадалигидан яхши хабардор, лекин шундай бўлсада, Лениннинг жонини халқумига келтириб, хуноб қилади: «Ахир, ўзингиз буюргансиз-ку, Владимир Ильич? Бу Шелехес деганларининг беғуноҳ эканига нега бунча ишонмасангиз?» Дзержинский Ленинга ваъда бериб, Шелехеснинг кўрсатмалари ЧКда гўрга тикилишини (Шелехес билан бирга) айтади. Ленин шеригини қутқаришнинг иложи йўқлигини тушунади, ЧК анчадан бери ўзига қарши ҳам материаллар йиғиб юрибди. Саросима ичида у Бокийга мактуб ёзиб, нега Шелехеснинг тақдирига қизиқаётганини ва унинг қисматини юмшатмоқчи бўлаётганини зўрма-зўраки тушунтирмоқчи бўлади:

«1921 йил 9 август.

Ўртоқ Бокий!

Шелехес (Яков Савельевич) ҳақидаги мактубда сиз «ҳатто Ленингача унинг ташвишида юришибди» деб ёзасиз ва Гохран иши бўйича бўлаётган ҳар қанақа тазйиқлар ва талабномаларга мутлақо эътибор бермасликка ижозат сўрайсиз.

Бунга ижозат беролмайман.

Мен томондан юборилган сўров на «тазйиқ», на «талабнома», на биров дардидаги «ташвиш» эмас.

Модомики, менга бирор ишнинг тўғрилигига шубҳа бор эканини айтишганда, бу масалани сўров йўли билан аниқлаш бурчимдир.

Сиз менга бор гапни айтишга мажбурсиз, «далиллар ёки

фош қилувчи ашёлар бор», «улар фалондақа, пистондақа, жуда жиддий» демоғингиз лозим. Мен «озод этишга», «юмшатишга» ва ҳ.к., ва ҳ.к.ларга қаршиман.

Шундай тарзда сиз менга масаланинг моҳияти бўйича жавоб бермоғингиз керак.

Талабнома ва «ташвишлар»ни рад этишингиз мумкин, «тазйиқ» ғайриқонуний ҳаракат. Аммо такроран айтаман — ХКС Раисининг сўровини талабнома, ташвиш ва тазйиқ билан аралаштириб юборишингиз хатодир.

ХКС Раиси В. Ульянов (Ленин).

Хўп, яхши, яхши. Кечирасиз Владимир Ильич. Биз сизга асло панд бермоқчи эмасмиз. Аммо сиз ҳам, марҳамат қилиб, бизнинг ишимизга аралашманг-да! Ахир, гап нимада эканини ўзингиз яхши биласиз-ку! Ахир сиз ўзингиз 1921 йилнинг апрелида, бизга қуйидаги мактубни юборган эдингиз:

«Мутлақо махфий!

Ўртоқ Уншлихт ва Бокийга! Бу иш эмас, расвогарчилик! Бунақа ишлаб бўлмайди. Нималар деб ёзаётганларига қизиқиб кўринг. Зарур бўлса, Молия Халқ Комиссари ва ўртоқ Баш билан бирга ўғирлик қандай содир қилинаётганини топинг.

Қоғозларни махфийлиги сабабли илова билан ўз фикрингизни кўшиб дарҳол менга қайтаринг.

24. IV. ХКС Раиси Ленин.

Илова «Нью-Йорк таймс» газетасидан қирқиб олинган парча эди. Унинг таржимаси ҳам бор бўлиб, ёзувига қараганда таржимани шахсан Лениннинг ўзи қилган:

«Большевистик Россиядаги «ишчи» раҳбарларнинг кўзлаган савдои орзуси иккинчи Хорун ар-Рашид бўлишга уринишга ўхшайди. Фақат фарқи шундаки, афсонавий халифа беҳисоб бойликларини Бағдоддаги ўзининг қасрида ертўлаларда асраган, большевиклар эса, аксинча, барча бойликларини Оврупо ва Америка банкларида сақлашни афзал кўрадилар. Бизга маълум бўлдики, фақат ўтган йилнинг ўзида большевик раҳбарларининг ҳисобига қуйидаги пуллар тушди: Троцкийдан АҚШнинг фақат битта банкига 11 миллион доллар ва Швейцария банкига 90 миллион швейцария франки;

Зиновьевдан Швейцария банкига 80 миллион швейцария франки;

Урицкийдан Швейцария банкига 85 миллион швейцария франки;

Дзержинскийдан 80 миллион швейцария франки;

Ганецкийдан 60 миллион швейцария франки ва 10 миллион АҚШ доллари;

Лениндан 75 миллион швейцария франки.

Афтидан «жаҳон инқилоби»ни «жаҳон молиявий инқилоби» деб атасак тўғрироқ бўлади, шекилли. Бу «инқилоб»нинг бутун маъноси шундан иборатки, жаҳоннинг пулини йигирма-ўттизта одамнинг жорий ҳисобига ўтказиш керак. Лекин буларнинг баридан биз битта бемазароқ хулоса чиқарамиз: Большевиклар нуқтаи назаридан Швейцария банклари Америка банкларига қараганда ҳар қалай, ишончлироқ бўлган. Ҳатто, марҳум Урицкий ҳам пуллари шу ерда сақлашда давом этади. Шундай экан, биз ўзимизнинг молиявий сиёсатимизни уни кўпроқ федераллаштириш нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқишимиз керак, деган хулоса келиб чиқмайдими?»

Тергов шиддат билан бошланди. Москвада «Ассошиэйтед Пресс» агентлигининг мухбири, Америка фуқароси Маргарита Гаррисон жосусликда айбланиб қамоққа олинди, бир оз ўтгандан сўнг Москвага Америка социалистик ишчи партиясидан Коминтерннинг III Конгрессига вакил бўлиб келган Америка журналисти Адольф Карм қамоққа олинди. Америка фуқароларидан яна бир неча киши банди қилинди. Уларнинг ҳаммаси ҳарбий ва сиёсий характердаги разведка материаллари тўплашда айбландилар. «Нью-Йорк таймс» – Америка газетаси, шундай бўлгач, унинг кирди-корларига америкаликлар жавоб бериши керак.

Бундай мулоҳаза замиридаги темир мантиққа қарамай, Ленинда бошқа бир фикр пайдо бўлди. Бу воқеалар жараёнида ВЧКси тушмагур ўғирлик изларини қидираётгани йўқ, балки ана шундай оддий муғомбирлик билан Лениннинг Америка сенатори Френс, инженер Вандербильд ва корчалон Хаммер билан бўладиган музокараларига раҳна солмоқчига ўхшайди. Айтганча, ВЧК берган маълумотномага ишониб Ленин Вандербильдни миллиардер деб ҳисоблаб юрган эди, ҳолбуки, у оддий инженер экан. Доҳийнинг доҳиёна калласида Россиянинг жамики ерости бойликларини

ни сотиш фикри пайдо бўлиб қолди ва у зўр бериб «концессиялар» ҳақидаги ўз ғоясини тарғиб қила бошлади. Чет элларда турмага тушиб қолган фуқароларни қутқариб олиш учун ҳамиша имкони бор жамики хатти-ҳаракатни қиладиган америкаликлар Ленин билан кўпроқ Карм ва Гаррисонни озодликка чиқариш тўғрисида гаплашишди. Улар масаланинг моҳияти ҳақида камроқ гаплашишди, ҳолбуки бу моҳият улар учун ғоятда қизиқарли ва ақл бовар қилмайдиган даражада даромадли эди... Маълум бўлдики, Маргарита Гаррисон Мэриленд штати губернаторининг синглиси экан, музокаралар олиб бораётган Френс бўлса, шу штатнинг сенатори бўлиб чиқди. Буларнинг бари Ленинни терговни шахсан ўз назорати остига олишга мажбур қилди ва Ленин бир зумда чекистлар «ўйин» қилаётганига амин бўлди. Америкаликларни қўйиб юбордилар. Ленинга аён бўлдики, «ўғирликлар»нинг изланаётган излари тўғри ЧКнинг ичигига сингиб кетган. Энди эса «ўғирлик»нинг бош айбдори сифатида унга Шелехесни рўпара қилишяпти.

Тилла билан ҳокимият Лениннинг қўлидан сирғалиб чиқиб кетмоқда эди. Партия билан унинг жанговар отряди бўлмиш ВЧК Ленинни четлаб ўтиб, икки лагерга бўлиниб кетибди. Улар иккита қудратли сиймо — Троцкий билан кучайиб келаётган Сталин теварагига уюшишган. Бу икки сиймода бир-бирига зид икки тамойил мужассамлашган — уларнинг бири ўлжани олиб қочиш пайида, иккинчиси эса шу ерда қолиб социалистик давлат қуриш ниятида. Шуниси борки, ҳали бу мамлакатнинг ҳамма бор-буди шилиб олингани йўқ. Рақибларни фақат бир нарса бирлаштириб туради — ҳар икковининг ҳам «НЭП»га тоқати йўқ эди. Ленин буларнинг барини жуда яхши кўриб турар ва бир-бирига душман тўдаларни яраштиришнинг иложи бўлмаса, лоақал ўзининг теварагига яна жипслаштириш учун мудом ҳаракат қиларди. Лекин Шелехес иши доҳийга ёмон панд берди. У жазавага тушади, сўроқ қайдномаларини ўзига юборишларини талаб қилади, аммо ЧК доҳийнинг кўрсатмаларини бажаришга сира ошиқмайди. Лениннинг тоқати тоқ бўлади ва 19 август куни Уншлихтга қуйидаги мактубни йўллайди:

19. VIII. Мутлақо махфий.

Ўртоқ Уншлихт! Илтимос — тегишли одамга топширсангиз — у менга қуйидагиларни жўнатсин:

1) қанақа далиллар борлиги ҳақида аниқ маълумотнома;
2) Шелехеснинг сўроғи ёки сўроқларидан бир нусха. Мен бу тўғрида ёзган эдим. Тегишли одамга танбеҳ беринг. Бундан кейин имилламасин. Коммунистик салом билан Ленин.

Аммо олтин икки йўл билан — хорижга ва ВЧКнинг махфий омборларига ғойиб бўлишда давом этади. Ҳар икки томон ҳам бир-бирини фош қилиш учун имкони бор ҳамма ишни қилади, ҳатто, айрим материалларнинг Фарб матбуотида пайдо бўлишига ҳам йўл очиб беришади.

«Нью-Йорк таймс» 1921 йил 23 август сонида ёзади: «1917 йилда Россиядаги тўнтаришга ўзларининг немис филиаллари орқали маблағ берган «Кун, Лейба ва Ко» банки миннатдор мижозлари томонидан унутилгани йўқ. Жорий йилнинг фақат биринчи ярми мобайнида банк Советлардан 102 миллион 290 минг долларлик маблағ олди. Инқилоб доҳийлари АҚШ банкларидаги ўз ҳисобларига қўйилган омонатни тобора кўпайтириб бормоқдалар. Масалан, Троцкийнинг борйўғи иккита Америка банкидаги жорий ҳисобидаги пул сўнгги пайтда 80 миллион долларга етди. Ленин масаласига келадиган бўлсак, у ўз жамғармаларини зўр бериб Швейцария банкида сақлашда давом этмоқда, ҳолбуки, бизнинг эркин қитъамизда йиллик фоизлар анча юқори».

1921 йилнинг октябрида Шелехесни отиб ташлашди. «Бечора заргар»ни Бутунроссия Марказий Ижроия Қўмитаси қошидаги Олий Трибуналнинг Ҳарбий коллегияси суд қилди. Гўё Шелехес оддий бир заргар эмас, балки инқилоб доҳийларидан бири ёхуд марксизм назариётчисига айланган эди.

Аммо Ленин курашни давом эттиришга уринади. 1921 йилнинг 18 ноябрида у ВЧКга, Москва ЧКсига ва Молия Халқ Комиссарлигига буйруқ йўллайди:

«Ҳозирги пайтда турли-туман давлат муассасаларида сақланаётган жамики бойликларни бир жойга жамлаш мақсадида мазкур буйруқ қўлга тегиши билан уч кунлик муддат ичида ҳозир ВЧК ихтиёрида бўлган жами қимматбаҳо буюмларни Гохранга топширишни таклиф қиламан. Халқ Комиссарлари Советининг Раиси В. Ульянов (Ленин)».

Ҳеч кимдан садо чиқмайди. Бу ҳам майли-я, Ленинга Гохрандан ахборот келмай қўяди. Ахборот ўрнига «Гохранга — зарбдор меҳнат!» қабилидаги шиорлар кела бошлайди. Гўё «Владимир Ильич, ўзингизнинг «НЭП»ингиз билан шуғул-

ланаверинг, биз сизга ортиқ ишламаймиз. Ўлжага биз ҳам шерик бўлишни истаймиз», деб писанда қилишаётгандай.

1921 йилнинг 2 декабрида Ленин ўзининг садоқатли Горбуновини махфий топшириқ билан ВЧКга Менжинский хузурига юборади. Горбунов унга Лениннинг мактубини топширади:

«Мутлақо махфий.

Менга махфий равишда Горбунов орқали ҳозир Гохрандаги аҳвол қанақа экани тўғрисида ахборот юборсангиз. Халқ Комиссарлари Советининг Раиси В. Ульянов (Ленин)».

«Гохранда ишлар зарбдорларча бормоқда», – деб жавоб беради Менжинский ва иш кўплигини рўкач қилиб, Горбуновни хузуридан жўнатиб юборади. Ҳаракатлар мантиғи Ленинга эслатадики, у сафдошларини ўз теварагида фақат битта йўл билан – уларни янги оммавий таловларга жалб этиш билангина бирлаштириши мумкин.

Мамлакатда даҳшатли очлик бўрони қаттиқ хуруж этмоқда эди. Очлик Волгабўйи ва Украинанинг жуда кенг худудларига ёйилди. Тахминан, болаларни ҳам қўшганда, 20 миллион одам очликдан ўлиш хавфи остида қолди. Кремль ҳукумати пул йўқлигини рўкач қилиб, амалда очларга ҳеч қандай ёрдам кўрсатгани йўқ.

«Ҳамёнимизда ҳемири йўқ» деб такрор-такрор айтарди Ленин минбарлардан ҳам, Алексей Максимович Горький билан қилган хусусий суҳбатларида ҳам, Америка бизнесменлари билан бўлган мубоҳасаларда ҳам. Пул йўқ, аммо очларнинг ғалаёнлари ўта шафқатсизлик билан оммавий отиш орқали бостирилади. 1921 йилнинг июнида Екатеринбургнинг оч темир йўлчилари иш ташлади. Ишчиларни пулемётдан ўққа тутдилар. Иш ташлаш жойида 240 одам қўлга олинди, улардан 53 киши ўша заҳотиёқ Днепр бўйида отиб ўлдирилиб, сувга ташланди. Қолганларини Умумукраина ЧКси жазолаш учун талаб қилиб олиб, Украинанинг ўша пайтдаги маркази Харьковга олиб кетишди. Махсус мақсадга хизмат қилувчи қисмлар (ЧОН) оч қишлоқларга ёпирилиб кириб, ҳаммани ялпи отиб ташлашар, кейинчалик бу қишлоқда «эсэр-меньшевиклар фитнеса кўтарган» деб ҳужжатларни расмийлаштириб қўйишарди. Мамлакат бўйлаб бошпанасиз қолган миллионлаб болалар тўда-тўда бўлиб дайдиб юришарди. Улар большевикларнинг оммавий қирғинлари туфайли ота-оналаридан

ажраган. Очлик янги-янги ҳудудларни эгаллаб, борган сари кенгроқ ёйилмоқда. 35 миллионга яқин одам очлик гирдобида ҳалок бўлиши мумкин.

Петроград, Одесса, Николаев шаҳарларининг элеваторлари ёнида эса ажнабий компанияларнинг кемаларига ғалла ортилмоқда. Бу ғалла олтин эвазига четга жўнатилмоқда эди. Ленин ажнабий биржалардаги аҳволни ўрганиб, олтин ҳисобида миллиард сўмлик рус ёғочларини сотиш имкони бор-йўқлигини аниқлайди. Америкалик «концессионерлар» доҳий билан мулоқотда Россия ерости бойликларини сотиб олиш тафсилотларини аниқлайдилар. Энг майда тафсилотларгача, масалан, шаҳарларда, конларда рус ишчиларига қанча ҳақ тўлаш кераклигигача аниқланади. Америкаликлар кунига бир ярим доллардан тўлашни таклиф қилишади. Ленин буни эшитиб даҳшатга тушади. Зинҳор-базинҳор бир тийин ҳам тўлаш керак эмас. Биз ўзимиз тўлаймиз. Сиз, жаноблар, ташвиш чекмай қўяверинглар. Америкаликлар қандайдир найранг бўлаётганини ҳис қилишади. Қаердақи ҳеч қанақа пул олишмас экан, у ерда, албатта, аллақандай фирибгарлик бўлади. Мамлакат эса ҳамон очликдан қирилиш ёқасида. Лениннинг «ғалла монополияси» ҳақидаги доҳиёна башоратлари жуда ажойиб натижалар бермоқда. Майда буржуазия мафкурасининг асосини, яъни деҳқонларни очлик билан бутунлай ҳолдан тойдириш имкони вужудга келди. Бу отувлардан яхшироқ-да! Очликдан телба бўлган оломон ғалла омборларига ҳужум қиладди. Ёғоч миноралардаги пулемётлардан ҳеч бир огоҳлантиришсиз ўт очилади ва оломон шафқатсизлик билан қирилади. Атиги бир неча йилдан кейин бу доҳиёна режа Сталин томонидан такрорланади, аммо уники бир неча баробар самаралироқ бўлади.

20-йиллардаги очликнинг кўлами ва оқибатлари, баъзи жиҳатларига кўра, 1932–1933 йиллардаги сунъий туғдирилган очликка қараганда ёмонроқ бўлган. Лекин жуда муҳим фарқи ҳам мавжуд. Агар 1932–1933 йиллардаги очлик жаҳон афкор оммасидан бутунлай яширилган бўлса, 20-йиллардаги очлик, аксинча, большевиклар матбуотида ҳар томонлама кенг ёритилган. Матбуот ҳукуматнинг буткул ожизлигини таъкидлаб, Фарбнинг инсоний ёрдамига тавалло қилган. Гарчи партия ўзининг ақл бовар қилмайдиган беҳисоб бойликларидан бир тийин сарфлашни хаёлига келтирмаган бўлса-да, унинг айрим вакиллари ўзларининг

жуда паст даражадаги синфий онгини намойиш этиб, қирлиб бораётган Россия баҳонасида озиқ-овқат омборларини ва олтин хазиналарини очмоқчи бўлишган. Лениннинг Владимир Бонч-Бруевич деган эски ошнаси бор эди. Бу ношуд «Ленин сабоқлари»ни ўзлаштиролмайд ўтиб кетди. У Кремль ҳукмдорларини қўлга киритилган ўлжанинг бир қисмини халқ фойдасига сарфлаш кераклигига кўндирмоқчи бўлди. Модомики, биз давлат эканмиз, дея уқтирмоқчи бўлди у (нима ҳам дейсан — зотига тортади-да, у чор амалдорларининг ўғли, чор генералининг укаси эди-да) — ҳозир мусодара қилинган мулк ҳам давлатники, бинобарин, бу мулкдан халқ фойдасига истифода қилинмоғи керак. Унга сабрқаноат билан тушунтиришди — давлатнинг пули йўқ, у назарда тутган бойликлар эса «партиянинг олтинлари». Уларнинг эгаси партия, фақат партия. Бу бойлик партия қўлидаги бўлажак меҳнат ва сармоя курашида муҳим стратегик қуролдир. Йўқ, тушунмади, тушунадиганроқ бўлсин деб қамаб қўйишмоқчи бўлишган эди, Ленин эски ошнасининг жонига ора кирди («Ким буржуйлигини ўзим ҳал қиламан»). «Илмий иш» қилсин, деб кавушини тўғрилаб қўйишди.

«Инқилобнинг бўрон қуши» — қанотлари қайрилган ва юлинган Горький очларга ёрдам сўраб Лениннинг ҳузурига киришга муваффақ бўлди. «Очларга ёрдам қилишимиз учун пулимиз йўқ, — деб гапни чўрт кесди Ленин. — Буржуазиядан бизга вайронлик, муҳтожлик, қашшоқлик мерос қолди». Шундай бўлса ҳам, Горькийга баъзи бир жон сақлаб қолган зиёлилардан очларга ёрдам қўмитаси тузишга ва Фарбдан мадад сўрашга рухсат берди.

Албатта, биринчи бўлиб, Америкадан садо чиқди. Бу пайтга келганда Америка Инсоний Ёрдам Маъмуриятини (АРА) тузиб улгурган ва урушдан кейинги Оврурога ёрдам бераётган эди. 1921 йил декабрида Қўшма Штатлар Конгресси Россиядаги очлар учун ёрдамга деб 20 миллион доллар ажратди ва АҚШ фуқароларини ўз шахсий маблағларидан Россиядаги очлар фойдасига ёрдам кўрсатишга чақирди. АҚШнинг бўлғуси Президенти Гувер раҳбарлик қилган АРАнинг ихтиёрига ҳукумат ва хусусий одамлар томонидан 45 миллион доллар ўтказилди. Бу ишга бошқа халқаро ташкилотлар ҳам қўшилди. Улар ўз вакиллари орқали ёрдам қандай тақсим қилинаётганини қаттиқ назорат қилдилар ва ҳамма-

си бўлиб 137 миллион доллар сарфлаб, 22 миллион 700 минг кишини ўлимдан сақлаб қолдилар.

Ленин «Очлик» деб аталган жуда пухта ўйланган тadbирни охиригача етказишга юраги бетламади — очликдан «ати-ги» 6 миллион одам ўлди, холос. Бу эса сафдошларининг Ильич жаҳон пролетариатининг дохийиси бўлишга ортиқ ярамай қолди деган тахминлари тўғри эканини яна бир бор тасдиқлади. Аммо Ленин яна бир бор ўзининг сўнмас даҳосини намойиш этганда унинг ҳам ўнг томонидаги, ҳам сўл томонидаги шериклари роса ҳайрон қолишди. Очлик балосига қарши курашда «совет ҳокимияти»нинг буткул ночорлигини кўриб, патриарх Тихон раҳбарлигидаги Рус Православ черкови ортиқ чидаб туролмади. 1917 йилдан бошлаб «олтин вас-вас»ига йўлиққан «байналмилалчилар» императорларнинг сағаналарини, подшоаларнинг қабрларини, қари авлиёларнинг гўрларини бузиб оёқ ости қила бошлагандан бери черковнинг янги ҳокимиятга қарши муносабати ошкора душманлик тусига кирганди. Ленин биринчи кунлардан оқ черковга қарши очиқ ҳужум бошлади, у черковни «давлатга мансублик» мақомидан маҳрум этиш ҳақида, черков ва монастыр ерларини мусодара этиш тўғрисида, черковга «диний маросимлар»ни ўтказишдан бошқа ҳар қандай фаолият билан шуғулланишни тақиқловчи декретлар қабул қилди.

Аммо вақт-соати келгунча оқлар билан ошкора қуроли кураш бораётган фурсатларда Ленин ўзининг ҳам, шерикларининг ҳам иштиёқларини тийиб туришга мажбур эди. Рус халқининг кўпчилиги ўртасида черков жуда катта обрў-эътиборга эга эди ва фуқаролар уруши кунларида тақдирнинг омонат турган тарозисининг бир палласига бу обрў-эътибор оғир тош бўлиб тушиши мумкин эди. Тўғри, ўшанда ҳам руҳонийларни отишган, черковларга ўт қўйишган, талашган, лекин буларнинг бари уюшмаган ҳолда қилинган эди. Рост, ўшанда ҳам Ленин масаланинг энг муҳим жиҳатини бир дақиқа бўлсин унутган эмас. Черков ўзининг 900 йилдан ортиқроқ муддатдаги тарихи давомида беҳисоб бойликлар тўплаган эди. Шоҳлар ва императорлар, асилзодалар ва бадавлат савдогарлар черковга жуда катта миқдорда пул ва бойликлар совға қилишган, иконаларни олтин ва кумушга ўрашган, қимматбаҳо дуру жавоҳирлар билан безашган. Муқаддас китобларнинг муқовалари зарҳал безаклар билан нақшланганди. Бир неча авлодга мансуб моҳир заргарлар томонидан зеб бе-

рилган черков безаклари ибодатхоналар, монастырлар ва қавмларнинг фахри эди. Черков жамоатчилик ўртасида жуда катта ишларни амалга оширарди — у бепул касалхоналар, етимхоналар, мактаблар, ўқув юртлари, қари-қартанглар учун бошпаналар қурган. Инқилобгача Россияда христиан маънавияти қуруқ гап эмас эди — XX аср бошига келганда кундалик турмушда одам ўлдириш камдан-кам учрайдиган воқеага айланганди. Мабодо бирон уездда қотиллик рўй бериб қолса, бу тўғрида ҳамма пойтахт газеталари ҳайрат билан ҳанг-манг бўлиб ёзар эди.

Черков ўша кездеги шароитда тилини тийиб, «фақир киши панада» қабилда иш тутиши кераклигини англади, ammo «ишчи-деҳқон ҳукумати» ишчи ва деҳқонларнинг очликдан қирилиб кетаётганини худди Нерон янглиғ хотиржамлик билан томоша қилиб турганини кўриб ортиқ чидаёлмади. Патриарх Тихон Ленинга мактуб йўллаб, черков бойликларининг бир қисмини очларга ёрдам учун галла сотиб олишга сарфлашини таклиф қилди. Патриарх шўрликнинг анча анойи одам бўлганини айтмай кўя қолайлик — у ҳукумат черковнинг бу маблағини олади-ю, уни очларнинг эҳтиёжларига сарфлайди деб ўйлаган.

Ленин қаттиқ ғазабга келди. Патриархнинг мактубини у черковнинг дағдағаси деб қабул қилди. Доҳийнинг айнаган миясида олижаноб ва фидойи хатти-ҳаракатларни англашга ўрин қолмаган эди. Ҳар қандай ҳаракатни у фақат сиёсий ҳаёт-мамот жанги нуқтаи назаридангина баҳоларди. Черков ҳукуматни хижолатга солиб кўйганди. Ҳукумат фаолият кўрсатмаяпти, шунинг учун черков «бизни таҳқирлаш мақсадида, ўзининг таъсирини кўрсатиб кўйиш ниятида» бояги таклифларини пеш қилмоқда. У гўё бизни назорат қилаётгандай. Бизга дашном бермоқда. Йўқ, ҳеч нарса қилолмайсиз, муғомбир поплар! Ҳеч нарса келмайди кўлингиздан! Биз бошқа йўлдан борамиз!

Апил-тапил Сиёсий бюрони йиғиб, Ленин Патриархнинг мактубини ўқиб берди ва черков аъёнлари билан ҳисоб-китоб қиладиган фурсат келганини айтди. Черковни очларга ёрдам кўрсатиш учун ўз бойликларидан сарфлашни хоҳламаяпти деб айблаш керак, шунинг учун совет ҳукумати черковнинг ҳамма бойлигини мусодара қилишга мажбур. Сиёсий бюрога бу гаплар жуда хуш ёқди. Ахир, яхши-да! Ленин бўлажак тадбирнинг мақсадларини таъ-

кидлади: партия жамғармасыга олтин ҳисобида бир неча юз миллион (бир неча миллиард бўлса ҳам ажаб эмас) сўмлик маблағ қўшилар экан. Ҳеч ким қанча маблағ тушишини аниқ билмас эди. Бу эса жазавани зўрайтириб, қатъий ҳаракатларга ундар эди.

Патриарх Тихон ўзининг олижаноб таклифига совет ҳукумати нима деб жавоб беришини кутиб ўтирар экан, Ленин 1922 йил 23 февралда «Черков бойликларини очлар фойдасига мусодара қилиш ҳақида»ги декретга имзо чекди.

Бу декрет Ильичдан ҳафсаласи пир бўлганларнинг ҳаммасини, ҳатто, Сталинни ҳам ғоятда хурсанд қилди. Жуда катта ишни амалга ошириш керак эди. Мамлакатда 80 мингга яқин христиан черкови бор эди. ГПУ отрядлари (эндиликда ВЧКнинг номини шундай атай бошлашган эди) ибодатхоналар ва монастирлар сари ташландилар. Художўйлар ўзларининг муқаддас буюмларини жон-танлари билан ҳимоя қилишди. Хужум қилаётганлар заррача иккиланмай уларга қарши ўт очишди. Черковларда қўлга илинадиган бойликларнинг ҳаммаси тортиб олинди, ҳатто, Иван Грозний ва Романовлар сулоласининг биринчи подшолари давридаги буюмлар ҳам сандиқлар ва қопларга жойланди. Безак тарзида ўрнатилган дуру жавоҳирлар ажратиб олинди, тилла ва кумуш пуллар мусодара қилинди. Қадимий иконалар, ноёб қўлёзмалар, XIII асрга мансуб Инжил ёндирилди.

Аммо буларнинг бари ҳали ҳолва эди. Ленин декретидан гангиб қолган патриарх Тихон ўзига келиб «Россия Православ черковининг жамики қавмига» хитобнома билан муурожаат қилди (28 февраль). «Черков нуқтаи назаридан бунақа тadbир ашаддий куфр ҳисобланади. Биз ибодатхоналардан муқаддас буюмларнинг тортиб олинишини маъқуллаш олмаймиз. Ҳатто, улар ихтиёрий тарзда туҳфа қилинганда ҳам, уларни олиш мумкин эмас, чунки умумжаҳон черковининг қарори билан муқаддас буюмлардан ибодатдан бошқа мақсадларда фойдаланиш тақиқланади ва ашаддий куфр сифатида жазоланади».

Ҳазрат патриархнинг хитобномаси черков минбарларидан ўқиб эшиттирилди, қўлма-қўл бўлиб, оғиздан-оғизга кўчди, уйларнинг деворларига ёпиштирилди. Хитобнома халқни қаршилиқ кўрсатишга ундарди. Бутун мамлакат бўйлаб ибодатхоналар теварагида ҳақиқий қирғинбарот бошланди.

Аммо қуролсиз художўйлар тиш-тирноқларигача қуролланган чекистларга уюшган тарзда қаршилик кўрсатолмас эди. Кўп жойларда оломонни пулемёт билан тарқатиб юборишар, қўлга олинганларни эса ўша куниеқ отиб ташлашарди.

Аммо оддий рус кишилари ўртасида черковнинг обрўйи нечоғли баланд эканини тушунган ва умумхалқ исёнидан ҳадиксираган ҳукмдор арбоблар ҳар доимгидек мунофиқлик йўлига ўтдилар ва ёлгон хитоблар билан «халққа» мурожаат қилиб, «меҳнаткаш омма»нинг қўлтиғига сув пуркадилар. 1922 йилнинг 28 мартада ҳукумат ахбороти эълон қилинди: «Черковни ва художўйларни қай бир йўсинда бўлмасин таъқиб қилиш ҳақидаги фикр ҳукуматга бутунлай ётдир. Бойликлар халқ меҳнати билан бунёд этилган ва улар халқникидир. Агар қимматбаҳо буюмлар бошқа соддароқ буюмлар билан алмаштирилса, диний маросимларни амалга ошириш бундан мутлақо зарар кўрмайди. Қимматбаҳо буюмлар эса етарли миқдорда ғалла, уруғ, чорва, асбоб-ускуна харид қилишга имкон беради. Бу эса ўз навбатида фақат одамларнинг ҳаётинигина эмас, балки Волга бўйидаги ва Совет Федерациясининг очликдан азоб чекаётган ҳамма жойларидаги деҳқонларнинг хўжалигини ҳам сақлаб қолади... Аммо ҳашамга кўмилган, тиллага, шоҳи атласларга, дуру жавоҳирларга ўрганган черков раҳнамоларигина бу хазиначарни миллионлаб ҳалок бўлаётган одамларни қутқариш ишига беришни истамайди. Ҳар қандай қилиб бўлсада, бойликларни ўз қўлида сақлаб қолишни истаган черков раҳнамолари жинояткорона фитналар қилиш ва ошкора исёнлар уюштиришдан ҳам тоймаяпти. Художўйларнинг эҳтиёжларига аввалгидай диққат-эътибор билан қарашда давом этган ҳолда Совет ҳукумати черковнинг имтиёзли раҳнамолари ишчи-деҳқон давлати ичида черков сардорлари учун алоҳида бир давлат тузмоқчи бўлсалар, бунга бир дақиқа ҳам тоқат қилиб туролмайдилар».

Эълон қилинган мурожаатнома черков билан художўйлар оммаси ўртасига нифоқ солишга қаратилган эди. Айни чоқда, унда Православ черкови раҳбариятига ошкора таҳдид ҳам мавжуд эди. Одатдагидек, бу мурожаатномада Кремлда алақачон қабул қилинган махфий қарорларнинг акс сандоси яққол сезилиб турарди. Ленин жуда кўтаринки руҳда эди. Унинг аввалги ғайрати ва жанговар шижоати қайтиб

келди. «Таланганни тала!» деган доҳиёна шиорни майдонга ташлаган пайтларидагидек кўзлари ялт-ялт порларди.

1922 йилнинг 19 мартида у Сиёсий бюро аъзоларига, ГПУ раҳбариятига, Адлия Халқ Комиссарлигига ва Инқилобий трибуналга махфий дастурий мактуб йўллади. Бу вақтда уларнинг ҳаммаси черков бойликларини тортиб олиш тўғрисидаги Декретни яхшироқ ва ҳамжиҳатроқ бажариш масаласида кенгашга тайёрлик кўрмоқда эдилар.

«Бу кенгашда, — деб кўрсатма беради Владимир Ильич, — қимматбаҳо буюмларни тортиб олиш ҳақида, айниқса, энг бой монастирлар, ибодатхоналар ва черковларнинг бойликларини мусодара қилиш ҳақида махфий қарор қабул қилиш керак. Қарорда бу ишни шафқатсиз қатъият билан, ҳеч нарсани юз-хотир қилмай, жуда қисқа вақт ичида ўтказиш зарурлиги таъкидлансин. Шунинг учун биз реакцион буржуазия ва реакцион руҳонийлар вакилларини қанча кўпроқ миқдорда отиб ташлашга муваффақ бўлсак, шунча яхши. Айни ҳозирги пайтда буларнинг таъзирларини шундай бермоқ керакки, токи улар кейинги ўнлаб йиллар мобайнида қаршилик кўрсатишни хаёлларига ҳам келтирмасинлар. 19.III. 1922.

Халқ Комиссарлари Совети Раиси В. Ульянов (Ленин)».

Инсоният тарихида ҳеч қачон, ҳатто, қадимги золим подшоҳлар замонида ҳам биронта давлат бошлиғи бунга ўхшаш ҳужжат остига имзосини қўйишга журъат қилмаган эди. Ўз тузумидаги жиноятларга кўп ҳолларда шахсан ўзи фатво берган Лениннинг қатъияти Сталиннинг ҳам, Гитлернинг ҳам ҳавасини келтирган эди. Сталин Лениннинг қатъияти ҳақида ҳамиша қойил қолиб гапирарди, бу билан у гўё ўзининг қатъиятсизлигини таъкидламоқчидай бўларди. Сталиннинг ўзи кўп ҳужжатларга имзо чекишдан ҳадиксирар, ҳатто, ҳарбий зарурият мажбур қилганида ҳам Ленинград кўприклари ва Москва корхоналарини портлатиш ҳақидаги буйруқни имзоламаган эди.

Ўзига тобеларнинг жиноятлари учун масъулиятни бўйнига олган доҳийнинг қатъияти уларни қойил қолдирмаслиги ва унга ҳурмат туйғуларини туғдирмаслиги мумкин эмасди, чунки сафдошлар жиноятни қилиб қўйиб, унинг гуноҳини буйруқ берганга ағдариши турган гап. Мазкур масалада эса ҳамма мамнун эди: Троцкий теварагида уюшганлар

мамлакатдан қочиб қолишни ўйлашар экан, бу тадбир ту-
файли ўзларининг ғарбий банклардаги жорий ҳисобларида
ётган миллион-миллион маблағларини янада орттиришга
чоғландилар, Сталиннинг теварагига уюшаётган ва борган
сари кўпайиб бораётганлар эса мамлакатда қолиб, забт этил-
ган Россияда роҳат-фароғатда ҳаёт кечириб, уни бўлғуси
кирдикорлари учун бир заминга айлантириш пайида эди-
лар. Улар бу мамлакатда қароқчилик мафқурасини давлат
диниға, Лениннинг ўзини эса янги диннинг муқаддас сана-
миға айлантирмоқчи эдилар. Янги дин эса ҳамиша эскисини
маҳв этишни тақозо қилади.

Черковлар, Ленин буюрганидек, «шафқатсиз қатъият»
билан «жуда қисқа муддат» ичида талон-торож қилинди. 40
мингта руҳоний, роҳиб ва дьяконлар отилди, бундан ташқари,
черков жамоаларига кирувчи яна юз минг художўй отиб
ташланди. Соф даромад олтин ҳисобида икки ярим миллиард
сўмни ташкил қилди (қайта қуриш ва ошкоралик давридаги
юраги пўкиллаган тарихчиларнинг ўта камтарона ҳисоб-ки-
тобларига кўра). Ғарб мутахассисларининг фикрича, бу ра-
қамни уч барабар кўпайтириш керак. Ҳар ҳолда ибодатхона-
лар ва монастирларнинг сони жуда кўп ва уларнинг ҳар бири
камида 300 йиллик тарихга эга эди. Эслаш мумкинки, АРА
137 миллион доллар сарфлаб, 20 миллиондан ортиқ одам-
нинг қорнини тўйғазди ва ўлимдан сақлаб қолди. Совет ста-
тистикасининг кўрсатиши бўйича, 1922–1923 йилларда хо-
риждан 1 миллион сўмлик ғалла харид қилинган (асосан уруғ-
лик учун). Чорва ва қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналарига кел-
сак, улар, умуман, харид қилингани йўқ. Бу беҳисоб бойлик
қайққа кетди? Ахир, ваъда қилингандай, шу бойликларнинг
ўзинигина теппа-тенг бўлиб берилганда, ҳатто Россиядек хона-
вайрон мамлакат ҳам жуда қисқа фурсатларда Кувайтга ўхша-
ган бой ва гуллаб-яшнаган бир давлатга айланарди. Аммо,
табиийки, бундай бўлгани йўқ, чунки кўзланган мақсад бу-
тунлай тескари эди.

Большевик раҳбарлар орасида энг расвоси ва энг кўрқоғи
бўлган, шунинг учун ҳам инқилоб доҳийсининг абжирли-
гига ҳаммадан кўра кўпроқ мадҳу сано ўқиб қойил қолган
Бухарин ўша қаҳрамонона кунларни завқ-шавқ билан эс-
лайди: «... биз черковни шип-шийдам қилиб шилдик, унинг
«муқаддас қадриятлари»га ўзимизнинг оламшумул тарғибот-
тимизни қарши қўйдик, бу бойликлардан очларга ҳемири

ҳам ажратганимиз йўқ: православ поплар ёрдамида ГПУ қошида ўзимизнинг «черковимиз»ни барпо этдик. Биз Филаретнинг донишхонасидаги бўтқани менинг кўнглимга яқин «коммунизм алифбоси» билан, илоҳиёт қонунини сиёсий савод билан алмаштирдик, шогирд болаларнинг бўйинларидаги бутларини олиб ташладик, иконалар ўрнига «дохий»ларнинг суратини илдик, авом деҳқон учун коммунистча расм-русмлар билан Ильичнинг мақбарасини очмоқчимиз. Хўб аҳмоқона мамлакат-да!»

1922 йилнинг майида патриарх Тихон Муқаддас Синоднинг ҳамма аъзолари билан бирга қамоққа олинди, 32 митрополит ва архиепископ отиб ташланди. Аммо расман «отилди» деган билан, аслида ваҳшийларча қийнаб ўлдирилди. Киев митрополити Владимир танаси моматалоқ қилиниб, бичилган, кейин отилган ва қип-яланғоч ҳолда чоҳга улоқтирилган. Патриарх қазо қилган тақдирда унинг ўрнини эгаллаши керак бўлган Петроград митрополити Вениамин қаҳратон совуқда устидан сув қуйиб яхлатилган, кейин чўктириб юборилган. Бир вақтлар ўз ихтиёри билан подшо ёнидан сургунга кетган Тобольск епископи Гермоген тириклай кема чамбарагига боғлаб қўйилган. Чамбарак айланиб унинг танасини лахтак-лахтак қилган. Ўтмишда Японияда христиан динини тарғиб қилиб донг қозонган Пермь архиепископи Андроник тириклай ерга қўмилган. Чернигов архиепископи Василий бутга тортилиб, ёқиб юборилган.

«Айни ҳозирги пайтда буларнинг таъзирини шундай бермоқ керакки, токи улар кейинги ўнлаб йиллар мобайнида қаршилик кўрсатишни хаёлларига ҳам келтирмасинлар. Ленин».

«Тилланинг баҳоси кескин пасайиб кетиши туфайли жаҳон биржаларида васвас бошланди. Мутахассисларнинг фикрича, бунинг асосий сабаби — жаҳон бозорига Россиядан кўп тилла келаётганида. Ҳозирги пайтда бу шўрлик мамлакатда ҳукмронлик қилаётган большевиклар партиясини бемалол «сарик иблис партиясини» деб атаса бўлади», — деб ёзган эди инглиз газетаси «Гардиан». 1923 йилнинг мартада «Тайм» газетаси унинг гапларини қувватлайди: «Сўл социалистлар томонидан Лондоннинг тадбиркорлар маҳалласида жойлашган иккита олти қаватлик уйнинг ҳар бирини ким ошди баҳосида олти миллион фунт-стерлингдан сотиб олингани ва тўрт миллион фунт-стерлингга Карл

Маркс дафн қилинган жойга унинг ҳашамдор ҳайкали ўрнатилиши шундан далолат берадики, большевиклар Москвада гўё очларга ёрдам учун черковдан мусодара қилган пулни нимага сарф қилишни яхши билишади. Маҳв этилган Россия нечоғли бой мамлакат бўлганини биз энлигина англай бошладик».

Ўрта Осиё мўғуллар истилосидан сўнг, Оврупо ўттиз йиллик урушдан кейин, Франция ўн йил давом этган ўлатдан кейин ва ҳатто, уларнинг барини қўшиб олганда ҳам хароблиги жиҳатидан Россия Лениннинг салкам етти йиллик ҳукмронлиги оқибатида тушиб қолган ҳолатига қиёслаб ҳам бўлмасди. Рус жамиятининг маърифатли аъзоларининг кўпчилиги ғойиб бўлди — улар ё қирилди, ё даҳшат ичида мамлакатдан қочди. Террор, ҳарбий ҳаракатлар ва очлик важдан иссиқ жойидан бегона бўлган миллионлаб одамлар мамлакатнинг ҳар томонига тарқалиб кетди. Инқилобдан аввалги бир ҳовуч пролетариат бутунлай йўқ қилинди. Ўз хўжалигини Оврупо андозалари даражасида юритган энг илғор деҳқонлар ё ўлдирилди, ё номаълум томонларга қочиб кетди. Иқтисодиёт издан чиқди. Бир вақтлар дунёдаги энг қудратли дарё флоти ҳалок бўлди. Россиянинг ифтихори — унинг темир йўллари вайрон бўлди, вагонлар амалда йўқ қилиб битирилган эди. Хароб бўлган черковлар култепалар узра ҳалок бўлган цивилизацияга қўйилган ҳайкалдай қаққайиб турарди.

Россия ўликларнинг суяклари билан қопланган бепоён далага айланди — унинг на охи, на фарёди қолган эди. Ҳаммаёқда ҳорғинлик, ҳаммаёқ оёқ ости қилинган, ҳаммаёқ эзиб-янчилган, энг муҳими — ҳамма нарса ўғирланган ва талаб кетилган. Подшоларнинг ағдар-тўнтар қилинган мақбараларидан тириклар ва ўликларнинг ағдарилган киссаларигача. Ҳамма асрларнинг «жаҳон инқилоби» деган ном остидаги энг улуғ муттаҳамгарчилик амалда хотимасига етиб қолганди. Бирор-бир рақам йўқки, бу тадбирни пулга чақиб, нархини айтиб бера олсин. Россия деб аталган бепоён ва улуғ мамлакатнинг жамики миллий бойлиги «ПАРТИЯ ОЛТИНИ» деб аталган битта баҳайбат ёмбига жо қилинди. Лекин бу билан ҳали иш битгани йўқ эди. Олдинда янада даҳшатлироқ келажак қора булут бўлиб қўланка ташлаб турарди.

1922 йилнинг декабрида кутилмаганда жуда нохуш бир воқеа рўй берди: Швейцария банки Лениннинг вакили Рот-

штейнга у мансуб бўлган фирманинг (у эса большевиклар партиясининг вакили эди) сармоя пуллари учта алоҳида ҳисобга ўтказилганини маълум қилди. Шахсий ҳисобдаги пуллар шундайлигича қолибди. Қария Парвус яна бир бор Лениннинг адабини бериб қўйибди. Бу билан у ҳар қандай ишда, айниқса молиявий ишларда чаламуллалик кетмайди демоқчи бўлибди-да. Бу зарбадан Ленин йиқилди.

У ўзига келар-келмас, врачлар ва қариндош-уруғларининг норозилигига қарамай, ўзини Кремлга олиб боришларини талаб қилади. Бу ерга келиб амин бўладики, бежиз хавотир бўлмаган экан. Унинг кабинетини роса тинтишибди. Сейфни очишибди, ундан «ўта махфий» ҳужжатларни олишибди, шу жумладан, банк қоғозлари, чек дафтарлари ва турли-туман паспортларни ҳам олишибди. Садоқатли Горбунов ҳам ғойиб бўлибди.

Горкида улуғ князь Сергей Александровичнинг собиқ қасри теварагида байналмилалчи жангчилар туну кун соқчилик қилишади. 1923 йилнинг изғиринли қаҳратон тунларидан бирида улар даҳшатли увлашни эшитдилар. Бу овоз гўё уйнинг тагидан келаётгандай туюларди. Тун ярмидан оғиб қолган, осмонда тўлин ой нур сочиб турибди. Милтиқларнинг қулфини шақир-шуқур қилиб соқчилар овоз келаётган жойга яқинлаша бошлади. Уларнинг назарида бўрилар хуруж қилгандай эди. Аммо келиб қарашса, бўри кўринмайди. Биринчи қаватдаги ойнаванд равонда юмшоқ ўриндиқда Ленин ўтирибди. Устида телогрейка, оёғида пийма этик. У ҳориган юзини ойга тутиб, чўзиб-чўзиб увилламоқда эди. Ёвуз руҳ фазодаги биродарларига илтижо қилиб, уни ҳам ўзлари билан эркинликка олиб кетишларини ўтинмоқда эди. Ленин қилар ишини қилиб бўлган эди...

1924 йил январининг қаҳратон совуғида ишчилар белкурак ва мисранглар билан муваққат мақбара учун пойдевор кавламоқда эдилар. Бехосдан мисранг канализация қувурини тешиб юборди. Аммо совуқ шу қадар зўр эдики, тешик бир зумда музлаб қолди. Уни пайқашмади.

Илиқ баҳор кунлари келиши биланоқ қувур ёрилди ва мақбарани најосат босди. Уй қамоғида толиқиб ўтирган патриарх Тихон бу хабарни эшитиб, ғусса билан деди: «Гуноҳига яраша жазоси!»

ИККИНЧИ ҚИСМ

ИСТИЛО

Лениндан қолган меросни кўздан ўтказар экан, Иосиф Виссарионович Сталиннинг норози бўлиши учун ҳамма асослар мавжуд эди. Биринчидан, у ўзини ҳаммадан кўпроқ қароқчи урган одамдай ҳис қилди. Рост-да, ахир у — Марказқўм аъзоси, Ленин тузган биринчи ҳукуматнинг аъзоси, фуқаролар уруши жабҳаларида сарсону саргардон юриб, ҳар дақиқада ўққа учиш, найза зарбига дуч келиш, тилка-пора бўлиш хавфи остида энг оғир юмушларни бажариб келса-ю, уни тунаб кетишса?..

Буни қаранг — у тиззасидан қон кечиб, ичтерламалар сассигини ютиб, айна чоқда янги ҳукумат вакилларининг ақл бовар қилмайдиган фитнаю найранглари ботқоғида тимирскиланиб юриб, мамлакатнинг турли бурчакларидан Москвага вагон-вагон тиллалар, эшелон-эшелон ғалла (ғалла деганлари эса вақт-вақти билан тилладан ҳам қиммат эди) жўнатиб турган бўлса-ю, кўзини шамғалат қилиб, буларнинг барини ўғирлаб кетишган, хорижга ўтказиб юборишган, шахсий ҳисобларга, фаол ҳиссадорлик жамиятлари ҳисобига, ўнг келганда қўлга киритилган банклар ҳисобига ёздириб қўйилган бўлса... Сталин буларнинг ҳаммасидан бутунлай беҳабар эди деб-ку бўлмас. Хабардор эди, албатта. Аммо ишнинг ҳақиқий кўламини билмас эди. Шунингдек, ўз улуши (қонуний улуши) бу даражада оз бўлади деб ўйламаган эди. Уни Кремлдаги ёғлиқ жойидан ва Коминтерндан суриб, Миллатлар Халқ Комиссари лавозимига ўтказиб қўйишган ва хўжақўрсинга тузилган Рабкринга (Ишчи-деҳқон назорати) раис қилиб қўйишган эди. Шунинг учун Сталин большевиклар томонидан забт этилган Россияда нималар бўлаётганини дабдурустдан англаб етмади. Айтганча, у пайтларда ўзича ҳаммасидан воқиқман, ҳамма нарсани фаҳмлаб, билиб турибман деб ўйларди. Ҳар бир кун унинг учун мутлақо қутилмаган бирор воқеа олиб келар ва уларни кўриб Сталин содир бўлаётган ҳодисаларнинг фаҳмига етиш чиндан-да жуда қийинлигига, балки умуман мумкин эмаслигига ишонч ҳосил қиларди.

Фуқаролар уруши тамом бўлди. Миллионлаб кўзлар ун-сиз бир савол билан Ленинга қадалди: келишиб олингани-

га кўра «таланган» маблағ қачон бўлиб берилади? Ленин чаққон ҳаракатлар билан киссасини ағдариб кўрсатди — мана, киссада ҳемири йўқ, лаънати буржуйлар бор пулни бир тийинигача қолдирмай ўзлари билан олиб қочиб кетишди. Ҳатто деворлардаги миҳларгача суғуриб олиб кетишди, кема-кема тузларни гум қилишди. Бошқа гапирадиган гапга ҳожат ҳам қолгани йўқ. Кўплар тевааракка аланг-жаланг қараб, бу гапга ишонди. Кўплар бунда бирор-бир оламшумул фирибгарлик йўқмикин деб ўйлаб гумонсиради. Сталин ишонди, чунки хазина ойдаги чуқур каби бўм-бўш эканини биларди. Пуллар хазинада эмас. Хўш, қаерда бўлмаса? Бу савол унинг ўзини ҳам қизиқтирарди. Аммо бундан ҳам ортиқроқ уни бошқа бир масала ташвишлантитар эди — хўш, энди бу ёғига нима қилиш керак? Маълум бўлдики, бу масалада ҳеч кимнинг, жумладан, Лениннинг ҳам бирор-бир аниқ режаси бўлмаган экан. Бундан ҳам таажжубланарли жойи шундаки, бу тўғрида ҳеч ким жиддий ўйлаб ҳам кўрмаган эди. Режа бажарилди, энди ғойиб бўлиш, эриб кетиш керак, лақабларни ўзгартириб, Атлантика ёки Тинч океани тўлқинларининг садолари остида тинчгина айш-ишрат қилиб яшайвериш керак. Бу — ўмаришга уста чаптастларнинг мўлжали эди. Бунақалар ўттиз кишича. Хўш, бошқалар-чи? Улар нима қилсин?

Нафасни ростлаб ўйлаб олиш учун НЭПни эълон қилишди. Шундан кейин Ленин кутилмаганда «халқаро пролетариат доҳийси» деган сифатини тарк этди-ю, улуғ давлатчилик васвасасига йўлиқиб, империяпараст бўлди-қолди — энди у жаҳон инқилоби ҳақида эмас, Россия империясини 1914 йилдаги ҳудудларда тиклашни орзу қила бошлади. Аввалига бунга ишонишмади — нутқларининг матнини махфий равишда психиатрия экспертизасига жўнатишди — бирор кор-қол бўлиб қолмадимикин? У ердан жавоб келди — ҳа, аҳвол чатоқ: ҳаяжони ҳаддан зиёд, гапларида тутуриқ йўқ, жумлалар чала, зиддияти кўп, мунтазам маъно етишмайди. Аммо маъно бор эди. Буни Сталин дарҳол илғаб олди. Жаҳон инқилобидан ҳеч нарса чиқмади, шундоқ бўлгач, Ильич башорат қилганидай, «биз ҳалок бўламиз». Ҳалок бўлмаслик учун эса ҳаддан ташқари қудратли бир давлат қуриш керак (Лениннинг назариясига кўра бу давлат алақачон ўлиб кетиши лозим эди) ва айни ана шу қудратли давлатни қурол қилиб олиб, жаҳон инқи-

лобини амалга ошириш керак. Айтишга осон! Буларнинг барига пулни қаердан топасан? Ахир, Владимир Ильич, сиз ҳамтовоқларингиз билан бирга шундай бадавлат мамлакатнинг ҳамма миллий бойлигини тубсиз киссаларингизга жойлаб бўлибсизлар-ку! Ахир, сизнинг НЭПингиз мамлакатни расво қияпти-ку! Бу мамлакат жаҳон инқилобининг депоси эди, НЭП туфайли у бепоён бир хашаки бозорга айланиб қолди-ку! Ахир, сизнинг «эски большевиклар»дан ташкил топган, мақталган гвардиянгиз дабдабаю ҳашамга берилиб, ортиқ ҳеч нарса билан қизиқмай қўйди-ку! Қизиқса ҳам, фақат капиталистик мамлакатлардаги кўчмас мулку акцияларнинг нарх-навосига қизиқади, холос, кўрсалар ҳам фақат ўзлари учун ўзгаларнинг номига ёзиб берилган хорижий паспортларни кўради.

Секин-аста ҳокимиятни ўз қўлида жамлар экан, Сталин ҳайрат билан кўрдикки, бу ишда унга халақит берадиган одамнинг ўзи йўқ. Ҳеч ким келажак ҳақида жиддий ўйлаётгани йўқ, ҳамма ҳозирги кунидан рози эди. Фақатгина номи ГПУ деб ўзгартирилган ЧК ишлар эди, аммо у ҳам алланечук ялқовлик билан ишлар, бир кунда отган одами нари борса, икки юз кишига зўрга етарди. Чекистлар ҳам ўзларини алданган деб ҳисоблардилар. Улар қўлларида тутуни чиқиб турган маузерлар билан беш йил давомида ҳамма бойликларни марказга ташишди, бу ўлжадан ўзларига ҳам тенг улуш тегишига умид боғлашди. Қани ўша беҳисоб бойликлар? Умидлар умидлигича қолиб кетаверди. Сталин бу аҳволдан жуда яхши фойдаланди. У махфий полиция устидан назоратни эгаллаб олар экан, ҳокимиятнинг ижроия органи учун бундан пухтароқ бирон нарса ўйлаб топишнинг иложи йўқлигини яхши тушунарди. Ленин меҳр билан «большевиклар» деб атаган одамлар айнаб расвоси чиқиб кетди. Кўз очиб юмгунча-я — бор-йўғи олти йил ичида шундай бўлди!

Ленин буларнинг ҳеч қайсисини кўрган ҳам, англаган ҳам эмас деб бўлмайди. Жуда яхши тушунар эди. Аммо мухолифларининг иштаҳаларини тийиб юрарди. Инсон бахти — пулда эмас. Нима қаёққа ғойиб бўлганини партия биледи. Минғир-минғирларнинг кўпайиб бораётгани шу сабабданки, одамларни кам ота бошладилар. Отувни кенгроқ қўллаш керак. ўртоқлар! СССРни барпо этиш ғоясига мубтало бўлган Ленин бўлғуси «ишчи ва деҳқонлар» давлатининг ҳуқуқий асослари ҳақида кўп ўйлайди. Отувлар қанча кенг қўлланса,

бўлғуси давлат шунча қудратли бўлишига Ленин астойдил ишонади.

1922 йилнинг ўртасида НЭП авжга миниб турган кезларда Ленин сўнгги кучларини тўплаб, аввалги обрў-эътиборини янгидан тиклашга яна бир бор уриниб кўради. У ўз тарафдорларини қайтадан ўз теварагига тўпламоқчи, уларни янги босқинларга отлантирмоқчи ва шу йўл билан мадордан қолиб бораётган қўлларида чексиз хукмронлик жилловларини тутиб қолмоқчи бўлади. Бу, албатта, қудратли социалистик давлат ҳақидаги орзуларга унча эш келмайди, аммо доҳийнинг тутуриқсизлиги аллақачон яқинларини ҳайратга солмай қўйган эди. Энди бу тўғрида латифалар тўқиладиган бўлганди. Ҳа, бундан ташқари, яна кимни таласа бўлади? Мамлакат аллақачон ўлик саҳрога айланиб бўлган. Аммо ижрочиларнинг кўзигагина шундай кўринади. Даҳо эса ҳамини олға қарайди ва келажакни тобеинларидан кўра яхшироқ кўради. НЭПдан ёғ босган мансабдорлар Ленинга улуғ социалистик давлатнинг бўлғуси жиний кодекси лойиҳасини беришади. Владимир Ильич ҳаётида сўнгги марта ижодий қуввати томирларида жўш урганини ҳис қилади-ю, лойиҳани қизил қалам билан роса безаб чиқади.

Шунақа ҳам ландовурлик бўладими? Қани инқилобий шижоат?

«Ўртоқ Курский, — деб ёзади Ленин ўзининг Адлия халқ комиссарига, — менимча, отувни қўллашни кенгайтириш керак, меньшевиклар, эсэрларнинг ҳамма фаолиятларига нисбатан отувни қўллаш лозим; бу фаолиятни халқаро буржуазия билан ва унинг бизга қарши кураши билан боғлайдиган (матбуот ва агентликларни сотиб олиш, урушга тайёргарлик олиб бориш ва ҳ.к.) ибораларни топиш зарур. Ўзингизнинг мулоҳазаларингизни қўшиб, зудлик билан менга қайтаришингизни сўрайман. Ленин. 1922 йил 15 май». Йўқ! Курский тушунмайди! Гап фақат меньшевиклар билан эсэрлар ҳақидагина кетяпти деб ўйлаши мумкин. Унга батафсилроқ тушунтириб бермоқ лозим.

Орадан бир кун ўтгач, 1922 йил 17 май куни Ленин Курскийга янги мактуб йўллайди: «Ўртоқ Курский! Жиний кодексининг қўшимча параграфи қораламасини сизга жўнатаяман. Бу қораламани, албатта, тузатиш ва қайта ишлаш лозим. Қораламанинг ҳамма нуқсонларига қарамай асосий фикр равшан бўлса керак: террорнинг моҳияти ва зарурлигини,

унинг чегараларини аниқлаб берувчи принципиал ва сиёсий ҳаққоний (нафақат тор ҳуқуқий) қоидаларни ошкора айтиш зарур.

Суд террорни йўққа чиқариши керак эмас, буни ваъда қилиш ўз-ўзини ҳам, бошқаларни ҳам алдаш бўларди. Аксинча, суд мурасасиз тарзда сира иккиланмай террорни қонунлаштирмоғи зарур. Бу ўринда сохталик ва қўзбўямачиликка ўрин йўқ. Ибораларнинг маъноси имкони борича кенгроқ бўлиши керак. Сабабки, фақат инқилобий ҳуқуқ ва инқилобий виждонгина отувни амалда озми-кўпми кенгроқ қўллаш шароитларини беради.

Коммунистик салом билан Ленин».

Маълумотига кўра, ўзи ҳуқуқшунос бўлган Ленин РСФСР Жиноят кодексининг ўз қўли билан ёзган учта вариантыни йўллайди.

«1-вариант.

Капитализм ўрнига келадиган коммунистик мулкчилик тизимини эътироф этмайдиган ва бу тизимни истило йўли биланми, қамал биланми, жосуслик биланми ёки матбуотга маблағ ажратиш биланми ва бошқа воситалар ёрдамида зўрлик билан ағдариб ташлашга интилувчи халқаро буржуазия кучларига кўмак беришга йўналтирилган тарғибот ё ташвиқот, ёки ташкилотларга уюшиш, ёки ташкилотларга ёрдам бериш олий жазо билан жазоланади, айбни юмшатувчи ҳолатлар мавжуд бўлса, олий жазо озодликдан маҳрум қилиш ёки хорижга бадарға қилиш билан алмаштирилиши мумкин.

2-вариант.

а) халқаро буржуазиянинг муайян қисми билан ҳамкорлик қилишга йўналтирилган тарғибот ва ташвиқот ва ҳ. к. охиригача; б) ташкилотларда иштирок этишда ёки ташкилотлар билан ҳамкорлик қилишда ёки юқорида зикр этилган йўналишга эга бўлган фаолият билан шуғулланувчи кишиларга ёрдам беришда айбдорлар ҳам ана шу жазога мустаҳиқ қилинадилар».

Ҳар дөимдагидек Лениннинг югурик қалами доҳийнинг фикридан ўзиб, забт этилган мамлакат аҳолисидан кўпроқ одамнинг бўйнига отув сиртмоғини ташлашга уринади. Бу одамлар лақмалик қилиб, большевикларнинг янги иқтисодий сиёсатини жиддий ва узоққа кетадиган ҳодиса деб қабул қилишганди, ҳолбуки бу босқинчи ҳукмдорлар

томонидан қўйилган навбатдаги тузоқ эди, холос. Курский унинг гапларини тушуниб етишига ишонқирамаган Ленин қўшимча қилади:

«2^б-вариант.

Ёрдам берувчи ёки ёрдам беришга қурби етадиганлар». Сўнг бу иборани қуюқ ёзиб, остига чизиб таъкидлайди. Ана энди ҳаммаси расо бўлди, шекилли. Бўлғуси давлатнинг ҳамма аҳолисига нисбатан давлатнинг хоҳиши билан отув моддасини қўллавериш мумкин.

Эртаси куни, яъни 1922 йилнинг 18 майида РКП (б) Марказқўми Сиёсий бюросининг махсус мажлисида ГПУ ходимларининг маошини уч барабар ошириш тўғрисида ва озиқ-овқат тақсимоти махсус ёпиқ тармоғининг махсус улушлари билан таъминлашга кўчириш ҳақида қарор қабул қилинади... Айни чоқда, Жиноят кодексининг отиш жазосини кенг қўллашга боғлиқ янги моддаларини тушунтириб берувчи махфий қўлланма Лениннинг визаси билан ГПУга юборилади:

«Ҳозирги вақтда Янги иқтисодий сиёсат амалга ошири-лаётгани сабабли ва олий манфаатларга мос ҳукумат мулоҳазаларига асосланиб, ОГПУ фаолиятини маълум даражада сустлаштиришга мажбур. Аммо ҳар бир ГПУ ходими шуни яхши билмоғи керакки, бундай вазият фақат вақтинчагина давом этмоғи мумкин, шунинг учун ОГПУ ҳозирги пайтда душманларимизни аниқлаб, рўйхатдан ўтказиб қўйиш учун имкони борича ҳаракат қилмоқлари керак. Кейин, вақт-соати келганда, уларга қақшатқич зарба берилади».

Бу пайтга келганда ОГПУ томонидан душманларга бериладиган қақшатқич зарбанинг маъноси нима эканини ҳамма тушунадиган бўлиб қолганди.

1922 йил 17 декабрда «донгдор» чекист Петерс «Известия» газетасида мақола бостириб, унда юксак ҳушёрликка чақиради: «НЭП шароитида ҳам бизни ҳар тарафдан ашаддий душманлар қуршаб турганини унутмаслигимиз керак». Хўш, бу «ашаддий душманлар» кимлар? Кимларни аниқлаб, рўйхатдан ўтказиб қўйиш керак? Кимларни, аввал, ипидан-игнасигача шилиб олиб, кейин вақт-соати етганда ёппасига отиб ташлаш талаб қилинади? 1923 йил февралда жўнатилган махфий кўрсатмада яқин ўрталарда ёппасига жисмонан маҳв этилишга маҳкум одамлар батафсил саналган.

«Сиёсий партиялар ва ташкилотлар.

1. Инқилобдан аввалги сиёсий партиянинг ҳамма собиқ аъзолари.

2. Монархистик иттифоқлар ва ташкилотларнинг ҳамма собиқ аъзолари.

3. Мустақил Ер эгалари Иттифоқининг ҳамма собиқ аъзолари, шунингдек, Украинада Марказий Рада вақтидаги Мустақил Ғаллакорлар Иттифоқининг аъзолари.

4. Собиқ асилзодалар ва дворянларнинг ҳамма вакиллари.

5. Ёшлар ташкилотларининг ҳамма собиқ вакиллари (бойскаутлар ва бошқалар).

6. Исталган йўналишдаги ҳамма миллатчилар.

Чор муассасаларининг ходимлари.

1. Собиқ Ички Ишлар вазирлигининг ҳамма ходимлари, охранка, полиция ва жандармериянинг ҳамма ходимлари, охранка ва полициянинг ҳамма хуфиялари, чегара соқчиларининг ҳамма мансабдорлари.

2. Собиқ Адлия вазирлигининг ҳамма ходимлари, вилоят судларининг ҳамма аъзолари, ҳар хил даражадаги судьялар, прокурорлар, мировой судьялар, суд терговчилари, суд ижрочилари, қишлоқ судларининг бошлиқлари ва ҳоказо.

3. Чор армияси ва флотининг беистисно ҳамма офицерлари ва унтер офицерлари.

Совет тузумининг яширин душманлари.

1. Оқ армияларнинг, оқгвардиячи номунтазам тузилмаларнинг, петлюрачилар кўшилмаларининг, Совет ҳокимиятига қарши фаол кураш олиб борган турли-туман ғалаёнчи бўлинмалар ва бандаларнинг ҳамма офицерлари, унтер-офицерлари ва оддий аскарлари. Совет ҳокимияти томонидан афв этилган шахслар бундан мустасно эмас.

2. Оқгвардиячи ҳукуматларнинг, Марказий Раданинг, Гетман маъмуриятининг марказий ҳамда маҳаллий органлари ва идораларининг ҳамма ҳарбий бўлмаган ходимлари.

3. Ҳамма диний арбоблар: епископлар, православ ва католик черковининг руҳонийлари, раввинлар, сўфилар, роҳиблар, хормейстерлар, черков оқсоқоллари ва бошқалар.

4. Ҳамма собиқ савдогарлар, магазин ва дўконларнинг эгалари, шунингдек, «НЭПман»лар.

5. Ҳамма собиқ ер эгалари, йирик ижарадорлар, ўтмишда ёлланма кучдан фойдаланган бадавлат деҳқонлар. Ҳамма саноат корхоналари ва устахоналарнинг собиқ эгалари.

6. Яқин қариндошлари яширин ҳолатда бўлган ёки аксиланқилобий тўдалар сафларида совет тузумига қуролли қаршилик кўрсатаётган ҳамма шахслар.

7. Миллатидан қатъи назар, ҳамма ажнабийлар.

8. Чет элларда қариндошлари ва танишлари бўлган ҳамма шахслар.

9. Диний мазҳаблар ва жамоаларнинг ҳамма аъзолари (айниқса, баптистлар).

10. Эски мактабларга мансуб ҳамма олимлар ва мутахассислар (айниқса, уларнинг сиёсий тамойиллари ҳозирга қадар узил-кесил аниқланмаган бўлса).

11. Авваллари контрабанда, жосуслик ва шунга ўхшашларда гумон қилинган ёки судланган ҳамма шахслар».

Сталинни «Бош котиб» қилиб сайламаслик ҳақида тавсия берилган арзимас мактубни эмас, айти ани шу ҳужжатларни Лениннинг ҳақиқий сиёсий васияти деб ҳисоблаш керак. Модомики, мамлакатдан кетмасликка ва Совет социалистик давлатлар Иттифоқи қуришга аҳд қилинибдими, бу Иттифоқни барпо этишга имкон берадиган бирдан-бир усул ани шундай бўлади! Минг йиллик Россия империяси ҳам мункиллаб қолган ҳамма империяларга ўхшаб энгилтак жангарилик дардига чалинган эди. Шунинг учун у ўз ихтиёри билан зиммасига олган вазифаларни бажаришга ярамади, аввалдан назарда тутилмаган оғир юкларни кўтаролмади ва охир-пироварди кулади-ю, вайрон бўлди. Уни қайтадан тирилтиришнинг иложи йўқ, аммо узил-кесил зарба бериб, уни бошқариладиган мурдага айлантурса бўлади. Бу мурда-муттасил террорнинг пўлат ҳалқалари билан кишанбанд қилинади. Маҳв этилишидан бир амаллаб омон қолган одамлар туғилган кунидан бошлаб ўлгунига қадар узлуксиз такрорлаб турадиган сохта марксистик айюҳаннослар бу ҳалқага куч бағишлайди. Бошқариладиган мурданинг кучидан истаган мақсадда фойдаланса бўлади – унинг ёрдамида дарёларни орқага буриб юбориш ҳам, бутун дунёни забт этиш ҳам, бутун мамлакатни электрлаштириш ҳам мумкин. Бу ишларни қилиш учун пул ҳам талаб қилинмайди, чунки ҳамманинг қорини тўйғазсангиз бас, ишлайверади. Қоринни тўйғазиш учун берилладиган улушни эса қилинадиган ишнинг, бажариладиган топшириқнинг ҳажми ва сифатига қараб кўпайтириб ёки камайтириб туриш мумкин. Бу беҳисоб меҳнат армиялари ва «пролетар батальонлари» тузишга

имкон беради. Бутун Оврупони ва бутун дунёни ана шу меҳнат армиялари билан тўлдириб ташлаш мумкин. Уларнинг ёрдамида жаҳон миқёсида социализмнинг галабасига эришиш мумкин. Буларнинг бари жуда жўн ва тушунарли. Аммо бунга ўхшаган ишларни амалга ошириш учун жуда катта миқдорда «бошқарувчилар» армияси зарур. Ҳаёт эса аллақачон шуни исбот қилдики, бу «армия» роҳату фароғат туфайли жуда тез расво бўлар экан, бирор иш билан шуғулланишни бутунлай йиғиштириб қўяр экан, ҳамма нарсани ўз ҳолига ташлаб, ҳеч қандай қаршилик кўрсатмасдан, борган сари шитоб билан порахўрликнинг ширин ботқоғига чуқурроқ ботиб борар экан. Бинобарин, «бошқарувчилар»нинг янги армиясини тузиш керак бўлади. Бу «окупацион маъмуриятнинг» ўзига хос Бош қароргоҳи бўлади, у ўта махфийлик пардасига ўраб олинад ва шахсий имтиёзлар девори билан ихоталанади, аммо доҳий олдида ўзининг хатти-ҳаракати, гап-сўзлари ва ҳатто фикрлари учун боши билан жавоб беради. Аммо буларнинг бари учун пул керак. Пул бўлганда ҳам чакана пул эмас. Қани ўша пуллар?

1922 йилдаёқ Сталин бир вақтлар Россиянинг миллий бойлигини ташкил қилган беҳисоб пуллар қандай қилиб мамлакатдан Фарбга ўтиб кетганини текшириб кўришга уринди. Аммо собиқ ЧК аппарати ҳали унинг қўлида эмас эди. Тергов махфий равишда ва ўта эҳтиёткорлик билан ўтказилади, бироқ амалда ҳеч қандай натижа бермайди. Олтин ипларнинг зўр-базўр топилган учлари халқаро банкларнинг ертўлаларида ақл бовар қилмайдиган тарзда айқаш-уйқаш бўлиб кетибди. Агар бир вақтлар рус олтинларини қандай қилиб сўриб олганларини топган тақдирда ҳам, бу олтинлар қай йўл билан халқаро бозорга чиқарилганини энди аниқлаб бўлмайди. Банклар минг-минглаб хартумлари билан бутун жаҳонни қоплаб олган. Бу хартумлар қандай иш юритишини билиб олишга қурби етадиган одамларнинг ўзи йўқ. Москвада бутун дунёда пролетар инқилоби қиламиз деб бонг уриб юришган вақтда бутун дунёда ими-жимиди, биров пайқамайдиган тарзда молиявий инқилоб бўлиб ўтибди. Қайси бир мамлакат ёки бир гуруҳ мамлакатлар шу инқилоб берадиган сиёсий ва иқтисодий имкониятлардан уздабуронлик билан фойдалана билса, шулар дунё миқёсида ҳукмронлик қила олади. 1917 йилнинг октябрида Россияда ҳокимиятни босиб олганлар буни билишармиди? Сталин уларнинг орасида эди,

лекин пихини ёрган жинойтчининг ўткир сезгиси билан алланечук ножўя ишлар бўлаётганини сезган бўлса-да, бу гаплардан беҳабар эди. У энг ибтидоий тарздаги иқтисодий ва сиёсий маълумотга эга эмасди, шунинг учун юз бераётган воқеаларни лоақал юзаки тарзда бўлса ҳам таҳлил қилиш имконига эга эмас эди. Бунинг учун вақти ҳам йўқ эди. Хўш, қолганлар-чи? Билишганми, йўқми? Лениннинг ўзи нимани билган? Бошқалардан ортиқроқ билмаган бўлса керак? Унинг мажруҳ хаёлпарастлигидан хабардор одамлар ўзини роса лақиллатиб кетишган. Ленин ҳам, унинг теварак-атрофидаги яқин аъёнлари ҳам ҳеч қачон Сталинга сирларини билдиришган эмас. Унга менсимай қарашган, истехзо билан жилмайиб қўя қолишган. Аммо Сталин ҳам анойи эмас. У ГПУнинг олий табақалари ўртасидаги кескин зиддиятлардан усталик билан фойдаланиб, Гохрандаги бойликларнинг бир қисмини бошқа жойга олиб бориб яширтириб қўйди. Бунинг учун озмунча куч сарфладими у? Бироқ ГПУ шунақа ташкилотки, унга ишониб бўлмайди. Яшириб қўйилган нарсани ГПУ топиб бера олармикин? Бу ҳам маълум эмас.

Ленин ўлиб, мустақил иш қилишга имкон яралди. Ленин ўзи билан қабрига олиб кетган сиру асрорлар, майли, унинг виждонига ҳавола. Аммо яқин аъёнларининг таъзирини бериб қўйиш керак. Кремль гийбатнинг уяси бўлиб қолган. Бу ерда ярим кун кейин нима бўлишини ҳам билолмайсан. Эски большевиклар гвардиясидаги рақиблар, Троцкий айтганидек, «чала мулла семинарист»ни янчиб талқон қилиб ташлайдиган кўринар эди. Назарий жиҳатдан қараганда худди шундоқ бўлиши керак эди, аммо амалда кўриндики, уларнинг ҳаммаси аллақачон жанговарлик хислатларини йўқотиб бўлишган экан. Улар фақат кураш малакаларини эмас, балки ишлашни ҳам унутиб қўйишибди. Уларнинг Россияда қолишга тоқатлари йўқ. Оврупога жўнашдан эса хавотир олишади. Йўқ, Оврупо ҳам бутунлай бошқариб бўлиб кетган, энди Биринчи жаҳон урушидан аввалги Оврупо қолгани йўқ. Россиядаги етти йиллик бошбошдоқлик мобайнида уларда янги одатлар, янги малакалар ҳосил бўлди. Бу хислатлари билан Оврупода анча қийналиб қолишади. Фақат Троцкийгина аҳдида қатъий турибди. У кетишга қарор қилган. Олдин кимни маҳв этиш керагу, кейин кимни мажаклаш зарур, деганга ўхшаш беҳуда мунозаралар жонига тегиб кетган. Меҳнат армиясининг жангчиларига бирон ҳақ

тўлаш керакми ё қорнини тўйғазса кифоями? Лениннинг режасига кўра ҳали анча вақт мобайнида енг шимариб қонли ишлар билан шуғулланиш керак эди. Ундан кўра, банкдаги миллион-миллион пулларингни харжлаб, Фарбда кўнгилхушлик билан умр кечирганинг яхши эмасми?

Сталин Троцкийни ўзининг энг хавфли рақиби деб биларди, шунинг учун унинг бунақа кайфиятидан фақат хурсанд эди. Партиянинг бош йўлидан оғиб кетгани учун уни чет элга бадарға қиладиган бўлишди ва бир зумда бутун архиви билан уни хорижга равона қилишди. Майли, у ерларда ўзи ўйлаб топган узлуксиз инқилоб назарияси устида бемалол ишлайверсин. Лекин уни сира кўздан қочирмаслик керак. Ундан бохабар бўлиб турилса, ўғирланган бойликларнинг изи чиқиб қолса ҳам ажаб эмас. Изи чиқмаслигига ишонч ҳосил қилгач, бир ҳамла билан мажақлаб кўя қолишди.

Троцкийни бадарға қиладиган вақтда ОГПУнинг бошлиғи Генрих Ягода Улуғ Октябрь социалистик инқилоби деб аталган тарихдаги беқиёс талонда ўлжа ўмарганларнинг ҳаммасининг шахсий ҳисоблар рақамлари ва уларда қанча пул борлигини Иосиф Виссарионовичга маълум қилган эди. Ягода фақат ўз ҳисоби рақаминигина айтгани йўқ. У гўллик билан ўртоқ Сталинга мендан бошқа ахборот бериб турадиган одам йўқ деб ўйлаган эди. Кейинчалик Ягода ҳисоб рақамини айтади, аммо фурсат ўтиб бўлган эди. Сталин уларнинг ҳаммасидан охириги тийинигача суғуриб олади. Уларнинг ҳаммаси лахтак-лахтак қон қусиб, синдирилган тишларини туфлай-туфлай, пешоналаридан ўқ ейишларидан аввал пулларини гарб банкларидан Москвага кўчиришади. Зиновьев, Каменев, Бухарин, Менжинский, Ганецкий, Уншлихт, Бокий — санаб адо қилолмайсан, бироқ Сталин уларнинг биронтасини эсидан чиқаргани йўқ. Ҳатто Ленинни ҳам. Шахсан ўзи ~~Надежда~~ Константиновнага агар у жаҳон пролетариати доирасининг Швейцария банкидаги пулларини қайтариб бермади, бошига нима кунлар тушишини уқтирди. Эртагаёқ ~~Крупская~~ Лениннинг хотини бўлганини ва ҳозир беваси эканлигини ҳамма паққос унутиб юборади-да, Землячкани, ҳа, ўша Бела Кун билан бирга Севастополдан олтинларни олиб чиқиб кетган Землячкани Лениннинг беваси деб ҳисоблай бошлайди. Надежда Константиновна лаққа тушди, пулнинг ҳаммасини қайтарди. Аммо Землячка дуруст чиқиб қолди. Ҳаммасини ўзи ихтиёрий топширди. Бела Кун ҳам айтиб берди.

Аммо-лекин бу Бела Кун дегани ёмон хасис экан-да – сира-сира пулни қайтаргиси келмайди-я! Уч кеча-ю уч кундуз калтаклаб, охирги тийинигача қоқиштириб олишди, кейин отиб ташлашди. Ҳеч ким мушугимизни «пишт» демайди деган хомхаёлда юрган жамки «байналмилалчилар»нинг таъзирини бериб қўйишди. Улар билан пачакилашиб ўтиришмади. Жаҳон инқилобига аталган пулларни ўзи учун сарфлаб, хорижда кайф-сафо қилиб юрмоқчи бўлганларни ҳам соғ қўйишмади. Фақат бир нечта америкаликкина қочиб қутулишга муваффақ бўлди. Лекин кейинчалик уларнинг номи-ни ҳеч ким эшитгани ҳам йўқ.

Пуллар Москвага оқиб кела бошлади, бироқ улар фақат шахсий ҳисоблардаги пул эди. Бу эса денгиздан томчи эди, холос. Жуда оз эди. Сталиннинг янги империя қуриш тўғрисидаги улуғ режалари учун жуда кўп пул керак эди. ОГПУ ва унинг вориси бўлмиш НКВД ходимлари бутун жаҳон бўйлаб изғиб, Ленин «Партиянинг олтини» деб атаган беҳисоб хазинани излади. Қамоққа олинган банкирларни қийноққа солиб, «Партиянинг олтини»ни Гестапо ҳам излади. Қийнашга қийнашди-ю, лекин олтинни топиша олмади. Қаёққа ғойиб бўлган у? Нимага сарф бўлган? Аниқ айтиш қийин, аммо бир қатор тадқиқотчиларнинг тахминига кўра, айти ана шу «Партиянинг олтини» Қўшма Штатларни 20-йиллардаги чуқур иқтисодий таназзулдан олиб чиққан ва кейинги йилларда президент Рузвельтнинг «Янги йўл»ининг иқтисодий гуллаб-яшнашига имкон берган. Ҳали ҳеч ким томонидан жаҳоннинг молия тарихи битилган эмас, сабабки, молиявий сирлар давлат сирлари ва ҳарбий сирлардан фарқ қилароқ, тарихий ривожланиш давомида ошкор бўлмайди, аксинча, янада баттароқ махфийлашиб боради.

Ўртоқ Сталин ўз давлатини маҳв этилган Россия харобалари устида қандай усуллар билан барпо этгани ҳаммага маълум. «Бутун жаҳон халқлари доҳийси»нинг қўлидан келмайдиган биронта жиноят йўқдай эди. Миллион-миллион одамлар отиб ташланди ва қамоқларда чиритилди. Лениннинг ҳамма васиятлари биттама-битта оғишмай амалга оширилди. Иосиф Виссарионович Лениннинг садоқатли шогирди бўлган эди. У ўз устозининг васиятларига оғишмай амал қилди, биронта жиҳатидан ундан чекингани, ўзича янги йўллар ўйлаб топгани йўқ. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун яна бир марта маҳкумлар рўйхатига кўз ташлаш кифоя (124–

127-бетлар). У социализм назарияси бўйича зўр эмас эди ва бунга ўзи ҳам англари. Шунинг учун ҳам 40-йилларнинг бошига келганда кўрсатилган рўйхатда қайд қилинган аҳоли тоифасидан кимдир ҳали омон қолган бўлса, у фақат тиканли сим ортидагина жон сақлаган эди.

Сталиннинг қонли ишлари ҳақида жуда кўп гапириш мумкин, аммо унга тан берадиган жойлари ҳам бор. Ленин фақат бузишни билар эди. Ҳолбуки, ҳаёт жаҳон пролетариатининг доҳийси яратувчилик ишидан бутунлай беҳабар эканини кўрсатди. Бунақа иш унга малол келар эди. У шу кўйи — ҳеч нарса барпо этмай оламдан ўтди. Ундан фарқ қилароқ ўртоқ Сталин бутун кучини яратишга йўналтирди. У давлатни вайрон қилгани йўқ, балки барпо этди. Бинобарин, у маблағларнинг мамлакатдан чиқиб кетишидан эмас, мамлакатга кириб келишидан манфаатдор эди. Даставвал, у большевикларнинг коммунистик партиясини ёки ВКП (б) ни яратди, чунки Ленин яратган партия Сталинга мутлақо маъқул эмас эди. Устига чарм пальтоллар кийиб олган пахмоқ соқолли бақироқлар ҳамиша раҳбариятга гап қайтариб, у билан жиқиллашгани-жиқиллашган. Бу тўда сон-саноксиз иплар орқали чет эллардаги турли-туман қаланғи-қасанғи ташкилотларга боғланган. Улар жаҳон инқилоби марказини Москвадайд маданиятсиз ва нопок жойдан Берлингами ёхуд Парижгами кўчиришни мутгасил орзу қилишади. Ўзлари ҳам ҳар нарсани баҳона қилиб, ўша ёқларга йилига икки-уч марта бориб келишади. Бунақалардан ташкил топган партия фақат маҳв этишга ва талончиликка ярайди, лекин биронта жиддий нарсани барпо этолмайди, ҳатто, маҳбуслар лагерини ҳам қуролмайди. Шунинг учун бунақа партия саҳнадан чиқиб кетиши, кетганда ҳам тез чиқиб кетиши керак. У ўз номидан бир бўлагини янги партия учун қолдириб кетса, кифоя. Ўртоқ Сталин янги партияни қиличбардорлар мазҳабига ўхшатиб яратмоқчи, аммо бу партиядаги интизом мазҳабниқидан ўн чандон қаттиқроқ бўлади.

Бир партиянинг шитоб билан ғойиб бўлиши ва унинг ўрнига бошқа партияни барпо этиш ягона бир йўл билангина амалга оширилиши мумкин эди ва шундай амалга оширилди ҳам: ленинчилар «гвардияси» яшин тезлигида йўқлик дунёсига рихлат қилиши керак эди. Бу гвардия «кетар жафоси»га Москвадаги очиқ суд мажлисларида ўзи ҳақидаги ҳамма ҳақиқатни айтиб, ўзидаги юксак ақидапарастликни

ва жанговарлик сифатларини бутун дунёга намойиш этиб кетиши лозим эди. Кетганларнинг ўрнини янги одамлар эгаллади. Уларни Сталин ўта синчковлик билан махсус танлаб олган эди. Сталин ўз мазҳабининг олий табақасини танлаш ишини Ленин ҳаётлигида, Марказқўм котибиятига раҳбар бўлиб олганидаёқ бошлаган эди. 1924 йилда Сталиннинг рўйхатида 3500 та мансабга Марказқўм орқалигина одам қўйиларди, 1500 га яқин мансабга эса Марказқўмнинг Ҳисоб-тақсимот бўлимининг розилиги билан одам қўйиларди. 1925 йилда эса бунақа мансабларнинг сони 25 мингга етди. Булар энди бошқа ишлардан озод қилинган, маош олиб ишлайдиган партия аппарати эди. Энди ҳар қирқ коммунистга биттадан бошқа ишлардан озод қилинган парторг тўғри келарди. 1924 йилнинг ўзида Ҳисоб-тақсимот бўлими Марказқўмнинг Ташкилий-инструкторлик бўлимига қўшилиб кетди, янги Ташкилий ҳисобот-тақсимот бўлими пайдо бўлди, у Марказқўм аппаратидаги энг асосий бўлимга айланди. Сталин бу бўлимга Кагановични раҳбар қилиб қўйди. Бу янги бўлим нафақат партия мансабларига, балки давлат мансабларига ҳам одам танлай бошлади. 1925 йилнинг охиридан 1928 йил бошигача 8761 одам ишга тайинланди. 1930 йилда Ташкилий ҳисобот-тақсимот бўлими яна иккига ажради — уларнинг бири Ташкилий инструкторлик бўлими бўлиб, партия аппаратидаги лавозимларга одам тайинлаш билан шуғулланарди. Иккинчи бўлим эса бир қатор қисмларга эга бўлиб (оғир саноат, енгил саноат, транспорт, қишлоқ хўжалиги, совет муассасалари, хориждаги кадрлар ва ҳ. к.), барпо этилаётган империя идорасига кадрлар тайёрлаш билан шуғулланар эди.

Ленин Густав Лебоннинг «Авом руҳияти» деган китобини кўлдан қўймай ўқир эди. Жаҳон пролетариатининг доҳийси бу китобнинг ҳошияларини хилма-хил белгилару хитобларга тўлдириб ташлаганди. Сталин эса авомга унча қизиқмасди. У Николо Маккиавеллининг «Давлатпаноҳ» деган мумтоз тадқиқоти билан адмирал Мэхэннинг «Денгизда ҳукмронлик қилиш» деган китобини кўп ўқирди. Худди ана шу китобларга ишқибозлик кайзер Вилгельмни ҳам, император Николайни ҳам ҳалок этди, аммо уларда ҳарбий ақидалар билан фикрлаш қобилиятини ўстирди. Афтидан, Сталин ҳам шунга эришиш ниятида бўлган. У биринчи бўлиб «партиянинг қўмондонлар таркиби» деган атамани қўллади. «Биз-

нинг партиямиз таркибида, — деб кўрсатган эди барча халқлар доҳийси, — агар раҳбар ходимлар назарда тутилса, 3—4 минг атрофида олий табақа раҳбарлар бор. Мен уларни партиямизнинг генераллари деб атаган бўлур эдим. Ундан кейин 30—40 минг ўрта даражадаги раҳбарлар мавжуд. Улар партиямизнинг офицерлари. Ундан кейин 100—150 минг атрофида партиямизнинг қуйи табақа кўмондонлар таркиби бор. Уларни партиа унтер-офицерлари деб аташ мумкин».

Бўлғуси генералиссимуснинг ҳарбийча тафаккури янги номенклатура яратиш жараёнига бошдан-оёқ сингиб кетган. Бу номенклатура темир интизомга эга бўлиб, ўз доҳийсининг бир қош чимириши билан ёхуд мўйловининг бир қимирлаши биланоқ ҳар қандай ишни бажо келтиришга тайёр эди. Ленинчи «гвардия»дан янги «зодагонлар»га бирон нарса ўтган бўлса, фақат халққа нафрат билан менсимай қараш ва унинг манфаатларини сариқ чақага олмаслик майли ўтган эди. Шу билан бирга уларда баъзи бир янги сифатлар пайдо бўлган эдики, уларни нима бўлганда ҳам, ижобий ҳолатлар деб эътироф этишга тўғри келади. Ленин «гвардияси»ни биринчи навбатда шахсий бойиш масалалари қизиқтирган. У мамлакатни талаш билан шуғулланган. Бу жараёнда ашаддий ўзбошимчаликларни намоён этишган, на қонун олдида (бунақа қонуннинг ўзи бўлган эмас), на доҳий олдида (доҳий бунақа ўзбошимчаликларни рағбатлантирган, холос) ҳеч қандай масъулиятга эга бўлишган эмас. Аммо Сталиннинг раҳбар ходимлари эса, мутлақо бошқача қолипларга солиб қўйилганди. Пухта ўйланган имтиёзлар тизими ёрдамида уларнинг яшаш тарзи анча юқори даражага кўтарилди. Ленинча таловлар оқибатида ёппасига қашшоқ пролетариатга айланиб қолган халқ бунақа яшаш мумкинлигини етти ухлаб тушида ҳам кўрмаганди. Сталиннинг раҳбар ходимлари эса, бу халқ устидан чекланмаган ҳокимиятни қўлга киритгандилар. Аммо айнаи чоқда улар ўзларининг ожизликларини ҳам жуда яхши билишарди. Чунки овлоқ жойдаги райком котибидан тортиб Сийсий бюро аъзосигача, Давлат хавфсизлигининг генерал-комиссари ёхуд маршалгача — уларнинг ҳаммаси исталган дақиқада тўғридан-тўғри ўзининг иш жойида отиб ўлдирилиши, НКВД ертўлаларида чалажон қилиб ташланиши ёхуд сон-саноксиз ГУЛАГ ороллариининг бирортасида чиритиб юборилиши мумкин эди. Бунақа нарсалар «бугун борсан, эртага — йўқ» деган жуда жўн бир тарзда талқин қилинарди.

Бу эса амал курсисиди ўтирганларнинг иштаҳасини анча жидовлаб турар, порахўрлик ва очкўзликнинг ҳам кенг қулоч ёйишига қўймас, уларнинг ғайратини давлат ва халқ эҳтиёжларига йўналтирарди. «Давлат ва халқ» тушунчалари остида эса яна ўша номенклатура тушуниларди. Номенклатуранинг ўзи ҳам ўзини давлат ва халқ деб англари эди. Иосиф Виссарионович кўзлаган мақсад ҳам аслида шу эди.

Номенклатуранинг товланиши коллективлаштириш туфайли вужудга келган даҳшатли очлик давридаёқ бошланган эди. Район партия қўмиталари қошида хос ошхоналар бўлар, уларнинг теварагига эса очликдан силласи қуриган деҳқонлар, очлик азобига чидаёлмай дод-вой солувчи шишиб кетган болалар тўпланарди. Табиийки, райкомнинг эшиklarини туну кун милиционерлар ва ГПУнинг аскарлари кўриқлаб туришарди, аммо ошхоналарнинг очик деразаларидан шунақа ҳидлар анқирдики, очликдан жон таслим қилаётган одамлар бу ҳиддан бутунлай ақлу ҳушини йўқотиб қўйишарди. Бу ошхоналарда жуда арзон баҳоларда – шунчаки номигагина қўйилган нархларда оқ нон, гўшт, товук, антиқа мевалар ва бошқа тансиқ нарсалар сотиларди. 1917 йилдан бери халқ бундай таомларнинг ўзинигина эмас, ҳатто номини ҳам унутиб юборган эди. Ҳатто бу ошхоналарнинг хизматчи ходимларига ҳам турли-туман маҳсулотлардан йигирма хилини ўз ичига олган улуш бериларди. Буни «Микоян улуши» деб аташарди.

Ана шу махсус фаровонлик воҳалари теварагида эса очлик ва ўлим жавлон урарди. Аввалига партия идорасининг анчагина ходимлари бу аҳволга чидаш беролмадилар ва хос ошхоналарнинг деразалари олдида тўпланган оч одамларни, биринчи навбатда, албатта, болаларни райком ошхоналари ҳисобидан овқатлантира бошлашди. Бунақа кўнгли бўшлар дарҳол мансабларидан олиб ташланар ва аллақаяёққа гум қилинарди. Бунақалар номенклатура сафидан бутунлай қувиларди. Марказий Қўмита район қўмиталарига мутлақо махфий қўлланма юборганди. Унда шундай дейиларди: «Энг даҳшатлиси шундаки, сиз кўққисдан кўнглингиз бўшлиқ қилиб, қатъиятингизни йўқотиб қўйманг. Ҳатто теварак-атрофингиздагилар очликдан ўлаётган тақдирда ҳам сиз тановул қилишни ўрганиб олмоғингиз керак. Акс ҳолда, ҳосилни мамлакатга қайтарадиган одам қолмайди. Эҳтиросларга берилманг ва фақат ўзингизни ўйланг!» Аммо бундай қўллан-

маларни ҳам тўғри тушуниш керак эди. Уни тўғри тушунишга ҳамманинг қурби етавермасди. Районларда ва вилоят марказларида очлик авжига чиққан кезларда маҳаллий партия котиблари ва бошқа номенклатура арбоблари шоҳона зиёфатлар уюштира бошладилар. Уларда ичкилик дарё бўлиб оқар ва бир ўтиришда ким ичига бедана солиб пиширилган кўзичоқни паққос тушира олади деган мазмунда мусобақалар бўларди. Бунақаларни ими-жимиди қамоққа олишардида, бошқаларга ўрнатилган бўлсин учун отиб ташлашарди. Кимки ўша кезларда отилмай қолган бўлса, 1937 ва кейинги йилларда бу маишатларни уларнинг бурнидан булоқ қилиб чиқаришди.

Мана шундай руҳда тарбия кўрган номенклатура ўзининг ҳали юзага чиқмаган имкониятлари ҳадсиз эканини ҳис қилиб турса-да, тишларини қисганича, Сталин белгилаб қўйган чегаралардан чиқмасликка тиришар эди. Истиснолар деярли бўлмас эди. Калининнинг хотини қизигида ўзини тутиб туrolмай, Гохрандан битта сувсар пўстин олганди. Бу пўстин отиб ташланган подшо ойимники эди. Уни қамадилар ва у қамоқда ўтириб, кўп йиллар мобайнида қилган иши тўғрисида ҳар томонлама ўйлаб кўриш имконига эришди. Молотовнинг хотини бўлса, Гохрандан Екатерина II никоҳ кунни кийган тожни олиб, Америка элчисининг хотинига совға қилиб юборди — аммо у ҳам бу «ҳиммати» учун турмага ташланди. Уларнинг эрлари партия-давлат аъёнлари ўртасида энг юксак рутбага эга бўлсалар-да, бироқ хотинларига заррача ёрдам бера олмадилар. Ҳолбуки, бу хотинларнинг бутун айби очкўзлигида эмас, балки вазиятни нотўғри тушунганида эди. Улар ниманики ўзларининг қонуний ўлжалари деб ҳисоблаган бўлсалар, Сталин бу нарсаларни давлатники деб билди ва номенклатуранинг ҳар бир аъзоси ўзининг мақомига муносиб равишда нимага ҳақи борлигини ва унга хилоф тарзда қандай ишлар қилса, ўлимга маҳкум бўлишини секин-аста англай борди.

Ҳатто чексиз қудратга эга бўлган Лаврентий Берия ҳам тўғридан-тўғри Москва кўчаларида қизларга тузоқ қўйиб юрар экан, ўзига қарши жиноий иш кўзгатилганидан беҳабар эди. Берия кимники илинтирган бўлса, ҳаммаси хатга тушган эди. Охир-оқибатда шундай бўлдики, махфий полициянинг хўжайини қамоққа олинганда, уни анча-мунча қизларни зўрлашдагина айблашди. Уни шунинг учун отишди. Гарчи уни

Сталиннинг вафотидан кейин отишган бўлсалар-да, жиноий иш генералиссимус ҳаётлигидаёқ пишиб қолган эди.

Ленин бир гал илҳоми жуда жўшиб кетганда: «Режаларимизнинг ҳаммаси — тўқ! Энг муҳими — кадрни танлашда!» — деган эди. Афтидан, жаҳон пролетариатининг доҳийси умрининг сўнгги йилларида социалистик давлатни куриш имкониятлари ҳақида ўйланиб, теварагини қуршаган одамлар билан ҳеч нарса қилиб бўлмаслигини анча-мунча тушуниб қолган кўринади. Талашга эса бошқа одам қолмаган. «НЭПман»ларни айтмаса, бошқа бирор пичоққа илинадигани йўқ. Аммо НЭПманларга ҳали етарли даражада жир битиб улгурмаган — уларнинг ҳозирги туриши еб тўймас Ленин «гвардиячи»ларини қаноатлантирмайди. Фақат Сталингина Ильичнинг ҳамма доҳиёна ниятларини тўғри тушуна олди, у ўзининг ўттиз йиллик ҳукмронлиги мобайнида жуда зўр чапдастлик билан Ленин меросидан болтаси учун кунда сифатида фойдаланди.

Аммо тузукроқ ўйлаб кўрганда Лениндан унга нима қолган ўзи? Дунёдаги биринчи социалистик давлатни куриш усуллари-ю, империализм даврида урушларнинг муқаррарлиги ҳақидаги ғира-шира башоратдан бошқа?! Ундан шипшийдам хазина, хароб бўлган, мутлақо ҳарбий лаёқати тугаб битган армия, парчаланиб кетган, кўз ўнгида чирибириб бораётган партия, хонавайрон бўлган, таланган, тавбасига таянтирилган мамлакат, жоҳил, нодон, қиёфасини йўқотган ва эҳтимолки, энг муҳими — саводсиз аҳоли қолган. Ўша пайтдаёқ бу аҳоли «социализм» деган сўзни эшитган, манглайга отиладиган ўқни кўз олдига келтирган. Лениндан яна нима қолган? Таг-туғи билан барбод қилинган саноат, бутунлай расвоси чиққан молия тизими, фалаж бўлган транспорт, деярли тўла маҳв этилган ишчи кучи ва бир қисми йўқ қилинган, бир қисми бутун дунёга тариқдай тарқатиб юборилган зиёлилар. Фабрикаларнинг ўлик мўрилари, занг босган, музлаб қолган паровозлар, ярим чўккан ташландиқ кемалар, жулдур кийимли беҳисоб дайдилар, шаҳарларда давлат қирғини билан ёнма-ён авж олган жиноятчилар террори. НЭП туфайли бир оз савдога жон кирди, хизмат кўрсатиш соҳаси қимирлаб қолди. Аммо бунақа вазиятда хизмат кўрсатиш соҳаси кимга керак?

Фақат ЧК—ГПУгина тузумнинг асосий таянчи сифатида озми-кўпми лаёқатини сақлаб қолган эди. У давлат тер-

рорининг узлуксизлиги ҳақидаги Ильич васиятини мамнуният билан бажариш давом этарди, чунки янги доҳий ҳам уларни ишсиз қолдирмаслигини тушунарди. Янги доҳий уларни иш билан яхши таъминлади, лекин ҳар бир ходимнинг умрини ҳам бор-йўғи ўн йил атрофида белгилади. Чунки Сталин қуришни ўйлаган давлат қажққа бораётгани номаълум шунақа бир кемага айландики, унинг қозонлари доимий равишда ўтхонасига ташлаб туриладиган минглаб, миллионлаб, ўн миллионлаб одамларнинг жасадидан қувват оларди. Ўт қаловчи чекистлар ҳам эрта-ю кеч тинмай, жонини жабборга бериб ишлар, ишини тугатгандан кейин эса, уни ҳам кеманинг ўтхонасига қалаб юборишарди. Кеманинг пештоқига маъносининг зўрлиги жиҳатидан тенги йўқ шиор осиб қўйилган эди: «Ленин таълимоти ўлмасдир, чунки у тўғридир!»

Погонлари ялт-юлт қилиб, петлицалари товланиб, мойланган этикларини ялтиратиб, янги жабдуқларини ғижирлатиб бу даҳшатли ўтхона ёнига қанча-қанча чекистлар тушган экан? Улар пастга тушар эканлар, ортиқ ҳеч қачон юқори палубага чиқа олмасликларини, ўзлари ҳам энди ўтхонага қаланадиган ўтиндан бошқа нарса эмасликларини англаганмикан? Ҳамма жонли нарса ўтин! Жаҳон пролетариати доҳийсининг ҳам, унинг камсуқум шогирди – ҳамма халқлар доҳийсининг ҳам мислсиз донолиги ана шунда эди. Аммо ўтхоналарда олов ловуллаб ёнар, қозонларда буг вишиллер, кема эса манзили ноаниқ бўлса-да, борган сари тезлигини ошириб сузиб борарди.

1931 йил 5 декабрь куни Москванинг қоқ марказида Халоскор Исонинг улуғвор ибодатхонаси тантана билан портлатилди. Бу ибодатхона кўҳна Россиянинг рамзи эди. У энг эъзозли ибодатхона бўлиб, тўрт император салтанати давомида қирқ йил қурилган эди. Бу портлаш садоси бутун дунёга минг йиллик Россия империяси абадий маҳв қилинганини намойиш этмоғи, унинг тирилтирилган жасади Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи деган ном остида оёққа туриб, ҳаракат қила бошлаганини кўрсатмоғи лозим эди. Айни шу санани Сталиннинг мустақил фаолияти бошланган кун деб ҳисоблаш мумкин. Чунки худди шу куни Сталин 1917 йилдаги улуғ ғалаёндан унга мерос бўлиб қолган «Ленин гвардиясини», НЭПни ва бошқа нарсаларни елкасидан улоқтириб ташлаб, янгидан жон ато қилинган жа-

садни ўзи белгилаган йўлдан бошлади. Орадан ўн йил ўтади. Ўн йил тарих учун дақиқаларнинг мингдан бири ҳам эмас. Лекин жаҳон даҳшатга тушиб ва айни чоқда қойил қолиб, мўъжизанинг гувоҳи бўлаётганини чор-ночор эътироф этди. Бу мўъжиза ҳаддан ташқари ҳарбийлаштирилган эди, аммо бу унинг таъсирчанлигига заррача халал беролгани йўқ.

Бу вақтда 303 дивизия қуролланиб бўлган эди. Танкларнинг миқдори 23 мингтага етди. Уларнинг ичида ҳали дунёга номаълум танклар бор эди: зирҳи қалин, моторлари аввалгидай бензинда эмас, дизел ёқилғисида ишларди. 17 минг самолёт ҳар қандай ғовни мажақлаб ташлашга қодир қудратли куч эди. Улар ҳар жиҳатдан энг яхши Фарб самолётларидан қолишмасди. Улар сон-саноқсиз эскадрильяларга уюшиб, осмонда «Улуғ Сталинга шон-шарафлар!» деган инжа хитобларни ёзиб парвоз қилишарди. Замбараклар ва махфий реактив минометларнинг сони 40 мингга етганди. Улар ҳам жаҳон миқёсида коммунизм ғалабасига эришиш йўлида учраган ҳар қандай тўсиқни мажақлаб ташлашга тайёр эди. 220 сув ости кемаси бор эди — жаҳондаги ҳамма мамлакатларнинг сув ости кемалари қўшилганда ҳам бу рақамга етолмасди. Янги эсминецлар ва крейсерлардан ташкил топган эскадралар, ошиғич равишда қурилаётган баҳайбат линкорлар қариб бораётган денгизчи давлатларга уларнинг шуҳрати сўниш палласига қадам қўйганини рўйирост кўрсатмоғи даркор эди. Аҳоли жон бошига дунёда ҳаммадан кўра кўпроқ пўлат ва чўян эритаётган заводлар, қуролларнинг янги турларини излаб топаётган сон-саноқсиз ихтирочилик бюрolari, тажрибахоналар, радио қуввати ва реактив ҳаракатлар устида иш олиб бораётган илмий-тадқиқот институтлари...

Буларнинг ҳаммаси қаердан бошланди? Юз минглаб, миллионлаб инженерлар, тадқиқотчилар, ихтирочилар, учувчилар, штурманлар, механиклар, танк ҳайдовчилар, кема командирлари, кема штурманлари, электриклар, миначилар, тўпчилар, сув усти ва сув ости флотининг инженер-механиклари, ўта мустаҳкам қотишмалар металлургияси бўйича, ўта ўтказгичлар, плазма, радиотехник ва радиолокация мутахассислари қаердан пайдо бўлиб қолди? Улар дарахтда ўсган эмас-ку? Ахир, 1913 йилда бу тоифадаги ҳарбий ва фуқаро мутахассисларини топиш амри маҳол эди. Мана энди, бор-йўғи 10 йил ичида улар пайдо бўлди ва кўпайгандан кўпайиб, қудратли ҳарбий sanoat империяси

умуртқасини вужудга келтирди. Ҳолбуки, бор-йўғи 10 йил аввал уларнинг кўплари мутлақо саводсиз кишилар эди.

Ҳозир гап нима эвазига ва қандай мақсадларда буларнинг бари барпо этилгани ҳақида эмас, балки қандай қилиб шунчалик қисқа муддатда буни яратиш мумкинлиги устида бормоқда. Бир сиқим тупроқни ерга сочиб, «Кўзғол беҳисоб кўшин!» дея ҳайқирувчи ва ҳарб машқини олган, аслаҳа-анжоми жойида, яхши қуроолланган миллионлаб аскарларнинг ер остидан чиқиб келишини томоша қилувчи дostonлардаги паҳлавон каби Сталин мамнуният билан ўзининг мўъжизалар яратувчи қобилиятига ишонч ҳосил қилса бўларди. Социализм ўтхонасига қаланган миллионлаб одамларнинг қуввати қайнаб-тошган меҳнатга айланди. Сталин ва у яратган янги «қиличбардорлар» партияси ўзининг ташкилотчилик қудратини ва ақл бовар қилмайдиган ишчанлигини кўрсатди.

Бу вақт ичида 60 мингдан ортиқроқ ибодатхоналар портлатилди ва йўқ қилинди, аммо тахминан шунча миқдорда стадионлар ва маданият саройлари ҳам қурилди. Мунтазам равишда кучайиб бораётган террор меҳнатда ҳам, маиший ҳаётда ҳам интизомни мустаҳкамлади. Партиянинг деярли ҳамма «офицерлари», шу жумладан, «генераллари» ҳам изчиллик билан йўқ қилиб борилди ёки ГУЛАГ тегирмонларига ташланди. Уларнинг ўрнини янгилари, янада шафқатсизроқлари ва доҳийга садоқатлироқлари эгаллади. Номенклатўра ўзи билан маҳв қилинаётган халқ ўртасида ўтиб бўлмас девор барпо қилиб, янада жипслашди.

Номенклатура ҳаётининг махфийлиги бениҳоя эҳтиёткорлик билан қўриқланадиган давлат сири даражасига чиқариб қўйилди. «Доҳийлар» қандай яшайди, нима еб, нима ичади, қандай ишлайди, деб қизиққан одам, охир-пировардида отиб ташланиши мумкин эди. Чунки биронта раҳбарга қарши суиқасд уюштириш ниятида бўлган одамгина бунақа нарсаларга қизиқади, деб ҳисобланарди. Маркс жуда дудмаллик билан гапирган пролетариат диктатураси номенклатуранинг халқ устидан ҳукмронлигига айланиб қолди; халқ эса ёппасига том маънодаги пролетариат ҳолига келтирилган эди. У мулкдан маҳрум этилган, юридик ҳуқуқлардан маҳрум этилган, фақат хўжайин буюрган ишнигина бажарар ва бунинг эвазига очдан ўлмасликка кифоя қиладиган ёхуд хўжайин истаса очдан ўлишга маҳкум этадиган

ҳақ оларди. Сирасини олганда, қулларнинг бундай тарбиясида ҳайратланидиган ҳеч нарса йўқ эди. Юқорида эслатиб ўтганимиздек, бундай тарбия йўллари қадимий даврлардаёқ ишлаб чиқилганди. Масаланинг нозик томони бошқа нарсада эди: қулларни баҳамжиҳатлик билан ёниб-ўртаниб бахт қўшигини куйлашга мажбур қилиш керак эди. Бу жиҳатдан ҳам шунақа катта иш амалга оширилган эдики, унинг олдидан Миср эҳромларини қуриш болаларнинг қумдан қурган ўйинчоқ иморатларидай арзимас нарса бўлиб қолди.

Аммо ана шундай мислсиз, моҳиятига кўра бутун коинотга татийдиган иш қайси мақсадларда ва қайси маблағлар билан қилинди?

Лениндан шип-шийдам хазинани¹ мерос олган Сталин уни тўлдириш учун катта куч сарфлади. 1919 йилдаёқ Ленин Сиёсий бюронинг «олмос» ва «олтин» жамғармасини ташкил қилган эди. Бу жамғарма маблағи Сиёсий бюро аъзолари ўртасида барабар тақсимланарди. Жамғармадан мақсад қуйидагича эди: мабодо ҳарбий ҳаракат рўй бериб қолса, Сиёсий бюро аъзолари ўз улушини олиб чет элга жўнайди-да, у ерда «жамғарма»ни дастлабки вақтда жойлашиб, тириклигини йўлга қўйиб олиш учун сарфлайди. Вазият қандай бўлишини аввалдан айтиб беришнинг имкони йўқ эди – банклар билан ўзаро алоқа қилиб бўладими, йўқми? Маҳаллий ҳокимиятнинг муомаласи қандай бўларкин? Ким билади дейсиз? Ахир, гап Фарбий Оврупо ёхуд АҚШ ҳақида бораётгани йўқ – эҳтимолки бу ерларда гумдон бўлиб кетишнинг имкони бордир. Гап Аргентинага ўхшаган ғаройиб мамлакатлар тўғрисида боряпти. Бухарин ўша ёқни кўзлаган-ку! Аммо дарҳол бир масала равшан бўлиб қолди – ўзинг билан кўп олтин олиб кетолмайсан – оғирлик қилади. Олмосу бриллиантлар бошқа масала – уларнинг бир халтаси ҳам жуда қиммат туради. Шунинг учун олтинлар секин-аста Фарб банкларига кўчиб ўтаверди, бриллиантлар эса «жамғарма»да қолди.

Лениннинг ҳаётлик вақтидаёқ, Сталин Марказий Қўмита котиби бўлгандан сўнг, жамғармадаги ҳамма олмосларни олиб, Свердловнинг беваси Клавдия Новгородцевага омо-

¹ Совет тарихчиларининг ҳаммаси бунга қўшилди. Сталин мамлакатни жуда оғир аҳволда қабул қилиб олган – хазина куп-қуруқ бўлган. Аммо тарихчилар нима сабабдандир бир масалада сукут сақлашади: Ленин томонидан босиб олинган эски Россиянинг беҳисоб бойликлари қаёққа ғойиб бўлган?

нат сақлашга берди. У қадимий услубда ишланган катта тўрта кутини ва битта ўртача сандиқни олмосларга тўлдирди. Бева ҳеч қаерда ишламас, осойишта ва кўздан панада ҳаёт кечирарди. Олмосларнинг жойи ўзгарганидан хабардор бошқа одамлар бир кун ҳам яшагани йўқ. Сиёсий бюро аъзолари гавго қилишга уриниб кўрдилар – улар Сталинни, ҳатто, шунчаки оддий, хашаки ўғирликда айблашмоқчи бўлишди. Барча халқларнинг бўлажак доҳийси истехзосини машҳур мўйлови тагига яшириб, уларга тушунтирди: олмосларни яхшироқ асраш учун жойи ўзгартирилди – Гохранда ўғирлик кўп бўляпти, назорат қилиб улгуриб бўлмаяпти. Бу – биринчидан. Иккинчидан эса, яқин ўртада хорижга қочиб бориб, у ерда махфий ёхуд бошқа бирор тусдаги фаолият билан шуғулланишга мажбур қилаётган биронта объектив сабаб йўқ. Агар ўртоқлардан бирор киши «доимий истиқомат қилиш» учун хорижга жўнашни ихтиёр қилар экан, марҳамат, қондага риоя этиб, хоҳишини маълум қилсин, бу ҳақда Сиёсий бюрога ариза берсин, масала муҳокама қилинади ва ижобий ечилган тақдирда кетадиган одам ўз улушини олади. Аммо шахсан Сталин бунга қарши. Негаки, улар аллақачон ўз улушларини олиб, ўзлари хоҳлаган жойга яшириб қўйишган, «Сиёсий бюро» жамғармаси эса шахсий бойлик эмас, балки яширин шароитда ташкилий иш олиб бориш учун барпо этилган жамғармадир.

«Ким шундай буйруқ берди?» деган савол бўлди. Сталин савол берган Зиновьевнинг юзига трубкасини бурқситиб, «Мен буйруқ бердим!» деб жавоб берди. Сталиннинг чақчайган сарғиш кўзларини кўриб, Зиновьевнинг юраги қаттиқ уриб кетди. Коминтерннинг бошлиғи кейин бу юрак ҳап-риқишидан то отилгунига қадар халос бўлолмади.

Аввал бошлаб Ленинни, Дзержинский ва Фрунзени гўрга тиқиб, бўшаб қолган ўринларга ўзини, Ягодани ва Ворошиловни қўйган Сталин оламшумул режаларини амалга ошириш жараёнида муттасил олтин ҳақида ўйлади. Ва бошқа ҳамма нарсадаги каби Иосиф Виссарионовичнинг ўйлари дарҳол муайян ишларда мужассам топа бошлади.

Марказқўм йўли билан ГПУнинг бошлиғи Менжинский Марказий Назорат Комиссиясига чақирилди. Бу ерда унинг 1917 йилдан 1920 йилгача чекистлик ва дипломатик соҳаларидаги кўп қиррали фаолиятига доир бир қатор саволлар беришди. Саволлар аввалига Германиядаги спартакчилар ҳара-

кати билан боғлиқ арзимаган масалалар билан боғлиқ эди. Кейин эса «Темир Феликснинг» муовини қўли орқали Фарб банкларига ўтиб кетган жуда катта миқдордаги маблағларга кўчилди. Менжинскийнинг юраги хасталаниб қолди. Бу жуда қўл келди — уни ортиқча шов-шувсиз, саломатлиги ёмонлашгани важдан, уй қамоғига ўтказиб қўйиш имконини берди. Бу ерда тергов ишлари бевосита Ягода ва унга тобе шифокорнинг қўлига ўтди. Хотираси тузукроқ ишласин учун Иоффе билан юзлаштиришди. Иоффега «кекса, бемор дўстини» бориб кўришни тавсия қилишди. Дўстини кўриб келган Иоффе уйга қайтиб, ўзини отиб қўйди.

Бу ГПУнинг ишидаги катта нуқсон эди. Бу тўғрида Иосиф Виссарионович Ягодага қаттиқ танбеҳ берди. Ягода, бунга ўхшаш нуқсонлар бошқа такрорланмайди деб ваъда берди ва навбати етганда, ваъдасида туриб, ўзини отмади.

Ҳақат Ганецкийгина хорижга кетиш истагини билдирди. Унга ижозат теккандай бўлди-ю, кутилмаганда хотини, ундан кейин ўғли қамалиб қолди. Ганецкийнинг ўзи эса, бу орада деярли ҳар ҳафтада «кекса партиядош ўртоғи»ни кўргани бориб турди. Менжинский Москва яқинидаги дала ҳовлисида эди. Бу ерга олиб борадиган сўқмоқларнинг ҳаммасини унга тобе ходимлар кўриқлашар, чунки у ҳамон ГПУнинг раҳбари лавозимида эди. Ягода эса муовинлардан бири эди, холос. Тўрт ой давом этган бунақа «кўргани боришлардан» кейин Ганецкийни таниб бўлмай қолди — соч-соқоли бутунлай оқариб, саломатлигидан путур кетди. Уни бутун оила аъзолари билан бирга отиб ташлашганда унинг ўзининг ҳам, яқин дўстларининг ҳам, шу жумладан, Лениннинг ҳам шахсий ҳисобидаги ҳамма пуллар Москвага қайтариб бўлинган эди.

Айни чоқда ГПУ Парвусни излаб топишга ҳаракат қилди. 1924 йилда унинг Швейцарияда вафот этгани тўғрисида маълумот келди, аммо бунга ҳеч ким ишонишни истамади, чунки Парвус яна бир марта номини ўзгартириб, ғойиб бўлганидан гувоҳлик берувчи далиллар кўп эди. Отасини излаб топиш осон бўлсин, деб ўғлини қамоққа олишди. У Гнедин деган фамилия остида Ташқи Ишлар Халқ Комиссарлигида хизмат қиларди. Лекин отасини топа олмадилар, шу сабабдан ўғли омон қолди. Уни отаси билан юзлаштирмагунча отиб ташлашни ишташмади, шунинг учун ҳам ўғли то Сталин вафотига қадар турмада ўтирди.

Айни чоқда Ягода кенг қўламлиги жиҳатидан мислсиз

бир операцияни бошлаб юборди. У «Трест» деган яширин ном билан машхур эди. Аслида «Трест» деганининг ўзи нима бўлгани ҳозирга қадар ҳам аниқ маълум эмас. Бу мавзуда гапиршни хушламайдиган марҳум Василий Шульгин бир гал шундай деган эди: «Трест» дегани шунақа хиёнатки, унинг илдизлари энг юқори қатламларгача етиб боради. Улар шу даражада юқорики, буни сиз хаёлингизга ҳам келтира олмайсиз. Бу операцияда ОГПУнинг ҳам мамлакат ичидаги, ҳам хориждаги ҳамма кучлари ишга солинган эди. Сталин махфий полициясининг турли бўлимлари ўртасида ақл бовар қилмайдиган махфий ва ўта шафқатсиз жанг давом этди. Кўпинча бир қаватда йўлакнинг икки томонида жойлашган, нари борса, бир бинонинг ўзида ҳар хил қаватлардаги бўлимлар ўртасида жанг борарди. Бир бўлим иккинчи бўлимга ўз хуфияларини жойлаштиришга интилар, ходимларни оқларнинг контрразведкасига ёхуд Овруподаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотларга тутиб беришарди. Москвадан Парижгача бўладиган сон-саноқсиз талашувларда рақобатчилар аёвсиз равишда бир-бирини маҳв этарди, чегараларда ҳақиқий ва сохта туйнуклар бор эди, икки, уч ва ҳатто, тўрт хўжайинга ишлайдиган агентлар кўпайиб кетганди. Афтидан, ОГПУ раҳбариятининг ўзи бу ўйинда боши берк кўчага кириб қолган эди... Негаки, бу операциянинг биронта иштирокчиси 1937 йилдан омон чиқмади... Фақат иккита инглиз ва битта немис разведкачисигина «Трест» ниқоби остида НКВД тизимига суқилиб кириб олишга муваффақ бўлган эди. Улар қизиқарли хотиралар қолдирганлар.

Афтидан, «Трест»нинг бир нечта мақсади бўлган. Уларнинг ҳаммаси ҳам аён кўзга ташланиб турмайди, баъзиларини эса ҳозирча ифодалаб бериш ҳам қийин. Аммо мақсадлардан бири жуда аниқ — оқгвардиячиларнинг тилласини топиш, уларнинг молиявий манбаларини аниқлаш ва бу манбаларга «Трест» гуруҳини ҳам боғлаб қўйиш бўлган. Шунинг билан баробар тахминан 15 йил мобайнида Россия ва Оврупо банкларини талаган сўл эсэрларнинг олтинини қидириш ҳам давом этган. Деярли бир вақтнинг ўзида Борис Савинков ва генерал Кутеповлар ўғирлаб келинди. Шу вақтнинг ўзида ОГПУ агентлари бир француз — воситачи орқали Парижда хусусий банк сотиб олди, у жуда қисқа муддат ичида катта бўлиб кетди ва машхур «Евробанк»ка айланди. «Евробанк» Франция пойтахтидаги энг йирик хо-

рижий банк эди. Бу ердаги энг ғаройиб нарса шундаки, даставвал бу банкка рус муҳожирлари асос солишган эди ва оқларнинг аста-секин Москвадан кўчириб келтирган жамики олтинлари унинг жорий ҳисобида сақланарди.

Мамлакат ичкарасида ўтказилган тадбирларнинг довуруғи камроқ бўлса-да, лекин улар ҳам жуда жиддий ҳисобланарди. Ҳамон Ленин замонларидан қолган иштиёқлар таъсирида Россиянинг бадавлат музейларидаги бойликлар Фарбга кўчишда давом этган, лекин орадан кўп ўтмай бунга чек қўйилган. Бир мамлакатда социализм қуриш мумкинлиги ҳақидаги шиор ўртага ташлангандан кейин Сталиннинг сиёсати янада ўзгарувчан бўлиб қолди, аммо бу ўзгарувчанлик аҳолини талашнинг эски ленинча методларини янада мукамаллаштирди. Қуролли отрядлар хонадонларга бостириб кириб, олтин ва қимматбаҳо буюмларни излаб, ялпи тинтувлар ўтказадиган вақтлар аллақачон ўтмишга айланган эди. Отишмалару бақириб-чақиришлар билан ўтадиган бу ғавғолар энди кутилган натижани бермай қўйганди, чунки кўпчилик одамлар аллақачон шипшийдам қилиб шилиб бўлинган, агар мабодо биронтасида ҳали бирор-бир қимматбаҳо нарса қолган бўлса, улар жуда пухта яшириб қўйилган эди. Ҳар қанақа тинтув билан ерга қўмилган ёки деворлар ичига беркитилган бойликларни топиб олишнинг иложи бўлмасди. Иш бошқача тус олди – ҳаммаси жуда оддий ва бежирим қилинди. Ҳуқмдорлар мамлакатда миллионлаб одамларни гўрга тиққан даҳшатли очликни вужудга келтиргач, кўпгина шаҳарларда «Торгсин» («Савдо синдикати») деган магазинлар очишди. Унда макарон, ёғ, дон-дун дегандай баъзи бир озиқ-овқат маҳсулотларини бемалол сотиб олиш мумкин эди. Фақат бунинг учун олтин ёхуд чет эл валютаси тўлаш керак эди. Одамлар яшириб қўйган бойликларини ўзлари қазиб олиб келишар, бу ерда эса уларни ГПУ ходимлари кутиб олишиб, «бу тиллаларни ёки чет эл валюталарини қаердан олдингиз, ахир, уларни аллақачон ҳукуматга топшириш буюрилган эди-ку?» – деб сўроққа тутишарди. «Торгсин»га борган одамнинг уйида ўша куниеқ тинтув ўтказилар ва уй эгаси қамоққа олинарди. Лекин, рост, тиллалари ва валютасини ўз ихтиёри билан топширса, қамоқдан озод қилинарди.

Ана шу воқеаларнинг авж палласида узил-кесил НЭПнинг жанозасини ўқишди. Мамлакатнинг ҳамма йирик шаҳарларида «НЭПман»ларни ГПУга чақириб, уларга: «Жаноб-

лар! Сизлар қора кунимга яраб қолар деб тилла йиққансиз. Қора кунлар келди. Қани, топширинг уни давлатга!» — деб буюришган. Бу фармойиш юқори ташкилотларнинг кўзидан ўтган шекиллики, тарихга кириб қолибди. Баъзи бир нэпманлар аҳвол жиддийлигини кўриб, «тилла кетса кетсин, жон омон қолсин», деб бор-йўғларини топшириб қўя қолишган. Турли жойлардаги иккиланган одамларга ҳар хил йўл билан насиҳатлар қилинган. Баъзи бирларига, ҳатто, социализмнинг сиёсий иқтисодидан маърузалар ўқиб, уларни мамлакатлардаги ҳамма олтин қудратли социалистик давлатнинг қўлида жам бўлса, ҳар бир фуқаро бадавлатроқ, бақувватроқ ва эркинроқ яшайди, деб ўқитиришган. Бу маърузалар, албатта, турмаларда ўқилган. Лекин, барибир, яхши самара берган эмас. Кўпчилик социализм иқтисодий жиҳатдан маъқул тузум эканига ишонишни истамаган. Сўз билан ишонтиролмагач, иш билан ишонтирмоқчи бўлишган. Имкони бўлган жойларда шўрлик «НЭПман»ларни 60 градусгача иссиқ камераларда сақлашган, сув беришмаган. Бошқа жойларда тўпикқача сув чиқиб турадиган муздек камераларга тикиб қўйишган. Бундай мураккаб усулларни қўллашни билмаганлар ёки хоҳламаганлар эса, маҳбусларни жони чиққунича калтаклашган. Бойликларини асраб қолиб, ўлиб кетишга рози бўлганлар камдан-кам эди. Кўпчилик таслим бўлиб, янги иқтисодий шароит даврида тўплаган бор-будини топшириб қўя қолган. Аммо кўпинча фурсат бой берилган, чунки маҳбусларнинг қайсарлиги ГПУ ходимларида шубҳа уйғотган. Маҳбуслар бор-йўқларини охиригача топширган бўлсалар ҳам, буни исбот қилиб беролмас эдилар. Қийноқ методлари борган сари нозиклашиб борди ва тилла ирмоқчалар социализм хазинасини тўлдиришда давом этди.

ГПУ органларига Ленин томонидан қолдирилган васиятнома-қўлланмадаги «Совет тузумининг яширин душманлари» бўлимнинг 4- ва 5-моддаларига қуйидагилар киритилган эди: ҳамма собиқ ер эгалари, ҳамма собиқ савдогарлар, магазин ва дўконларнинг эгалари, саноат корхоналари ва устахоналарнинг ҳамма собиқ хўжайинлари, йирик ижарадорлар, бадавлат деҳқонлар. Социалистик давлатнинг бу табақаларига ҳам «нэпман»ларга ўхшаш муомала қилишди. Фақат уларга социализмнинг сиёсий иқтисодиётидан маъруза ўқишмади. «Э, бор-йўғимни 1918 йилдаёқ қоқиштириб олиб бўлишган», деган гапларга масхараомуз оҳангда

жавоб беришарди: «А, шунақами? Ҳаммасини қоқиштириб олишган денг? Ҳеч нарсани қолдиришмаганми? Йўғ-э! Бунчалик эмасдир. Бир эслаб кўринг. Бирор жойга кўмиб қўйганингиз бордир. Бирор қавакка тиқиб қўйганингиз чиқиб қолар. Эсингизда йўқми? Эсланг, эсланг! Ҳали вақт бор». Эслашарди-да, нобуд бўлишарди. Охиригача бардош берганлар ҳам нобуд бўларди. Сабаби, улар ҳалокатга маҳкум эдилар. Ҳалок бўлаётиб, давлатга бирон нарса топшириб кетишса, нур устига нур. Бошқаси билан кимнинг иши бор?

ГПУдаги сон-саноқсиз терговчилар ва тафтишчилар устидан ҳеч қандай назорат йўқ эди. Тортиб олинаётган бойликларнинг қанчаси уларнинг киссаларига кираётгани номаълум эди. Бу раҳбариятнинг асабига тегарди, аммо ГПУ ва илк НКВДнинг ҳамма шахсий ходимларини ўз тегирмонларидан ўтказишга қарор қилинган эди. Шунинг учун «нэпман»лар ва турли-туман собиқларнинг ишини олиб борган ходимларни алоҳида тергов қилишга қарор қилинди. «Сиз Сабаташниковнинг ишини олиб борган эдингиз. Қани, охир-оқибатда у қанча тилла ва валюта топширди? Балки кўпроқ топширгандир? Қани, эсла, аблаҳ!» Шундай деб тўппонча пешонага тиралади. Ҳаммасини аниқ эслашган. Усул жуда самарадор эди. Бекорга бу усулни 1917 йилдан бери чарҳлаб келишганми?

Бу ишларнинг гашти ҳам зўр эди-да! Лоақал подшо бойликлари билан боғлиқ ишни эсланг. Юровский Екатеринбургдан Москвага олиб келгани денгиздан бир томчи эди, холос. Император тушмагур, Тобольскда бўлган вақтида, соқчилар бошлиғи садоқатли полковник Кобилянский орқали, французларнинг зайтун ёғи солинадиган олти литрлик бир неча ўнлаб маъдан идишларида беҳисоб бойликни гум қилган экан. Бу хазинани Романовлар оиласи 300 йиллик салтанатлари даврида тўплаган эди. Полковник Кобилянскийни Хитойдан ўғирлаб келишди (кейинроқ уни Сибирнинг аллақаеридаги леспромхоздан топдик, деб ёлғон айта бошлашди. Гўё собиқ полковник у ерда ҳисобчими ё қоровул бўлибми ишлаган эмиш). Ана ўшанда иш бошланиб кетди-ку! Сибирнинг музлаган йўлларидаги қувла-қувлалар, тайга қаъридаги ташландиқ хуторлардаги отишмалар, Москвадан то энг олис, энг овлоқ жойларгача қама-қамалар! Қанча одам жанговар Қизил байроқ нишони олди, қанча одам пешонасидан ўқ еди. Полковникнинг ўзини қийнаб ўлдиришди, аммо француз-

ларнинг зайтун ёғи солинадиган идишдаги бойликлардан бор-йўғи бештаси топилди, холос. Ҳолбуки, идишлар 37 та эди. Қолганларини ҳануз излашади.

Бухоро амирининг олтини-чи? Хива хониники-чи? Боку банкининг олтинлари-чи? Мусовотчиларнинг олтини-чи? Нахичеван хонининг олмослари-чи? Санаган билан адо бўлмайди. Ҳаммасига Лениннинг қўли етиб улгурмаган экан. Уларга Сталиннинг қўли етди. Йиллаб ўтказилган терговлар, гувоҳлар ва терговчиларнинг сирли ўлимлари, аҳолиси бошдан-оёқ қириб ташланган қишлоқлар ва овуллар, қаёққа йўналгани маълум бўлмаган сирли карвонларни тўхтатиш мақсадида даралар устига самолётлардан сепилган заҳарли газлар, табиатнинг жамики қонунларига кўра шу дараларда жасадлари қолиб кетиши муқаррар бўлган юзлаб туялар ва одамларнинг сирли равишда гойиб бўлишлари...

Испаниядан олиб чиқилган олтин, Болтиқбўйида эса Бессарабияда босиб олинган бойликлар, Оврупо устига режалаштирилган юришда жамики Оврупо тилласини қўлга киритиш ниятлари... Минглаб махфий папкалар, ўн минглаб маълумотлар, ҳисоботлар, лойиҳалар... Жанговар орденлар ва исмсиз қабрлар, махсус инъомлар ва турманинг ёвғон шўрваси, Сталиннинг йўлбарсники сингари тарғил кўзлари ва Техрон зиндонлари. Одамни энтиктирувчи юзлаб романлар ва кинофильмлар учун сюжетлар...

Аммо бунга ўхшаш чиройли олди-қочдилар ўртоқ Сталиннинг оламшумул режаларини моддий жиҳатдан таъминлай олмас эди, албатта. Бу олди-қочдилар нима билан тугагини олдиндан айтиб бериш мушкул эди. Чиндан ҳам, Бухоро амирининг олтинлари изидан тоғлиқ қишлоқлар бўйлаб дарбадар изгисанг, натижа нима бўлишини ким айтиб бера олади? Бирон кулбада Бухоронинг уч-тўртта қизил тилласини топишадими-йўқми? Ёки айқаш-уйқаш тоғ сўқмоқларида адашиб қолган отрядни ёвуз арвоҳлар ютиб юборадими?

Ўртоқ Сталиннинг режалари шунга ўхшаган ҳодисаларга боғлиқ бўлиб қолиши мумкин эмас эди. Шунингдек, режаларнинг рўёбга чиқиши полковник Кобилянскийнинг терговга ёрдам беришига ё бермаслигига ҳам қараб қолмаслиги керак.

Эски замонларда Россия Сибирь конларидан йилига тахминан 30 тонна тилла оларди. Кўп йиллардан бери фой-

даланилгани учун эски конлардан путур кетган эди, алғов-далғов йилларида эса конлар бутунлай вайрон бўлди. Бундан ташқари эски кончининг ўзи ҳам бир қўлида милтиқ, бир қўлида чўкич билан янги давлат тизимига сира тўғри келмасди. Бунинг устига у ихтиёридаги олтин кумни ўққа ва мўйнага алмаштирар, ўзи бақувват ва эркин эди. Янги замонларда янги усуллар ҳам туғилди.

Аср бошида геологлар Колима дарёси ҳавзасида катта-катта олтин қатламларини топишди. Колима дарёси Ёкутистоннинг шарқи-шимолида Муз океанига қуйиларди. Бу кимсасиз ўлка мангу музлардан иборат бўлиб, дарёлар йилига 285 кун муздан халос бўлолмасди. Ибтидоий ҳолатдаги маҳаллий аҳоли эса кам сонли эди ва кўчманчилик қиларди. Улар, асосан, балиқчилик билан кун кўришар, ҳатто, буғучилик билан ҳам шуғулланишмасди. Чунки бу ерларнинг оғир шароитига буғулар ҳам дош беролмасди. Шунинг учун бу ерлар на чор ҳукуматининг, на хусусий тадбиркорларнинг эътиборини жалб қилди. Бундай шароитда айни ҳудуддаги конларни ишга солиш ўзини оқламайди деб қараларди. Умуман, бу ерда яшаш мумкинлигига ақл бовар қилмасди. Аммо большевиклар тарих майдонига кириб келганларидан кейин, улар ҳар қандай эртакни рўёбга чиқармоқлари керак-да!

1932 йилнинг ёзида 12000 маҳбус Магаданга олиб бориб ташланди. Улар Украинадан, Дондан, Россиянинг Марказий вилоятларидан йиғилган собиқ бадавлат деҳқонлар эди. Уларни ГПУнинг 2500 аскар икки юзта исковуч ит билан кўриқлаб келганди. Шунча одамни бу ерга олиб келишдан мақсад Колимада топилган олтин захираларини дарҳол ишга солиш эди. Бу операция кимнинг миясига келган-у, уни ким режалаштирган? Буни билмадиг-у, лекин маҳбуслар кўйлакчан, соқчилар гимнастёркада эдилар. Фақат итларгина иссиқ пўстинларга эга эдилар. Аммо бу ҳам уларни қутқариб қололмади. Кўққисдан сентябрда тушган совуқдан ҳамма қирилиб кетди. Биронта ҳам тирик жон қолмади, шу жумладан соқчилар ҳам, итлар ҳам нобуд бўлди. 1933 йилнинг ёзида Магаданга 32 минг маҳбус олиб келинди. Энди буларнинг уст-боши бир оз дуруст эди. Аммо қишдан ҳар элликтадан биттасигина омон чиқди. 1934 йилнинг ёзида яна 48 минг одам келди. 1934–1935 йил қишида яна ҳамма маҳбуслар қирилиб кетди, лекин соқчилар омон қолди. 1935 йилнинг ёзида 38 мингта одам олиб келинди. Социализм иқтисодиё-

тининг асоси айнан ана шунда эди. Одамзод беҳисоб сарфланаверади. У икки ойгина меҳнат қилса бас, шунинг ўзи унга сарфланган харажатни оқлайди. Шу одамлар қилган кулларча меҳнат сталинча иқтисодиётни олға силжитган асосий куч эди.

Олтин конлари ишламоқда ва маҳсулот бермоқда эди. Олтин чиқариш борасида Москвадан жуда қаттиқ режа бериларди, режани бажармаганлар шафқатсиз жазоланарди. Колимадаги қамоқлар тизими барча раҳбариятининг боши кундада эди. 1934 йилдаёқ олтин ишлаб чиқариш 1913 йилдаги даражага етди. 1936 йилда бу даражадан икки баравар ўтиб кетилди. Уруш бошланишига келганда олтин ишлаб чиқариш 250 тоннага етди. Бу вақт мобайнида фақат Колима конларининг ўзидагина 600 минг одам қирилиб кетди. Айниқса, урушдан аввалги тўрт йил жуда даҳшатли бўлди. Бу йилларда конларга оммавий тарзда шаҳар аҳолиси кела бошлади. Уларнинг конлардаги ҳаёти камдан-кам ҳолларда беш ҳафтадан ортиқ давом этар эди.

Шу билан бирга Красноярск ўлкасининг шимолида беҳисоб бойликлар топилди. 1935 йилда Норильск саралаш комбинатининг қурилиши бошланди. Норильск рудасига мамлакатда ҳам, хорижда ҳам эҳтиёж жуда катта эди. Уни ҳозирга қадар валютага пуллайдилар. Бу ерда ҳам ҳамма иш Колима усулида амалга оширилди. Маҳбуслар қай кийимда қамоққа олинган бўлса, шу кўйи кемаларга ортилиб, Дудинка портига келтириб ташланди. Бу ерда сентябрнинг бошидаёқ совуқ 45 градусга етади. Одамларни комбинатга ё сафлаб пиёда ҳайдаб келишарди, ё машҳур Дудинка-Норильск темир йўлидан очиқ вагонларга қалаб келтиришарди. Иш жойига маҳбусларнинг ўндан биригина етиб келарди. Қолганлар йўлда нобуд бўларди. Келганларнинг қўлига лом билан чўкич тутқазиларди-да, совуқда, аччиқ изғирин шамолда ўзлари учун ертўла қазиларга мажбур қилишарди. Эрталаб тонг отгунча қолганлар ҳам қирилиб кетарди. Ишни янги келганлар давом эттирарди. Аҳвол шу тарзда бениҳоя чўзилаверарди. Шундай бўлса-да, 1936 йилдаёқ Норильск рудасини орگان биринчи кемалар Оврупо портларида пайдо бўлди. Бу Сталинга бақувват валютада барқарор даромад келтира бошлади.

Ҳамма жойда аҳвол шундай эди. Одамлар миллионлаб ҳалок бўлмоқда эдилар. Бу ҳолат 1939 йилда Сталин

«СССРда, умуман олганда, социализм қуриб бўлинди», деб айтиши учун тўла асос берди. Сталин ҳар жиҳатдан мамнун бўлиши мумкин эди. У ўйлаб топган ва режалаштирган тузум бениқсон ишларди. Ҳар қадамда мўъжизалар яратиларди. Турмаларнинг зах хоналарида ўтирган ихтирочилар ва муҳандислар янги қурулларнинг лойиҳаларини яратмоқда эдилар. Бу ишлари учун улар мукофот тариқасида бемалол нон билан ярим стакан қаймоқ олишарди. Маҳбус Туполев янги, олисга учиш жиҳатидан тенги йўқ самолётлар ўйлаб топмоқда эди. У яратган самолётлар Шимолий Қутб орқали Америкага учиш боришга қобил эди. Маҳбус Рамзин жанговар кемалар учун янги қозонлар яратмоқда, маҳбус Королев эса келгусида фазога учадиган ракета техникаси устида иш олиб бормоқда эди. Улар ўз аҳволларидан мамнун эдилар, имтиёзларини қадрлар эдилар, чунки миллионлаб бошқа маҳбуслар шахталарда, конларда, олтин ювадиган жойларда бир луқма овқат учунгина меҳнат қилишарди. Бу луқма билан улар икки ҳафтадан ортиқ умр кўролмасдилар. Бу шўрликлар икки ҳафталик меҳнат қилиб, кейин ўлиб кетишлари аввалдан режалаштириб қўйилганини, ўринларига бошқа маҳбуслар келишини билмасдилар.

Қудрати беқиёс, сони беҳисоб армия юришга тайёргарлик кўрарди. Ўша пайтлардаги бир машҳур кўшиқда айтилганидек: «Ўртоқ Сталин бизни жангга йўллайди, биринчи маршал бизга бош бўлар!»

Ўртоқ Сталин ўз армиясига суқланиб қарар ва ундан ўлғудай кўрқарди. Сирасини айтганда, у армияни йўқ жойдан бор қилган ва бу армия ўзининг ҳам кулини соғуриши ҳеч гап эмасди. Баҳайбат ҳарбий саноат комплекси кун сайин қувватини ошириб, мамлакатни янги-янги қуруллар тизимига кўймоқда. Беқиёс бир тегирмон борган сари айланганини тезлатиб, йўлида учраган ҳамма нарсани, шу жумладан, ўзининг яратувчисини ҳам мажақлаб ташлашга қодир эди. Афсоналарда бир жодугар ҳақида ҳикоя қилинади — у бир тош жасадни тирилтириш учун унга беҳад ҳаётий қувват бахш этган ва беҳисоб олтин сарфлаган экан. Жодугар шу жасад ёрдамида бутун дунё устидан ҳукмрон бўлиб олмоқчи экан. Сталин ҳам худди ана шу жодугар каби ўз кўллари билан барпо этилган қудрат қаршисида қонуний ифтихор туйғуларини ҳис қиларди.

Партиянинг олтини билан халқ қонидан бино бўлган

уммон бирлашиб, бутун инсониятга таҳдид солувчи метин бир муштни яратди. Қай бир босқичда бу муштан Сталиннинг ўзи даҳшатга келди ва уни ўзи мажақлаб ташламоқчи бўлди. 1937 йилда Сталин мамлакатни қон денгизига ботириб, ҳарбий-саноат комплексининг ва кучланиб бораётган номенклатуранинг пўлат қучоқларидан халос бўлишга киришди. Маршаллар, армия қўмондонлари, корпус командирлари, дивизия командирлари, халқ комиссарлари, марказқўм аъзолари, вилоят қўмиталари, ўлка қўмиталари, район қўмиталари котибларининг бошлари сапчадек учди. Табиийки, улар билан бирга миллионлаб оддий одамларнинг ҳам ёстиғи қуриди. Сталин дostonлардаги паҳлавондек жанг қилди, аммо ундан фарқ қилароқ жангда ютқазди. Ўзи яратган қудратни мажақлашга кучи етмади. Олтин билан қоннинг қотишмаси ҳаддан зиёд мустаҳкам бўларкан. Партиянинг олтини билан халқнинг қони партия ичида, армияда, саноатда шундай бир енгилмас номенклатурани барпо этган эдики, уни битта бошини узиб ташласанг, ўрнига учта янгиси ўсиб чиқарди.

Аммо доҳий номенклатурани енга олмаган экан, номенклатура ҳам доҳийни енга олмасди. 1937 йил шуни кўрсатдики, ҳамма номенклатура тизимлари сиам эгизакларидек бир-бирига боғланиб кетган экан. Модомики, бир-бирини мажақлаб ташлашнинг имкони йўқ экан, номенклатуранинг аъёнлари билан унинг ижодкори Сталин ўртасидаги ўзаро муносабатни йўлга қўйиш керак эди. Бу алоқалар аллақачон жозибасини йўқотиб бўлган ва аппарат ходимларининг доҳийларига садоқатидан иборатгина эмас эди. Номенклатурани Сталин барпо этган эди, аммо Сталиннинг ўзини ҳам номенклатура бунёд қилган эди. Муайян муддатгача Сталин буни англаб етмади. Номенклатура Сталиннинг диктатураси учун ижтимоий таянч бўлди, аммо зolim грузинга муҳаббатни тўлиб-тошганидан, унга садоқати чексиз эканидан шундай бўлгани йўқ. Балки номенклатура шу йўл билан мамлакатда ўзининг коллектив диктатурасини ўрнатди. Номенклатура доҳийнинг буйруқларини жонини жабборга бериб адо этар экан, бу буйруқлар номенклатура манфаатларини кўзлаб бериляпти деб ҳисобларди. Албатта, Сталин зарур бўлиб қолса, улардан исталганини алоҳида олиб мажақлаб ташлаши, ҳайдаб солиши, тириклай ёндириб юбориши мумкин эди, аммо номенклатуранинг ҳамма қатламига қарши

чиқа олмасди. Буни у умрининг охиригача ҳам етарли англамай ўтди. Бу мустабид қалбан бунга қарши эди. Ҳамма нарса ҳам унинг хоҳиши ва иродасига бўйсунмаслигига у сира тан беролмас, шунинг учун вақт-вақти билан номенклатурага қарши янги урушлар очиб турарди. Аммо энди булар ортиқ уруш эмас, оддий хуружлар эди. Бу хуружларнинг ҳар бири номенклатурани янада кучлироқ, Сталинни эса янада ожизроқ қиларди. Истаса-истамаса, у номенклатура манфаатларини кўпроқ ўйлашга, унинг ҳоқимиятини мустаҳкамлаш, обрўсини ошириш, имтиёзларини кенгайтириш ҳақида ғам-хўрлик қилишга мажбур эди. Негаки, у ўз кўғирчоқлари қўлида ўйинчоқ эди, холос. Сталин бу кўғирчоқларнинг хоҳиш-иродасини бажарсагина, улар ҳам Сталиннинг хоҳиш-иродасига юрар эдилар.

Сталин яратган номенклатуранинг хоҳиш-иродаси эса, борган сари равшанроқ кўринмоқда эди. У бутун мамлакатда ўзининг мустаҳкам ҳукмронлигини таъмин этишни хоҳларди. Бу ҳукмронлик доҳийнинг инжиқликлари ёхуд ўзбошимчаликларига боғлиқ бўлиб қолмаслиги керак эди. Аксинча, доҳийнинг ўзи номенклатуранинг иродасини бажариши лозим эди. Доҳий бу вазифани бажарар экан, ҳеч қанақа мол-мулкка дахлдор бўлмаслиги керак эди, номенклатура аъзоларининг ҳаётига-ку чанг солиши мутлақо мумкин эмасди. Шундай ривоятлар бағрида Ленин сиймоси сақланиб келмоқда эди. У теварагидаги аъёнларнинг ҳар қандай гуноҳидан ўтар, шахсий бойиш ва коллектив фаровонлик йўлида қандай номаъқулчилик қилгилари келса, ҳаммасига йўл қўйиб берарди. У ҳақиқий доҳий эди. Номенклатура қаърида «партия ҳаётининг ленинча нормаларига қайтиш» истаги секин-аста пишиб келмоқда эди.

Сталин буни биларди. У қудрати авж нуқтага чиққанда элу юрт олдида Ленинни немис жосуси деб эълон қилиш ва унинг хотирасини янчиб, талқон қилиб юбориш хоҳишига тушиб қолди. Қамоққа олинган Фриц Платтен зарур кўрсатмаларни бериб ҳам бўлган эди, аммо энг сўнгги дақиқада Сталиннинг юраги бетламади. Нима қилганда ҳам «Сталин – бугунги Ленин!» эди-да. Сталин бутун умри давомида, қўлидан келганича, Ленин меросига қарши курашиб келди. «Ленин гвардияси»ни таг-туги билан юлиб ташлади. Лениннинг «барчанинг баробарлиги» ҳақидаги назариясидан юз ўгирди. Токи бирор одам бу тенгликни кутиб,

овора бўлмасин. Аксинча, шуни таъкидладики, «ҳар бир коммунист, агар у чин коммунист бўлса, шуни англамоғи керакки, истеъмом ва шахсий ҳаёт борасидаги тенглик майда буржуа унсурлари томонидан ўйлаб топилган бемаъни ва аянчли бир гап». Номенклатура оёқ устида туриб уни олқишлади. У Лениннинг бутун жаҳон миқёсида социализм қуриш мумкинлиги ҳақидаги қарашидан воз кечди, чунки номенклатура жаҳон пролетар инқилобига умид боғлаб бир марта чув тушганди, Троцкийча «узлуксиз инқилоб» ҳақидаги сафсаталар унинг энсасини қотирарди, шунинг учун у ўз ўрнида мустаҳкамроқ ўрнашиб олишни истар, ўз келажагини оқибати номаълум бўлган янги воқеаларга боғлаб қўйишни истамас эди. Улар «бир мамлакатда социализм қуриш мумкин» деган гапга муштоқ эдилар. Шунинг учун Сталиннинг бу гапини завқ-шавқ билан қарши олишди. Марксизм нуқтаи назаридан қараганда, Сталин формуласи уччига чиққан бемаънилик эди. Э, Маркс билан Ленин оғзига келганини қайтармай гапираверган-да. Бугун уларнинг гапларидан маъно қидириш кимга керак? Аммо шунга қарамай, синфсиз жамиятни капитализм уммони ўртасидаги ягона оролдай яратиш мумкин эмаслиги ҳам равшан эди.

Аммо Сталин номенклатураси янги формулани айюҳаннос солиб муборакбод қилди, чунки бу формула унинг ҳокимиятини «социализм» сўзи билан мунаввар қилиб берарди. Ўртоқ Сталиннинг социализмнинг бир мамлакатдаги ғалабаси «тўла бўлиши мумкин, лекин узил-кесил бўлмаслиги ҳам мумкин» деган гапи уларни заррача хижолатга солмади. СССРда социализм ғалабаси узил-кесил бўлмаслиги ҳақидаги тезисдан мақсад – қириб ташланаётган халқнинг кўнглида аллақандай носоғлом ва рўёбга чиқмайдиган умид уйғотиш эмас эди. Бу тезисдан фойдаланиб, «капитализмнинг қайта тикланиши» мумкинлигини пеш қилган ҳолда Сталиннинг ички, ҳарбий ва ташқи сиёсатларини асослаш назарда тутилган эди. СССРда социализмнинг тўла ғалаба қилгани ҳақидаги фикр эса тузумнинг барқарорлиги ва мустаҳкамлигини тан олишга хизмат қиларди.

Ана шу номенклатура Сталиннинг ҳар томонлама ғам-хўрликларини кўриб турган бўлса-да, аллақандай «ленинча нормалар»ни орзу қила бошлади.

Бўрига ҳар қанча тарбия берганинг билан...

Сталин уларнинг устига ўзининг қонсираган ити — Ежовни қўйиб юборди. «Темир нарком» ва унинг югурдаклари номенклатуранинг қонини роса тўйиб ичишди. Аммо ҳеч нарса чиқмади. Ежовни имида-жимида йўқ қилишди ва охирида шов-шувсиз отиб ташлашди. Аммо ҳаммага аён эдики, Ежовни алланечук тушуниб бўлмайдиган раҳмдиллик билан тугатишди. Бунақа кўнгилчанлик замонага мос келмас эди. На газеталарда уни қоралаб лаънатлашди, на умумхалқ йиғинларида «илоннинг боши янчиб ташлансин!» деган хитобу талабномалар бўлди, на ҳамма гуноҳини тан олган суд мажлислари ўтказилди, на капитализмни тиклашга урингани ҳақидаги одатий айбловлар айтилди, на отилгани ҳақида лоақал оддийгина ахборот босилди. (Унинг отилгани 1988 йилга келибгина маълум бўлди. У пайтларда эса Ежовнинг тақдири тўғрисида НКВД йўли билан иккита миш-миш тарқатилган эди. Буларнинг бирига кўра, у ақлдан озган ва жиннихонада кишанбанд аҳволда ўтирибди. Иккинчи миш-мишга қараганда эса, у кўкрагига «Мен — бўқман» деган ёзувни илганича, ўзини-ўзи осиб қўйган. Ўйлаб қараганда иккала миш-миш ҳам чакки эмас.)

Ҳали бу ҳам ҳолва — Ежовнинг яқин қариндошларидан бирортаси ҳам жазога тортилмади. Ўша даврдаги мавжуд тартибларга қиёс қилинса, бу жуда ғалати эди. Масалан, маршал Тухачевскийнинг нафақат қариндошлари, ҳатто ўйнашлари ҳам соғ қолган эмас. Уларнинг ҳаммаси қамоққа олинди ва нобуд қилинди. Ежовнинг қариндош-уруғлари эса Москвада бемалол яшаб юравердилар, «темир нарком»нинг акаси эса, ҳатто, урушдан кейин ҳам РСФСР маорифида вазир муовини бўлиб ишлаган эди.

Ежовнинг ўзики шу қадар тақаллуф билан гум қилингандан кейин унинг югурдаклари жабрланиш бир ёқда турсин, амал зинапояларидан кўтарилиб кетишди. Ежовнинг муовини Шкирятов хўжайини даф бўлиши биланоқ Марказқўмга аъзо қилиб сайланди ва Марказқўм қошидаги Партия назорати комиссияси раиси лавозимини эгаллади. Номенклатурага кирадиган бу амал жуда катта мансаб эди. Машҳур Вишинский ҳам иззат-икромга кўмиб юборилди — у Марказқўмга аъзо бўлди. Халқ Комиссарлари Совети Раисига муовин қилиб белгиланди ва СССР Ташқи Ишлар вазири бўлди. Бундан ташқари, у академик қилиб сайланди. Қонли фожиалар даврининг Молотов, Жданов, Каганович

каби арбоблари омон қолгани тўғрисида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади¹.

Шак-шубҳасиз, бу галаба эди, аммо у тўла ва узил-кесил эмасди. Мамлакат жуда теран иқтисодий ва сиёсий таназул ҳолатида эди. Таъминотдаги узилишлар ва узундан-узоқ навбатлар, ҳатто, Москвада ҳам тез-тез рўй бериб турарди. Фақат уруш йўлида ишлаётган саноат ўз думини ўзи тишлаб олган илонга ўхшарди ва у давлат иқтисодиётидан истисно қилинган эди. Ракеталарни лойиҳалашдан бошлаб олтин ишлаб чиқаришгача бўлган ҳамма қатламлардаги қуллар меҳнати мутлақо самарали эмас экан. Ўзларини зўр иқтисодчи деб ҳисоблаб юрган партия мафкурачилари буни кўриб, роса ҳанг-манг бўлиб қолишди. Мамлакатда тўлов дефицити борган сари кучайиб бормоқда эди. Бу жаҳаннам қаърига Сталиннинг теварагига тиканли сим ўралган империяси кулаб тушиши ҳеч гап эмасди. Бундан ҳам ёмони шунда эдики, доҳий билан унинг номенклатураси бир-биридан тўйиб кетгани, ҳатто, ташқаридан қараган одамга ҳам аён бўлиб қолган эди.

Аммо Сталин, яқиндагина ўзи ишонч ҳосил қилганидай, номенклатурани маҳв этишга қодир бўлмаса, номенклатура Ежов тўдасидан қолган баданидаги жароҳатларини ялаб-юлқаб, доҳийни алмаштиришга яна бир уриниб кўриши мумкин эди. Бу гал уриниш муваффақиятли чиқиши ҳеч гап эмасди. Россия империясининг қабри устида барпо этилган Сталин империяси биносининг сиртидаги сохта жимжамдор-улуғвор пардоз кўчиб, уқаланиб туша бошлаган эди.

¹ Сталиннинг вафотидан кейин одамларни оммавий қиришда маълуму машҳур бўлган Молотов ва Кагановични партиядан ўчириш учун Хрушчевга анча жон куйдиришга тўғри келди. Аммо партиядан қувилган Молотов бамайлихотир ҳамма имтиёзлардан фойдаланишда давом этди. У Грановский кўчасидаги ҳукумат уйида – жуда кенг-мўл квартирада истиқомат қилар, Марказий Қўмитанинг «Ўрмон бағрида» деган қўлинг ўргилсин санаториясида ҳордиқ чиқарар ва Ленин кутубхонасининг 1-сонли қироатхонасидан фойдаланарди. Бу қироатхона академиклар ва хорижий олимларга аталганди, ҳолбуки Молотов на академик, на олим эди. Яқинда маълум бўлдики, КПСС Марказқўмининг Ишлар бошқармаси то бизнинг кунларимизгача Сталин, Жданов, Берия ва кўпларнинг қариндош-уруғларига машиналардан, дала ҳовлилардан, махсус озиқ-овқат таъминотидан ва махсус хизматларнинг бошқа турларидан бемалол фойдаланишларига йўл қўйиб келган. Ҳолбуки, булар сиёсий мақсадларда элу юрт олдида жаллод ва қотил деб тан олинган эди. Номенклатура салтанатининг ўз қонунлари ва ўз анъаналари бор.

Унинг тагидан кўриниб қолган қинғир-қийшиқ ғишт қаторлари сочилиб кетай-сочилиб кетай деб турарди. Чунки бу ғиштларни теришда цемент аралашмаси эмас, инсонларнинг қони ишлатилганди. Уни сақлаб қолиш чорасини топиш керак эди. Яна Ленин услуби кўл келди — унга биноан сиёсий таназзуллар даврида, бирор янги талон бошланарди ва ҳамкорлар бу талондан илҳомланиб, доҳий атрофига бирлашардилар. Сталин умумоврупо миқёсида, кейинчалик эса бутун жаҳон миқёсида босқичма-босқич давом этадиган таназзул режасини ишлаб чиқди. Бу режа унинг назарида, албатта, ўнгидан келиши керак эди, чунки у ўз сиёсати ҳаракатга келтирадиган музёра кема сифатида ҳаддан зиёд эҳтиросга бериладиган ва ашаддий уришқоқ Адольф Гитлердан фойдаланишни кўнглига тугиб қўйганди. Пайдо бўлган истиқболни кўриб, Сталиннинг теварагидагилар лол қолишди.

Йирик Оврупо давлатлари ўзаро низолар ва ҳал қилиб бўлмайдиган зиддиятлар исканжасига тушиб қолишган эди. Улар силлалари қуриб, ўз-ўзларини маҳв этсалар, бу Сталин армияси учун заифлашган ва ҳимоясиз қолган Оврупога йўл очиб берарди. Бу эса империализм даврида урушларнинг муқаррарлиги ҳақидаги Лениннинг кароматини тасдиқлашга имкон берар ва шиддаткор ҳамда самарали ҳарбий ҳужум йўли билан «бутун жаҳон пролетар инқилоби»ни амалга оширишга далда берарди. Буни бўлар-бўлмас маркча-ленинча марказларсиз ҳам амалга оширса бўларди.

Истиқбол чиндан ҳам порлоқ эди. Аллақачон ўлиб бўлган ва кўланса ҳиди кўпдан бери бутун дунёга тарқала бошлаган мафкуравий ақидаларни тасдиқлашдан бошқа яна бир гўзал имконият пайдо бўларди: мамлакатдаги аҳволни анча барқарор қилиш, халқни янада лақиллатиш, ҳамини норози бўлиб нолиб юрадиган ҳамкорларни ўз теварагига жипслаштириш мумкин бўларди; оммавий қотилликлар ва қашшоқликлар уруш ҳисобига ўтказиб юбориларди, қулар меҳнатининг зарурлиги, ҳаддан зиёд қаттиқ қонунларнинг кераклиги асосланарди. Атлантика сари ғолибона юриш ўтмишдаги, ҳозирги ва бўлғуси жинойтлар учун жавобгарликдан анча-мунча халос этарди.

Ташқи сиёсат бобидаги ўтмишдаги жамики йўл-йўриқларни оёқ ости қилган Сталин давлат кемасини кескин буриб, Гитлерга яқинлашиш сиёсатини юрита бошлади. У Оврупо бўйлаб шахдам қадам ташлаётган фюрернинг орқаси-

дан сафга туриб олишни, ўз улушини қўлдан чиқармасликни, фурсати келганда эса, ўзининг беқиёс садоқати билан шеригининг ҳушёрлигини бўшаштириб, орқасидан пичоқ санчиб қолишни ният қилганди. Шундай қилса, унинг ўзини мажақлаб ташлаб, зўр ғалабаларининг самараларидан фойдаланиш мумкин бўларди, қонга ботган ва вайрон бўлган Оврупо ўлжага қоларди.

Яна номенклатуранинг шодлиги чексиз. Чунки у Ленин замонлариданоқ маънавий жиҳатдан бу нарсага тайёр бўлиб келган: Илоҳнинг ўзи (ёхуд тарихий ривожланишнинг марксча-ленинча қонунлари) уларнинг қисматини белгилаб берган. Бу қисматга кўра номенклатура бутун дунёни баҳайбат биродарлик қабристонини устига қурилган ҳудудсиз бир қамоқхонага айлантириб, унинг устидан ҳукмронлик қилиши керак.

Ўзининг илоҳий донолигига ва ҳаддан зиёд маккорлигига ишонган чаламулла доҳий мамлакатни шахдам қадамлар билан боши берк кўча томон олиб борарди. Бунинг оқибатида халқ шундай бир тузоққа илиндики, ҳозир ҳам шўрлик мамлакатимиз бўлак-бўлақларга бўлиниб кетиб, тузоқдан халос бўлолмай инграб ётибди.

Халқаро можароларнинг мураккаб тор кўчалари бўйлаб санқиб юрар экан, Сталин чин юракдан катта ишларни қилипман, деб ўйларди. Ҳолбуки, у бошқа қудратли ва фаол кучлар қўлида бир кўғирчоқ эди, холос. Бу кучларнинг гўдакликдаги «инга»сини Ленин адашиб ўлим олдидаги фиғон деб ўйлаган эди. Сталин ўзининг Гитлер билан олишуви аллақачон бошқа қудратли кучлар томонидан режалаштириб қўйилганини хаёлига ҳам келтиролмас эди. Бу кучлар ҳам жаҳонга хўжайинлик қилишни бош мақсад деб билар, фақат бу хўжайинлик иқтисодий хўжайинлик бўлиши керак эди. Иқтисодий ҳукмронлик усуллари қаршисида аввалги ҳарбий ва мафкуравий усулларнинг ҳаммаси эскириб, хира тортиб, самарадорлигини йўқотиб қўйганди.

Бу режа аввалига ҳарбий омилнинг иқтисодий омилдан устун бўлишини назарда тутарди, аммо секин-аста ҳарбий омил камайиб бориши, бора-бора ўрнини жуда кенг кўламдаги иқтисодий ҳужумга бўшатиб бериши керак эди. Режа тахминан юз йилга мўлжалланган бўлиб, Кўшма Штатлар билан Оврупони иқтисодий бирлаштиришни кўзда тутарди. Режага кўра, бошда Оврупо ва айниқса, Германия иқтисо-

дий жиҳатдан жуда заифлашмоғи керак эди, шундан кейингина янги намуналар асосида қайта тикланарди. Шу билан бирга режада мажбурий шарт сифатида Британия империясининг узил-кесил вайрон бўлиши ва жамики эскирган мустамлакачилик тузумининг емирилиши назарга олинганди. Россия масаласига келсак, Гитлер билан келажакда бўлғуси жангда Россияга ажратилган ролдан ташқари яна бир нарса назарда тутилган эди: Россия бутунлай яккаланиб қўйилиши керак эди. Кейин эса унинг уришқоқлиги зўрма-зўраки тарзда қўллаб-қувватланиб турилмоғи шарт. Шундай қилинса, «рус хавфи» қаршисида қолган дунё жипслашишга мажбур бўлади. Режа муаллифларининг ўйлашича, иқтисодий ва маданий жиҳатдан яккалаб қўйилган Россия бошқа дунёдан шу даражада орқада қолиб кетадики, эртамикечми (балки аср охирида) сўзсиз таслим бўлишга мажбур бўлади. Унга ҳарбий тазйиқ ўтказишга ҳожат қолмайди, чунки у иқтисодий истилога бардош беролмайди. Ўз-ўзидан аёнки, бунақа режада ҳодисаларнинг ҳақиқий ривожидagi ҳамма нарсани назарда тутиб бўлмайди. Уни ривожланиш жараёнида йўл-йўлакай тузатиб, аниқлаб бориш талаб этилади. Яна шуниси аёнки, Иосиф Виссарионович Сталиндек жўн ва чаласавод давлат арбоби бундай режа учун худди Гитлер каби кони топилдиқ эди.

Кимда-ким бизнинг русча тафаккуримиз қолипларидан келиб чиқиб, бу режа фақат бир нусхада мавжуд бўлган эди, унинг муқовасида махфийлиги тўғрисидаги ақл бовар қиладиган ва қилмайдиган муҳрлардан тангадек бўш жой қолмаганди, ўтган 60 йил мобайнида бу режа билан АҚШ Президентидан ёхуд «жухуд массонлар»нинг Улуғ Меъморидан пастроқ рутбадаги биронта одам таниша олмаган деб ўйласа, қаттиқ хато қилади. Бу режа ҳақида ҳозирга қадар Америка газеталари очиқ ва бамайлихотир ёзишади. Бу режани АҚШ конгрессининг бюджет комиссияси барпо этган. 1938 йилда бу комиссия мудофаа учун харажатларни кескин кўпайтириш имкониятларини муҳокама қилар экан, шундай хулосага келади: «Овруподаги ва Бутун Оврупо қитъасидаги вазият Кўшма Штатлар ҳукуматиға жаҳон таназзулининг даражасини ўз билганича бошқариб туришга ғоят ноёб имконият беради. Бунинг учун қуроли кучларга сарфланадиган харажатларни кескин кўпайтириш шарт эмас, солиқ тўловчиларнинг зиммасига ортиқча юк ортиш талаб

қилинмайди. Бунинг учун ҳукумат ўз ихтиёридаги молиявий маблағларни оқилона кўчириш тадорикини кўрса бас. Шундай иқтисодий истилони амалга оширмақ учун ихтиёримиздаги қуролли кучлар бемалол кифоя қилади».

Аммо бюджет комиссиясининг хулосасига «ишбилармонлар Америкаси» қўшилмади. «Уолл-стрит Жорнел» 1939 йил июлида таҳририят мақоласида шундай ёзганди: «Ҳар миллион долларни уч киши — битта денгизчи, битта учувчи ва битта солдат кўриқламоғи керак. Иқтисодий истило режаси ҳар қанча жозибадор бўлмасин, уни бир юзу йигирма минг кишилиқ кўғирчоқ армиямиз билан амалга оширамиз деб ўйлашнинг ўзи кулгилидир. Жаҳондаги ҳодисаларнинг шиддатли ривожини эса шундан далолат бермоқдаки, бу ҳодисалар кетидан улгуриб юрмоғимиз учун ихтиёримиздаги фурсат жуда кам. Доллар ҳар қанча шиддаткор бўлмасин, вақт ундан кўра шиддатлироқ...»

Ҳақиқатан ҳам вақт жуда тез ўтиб борарди. 1944 йилнинг сентябрида «Чикаго Геральд Трибун» газетаси мамнуният билан қайд қилди: «Бугун ўн минглаб кемаларимиз ва самолётларимиз кўп миллионли армиямизнинг фронтдаги шиддатли ҳужумини таъминлади. Бу фронт Нормандия, Африка ва Италиядан Филиппин ва Окинавагача бутун курраи заминни қамраб олади. Бугун биз кўлами ва маҳорат билан бажарилиши жиҳатидан шу пайтгача дунё кўрмаган ҳарбий операцияларнинг гувоҳи бўлиб турибмиз. Шундай фурсатда биз инсоният тарихидаги энг қудратли ва энг самарадор ҳарбий машинани қандай мақсадда барпо этганимизни англамоғимиз керак. 1911 йилдаёқ Президент Тафт «кемалар дипломатияси» «доллар дипломатиясига» йўлни бўшатиб бериб, ўтмишга чекин्याпти, деб огоҳлантирган эди». «Доллар бизнинг душманларимизни милтиғу замбараклардан кўра кўпроқ йиқитади ва шу билан бизнинг улуг республикамизга бутун дунёда ҳукмрон бўлишга йўл очади. Бунақа ҳукмронлик Наполеоннинг тушига ҳам кирган эмас. Ҳозир, Германия ва Япониянинг ҳалокати муқаррар бўлиб қолганида, баҳайбат Россия харобалар ичида қонга ботиб ётганида, биз комил ишонч билан: «Долларнинг ҳукмронлик фурсати келди», — деб айта оламиз» .

Бунга ўхшаш матн парчаларини беҳисоб келтириш мумкин. Мана сизга яна битта матн бўлаги. У «Крисчен сайенс монитар» газетасининг 1989 йил 15 август сонидан олин-

ган: «Совет Иттифоқига қарши улуг доллар ҳужуми муваффақият билан ривожланиб бормоқда. 30 мингта ядроли ракета ва техника жиҳатидан бекаму кўст қуролланган дунёдаги энг катта армия тўсиқ билмайдиган доллардан ўз мамлакатининг ҳудудини ҳимоя қила олмади. Доллар рус саноатининг ярмини маҳв этиб бўлди, коммунистик мафкурага зарба берди ва совет жамиятини ичдан емирди. СССРнинг ортиқ қаршилиқ кўрсатишга ҳоли қолмади ва мутахассислар яқин икки-уч йил ичида унинг бутунлай емирилажагини айтишмоқда... Биз эса ўша президент Тафт қоралаб берган, президент Рузвельт жилолаб охирига етказган ва ҳамма Америка президентлари мунтазам амалга оширган улуг режамизга яна бир карра тан бермоғимиз керак. Бу режа юз йилга мўлжалланган эди, биз эса уни эллик йилда амалга оширдик».

Москвадагиларнинг бундан хабари бормиди? Ҳа, албатта. Аммо унга ҳеч қанча аҳамият бермай, кулиб қўя қолишганмиди? Йўқ, унақа бўлган эмас. Аксинча, америкаликларнинг бу кирдикорларига жуда жиддий қарашган, лекин етарли тушунишган эмас. Сталин Маршалл режасидан қанақа даҳшат билан юз ўгирганини эсланг. «Совуқ уруш»нинг авж палласида биз Қўшма Штатлардан ҳам кўпроқ «Уолл-стрит» корчалонларига қарши курашганимизни эсланг. Ўша пайтлардаги совет газеталарини варақлаб кўрсак, амин бўламизки, айни «Уолл-стрит» бутун дунёда ҳўжайин бўлишга ва ҳамма жаҳон халқларини ўзига бўйсундиришга ҳаракат қилган. Сталин жаҳон иқтисодиёти борасидаги чаламуллалигига қарамасдан хатарни яхши англаган ва бор кучи билан унга қарши курашишга интилган. Аммо Бисмарк айтганидек, сиёсатдаги хатолар сил касаллигига ўхшайди — даволаб бўладиган пайтда улар ҳали сезилмайди, юзага чиқиб сезиладиган бўлганида даволаб бўлмайди.

Сталин ўзининг ҳисоб-китобларида бутунлай чалкашиб кетди. Нафақат бўлғуси душманлари, балки бўлғуси иттифоқчилари ҳам уни ёлғон ахборотларга кўмиб ташлади. Калавасининг учини йўқотиб қўйган Сталин мамлакатни кўққисдан қилинган ҳужумга тутиб берди ва яна бир карра уни бутунлай маҳв қилишга сал қолди. Қисқа бир муддат ичида бу шўрлик мамлакат бошига шунча фалокатлар ёғилди. Ҳаммаёқни куйдириб жизгинақ қилувчи немис ҳужуми Москвага, Волгага, Кавказга етиб борди, унинг ўрнига

бошланган қарши ҳужум ҳам ҳамма нарсани куйдириб жизгинак қилишда немис ҳужумидан қолишгани йўқ. Таланган, вайрон қилинган, яраларидан қони сирқиб турган оч мамлакат устидан баҳайбат тақдир тоши яна бир марта эзгилаб ўтди.

26 миллион одам қурбон бўлди, минглаб шаҳарлар ер билан яксон қилинди, қанчадан-қанча қишлоқларнинг кули кўкка совурилди, ўн минглаб саноат корхоналари йўқ қилинди, ҳудудсиз, бепоеън қишлоқ хўжалик районлари кимсасиз хувиллаб қолди, юз минглаб километр темир йўл мажақлаб ташланди. Бевосита етказилган моддий зарар 2 триллион 500 миллиард сўмни ташкил қилади, ҳарбий харажатларга олтин ҳисобида 3 триллион сўм сарфланган. Миллионлаб одамлар майиб, бошпанасиз, муҳожир бўлиб қолган. Навбатдаги миллий ҳалокат учун Рейхстаг устига қўндирилган Ғалаба байроғидан ва Шарқий Оврупо мамлакатларининг босиб олинганидан жиндай тасалли топиш мумкин эди, аммо булар ҳам янги-янги муаммоларни туғдирди. Улар ҳал қилиш қийин бўлган янада даҳшатлироқ жумбоқлар эди¹.

¹ Германиянинг Совет Иттифоқига ҳужуми билан боғлиқ қуйидаги воқеа эътиборга лойиқ. Жамики олтин, платина ва қимматбаҳо тошларни давлат кўлида тўплаш ҳақидаги Сталин томонидан кўйилган вазифа ғайрат билан бажарилмоқда эди. Қидиришлар журрофияси борган сари кенгайиб борарди. Агар Россиянинг ўзида ва Украинада бирон тилла соатми ёки тилла тишларни топиш илинжида 30-йилларнинг ўртасига келганда, ҳамма гўрлар ва қабрлар қайта қазилиб, титкилаб кўрилиб бўлинган бўлса, Ўрта Осиё республикалари ҳудудларида бунга ўхшаш тадбирлар вақти-соати келгунча ўтказилмаган эди. Шариат қонунларига кўра қабристонларни оёқ ости қилиш, сағаналарни таҳқирлаш энг оғир жиноят саналарди. Ўрта Осиёда 20-йилларнинг бошидаёқ ловиллаб ёнган озодлик уруши ҳеч тўхтамай давом этиб тургани ва 1939 йилга келибгина бостирилгани учун Сталинни ҳам, унинг жойлардаги малайларини ҳам маҳаллий аҳолининг ғазабини қўзитмаслик учун ортиқча баҳона-ю сабаблар бермаслик кераклигига ақллари етди. Кейинроқ эса Ўрта Осиёдаги муқаддас қадамжоларга ҳам навбат етиб келди. Номенклатуранинг очофат нигоҳини, айниқса Самарқанддаги Амир Темурнинг улугвор ва гўзал сағанаси жалб қилар эди.

Ривоятларга кўра, улуг жаҳонгир Амир Темур ўз юришлари давомида беҳисоб хазиналарни қўлга киритган. Архив ҳужжатлари ҳам буни тасдиқлайди. Эмишки, Соҳибқирон уларнинг кўп қисмини ўзи билан сағанага кўшиб кўмишни буюрган. 1941 йилнинг май ойида Москва НКВДсининг катта отряди Ленинград Эрмитажининг мутахассис ходимлари ҳамроҳлигида сағанани очиб кўриш учун Самарқандга келган.

Гитлернинг СССРга қўққисдан ҳужум қилиши гангиб қолган Сталинни Кўшма Штатлар ва Англия кучоғига ташланишга мажбур қилди. Улар «Гитлерга қарши иттифоқчилар коалицияси»ни тузишганди. Бу ният аввалдан бўлган эди, фақат унга Сталиннинг алоқаси йўқ эди¹. Россиянинг

Ёдгорликнинг шайхи саксон ёшли Масъуд Алаев даҳшатга тушиб, келгиндиларга 1405 йилда, яъни Соҳибқирон Темур вафот этган йили сағанага ўйиб ёзилган қадимий ёзувни кўрсатган. Бу ёзувда кимда-ким қудратли ҳукмдорнинг руҳини безовта қилишга журъат этиб, сағанани очадиган бўлса, ўз мамлакатининг бошига қонли уруш балосини келтиради деб огоҳлантирилган экан. Ҳар эҳтимолга қарши, балога қолмаслик учун бу тўғрида Москвага хабар қилишади. У ердан дарҳол буйруқ берилади: ёлгон овозалар ва ваҳима гаплар тарқатгани учун Алаев қамоққа олинсин ва сағана зудлик билан очилсин. 1941 йил 19 июнь куни Темур қабри устига қўйилган яшил нефрит тош кўтарилади. Бу тўғрида ТАСС ахбороти бутун дунёга жар солади. Ахборотда истеҳзо билан айтилган шундай гаплар ҳам бор: «Ҳозирга қадар яшаб келган ривоятда айтилишича, сағана ичидан қирон келтирувчи даҳшатли уруш арвоҳлари яшар эмиш. Уларни эркинликка чиқариб юбориш мумкин эмас» эмиш. Бу ахборотни жуда кўп газеталар эълон қилган эди. Шу жумладан, «Ленинградская правда» газетаси ҳам 1941 йил 21 июнь сонидан уни босган. Бу ривоятнинг тўғри чиқиб қолгани галати. Ҳарҳолда, олтин излаб юрганда ҳамма вақт эҳтиёт бўлиш ва меъеридан чиқмаслик керак. Аммо ўрганган кўнгил ўртанса қўймас деган гап бор...

¹ 1941 йилнинг майида Америка шаҳри Сан-Диегода ҳарбий денгиз қурилиши масалаларига бағишланган семинар бўлди. Семинар АҚШ флоти буюртмалари билан боғлиқ йирик концернларнинг раҳбарлари томонидан уюштирилган эди. Бу семинарда Тинч океан флоти қўмондонни лавозимини яқиндагина тарк этган адмирал Ричардсон катта маъруза қилди. Расман маърузанинг мавзуи флотнинг ҳарбий денгиз базалари тизимини тезроқ замонавийлаштириш зарурлиги ҳақида бўлиши керак эди. Аммо бунинг ўрнига адмирал халқаро аҳвол ҳақида маъруза қилди. У заррача шак-шубҳага бормай, яқин ўртада Гитлер билан Сталин ўртасида олишув бошланишини маълум қилди, кейин адмирал Ричардсон келгусида воқеалар қандай ривожланишини назарий таҳлил қилди. «Шубҳа йўқки, — деди у, — кимки биринчи бўлиб ҳужум бошласа, ўша йирик муваффақиятларга эришади, чунки Вермахт ҳам, Қизил Армия ҳам яшин тезлигидаги уруш ғояси асосида ўргатилган. Мудофаа жангларини улар ёқтириш бир ёқда турсин, умуман, билмайди. Бундан иккита савол келиб чиқади: бизнинг режаларимизга қай бири кўпроқ мувофиқ келаркин — биринчи юришни Гитлер қилгани тузукми ёхуд уни мистер Сталин бошлаб бергани маъқулми?.. Масала жуда осон ҳал бўлади. Оврупо харитасига бир нигоҳ ташласангиз кифоя — амин бўласизки, агар Сталин қўққисдан ўзининг 200 дивизиясини ва 10 минг танкини (адмирал Сталиннинг кучларини анча камайтириб айтган — И. Б.) Гитлернинг устига ташласа, Вермахт мажақлаб ташланади ва ордан икки ой ўтар-ўтмас Сталиннинг армияси Канал бўйларида ва Жабалитариқ соҳилларида бўлади. Агар борди-ю, Гитлер олдин бошласа, икки ойдан сўнг

бепоён кенгликлариди Вермахт билан Қизил Армия қисмлари ўртасидаги узлуксиз қонли жангларда бир-бирининг таъзирини бериш билан банд экан, Қўшма Штатлар Перл-Харборда ўзининг эскирган линкорларини япон бомбаларига рўпара қилиб, осонгина Иккинчи жаҳон урушига қўшилиб олдилар ва бу урушда ўзларининг жаҳоншумул режаларини назарда тутган ҳолда ўзлари ишлаб чиққан сценарийга мос тарзда жанг қила бошладилар.

Албатта, шуни унутиш керак эмаски, урушда ҳам, сиёсатда ҳам ҳали ҳеч ким ҳеч қачон ўйлаган режаларини, ҳатто, энг қулай шароит мавжуд бўлганда ҳам юз фоиз амалга оширолган эмас. Америкаликлар ҳам бунга муваффақ бўлолмадилар. Аммо улар ўйлаган ниятларини тахминан 60 фоизини амалга оширдилар. Британия империяси ниҳоясига етди — Американинг ҳарбий қуввати қаршисида у қулади. Япон империяси чок-чокидан сўкилиб кетди ва кўп ўтмай у ҳам ҳаётдан кўз юмди. Орадан кўп ўтмай Франция империяси ҳам барҳам топди. Таҳликага тушган, силласи қуриган Оврупо гўё бемор боладек, қўрқувдан дағ-дағ қалтираб, қудратли Американинг пинжиги суқилди. Оврупо океан ортидаги улуг республика тимсолида ўзининг тезгина ўнгланиши ва келгусидаги хавфсизлигига кафил бўла оладиган ягона давлатни кўрган эди. Тинч, Атлантик ва Ҳинд океанларининг бепоён ҳудудларида Америка флоти ҳамма нарсани ўз назоратига олганди. Оврупода, Африкада ва Осиёда Америка армияси жуда катта ҳудудларни истило этганди. Ҳамма қитъалардаги ҳарбий базалар бўғма илоннинг ҳалқаларидек

унинг қўшини қаерда бўлиши ёлғиз Худонинг ўзига маълум, чунки унинг Россия кенгликлариди чуваланиб қолиши муқаррар. Унда Гитлерни ўз мамлакатидан ҳайдаб чиқариш учун Сталин жуда кўп вақт сарфлашга мажбур бўлади. Воқеаларнинг бундай ривожини натижасида урушдаги ташаббус Гитлернинг ҳам, Сталиннинг ҳам қўлидан кетади ва муқаррар тарзда бошқа эркинроқ ва фаолроқ кучнинг қўлига ўтади. Руслар билан немислар ўзаро олишиб ҳоригач, бутун дунёнинг аҳволи ана шу учинчи кучга қараб қолади. Шундай бўлгач, жаноблар, биринчи юриш қилиш ҳуқуқини Гитлерга берайлик». Бу вақтга келганда адмирал хусусий шахс эди, шунинг учун нимани хоҳласа гапирарди. Аммо семинарда иштирок этган Ҳарбий Денгиз кучлари министри Нокс ўз нутқининг бошида шундай деган: «Адмирал Ричардсон бизлар («бизлар» дегани ким бўлсайкин? Рузвельт ҳукуматими? — *И. Б.*) дунёдаги ҳодисаларнинг кейинги ривожидан нималар кутаётганимизни жуда аниқ қилиб баён этиб берди».

Шундай қилиб, Гитлер биринчи бўлиб бошлади.

бутун курраи заминни ўраб олганди. Буларнинг ҳаммасига бор-йўғи 400 минг кишини қурбон бериб ва атиги 535 миллиард доллар харжлаб эришилган эди. Қулаган ва емирилган империялар, ер юзидан супуриб ташланган мамлакатлар ва вайрон бўлган шаҳарлар ўрнида пайдо бўлган бўшлиққа эса доллар ёпирилиб кирди. Доллар урушнинг қонли яраларига малҳам бўлиб, бутун жаҳон миқёсида тўла хўжайинликка эришиш йўлидаги навбатдаги қадамга мустаҳкам замин яратди. Эришилган муваффақиятларнинг барқарорлиги учун кафолат сифатида урушнинг сўнггида Хиросима ва Нагасаки устига ташланган атом бомбаларининг тутуни кўкка ўрлади.

Агар урушда берилган даҳшатли талафотларни ва яна бир марта илдизларигача хароб бўлган мамлакатни ҳисобга олмаганда, Сталин ўзининг уруш арафасидаги режаларини камида эллик фоизга бажардим деб ҳисоблаш учун ҳамма асосга эга эди. Германиянинг нақд ярми, Польша, Чехословакия, Венгрия, Руминия, Югославия, Кореянинг шимолий қисми нафақат совет қўшинлари томонидан босиб олинди, советларнинг таъсир доираси сифатида Потсдам конференцияси қарорлари билан ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилди ҳам. Фурсатни бой бермай, у ерларда коммунистик тартиблар ўрнатилди. Бу давлатларнинг бошига Сталин уруш арафасидаги тозалашларда омон қолган ёхуд ҳамма халқлар доҳийси томонидан зарур пайтда иш бериб қолади деган мақсадда атайин сақлаб келинган эски байналмилалчиларни қўйди.

Шарқий Оврупони Сталиннинг қўлига тутқазар экан, америкаликлар ўша вақтдаёқ унга аста ҳаракат қилувчи мина сифатида қарашган эди. У портлагач, Совет Иттифоқини ҳам кунпаякун қилмоғи керак эди. Бу навбатдаги пухта ўйланган тадбир эди.

Аммо Иосиф Виссарионович ҳаддан зиёд ўзига бино қўйган иттифоқчиларни кутилмаган совға билан ҳанг-манг қилди — коммунистлар Хитойда ҳокимиятни қўлга олди, бу эса Сталин байроғи остига беҳисоб одам тўплаш деган сўз эди. Бу ҳам майли-я, Пекиндан коммунистик иллат шитоб билан аввал Жанубий-шарқий Осиёга, кейин эса ундан ҳам нари — Ҳиндистон, Яқин Шарқ мамлакатлари ва Америкага тарқала бошлади. Эронда, Туркияда, Грецияда коммунистик ғалаёнлар бошланди. Бу америкаликлар учун

кутилмаган ҳол эди. Сталиннинг қўлида вақтинча ядро қуролининг йўқлигигина америкаликларга бу мамлакатлардаги аҳволни барқарорлаштириш имконини берди ва Қизил Армияни Шимолий Эрондан чиқиб кетишга мажбур қилди.

Аммо улар шу ишлар билан машғул бўлиб туришганида, коммунистлар Албанияда ҳокимиятни эгаллашди. Шу билан Болқоннинг кўп қисмидаги ҳокимият Сталин қўлига ўтди ва унга Ўрта денгизга чиқишга йўл очилди. Уруш вақтида оламшумул ҳужум операциялари ўтказиб мазахўрак бўлиб қолган Америка генераллари оғизларидан кўпик сачратиб, ҳукуматларига СССРнинг «жиловини тортиб қўйиш» зарурлигини исбот қила бошладилар. Ҳозирча атом қуроли фақат Америкада бор, шундай экан, уни дарҳол СССРга қарши қўлламоқ керак. Президент Труменга батафсил ишлаб чиқилган режани пешкаш қилишди. Унда СССР ҳудудидаги атом бомбаси ташланиши керак бўлган шаҳарлар қайд қилинган, Иттифоқнинг ўзи эса босиб олиниши шарт бўлган бўлақларга бўлинган эди. Ҳар қандай мамлакатда генераллар шундай бир қудрат касб этадики, улар билан ҳисоблашмаслик мумкин бўлмай қолади ва уларнинг тазйиқини тўхтатиш жуда қийин кечади. Аммо бу гал генераллар талаб қилаётган нарса аввалдан ишлаб қўйилган «доллар ҳужуми» режасига жуда хилоф эди, шунинг учун Сталинга разведка йўли билан атом қуролининг сирини етказиб, генералларнинг попугини бир оз пасайтириб қўйишга тўғри келди¹. Дунё бир томонга оғиб кетмаслиги учун тарозининг шайини ҳамма вақт барабар тутмоқ керак.

Аммо Америка генераллари ҳамма муаммоларни стратегик операциялар ёрдамида ҳал қилишга иштиёқманд бўлиб қолган эканлар. Сталин ҳам 1945 йилга келиб жуда катта қудрат касб этган ҳарбий машинасига роса маҳлиё эди. Ста-

¹ Атом қуроли теварагидаги жосуслик можароси жуда қоронғи. Ҳозир маълумки, атом сирларини излаган совет жосусларининг ҳаммаси америкаликларга ошкор бўлган экан, уларнинг иши нима билан тугашини кутиб, анчагача ҳеч кимга тегмаган эканлар. Фақат СССР ўзида атом бомбаси бор экани ҳақида расмий ахборот эълон қилингандан кейингина кутилмаганда деярли ҳаммаларини қамоққа олишган. Машҳур Абелнинг гуруҳи бошдан-оёқ ФРБ ва ҳарбий контрразведка ходимларидан иборат бўлган. Улар Абелнинг алоқачилари бўлиб ишлаб, атом қуролининг ҳамма сирларини СССРга маълум қилишган. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, демак бунга ўхшаган қарор жуда юқори доираларда қабул қилинган.

лин ҳеч қачон армияда хизмат қилган эмасди — 1915 йилда тиббий комиссия уни «ярамайди»га чиқарган эди. Аммо у ўзининг ҳарбий фаолиятини бир йўла маршалликдан бошлади ва икки-уч йил ўтмай Франко ва Чан-Кай Ши каби генералиссимус бўлиб олди. Урушдан у 30-йиллардаги, яъни ўзининг машҳур Оврупо устига юришини тайёрлаётган кезларига қараганда янада баттарроқ жангари бўлиб чиқди. «Биз ҳарбий одамлармиз, — деди у фельдмаршал Монгомерининг елкасига қоқиб, — ҳарбий одамлар сифатида бир-биримизни яхши тушунамиз».

Кўпчилик Сталин урушдан кейин ашаддий уришқоқ бўлиб қолган деб ўйлайди. Кунларнинг бирида Гарриман унга «Овруподаги энг қудратли давлат Ватикандир» деган экан, Сталин истеҳзо билан жилмайиб ундан сўрабди: «Ватиканнинг қанча танк дивизияси бор?» Шундай бир таассурот туғилгандики, бутун дунёга ҳукмдор бўлиш дардига йўлиққан Сталин чиндан ҳам мамлакатларнинг қуввати ва таъсирини фақат танклар-у бошқа қурол миқдори билан ҳисобларди.

Аммо бу унча тўғри эмас эди.

Уруш, унинг дастлабки икки йилида муттасил ҳарбий ҳалокатни кутиб яшаш, Черчилл, Рузвельт ва Оврупо ҳам Американинг бошқа давлат арбоблари, саркардалари билан мулоқот Сталинни жуда ўзгартириб юборган эди. Шу туфайли у уруш арафаларида мутлақо ақли етмаган кўпгина нарсаларни тушуниш имконига эга бўлди.

Урушга қадар Сталин ҳақиқатан ҳам ҳамма нарсани ҳарбий кучларнинг қудрати билан ўлчарди. Ривоятларга кўра, Ричард III тахтга даъвогар рақибларининг шакл-шамойилини мумдан ясар экан-да, уларни ўлдириб, бирин-бирин ўчоққа улоқтириб, шундан ҳузурланар экан. Сталин ҳам ана шу Ричардга ўхшаб ўзининг шакл-шамойилини борган сари тахтга яқинроқ сураб экан, уруш арафаларида ўзи эмас, бошқалар томонидан мажақланган поляк, француз, голланд, бельгия, норвег, югослав, грек каби Оврупо армияларини «ўчоққа қалаб» ҳузурланган. Мана, Оврупода немисникидан бошқа ҳеч қандай армия қолмади. Уни бир ёқли қилса бас — бутун Оврупо дум берган қовундай унинг қўлига ўтади-қўяди. Унинг назарида инглиз армиясини эътиборга олмаса ҳам бўлаверади. Америка армиясини ҳам. Негаки, инглизлар билан америкаликлар ўзларининг линкор-пинкорлари билан унинг режаларига ҳалал беролмайди.

Аммо бундай бўлиб чиқмади.

Бирор самара чиқадигандай бўлганда эса унинг қарши-сида ўн беш миллионли Америка армияси намоён бўлди. У жуда яхши тайёргарлик кўрган, қорни тўқ, усти бут, навқирон, яна бунинг устига атом бомбаси ҳам бор...

Энг муҳими эса бу армиянинг ихтиёрида бениҳоя қудратли доллар қуроли бор эди. Бу қурол билан Сталиннинг хароб бўлиб ётган қашшоқ империясини бир зумда илинтириш мумкин эди. Сталин буни жуда яхши тушунарди. Шақир-шуқур билан темир парда орага тушди. У мамлакатни ташқи дунёдан ажратди-қўйди, айна чоқда совет бозорининг бокиралигини сақлаб, бу ерга доллар кириб келишининг олдини олди. Қай бир миқдорда валюта ёхуд тилла тангалар сақлашни аҳолига ман қиладиган яна бир тўп фармонлар чиқди. Дунёдаги энг қудратли ва энг бадавлат давлатга қарши беқиёс кураш бошланмоқда эди. «Доллар» режасидан хабардор бўлгани учун ва эҳтимолки, масаланинг баъзи бир соф молиявий нозик томонларига ақли етмаган Сталин ўткир зеҳни билан шуни тушундики, нима қилиб бўлса-да, Фарбни имкони бор қадар кўпроқ долларини беҳуда совуришга мажбур этиш керак. Шундагина қудратли валюта тўлқинининг темир парда орқали ёриб ўтишини йўққа чиқариш, СССРга тазйиқни бўшаштириш ва шу билан вақтдан ютиш мумкин бўлади.

Сталин атом қуралини қўлга киритишга улгуриб-улгурмай Кореяда урушни бошлаб юборди, бу машмаша Шимоллий Кореянинг ҳалокати билан тугаши сезилиб қолганда эса, урушга миллионлаб хитойликларни жалб қилди. Хитойликлар америкаликларни кўп талафот беришга мажбур қилишди. Улар Жанубий Кореянинг мустақиллигини сақлаб қолишга муваффақ бўлишди. Улар ҳар доимдагидек урушда ўз душманларидан кўра юз баравар камроқ қурбон беришди, аммо юз баравар кўпроқ пул сарфлашди. Москва худди шундай бўлиши режалаштирилган эди.

Бироқ, Москва Корея машмашасига АҚШга қараганда анча кам пул харжлаган бўлса, урушдан кейинги харажатлар ақл бовар қилмайдиган даражада кўпайиб бораётган эди. Марказий Оврупода жуда катта армиялар юзма-юз туришар, улар узлуксиз равишда замонавий аслаҳалар билан қуролланиб борарди. Қўрқувдан даҳшатга тушган Оврупо Америка теварагида бирлашиб, НАТО деган мудофаа ит-

тифоқини тузди. Бунга жавобан Сталин ҳукмидаги Шарқий Оврупо мамлакатларини Варшава шартномасига бирлаштирди. Бунақа вазият Оврупода вақт-вақти билан таназзуллар туғдириб турарди. Айниқса, Сталин кайфияти бузуқ пайтларда Фарбнинг жанговар тайёргарлигини синаб кўриш мақсадида кутилмаганда «яна бир марта Фарбий Берлинни қамал қиламиз» деганга ўхшаш гапни айтиб қолса, бу ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юборар эди. Совет кўшинлари ишғол қилиб турган жойда ҳаво кўприги орқали Америка самолётлари гувиллаб ўта бошлар, чегарада турган танклар таҳдид билан замбаракларини мўлжалга тўғрилай бошлар, бомбардимончи ва қирувчи самолётлар моторларини қизитишга киришар, минглаб тўплар устидан ниқобловчи филофлар олиб ташланарди. Лекин ҳеч ким ўт очмас эди. Ҳамманинг хаёлида Хиросима ва Нагасаки руҳи ҳоким эди.

Бироқ бунга бениҳоя катта харажат сарфланарди.

Гарчи Совет Иттифоқида одатдагидек пул ҳалокатли бир тарзда камчил бўлса-да, Сталин бу оламшумул низода ташаббусни ўз кўлига олишни ўйлай бошлаган эди. Бунинг иккита йўли бор эди. Биринчи йўли – душман устидан жуда катта ҳарбий устунликка эришиш. Иккинчиси эса – эски ленинча усулларни кўллаган ҳолда душманни ичидан кулатиш. Бунинг учун ошкора, ярим ошкора ва яширин коммунистик партиядан қурол сифатида фойдаланиш керак. Улар ҳар гал Москвага зарур бўлганда, Фарб дунёсида ижтимоий портлашларни туғдиришга қобил бўлишлари зарур. Керак пайтда эса, нафақат ижтимоий портлашлар, балки ҳақиқий портлашларни ҳам уюштирсинлар. Ҳарбий базаларда, ҳарбий кемаларда, ҳукумат муассасаларида, қолаверса, гавжум кўчаларда ҳам.

Ҳар иккала йўл ҳам жуда катта харажатларни талаб қиларди.

Жуда кенг кўламда ҳарбий кемасозлик дастури ишлаб чиқилди ва амалга оширила бошланди. Чунки Американинг қудратли денгиз флотини баргараф этмай туриб, жаҳонга хўжайин бўламан деб ўйлашнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Америка Кўшма Штатларининг флоти уруш йилларида намоиш қилган стратегик имкониятлар эса Сталинни аввалига жуда кўрқитиб қўйган эди (ҳали атом қуролига эга бўлмаган чоғларида доҳий деярли ҳар куни америкаликлар Қримга десант тушириб қолади деган хавотирда яшарди), кейин эса доҳий

Америка флотига тақлид қила бошлади. «Сталинград»га ўхшаган баҳайбат линкорлар қандай қурила бошлаганини ҳозирга қадар тузукроқ изоҳлаб бўлмайди. Ё урушдан кейин барча халқлар доҳийси бутунлай ақлдан озиб қолган, ё бу баҳайбат кемаларда оддий одамнинг ақли етмайдиган алланечук маъно бўлган. Негаки, ҳар бири икки миллиард сўм турадиган линкорларни урушдан кейинги йилларда қуриш худди эшакли кемалар флотини қуришдек беҳуда нарса эди.

Бир вақтнинг ўзида стратегик авиацияни барпо этиш бўйича ҳам иш олиб борилди. Уруш йилларида бундай авиациянинг йўқлиги доҳийни кўп асабийлаштирган эди. Америка учар қалъаларининг Германия ва Япония осмонидаги ҳаракатлари табиатан жуда таъсирчан бўлган ўртоқ Сталинга ўз кучини қаттиқ кўрсатганди. Ҳар бир ҳаво ҳужумига минглаб самолётлар иштирок этар, уларнинг кўплигидан куёш хира тортгандек бўлар, бомбалар эса худди ёмғирдек қуйиларди. Сталин ҳам осмонда худди шунақа қудратга эга бўлишни ихтиёр этди ва қамоқдан чиқарилган Туполевга америкаликларникига тенг келадиган транстратегик бомбардимончи самолёт қуришни буюрди. Москва яқинидаги аэродромга Американинг Б-29 стратегик бомбардимончи самолёти олиб келинди. Бу самолёт 1944 йилда Хабаровск яқинида қўнишга мажбур бўлган эди. Сталин Туполевга ана шу самолётни намуна қилиб олишни буюрди. Доҳийнинг ишончини оқлаш учун Туполев ўлжадан лойиҳа олди-да, номини «Ту-4» деб ўзгартириб, ишлаб чиқаришга қўйди. Истеъдодли авиаиختирочи нусха кўчириб ўтиришга вақт сарфлашни истамасди. Унинг ихтирочилик бўлимида Ту-16 реактив стратегик бомбардимончи самолёти лойиҳаси устида жадал иш олиб борилаётган эди. Ту-16 билан бирга Ту-14 денгиз самолёти устида ҳам иш кетмоқда эди. Бошқа ихтирочилик бўлимлари ҳам ортда қолгани йўқ. Мятишчевнинг стратегик бомбардимончи самолёти синовдан ўта бошлади, биринчи реактив МИГлар эса Корея осмонида Американинг «Сейбр» самолётлари билан ҳаво жанглирида аллақачон синаб кўрилган эди.

Турмадан бўшатишган Королёв эса америкаликларга янги, кутилмаган совға тайёрлай бошлади — у ўлжа олинган «ФАУ-2» ракетаси заминида бутунлай бир янги ракета қуролини ихтиро этди. Бу қурол бор-йўғи бир неча йилдан кейин дунёдаги ҳарбий-стратегик вазиятни тубдан ўзгарти-

риб юборди. Америкаликлар биринчи марта ўз юртларининг жанг майдонига айланиб қолиши мумкинлигини ҳис қилдилар ва яна миллиард-миллиардлаб доллар сарфлашга мажбур бўлдилар. Аммо бу гал энди улар бу пулларни дунёни қайта тақсимлаб олиш каби оламшумул мақсадларга эмас, балки ўз мудофаалари учун харжладилар.

Шу билан бирга Фарбий Оврупо мамлакатлари ва АҚШдаги демократик ҳаёт тарзидан фойдаланиб, у ерлардаги компартияларни бевосита Москвага тобе этиш йўли билан бу мамлакатлардаги жамоатчилик ҳаётини издан чиқариш режасини ўйлаб топдилар, доимий равишда унга тузатишлар киритиб бордилар ва изчил амалга оширдилар. Сталин Байналмилални тарқатиб юборганда айни ана шуни назарда тутган эди. Асосий эътибор ўша пайтдаги Оврупода анча-мунча обрў-эътиборга эга бўлган Франция коммунистик партиясига қаратилди. Унинг раҳбари Морис Торез эди. Ўша йилларда Франция НАТОнинг энг асосий мамлакатига айланганди. Бу ташкилотнинг ҳамма штаблари ва марказий муассасалари Парижда жойлашган эди. Энг пухта режаларда кўзда тутилганига кўра, компартия Москва кўрсатган муддатда умумхалқ қуроли кўзғолонини бошлар ва Қизил Армияни ёрдамга чақирарди. Бу эски усул бўлиб, Польша ва Финляндия билан бўлган уруш вақтларидаёқ бир қолипга тушиб қолган эди. Ҳозир эса, яъни ҳали фурсат етиб келмаган бир чоғда, Торез қўлланмага мувофиқ, ҳар қандай бўлса-да, иттифоқчиларнинг сирларини ошкор қилиб қўймаслиги керак эди. Бу орада у ишчиларнинг иш ташлашларини, кўча намоишларини уюштирмоғи, турли тартибсизликларни вужудга келтириб, тинчлик учун курашмоғи, уруш оловини ёқувчиларни фош қилимоғи, оммавий ахборот воситаларида Совет Иттифоқини шарафлаб, унинг тинчликсевар ташқи сиёсатини алқаб, барча халқлар доҳийси, фашизм устидан ғалаба қозонган генераллиссимус Сталинни улуғлаб, фавқулодда ғайрат ва шижоат билан тарғибот ишларини олиб бориши талаб қилинарди. Бу жараёнда имкони борича Франциядаги бошқа партиялар ва жамоат гуруҳларини ҳам бу ишга жалб қилиш керак эди. Франция компартиясидан яна шунинг учун умид катта эдики, у уруш йилларида Қаршилиқ кўрсатиш ҳаракатида анча бақувват қуроли гуруҳларни уюштирган эди. Француз компартияси иттифоқчиларнинг қўшинлари Нормандияга бостириб кирганларидан кейин шу қуроли гуруҳлар ёрдамида,

ҳатто, ҳокимиятни босиб олмоқчи ҳам бўлганди. Эндиликда эса бу гуруҳлар расман тарқатиб юборилган бўлса-да, махфий равишда ўз тизимларини ва қуролларини сақлаб қолиб, Кремль томонидан белгилаб берадиган фурсатни кутмоқда эдилар.

Морис Торез 1928 йилдан бери Байналмилал Ижроия Кўмитасининг аъзоси эди, шунинг учун у ўз ишини яхши билар ва гап-сўзсиз Москвага бўйсунарди. Иккинчи жаҳон урушининг бошланишидаёқ у Кремлнинг кўрсатмаларини бажариб, француз армиясини ичдан бузиш ва тузумни заифлаштириш учун қўлидан келган ҳамма ишни қилди. Шу сабабдан Гитлер Францияни осонгина қўлга киритди. Торезнинг ўзи эса армиядан қочиб, яширин тарзда ҳаёт кечира бошлади, немислар Францияни босиб олгандан кейин эса француз ишчиларини ихтиёрий равишда Германияда меҳнат қилиш учун боришга чақирди. Гўёки французлар шу йўл билан немис халқига «инглиз-француз агрессияси»ни қайтаришга ёрдам берармиш. 1941 йилнинг 22 июнидан кейин Москвадан янги қўлланмалар олган Торез немис агрессиясини қайтаришда совет халқига ёрдам бериш учун Қаршилиқ кўрсатиш ҳаракатини ташкил қилишга киришди. Қўйинг-чи, бир кун ҳам кўрсатма-ю буйруқсиз қолган эмас.

1939 йилда тақиқланган компартия урушдан кейин яна ошқора ҳолатга ўтди, Торезнинг ўзи эса ҳукумат аъзоси бўлди. Бу унинг фаолияти учун жуда яхши имкониятлар яратди. Бироқ буларнинг ҳаммаси жуда катта сарф-харажатни талаб қиларди. Ҳаддан ташқари катта партия аппарати учун маблағ керак эди, «Юманите»га ўхшаш қалин ва даромад бермайдиган газеталарни нашр қилиш, яна турли журналлар, варақалар, хитобномалар... Буларни ҳисобга олмаганда, иш ташлашларни уюштириш учун ҳам пул керак эди, чунки касаба уюшмалари — ҳамма ишчиларга ишга чиқмагани учун, намоишлар, юришлар, митингларда қатнашгани учун маош ўрнига ҳақ беришни талаб қиларди. Бундай пайтларда ҳар бир иштирокчи учун камида 300 франкдан бериларди. Булар ҳаммаси қўшилганда йилига миллионлаб франк маблағни талаб қиларди. Довруғи оламни тутган Раймонда Дьен ўзини поезд йўлига ташлаб, ўқ-дорилар ортган составни тўхтатди. Унинг бу сакраши партияга 10 минг франкка тушди — бу Раймондага берилган ҳақ эди. Бундан

ташқари яна темир йўлда юк ташиш графигини бузгани учун 30 минг франк жарима тўланди. Табиийки, бу пулларнинг ҳаммасини Москва берар эди.

Парижнинг Усмоний хиёбонида биринчи авлод муҳожирлар харид қилган бир бино бор — унга муҳожирлар асос солган Евробанк жойлашган. Бу банкда, жумладан, Оқлар ҳаракатининг олтин захираси ва РОВСнинг депозитлари сақланарди. Иккинчи жаҳон уруши тамом бўлгандан сўнг ғалаба кайфини суриб юрган, Қизил Армия офицерларининг елкаларидаги тилла погонларни кўриб ийиб кетган юқори рутбалик муҳожирлар бу банкни Совет Иттифоқига тортиқ қилиш ниятига тушиб қолдилар. Бу даврда Оқлар ҳаракати ва муҳожирларнинг сон-саноксиз жамоа ташкилотларига Сталин айғоқчилари суқилиб кириб олган эди. Уларни турли-туман ватанга қайтиш қўмиталари ҳам. ГПУнинг эски айғоқчиси бўлмиш граф Игнатъевнинг уддабуронлик билан олиб борган тарғиботлари роса йўлдан урган эди. Муҳожирларнинг мункиллаб қолган раҳбарлари ёлғоняшиқ гапларга лаққа тушиб, Евробанкни Совет Иттифоқи ихтиёрига топшироқчи бўлишди.

«Оқлар» олтинини Сталин қўлига топшириш унча қийин кечмади — олтиннинг эгалари нима қиламан десалар, ихтиёрлари ўзида эди. Аммо банкнинг ўзини ўтказиш масаласида қийинчиликлар туғилиб қолди — француз қонунларига кўра мамлакат ҳудудида Франция фуқароси раҳбарлик қилмайдиган банкнинг бўлиши мумкин эмас эди. Бироқ бу қийинчиликни осонгина бартараф қилса бўларди. Банк сармоясининг тахминан 0,3 фоизини француз компартиясига беришди. Компартия ўзининг Марказий Қўмитаси таркибидан бир кишини ажратди. Ўша одам номига банкка бошлиқ бўлди. Сармоянинг 99,7 фоизини эса СССР Давлат банки билан Ташқи савдо банки ўзаро бўлишиб олди.

Евробанкни баъзан Халқ банки деб ҳам аташарди. Бу банк имтиёзли фоизлардан фойдаланиб, жуда қисқа муддатда Франциянинг ўзи қўли етадиган ҳамма жамоатчилик тизимларини асоратга олди. Француз компартияси ва унга алоқадор ташкилотларнинг ҳаммасини доимий равишда маблағ билан таъминлаб туришдан ташқари, банк компартияга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган ташкилотларга ҳам жорий ҳисоб оча бошлади. Турли-туман касаба союзлари, ҳар хил аёллар, ёшлар ва спорт ташкилотлари бу имтиёзли банк-

да бажонидил жорий ҳисобларини очишди. Ҳатто, мудофаа аҳамиятига молик хусусий корхоналар томонидан тузилган Умуммеҳнат Конфедерацияси ҳам Евробанк тузоқларига илинди. Бундан ташқари «қардош мамлакатлар»нинг ҳамма элчихоналари ўз маблағларини Евробанк ҳисобида сақлашлари керак эди. Франциядаги совет разведкаси резидентларининг пуллари ҳам шу ерда сақланарди. Улар Давлат Ҳавфсизлиги вазирлигига ва Бош разведка бошқармасига қарарди. Бу икки ташкилотнинг жорий ҳисоби алоҳида-алоҳида эди. Чунки улар ҳамиша бир-бири билан ҳамкорликда ишлашни хоҳлашмаган. Дипломатик паспортлар паноҳида ҳаракат қилувчи хос хизмат резидентлари ҳам банкда ўз ҳисобларига эга эди. Бу ҳисобларда жуда катта миқдорда нақд пул сақланар, бу пул қўққисдан зарур бўлиб қолганда ишлатилар, бундан ташқари, айғоқчиларнинг ҳақи ҳам шу пулдан тўланарди. Айғоқчилар учун алоҳида ҳисоб очиб ўтиришнинг маъноси йўқ эди. Бу пуллар тахминан бир миллион франкка яқин эди ва муттасил тўлдирилиб бориларди. Тўсатдан зарур бўлиб қолганда эса Москвадан «олтин» чопарлар етиб келарди. Улар ДХҚ ва БРБнинг зобитлари бўлиб, дипломатик почта ниқоби остида турли хил ажнабий валютада нақд пул олиб келишарди. Ўша кезларда ҳаммадан кўпроқ фунт-стерлинг келтиришди.

Францияда ишлар шунақа тарзда эди. Аммо озми-кўпми даражада темир парданинг нариги томонидаги бошқа мамлакатларнинг ҳаммасида ҳам аҳвол шундай эди. Лондонда, Бернда, Венада, Люксембургда, Техронда «Халқ банклари» пайдо бўлди. Улар ВКП (б)нинг қудратли банк тизимини вужудга келтирди.

Истиқбол чиндан ҳам жуда бепоён эди.

Керакли партиялар, жамоат ташкилотлари ва одамларни молиявий таъминлаш имконидан ташқари, молия йўли билан халқаро банк тизимига суқилиб киришга йўл очилганди. Шунингдек, биржа ўйинларида қатнашиш, кўчмас мулк сотиб олиш, Фарб саноатининг керакли соҳаларига пул сарфлаш ва ҳатто, у ёки бу муҳим корхоналар устидан, уларнинг керагида гуллаб-яшнаши ёхуд синиб яксон бўлиши устидан назорат қилиш имкони пайдо бўлган эди. Халқаро молия соҳасида жонбозлик билан меҳнат қилаётган совет дипломатлари ва разведкачиларининг ижодий фикрини Москвадан келадиган талабчан қўлланмаларгина бир оз чек-

лаб турарди. Тез-тез ҳар хил кўламдаги ғалвалар қўзиб турарди. Гоҳи Брюсселдаги айғоқчилик марказида ходимларимиз ўғирлик қилгани ошкор бўлиб қоларди. Улар Оврупода бошпана топишдан умидвор бўлган экан. Зудлик билан уларнинг ҳаммаси қўлга олинди. Москвага келтирилиб, тегишли жазога мустаҳиқ қилинди. Улар бу жиноятни сиёсий мақсадларда эмас, фақат иқтисодий ғаразларда қилишганини исбот этиб, отув жазосидан қутулиб қолишди – уларнинг ҳаммасини 25 йилга кесишди. Гоҳида қандайдир капитан Седиков деганга ўхшаш олтин чопар ичида 300 минг франк пули бор чемодан билан ғойиб бўлиб қолади-ю, икки йил давомида уни изла-изла, қув-қув бошланади. Бу аснода қанчадан-қанча отишмалар, сирли қотилликлар содир бўлади, қалбаки паспортлар ишга тушади. Бу доворак муттаҳам барибир қочиб қутула олмайди – уни Монтевидеода қўлга олишади ва Москвага олиб келиб, «бандитизм» учун отиб ташлашади.

Бирдан аён бўладики, «Халқ банки»нинг Неаполдаги бўлимини америкаликлар сотиб олиб қўйибди – у амалда Марказий Разведка Бошқармасининг филиалига айланиб қолипти. Айбдорларнинг қамоққа олиниши жуда катта молиявий йўқотишларга олиб келди. Лекин чидаш керак. Ўртоқ Сталин ишда тартиб бўлишини яхши кўрарди, ҳаммадан бир тийингача аниқ ҳисобот талаб қиларди ва айбдорларнинг кимлигига қарамай шафқатсиз жазоларди. Урушдан кейин Сталин ҳукмдорлиги остида ўтган йиллардаги барча махфий суд жараёнлари ва оператив қидирув ҳаракатлари пул аралашган ғалваларга тўла. Яна шу нарса аён бўлдики, урушдан кейинги йилларда разведкамизнинг йирик резидентларидан биронтаси ҳам валютада қилган сарф-харажатлари учун ҳисобот беролмас экан. Уларнинг ҳаммаси ибратли жазоларга мубтало қилинди. Йиллар ўтади ва бу резидентлар хотиралар ёзишиб, уларда ўз раҳбарлари билан, ҳаттоки, Сталиннинг ўзи билан мафкуравий ихтилофларга боришганини маълум қилишади. Аслида эса уларни асосан, камоматда айблашган.

Масалан, «Қизил империя»нинг сардори машҳур Леопольд Треплер ўз ихтиёридаги 80 минг швейцар франкидан иборат маблағ қайси банкка қўйилганини сира-сира эслолмади. ГУЛАГда ўтириб чиқди ва Сталин вафотидан кейингина, аввал Польшага, кейин Исроилга бориб қолиб, ҳисоб

номерини эслади. Лекин шунда ҳам пуллар ўзиники эмаслигини негадир ёдидан чиқариб қўйди. Совет разведкасининг Швейцариядаги машҳур резиденти Радо-чи? Ўша донғи кетган Радо! Қанчадан-қанча жангномалар ва телесериаллар қаҳрамони. Урушдан кейин Қоҳирада қўлга олинди ва Москвага келтирилди. Бу ерда маълум бўлдики, у бутун уруш давомида камёб айғоқчи Рудольф Рослернинг хизматларига тўлаш учун пул олиб турган-у, лекин унга бир тийин ҳам тўламай, ҳаммасини ўз ҳисобига қўяверган. Радо ўғирлаган пулларининг ҳаммасини қайтариб берди ва шу сабабдангина йигирма беш йиллик қамоқ муддати билан омон қолди.

Хорижий операциялар учун сарфланадиган ҳар йилги кўп миллиардлик маблағ, қуролланиш учун кетадиган миллиард-миллиард харажат беихтиёр бир саволни келтириб чиқаради: Москванинг ўзи шу урушдан хароб бўлиб чиқди. Шундоқ экан, тўкин-сочин яшаш учун пулни қаёқдан олишган? Бу саволни биринчи марта Америка газеталари кўтарган эди. 1949 йилда Қўшма Штатлар компартияси теварагида катта жанжал кўтарилди. Ўшанда федерал солиқ идораларининг аниқлашича, ўзларини Америка коммунистик партияси аъзоси деб атовчи бир гуруҳ одамлар аллақачердан 20 миллион доллар пул олган, унга каттагина кўчмас мулк харид қилган, аммо на федерал хазинага, на учта штат хазинасига бир тийин ҳам пул тўлашган эмас.

Тергов бошланиб кетди. Маълум бўлдики, занжир Нью-Йоркдан Москвага олиб борар экан. АҚШ компартиясининг миллий котиби Гесс Холл (баъзи газеталар уни «газ камераси» деб атарди, чунки исми билан фамилияси шунақа маънони англатарди) фирибгарлик учун беш йил қамоққа ҳукм қилинди. Йўл-йўлакай бошқа бир воқеа ҳам ошкор бўлди: Гесс Холл уруш йилларида армияга боришдан бўйин товлаб, Мексикага қочиб кетган экан. Коммунистлар АҚШнинг асосий душмани бўлиши мумкин бўлган мамлакатдан пул олиб туришларини тан олишди. Ҳар иккала факт қўшилди-ю, жаҳон миқёсида баҳс бошланиб кетди; шундоқ экан, коммунистларни «хорижий давлатнинг агентлари» деб ҳисоблаш керак эмасми? Шундай дейиладиган бўлса, бундан муайян хулосалар келиб чиқади. Жумладан, коммунистлар мажбурий тарзда полицияда рўйхатдан ўтишлари керак. Америка демократиясининг бағри бениҳоя кенг — у ўз фуқароларига фақат битта нарсани — солиқларни тўлашдан бўйин товлашни ке-

чирмайди, холос. Олий суд коммунистларнинг ҳам яшашга ҳаққи борлигини тан олди, фақат бундан буён уларни хориждан келадиган пуллар масаласида қинғирликларга йўл қўймасликка чақирди.

Бунинг оқибатида коммунистлар ҳукумат томонидан молиявий жиҳатдан қаттиқ назорат қилина бошлади. Шу тўғрисида совет газеталарида катта шовқин-сурон кўтарилди: «Америка коммунистлари қувғин қилинмоқда», «АҚШда фашизм кутурмоқда!», «Алвасти ови бошланди», «Маккартизм даҳшатли тусга кирмоқда» (бу сўз АҚШ конгресси тергов комиссиясининг раиси сенатор Маккарти фамилиясидан олинган. У компартиянинг молиявий ва сиёсий кирдиқорларини тафтиш қилган эди). Шундан кейин Америка коммунистлари пул топишда 30-йилларда АҚШда ичкилик ман этилган кезларда спиртли ичимликлар топиш учун қўлланган усулларни ишга солишига тўғри келди. Чопарларни қўлга олишлар бошланди. Совет дипломатларини мамлакатдан чиқариб юбориш, партия ходимларининг қамоққа олиниши, мутлақо даромад келтирмайдиган коммунистик газета «Дейли Уоркер»нинг ёпиб қўйилиши билан боғлиқ ғалвалар юзага келди. Бу газетанинг ҳамма нусхаси баъзан СССРда ва «қардош мамлакатлар»да босилиб, ўша ерда тарқатиларди. Секин-аста, ана шунақа бемаъниликлар учун Москванинг қанча пул харжлаши аён бўлиб қолди ва табиий савол туғилди: Москва бу пулларни қаердан олади?

Урушдан кейин Сталин разведкаси томонидан қўлга киритилган нацистларнинг тилласи ҳақида чала-чулпа маълумотлар пайдо бўлди. Уруш йилларида абвернинг «Шарқ» бўлимига раҳбарлик қилган собиқ гитлерчи генерал Гелен Америка тергов комиссиясида сўроқ вақтида сира қутилмаганда ғоят шов-шувли бир баёнот берди. Бу баёнот гўё рад қилиб бўлмайдиган далиллар билан тасдиқланар эмиш. Баёнотнинг моҳияти қуйидагича эди: Фюрернинг партия бўйича муовини Мартин Борман аслида Байналмилалнинг жосуси бўлган. Урушдан кейин у Сталинга нацистлар партиясининг ҳамма тилласини топширган, ўзи эса хотиржамгина Москвага сингиб кетган. У ҳозир ҳам Москвада истиқомат қилади. Нюрнберг трибунали уни сиртдан ўлимга ҳукм қилган эди, Борман бемалол бу ҳукмдан устун келиб юрибди. Эҳтимол, Геленнинг бу гаплари тўғридир, аммо бу америкаликларда унча катта таассурот қолдирмади. Сабаби, на-

цистлар олтини концентрацион лагерларда қийнаб ўлдирилган яхудийларнинг тилла тишлари ва никоҳ узукларидан эритиб қуйилган бўлиб, у жуда ҳам оз эди. Америка разведкаси ўз вақтида тўғри маълумот берган: 1942 йилнинг ўрталарига келибоқ, Гитлер молиявий жиҳатдан синиб бўлганди. Шунинг учун гўё Сталиннинг қўлига тушган нацистлар тилласи оламшумул кўламда бемалол сарфланса, ярим йилга ҳам етмас эди.

1950 йилда машҳур «нумизматлар» машмашаси кўтарилди. Оврупо нумизматлари ўртасида франко-испан пистоллари ва француз луидорларига талаб жуда катта эди. Бу олтин тангалар Испания ва Францияда XVII асрнинг биринчи ярмида нисбатан қисқа бир муддатда зарб қилинган эди. Ҳар бир танганинг баҳоси каталог бўйича тахминан 30–50 минг долларни ташкил қилади. Ҳолбуки, танга таркибидаги тилланинг баҳоси 200 доллардан ошмайди. Сийқаси чиқмаган бир дона ёки қўшалок пистолни топиш нумизмат учун омаднинг кулиб боққани эди. Тўсатдан ана шу тангалар турли мамлакатларда махсус магазинларда, кимошди савдоларида ва чайқовда кўп миқдорда пайдо бўла бошладик, орадан сал ўтмай уларнинг каталоглардаги баҳоси жуда тушиб кетди. Тангаларнинг нархи зўр-базўр 800 доллар бўлиб қолди. Бозорда пайдо бўлган тангаларнинг баъзи бирларини махсус текширишдан ўтказдилар. Уларнинг ҳаммаси қалбаки бўлиб чиқди. Йўл-йўлакай маълум бўлдики, тангаларни зарб қиладиган иккита ускуна сақланиб қолган эди. Уларнинг иккови ҳам Луврда сақланаркан. 1940 йилда немислар уларни Берлинга олиб кетишибди, 1945 йилда эса улар Москванинг қўлига ўтибди.

Жанжалнинг авж палласида Москва дамани ичига ютиб, сиполик сақлаб турди. Эҳтирослар бир оз совигач эса, одатдагидек, бу «шовқин-сурон»нинг ҳаммасини бир қабиҳ тухмат деб, «навбатдаги аксилшўровий компания» деб эълон қилишди. Ҳеч ким бошқа жавобни кутмаган эди ҳам. Ҳолбуки, бу «Москва қўли»нинг қалбаки пул ясовчи қаллоб ролида биринчи чиқиши эмас эди. Ҳали афсонавий Ленин замонларидаёқ беш ва ўн фунтлик қоғоз пулларни ишлаб чиқаришга унаб кўришган эди. Бунини, албатта, «империализмнинг иқтисодий қудратига» зарба бериш мақсадида қилишганди. У пайтларда тажрибали мутахассислар етишмасди. Шунинг учун ҳаваскорлик даражасида амалга оши-

рилган ишнинг пачаваси чиқди. Бу машмаша жуда қимматга тушди, партиянинг Фарб банкларидаги жуда муҳим ҳисоблари мусодара қилинди.

Аммо Ленин замонасида бунга ўхшаш машмашалар соф кўпоровчиликдан бошқа нарса эмасди. Сталин учун эса улар ҳаёт-мамонт масаласига боғлиқ муҳим нарсага айланди. Валюта ҳар доим ҳам керак эди, аммо у муттасил етишмасди. Шунинг учун Ленин замонасидаёқ таъсис этилган яширин тажрибахона НКВД бағрида ҳаракат қилишда давом этди. У ишни борган сари мукамаллаштириб борди, унинг сафларида юқори малакали мутахассислар кўпайгандан кўпайиб борди. Гитлер ҳам шу йўналишда иш олиб боргани маълум, аммо унинг муваффақиятлари анча кам бўлганди. Немислар чиқарган қалбаки фунт-стерлингларни кўп ўтмаёқ таниб олишарди ва муомаладан чиқариб ташлашарди. Совет-герман дўстлиги авж паллага кирган 1939–1940 йилларда Сталин, ҳатто, Гитлернинг ҳузурига қалбаки пул ясовчи мутахассисларни жўнатди. Улар Сталиннинг ношуд дўстига «империализмнинг иқтисодий қудратини емиришга» ёрдам беришлари керак эди.

Урушдан кейинги йилларда НКВД–МГБнинг махфий бўлимлари ихтиёрида ҳамма фарб мамлакатлари валюталарининг ҳақиқий клишеси мавжуд эди, шунингдек уларни қандай ишлаб чиқариш йўллари ҳам тўла-тўкис маълум эди. Аммо ўртоқ Сталинга шарафлар бўлсинки, у махфий тажрибахоналарнинг ҳамма имкониятларини кенг ишга солишга журъат қилолмади. Сталин табиатан эҳтиёткор одам эди. Эски можаролар уни янада ҳушёрроқ қилиб қўйди. 50-йилларнинг бошида умумий миқдори тахминан 500 миллион доллар бўлган қалбаки пулларни ишлатиб юборишга уриниб кўришди. Бу ҳаракат ўз вақтида фош қилинди. Бу ишлар кўпроқ қалбаки пул ясовчиларнинг халқаро ташкилотлари томонидан қилинган эди, лекин Сталин улардан ўзи учун тегишли сабоқ чиқариб олди.

Фарбнинг контрразведка идоралари ва молиявий доиралари бу воқеаларнинг ҳаммасини синчиклаб кузатиб турдилар. Хўп, майли, – деб ўйладилар, – қалбаки француз тангалари туфайли Москва 700 миллион доллар ишлаб олди, дейлик. Аммо қалбаки пулларни ишлатишда агар Москванинг улуши бўлса, бу улуш унчалик катта эмас ва йилига бир-икки миллион доллардан ошмайди. Булар – бир ти-

йин, чақа... Гапнинг индаллосини айтганда, СССР ҳеч қандай ташқи савдо олиб бормади. СССРдаги давлат пул бирлиги номигагина «пул» деб аталади, у конвертация қилинмайди ва ҳеч қайси мамлакатда ўтмайди. Бу пул халқаро валюта тизимидан ажралиб қолган. Шундай экан, коммунистлар империяси нимадан куч олади?

Бу ўринда шунини таъкидлаш зарурки, ўша йилларда СССРдагилар Қўшма Штатларни жуда ёмон билгани ва Америка қонунчилигининг энг оддий асосларидан ҳам хабардор бўлмаганлари сабабли бошлари турли-туман ғалвалардан чиқмаганидек, Қўшма Штатлар ҳам Совет Иттифоқини тузукроқ билмас эди. Урушдан аввалги йиллар давомида Америка сиёсатшунослари Германия, Японияни ва ўзларининг кекса энагалари Англияни синчиклаб ўрганишди. На Америка дипломатияси, на Америка разведкаси ўроғу болғаларнинг нақши солинган, боғ-боғ буғдойлар тасвири билан безатилган дабдабали эшикдан кириб, ичкарида нима борлигини билишга тузукроқ уриниб кўргани ҳам йўқ. Ҳали советшунослар армияси дунёга келмаганди, ҳали совет турмуш тарзининг ҳар хил жиҳатларини, совет ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишларини ўрганувчи беҳисоб илмий марказларнинг компьютерлари гувиллаб ишга тушгани йўқ эди. Ҳали СССРдан гала-гала муҳожирлар ҳам кела бошлаганича йўқ эди. Шунинг учун ёқут юлдузларининг нурларини ҳар томонга таратиб турган Москва жумбоқлигича қолиб келмоқда эди.

Илк қочоқлар эса ўзларининг ва яқинларининг ҳаётларидан хавотир олиб, бирон нарса ҳақида лом-мим деб оғиз очмасдилар, мабодо гапиришни ихтиёр қилиб қолганларида ҳам қулоқ соладиганларнинг ўзи йўқ эди. Уларсиз ҳам иш кўп эди. Ҳали Сталин билан бевосита юзма-юз тўқнашув бошланганча йўқ эди. Аксинча, Сталин Американинг оламшумул режасидаги ўзига аталган қисмни ҳафсала билан бажармоқда — яна миллионлаб одамларни қурбон қилиб, долларнинг бўлғуси ҳужумига йўл очмоқда эди.

Ўртоқ Сталин барпо этган империя ўз даври учун ғоятда ноёб ҳодиса эди. Шунинг учун у Совет Иттифоқидан ташқарида яшайдиганларнинг ҳаммаси учун, ҳатто, «қардош мамлакатлар» учун ҳам ечилмас бир жумбоқ эди. У тарих ва тақдирлар фаройиб бир тарзда чатишиб кетган, йигирманчи аср оламида қуруқликнинг олтидан бирига ўрнашиб қолган ғалати

бир мамлакат эди. Маъмурий тузумига кўра СССР қадимги мустабид давлатлардан деярли ҳеч нарса билан фарқ қилмасди — унда ҳам пойтахтда ҳокимияти мутлақо чекланмаган ҳукмдор ва чекка ўлкаларда ҳар қандай буйруққа мунтазир турган малайлар мавжуд эди. Мамлакат иқтисодиётининг асосини ҳамма жойдаги каби хом ашё ишлаб чиқарувчи саноат ташкил қиларди. Бу саноатда, асосан, маҳбуслар хизмат қилар, уларнинг сони 1953 йилда тахминан 12 миллионга етиб қолганди. ГУЛАГ — Солженицин тўғри қайд қилганидек, «аҳолисининг сони жиҳатидан» ўртача Оврупо давлатига тўғри келиб қоларди. У мамлакатни хом ашёнинг ҳамма зарур турлари, шу жумладан, тилла билан ҳам таъминлаб турарди. Таъминлаганда ҳам текин таъминларди. Империянинг қишлоқ хўжалиги соҳасида кўп миллионли колхозчилар армияси ишларди. Улар Чор Россиясидаги эски замон крепостной деҳқонларидан ҳам баттароқ аҳволга солиб қўйилганди. Деҳқонларнинг паспорти йўқ эди. Улар маҳаллий «помешчик» — раиснинг ижозатисиз қишлоқларидан ташқарига чиқа олмас, ҳатто, бозорга ҳам бориб келолмасди. Агар меҳнат дафтарчасига меҳнат кунларини белгилаб, чизиб қўйиладиган чизиқларни ҳисобга олмаса, деҳқонларнинг меҳнати учун амалда ҳеч нарса берилмасди. Бунинг устига улар ГУЛАГ учун ва армия учун ўзига хос захира бўлиб хизмат қиларди. Мамлакат озиқ-овқат ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан ана шу тарзда таъминланарди.

Қурилиш ишининг ҳаммасида дастлабки паллаларда маҳбуслар меҳнат қиларди. Улар қурувчи ишчиларнинг 60 фоизини ташкил этарди. Бу жиҳатдан улар армиядаги қурилиш батальонларидан ҳам ўтиб кетарди. Қурилиш батальонлари эса, қуллар меҳнатининг яна бир тури ҳисобланарди. Қайта ишловчи саноат ва транспортда ҳам маҳбуслар ишлар, аммо бу ерда улар нисбатан камроқ эди. Аммо «эркин» ишчилар, ҳатто, жуда юқори малакага эга бўлсалар ҳам, жуда арзимаган маош олар ва ўта фақирона ҳаёт кечиришарди. Бунинг устига жиндай гуноҳ қилиб қўйишса, тиканли симнинг нариги томонига тушиб қолишлари ҳеч гап эмас эди. Тинчлик вақтларидаги қуролли кучлар сафида саккиз миллион одам хизматда эди.

Адоқсиз қирғин ва инсоният тарихидаги энг даҳшатли уруш тегирмонидан чиқарилган халқ ана шу тарзда ҳаёт кечирарди.

Шундай қилиб:

12 миллион одам ГУЛАГда,

8 миллион армияда,

30 миллион колхозларда,

40 миллион киши sanoatда...

Уларнинг ҳаммаси деярли бир хил даражадаги қуллар. Маҳбусларни бемалол отиб ташлаш, очликдан толиқтириш, оғир меҳнат билан аста-секин ўлдириш мумкин эди. Уларнинг ҳеч қанақа ҳуқуқи йўқ эди. Ҳатто, уларнинг мавжудлиги ҳам миқдори кўплигига қарамай, давлат сири ҳисобланар ва бу тўғрида гаплашиш тақиқланарди.

Армия хусусида-ку — қўяверасиз. Унинг тўғрисида «енгилмас ва музаффар» деган сўзлардан бошқа гап айтиш мумкин эмасди. Аммо ҳарбий хизматчилар маҳбуслардан ҳам камроқ ҳуқуққа эга эдилар. Кўзни қилт этмасдан туриб, тирик аскарлар устида атом бомбаси портлашини синаб кўриш мумкин эди, кейин эса омон қолганларни ҳеч қандай тиббий ёрдам кўрсатмасдан ўз ҳолига ташлаб қўйса ҳам бўлаверарди. Тўғри, улардан «сирни ошкор қилмаслик ҳақида» тилхат олинарди. Ҳатто, нурланиш касалидан жон бераётганларида ҳам улар врачларга бошларига қанақа дард тушганини айтмас эдилар. Врачлар ўлим сабабини аниқлаёлмай, гангиганча қолаверардилар.

Армиядан ногирон бўлиб қайтишдан кўра ёмон нарса йўқ эди. Урушдан кейин армиядан қайтган миллион-миллион ногиронлар ҳали ҳамманинг кўз ўнгида эди. Кўкракларидagi орден ва медалларини шиқирлатиб, улар йирик шаҳарларда вокзал ва бозорларга тўпланишар ва қўлларидан келганча уч-тўрт танга ишлаб, тирикчилигини ўтказишга интилишарди. Бунинг иложи бўлмаганда эса тиланчилик қилишарди. Уларнинг ҳаммаси нари борса эндигина 30 га кирган ёшлар эди. Бир куннинг ичида улар изсиз ғойиб бўлиб қолишди. Ҳамма шаҳарларда пухта режалаштирилган облавалар ўтказилди. Ҳамма оёқсиз ва қўлсиз майибларни машиналарга босиб олиб кетишди. Ҳолбуки, улар бир неча миллион эди. Қаёққа ғойиб бўлишди экан? Бу тўғрида гапиришгина эмас, ўйлаш ҳам тақиқланган эди. Истаган генерал ва ҳатто маршал ҳам худди шу тарзда ғойиб бўлиб қолиши ҳеч гап эмас эди — уларни эслашга ва суриштиришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди. Уруш йилларида армия генерали Мерецковни ўлгудай уришиб, бошидан сийиб

юборишган бўлса, урушдан кейин маршал Новиков, генерал Телегин, маршал Яковлев ва яна анча-мунча одамни бундан беш баттар аҳволга солишти.

Деҳқонларни истаган аҳволга солса бўлаверар эди. Уларга на нафақа, на ёрдам пули бериларди, аммо меҳнат фаолиятини йўқотиб қўйганларга шапалоқдек томорқа орқасидан тирикчилик қилишга рухсат тегарди. Лекин бу томорқани хоҳлаган вақтда тортиб олиб қўйишлари, уйининг устига бульдозер солиб юборишлари, ўзини эса қамаб қўйишлари ёки бирон яланг далага қурт-қумурсқага ем бўлгани ташлаб келишлари мумкин эди. Бу усул кўпдан бери ишлатилавериб қолипга айланиб қолганди.

Ҳамма жиноятлар «хукмрон синф» сифатида қараладиган ишчилар номидан қилинарди, лекин ишчининг ўзи икки пуллик қадр-қимматга эга эмасди. Ишчилар ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашда ҳеч қанақа восита билан ҳимояланмаганди. Агар бирор одамнинг оғзидан «иш ташлаш» сўзи бехосдан чиқиб кетса, шунинг ўзи учун ҳаётидан жудо бўлиши ҳеч гап эмасди. Меҳнат хавфсизлиги ибтидоий савияда эди, одамлар силласи қуригунча ишлатиларди, иш шароити баъзан маҳбусларникидан баттар бўларди, ишлаб чиқариш анжомлари эскирган ва ишдан чиққан, яшаш тарзи эса ақл бовар қилмайдиган даражада оғир бўларди. Оқибатда ишчиларнинг жуда кам қисми зўрга ўзининг фақирона қафасига етиб борарди. Мамлакат сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган қашшоқлик гирдобида ҳаёт кечирарди. Эркаклар уруш йилларидан қолган шинеллар ва пахталикларида юришар, оғир рўмолларга ўранган, оёғига кигиз этик кийиб олган аёллар ўттиз ёшдаёқ ўтин бўлиб, қари хотинга ўхшаб қоларди. Костюм кийган одамни ё бирон катта бошлиқ, ё жосус, ёки бўлмаса йирик жиноятчи деб ҳисоблашарди. Замона русумига қараб кийинган аёл эса бирор йирик амалдорнинг хотини ёхуд ўйнаши бўлмаса, «Ғарб олдида сажда қилгани учун» бемалол қамалиб кетиши мумкин эди.

Жуда оз сонли техник зиёлиларнинг аҳволи бир қадар тузук эди. Улар турма ва авахталардан чиқариб юборилган эди, уруш йилларида ва ҳозир янги қурооллар намуналарини лойиҳалаштирганлари ва яратганлари учун кўкракларидан лауреатлик нишонлари ярқирарди. Уларга маошни ҳам тузукроқ беришарди, боқувлари ҳам чакки эмасди. Ҳатто, фан номзодларига ва полковникларга «лимитли» деб атал-

миш махсус магазинлар очиб қўйишганди. Бу магазинларда оддий одамларникига қараганда буюмлар кўпроқ бўларди. Шу йўл билан ўз ҳолатларидан мамнуният туйғуси уйғонар, улар имтиёзларидан ғурурланиб, ўзларининг ашаддий қул каби ҳуқуқсиз эканини ҳам унутардилар.

Шундай қилиб, жуда юзаки таҳлил қилингандаёқ қулдорлик давлатининг ғоят ибтидоий нусхаси намоён бўларди. Бу давлатда миллий даромаднинг ҳаммасини Сталиннинг ўзи ва унинг ҳар нарсага қодир номенклатураси ўзлаштиради ва уни ўз билганича тақсим қилади.

Номенклатура урушдан аввалгига қараганда янада қудратли бўлиб чиқди. Уруш йилларида номенклатура юқори мартабали ҳарбийларнинг либосини кийди. Бу эса уларга Урарту давлати каби кўҳна ва мункиллаган бўлса-да, «янги типдаги» давлат деб ҳисобланадиган салтанат бағрида ўзининг қадр-қимматини чуқурроқ англашга имкон берди. Ахир, бу давлатни давлат қиладиган, унинг мавжудлигини таъминлайдиган куч номенклатура-да! Номенклатура ижроия ҳокимиятнинг қудратини таъминлайдиган ягона воҳита сифатида махфий полициянинг баҳайбат аппаратидан фойдаланади. Махфий полиция эса, урушдан кейин яна НКВДдан МГБ деб ўзгартирилди. Аммо бу билан асл моҳият ўзгариб қолгани йўқ. Махфий сиёсий полиция ГУЛАГнинг энг олис қамоқхоналаридан Кремлдаги хоналаригача чўзилиб кетган ҳаддан зиёд катта концентрацион лагернинг ҳар бир нафасини назорат қилиб турарди. Яширин полициянинг олий табақаси номенклатуранинг юраги билан чирмашиб кетди ва ўз панжаларини ҳамма қитъаларга узата бошлади. Шу тарзда у секин-аста номенклатуранинг қиличи, қалқони ва жисмига айлана борди.

Кўксиди олий жанговар нишонлар, елкасида тилла погонлар билан номенклатура забт этилган мамлакатда ўзининг ҳукмдорлик мавқеи мустаҳкам эканини, истиқболи порлоқ ва имкониятлари битмас-туганмас эканини жуда яхши англади. У яна шуни яхши билардики, большевиклар партияси аллақачон «давлат» деган нарса билан чатишиб кетган, «давлат» тушунчаси эса аллақачон «партия» деган маънони англатадиган бўлиб қолган. Шунинг учун ҳам номенклатура чин кўнгилдан бутун давлат мулкани, шу жумладан аҳолини ҳам ўзиники деб қараб, енгилмас ва битмас-туганмас қудрат касб этди.

Эндиликда ўртоқ Сталиндай доҳий номенклатурага мутлақо кераксиз бўлиб қолди. Қолаверса, у номенклатурага бор имкониятларини ишга солиб, кенг қанот ёзишга халақит бермоқда эди. У муттасил равишда шахсий хавфсизлик ҳақида, масъулият тўғрисида ўйлашга мажбур қилар, эртаю кеч кабинетда иш жойида ўтиришга ундаб, иштаҳани бўғарди. Иш жойига эса истаган дақиқада махфий полиция ходимлари бостириб кириши, ўлгудай калтаклаб оёғидан судрат чиқиб машинага улоқтириши ва олиб кетиши, ўша куннинг ўзида бирон ертўлада отиб ташлаши мумкин эди. Буларнинг бари асабга тегар ва янги доҳий ҳақида ўйлашга ундар эди. Аммо маълумки, хаёллар ҳеч қачон ўзидан-ўзи рўёбга чиқиб қолмайди, унинг ҳаётда амалга ошиши учун узоқ вақт тер тўкиб ишлаш керак.

Кунлардан бирида «Монд» деган француз газетаси ўз ўқувчиларига Совет Иттифоқидаги бошқарув тизимини кўрсатиш мақсадида ҳажвий сурат босиб чиқарди. Унда Сталин тасвирланган бўлиб, ҳар бир чўнтагидан, кителининг этакларидан, этигининг қўнжларидан кичкина-кичкина сталинчалар термилиб турарди. Бу — ҳақиқат эди, лекин жуда жўнлаштирилган ҳақиқат эди. Кичкина сталинчалар кўз очиб юмгунча бирлашиб олишади ва «барча халқларнинг буюк доҳийси»дан ҳам зўрроқ бир кучни барпо этишади. Номенклатура жуда аниқ белгиланган ва жуда қаттиқ қўриқланувчи чегараларига эга бўлган ўз давлатига бирлашиб олганди.

Бу жараён шунчалик аниқ-равшан эдики, ҳатто, кўп жилдлик «КПСС тарихи» ҳам ундан кўз юмолмади. «1946 йилда ВКП (б) Марказий Қўмитасидаги мансаблар номенклатураси ишлаб чиқилди ва тасдиқланди, — деб қуруққина маълум қилади партиянинг расмий тарихи. — Раҳбар кадрлар билан ишлаш режали асосда олиб бориладиган бўлди, уларнинг сиёсий ва ишчанлик сифатларини мунтазам равишда ўрганиш ва текшириш мумкин бўлиб қолди, кадрларни кўтаришда, тайинлашда ва вазифасидан озод қилишда муайян имкониятлар пайдо бўлди ва қатъий тартиб ўрнатилди. Иттифоқчи республикалар марказқўмларидаги, ўлка, вилоят, шаҳар ва район қўмиталаридаги мансаблар номенклатураси кенгайтирилди». Аммо расмий тарих ҳамма нарса ҳақида хабар берса берадики, Иккинчи жаҳон урушининг сўнгги садолари тиниши биланоқ, Сталин билан номенклатура ўртасида бош-

ланиб кетган ҳаёт-мамот курашининг янги давраси ҳақида лом-мим деб оғиз очмайди. Бу курашнинг аввалги ҳалқаларидан фарқи шунда эдики, энди номенклатура анча қудратлироқ бўлиб қолган, Сталин эса анча ҳолдан тойганди. У аста-секин қариллик асоратига илиниб, мияси суюлиб бормоқда эди. Энди у теварагидаги бўрилар ва қашқирлар учун осон ўлжа бўлиши ҳеч гап эмасди.

Уруш вақтларидаёқ номенклатура доҳийнинг заифлашиб бораётганидан далолат берувчи бир нечта воқеага гувоҳ бўлганди. Немислар Ленинград яқинидаги Мга бекатини ишғол қилиб, шаҳарни тўла қуршаб олганларида, ҳамма энди Ворошиловнинг аҳволига маймунлар йиғлайди, деб ўйлаган эди. Вазиятнинг чатоқлиги нафақат Ворошиловнинг ҳаддан ташқари лаёқатсизлик билан қўмондонлик қилганида, балки немислар Мгани ишғол қилгач, ўзини йўқотиб қўйган қўмондоннинг бу ҳақда Москвага хабар қилмаганида ҳам эди. Сталин навбатдаги ҳарбий ҳалокатни немис радиосининг ахбороти орқали эшитди. Ворошиловнинг ўзи отиб ташланишига имони комил эди. Ёхуд суягим қамоқда чириса керак деб ўйларди. Уруш вақтининг қонунларига кўра, шунда адолатли иш қилинган бўларди. Фарбий фронтнинг армия генерали Павлов бошчилигидаги ҳамма қўмондонлиги отиб ташлангани ҳали ҳамманинг эсида эди. Аммо бунақа воқеа бўлмади. Ворошиловнинг ортиқча кўрққани қолди, холос.

Номенклатура, бу ҳолатни, ўзининг тўла эркинлигига эришиш, ҳар қандай масъулиятдан қутулиш йўлидаги биринчи қадам, деб қабул қилди. Номенклатуранинг энг ардоқли орзуси ҳам аслида шу эди.

Жданов билан бўлган воқеа яна ҳам аломатроқ бўлди. Сталиннинг столи устида унинг энг яқин малайининг кирдикорларини фош этувчи ҳужжатлар қалашиб кетди. Жданов – пиёниста, эртадан-кечгача ичади, ҳеч қанақа иш қилмайди. Хоин. Шаҳарни топшириш тўғрисида немислар билан тил бириктирган. Жамики Ленинград партия ташкилотини Сталинга душман қилиб қўйган. Шу йўл билан Ленинград вилоятини СССРдан ажратиб олишни, вилоят заминиди мустақил давлат тузишни ва унда ўзи доҳий бўлишни ният қилган. Бу режани амалга оширмоқчи эканини шундан ҳам билса бўладикки, Ленинградда ўртоқ Сталиннинг битта суратига Ждановнинг тўрттадан сурати тўғри келади. Ўғри. Болтиқбўйи давлатлари қўшиб олинаётган кезларда у 400 минг

фунт-стерлинг пулни ўзлаштирган ва Фарб (Скандинавия) банкларига ўтказиб юборган. Ленинград қамали йилларида Жданов томонидан тузилган махсус команда кимсасиз уйларда изғиб юриб, жиндай қимматга эга бўлган ҳар қандай нарсани йиғиб кетган. Улар ҳатто, очликдан ўлган кампирларнинг бармоқларидаги никоҳ узукларини суғуриб олишдан ҳам ҳазар қилган эмас. Ҳозирги вақтда қиммати тахминан 7 миллион сўмга тўғри келадиган бойликлар учта дала ҳовлининг махфий жойларида ва бир қатор ишончли одамларда сақланмоқда.

Доҳий ҳеч қанақа чора кўрмай сукут сақлади. Орадан кўп ўтмай Жданов кўққисдан ўлиб қолди. Бу гаплар анчамунча одамга маълум эди, шунинг учун унинг ўлими ҳақида ҳар хил миш-мишлар кўпайди. Ўша кезларда мархумнинг дала ҳовлиларида ва шикор кўналгаларида ҳар хил комиссиялар ивирсиб қолди, ёпиқ юк машиналарида алланималар олиб кетилди, кейин эса машҳур Ленинград иши бошланди. Унинг оқибатида Жданов шоввозлари битта қўймай отиб ташланди. Уларга қўйилган бошқа айблар ичида «шахсий бойишга интилиш тарзида кўринган ахлоқий бузуқлик» ҳам бор эди. Судда ҳовуч-ҳовуч олтин тангалар, бриллиантлар, заргарлик буюмлари ва қадимий орденлар намойиш қилинди. Шундай қилиб, мамлакатдаги ҳамма ҳаёт сингари масъулият ҳам табақалаштирилган эди. Қай бир гуноҳлари учун Ждановни кечирса бўларди, аммо худди шундай айблари учун пастроқ даражадаги номенклатура кечирилмас эди. Худди шу ҳолат номенклатурага хуш келмас эди.

Сталин учун мутлақо аён эдики, номенклатура худди яширин миллионер Корейка каби, яхши замонлар келишини орзу қилиб, ҳозирча панада писиб турибди. У ҳозирдан ҳокимиятини мустаҳкамлаб боряпти, моддий бойликлар тўплайпти, фурсат келганда ҳукмдор синфларнинг оқсуяк зодагонлари каби ҳеч қандай чекланишларни назар-писанд қилмай роҳат-фароғат қўйнига чўмади. Албатта, уларнинг ҳаммаси катта орзу-умидлари билан ҳамма халқлар доҳийсининг йўлбарсники янглиғ кўзлари мангу юмилишини орзиқиб кутмоқда. Ўзини истаган дақиқада ўлдириб юборишлари мумкин эканини англаган Сталин баъзан қатъиятини йўқотиб қўярди, баъзан эса ақлдан озар ҳолатга тушиб қолардики, бу номенклатурага қарши курашнинг аниқ ва самарали режасини ишлаб чиқишга ҳалақит берарди.

Ёвуз табиатли қонхўр доҳий номенклатурани қаттиқ қолипларга солиб қўйганди. Номенклатура бу қолип ичида бўғилиб кетган ва ҳолдан тойганди. Лекин шундай бўлса-да, у, барибир, Сталиннинг номенклатураси эди. Уни доимий низолар ва бир-бирининг устидан чақувлар ичдан кемириб ётарди, бу эса Сталинга курашнинг янги ҳалқасида ғалаба қозониш учун жуда яхши имкониятлар берарди. Ва эҳтимолки, агар доҳий ёшроқ бўлганида, у ғалаба қилмаган тақдирда ҳам, 1937 йилдаги каби ютқазиб қўймасди. Аммо Сталин анча қариб қолганди, бир вақтлардаги партиявий ихтилофларнинг беқиёс устаси сўниб бораётганди.

Чақувлар эса ёмғирдай ёғишда давом этарди.

Молотов 1939 йилда Германияда бўлганида Гитлер ҳукуматидан катта миқдорда пора олган. Уни Швейцария банкида махфий ҳисобга қўйиб қўйган. Уруш йилларида иттифоқчилардан бир неча марта катта поралар олган. Уларни Америка ва Англиянинг бир қатор банкларига қўйган. Хотини орқали жуда қудратли яҳудий молиявий доиралар билан алоқада бўлган. Молотов Нью-Йоркдан Вашингтонга поездда кетаётганда шу доиралар уни ёллашган. Молотов СССРдаги мавжуд тузумни жаҳон сармояси фойдасига «ўзгартириш» мажбуриятини олган.

Берия. Бу одам ёшлигидаёқ қизил террор ва бебошвоқ босқинлар даврида беҳисоб бойликларни қўлга киритган. Уларни ўша пайтдаёқ хорижга жўнатган. Вақт ўтган сайин унинг ҳашаматга ва қимматбаҳо тошларга иштиёқи нафақат сўнди, балки яна ҳам кучлироқ бўлиб қолди. Террор даврида Ежов четлаштирилгандан кейин НКВДга бош бўлиб олгач, миллионлаб одамлардан мусодара қилиб олинган бойликларни беназорат ўзлаштирди ва ҳатто, уларни воситачи дўконлар орқали соттириб, пулини киссасига солишдан тортинмади. У чет эллар билан доимий алоқада бўлган. Уруш йиллари душман билан мунтазам боғланиб турган. Шундан фойдаланиб, жуда катта маблағни Фарб валютасида Швейцария банки ва Швейцариядаги қирол банкидаги махфий ҳисобларга қўйган. 1951 йилда Сухумида инглиз разведкасининг резиденти билан махфий тарзда учрашган. Бу учрашувда тез орада Совет Иттифоқида бўладиган ўзгаришларга ва раҳбариятнинг тўлалигича ўзгаришига ишора қилган.

Бундан ташқари яна кўплаб чақувлар: Булганин, Маленков, Микоян, Хрушчёв, Ворошилов, Вишинский... Бу-

лар олий табақа. Жиндай қуйроқда нималар бўлаётганига ақл бовар қилмайди.

«Мутлақо махфий. ВКП (б) қошидаги Партия назорати комиссиясига.

Давлат аҳамиятига молик. Алоҳида папка.

... 1948 йил 26 июнда соат 01:30 да Виттенберг темир йўл бекатига (Германиянинг совет оккупацияси зонасида) № В-640-07 рақамли совет ҳарбий эшелони келди. Унга, урушдан кейинги хирожлар ҳақидаги битимга кўра, техник анжомларни ортиб, СССР ҳудудига олиб кетиш топширилган эди. Эшелонга махсус вагон тиркалган бўлиб, уни «Смерш» офицерлари қўриқлаган. Бу офицерларга Москвадан юборилган подполковник Иван Герасимович Степанов бошчилик қилган. Подполковник Степановнинг қўлидаги яширин ҳужжатга кўра махсус вагонга нацистлар партияси ва гестапонинг маҳаллий архивидан олинган ўлжа ишлар ортилган. Аммо биз рад қилиб бўлмайдиган далилларни қўлга киритдик – уларга кўра вагонларга 45 (қирқ бешта) қўрғошин кути ортилган, уларнинг ичига қимматбаҳо маъданлардан, олтиндан ишланган буюмлар, ёмби тиллалар ва платиналар жойланган. Бу буюмларни СССРда қабул қилиб оладиган одамнинг номи кўрсатилмаган...

Эшелон одатдаги маршрут бўйича Варшава ва Брестдан ўтиб, кейин Москвага бориши керак эди. 29 июль куни кечаси соат 2 да эшелон Брест чегара бекатига етиб келди. Бекатнинг ҳарбий коменданти чегарачи қўшинлар майори Сухоруков томонидан эшелон текшириб кўрилганда махсус вагоннинг қўриқчилар билан бирга **ғойиб бўлгани** маълум бўлди. Эшелон босиб ўтган йўллардаги **текширув шун**и кўрсатдики, юқорида зикр этилган вагон **Польша билан** чегарадош Одердаги Франкфурт бекатидаёқ **ғойиб бўлган**. Махсус вагоннинг **ғойиб бўлиш тафсилотларини аниқлаш** йўлидаги ҳамма уринишлар натижа бермади, чунки органлар тафтиш ўтказишга ёрдамлашмади...»

Қуйида Шкирятовнинг эгри-бугри имзоси. Ундан қуйроқда эса Сталиннинг фармойиши: «Ёрдамлашмади» дегани нимаси?! Урт. Абакумов! Подполковник Степанов қамоққа олинсин ва менга хабар қилинсин!»

«Сизнинг 1948 йил 14 сентябрдаги № 1884-486 рақамли фармойишингизга.

Махфий. ВКП (б) қошидаги МПКга.

Ўртоқ Шкирятов М. Ф. га

Вазирлик кадрлари таркибида подполковник Иван Герасимович Степанов ҳисобда турмайди...»

«Мутлақо махфий. Давлат Хавфсизлиги Вазирлигига
Давлат аҳамиятига молик!

ВКП (б) Марказқўмининг аъзоси,

СССР Маршали (матнда шундай — И. Б.)

ўрт. Л. П. Берияга

1949 йил 15 май

Жорий йилнинг февраль ойида ВКП (б) Марказий Қўмитасининг Халқаро бўлими Марказқўмининг Ишлар Бошқармаси орқали яширин агентурадан фойдаланган ҳолда Швейцария банкларида сохта фамилиялар, тахаллуслар номига бир қатор йирик ҳисоблар очган. Депозитларни очиш учун олтин, қимматбаҳо тошлар ва платинадан фойдаланилган. Улар СССР, Германия ва Чехословакиядан Шарқий Оврупо мамлакатларидаги коммунистик партиялар учун бепул ёрдамга мўлжалланган махсус юklar билан бирга олиб чиқилган...

Қуйидаги ҳисоб эгаларининг фамилия-лақаблари аниқланди:

Климов Владлен Николаевич — 800 минг швейцария франки.

Николаев Иван Федорович — 500 минг швейцария франки.

(Шундан сўнг яна етти сохта фамилия келтирилади)...

~~Текширув шунини кўрсатдики, юқорида саналган шахсларнинг ҳаммаси ВКП (б) Марказий Қўмитаси қошидаги Марказий Партия Назорати Комиссиясининг ҳелимларидир...~~

Климов Владлен Николаевич — ўртоқ Матвей Федорович Шкирятовнинг тахаллусидир...

Имзо: В. Деканозов. Берия қайди: «Сиёсий бюрога маълум қилинсин».

Ундан кейин нима бўлгани маълум эмас, аммо шуниси мутлақо аёнки, партия билан Давлат хавфсизлиги нимаики қаровсизроқ қолган бўлса, ҳаммасини бажонидил ўғирлаб, бир неча марталаб паҳлавонларча бир-бирларининг тумшукларига тушириб келишган. Бунинг устига виждонлари қилт этмаган ҳолда бир-бирларини шарманда қилаверганлар. Улар

бу ҳақда Сталинга ахборот беришар экан, ҳар гал ғазабдан титраб-қақшаганлар, гўеки бу билан ўзларининг мусаффо-ю покиза эканликларини намойиш қилгандек бўлганлар.

Аммо гап бунда ҳам эмас эди. Хавфсизлик органлари ўзлари ВКП (б)нинг бор-йўғи бир жанговар отряди эканликларини унутиб, кутилмаганда жонажон партияларига нисбатан ошқора муҳолифлик йўлига ўтиб олдилар. Улар тўла мустақилликларини намойиш этиб, фақат ўз майли билангина ҳаракат қила бошладилар. Шундай таассурот туғилдики, СССРда сиёсий тузум битта партиялилик асосига қурилган бўлса-да, кутилмаганда иккита сиёсий партия майдонга келди. Улар иккови ҳам ашаддий сўл партиялар бўлиб, бир-бирларига очиқчасига қарши турардилар. Хавфсизлик органлари фаолроқ ва уюшганроқ эдилар, шунинг учун партиядан устун келиш имконига эгадек, сўнгра уни бутунлай мажақлаб ташлаши ёхуд ўз бағрига тўлалигича сингдириб юбориши мумкиндай туюлди. Чекистлар учун бирор-бир райком котибини қўлга олиш, унинг пўлат сандиғини очиб у ердан чет эл валютасини мусодара қилиш ёхуд ундан ҳам эътиборлироқ бирон нарса топиш, кейин уни ўзлари билан олиб кетиб, истаган кўрсатмаларини суғуриб олиш ва уларни Сталинга пеш қилиб, рақибларига яна бир қақшатқич зарба беришнинг ҳеч қанақа қийин жойи йўқ эди. Партия ва чекистлар номенклатурасининг икки табақаси мамлакатда чекланмаган ҳокимият учун ошқора кураш бошлади. Кураш жараёнида уларнинг ҳар қайсиси мағлуб бўлиб қолиш эҳтимолини ўйлаб, қўлига тушган нарсанинг ҳаммасини валютага айлантириб, уни ошиғич тарзда хорижга ўтказишга киришди.

Шундай афсона бор. Гўё Сталин уруш йилларида атиги иккита хато қилган эмиш — у номенклатурага Оврупони кўрсатибди ва Оврурога номенклатурасини намойиш қилибди. Овруро даҳшат ичида улардан юз ўгирибди, лекин номенклатура эса, аксинча, сеvimли доҳий уларни кўп йиллар мобайнида чалақурсоқ ҳолда ушлаб турганини англаб, Оврурога яқинлашиш кони фойда эканини ҳис қилиб, унга талпина бошлабди. Улар мустақил равишда темир пардадан тешиклар очишга киришганлар. Темир парданинг ўзи ҳам нариги томондан долларнинг тазйиқи остида ҳилвираб бўшаша бошлаган эди. Бадавлат давлатни талаб адо қилган ва ўзи қириб ташлаётган қуллар меҳнати самараларини ўзлаштир-

ган, еб тўймас ва сотқин партократия юқорироқ даражадаги ҳашамат бағрига талпинди. Куруқликнинг олтидан бир қисми унга бутунлай торлик қилиб қолган эди. У Франциянинг лажувард соҳилларида, Италия пляжларида, Майами курортларида, Ўрта денгиз тўлқинларининг шовурини эшитиб, турфа хил рангдаги реклама чироқларидан кўзлари қамашиб, олий қасрларда ва энг зўр меҳмонхоналарда умргузаронлик қилишни истаб қолганди. Улар ғарбчасига иззат-икромда бўлишни, хизматкорлар ғарбчасига хизмат кўрсатишини, ғарбчасига ҳузур-ҳаловатда бўлишни иташарди. Аммо Ғарбнинг ўзида ҳам бунақа ҳаёт кечирришга ҳамманинг қурби келавермайди. Шу сабабдан ғарбча ҳаёт тарзи янада ардоқлироқ ва жозибадорроқ кўринарди. Шунинг учун ҳам партократия СССРнинг давлат олтин захирасини ташкил қилувчи 12 минг тонналик тилласига суқланиб-суқланиб қарашларини кўймас эди¹. Бу тиллани Сталин миллионлаб маҳбусларнинг ҳаёти эвазига тўплаган ва ўзининг оламшумул режаларини рўёбга чиқариш учун авайлаб асрар эди.

Ҳа, бу олтин давлатники эди. Аммо партия билан давлат бир нарса эмасми, ахир? Демак, бу олтин партияники ва ёлғиз партиягина унга эгалик қила олади. Партия оғзидан суви келиб, мамлакатнинг битмас-туганмас ер ости бойликларига кўз тикарди. Бу ердаги нефть ва бошқа қимматбаҳо хом ашёларни Ғарбда жуда қадрлашади. Уларнинг ҳаммасини долларга чақса борми? СССР дунёдаги энг арзон ишчи кучи ва замбарак ўқиға текин ем ўлкаси деб ҳисобланадиган бўлиб қолганди. Номенклатура шу юртдаги ҳамма миллий бойликни, шу жумладан, аҳолини ҳам чин юракдан ўзининг хусусий мулки деб ҳисоблай бошлади. Кураш шу масала теварағида борди. Ҳеч муболагасиз айтиш мумкинки, номенклатура давлат тарзида шаклланиб бўлиши биланоқ, ҳокимият учун ва бойликларга эгалик қилиш ҳуқуқи учун фуқаролар уруши бошланади.

Кўпгина одамларнинг фикрича, номенклатурадаги граждандлар урушини Сталиннинг ўзи бошлаган ва авж олдири-

¹ Ўша кезларда АҚШнинг олтин захираси 14 минг тоннани ташкил қиларди. СССРникидан жиндай ортиқ эди, холос. Аммо ҳаёт даражаси эса қиёс қилиб бўлмайдиган даражада юқори эди. Олтин захирасини сарфлаш тўдалигича халқнинг ихтиёрида эди. Ҳукумат харажатларининг охириги центигача халқ назоратида эди. Айни ана шу назоратда АҚШ кудратининг асоси мужассамдир.

ган. Бу билан у номенклатура учун навбатдаги қирғинни тайёрлаган. Бу гапда, албатта, жон бор, ammo бу гал доҳий навбатдаги қирғинни 1937 йил нухалари асосида тайёрлаб, ўз кучига анча ортиқ баҳо бериб юборган эди. Бунга ўхшаш ишларда такрорга йўл қўйиш жуда ҳам хатарлидир. Номенклатура доҳий режасига фаройиб бир янгилик олиб кирди. Бунақа янгиликдан авваллари фойдаланилмаган эди. Мамлакат узра антисемитизмнинг қора булутлари соя ташлай бошлади. Бу булут бир неча муддатга жанг майдонини тўсиб қўйди. Булут тарқаганда эса, Сталин оламдан кўз юмиб бўлган эди, Давлат хавфсизлиги тор-мор қилинган, унинг Берия бошчилигидаги раҳбарияти эса, шафқатсизларча отиб ташланган эди, партия эса, худди эртақлардаги паҳлавонлардек қайнаб турган қозондан янада яшариб, янада кучли бўлиб, сакраб чиқиб олганди. У намойишкорона тарзда ВКП (б) деган эски номини улоқтириб ташлади ва ўзига КПСС деб янги ном қўйиб олди¹.

¹ Совет тарихининг 1949 йилдан 1953 йилгача бўлган кўп фаройиб даври ҳақида кўп жилдлиқ тадқиқотлар ёзса арзийди. Бақувват қалам эгасининг қўлига тушиб қолса, бу давр ақл бовар қилмайдиган ажойиб бир қиссага айланади. ВКП (б) Марказқўми қаърида ўйлаб чиқилган космополитизмга қарши кураш кампанияси, аслини олганда, Давлат хавфсизлигининг юзига урилган тарсаки бўлганди. Лубянқадагилар ўзларини ўнглаб олгунча, уларга яна «Врачлар иши» кўндаланг қилинди. Бу ишга чекистлар оч ит суякка ёпирилгандай ёпишиб олишди. Улар бу иш замирида партия Марказий Қўмитаси ва Сиёсий бюросини бутун таркиби билан асфаласофинга жўнатиш имкони борлигини кўрдилар. Ammo чекистлар намоён бўлган имкониятлардан жазавога тушиб, шўрлик врачлардан уларнинг ҳокимият ва партия раҳбарияти билан жинояткорона алоқалари ҳақида кўрсатмаларни қоқиштириб олишга киришган ҳам эдиларки, Сталиннинг буйруғи билан Давлат хавфсизлиги вазири Виктор Абакумов кўққисдан ишдан бўшатилиди ва дарҳол қамоққа олинди. Унинг ўрнига партия аппаратида хизмат қилган Игнатъев тайинланди. Янги министр аниқлаган биринчи масала шу бўлдики, кўп йиллардан бери Сталиннинг шахсий котиби бўлиб ишлаб келган Поскребишев халқаро сионизм билан алоқада экан. Уни тўғридан-тўғри доҳийнинг қабулхонасидан қўлларига кишан солиб, судраб олиб чиқиб кетишди, лекин Лубянқага эмас, ВКП (б) Марказқўми биносидаги махсус турмага олиб боришди. Сўроқда Поскребишев Сталин Сиёсий бюронинг эски таркибини ва МГБ раҳбариятини тўлалигича маҳв этишга қарор қилганини гапириб берди. Сталин уларнинг ўрнига янги одамларни қўймоқчи бўлган. Шахсан Поскребишевнинг ўзи кенгайтирилган бюронинг 25 кишилик рўйхатини тузган. Янги Сиёсий бюрога Брежнев ҳам киритилган экан – у ўзининг шоввозларники янглиғ ташқи қиёфаси билан Сталинда яхши таассурот қолдирган экан. Бир неча кундан кейин, 1953 йил

Салкам йигирма йил давом этган оғир урушдаги галабадан кейин нафасини ростлаб олган партия номенклатураси сўнги йилларда ўзи орзу қилган янги ҳаётга тайёрлана бошлади. Партия ва давлатнинг янги раҳбари вазифасига собиқ Сталин Сиёсий бюроси аъзолари ичидаги энг пачағи, энг кўрқоғи ва энг кўнгилчани Никита Хрушчёв кўрсатилди. Номенклатура Хрушчёвни ўзининг айтганларини оғишмай бажарадиган оддий бир кўғирчоқ деб ҳисобларди. Бу одам бир вақтлар Сталиннинг буйруғи билан тўғридан-тўғри Сиёсий бюронинг мажлисида тер босиб, ҳансираб рақсга тушган ўша Хрушчёв эди. Ўшанда ҳамма аъёнлар чапак чалиб туришган ва роса хохолаб кулишганди. Сталин эса кулавериб кўзидан ёш чиқиб кетганди.

Аммо Хрушчёв номенклатуранинг чирмандасига аввалгидек итоаткорлик билан ўйнайверади, деган умидлар чиппакка чиқди. Чекланмаган ҳукмдорлик мазасини татиб кўрган Хрушчёв, нафақат номенклатуранинг ардоқли орзуларини рўёбга чиқарди, балки армияга таяниб туриб, унинг ҳақ-ҳуқуқларини янада чеклашга уриниб кўрди. Аммо ундан номенклатура бир муҳим ишни бажаришни истаган эди – Хрушчёв буни адо этди. Номенклатура чегарасиз ўзбошимчаликка интиларди. Хрушчёв замонида шундай бир «муқаддас шартнома» тузилдики, бу номенклатура «салтанати» фуқароларининг шахсий хавфсизлиги ва эркинлигини, қонун қаршисида уларнинг устунлигини кафолатларди. Бу ўша номенклатура орзу қилган ўзбошимчаликлар салтанатига йўл очарди. Шунини қайд қилиш керакки, кейинчалик 1991 йилнинг августига қадар бу битим ҳеч қачон, ҳеч қандай шароитда бузилгани йўқ. Фақат 1991 йил августидагина олий табақа номенклатурачилардан бир қанчаси турмага тушиб қолди. Бу эса қолганларига ғойиб бўлиш имконини берди.

Сталин замонасидаги энг ёқимсиз сиймолар ҳам ортиқча шов-шувсиз (ёки Молотов, Маленков ва Каганович каби) жиндай шов-шув билан нафақага жўнатилди, лекин улар аввалги имтиёзлари ва неъматларнинг ҳаммасидан фойдаланишда давом этдилар. Ҳатто, Сталиннинг даҳшатли жиноят-

28 февралда (эълон қилингандай, 5 мартда эмас) Сталинни Кунцеводаги дала ҳовлисида жонсиз ҳолда топадилар. Кейин эса армия Давлат хавфсизлигини танклар билан мажақлаб ташлади. Курашлар қизигида Давлат хавфсизлиги «социалистик давлат»нинг бу реал учинчи кучини унутиб қўйган эди. Доно партиямиз эса уни вақтида эслаган.

лари элу юртга ошкор қилингандан кейин ҳам, бу ҳол марҳум мустабиднинг оиласи мақомига заррача таъсир кўрсатгани йўқ. Унинг қизи Марказий Кўмита номенклатураси ҳисобида туришда давом этди ва ҳамма имтиёзлардан бемалол фойдаланаверди. Фақат бир киши — Сталиннинг Василий деган ўғлигина бундан истисно бўлди. У 25 ёшида генерал-лейтенант эди, болалигидан теварагини хушомадгўйлар ва малайлар қуршаб олганди. У валиаҳд эканига чиндан ҳам ишониб қолганми, ҳарҳолда ўзини шаҳзодадек тута бошлади. Давлат тўнтариши тегирмонига тушиб қолган кезларида отасининг ўлдирилгани ҳақида ошқора гапира бошлади, янги доҳийларни зўравонлик билан давлат тепасига келган одамлар деб атади. Ҳолбуки, эски сулолавий анъаналарга кўра отаси ўлгандан кейин ҳокимият унга тегиши керак эди. Унинг бақриб-чақришлари ҳамманинг жонига тегиб кетди. Уни ҳибсга олишди ва авиация маршали Новиков устидан ёлғон чақув ёзишда айблаб, саккиз йил қамоққа ҳукм қилишди. Аммо орадан кўп ўтмай, қамоқдан озод қилишди, генерал нафақасини тайинлаб, Қозонга жўнатишди, ярим йил ўтгандан кейин уни ўз тўшагида ўлиб ётган ҳолда топишди. Афтидан, у ортиқча гапларни жаврашдан қолмаган кўринади.

Сталиннинг қизи Светлана бўлса, акасининг қисматидан ибрат олиб, хорижга қочишни афзал кўрди. Хорижда у телекамералар қуршовида — ҳамманинг кўз ўнгида совет паспортини куйдириб ташлади ва Кўшма Штатларга ўрнашди. У Швейцария банкидаги Сталиннинг пулларини излаб топди ва судлашиб ўз улушини ундириб олди. Бир неча китоб ёзиб, отажонининг ва барча коммунистик тузумнинг ваҳшиёна моҳиятини ёрқин кўрсатиб берди. Биржа олди-сотдисиди чуви чиқди ва кутилмаганда яна СССРга қайтиб келди. Гарчи у кезларда унинг китобларини ўқигани ва тарқатгани учун анча-мунча одам қамоқларда ўтирган бўлсада, Светлананинг ўзини аёл маликадай кутиб олишди: унга дарҳол шахсий нафақа тайинланди, квартира берилди, шофери билан бирга машина ажратилди. Номенклатура салтанатининг фуқароси ўзининг ҳамма имтиёзларини бир умрга олади ва ҳеч қачон фуқароликдан маҳрум этилмайди. Аммо, СССРдаги энг учига чиққан имтиёзли ҳаёт АҚШдаги энг камсукум турмуш билан чоғиштиришга ҳам ярамайди. Светлана эса аллақачон АҚШдаги ҳаётга кўникиб қолган эди. Яна кутилмаганда у хорижга қайтиб кетди. Ҳеч ким

қаршилик кўрсатгани йўқ. Асл малика бўлгандан кейин хоҳлаганини қилади-да. Номенклатура унинг отасини йўқотар экан, айна ана шунни мўлжалга олган эди...

Аммо Хрущёв ҳам кутилган умидларни унча оқлолмади. У Сталин қамоқларидаги миллионлаб маҳбусларни уйлари-га қайтарди, номенклатурага қарши Сталин жиноятлари ҳақида бутун дунёга ошкора жар солди, ниҳоят, партия ҳаётининг мақталган ленинча нормаларига қайтилганини эълон қилди. Шу билан баробар Хрущёв номенклатурани ўзи нўхталаб олмоқчи бўлди — у ҳамма даражадаги раҳбарларни ўзича ўрнини алмаштириб, ишдан олиб, ишга тайинлаб, ўзидан узоқлаштириб ва ўзига яқинлаштириб яна номенклатура салтанатида асабий вазиятни вужудга келтира бошлади. На ташқи сиёсатда, на ички сиёсатда тажрибага эга бўлган бу одам туфайли Учинчи жаҳон уруши бошланиб кетишига сал қолди. Қариб денгиздаги кескинликни Хрущёв вужудга келтирган эди. Мао Цзе-дун билан қаттиқ уришиб қолиб, Умумжаҳон коммунистик империясини парчалаб юборди, Сталиннинг жасадини мавзолейдан олиб чиқиб ташлади ва буларнинг ҳаммаси етмаганидек, номенклатурага пўписа қилиб, унинг хизматидаги ҳамма тақсимот нуқталарини ёпиб ташламоқчи ва номенклатура салтанатининг ҳаммасини оддий савдо тармоқларидан фойдаланишга ўтказмоқчи бўлди.

Ҳазаби ошиб-тошган номенклатура бунақа чапараста раҳбарни 1958 йилдаёқ бартараф этмоқчи бўлган эди. Ўшанда у, фақат маршал Жуковнинг садоқати туфайли ўрнида қолганди. Унда, ҳали Давлат Хавфсизлик Кўмитаси 1954 йилги мағлубиятдан кейин ўнгланиб улгурмаган бир шароитда, Жуков жуда катта обрў-эътиборга эга эди. Йўл-йўлакай маълум бўлдики, давлат кемасининг ўтхонасига ёнилғи сифатида янги қурбонлар келмай қолгандан кейин кеманинг юриши имиллаб қолипти. Бунақада тўхтаб қолиши ҳам ҳеч гап эмас экан. Текин ишчи кучидан маҳрум бўлган шахталар ва конлар ёпиб қўйиладиган ҳолатга яқинлашди. Ниҳоят, қўлларига паспорт теккан колхозчилар қишлоқларини ташлаб қоча бошлашди. Улар шаҳарларга тўлиб кетди, мамлакатнинг қишлоқ хўжалиги эса ҳалокат ёқасига келди.

Ҳамма қандайдир қатъий ҳаракатни кутмоқда эди, бунинг ўрнига Хрущёв партиянинг янги программасини тақдим этди. Бу программа сурбетлиги билан унутилмас бир ҳужжат бўлганди. У қуйидаги иборалар билан бошланарди:

«Совет кишиларининг ҳозирги авлоди коммунизмда яшайди!» Партия 1980 йилда бу жамиятни тўла-тўқис қуриб бўлишни ваъда қилган эди.

Ундан кейин юз берган ҳалокатли қурғоқчиликлар Хрушчёвни Сталин томонидан тўпланган олтинини Америка бугдойини сотиб олишга сарфлашга мажбур қилди.

Хрушчёв ўзи бориб, Американи айланиб келди. У сарфандан ҳанг-манг бўлиб қайтди. «Улар аллақачон коммунизмни қуриб қўйишипти-ку!» — деди у Микоянга. Микоян эса ўзининг баҳайбат мулкида коммунизмни қуриб қўйганман деб ўйларди, шунинг учун унча ҳайрон қолмади. Фақат шахсан АҚШга бориб келганидан кейин амин бўлдики, ўртача бир Америка фермери даражасида яшар экан. Бу юракни ёмон ғаш қилди. Энди яна шоша-пиша валюта топши йўлларини қидириш керак эди, негаки думи қирқилган Хрушчёв пулининг нимжонлиги эндиликда Сталиндан кейинги номенклатуранинг энг юқори табақаларига ҳам аён бўлиб қолганди.

Номенклатуранинг кайфияти ҳам яхши эмас эди. Йиллар мобайнида халқни алдаб келган номенклатура илк бора ўзи ҳам алданганини ҳис қилди. Хорижга ҳеч қандай тўсиқсиз, бемалол чиқиб келиш имкониятига эга бўлиши биланок, номенклатура бир зумда марксизм-ленинизм саҳифаларидан ясаб олган ниқобини сидириб ташлади-ю, ўзини долларнинг бағрига отди.

60-йилларнинг бошида йирик шаҳарларнинг аҳолисини лол қолдириб, «Берёзка» магазинлари пайдо бўлди. Унда хорижий мамлакатларнинг ноёб буюмлари Фарб валютасига сотиларди. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи шунда эдики, мафкуравий жиҳатдан Қўшма Штатлар ва унинг иттифоқчилари бўлгуси урушда бизнинг рақибимиз бўлажаги ва совуқ уруш мобайнида ҳам бизнинг асосий душманимиз экани очиқ-равшан таърифлаб қўйилган бўлса-да, «Берёзка» магазинлари ошкора равишда ана шу душманнинг пулига савдо қиларди. Кўзи очиқ одамлар учун бу истилонинг бошланишини билдирарди.

Йирик доллар отрядлари аллақачон темир парда орқали ёриб ўтиб, бутун мамлакатга тарқалиб кетганди. Улар шундоқ ҳам оқсаб ётган иқтисодиётни баттар издан чиқармоқда ва энг муҳими эса, аллақачон жони чиқиб бўлган мафкуранинг жасадини кунпаякун қилмоқда эди.

«Махфий». 27.01.1963.

КПСС МК Ишлар бошқармаси
Республика компартиялари
Марказқўмига, КПСС ўлка
ва вилоят қўмиталарига

«Берёзка» магазинлари тармоқлари орқали сотилган буюмлардан тушган валюта маблағини сарфлаш тўғрисида.

КПСС Марказқўмининг 1962 йил 10 ноябрдаги қарорига биноан «Берёзка» савдо тармоғи орқали сотилган буюмлардан тушган хорижий валюта қуйидагича тақсимланади:

1. Олинган маблағнинг 50 фоизи КПСС Марказқўми қошидаги махсус молиявий комиссиянинг ҳар ойдаги мажбурий текширувидан кейин КПСС Марказқўми Ишлар бошқармаси ихтиёрига ўтказилади.

2. Қолган 50 фоиз КПСС ўлка ва вилоят қўмиталари ихтиёрига тушади. Улар ҳар ойда белгиланган шаклда мажбурий ҳисобот бериш йўли билан харажат қилинади.

Изоҳ: КПСС Марказқўми «Берёзка» савдо тармоғи орқали тушган хорижий валюта маблағидан қуйидаги тарзда фойдаланишни тавсия этади:

1. 30 фоизи – вилоят (ўлка) саноатининг устувор соҳаларини ривожлантиришга сарфланади.

2. 40 фоизи – умумий захира жамғармасида вилоят (ўлка) валюта жамғармасини барпо этиш учун сарфланади.

3. 30 фоизи – рағбатлантирувчи жамғарма тузиш учун фойдаланилади. Ундан қисман иш ҳақини тўлаш назарда тутилади.

Илова: партия қўмиталарининг раҳбар ходимларига (райком котибларигача), эгаллаган мансабларига қараб фарқлаган ҳолда, хорижга сафар учун бир йўла мукофот тарзида берилади. Вилоят (ўлка) қўмиталари биринчи котибларининг ихтиёри билан берилади. Ҳар ойда ҳисобот топширилиши зарур».

Қарорнинг четида Хрушчёвнинг қайди бор: «Рағбат учун 30 фоиз кўплик қилмасмикин?»

Рақам ўчирилиб, 10 га тўғрилانган, кейин 15 фоиз деб ёзилган. Афтидан, чинакамига партиявий муросасизлик билан фикр алмашувлар бўлиб ўтган кўринади.

Доллар мамлакатни жунбишга келтирди. Ажнабий сай-

ёҳларнинг келиши кескин кўпайди. Бу эса ўз навбатида КГБ ходимларининг сонини ҳам кўпайтиришни талаб қилди. Негаки, СССР худудида биронта ҳам хорижий одам назоратсиз қолиши мумкин эмас эди-да! Аммо КГБ аввалги қудратига қайтиб улгурмаган эди. Шунинг учун у, бутун мамлакат у ёқда турсин, ҳатто, йирик шаҳарларни ҳам назорат қилишга қурби етмай қолганди.

Натижада валюта жамғариш ишига мамлакатдаги мавжуд тузумнинг асосий душмани – унинг ўз аҳолиси қўшилди. Ички сиёсат борасида содир бўлган баъзи бир илиқликлар важдан улар ўзини эмин-эркин деб ҳис эта бошлаган эдилар. Бу жуда хавфли хомхаёл эди – аҳолининг шахдини жуда тезлик билан ва қатъий суратда қайтариб қўйиш зарур эди. Бу чиндан ҳам хомхаёл эди. Халқ аввалгидай ҳеч қандай ҳақ-хуқуққа эга эмас ва партия ҳамда милиция ҳукмдорларининг тўла ўзбошимчалиги остида ҳаёт кечирарди. Чегараларда тиканли симлар ҳамон одамларни ташқи дунёдан ажратиб турар, паспорт тизими уни яшайдиган жойига маҳкам бириктириб қўйганди. Ҳақиқий турмуш даражаси Сталин давридагига қараганда бирмунча яхшиланган бўлса-да, ҳали ҳам жуда-жуда паст эди. Номенклатуранинг мунтазам равишда хорижга сафар қилишлари оддий одамларнинг аҳолини янада оғирлаштирди. Фарб мамлакатларидаги ҳақиқий ҳаётни кўргач, номенклатура бу аҳвол мамлакат аҳолисига маълум бўлиб қолиши мумкинлигини ўйлаб даҳшатга тушди ва хориждаги ҳаёт тўғрисидаги ахборот кенг халқ оммасига етиб бормаслиги учун ҳамма чораларни кўрди. Сталин ҳаётлигидаёқ улуғ ахборот уруши бошланган эди – у пайтларда Фарб радиостанцияларини эшитгани учун 10 йил бериларди. Бу уруш янги-янги шаклларга кириб давом этмоқда эди.

Халқ норозилигининг ҳар қандай кўриниши ўта шафқатсизлик билан бостирилар эди. Новочеркасскда, Воркутада, Тбилиси ва бошқа кўпгина шаҳарларда ишчиларнинг намойишлари бағритошлик билан ўққа тутилди. Мавжуд тузумни ағдариб ташлашга чақириқ эмас, бирор-бир имошора бордек туюлган жойда ҳеч иккиланмай ўлим жазоси берилаверарди. Венгрия, Германия ва Польшадаги халқ исёнлари танклар билан бостирилди... Бирдан маълум бўлдики, халқ ҳали чинакам инсоний ҳаёт нашъасини унутмаган, доимо шунга интилиб келган экан. Шу жумладан, дол-

ларга ҳам. Ҳолбуки, большевиклар бу халқни инсоний ҳаётдан бездираман деб, уни каллаварам бир махлуққа айлантираман деб, миллионлаб қамаб, таъқиб қилавериб, 1917 йилдан бери жуда қийналиб кетган эди.

Доллар иштиёқидаги одамлар кўплаб пайдо бўла бошлади. Уларнинг ичида, айниқса, ёшлар кўп эди. Матбуот бу ёшларга бир зумда «валютачилар» деб ном қўйиб олди. Улар Фарб сайёҳлари билан рухсатсиз бўлса-да, учрашувлардан қўрқишмади — уларни жосусликда айблашлари мумкин эди — бундан ҳам чўчишмади. Улар валюта ва ҳар хил буюмлар шаклида Фарб мафкурасини мамлакат бўйлаб ёя бошладилар. Уларга қарши аёвсиз уруш эълон қилинди. Интурист ходимлари аллақачон хавфсизлик хизмати филиалига айланиб қолишган эди — улар ҳанг-манг бўлиб қолган хорижий сайёҳларнинг кўз ўнгида «валютачилар» ёхуд «чайқовчилар» устига дадил ташланиб, уларни қўлга олиш ва милицияга топшириш пайида бўлишарди. Бу муштлашишлар баъзан фожиалар билан тугарди. Ана шундай жангларнинг биттасидан кейин йигирма ёшли Игорь Кузьмин деган йигит қамоққа олинди, намунали суд жараёнидан ўтказилиб, отиб ташланди.

Аммо тарихга «Рокотов ва Файбишченко жараёни» сифатида кирган биринчи «валюта» суди жамоатчилик ўртасида янада каттароқ акс-садо берди. Бу икки ёш йигит (уларнинг бири қирқ ёшда, иккинчиси йигирма беш ёшда эди) сайёҳлардан доллар харид қилгани учун қамоққа олинган. Рокотов билан Файбишченко ишнинг кўзини яхши билар экан — улар бор-йўғи икки йил ичида 300 минг доллар ва совет пулида бир ярим миллион сўм ишлашибди. Улар бу пулларни айлантириб, ўз мулкларини кўпайтира бошлашибди. Улар қамоққа олинган чоғда РСФСР Жиноят Кодексидаги тегишли моддада валюта билан боғлиқ ғайриқонуний ишлар учун 5 йил қамоқ жазоси белгиланган эди. Бу модда Сталин замонасидан қолган эди. У пайтларда номенклатуранинг олий табақаларидан бошқа ҳеч кимнинг қўли валютани кўрган ҳам эмасди — валюта олиб сотиш улардан бошқа одамнинг хаёлига ҳам келмас эди. Шундай бўлса-да, номенклатура ҳар эҳтимолга қарши бу ишлар учун жазони камроқ белгилаган эди. Аммо, эндиликда номенклатура ғазабининг поёни бўлмай қолди. Қамоққа олинган ёшлар ўз долларини жуда осон йўл билан топишганини кўриб номенклатура лар-

зага тушиди – бутун совет халқи ана шу осон йўлга кириб кетиб, жонажон партияси учун меҳнат қилишни йиғиштириб қўйса нима бўлади? Моддий мустақиллик эса ҳамиша сиёсий мустақиллик ҳамдир. Буни Ильичнинг ўзи галла монополияси ҳақидаги доҳиёна мақолаларида таъкидлаб кетган эди. Халқ ўзига тегишли бир бурда нонни фақат партиянинг қўлидан олмоғи керак ва уни очидан ўлдирмай, шу нонни бериб тургани учун бу қўлни ўпмоғи лозим.

Гарчи совет ҳуқуқшунослиги, «қонун тескари қудратга эга эмас», деб эътироф этса-да, маҳбусларга беш йил қамоқ жазоси назарда тутилган модда билан айб эълон қилинганига қарамай, тергов давом этаётган пайтда моддадаги муддат аввал саккиз йилга, кейин эса 15 йилга ўзгартирилди ва маҳбусларга яна икки марта айб эълон қилинди. Аммо буни ҳам етарли эмас деб ҳисоблашди. Тергов тугай деб қолганда, моддани яна бир марта ўзгартирдилар. Бу гал моддада отиш жазоси ҳам пайдо бўлди. Сўнг иккала шўрлик йигитни отиб ташлашди. Қайси нуқтаи назардан қараманг – бу учига чиққан ўзбошимчалик эди. У Хрушчёв бошлаб келган илиқликнинг авж палласида рўй берди. Шунинг ўзидан Кремлда нималар бўлаётганини аниқ билиб олса бўлади.

Олий Совет бирин-кетин янги қонунларни қалаштириб ташлади: «Ғайриқонуний валюта операциялари учун жиноий жавобгарлик тўғрисида», «Чакана валюта операциялари учун жавобгарлик тўғрисида», «Ғайриқонуний тарзда валюта асрагани учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида». Шундай қилиб, фақат номенклатура қўлидаги валютагина қонуний ҳисобланадиган бўлди. Гарчи бу янги қонунларнинг ҳаммасида «ғайриқонуний операциялар» тўғрисида нимадир дейилган бўлса-да, уларнинг ҳаммаси охир-оқибатда оддий одамларга хорижий валюта асрашни тақиқлашдан бошқа нарса эмас эди. Ҳар қандай тинтувда ёнингиздан валюта чиқиб қолса, у шифр ва радиостанцияларга ўхшаш жосуслик белгиларидан ёмонроқ ҳисобланарди. Валюта жиноятнинг ашаддийлигини кўрсатар ва бошқа молу мулкингиз билан бирга дарҳол мусодара қилиниши шарт эди. Айтайлик, хориждаги бирон қариндошларидан мактуб ичида 10 доллар олган бирор оддий одам шу пулни кўтариб, «Берёзка»га тумшугини тикадиган бўлса, у дарҳол қўлга олинарди, негаки совет фуқаросини хорижий одамдан ажратиб олиш ҳалдан ташқари осон эди. Ундан пулни тортиб олишар, бу ҳақда ҳужжат ёзилар, шўринг қур-

ғурнинг иш жойига хабар қилишарди. У одамнинг ўзи шу билан қутулиб кетса, осон қутулганига чин кўнгилдан шукроналар қиларди.

Ҳамма нарсани узил-кесил жой-жойига қўйиш учун шу йилларнинг ўзида «Текинхўрликка қарши кураш тўғрисида»ги машҳур қонун қабул қилинди. Бу қонунга кўра, давлат фойдасига ишлашни истамаган барча одамлар бутун мамлакат бўйлаб текинхўр деб эълон қилинди. Бу қонунни совет ҳуқуқшунослигининг дурдонаси деб атаса бўлади. У номенклатуранинг қўлига ўзига ёқмаган ҳар қандай одамни очиқчасига жазолаш имконини берди.

Нобель мукофотининг соҳиби шоир Иосиф Бродский бу қонуннинг илк қурбонларидан бири бўлган эди. Унинг шеърлари район партия кўмитасининг ходимига маъқул тушмаганди. Кейинчалик номаъқул одамни ҳамма жойдан қува бошлардилар, ҳеч қаерда ишга олмасдилар, сўнг текинхўр деб эълон қилиб, ё «қонуний» асосда қамардилар, ё сургунга жўнатардилар. Шу вақтнинг ўзида қишлоқларда деҳқонларнинг хусусий иссиқхоналарини кунпаякун қилишга тушдилар, яна чорва тортиб олина бошланди ва ҳатто, Сталиннинг ўзи рухсат берган томорқадан ҳам маҳрум қилишди. Бунинг ўрнига бутун мамлакатда маккажўхори экиш бошланди, чунки айни шу экинда Хрушчёв Кўшма Штатлар эришган қудратнинг асосини кўрди. Никита Хрушчёв ўзининг беш синфлик маълумотидан ҳеч қачон хижолат чеккан эмас, аксинча, ҳамма жойда буни таъкидлашдан уялмаган. Номенклатура ҳазил-ҳазил билан уни юқорига чиқариб қўйди. Шунда маълум бўлдики, у мутлақо давлатни бошқаришга лаёқатсиз одам экан. Сталин уни ҳамма вақт иккинчи даражали ролларда тутиб келган ва на ташқи, на ички сиёсат борасида раҳбарлик ишларига яқин йўлатмаган эди. Шунинг учун партия-давлат бошқарувининг энг юқори нуқтасига чиқиб олгач, Хрушчёв ўзини ғаройиботлар ўлкасига тушиб қолган Алиса каби тута бошлади — у ҳамма нарсага танг қолар ва ҳамма нарсадан тез ҳафсаласи пир бўларди. Сталин империясида ниманидир ўзгартириш ёки синдиришга бўлган уринишлари ҳаммаёқни расво қилди, молиявий бошбошдоқлик бошланди, ҳеч нарсанинг жоловини тутиб бўлмай қолди. Охир-оқибатда, мамлакатда нималар содир бўлаётганини, унинг бугунги дунёдаги ўрни қанақа эканини ҳам билиб бўлмай қолди.

Сталиннинг вафотидан кейинги таҳликалардан ўнгла-
ниб олган номенклатура бир қўли билан халқнинг томоғи-
дан гиппа бўғиб олгани ҳолда, иккинчи қўли билан қол-
ган-қутган бойликларни талай бошлади. Жазавага берилиб
кетиб, у ҳар қандай андиша, ҳатто, эҳтиёткорликни ҳам
унутиб қўйди. Никита Хрушчёв ўз кабинетида ўтириб, яқин-
ларининг кирдикорлари ҳақидаги мутлақо махфий маълум-
отларни ўқир экан, уларни бўралаб сўкишдан бошқа ило-
жи қолмаганди.

Икки ойлик нефть экспортидан тушган валюта изсиз
гум бўлган эди. Маълум бўлдики, пуллар Фарб банкларига
сохта одамларнинг номига қўйиляпти. Ҳамма излар Кремл-
га — Бош котибнинг яқинларига олиб келарди. Аммо Ста-
лин ва Бериянинг қабри тепасида келишилган битим бу
одамларни судга беришга йўл қўймайди. Аммо нефть —
денгиздан бир томчи, холос. Бу одамлар аллақачон бутун
давлат мулкани ўзининг хусусий мулки ўрнида кўра бош-
лаган эди. Гап билан уларнинг бу қарашини ўзгартириб
бўлмасди.

«Иш билан ўнглаймиз!» — дейди ғижиниб Хрушчёв. Қама-
қамалар бошланади, бироқ дарров маълум бўладики, бало-
га қолганлар «сурнайчилар» экан — бош бошқармалар, трест-
лар, вазирликларнинг раҳбарларигина қўлга олинбди. Мо-
ҳир усталар маҳбусларнинг кўрсатмаларини керакли томон-
га йўллашади, аммо жазавага тушган Хрушчёв давлат мул-
кани ўғирлагани ва катта миқдорда пора олгани учун ўлим
жазосини бериш ҳақида янги қонунни қабул қилдириб, улар-
нинг жағларини очиб юборади. Маҳбусларнинг янги кўр-
газмалари Рязань, Кемерово, Ростов вилоят партия қўми-
таларининг биринчи котибларини ўзини ўзи ўлдиришга олиб
келади. Прокуратура ходимлари қасрларнинг деворларига
уриб юбориладиган шахсий сейфлардан пачка-пачка дол-
ларлар, олтин ёмбилар, олмослар, жаҳондаги донгдор банк-
ларнинг чек дафтарчаларини олишади. Хрушчёв навбатдаги
қадамни қўйишга тайёрлана бошлайди. Унинг қўлидаги
олғирлар рўйхатида энг яқин ҳамкасабаларининг фамилия-
лари — Брежнев, Шелест, Подгорний, Кириленко ва бош-
қалар турибди. Сирасини айтганда, Хрушчёв ҳам Сталин
умрининг сўнгги ойларида қилмоқчи бўлган ишни рўёбга
чиқармоқчи — ўз Сиёсий бюросини маҳв этишга уринади.
Аммо муқаддас битим нима бўлади? Хрушчёв битимни ал-

лақачон бузиб ташлади, у бошлаган номаълум ишлар партиянинг бир қатор олий арбобларининг ҳаётига зомин бўлди ва яна бошқа кўпгина одамни юрак ўйноғи қилиб қўйди.

1964 йилнинг 14 ноябрь кuni осойишта «сарой» тўнта-ришидан кейин Хрушчëв ҳокимиятдан четлатилади. Фит-начилар битимни бузишмайди – Хрушчëвни омон қолди-ришади, унга нафақа тайинлашади, дала ҳовлини ҳам тор-тиб олишмайди, лекин номини анча йилларгача тарихдан ўчириб ташлашади. «Ҳарҳолда, мен бу мамлакатни жиндай бўлса-да ўзгартирдим, – деб гурурланиб эслайди Хрушчëв томорқасидаги экинларини чопиб юриб. – Мени отишма-ди, қамашмади, балки нафақага жўнатиб қўя қолишди. Шунинг ўзи жуда катта гап».

Леонид Ильич Брежневнинг ўн саккиз йиллик даври бошланди. Узоқ йиллар номенклатура бу даврни орзиқиб кутган эди. Бошдан-охир бошбошдоқлик даври. Нима қил-санг қилаверадиган давр. Партия ҳаётининг ленинча нор-маларига қайтиш ниҳоясига етди.

Бу орада АҚШ бошлиқ Ғарб СССРдаги ҳодисаларни қизи-қиш билан кузатиб турмоқда эди. Ишлаб чиқаришдаги бош-бошдоқликни кўрган, партия-давлат раҳбарлари мамла-катнинг миллий бойлигини талон-торож қилиш иштиёқида ёнаётганига амин бўлган Ғарб 1970 йилдаёқ Совет Иттифо-қини доллар ҳужуми билан тор-мор келтириш тадоригини кўриб қўйган эди. Марказий Разведка Бошқармасининг маъ-рузалари бу режанинг муваффақият қозонишига заррача шубҳа қолдирмайди. Сталин томонидан барпо этилган совет саноати амалда фақат ҳарбий эҳтиёжлар учун ишламоқда. У давлат бюджетини ўпириб кетяпти, йил сайин хўжаликнинг бошқа соҳаларига, шу жумладан, қишлоқ хўжалигига ҳам борган сари камроқ маблағ қолдирмоқда. Олий раҳбарият кундалик эҳтиёж учун бозорини тўла равишда Ғарбда қила-диган бўлиб қолди. Аҳолининг қолган қисми раҳбариятга қарши курашмайди, балки унга тақлид қилади. СССРни қуролланиш пойгасининг янги-янги ҳалқаларига жалб қилин-са, у ҳаддан ташқари қиммат турадиган янги технологияга дош беролмайди ва совет саноатининг ҳамма ноҳарбий со-ҳалари ўтириб қолади. Яна бир-икки ҳалқа бўлса бас, комму-нистик империя тамом бўлади. Ўз қуролларининг оғирлиги-ни кўтаролмай, унинг ўзи қулаб тушади. Бу шунинг учун ҳам эҳтимолдан холи эмаски, СССР ўзининг коммунизми

билан андармон бўлиб, ғафлатда қолди – иккита инқилобни – илмий-техник ва электрон инқилобни ўтказиб юборди. Бунга Сталиннинг ўзи катта ёрдам берганди. У ҳаётлигида кибернетикани «марксизмга ёт жухудлар ўйлаб топган сохта илм» деб атаган эди. Шу мулоҳаза билан у Совет Армиясининг жаҳон стандартидан ҳамisha орқада қолишига йўл очди. Кариб денгизидаги можаро Совет Армиясининг алоқа, назорат ва бошқарув тизими ўта ибтидоий даражада туришини кўрсатди. Бу даража шунақаки, қуролларнинг ноядровий турларини қўллаб ўтказиладиган реал электрон уруши шароитида Совет Армиясини осонлик билан бошқариб бўлмайдиган, бинобарин, жанг қилишга қодир бўлмаган оломонга айлантириб қўйиш мумкин.

Москвада аҳволни сезиб қолишди ва муқаррар ҳалокатдан қутулиш йўлини топишди. Аввалига кўпчиликка бу йўл мутлақо қўллаб бўлмайдигандай кўринди. Гап дунёнинг бирор овлоқроқ жойида Кўшма Штатларни урушга жалб қилиш ҳақида кетмоқда эди. Агар шундай қилинса, СССРни тормор келтиришга атаб қўйилган миллиард-миллиард доллар ҳавога совурилиб кетарди.

Бироқ баҳслар тез орада тўхтади, чунки ҳамма кўрдик, бошқа чора йўқ. Москвага зудлик билан Шимолий Вьетнамнинг Президенти Хо Ши Мин чақирилди. У узлуксиз партизан урушининг қаҳрамони эди, бу уруш оқибатида Ҳиндихитойдан французлар қувиб чиқарилиб, Вьетнам ҳам Корея каби иккига бўлиниб кетди – шимолида коммунистик, жанубида гўёки демократик давлат вужудга келди. Жанубий Вьетнам ўз армиясига эга эмасди. У ҳам бир вақтлардаги Жанубий Корея каби АҚШ билан хавфсизлик тўғрисида битим тузган эди. Хо Ши Минга ўз юртини бирлаштириш учун тездан уруш бошлашни таклиф қилишди. Моҳият эътибори билан бу бир вақтлар Кореяда амалга оширилган Сталиннинг эски режасини такрорлашдан бошқа нарса эмас эди. Ўшанда ҳам асосий мақсад АҚШ қудратини Совет Иттифоқидан чалғитиб, бўшлиққа йўналтиришга қаратилганди. Хо Ши Мин йилига икки миллиард долларга рози бўлди. Бундан ташқари, уруш давомли бўлса, унинг ҳар йили учун яна бир миллиарддан мукофот пули берилиши керак эди. Бу маблағнинг чорак қисмини у ўз киссасига солмоқчи эканини яшириб ўтирмади. Бу унинг шахсий иши эди. Кремлдагиларни бошқа нарса ташвишга солмоқда эди: америкаликлар тузоққа или-

нармикин? Ахир, уларнинг режаси «душманни ўқ эмас, доллар ўлдиради», деган ақидага асосланган эди-да. Балки Жанубий Вьетнамга тегмаган маъқулмикин? Совет Иттифоқи қўлламаса, улар қаяққа ҳам борар эди?

Аммо америкаликлар тузоққа илинди. Улар оламшумул ғалаба қозонишни ўйлаб, йўл-йўлакай Шимолий Вьетнамни муҳим ишлар билан шуғулланишга халақит бераётган хира пашшадай эзиб ташламоқчи бўлишди. Шундай қилиб, ўн йиллик қонли уруш бошларига тушди. Америкаликлар осмонда, денгизда ва қуруқликда жуда катта устунликка эга эдилар, улар Шимолий Вьетнамни буткул вайронага айлантирдилар, лекин урушда, барибир енгиб чиқа олмадилар. Натижада, улар Жанубий Вьетнамни шимолий ғолиблар ихтиёрида қолдириб, аскарларини олиб чиқиб кетишга мажбур бўлдилар.

Режа тўлалигича амалга ошди. Вьетнамда еган тепкилари америкаликларга жуда қимматга тушди. Улар жангларда ўлган ва бедарак йўқолганлар бўлиб, 40 минг одам йўқотишди. Бундан ташқари Қўшма Штатларнинг обрўйидан путур кетди, доллар ожизланди ва Америка жамияти парчаланиб кетди. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, ўз фуқаросидан икки миллионини гўрга тикқан Хо Ши Мин Совет Иттифоқининг умрини яна 20 йилга чўзиб берди. Шунинг учун ҳам Москвада унинг номидаги майдонга ҳайкал қўйилганди-да...

Сиёсий ташаббус қисқа вақтга Совет Иттифоқига ўтди, бошқа шароитларда бўлса, бундан жуда яхши фойдаланиш мумкин эди. Бироқ СССРда ҳеч қачон қуроли нефть, газ, темир рудаси, ёғоч, мўйна ва яна қизил ҳамда қора увулдириқдан бошқа нарса бўлмаган. Қуrolдан бўлак юқорида саналган нарсаларнинг ҳаммаси хорижга сотилган, эвазига валюта олинган, аммо давлат хазинасига тушган валюта кўз очиб юмгунча талонга учрайверган. Шунинг учун халқаро майдонда самарали ҳаракат қилиш учун СССР ихтиёрида фақат қуrol қолган, холос. Совет Иттифоқи харидор мамлакатларга қуrolни ё бутунлай бепул, ё қарзга берган, аммо бирон кун келиб, бу қарзларни ундириб олишни ўйлаган ҳам эмас.

Америкаликларни Вьетнам можаросига жалб қилишга муваффақ бўлингандан сўнг, Москвада рақибнинг яна бир бор таъзирини бериб қўйишга жаҳд қилишган — бу гал энди

АҚШнинг Яқин Шарқдаги иттифоқчиси Исроилга зарба беришни мўлжаллашган. Бу сафар ҳам Қўшма Штатлар иттифоқдошининг бошига оғир кунлар тушганда уни ёлғиз қолдирмайди ва шу йўл билан узлуксиз давом этадиган кичик-кичик урушлар ботқоғига ботиб қолади деб ўйлашган. Москвага Миср Президенти Носир чақирилади. У Хрушчёв замонидаёқ Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони ва Олтин Юлдуз медали билан тақдирланган эди. Носир Москванинг режасига юқори баҳо беради. Негаки, у Носирнинг ўз режаларига ҳам тўғри келиб қолганди. Бундан ташқари Хартумда, араб мамлакатлари раҳбарларининг махфий кенгашида, Исроилни давлат сифатида йўқ қилиб ташлаш тўғрисида қарор ҳам қабул қилинган эди.

Москва бу масалада жуда катта хатога йўл қўйган эди. Совет Иттифоқи Вьетнам урушида эришган устунликларнинг қарийб ярмини бой бериб қўйди. Кариб денгизидаги можародан кейин ўтган қисқа вақт ичида иккинчи марта СССРнинг ҳарбий ожизлиги ошкор бўлди. Бунақа таҳқирли аҳволга йўл қўйиб бўлмас эди. Миср армияси жуда қисқа фурсатда тор-мор келтирилгандан кейин, Исроил қўшинлари Сувайш канали соҳилларини эгалладилар. Канал ёпилиб қолди. Бу эса жуда кўп моддий муаммоларни келтириб чиқарди. Шимолий Вьетнамни ҳамма зарур нарсалар билан таъминлаб турувчи совет кемалари энди Африкани айланиб ўтишга мажбур эди. Бунинг устига йўлда унинг тўхтайдиган жойи ҳам йўқ эди, ҳисоб. Бу Америка разведкасининг Вьетнам учун олган интиқоми эдими ё йўқми — бу маълум эмас, ammo Совет Иттифоқининг дунёда қуролли низоларини келтириб чиқаришда ўйламай иш тутиши жаҳоннинг назаридан четда қолмади ва бундан Афғонистондаги курашнинг сўнги босқичида жуда усталик билан фойдаландилар.

Худди шу кезларда, яъни 1967 йилда КГБнинг раиси қилиб Юрий Владимирович Андропов тайинланди. Сталин замонасида у комсомол ишларида банд эди, уруш вақтида эса, у шимолий портларда линд-лиз бўйича иттифоқчилардан келган юкларни қабул қилиш билан шуғулланди. Худди шу ишида юрганида «Джони Уокер» деган виски ва консервланган Америка колбасасига ўч бўлиб қолди. Андропов 1958 йилда Венгриядаги умумхалқ исёни вақтида ҳукумат раҳбарларининг эътиборини жалб қилишга муваффақ бўлди. Бу ерда у элчи эди. Ўзининг ёрдамчиси Крючков

билан бирга у Имре Надни элчихона худудига алдаб олиб кирди ва кейин уни дор остига жўнатди. Бу эса исённинг мағлубиятидаги асосий сабаблардан бири бўлди. Андроповни КПСС Марказқўми аппаратиغا ишга олишти, Хрущёв ишдан четлатилгач, ўзини партиянинг раҳбари деб эълон қилган Брежнев тарафдорлари сафига қўшилди.

Масаланинг нозик жиҳати шунда эдики, бу мансабга Александр Шелепин ҳам даъвогар эди. Уни юқори доираларда «Темир Шурик» деб аташарди. У ўша кезларда КГБнинг раиси эди. Бу пайтларга келиб, КГБ Сталин давридаги МГБ қудратини тўла тиклаб улгурмаган бўлса-да, анча бақувват тортиб қолган эди, у анча кенгайган ва ҳатто, нафақат мамлакат ичкарасида, балки хорижда ҳам сиёсий қотилликлар билан шуғулланган машҳур бўлимини ҳам тиклаб олганди. Масалан, ГФРда украин миллатчиларининг сардори атоқли Степан Бандера ўлдирилди. Албатта, бу қотиллик Сиёсий бюронинг буйруғи ва маъқуллаши билан амалга оширилган эди. Шундай бўлса-да, Бандеранинг ўлдирилишидан «Темир Шурик»ни ағдариб ташлашда фойдаланишди. Бандера тўғрисида бир даста ҳужжат тайёрланди. Уларда партиянинг хоҳишига қарши ўлароқ, Бандеранинг ўлдирилишини Шелепиннинг ўзи мустақил режалаштиргани ва амалга оширгани ҳақида гап борарди. Шелепин буни гўёки шахсий манфаат йўлида қилган, чунки Бандеранинг Мюнхен банкларида сақланувчи пуллари унинг тинчини олиб қўйгани таъкидланарди. Бу ҳужжатларнинг ҳаммасини Андропов тайёрлаб, Фарбга оширган эди. Халқаро миқёсда жанжал бошланди. Шу тўполок асносида Шелепинни, аввал, аллақандай бир аҳамиятсиз мансабга ўтказиб қўйишди, сўнг эса нафақага жўнатишди, унинг ўрнини эса Андропов эгаллади. Полициячилик тартиблари устувор мамлакатда махфий полициянинг бошлиғи бўлиш энг муҳим лавозимни эгаллаш дегани эди, чунки бу лавозимдаги одам мамлакатдаги ва унинг худудларидан ташқаридаги ҳақиқий аҳволдан хабардор бўлади.

Андропов теварак-атрофига назар солар экан, кўз ўнгида намоён бўлган аҳволни кўриб даҳшатга тушди. Сталин вафот этгач, салкам 14 йил давомида бутун мамлакат порахўрлик гуллаб-яшнаган бепоён бир ботқоққа айланиб бўлибди. Бу ботқоқ истаган дақиқада мафқурани ҳам, давлатни ҳам қаърига ютиб юбориши ҳеч гап эмас эди. Андроповнинг

шухратпараст миясига мамлакатни ҳали қутқариб қолса бўлади деган фикр келди. Аммо бунинг учун КГБнинг хўжайини бўлиш кифоя эмас эди, бунинг учун партия ва давлат раҳбарлигини эгаллаш шарт эди. Андропов эса бу мартабадан ҳали жуда узоқда эди. Шунинг учун КГБнинг хўжайини лавозимини эгаллаган биринчи дақиқалариданоқ, Андропов давлат тўнтаришига тайёргарлик кўра бошлади. У ўзининг бу қилмишини партияни сақлаб қолиш истаги билан ва бошқа олижаноб ниятлар билан оқламоқчи бўлди. Бу «олижаноб» ниятлар қанақа эканини билиш учун эса Лубянка ертўлаларига назар ташлаш кифоя.

Андропов «Прага баҳори»ни танклар билан янчиб ташлашнинг асосий ташаббускори бўлган эди. У шу йўл билан мамлакатда ва жаҳонда катта ғалва бошлашни ва тўс-тўполондан фойдаланиб, олий ҳокимиятни эгаллашни мўлжаллаганди. Аммо бу сафар омади келмади.

Чехлар ҳеч қанақа қаршилиқ кўрсатишмади. Вьетнамда ўралашиб ётган Қўшма Штатлар эса, урушдан кейинги «таъсир доиралари» тўғрисидаги Потсдам конференциясини рўкач қилишиб, лоқайдгина муносабатда бўлишди. Аммо улар Андроповнинг қай усулда иш юритишини пайқаб қолишди ва кейинчалик фойдаланиш учун буни эътиборга олиб қўйишди.

Андроповни шунчалик дағаллик билан қатъий ҳаракат қилишга мажбур этган нарса нима эди? Бу шундан иборат эдики, мамлакатни муқаррар ҳалокатдан сақлаб қолиш учун ортиқча фурсат қолмаганини ва усталик билан ҳаракат қилинадиган майдон торайиб кетганини Андропов даҳшат ичида англаб етганди.

Ҳалокат тез яқинлашиб келмоқда, у жадал ва қатъий ҳаракат қилишни талаб қиларди. Аммо томоғинггача ботқоққа ботиб турган бўлсанг, қандай қилиб тез ва қатъий ҳаракат қила оласан?

Шундай қилиб, Андропов эртаклардаги паҳлавонлардек иш бошлади — у аждаҳо билан олишишга киришди, аммо унинг калласини кесиб ташласанг, ўрнига учтаси униб чиқарди.

КГБнинг махсус каналлари бўйлаб туну кун шундай ахборотлар оқиб келардики, Андроповнинг энг яқин аъёнлари уларни ўқиб, муздек терга тушишарди.

Кўпчилик иттифоқдош республикаларда ҳамма партия ва

давлат мансаблари нақд пулга сотилган. Жумладан, Озарбойжонда район прокурори мансаби 30 минг сўм, район милиция бўлимининг бошлиғи мансаби эса 50 минг сўм турган. Бу мансабларни нақд пул тўлаш йўли билан райком котибидан сотиб олиш мумкин. Колхоз раисининг ўрни гарчи сайланадиган мансаб бўлса-да, 80 минг сўм турган, сабаби, бу мансаб райком номенклатурасига кирган ва ундан номенклатура пиллапоялари бўйлаб юқорига кўтарилиш мумкин бўлган. Райком котиби бўлиш учун эса анча кўп пул талаб қилинган — 200 минг тўлаш керак бўлган. Иккинчи котибнинг ўрни 100 минг сўм турган. Пуллар Озарбойжон компартияси Марказқўми котибларига тўланган, чунки бу мансаблар Марказқўм номенклатурасига кирган. Марказқўмда ҳамма давлат мансаблари (нафақат давлат мансаблари) пулга сотилган. Театр директорининг ўрни 30 минг сўм, илмий-тадқиқот институти директорининг ўрни 50 минг, академиклик унвони 50 минг бўлган. Республикадаги истаган олий ўқув юртининг ректори бўлиш учун 200 минг сўм тўлаш шарт эди. Бу лавозим — худди райком котибиникидай жуда қиммат турган. Аммо бу пуллар жуда тез қайтган, чунки, айтайлик, Чет тиллар институтига кириш учун 10000 сўм, Боку дорилфунунига кириш учун 20 минг сўм, Тиббиёт институтига 30 минг сўм, Халқ хўжалиги институтига 35 минг сўм (70-йиллар баҳосида) тўлаш лозим бўлган.

Фақат район раҳбарлари ёхуд илм-фан ва маданият арбобларининг лавозимларигина эмас, Озарбойжонда ҳукумат аъзолари ва Марказий Комитет аъзолари бўлиш учун ҳам пора бериш керак эди. Масалан, Ижтимоий таъминот вазири лавозимини 120 минг сўм, Савдо вазири мансаби учун эса 250 минг сўм бериш зарур эди. Компартия Марказқўмига аъзо бўлиш учун ярим миллион сўм тўлаш талаб қилинарди.

Бундай аҳвол жуда тез суръатлар билан ривож топиб бораётган хуфий иқтисодиёт корчалонлари учун пастдан юқоригача энг муҳим мансабларга ўз одамларини ўтқазиш имконини берган, уларнинг партия номенклатураси билан чатишиб кетишига йўл очганди. Корчалонлар шу йўл билан ўз сиёсатларини ўтказа бошладилар. Аммо энг даҳшатлиси ҳали бу эмас эди. Компартия Марказқўмига ва унинг Биринчи котиби Охундовнинг қўлига оқиб келаётган жуда катта маблағ тўғридан-тўғри хорижга чиқиб кетмоқда ва ажнабий банклардаги жамғармаларга бориб тушмоқда эди.

Озарбойжон – СССР нефтининг бош манбаи ҳисобланарди. Нефть эса совет экспортининг асосий товари бўлиб, машҳур нефтодоллар ҳисобида миллиардлаб даромад келтирарди. Амалда бу даромадлардан давлат хазинасига ҳемири ҳам тушмасди. Аммо Охундовнинг ўз улуши бор эди. Калаванинг бошқа учлари эса тўғри Кремлга олиб борарди. Андропов калаванинг учларини топа бошлади, аммо у бу ишни ҳеч кимга биронта савол бермай ва ўзини ҳаддан зиёд садоқатли кўрсатган ҳолда бажарди.

Озарбойжоннинг мамлакатдаги бошқа республикалардан алоҳида ажралиб турган жойи йўқ эди. У порахўрлик ботқоғида бўғилиб ётган ягона ўлка эмасди. Компартия Марказқўмининг Биринчи котиби Сиёсий бюро аъзолигига номзод Мжаванадзе, иккинчи котиби эса Альберт Чуркин бўлган қўшни Грузияда аҳвол бундан бешбаттар эди. Бу ерда мансаблар Озарбойжондагидан қимматроқ турарди. Бу лавозимларни сотиб олишга тайёр одамлар шу қадар кўп эдики, ўзига хос ким ошди савдолари уюштиришга тўғри келарди. Ким ошдини ўтказувчи мутасаддилар Марказий Қўмита котиблари ва Марказқўм бюросининг аъзолари эди. Улар ўз ҳақини, асосан дуру жавоҳирларда ва валютада олар, ўз навбатида Москвага ҳам улуш ажратиб турардилар. Партия аппарати республикани ўз таъсир доирасидаги қисмларга бўлиб олганди ва шу билан гўё феодали қарамлиги тартиблари тўла ўрнатилган эди.

Ўрта Осиё республикаларидан келаётган маълумотларга эса ақл бовар қилмасди... Бу гал ҳам излар тўғри Москвага бориб туташарди. Шу жумладан, гиёҳванд моддалар сўқмоқлари ҳам илонизи бўлиб, Болқон ва Яқин Шарқ мамлакатлари орқали ўтарди-да, Кубаларга бориб ғойиб бўларди – ўша ерда бу сўқмоқ жаҳон наркобизнеси дарёсига қўшилиб кетарди. Пахта ва гиёҳванд моддалар – КПССнинг ўпқондай киссасига тушувчи миллиард-миллиард доллар даромад берарди. Буларнинг бари-ку чекка ўлкаларда. Хўш, Москвада, Россиянинг ўзида аҳвол қанақа эди?

Мудофаа вазирлигидан бошлаб то гўшт-сут саноати вазирлигигача – давлат бошқарувининг ҳамма соҳалари порахўрлик касалига чалинганди. Уларнинг ҳаммаси бемалол жиноятга қўл ураётганлари учун КПССга ўлпон тўлаб туришарди.

Андропов иш режасини тузишга киришди. Аввалига у ўз

кучларига анча тўғри баҳо берди, ҳатто, унчалик чўчиб ўтирмади ҳам. Ахир, у ҳам энг олий табақа номенклатурасининг вакили эди ва бирор нарсани тубдан ўзгартириш ниятида эмасди. У КПСС Марказий Қўмитаси қаърида туғиладиган ва муқаррар тарзда мунтазам равишда амалга ошириладиган жуда хатарли жараёнларга барҳам бермоқчи бўлди. Миллий даромаднинг жуда катта қисмини ўзлаштириб оладиган КПСС худди қочиб кетишга ҳозирлик кўраётгандай беҳисоб бойликларни тинимсиз хорижга ўтказарди. Гўё партиянинг олий қатлами бирваракайига СССРдан муҳожирликка жўнамоқчи ва ҳозирданоқ Фарбда тузукроқ турмуш кечириш учун зарур тадорикни кўраётгандек таассурот туғиларди. Одам ўз хатти-ҳаракатларининг туб сабабини баъзан тушунолмай қолади. Андропов ҳам узоқ вақтгача бу жараённинг туб моҳиятини англаёлмай юрди. Чунки унинг ўзи ҳам жон-тани билан номенклатурага мансуб эди.

Буни яна шу сабабдан тушуниш қийин эдики, чекистлар томонидан қаттиқ муҳофаза қилинадиган ва қалин махфийлик пардасига ўралиб олган номенклатура салтанати кун сайин гуллаб-яшнамоқда, бойимоқда ва бақувватлашиб бормоқда эди. Умуман олганда, бу ўлкада коммунизм аллақачон қуриб бўлинган эди. Лекин, тўғриси, унда «тенглик» тушунчасидан асар ҳам йўқ эди. Бу эса фаолиятни яна давом эттиришга ундарди. Қуруқликнинг олтидан бир қисмини ўз жисми билан озиқлантириб ётган қамоқхоналар ва махсус истиқомат жойларидаги миллионлаб шўринг қурғур маҳбуслар ана шу мўъжазгина хос ўлкани барпо этишга имкон берган эдилар. Бу ўлкада ҳамма нарса хос одамларга аталганди. Махсус қурилиш-монтаж бошқармалари томонидан хос турар-жой бинолари қуриларди, мабодо уларда чўмиладиган ҳовузлар бўлмаса, бу деразаси йўқ уйдайд гайритабий ҳисобланарди. Хос дала ҳовлилари, пансионатлар, санаторийлар, касалхоналар, поликлиникалар, махсус магазинларда сотиладиган хос озиқ-овқат маҳсулотлари, хос ошхоналар, хос буфетлар ва хос сартарошхоналар, махсус автобазалар, бензин қуядиган махсус жойлар, автомашиналардаги хос номерлар, кенг тарқалган хос информация тармоқлари тизими, хос телефон алоқаси, хос болалар муассасалари, хос клублар ва кинотеатрлар, вокзаллар ва аэропортдаги хос кутиш заллари, махсус туғруқхоналар ва ҳатто, хос қабристонлар...

Бу хос ўлка яшар, дам олар, овқатланар, харид қилар, сафарга чиқар, кўнгул очар, ўқир, даволанар экан, ҳеч қачон мулоқотга киришмасди, чунки унинг жамики фаровонлиги шу халқни талаш асосига қурилганди. Ям-яшил дарахтзорлар қўйнидаги ҳашаматли қасрлар, коттежлар, шикор уйлари, боғлар, равоқлар, теннис кортлари, чўмиладиган ҳовузлар, гулхоналар, иссиқхоналар, қимматбаҳо зотдор арғумоқлари сероб отхоналар — буларнинг бари баланд деворлар ортига жойлашган ва қуроли соқчилар томонидан қаттиқ кўриқланарди. Номенклатуранинг Микоянга ўхшаш фахрийлари ўзларининг шаҳар ташқарисидagi қасрлари ва баҳайбат мулкларни 1919 йилданоқ саришталай бошлаганлар. Мармар гобеленлар, деразалардаги турфа хил рангли витражлар, шахсий кинозаллар, Эрон гиламлари, кўҳна қурооллар, олтин ва кумуш ҳайкалчалар, қимматбаҳо чинни, яшмадан ишланган кўзачалар, фил суягидан қилинган нақшдор безаклар, ҳинд шоҳилари, ўнлаб йиллар мобайнида йиғилган ноёб ичимликлар... Мулклар ва қасрлар салобатли гиштин деворлар билан ўраб олинган, уларда соқчилар ва хизматкорлар учун махсус уйлар қуриб қўйилган. Улар кўрган-билганларини бировга айтмаслик ҳақида тилхат беришади ва жуда катта маошлар ҳамда имтиёзлар билан рағбатлантирилади. (Ҳатто, номенклатура салтанатида фаррош аёл армиядаги полковникдан кўпроқ маош олади).

Бундай ҳаёт тарзини Ленин таъсис этган эди. Сталин уни қонун даражасига кўтарди, унинг ҳамма ворислари буни кўллаб-қувватлашди. Хрушчёвга Сталиндан мерос қолган чорбоғлар, дала ҳовлилар камдай кўринди. У ҳоқимият тепасига келиб улгурмай, Пицундада ўзига янги чорбоғ қуришни буюрди. Бу шунақа ҳашаматли чорбоғ эдики, ҳатто, Ғарбий Германия элчиси Кроль унинг томи ва деворлари ойнаванд баҳайбат чўмилиш ҳовузини кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди. Буларнинг барига номенклатура мутлақо қонуний асосда эгалик қилар ва ҳеч ким ҳеч қачон бунга қарши курашган эмасди. Хрушчёвнинг норозилигини туғдирган, Андроповни ташвишга солиб қўйган нарса шу бўлдики, номенклатуранинг нафси ўпқон чиқиб қолди. Оддий совет кишиси етти ухлаб тушида кўрмаган энг зўр имтиёзлар ҳам уларга кулгили даражада арзимас туюларди.

Номенклатура ҳеч кимга билдирмасдан ғарб валютасига ўтиб олди, аммо бу маблағ мунтазам етишмас, уни топиш

учун эса ҳар қандай чора-тадбирларни кўришга тайёр эдилар. Узлуксиз равишда давом этадиган хорижий сафарлар туфайли номенклатуранинг нафси янада ҳақкалак отиб кетди. Миллиардерларнинг ҳаёт тарзи уларнинг фикру хаёлини бутунлай банд қилиб олганди, Фарбнинг электрон аппаратураси, маиший анжомлари, мебель, сервис — буларнинг бари жуда тез суръатларда янгиланиб туради, ҳар ойда мукаммаллаштирилди. Бунинг бари ўзимизнинг тузсиз ва рангсиз буюмларга солиштирганда жуда афсонавий ва жозибадор кўринарди. Бу неъматларга тезроқ эришишни хоҳлаган номенклатура инсон бахтининг чўққиси сифатида долларга кўпроқ эгалик қилишни истарди. Сафари, сексшоу, беш юлдузли меҳмонхоналар, Багам, Канар ва Бермуд ороллари, чарақлаган қуёш, мовий осмон, талабалар кэмпингларидан келадиган бадани тобланган қизлар, ҳашаматли ресторанлар — буларнинг бари бадавлат номенклатура салтанати муҳитидан ер билан осмонча фарқ қилар эдики, уларнинг олдида хос ўлка жуда рангсиз ва жозибасиз кўриниб қоларди. Фарбга талпинарди улар. Ҳали кўп нарсага қўл етмасди — нефть ва молия қиролларининг оппоқ қордек кемалари, қимматбаҳо қиморхоналар ва курортлар, миллионерларнинг имтиёзли клублари — буларнинг бари қайноқ ва афсонавий ҳаёт. Ҳаммасини санаб чиқиш қийин, лекин ҳаммасига эгалик қилгинг келади.

«Қизил террор» замонларида боболар томонидан талончилик билан йиғилган итальян ҳайкаллари ва фаранги gobelenларни замонавий француз ва фин мебелли, машҳур Куплербуш фирмаси ишлаб чиқарган ошхона анжомлари сиқиб чиқара бошлади. «Сони» ва «Панасоник» фирмасининг аудио ва видео тизимларига, Бельгиянинг ҳаворанг ванналарига, Италиянинг нафис тувақларига ва яна бошқа кўпгина нарсаларга ишқибозлар кўпайди. Аммо бирор ой ўтиб-ўтмай буларнинг бари эскириб қоларди. Номенклатура ана шунга чидаёлмасди. Жинсилардан тортиб янги видео тизимларигача ҳаммасини янгидан сотиб олиш керак эди. Пул етказиб бўлмасди.

Пул топиш эса кун сайин қийинлашиб борарди. Ишлаб чиқариш суръати тушиб борар, қашшоқ аҳолининг тинкаси қуриб битган эди, хом ашё ишлаб чиқарувчи заводларнинг ускуналари эскириб кетганди. Замонавий заводлар эса мамлакатни танка-ю ракета, бомбардимончи самолёт-у сувости

кемаларига кўйиб ташлашда давом этарди. Аммо, ҳатто, учинчи мамлакатларда ҳам аста-секин уларга талаб сусайиб борарди, чунки бу маҳсулотларнинг сифати тобора Американикидан орқада қолиб бормоқда эди.

Мамлакатни талон-торож қилиш давом этар ва бунинг оқибатида ер ости бойликлари камайиб, иқтисодиёт издан чиқиб, ҳалокат яқинлашиб келарди. Америка доллари СССРнинг қашшоқ ҳудудидан сакраб ўтиб, номенклатура салтанатига ёриб кириб бўлган ва амалда уни истило этган эди. Доллар борган сари кучайиб бораётган сурбетлик билан ўз мақомига юришга мажбур қила бошлаганди.

Табиийки, Андропов шахсан номенклатуранинг ҳамма неъматларидан фойдаланарди. Таътилни Мовий соҳилда Ницшеда ўтказарди (ҳали кучдан қолмаган кезларида унинг теварагидан аллақандай сирли, оёқлари келишган қизлар аримасди), унинг учта фарзанди таомилга кўра хорижда ўқир ва дипломатия соҳасида ишлашга тайёрланишарди. Аммо у номенклатуранинг ҳаддидан ошиб кетган очофатлигини тийиб қўймаса, ҳаммаси ҳалок бўлишини аниқ-равшан кўриб турарди. Шу жумладан, номенклатуранинг ўзи ҳам. Унинг ходимлари оператив кенгашларда тунд қиёфада қўр тўкиб ўтиришарди. Улар ҳаётларини хатарга қўйиб, ҳар бир тешикка кириб чиқиш ва у ерлардан бири-биридан мудҳишроқ ахборотлар олиб келишга тайёр эдилар. Буларни кўриб Андроповда ҳали ҳалокатнинг олдини олиш мумкин деган хом хаёл туғилди. Бунинг учун эски ҳукмдорларни йўқ қилиб, унинг ўрнига давлат хавфсизлиги ходимларидан ташкил топган янги номенклатурани қўйиш керак эди.

Социалистик тизим яна бир бор панд берди — Андропов Лаврентий Павлович Бериянинг хато йўлини тутди, аммо унинг аччиқ тақдирини унутиб қўйди.

Бу орада мамлакатнинг тобора аянчли аҳволга тушиб бораётган иқтисодиёти, шу жумладан, номенклатуранинг ҳам мушкул қисмати партия раҳбариятини Фарб мамлакатлари билан муносабатларни юмшатиш сиёсатини эълон қилишга мажбур этди. Улар тобора қариб, айниб бораётган Брежневни Фарб мамлакатларига йўлладилар. У имкони борича кўпроқ қарз ундириб келиши керак эди. Бу қарзларсиз номенклатура ортиқ яшаёлмасди. Таназзул кучайиб бормоқда — жаҳон бозорида нефть ва бошқа хом ашёларнинг нархи тушиб, тилланинг баҳоси осмонга чиқиб кетди. Брежнев хорижга бо-

риб, нефть ишлаб чиқарувчи ускуналарни янгилаш ва ғалла учун узоқ муддатли қарз сўради. Аслида кўп йиллардан бери Америка ва Канададан ғалла харид қилишар ва шу туфайлигина мамлакатни очлик балосидан бир амаллаб сақлаб келиш аётган эди. Мамлакат ва тузум, бутун дунёнинг кўз ўнгида яшашга ноқобил эканини кўрсатиб бўлса-да, буни ўжарлик билан тан олишни истамас эдилар¹.

Андропов ҳаракатга киришди.

Бир гал Брежнев билан Кримда бирга дам олган кезларида Андропов фурсатдан фойдаланиб, гап орасида дохийга Озарбойжон ҳақидаги ахборотнинг учини чиқарди. Маълумотларга қараганда, Охундов Москвага ўлпоннинг ҳаммасини тўлаётгани йўқ, у нефтни ғайриқонуний тарзда сотмоқда, ҳаддан ташқари катта миқдорларда пора олмоқда, шу йўл билан топган беҳисоб пуллари махфий равишда хорижга ўтказмоқда. Андропов тўплаган ҳужжатлар шу қадар ишонарли эдики, ўзини шу қадар алдаганлари учун таҳқирланган Брежнев Сиёсий бюро аъзолари билан ҳам маслаҳатлашиб ўтирмай, яширин полициянинг хўжайинига Озарбойжонда «партия-хўжалик фаолларини алмаштириш» борасида кенг кўламдаги ишларни амалга оширишга рухсат берди.

Андропов анчадан бери ўйлаб юрган уруш бошланди.

У тун бўйи ВЧ орқали Озарбойжон КГБсининг бошлиғи Гайдар Алиев билан гаплашиб чиқди. Андроповнинг пўлат сандиғида Алиевни ҳам фош қилувчи анча-мунча ҳужжатлар сақланарди — улар москвалик уч чекистни қурбон қилиш эвазига қўлга киритилганди. Аммо бу ишда Алиевдан бошқа ишончли одам йўқ эди.

Алиев Озарбойжон компартиясининг Биринчи котиби бўлишини сезиб, ўта аёвсизлик билан ҳаракат қила бошлади. Бутун Озарбойжон бўйлаб қама-қамалар, тинтувлар, текширувлар, ишдан олишлар бошланди. КГБ ва Прокуратуранинг махсус бригадалари Алиевга ёрдамга ташланди. Алиев

¹ СССРга ғалла сотиш борасида АҚШ конгрессида мунтазам бўлиб турадиган муҳокамалардан бирида мунозара бўлиб кетди — мантиқ борми ўзи? СССР ўзининг ҳамма пулини бизга қарши танкларга сарф қилади, биз бўлсак, бунинг учун уни боқшимиз керакми? АҚШнинг ўша пайтдаги давлат котиби Генри Киссинжер бунга шундай жавоб берди: «Кўяверинг, улар ўз танкларида тўқ ўтиргани яхши. Шундай бўлгани маъқулроқ. Акс ҳолда отишмалар долларнинг ҳужумига халақит бериши мумкин».

республика компартиясининг Биринчи котиби мансабини эгаллагандан сўнг, тахминан 2000 (1983) кишини чекистлар билан алмаштирди. Улар бўшаб қолган ҳар хил даражадаги номенклатура ўринларини эгалладилар. Амалга оширилган тадбирлар натижасида жуда катта ўлжа қўлга киритилди. Видео ва кинокамералар одам бўйи келадиган қоғоз пулларга тўлиб-тошган яширин жойларни, тилла тангалар ва заргарлик буюмларига тўла темир бочкаларни, олмосларга, олтин ва платина ёмбиларга тўла уч литрли банкаларни лоқайдлик билан суратга олди. Суратлар яқинроқ келтирилганда пуллардаги Жорж Вашингтоннинг афт-ангорини таниб олиш унча қийин эмас эди.

Доллар! Ҳа, бу ўша валюта! Шу валюта чўнтагидан чиққани учунгина икки юз мингга яқин одам ўша кезларда қайта тикланган ГУЛАГда тиканли симлар ортига йўлланганди.

Охундов энсаси қотиб истеҳзо қилди: «Бу ит, — деди у Алиевними ёхуд яна бошқа бирор олий рутбалик одамни назарда тутиб, — менинг пулларимни ўғирлади. Мен уларни ҳалол топган эдим. Худога шукур, у ҳаммасини қўлга туширгани йўқ. Бу пул унга бахт келтирсин, уйи нурга тўлсин, лекин пулни бунақа йўл билан топмайдилар».

Андроповнинг кайфияти эса бундан ҳам бадтарроқ эди. Биринчидан, у кундалик ва шошилинч эҳтиёжлар учун аталган арзимас миқдордаги маблағ қўлга олинганини тушунарди. Кўп йиллар мобайнида ўғирланган маблағнинг ҳаммаси Фарб банкларидаги пўлат деворлар ортига жуда ишончли қилиб яшириб қўйилган эди. Иккинчидан, Охундов ўғирланган маблағнинг учдан биринигина олиб қолар, икки қисми эса Москвага юбориларди. Бу-ку тушунарли-я! Бошқа бир нарсани англаб бўлмайти: бу ҳол Андроповни шу қадар таажжубга солган эдики, у, ҳатто, муовини генерал-полковник Пирожковдан: «Ҳамма излар Москвага олиб келяпти? Кимга?» — деб сўрайди. Пирожков эса ўз раҳбарига таажжуб билан қарайди-да, жилмайиб: «Бизгадир-да!» — деб жавоб беради.

Аммо у қисман ҳақ эди, холос.

Навбатдаги зарбага Грузия дуч келади.

Унинг оқибатида Мжаванадзе ҳокимиятдан четлатилди. Марказқўмнинг Биринчи котиблигида эса генерал Эдуард Шеварнадзе сайланди. Ўлжа Озарбойжондагидан ҳам кўпроқ эди, чунки Шеварнадзе ўз шоввозларига қўлга олинган шахс-

ларга нисбатан ҳамма кўрқитиш усуларини, шу жумладан, жисмоний тазйиқни қўллашдан чўчимасликни тайинлаб қўйганди. Даҳшатдан ранги қув ўчиб кетган кечаги райком котибларини ўласи қилиб калтаклашди, улар хазиналари яширинган хуфия жойларни айтиб беришди. Натижа чакки бўлмади. Бу ишларга КПСС Марказий аппаратидагилар ҳам даҳлдор эканини тасдиқловчи кўпгина далиллар аниқланди, аммо уларнинг бир қисми Шеварнадзе ҳамда Андроповнинг кўлига тушмай, аллақайларда изсиз йўқолди.

Яна оператив видеокамералар тўда-тўда пул уюмларини суратга олади. Уларда яна жаҳон пролетариати дохийсининг совуқ турқи Вашингтоннинг заҳил башараси ва Британия қиролларининг такаббур қиёфаси билан бамайлихотир ёнма-ён туради. Шарқ гиламларининг ранг-баранг гуллари устида сочилиб ётган олтину бриллиантларнинг жилолари аллақандай ақл бовар қилмайдиган афсонавий мўъжиза кашф этади. Капитан Флинт ва капитан Морганларнинг хазиналари ҳақидаги Голливуд фильмларида биз шунга ўхшаш манзараларни кўрган эдик. Флинт билан Морган машҳур қароқчилар бўлишган, улар бутун дунёга донг таратган миллиардерлар сулоласига асос солган одамлар.

Шундай қилиб, биринчи қадам қўйилди. КГБ иккита иттифоқдош республикада ҳокимиятни босиб олди ва Ўрта Осиё республикаларида ҳам жанговар ҳаракатларини бошлаб юборди. Аммо бу ерда бир чўқиб қочиш усули иш бермади. Маҳаллий партия ва чекистлик тизимлари мафия билан жуда ҳам чатишиб кетишган эди. Улар Москвадан келган оператив — тергов бригадалари йўлига аҳиллик билан ғовлар қўйишди. Феодал-патриархал хулқ-атвор бу республикаларда ўзларининг Алиевлари ва Шеварнадзеларини тезда топишга имкон бермайди. «Бировнинг моли бахт келтирмайди, — деди генерал Ниёзов унга Кавказ варианты бўйича Рашидовнинг ўрнини таклиф қилишганда. — Бундан ташқари, бу оила пулларини ҳалол топган»...

Ўрта Осиё босқини муваффақиятли чиқмади ва Андропов бундан олишга мажбур бўлди. Андропов жўнатган чекистлар бу ерда дарҳол турли можароларга илашиб қолаверишди. Биттасини тўғридан-тўғри ўз автомобилда ушлашди, гувоҳларнинг кўз ўнгида автомобилдан ичи тўла пул солинган «дипломат» топишди. Пора берган одам аввалдан ариза билан мурожаат қилган экан. Бошқа бирини вояга

етмаган қизни зўрлашда айблашди. Учинчисини аллақандай зиёфатдан кейин касалхонага олиб кетишди, уни бир амаллаб ўлимдан сақлаб қолишди.

Андропов ишга солмоқчи бўлган юксак мартабали одамлар мулойим табассум билан қўлларини қовуштириб туришса-да, коса тагидига ним косани англамаётганлари юз-кўзларидан шундоққина кўриниб турарди, ахир, биз Москвага — катта оғамизга тегишли улушни мунтазам равишда ўз вақтида бериб турибмиз-ку! Ё катта оғамизга камлик қиляптими? Шундай бўлса, бошимизни қотирмасдан очигини айтиш керак. Мўътабар одамларни шубҳа остига олишнинг нима ҳожати бор?

Натижада Андроповга Кремль томонидан шунақа таънадашномлар ёғилдики, КГБ хўжайинининг аъзойи бадани қақшаб кетди. Бунақа катта ишларни амалга ошириш учун ҳали кучи камлигини тушунди у. Яна бошқа бир нарса аён бўлди: ҳамма йўллар Москвага олиб келадиган бўлса, республикаларда тартиб ўрнатишдан фойда йўқ. Республикалардан тонналаб пулни мусодара қиласан, лекин кейин у қаёққа ғойиб бўлиб қолганини КГБнинг хўжайини ҳам аниқ айта олмайди. Давлат фойдасига? Ҳа, албатта, буни ҳар битта мактаб боласи ҳам билади. Аммо ана шу «давлат фойдасига» деган дона-дона оҳангдор сўзларнинг маъноси нима? Уларнинг бор-йўқ сири шуки, бу «КПСС фойдасига» дегани. Чунки партия кўпдан бери комил ишонч билан Людовикнинг: «Давлат дегани менман!» — деган машҳур сўзларини тақрорлаб келяпти. Шундай дейишга тўла асослар ҳам бор. Шундай экан, Андропов ва унинг чекистлари томонидан ғайрат билан амалга оширилган хатти-ҳаракатларнинг ҳаммаси партия бойликларини КПССнинг Марказий органлари фойдасига қайта тақсимлаш учунгина сарфланаётган экан-да? Албатта. Ахир унинг ўзи ҳам ана шу Марказий органларнинг вакили эмасми? Агар у ўзининг ўтга, сувга уриб эришгани, фақат икки республикадаги энг муҳим мансабга ўз одамларини жойлагани бўлди, холос. Улар келгусида олий ҳокимият учун курашда Андроповнинг иттифоқчиларига айланади. Андропов бу йўлда биринчи қадамини қўйди. Мусодара қилинган бойликлар эса Давлат банки қаърига тушиб ғойиб бўлади. Бу ўринда, ҳатто, Андропов ҳам назоратни йўқотиб қўяди. Бу партиянинг олтини, у эса партиянинг аскарларидан биттаси, холос. Шундай бўлса-да, чекистлар-

нинг чеҳраларида алам излари бор эди. Уларнинг ҳафсаласи пир бўлгани сезилиб турарди.

ИИВда эса мусодара қилинган нарсаларнинг ҳаммасини «давлатга» топширишни хаёлларига ҳам келтиришмайди. Ички Ишлар Вазири – Андроповнинг қудратли рақиб армия генерали Шчелоков ИИВ тизимида ёпиқ магазинлар тармоғини очган. Бу ерда ҳатто оддий ходимларга ҳам (ҳар хил полковнигу подполковникларга) арзон баҳоларда турли-туман жинсилар, пўстинлар, электроника буюмлари, антиқа моллар сотишади. Улар ҳар йили қамоққа ҳукм қилинган юз минглаб одамлардан мусодара қилинган бўлади. Вазирлик раҳбарияти ҳақида-ку, гапиришнинг ҳожати йўқ.

Андропов буни билади. У Ички Ишлар Вазирлигининг олиб бораётган ўйини ўзи ўйлаб қўйган ўйинга қараганда майдароқ эканини ҳам ҳис қилади. ИИВ мамлакат аҳолисини тала-тала қилиб ётипти, аммо ихтиёридаги қўлланмада вазир муовинлари даражасидан юқоридагиларга дахл қилиш тақиқлаб қўйилган. Партия тизимини оладиган бўлсак, Ички Ишлар Вазирлигининг биронта ходими, даражасидан қатъи назар, ҳатто, райком остонасига ҳам йўлатилмайди. Ҳатто, бирон қотилликнинг излари райкомга келиб тақалганда ҳам вазирлик ходимлари бу ерга қадамранжида қилолмайди. Аммо ИИВ бу ерга бош суқишмайди – у аллақачон ўзининг олтин конини топиб олган. Мамлакатдаги аҳвол шунақаки, кўзингни юмиб туриб, истаган хўжалик ходимини, савдо ёки таъминот вакилини ёқасидан олиб сиқиштирсанг, ўғирлаган нарсаси ёмғирдай ёғилади. Уни мусодара қилиб, тегишли қисмини «давлат» фойдасига топшираверасан. Албатта, ўзингни ҳам қуруқ қолдирмайсан. Фарбда инқилобдан аввалги рус антиқа буюмларига қизиқиш ҳеч қачон сўнмаган, ҳозир эса унга қизиқиш яна ҳам кучайган, бинобарин, нархи бугун жуда баланд. ИИВ қисқа фурсатда антиқа буюмларни хорижга олиб кетиш йўллари ҳам жорий этди. Антиқа буюмлар билан савдо қилувчи магазинларнинг ҳаммаси ИИВ органларининг филиалига айланди.

Антиқа буюмларни йиғадиган барча одамлар ҳисобга олинди. Уларнинг ҳаммасини аста-секин суд жараёнидан ўтказишди ва йиққан коллекцияларини битта қўймай мусодара қилишди. Тинтув вақтларида ҳамма нарса, албатта, олиб кетиларди, чунки натижа аввалдан қандай бўлиши маълум эди. Аҳён-аҳёнда биронта одам ўзининг ҳалоллигини, коллекциясини

ҳалол йўл билан топганини исбот қилишга муваффақ бўлса ёки бирон номдор одамнинг (камида Галина Брежнева даражасида) кафолатига эга бўлса, ўшанда ҳам тортиб олинган буюмларини қайтариб олиши амри маҳол эди. Бундай одам ўнта чиқса чиқади ё чиқмайди... Мусодара қилинган антиқа буюмлар ИИВнинг Москвада Огарёв кўчасида жойлашган кўргазмалар залига қўйиларди. Табиийки, бу махсус зал бўлиб, унга ҳамма ҳам киритилавермасди. Партия аппаратида ишлайдиган катта амалдорлар баъзи буюмларни ўзлари учун танлаб олишарди-да, қолганларини хорижда валютага сотишга розилик беришарди. Шундай қилиб, ИИВ ўзига ва жиноят дунёсига хос воситаларни ишга солиб, партиянинг олтин бойлигини узлуксиз тўлдириб турарди.

Зарур ҳолларда жиноятчиларни музейга ҳам йўллашарди. Бунда бир-икки дақиқа моҳир қўллар сигнализацияни ўчирар ва соқчиларни ухлатиб қўяр, баъзан эса ўлдиришдан ҳам қайтмасди. Жиноятчилар тарихий аҳамиятга молик бойликларни ўғирлаб кетишарди. (Етмиш йил давом этган узлуксиз талон-торождан кейин ҳам бойликларини таг-тугигача ўғирлаб битириша олмаган эканлар, демак, рус халқи бениҳоя кўп гўзалликлар яратган экан-да!) Бундай воқеаларга одамлар ортиқ ажабланмай қўйишган эди. Ахир КПСС Ленинград вилоят қўмитасининг Биринчи котиби Романов Эрмитажда сақланаётган Екатерина II нинг сервизини ишлатишни буюрган-ку! Кейин қизининг тўйида маст бўлиб қолиб, сервизни чил-чил синдирган. Шунда ҳам ҳеч гап бўлган эмас. Биронта одам миқ этиб оғиз очмаган!

Антиқа буюмларни йиғиб юрган одамларнинг ҳаммаси бир бўлак каттакон каҳрабодан йўниб ишланган маймунча ҳайкалини яхши билишарди. У Москвадаги хорижийларга хизмат кўрсатадиган «Опал» магазинининг витринасига қўйилган эди. Бадавлат сайёҳлар витринада турган бу гўзал буюмни харид қилишга бир неча бор чоғланиб кўрдилар, аммо ҳар гал «бу буюм миллий бойлигимиз, у сотилмайди», деган жавобни олдилар. Кунлардан бирида маймунча витринадан ғойиб бўлиб қолди. Москвада иш юритувчи Америка мухбирлари бу янгиликни эшитиб магазинга ёпирилиб келишди ва унинг мудирю сотувчиларини саволларга кўмиб юборишди. Сотувчилар «сотилди» деган гапдан бошқасини айтмадилар, маъмурият вакиллари эса кўзларини лўқ қилиб, елка қисишдан нарига ўтмадилар. Улар Брежневнинг куёви

ва Шчелоковнинг муовини, ИИВ генерали Чурбановнинг буйруғи билан магазин директори ярим кечада ётган жойидан тургазиб олиб келингани ва шундан кейин қаҳрабо ҳайкалча ғойиб бўлганини қандай ҳам айтишсин? Агар Чурбановнинг гапига ишонилса, у хотини Галина Леонидовнанинг хоҳишини қондириш учун шундай қилган. Тақдир тақозоси билан Чурбановнинг ўзи қамоқхонадан бенасиб қолмади. Бош котиб қизининг беҳисоб квартиралари ва дала ҳовлиларида сон-саноқсиз тинтувлар ўтказилди, аммо маймунча изсиз йўқолган эди. Уни топиб бўлмади. У аллақачон долларга айланиб кетганди. Шу тарзда маймунча Ғарбада кимнингдир хусусий коллекциясидан ўз ўрнини эгаллади.

Атоқли кино юлдузи Зоя Фёдорованинг жуда ҳам ноёб, қадимги усталар ишлаган бриллиант тақинчоғи бор эди. Уни ўз вақтида актрисага эри — уруш йилларида Москвада дипломатик хизматда бўлган Америка адмирални совға қилганди. Урушдан кейин Сталин жорий қилган социалистик турмуш тарзи қондаларига биноан адмирални мамлакатдан бадарға қилишди. Зоя Фёдоровани эса қамоққа жўнатишди. Афтидан, ўз қисматини олдиндан сезган актриса тақинчоғини омонатга яқин дўстларига бериб қўйган ва шу туфайли тақинчоқ асраб қолинганди. Валюта етишмаслиги ва босиб келаётган иқтисодий ҳалокатдан чўчиган Брежнев халқаро соҳада юмшоқроқ сиёсат юрита бошлагандан сўнг актриса Қўшма Штатларга — эрининг ёнига кетмоқчи бўлади. Унга рухсат берадилар. Аммо бриллиант тақинчоқ чегарадан ўтказилмайди — бунақа қимматбаҳо буюмга махсус ижозат талаб қилишади. Фёдорова ижозатнома олиш учун Москвада уч-тўрт кун қолишга қарор қилади. У тақинчоғини божхонада қолдириб кетавериши ҳам мумкин эди, бироқ бундай қилолмади, чунки у ёшлик йилларидан, ёшликдаги ёлғиз ёрқин муҳаббатидан ёдгорлик эди. Бу муҳаббат актрисага жуда қимматга тушди. Бир неча кундан кейин уни ўз уйида бўйнидан отиб ўлдириб кетишди. Тақинчоқ эса анчадан кейин генерал Шчелоковнинг буюмлари ичидан чиқди. Бу буюмлар ичида фақат тақинчоқ эмас, бошқа нарсалар ҳам бор эди.

Буларнинг баридан Андропов хабардор эди. У ИИВнинг ишларига КГБни жалб қилишга уриниб кўрди. Шунинг учун «юксак тарихий-бадий қимматга эга бўлган буюмлар» бўйича ишларни ўз қўлига олмоқчи бўлди. ИИВ рақибларини ўзлари ем еб юрган охурга шериклик қилишларини истамай,

жон-жаҳдлари билан қаршилик кўрсатишди, лекин шунга қарамай, «истисно ҳолларда биргаликда тадбирлар ўтказишга» кўнишга мажбур бўлишди. Бундан аввалроқ Андропов ўзининг бир гуруҳ офицерларини ОБХСС тизимига жойлаштиришга муваффақ бўлган ва майда ҳамда ўрта валютачилар билан шуғулланадиган «махсус» милицияни, бир оз бўлса-да, назорат остига олган эди. Аммо аён бўлдики, антиқа буюмлар борасидаги ишлар унчалик осон ва енгил эмас экан.

Академик Чудновскийнинг уйига куппа-кундуз куни бир тўда босқинчилар бостириб киради. Расмий тил билан айтганда уларнинг «Кавказ миллати»га мансублиги яққол кўзга ташланиб турарди. Жиноятчилар академик коллекциясидаги суратларга кўз олайтиришган эди. Академиклар билан қийин-да! Бошқа кўпгина коллекционерлар қатори унга «йиққан нарсаларингни ҳалол меҳнат қилмай топгансан» деб айб қўйиб бўлмайди. Шундай экан, унинг антиқа буюмларини «давлат фойдасига» мусодара қилиш қонуний эканини ҳам исботлаш мумкин эмас. Шунинг учун академикларга бошқача усул қўлланган. Босқинчилар уй эгасини боғлаб қўйиб, рамкалардан Матисснинг бир нечта фавкуллода қимматбаҳо суратларини чиқариб олишди. Фарбда худди шу кезларда Матиссга ишқибозлар кўпаймоқда эди. Жиноятчилардан бири рамкадан суратни тилиб олаётиб, шошилишда беҳосдан бармоғини кесиб олади. «Кавказликлар» ишни бажариб, ғойиб бўлишади.

Бу иш тафтишини КГБ ўз қўлига олади. Жабрланган академик жиноятчилар қиёфасини аниқ чизиб беради. Кўпни кўрган ходимлар дарров пайқайдики, гап боқулик жиноятчилар гуруҳи ҳақида кетяпти. Шунга ўхшаш бошқа бир нечта ўғирликда ҳам бу гуруҳнинг излари қолган эди. Боқу билан бевосита махсус алоқа тармоғи бенуқсон ишларди. Бир соатдан кейин Москвадан Озарбойжон КГБсига жиноятчиларни қамоққа олиш ҳақида буйруқ келади. Ишқал чиқмасин учун жиноятчиларнинг исм-фамилиялари ҳам кўрсатилганди. Боқудагилар эса Москвадан келган маълумотни синчиклаб ўқиб чиқиб, жавоб беришди: «Ҳа, бу гуруҳ яхши маълум, аммо бу ерда адашилган кўринади, чунки рўйхатдаги одамларнинг Исроил визаси билан хорижга чиқиб кетганига бир йил бўлди». Бу жавобни кўриб Москвадагилар ҳанг-манг бўлиб қолди. Аммо КГБ анойи эмас – вақти келганда у, ҳатто, ўзи-ўзининг гапига ишонмайди ва табиийки, фақат расмий йўллар

билангина кифояланмайди. Хуфиялар билан алоқа боғлаб суриштирилса, тўданинг ҳамма аъзолари бамайлихотир Бокуда айшини суриб юрган экан, ҳеч ким ҳеч қаерга жўнаб кетмоқчи ҳам эмас, аксинча, яқинда Италия сафаридан қайтишибди. Бир дунё валюта олиб келишибди.

Андропов ўзини таҳқирланган деб билди.

Чаққон ходимлардан тузилган махсус даста ҳеч кимга сездирмай, конспирациянинг барча қоидаларига амал қилиб Бокуга учади. Шаҳар яқинидаги ҳарбий базаларнинг бирида уларни учишга шайланиб турган самолёт кутиб турарди. Шаҳарда тўдани бир зумда шовқин-суронсиз қўлга оладилар, автомобилга босиб, ҳарбий базага олиб борадилар ва маҳаллий КГБ билан хайр-маъзурни насия қилиб, Москвага йўл оладилар.

Жиноятчиларнинг шахсиятини аниқлаш силлиққина ўтади. Юз белгилари, қўлларидаги чандиқ – ҳаммаси тўғри келади. КГБ полковниги академикнинг қўлини қисиб, уни ҳам, ўзини ҳам муваффақият билан табриклайди ва тергов ишлари бир ойга ҳам чўзилмаслигини маълум қилади. Бир ҳафта ўтгач, академикни яна терговчи чақиртиради. Полковник унинг боши оша аллақаяққа – юқорига қараб, дудмоллана-дудмоллана тергов иши тугагани, далиллар етишмагани учун иш тўхтатилганини маълум қилади. Академик оҳ-воҳ қилиб ўтирмайди, таажжуб изҳор қилиб тортишмайди-да, ишнинг бунақа тус олгани учун кимга шикоят қилиш мумкинлигини сўрайди. Бир оз сукутдан сўнг полковник жавоб беради: «Агар шахсан ўртоқ Брежневга айта олсангиз, шикоят қилишингиз мумкин». Полковник ўзига буюрилганларини бажо келтирди. Бундай фирибгарликка чидай олмаган академик хасталаниб касалхонага тушади.

Аmmo асл ҳақиқатни билганларида уларнинг иккови ҳам бундан баттарроқ ларзага тушар эдилар. Бу иш туфайли Андропов Сталин замонасидан бери кўрмаган таҳқирланишларни кўрди. Бир вақтлар генералиссимус Андроповнинг уруш вақтида иттифоқчилар билан алоқада бўлганини эслаб, уни асфаласофилинга жўнатишига сал қолган эди. Чунки доҳий ажнабийлар билан бўладиган ҳар қандай алоқа совет кишисини империалистик разведкага ёллаш билан туғашига астойдил ишонарди.

Андроповни Сиёсий бюро аъзоси ва партия бош мафкурачиси Суслов ҳузурига чақиради. Унинг хонасида КПСС

Марказқўмининг халқаро бўлими мудири Борис Пономарёв ҳам бор эди. Суслов куруққина оҳангда нега Андроповнинг одамлари иттифоқчи республика пойтахтида безорилик қилаётганини, нега у ерга борганларини, ҳатто, маҳаллий партия раҳбариятига ҳам маълум қилмаганини сўради.

Андропов гап ўта хавфли жиноятчиларни ушлаш ҳақида борганини, фурсат жуда камлиги учун республикалараро мувофиқлаштираман деб расмиятчилик қилиб ўтирилса, режа барбод бўлиши мумкинлигини тушунтиришга уринади. Бунга жавобан Суслов қаҳр билан бирор шахснинг жиноятчи ёхуд безори эканини фақат суд аниқлай олишини, бу вазифа хавфсизлик органлари зиммасига кирмаслигини, бу борада бир қатор партия ҳужжатлари ва съездларнинг қарорлари борлигини уқтиради. Бу ҳужжатларни Андропов чуқурроқ ўрганиб чиқса чакки бўлмаслигини айтади. Авж олиб келаётган нифоқнинг моҳиятини тўла англаб етмаган КГБ хўжайини партиявий бош мафкурачига ҳангманг бўлиб қараб қолади. Бу орада гапга Пономарёв аралашади. Борис Пономарёв КПСС Марказқўми аппаратида қўли узун одамлардан эди. Бу қўл шу қадар узун эдики, Пономарёв раҳбарлик қиладиган Марказқўм халқаро бўлимининг иши тўғрисида, ҳатто, Андропов ҳам тўла маълумотга эга эмас эди. Андропов ортиқчароқ бирон нарса билишга уринса, унинг хатти-ҳаракатлари махфийлик деворларига урилиб чилпарчин бўлар ёхуд ёлғон-яшиқ гаплар, миш-мишлар, ривоят ва афсоналар тўлқинига ғарқ бўлиб кетарди.

Андроповнинг одамлари қўлларида хорижий валюта тўлдирилган чемоданлар билан бутун дунё бўйлаб изғиб, Марказқўм халқаро бўлими хизматини бажарардилар. Бу чемоданларни улар хилват жойларда турли қардош компартиялар вакилларига, сўл гуруҳлар ва сон-саноқсиз террорчи ташкилотларнинг одамларига топширардилар. Чопарлар берган чала-юлуқ ахборотлардан содир бўлаётган воқеаларнинг тўла манзарасини англаб олиш амри маҳол эди. Ҳамон эски конспирация усуллари амалда эди. Бу усул XX асрдаги энг истеъдодли жиноятчилар – Парвус билан Лениннинг доҳиёна мияларида туғилганди.

Жуссаси кичик, озгин ва ўта ҳаракатчан Пономарёв номенклатура ходимларига хос бўлмаган ажиб бир ишчанликка эга эди. У жаҳон мамлакатлари бўйлаб шахсан кезиб юрар, сайёрадаги ҳамма компартияларнинг бош котиблари ҳузу-

рига, шу жумладан, Брежнев ҳузурига ҳам тундами, кундами — истаган вақтида кириши мумкин эди. Фарбий Германиядан олиб келинган кўзойнагининг қалин шишалари орқали Андроповга тикилиб туриб, ғижирлаган оҳангда унга социалистик қурилиш дуч келаётган муаммолар ҳақида маъруза ўқий бошлади. «Коммунистик жамият қурилиши, — деб уқтирди Марказқўм халқаро бўлими мудирини, — ҳозирги пайтда айрим шахслар томонидан социалистик давлат тизimini инкор қилиш тарзидаги қаршиликларга дуч келмоқда. Яширишнинг ҳожати йўқ — Фарб тарғиботи таъсирига берилиш оқибатида бутунлай айниган аҳолининг муайян табақалари ҳам қаршилиқ кўрсатаётганлар сафида. Марказий Разведка Бошқармаси совет кишилари ўртасида мешчанлик мафкурасини тарқатиш, уларда ҳашаматга иштиёқни, бебош истеъмолчилик психологиясини сингдириш учун қанча куч ва қанча маблағ сарфлаётганини ҳеч ким билмаганда ҳам Андропов яхши билади-ку!»

Таажжуби ошгандан-ошиб, Андропов эътибор билан тинглаб ўтирарди. Албатта, унинг ўзи ҳам «партия тилида» гапиришга устаси фаранг эди, аммо у ҳам ҳамма сингари бу тилни яхши англамасди.

«Шунинг учун партиямизнинг коммунистик қурилиш соҳасидаги сиёсати, — деб давом этди Пономарёв, — аввалгидек Маркс ва Лениннинг ягона социалистик ватан худудида умумий тенглик ҳақидаги ўлмас ғояларига асосланади».

Ортиқ чидаёлмаган Андропов: «Бу гапларнинг ҳаммаси тўғри, албатта, лекин уларнинг қуролли босқинга нима дахли бор? Ахир, бу босқин оқибатида Матисснинг бир неча миллион доллар турадиган суратлари ўғирланди», — деб сўради.

«Гап шундаки, — деб тушунтирди Пономарёв, — қиммати бир неча миллион доллар турувчи Матисснинг суратлари ҳар бир хонадоннинг деворида осиглиқ турмайди. Бу ҳол синфсиз жамиятда синфий тенгсизлик муҳитини туғдиради. Шундай буюмлар борки, мафкуравий мулоҳазаларга кўра ҳам шу буюмларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун, улар хусусий одамлар қўлида сақланиши мумкин эмас. Содир бўлган можаро ҳам бу гапнинг тўғрилигини тасдиқлайди».

Бўшлиққа тикилиб ўтирган Суслов бу гапларни маъқуллаб бош ирғади.

«Хўш, қани ўша суратлар?» — деб сўради Андропов тишларини қисиб. У Марказқўмнинг халқаро бўлими мудиридан кўзини олмай тикилиб турарди.

Пономарёв ўтирган жойида сакраб тушди.

«Қизиқ экансиз-ку! Ахир, гап суратлар ҳақида бораётгани йўқ, — деди у хуноб бўлиб. — Гап одамлар ҳақида боряпти. Сиз социалистик қонунчиликнинг ҳамма нормаларини бузиб, уларни Боқуда қўлга олибсиз. Ўртоқ Алиев (Андропов чуқур тин олиб, кўзларини юмди) қаттиқ норози бўлиб шахсан Леонид Ильичга қўнғироқ қилибди. Леонид Ильич бу масалани Сиёсий бюрога қўймоқчи. Партия ҳаммаша ўзбошимчалик ва қонунсизликка қарши курашиб келган ва бундан кейин ҳам курашажак».

Пономарёв ҳамма сифатларидан ташқари яна академик ҳам эди. Шунинг учун у билан баҳслашиб ўтиришдан маъно йўқ.

КГБнинг тергов бошқармаси бошлиғи генерал-лейтенант Қурбоновга боқуликларни бўшатиб юбориш ҳақида буйруқ берар экан, Андропов истехзо билан жилмайиб деди: «Энди ҳеч кимникига меҳмонга бормаيمان. Бирортасининг уйида ноёб суратларни кўриб қолмай тагин...»

«Кимникида кўриб қолишингиз мумкинлигини айтиб бера оламан», — деди заҳарханда билан Қурбонов.

«Ҳозирча керак эмас, — деб уни қайтарди Андропов, — сўраганимда айтарсиз...» Унинг ўзи ҳам суратлар йиғар, французларнинг шахвоний бронза ҳайкалчаларига ўч эди, машшоқлик ҳам қилар ва ҳатто, Мао Цзе-дунга ўхшаб шеърлар ёзиб турарди. Шунинг учун бу гап унинг иззатнафсига тегди.

«Енгилмас кучлар тазйиқида» у анчагина марралардан чекинди. Ходимларидан бир қисми долларда ва сертификатларда маош ола бошлади. У Марказқўмга яширин мактублар йўллай-йўллай бунга зўрга эришди. Порахўрлик аниқ нишонга йўналтирилган радиация каби тўсиқ билмай ҳамма соҳага кириб бормоқда. КГБ ходимларини бу офатдан асраш зарур. Афсуски, КГБ одамлари ўртасида ҳам порахўрлик ҳоллари рўй берди. Бу иллатнинг олди олинмаса бўлмайди. Баъзи бир чекистлар пора туфайли отиб ташланди. Ҳукмлар шитоб билан чиқарилди ва шитоб билан ижро этилди. Тадбир зудлик билан амалга оширилганига қараганда, қатл қилинганларнинг бошлиқлари ҳам бу ишга дахлдор бўлса

керак. Аммо айрим бўлимларнинг ходимларига маошни валютада тўлаш бусиз ҳам ўзаро қирпичоқ бўлиб ётган темир Феликс авлодларини бир лаҳзада парчалаб юборди. Валютадан бебаҳра қолган бўлинмалар норозилиklarини намойиш қилиб, ҳар хил даъволарни рўкач эта бошладилар. Баъзиларни органлардан бўшатишга тўғри келди, баъзиларни маъмурий тарзда жазоладилар. Чекистларга маърузалар ўқилди, суҳбатлар ўтказилди. Аммо улар ҳар жиҳатдан ҳам бемаъни эди. Ходимлар энсаси қотганини яширмас, баъзилар эса ошкора мудраб ўтиришарди. Бошқармалар бўйича зудлик билан ҳарбий савдо тармоқларининг ёпиқ магазинларини очишга тўғри келди. Бу магазинлар кичик ва ўрта офицерлар табақасига мўлжалланган бўлиб, у жорий пулимизга савдо қиларди. Унда арзон жинсилар, Бельгия костюмлари, «Сафари» кўйлаklари, хориж сигаретлари, озиқ-овқат маҳсулотлари бор эди. Одамларга жон кирди.

Андропов шахсан ўзи ходимлари учун тураржой олишда имтиёзларга эришиш учун вилоятларда қаттиқ ҳаракат қилди. Унга вилоят ва шаҳар кўмиталаридагилар қаршилик кўрсатишди. Айниқса, шаҳар ижроқўмларидаги амалдорларнинг норозилиги қаттиқ бўлди, чунки улар имтиёзлар асосида тураржой бериш борасидаги қонуний «ҳақлари»нинг бир қисмидан маҳрум бўлишарди. Бу тadbирлардан унча наф тегмади. Андроповнинг котибияти уй олиш ёхуд уй-жой шароитини яхшилашни сўраб ёзилган аризаларга тўлиб кетган эди.

Ҳаммалари биргаликда Биринчи Бош бошқармага ҳаддан ташқари ҳасад қилишарди. Бу Бошқарма (ПГУ) ташқи разведка билан шуғулланарди. Унда истеъдодсиз ходимлар ақл бовар қилмайдиган даражада кўп эди. Андроповнинг номига ёзилган махфий маълумотномаларида КГБ кадрлар бошқармасининг бошлиғи генерал Чебриков буни бир неча марта таъкидлаган. Турли-туман тегма нозиклар ва олий рутбадаги номенклатуранинг арзандаklари ўзини ташқи разведкага урарди, чунки бу даврга келиб, бир замонлар қаҳрамонлик ва шижоат талаб қилган касб кутилмаганда мутлақо бехатар бўлиб қолди. Аммо у аввалгидай нуфузли ва фойдали ҳисобланарди. Разведкачилар Фарбда вақтининг кўп қисмини дипломатик паспортлар паноҳида ўтказар, кўпинча АПН ва Аэрофлотдан Госконцертгача бўлган турли хил муассасаларнинг ходимлари тарзида иш юритар, валютада маош олар, ҳар хил

оператив ишлар учун ҳам катта пул олишарди. Улар ўзларининг эртақдагига ўхшаш ҳаётидан жуда ҳузурланишарди. Уларнинг иши мутлақо хатарсиз бўлиб, сирлари очилиб қолганда, нари борса мамлакатдан чиқариб юборишарди. Шунинг учун чет элларда улар роҳату фароғат ичида ҳаёт кечирар, баъзан эса ошкора чоп этиладиган Фарб журналларидаги баъзи мақолаларни таржима қилиб, уларни зўрға топилган яширин ахборотлар сифатида марказга жўнатишарди. Бунинг устига улар осонгина Фарб контрразведкаларига ҳам ёлланаверар эдилар. Баъзан эса уларнинг тузоғига илиниб қолганларини ўзлари пайқамас ҳам эдилар. Москвага келадиган чин ва ёлгон-яшиқ ахборотлар жуда кўпайиб кетди. Шу қадар кўпайдики, уларни мавжуд ибтидоий воситалар ёрдамида қайта ишлаш ва ўзлаштиришга имкон бўлмай қолди. Ахборотлар оқимига кўмилиб кетиш хавфи туғила бошлади.

Вашингтондаги министрликлар идораларидан тортиб ўз мамлакатадаги хонадонларгача — ҳамма жойдаги гап-сўзлар хуфия ёзиб олинган минглаб кассеталар ўрганилмасдан ётарди. Миллионлаб маълумотномалар, ҳисоботлар, ахборотлар ўқиб ҳам кўрилмасдан архивга жўнатиларди.

СССР билан Фарбдаги маълумот даражаси ва техник тайёргарлик соҳасидаги фарқ ҳам тобора кучайиб бормоқда эди ва бу ҳам ишга таъсир кўрсатмай қолмасди, АҚШдаги битта резидентга катта пул эвазига 1942 йилда ишлаб чиқилган гидролокатор чизмаларини келтириб беришди. Аммо Москвадагилар унинг сирини тез очишди. Ҳолбуки, мураккаброқ ҳолатлар ҳам бўлган. Американинг гўё махфий техник ишлари ва ҳисоб-китоблари қўлга киритилган бўларди-ю, уларни тегишли илмий-тадқиқот институтларига юборишиб, уларга шу йўналишда иш олиб бориш топшириларди. Кўп минг кишилик жамоа йиллаб меҳнат қилиб, бу йўналишнинг истиқболи йўқ, у боши берк кўчага олиб боради, деган хулосага келарди. Аммо буни ҳали мансабдорларга исбот ҳам қилиш керак эди. Исботлаш эса қийин эди, чунки америкаликлар компьютерда қилинган кўп жилдлик ҳисоб-китобларида атайин хатоларга йўл қўярдилар. Буни навбатдаги самолёт қулаб тушганида, ракета портлаганда ёки синов ускуналари бўлак-бўлақларга парчаланиб кетгандагина тушуна бошлар эдилар.

Аммо ҳали бу ҳам ҳолва эди. Энг ёмони шу эдики, разведка ўзи билмаган ҳолда мағлубиятга маҳкумлигимиз муқаррар эканидан далолат берувчи маълумотлар йўлларди.

Ғарбада унча қийналмай чорак баҳосига (атиғи уч миллион долларга) Американинг «Фантом» деган қирувчи-бомбардимончи самолётини сотиб олишга муваффақ бўлинди. Совет мутахассислари уни кўриб чиқиб, ичи электрон ускуналарига тўлиб-тошганидан ҳайратга тушишди. Бу самолёт шунга ўхшаш совет самолётлари билан тахминан бир хил аэродинамик хусусиятларга эга эди. Уларнинг маневр қилиш қобилиятлари ҳам бир-бирига яқин эди. Аммо «Фантом» ўз электроникаси туфайли совет самолётини анча олдин ва анча олисроқ масофада топиб, маҳв этиш имконига эга эди. Бу самолётдаги топиш, қарши курашиш ва маҳв этишга хизмат қилувчи асбоб-ускуналарнинг бирор қисмини совет саноати кўчириб олиб, янгидан барпо этишга лаёқатсиз эди. Электроника ҳақида Сталин айтган, «бу марксизмга ёт жухудларнинг сохта фанидир», деган тарихий сўзларидан бошланган эски хасталик сурункали давом этадиган бедаво дард бўлиб чиқди.

Ҳаво жангларида қўлланувчи «Скайуиндер» деган Америка ракетаси ҳам зарбаларининг самарадорлиги билан донг чиқарган эди. Уни ҳам ортиқча қийинчиликларсиз ярим баҳосига сотиб олишди. (Кейин маълум бўлишича, ундан ҳам арзонроққа олишган экан. Разведкачилар ҳам қора кунларни ўйлаб, маблағлардан мунтазам уриб қолишни одат қилган эдилар.) Яна иккита ракета эса деярли бепул қўлга киритилди. Уларни Вьетнам партизанлари Жанубий Вьетнамдаги аллақандай ҳарбий базадан қирувчи самолётларнинг шундоққина қаноти остидан ўғирлаб кетишган эди. Совет мутахассислари бу ракетанинг мўлжалга олиш ускунасини ўз кўзлари билан кўришни орзу қилишарди. Мана, орзулари ушалди. Бироқ бу сирга тишлари ўтмай, лабларини тишлаганча қолаверишди. Ҳа, ускуна худди паншаха каби жуда жўн эди. Умуман, америкаликлар ҳеч қачон мураккабликларни ёқтиришган эмас. Бу ҳақда, ҳатто, уларнинг мақоли ҳам бор: «У жўн нарсаларни қиладиган даражада етарли ақлга эга эмас». Буларнинг бари шундай эди. Аммо ускунанинг таркибида микрочироқлар бор эди — уларни эса Совет Иттифоқи ҳар қанча ҳаракат қилмасин, ишлаб чиқара олмасди. Бунинг учун ўз вақтида маҳбуслар ва қурилиш батальонларининг солдатлари томонидан қурилган заводлардаги вакуумни икки баравар кўтариш талаб этиларди.

Америкаликлар эса худди масҳара қилгандай, совет раз-

ведкасига «Жорж Вашингтон» типдаги ракеталар билан қуролланган сувости кемаларининг жамики чизмалари ва технологик карталарини арзон-гаровга сотишди. Ана, йигитлар, мазза қилиб, ишлаб чиқараверинглар! О-о, ўшанда бу ишга дахлдор одамларимиз қанчалик ҳаяжонга тушганини кўрсангиз эди! Ҳар саҳифада америкаликларнинг «Топ сикрет!» деган ибораси. Унинг биттасига ўзимизнинг «Мутлақо махфий! Алоҳида аҳамиятга молик!» деган иккита иборамиз, иккита ноллик бинафшаранг муҳрлар ва яна алланима балолар ёпиштирилган. Ана шу бир уюм беҳуда чизмаларни харид қилиб, Москвага кўтариб келган икки разведкачи йигитни Брежневнинг ўзи қабул қилди ва кўкрагига қаҳрамонлик юлдузини тақиб қўйди. Аммо текшириб кўрилганда, у айтишга ҳам арзимайдиган нарса бўлиб чиқди. Шу чизмалар асосида қурилган ракета билан қуролланган сувости кемаси ҳалокатга учради. Бу — шу типдаги кемалар орасида ягона ҳодиса эди. Кема қурувчилар уни истехзо билан «Иван Вашингтон» деб атаганлари бежиз эмас.

Бу ўйинларнинг ҳаммаси жуда қимматга тушди. Улар ё ҳеч қанақа натижа бермади, ёхуд очиқдан-очиқ зарар келтирди. Бу иллат анъанага айланиб қолганди. Бир вақтлар разведка фашистларнинг СССРга ҳужум қилиш кунини 22 июнь деб жуда аниқ айтиб берганди, аммо бундан мамлакатга қандай фойда тегди?

Бу ишдаги энг ёмон жиҳат — разведкачиларнинг Фарбда яшашга жуда мазахўрак бўлиб қолишганида эди. Улар уйларига зўр-базўр қайтишар, ватанда унча узоқ туриб қолмасликдан умид қилишар, мабодо бунга ишонмаса, умуман, қайтмай қўя қолишарди. Бундай пайтда ё бутунлай ғойиб бўлишар, ё рақибларга таслим бўлишарди. Андропов замонидан ва ундан кейин шундай ҳодиса содир бўлмаган бирон мамлакатни айтиб бериш амри маҳол.

Аммо ҳар қанча ғалати туюлмасин, буларнинг бари на Андропов, на ПГУ бошлиғи генерал Крючковларнинг мансаб пиллапояларидан кўтарилишига заррача таъсир кўрсатмади. Андропов Крючковни 1956 йилдаги венгр қўзғолони бостирилган вақтдан бери ўз орқасидан эргаштириб юрарди. Нохуш воқеалар уларнинг мавқеига таъсир кўрсатмаганига боис, афтидан, шунда эдики, ташқи разведка ходимлари орасида кўпчиликни ташкил қилувчи номенклатура арзандаларининг Фарбга қочиши юксак мартабали ота-оналарни

унчалик ташвишга солмай қўйди. Чунки уларнинг ўзлари ҳам Фарбга қараб жуфтакни ростлашга тайёр бўлиб қолгандилар. Иккинчидан эса Фарбдаги яширин уруш жабҳаси ҳар қанча жозибадор бўлмасин, мамлакат ичкарасида қайнаб жўш ураётган яширин жабҳа билан таққослаганда, ҳар қалай, орқа ўринга ўтиб кетарди.

Нима қилиб бўлса-да, мамлакатни қутқариш иштиёқида ёнган ва Кавказдаги ютуқларидан ҳаволаниб кетган Андропов навбатдаги зарбани Москва шаҳар партия қўмитасига бермоқчи бўлди. Бу пайтда шаҳар қўмитасига Марказқўм Сиёсий бюросининг аъзоси Гришин¹ раҳбарлик қиларди. Москва шаҳар қўмитаси порахўрлик ва бошқа ифлос ишлар уясига айланиб қолганди. Шу сифатлари билан 20-йиллар бошларидаги Чикаго гангстерлар синдикатига ўхшаб кетганди. Фарқи шунда эдики, гангстерлар синдикати солиқларни тўлаб турар ва полициядан ҳайиқарди. Ҳолбуки, Москва шаҳар қўмитасида аҳвол бутунлай бунинг акси эди – улар солиқ тўламас, милициядан ҳам тап тортмасди. Бу қудратли муассасанинг энг майда гумашталари қаршисида ҳам мили-

¹ Москва шаҳар партия қўмитасида Гришиндан аввал Егоричев биринчи котиб бўлган эди. У ҳам қулоғигача порахўрлик ботқоғига ботиб кетган, катта сиёсат самоларига кўтарилиш орзусида яшарди. Шунинг учун у жаҳон сионизми найранглари ҳақидаги маърузаларни тинглар ва бу мавзуда КГБ билан доим маслаҳатлашиб турарди. КГБ эса ўз навбатида Егоричевни қулатиб, унинг ўрнига Андроповнинг одамани қўйиш йўлларини изларди. Айни жаҳон сионизмига қарши кураш борасида Егоричевнинг миси чиқди. 1973 йилда Яқин Шарқда навбатдаги уруш олови аланга олиб ёнмоқда эди. Кунлардан бирида Сиёсий бюро мажлисида – Брежнев ҳузурда Егоричев коньякдан кўпроқ тортиб қўйганми, Синай ярим оролига совет денгизчиларидан десант тушириб, Тель-Авивга юриш қилишни таклиф этади.

Брежневнинг қошлари таажжуб билан чимирилади. Мудофаа министри эса бўзариб кетади, чунки бу бемаъни даъват орқасида ўзига қарши иғвогарликни кўради. 1973 йилда десант қилиб туширадиган куч ҳам, десантнинг олиб борадиган восита ҳам йўқ эди.

«Ўртоқ Егоричев, – деб сўрайди Брежнев, – сиз кимнинг фикрини билдиряпсиз?»

«Москва шаҳар партия қўмитасининг фикрини», – деб жавоб беради биринчи котиб.

«Демак, сизлар шаҳар қўмитасида шунақа масалаларни муҳокама қиласизларми?» – деб сўрайди Бош котиб таҳдидли овозда.

Оғир сукунат чўкади. Бунинг натижасида Москва шаҳар партия қўмитасининг биринчи котиби Гришин бўлади. У Сусловнинг одами эди.

Андропов ҳали жуда заиф эди.

ция фоз қотиб турар ва қўлини чеккасига қўйиб честь берарди. Ўзбошимчаликда ҳар қандай чегарадан чиқиб кетган Москва шаҳар қўмитаси хато устига хато қила бошлади.

Шаҳар қўмитасининг бюро аъзоси ва Москва шаҳар Куйбишев район партия қўмитасининг биринчи котиби Галушко бир ярим миллион сўм пора олган . (Унинг бир қисми қимматбаҳо тошлар эди.) У Тбилисидан келган аллақандай бетайин шахсларга тўртта квартира олиб беришга ваъда беради. Аммо пулни олиб, мижозларини алдайди. Ҳазабга келган тбилисиликлар пулни аямай сарфлашади-да, анча қўли узун муттаҳамлар билан топишиб олишади. Улар Брежневнинг қизи Галина билан яқин эканлар. Бош котибнинг қизи қанақа тугмачаларни босгани қоронғи, лекин ўртоқ Галушконинг уйини ОБХСС бригадаси босади. Тақдирнинг ўйинини қарангки, бу бригадага Москва шаҳар қўмитасининг биринчи котибига фамилиядош генерал Гришин бошчилик қилар экан. Улар Галушконинг уйида тинтув ўтказиб, тилла ва бошқа қимматбаҳо буюмларни, шунингдек, 4 миллион сўм пулни олиб кетишади. Галушко қамоққа олинади. Эртаси куни иш КГБга оширилади. Қўрқувдан довдираб қолган райком котибини Андроповнинг ўзи сўроқ қилади. У шаҳар қўмитасидаги арбоблар қўлида шунчаки бир югурдак бўлганини тан олади.

Андропов бу гапларнинг ҳаммасини Брежневга етказиш йўлларини ўйлай бошлайди – қандай қилса бир зарба билан бутун шаҳар қўмитасини қулатиш мумкин? Қандай қилса уни Лубянканинг бир бўлимига айлантиради-ю, Кремлга ҳужум бошлайди?

Аммо Москва шаҳар партия қўмитасида хатар қўнғироқлари бонг ура бошлаган эди.

Ўз ходимларининг бир қисмини махсус касалхоналарга жойлаб, бир қисмини дала ҳовлиларига жўнатиб, Гришин Брежнев ҳузурига югурди.

Галушко қамоқдан бўшатилиди, генерал Гришин эса «хизмат мавқеини суиистеъмол қилгани учун» судга берилди ва қамалди.

Андроповни Бош котиб ҳузурига чақиритди.

Брежнев унга таъна билан қаради. Учрашувда иштирок этган Суслов, Гришин, Черненко ва қандайдир сабаб билан ўша кунларда Москвада бўлган Рашидов КГБ хўжайинига роса дашном беришди. Унга КГБнинг асосий вазифаси но-

менклатуранинг хулқ-атвори устидан назорат қилиш эмас, балки уни муҳофаза этиш эканини эслатишди. Хулқ-атвор билан шуғулланиш учун эса, Партия назорати комиссияси бор. Айтганча, бу комиссияда Андроповнинг ўзига ҳам бериладиган саволлар топилади. Масалан, пойтахтнинг жуда қимматбаҳо махсус фондидан КГБга махфий ишлар учун анчамунча квартиралар берилган. Шу квартираларда ҳар куни нималар содир бўлаётганидан Юрий Владимировичнинг хабари борми? Уларда бўлаётган ичкиликбозликлардан, жанжалу тўполонлардан бутун уй ва ҳатто, бутун район огоҳ. Тагин хуфий квартира эмиш. КГБнинг 5-бошқармаси назорати остида ишлаётган фоҳишалар кимга, қанча валюта топширади? КГБдаги жанговар тузилмалар қайси пулларга ва нима мақсадда ташкил қилиняпти? Энг муҳими шундаки, КГБ ўз асосий рақибининг мутлақо жиловини бўшатиб қўйди. Партия бу қадар катта жазо аппаратини ўз ҳисобида бекорга сақлаб тургани йўқ-ку! Гап мамлакатнинг аҳолиси ҳақида бормоқда. У, ахир, борган сари ҳаддидан ошиб кетяпти. Мамлакат аксилшўровий адабиётга тўлиб кетган, ҳамма каналларда мафкуравий жиҳатдан зарарли аллақандай мусиқалар эшиттирилади, аллақандай китоблар чоп этиляпти. Ёшлар на бирор жойда ишлашни, на армияда хизмат қилишни истайди. Ҳаммаёқда Фарбга сажда қилинади, Фарбнинг турмуш тарзи мақталади. КГБ райкомма-райком ўлжа қидириб изғимасдан, ана шуларга қарши курашмоғи керак.

Андропов эътироз билдирмоқчи бўлди. Ахир, Кўшма Штатлар билан партиянинг ўзи ўйин бошлади-ку? Катта қарзлар эвазига яҳудийларнинг мамлакатдан жўнаб кетишига йўлни очиб қўйди-ку! Бунинг устига ҳар бир чиқиб кетаётган яҳудийдан катта пул олинапти. Бўлажак рақиблар билан ҳар қанақа мушук-сичқон ўйнашга Андропов доимо қарши бўлган эди-ку! Ахир, Андропов эмасми мамлакатдан ҳар қандай одамнинг чиқиб кетишига қарши турган? Бу масалада у, ҳатто, махсус меморандум ҳам ёзган эди. Ахир, тухматчи ва хоин Солженицинни бадарға қилишни ким уюштирди? Андропов эмасми? Сахаров ва унга ўхшаганларни муттасил обрўсизлантириб, аста-секин бадарға қилаётган ёки қамоққа тикаётган Андропов-ку!

Агар армияни ҳисобга олмаганда, ҳозирги пайтда бутун давлат миқёсида у ҳамда унинг муассасаси ишлаяпти, ҳолбуки, қолган кўпгина ўртоқлар секингина ўзларини четга олиб

бўлганлар. Ҳашаматли иш кабинетларида ёхуд оромбахш дала ҳовлиларида уларнинг нима билан шуғулланаётганини айтиш амри маҳол. Агар партия ўз сафидаги айниган ва порахўр одамларга қарши кураш олиб бормаса, унинг ўзи ҳам ҳалок бўлади, мамлакатни ҳам ҳалок қилади.

Ҳаммалари бир оз хотиржам тортишди ва гап-сўз муро-са-ю мадора оҳангида давом этди. Йўқ, ўртоқ Андропов-нинг партия ишига ва унинг идеалларига садоқати масала-сида ҳеч кимда шубҳа йўқ.

Афсуски, ҳозирги дунёдаги аҳвол партияни айни шун-дай сиёсат юргизишга мажбур этмоқда. Мамлакатда тартиб ўрнатиш зарурлигига келсак, бунга ҳеч кимда эътироз йўқ. Аммо ўртоқ Андроповда, бизнинг қимматли Юрий Влади-мировичимизда, куч шунақа кўп ва қиладиган ишлари шу-нақа кам эдими, у ўзимизникиларга қарши, партия ва инқи-лоб фахрийларига қарши ўт оча бошлапти.

Бу ибора аслида Хрушчёвнинг XX съезддаги нутқидан сўзма-сўз олинган. Унда теран тағ маъно яширин. Хрушчёв томонидан бошланган ва номенклатура маъқуллаган Сталин-ни фoш қилиш тузумнинг мамлакатга қарши жиноятларини ва ўз халқига қарши қилган тарихдаги беқиёс қирғинни очиб ташлашни эмас, балки Сталиннинг номенклатурага қарши олиб борган узлуксиз урушдаги нобоп усулларини рад этиш-ни мўлжаллаган эди¹. «Сталин ўзиникиларга қарата – инқи-

¹ Шунинг учун жамоатчилик ўртасида А. Солженицин ёзган «Иван Денисовичнинг бир куни», «ГУЛАГ архипелаги» асарларининг кутилма-ганда пайдо бўлиши катта акс садо берди. Бу асарларда биринчи марта ошқора тарзда ҳар битта ўлдирилган партия котибига миллион-миллион қийнаб ўлдирилган оддий одамлар тўғри келиши айтилган эди. Сталин номенклатурадан ўч олган 1937 йилни эмас, балки коммунистик тузум амал қилган ҳамма йилларни эсда сақлаш керак. Чунки бу тузумда ўз хал-қини мунтазам равишда аёвсиз қириш ҳеч қачон тўхтаган эмас.

1985 йилгача «Архипелаг»ни ўқигани учун 7 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинарди ва 5 йилга бадарға этиларди. Бу ҳаммага маълум. Бошқа бир нарса қизиқ: китоб биринчи марта Фарбда КГБ маблағига нашр қилин-ган (муаллиф бундан беҳабар) эди.

Китоб бир зумда ҳамма тилларга таржима қилинди. Бутун дунёда жа-моатчиликнинг фикри жунбишга келди, «СССР» деган ном йўқ бўлиб, ўрнига «ГУЛАГ архипелаги» деган атама қўллана бошлади. Бир совет жур-налисти Аргентинада йўл устида бир юк машинасини тўхтатиб, қўшни шаҳарга олиб бориб қўйишни илтимос қилади. Ҳайдовчи ўрта яшар ҳинди экан. У йўловчининг хориждан келганини пайқаб, қаердан эканини сўрай-ди. «Россиядан» – деб жавоб беради журналист. «А-а, – дейди ҳайдовчи. –

лоб фахрийларига қарата ўт очган эди, — деб ҳайқиради Хрушчёв микрофонга. — Биз уни ана шу ўзбошимчалиги учун қоралаймиз... Инсоният тарихида жуда кўп шафқатсиз золимлар ўтган, аммо уларнинг ҳаммаси ҳам ҳокимиятини болта ёрдамида ушлаб тургани учун ўзлари ҳам болтадан нобуд бўлишган». Баъзи гаплар Хрушчёвнинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетган. Жазавага тушган Хрушчёв Сталиннинг ўз шогирдлари томонидан ўлдирилганини («болтада нобуд бўлишган») эътироф этиб, бўлгуси партноменклатуранинг ҳаммасини асосий хатардан огоҳлантиради:

Ўзингникиларга ўқ узма! Акс ҳолда, болтада нобуд бўласан!

Андропов сукут сақларди.

Брежнев яқун ясади. Қариб айниб бораётган КПСС доҳийси бунақа ғалваларни ёқтирмасди. Бу ғалвалар унга бутун мамлакат ва Оврупонинг турли давлатлари бўйлаб сочилиб ётган ҳашаматли қасрларда, шикорхоналарда ҳаёт гаштини суришига халақит берарди. «Кўриб турибман, ўртоқлар бир-бирини тушунишди. Бу — қандай яхши!» Шундай деб, кўзида қилтиллаган ёши билан Андроповни қучиб, икки бетидан ўпиб қўяди.

Аммо ўша куниёқ генерал Цвигун Андроповга биринчи муовин қилиб тайинланади. Цвигун Брежневга божа эди, у Бош котиб хотинининг туғишган синглисига уйланганди.

Шама ҳаммага тушунарли бўлди.

Кураш кескинлашди. Андропов ҳаяжонга тушган номенклатура аъёнлари айтганларига қараганда кўп нарсани биларди, албатта, лекин у ҳам ҳамма гапдан хабардор эмасди.

Мана ҳужжат. Унда Американинг муҳри бор: «Тор гуруҳ учун». Ёнида совет муҳри: «Махфий». «Марказий Разведка Бошқармасининг СССРдаги иқтисодий ва ички сиёсий аҳвол ҳақидаги доклади. Қўшма Штатлар Президенти, Ҳукумати ва Конгрессига 1978 йил учун таҳлилий ҳисобот». Асл нусха негадир рус тилида ёзилган. Нима учун? Икки юз саҳифали ҳисобот совет разведкаси қўлига тушиши (гўё хуфияларнинг саъй-ҳаракати билан) ва Москвага етказилиши била-

Биламан. «ГУЛАГ архипелаги»ни ўқиганман. Баъзилар КГБ бу китобни атайин чиқарган дейишади — ҳарҳолда, одамларни қамаб туришга баҳона сабаб бўлади-ку!

Аммо хуфия урушнинг йўллари қоронғи. Айниқса, КГБнинг хўжайини олий ҳокимиятга интилса...

ноқ КГБдагилар таржимага вақт сарфлаб ўтирмай, матнни бемалол ўқиб чиқишлари учун шундай қилинган. Америкаликларнинг садағаси кетсанг арзийди — совет махфий полициясининг баҳайбат идорасини битта ташвишдан қутқарибди: «Ие, нега улар ўз ҳисоботларини рус тилида боса бошлабди?» — деб сўрайди таажжуб ичида ГПУ бўлимининг бошлиғи Крючков Андроповдан. Ҳолбуки, буни Андропов Крючковдан сўраши керак эди. Тобеинлари олдида ўзининг заковатини намоиш қилишни яхши кўрадиган Андропов: «Қари занжи бўлсам-да, лекин, рус тилини ўрганар эдим, чунки унда сўзлаган Ленин», — дея шеър ўқийди. Бу ғалати ҳолат бошлиғини зарра ажаблантирмаганини кўриб, Крючков роса ҳайрон бўлади.

«... Ҳозирги вақтда КПСС Марказий Кўмитасида ва Иттифоқдош республикалар компартияларининг раҳбариятида нифоқ тамойили мутлақо равшан кўриниб қолди. Бунинг асосий сабаби мамлакатда иқтисодий аҳвол муттасил ёмонлашиб бораётганидир. Саноатнинг ҳамма соҳаларидаги турғунлик, ишлаб чиқаришдаги барқарор таназзул, меҳнат унумдорлигининг узлуксиз пасайиши, мунтазам равишда ҳосил унмаётгани жаҳон бозорида советлар экспорт қиладиган анъанавий товарлар — нефть, газ ва ишлов берилмаган ёғочлар нархининг тушиб кетиши туфайли янада ёмон оқибатларга олиб келди. Ҳажмига кўра ҳаддан ташқари катта, мутлақо режалаштирилмаган ҳарбий саноат йил сайин кенгайиб, бошқа ҳамма соҳаларни ҳалок қилмоқда. Бу эса мамлакатнинг кенг истеъмол моллари, шу жумладан, озиқ-овқат маҳсулотларининг импортига қарамлигини кучайтирмоқда.

Шу ҳолда СССРнинг қартайиб қолган раҳбарияти нафақат бу йўлнинг ҳалокатли эканини кўрмаяпти, балки, аксинча, мамлакатни янги-янги оламшумул харажатлар сиртмоғига қаттиқроқ илинтирмоқда. Мамлакат бу харажатларга на назарий, на амалий жиҳатдан дош беролмади...

Бутун дунёдаги компартияларни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, ривожланаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатиб, улар барибир бир куни «социалистик йўл»ни танлаб олади деб умид қилиш, Шарқий Овруподаги қарам мамлакатларни иқтисодий ҳалокатдан асраб қолишга интилиш, цивилизацияли дунё билан доимий низолашиш кўп йиллардан бери давом этмоқда. Бу эса фақат боши берк кўчага олиб кириши ўз-ўзидан равшан бўлиб қолди. Аммо

Кремль маҳкумларга хос ўжарлик билан шу йўлдан боришда давом этмоқда...

Шарқий Овруподаги қарам мамлакатларни бизнинг сиёсатчиларимиз кўпдан бери «секин портлайдиган мина» деб аташади. Улар чиндан ҳам шундай бўлиб чиқди — ҳозир муқаррар портлаш хавотирида Москва нима қилишини билмай қолган. Коммунистик иқтисодиёт шароитида доимий равишда товарлар етишмайди, бу иқтисодиётда фармонбардорлик тамойиллари ҳукмронлик қилади, пули эса шунчаки номига юриб, нисбий қимматга эга. Бу шароитда бирдан-бир аҳамиятга молик нарса фақат буюмлардир — мижоз мамлакатларни буюмлар билан таъминлар экан, совет ҳукумати уларни ўз мамлакатининг насибасидан олади ва шу билан иқтисодиётини энг зарур нарсадан маҳрум қилади. Баҳоларни кўтариш сира ёрдам бермайди, чунки «халқ демократияси» мамлакатлари бунинг эвазига берадиган маҳсулот Фарбниқига қараганда анча паст сифатга эга. Бу СССРда товарлар соҳасида доимий бўшлиқни туғдириб туради...

Фарб билан савдо муносабатларини маълум даражада таъминлаб туриш учун эса Совет Иттифоқи ўзини оқламайдиган шахталар ва конларни ишлатишга мажбур. Бу эса давлат томонидан жуда катта маблағ талаб қилади. Давлат мамлакатнинг қадам етиши қийин бўлган олис ҳудудларидаги жуда паст сифатли нефтни қозишга мажбур этади. Бу нефтнинг таннархи эса жуда қиммат. Буларнинг бари ўз бўйинини сиртмоққа солиш билан баравар. Бу сиртмоқдан эса қутулишнинг иложи йўқ...

Ҳиндистонга ташриф буюрган Брежнев Ганди ҳукумати билан унга 820 миллион доллар миқдорида қарз бериш тўғрисидаги шартномани имзолади. Бундан ташқари, у Ҳиндистонга нефть етказиб беришни бир миллион тоннага кўпайтиришга ваъда қилди (ҳозир 1,9 миллион тонна нефть етказиб берилди). Шунингдек, қурол-аслаҳа етказиб бериш ҳақида махфий битим ҳам имзоланди. Жумладан, ҳаммаси бўлиб 1,6 миллион доллар турадиган 25 та МИГ-25 самолёти етказиб берилдиган бўлди. Ҳар доимдагидек, қурол-аслаҳа етказиб бериш борасидаги имтиёзли қарз битими шундай тузилганки, Ҳиндистон уни қачонлардир узадими-йўқми — маълум эмас... Хом ашё ва тайёр маҳсулот етказиб беришда қарам мамлакатлар СССРга қанчага ту-

шаётгани тўғрисида тахминан фикр юритиш мумкин. Лекин СССР мазкур мамлакатларга ҳар йили валюта ҳам сарфлайди. Бу эса унинг Ғарбдан қарзини янада кўпайтиради. Муттасил ўсиб бораётган бу қарз ҳозир 17 миллиард 30 миллион долларни ташкил қилади.

Бундан ташқари Кремль Шарқий Оврупо мамлакатлари қарзини тўлаш кафолатини ҳам зиммасига олгани туфайли унинг елкасига яна 60 миллиард долларлик юк тушди.

Қарам мамлакатларга СССР томонидан ҳар йили қанча доллар ёрдам бериб турилгани ҳақида аниқ маълумотлар бор. Буни қуйидаги жадвалда кўриш мумкин:

	Советларнинг ёрдами (миллион долларда)	Ғарбдан қарзи (миллион долларда)
ГДР	292	11600
Куба	1860	—
Чехословакия	344	4500
Польша	1900	23000
Мўғулистон	86	—
Руминия	460	9500
Венгрия	167	8900
Вьетнам	1040	—
Болгария	127	4500

Шу тарзда Совет Иттифоқи сўнгги 10 йил ичида 85,8 миллиард доллар сарфлади. Бу катта маблағ қуйидаги тарзда тақсимланади:

Куба	— 15,4906 миллиард доллар
Вьетнам	— 9,1312 миллиард доллар
Сурия	— 7,4260 миллиард доллар
Ироқ	— 3,7656 миллиард доллар
Эфиопия	— 2,8605 миллиард доллар
Шимолий Корея	— 2,2341 миллиард доллар
Мўғулистон	— 9,5427 миллиард доллар
Ҳиндистон	— 8,9075 миллиард доллар
Польша	— 4 миллиард 955 миллион доллар
Афғонистон	— 3,0550 миллиард доллар
Жазоир	— 2,5193 миллиард доллар
Ангола	— 2,0289 миллиард доллар

Йил сайин кўпайиб бораётган бундай йиллик харажатлар Совет Иттифоқига сариқ чақалик ҳам фойда келтирмайди. Уларни давлатлараро амал қиладиган мавжуд ибораларда ифодалаш мумкин эмас. Бу борада Кремль эришадиган сиёсий фойдалар ҳам жуда арзимасдир, уларнинг истиқболидан ҳам ҳеч қандай умид йўқ. Мана, масалан, Анголани оладиган бўлсак, МПЛАга совет қурол-аслаҳаси кўплаб етказиб берилаётганига қарамай, марксистик гуруҳларнинг назорати остида бўлган ҳудудларда бизнинг нефть компанияларимиз нефть, Жанубий Америка компаниялари эса олмос ишлаб чиқаришда давом этмоқда. Бу компанияларга берилган имтиёзлар советлар кириб келгунча бўлган даврдагидан ҳам қулайроқдир.

Кремль сарфлаётган беқиёс харажатлар, асосан, мижоз мамлакатларга етказиб берилаётган жуда катта миқдордаги қурол-аслаҳа ва хом ашёдан (асосан, нефть ва нефть маҳсулотлари) ташкил топади. Буларни етказиб беришдан кўзланган ягона мақсад маҳаллий коммунистик ёхуд коммунистларга хайрихоҳ ҳукмдорларни қўллаб-қувватлашдан иборатдир. Аммо бу оқимда олтин жамғармалар ҳам нақд пулларнинг Москва назорати остида бўлган банклар тизими орқали, шунингдек, халқаро банклар тармоқлари орқали кўчиб юрганини ҳам сезиш мумкин. Бу ишда, айтилик, Кубага ўтказилган пуллар унга етиб бормай, Испания ёхуд Франция банкларида сохта одамлар ёхуд сохта фирмаларнинг қалбаки ҳисобларида қолиб кетади. Булар бир томондан, Кастро оиласининг шахсий жамғармасини ташкил қилади. Иккинчи томондан эса, улар гўё тўлалигича маҳаллий компартияларга тегишли сармоя эмиш. Бироқ бу унча тўғри эмас, негаки, зарур бўлганда Москва бу пулларни осонгина олади-да, ўз ихтиёрича сарфлайверади. Масалан, яқинда ғайрирасмий совет делегацияси Монте-Карло ва Кенияда бўлди. Бу ерда делегация ҳар хил буюмлар ва хизматлар учун (қимор ва сафарига) 240 минг ва 285 минг доллар харажат қилди. Шу харажатларни қоплаш учун пул Испания компартияси ҳисобидан олинди.

Бу ҳали ҳолва. Кремль пуллари шунақа атоқли фирмалар ва компанияларнинг сармояларига қўшиладики, уларнинг жаҳон коммунистик ҳаракатига мутлақо алоқаси йўқ. Қолаверса, расман олганда Москва уларни Фарбнинг ҳарбий-саноат комплексига кирувчи фирмалар ва компания-

лар сифатида қоралайди. Фалати бир вазият майдонга келади — Москва пулларини ўз бемор иқтисодиётига сарфлаш ўрнига бизнинг мудофаа тизимимизга харжламоқда.

Ҳозирги вақтда Москванинг пуллари олмосларни қайта ишлаш бизнесида (Жанубий Африка Республикаси, Исроил ва Голландия фирмалари), қимор бизнесида (Монте-Карло, Лас-Вегас, Гонгконг), бошқа одамлар номига расмийлаштириш йўли билан дунёнинг турли бурчакларида бир қанча қиморхона ва исловатхоналарни харид қилишда, наркобизнесда (Куба орқали Лотин Америкасининг наркокартеллари билан ва Афғонистон ҳамда ўз мусулмон республикалари орқали Марказий ва Жануби-шарқий Осиё наркосиндикатлари билан алоқа қилинади) мавжуд экани аниқлиги тўғрисида маълумотлар бор.

Совет раҳбариятининг (Брежнев ва Громиконинг сафарлари) АҚШ ва Ғарбий Оврупо мамлакатлари раҳбарияти билан бўлган сўнгги мулоқотлари давомида Москва мазкур алоқалардан кўзда тутилган асосий мақсад жамики хом ашё ишлаб чиқарувчи саноатни ва қишлоқ хўжалигини замонавийлаштириш учун Ғарбдан қарз олиш эканини бир неча марта таъкидлади. Аммо Ғарб мамлакатлари берилажак қарз ҳисобидан зарур асбоб-ускуналарни етказиб беришни таклиф қилганда, совет томони бу таклифни рад этди ва нақд пулда қарз олиш истагини билдирди. Баҳона қилиб айтилдики, гўё совет томони ҳали асбоб-ускунани қайси мамлакат етказиб беришини аниқлагани йўқ ва бу борада фирмалар ўртасида танлов ташкил қилмоқчи. Олинган қарзлар деярли тўлалигича Ғарб банкларидаги ҳисобларда қолиб кетди ва амалда олий рутбали партия мансабдорларининг шахсий ҳисобларига қайтадан тақсим қилинди... Шундай таассурот туғиладики, КПСС раҳбариятининг муайян қисми мамлакат бошига келаётган ҳалокатни ва унинг муқаррарлигини биз ташқаридан кўраётганга қараганда ичдан туриб яхшироқ кўраяпти ва аввалдан Ғарбга қараб жуфтакни ростлаш ҳаракатига тушиб қолган. Шунинг учун зарур моддий заминни барпо этмоқда. Айни ана шу келгусидаги оқибат учун зарур моддий заминни яратиш, афтидан, СССРнинг барча ташқи ва ички сиёсатини белгилайди. Акс ҳолда, уни бошқа ҳеч нарса билан изоҳлаб бўлмайди.

Шундай сиёсат натижасида СССРнинг олтин захираси сўнгги 10 йил мобайнида тахминан уч баравар камайиб

кетди ва тез суръатлар билан камайишда давом этмоқда. Мунтазам равишда кучайиб бораётган саноат таназзули назорат остидан чиқадиган даражага етиб қолди. Агар шундай бўлса, бу тўла иқтисодий бошбошдоқликка олиб келади. Бу эса, ўз навбатида ҳарбий куч қўлламасдан СССРни улуг давлат сифатида йўқ бўлиб кетишига йўл очади.

Яқин вақтлар ичида СССРни соғиб еб ётган давлатлар миқдорини кўпайтиришга уриниб кўриш мақсадга мувофиқ кўринади – бу унинг сарф-харажатларини яна ҳам орттирар эди. (Агар уни тўғридан-тўғри бирор минтақавий можарога аралаштирилса, янада соз бўларди.) Шунингдек, пухта ўйланган қарз сиёсати билан ҳам Кремль раҳбарияти ўртасидаги ихтилофни чуқурлаштириш мумкин».

Шундан кейин СССРни қаердаги минтақавий можарога жалб қилиш маъқулроқ экани кенг тадқиқ қилинади. Куба, Яқин Шарқ, Ангола ва ҳатто, Хитой билан уруш чиқариш имконияти ҳам кўриб чиқилган. Буни тасдиқлайдиган ва рад этадиган беҳисоб далиллар келтирилган; улар муаллифларнинг масалани жуда чуқур ўрганганларидан далолат беради.

Марказий Разведка Бошқармаси ҳисоботи Андропов қўлига рус тилида етиб келгани бежиз эмас. Унда КГБ хўжайини билмаган бирор гап йўқ эди. Унда КГБнинг мутлақо махфий маълумотномаларидагига қараганда кўп масалалар ортиқча дабдабасиз, ихчам ва лўнда баён қилинганди. КГБ маълумотномаларида кўп нарсаларни ўз номи билан аташга ҳайиқишган, лекин анча-мунча аниқ фамилиялар тилга олинган. Фақат кескин ислоҳотларгина СССРни сақлаб қолиши мумкин эди, аммо ўша пайтдаги СССР шароитида ислоҳотларни бошлашнинг ҳам иложи йўқ эди. Андропов шунга амин эдики, фақат мавжуд номенклатурани тор-мор келтириш ва йўқ қилиш билангина мамлакатда тартиб ўрнатишга киришиш мумкин, кейин эса туб ўзгаришларни бошласа бўлади. Аммо ана шу гўзал ниятларни рўёбга чиқарадиган одамларни қаердан топиш мумкин? «Ҳамма нарсани ҳал қилишга қодир» бўлган ва шу тарзда мамлакатни сақлаб қола оладиган кадрларни қаердан олса бўлади?

Номенклатурани чекистлар билан алмаштириш ҳақидаги Андроповнинг дадил фикри ҳамон бутунлай йўққа чиқмаган бўлса-да, аллақачон жозибасини йўқотиб улгурган эди. Озарбойжондаги тажриба шунини кўрсатдики, чекистлар ёғлиқ жойларни эгаллаб олса, уларга хос жасорат ва

қатъият сабабли, ўзларидан аввалги амалдорлардан ҳам кўпроқ сурбетлик билан иш юритар эканлар. Алиевнинг ўзи республика компартиясининг Биринчи котиби бўлиб олгандан сўнг пайдо бўлган имкониятлар мазасини тез тушунди. Озарбойжонни Хорун ар-Рашид замонидаги Бағдод халифалигини эслатадиган бир гўшага айлантирди. Алиевни Бокуда тўғридан-тўғри «Хорун ар-Рашид» деб атаётган бошладилар ва Охундов даврларини таассуф билан қўмсай бошладилар. Андроповнинг қўлидаги маълумотларга қараганда, ҳозирги пайтда Брежневнинг Бокуга ташрифига қизгин тайёргарлик кўриляпти. Бош котибнинг соф олтиндан ўн беш килограммик ҳайкалчасини қўйиб, тахт қилиб қўйишди, унинг ўзи ва оила аъзолари учун олмос ва бошқа асл буюмлар тайёр турибди. Ахир Брежневнинг ўзи ҳам, оила аъзолари ҳам бунақа нарсаларга ўчлиги ҳаммага маълум-ку! Аммо амалий ишлар учун фурсат шитоб билан ўтиб бормоқда эди.

Андроповнинг ставрополлик юртдоши бор эди. Фёдор Кулаков деган бу одам КПСС Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси бўлиб, Сиёсий бюрода қишлоқ хўжалиги учун масъул эди. У ҳамма масалаларда махфий полиция хўжайини билан ҳамфикр эди. Сиёсий бюро аъзолари ичида Кулаков Андропов таянса бўладиган ягона одам ҳисобланарди. Сергейрат ва қатъиятли Кулаков қариб қолган Кремль ҳукмдорлари орасида энг ёши эди. Кулаковдан кўп нарса кутса бўларди. У кескин ислохотлар тарафдори эди. Унинг юлдузи Хрушчёв замонларида лов этиб чақнади-ю, кейин тўсатдан яна сўндиқолди. Хрушчёв уни Ставрополга бадарға қилди. Бу ерда у Андропов билан танишди. Кулаковнинг мамлакатни қутқариш борасидаги таклифлари давлат-партия аппаратини тубдан ислохот қилиш, номенклатурани янги мансабдорлар билан алмаштириб, уларга ошқора имтиёзлар бериш ва давлат хизматчиларининг даромадлари устидан жиддий назорат ўрнатишдан иборат эди. Ўз вақтида Хрушчёв ҳам худди шуни режалаштирганди, бироқ у бу борада бирон кескин иш қилишга журъат қилолмади ва ҳатто, бунинг оқибатларидан чўчиб, Кулаковни ўзидан узоқлаштирди.

1964 йилда Хрушчёвни ҳокимиятдан четлатишга олиб келган фитнада у фаол иштирок этди. У Теберда шикорхонасига фитнанинг ҳамма асосий иштирокчиларини тўплаб, режанинг барча тафсилотларини пишитиб олди. Орадан кўп

ўтмай, уни Москвага қайтардилар. Аммо бу ерда у фитначилар томонидан алданганини тушунди. Фитначилар ҳеч қанақа ислоҳот ўтказишни истамаганларидан ташқари, ҳатто, Хрущёв амалга оширган жиндай ижобий ишларга ҳам хотима бердилар.

Андропов билан ҳамфикр чиқиб қолганидан Кулаковнинг кўнгли кўтарилди. Олий ҳокимиятнинг ҳамма шайинлари қўлга ўтмагунча, ҳеч қанақа ислоҳотни амалга ошириб бўлмаслигини улар ҳам яхши тушунардилар: «Агар кишига ноёб бир тақдир ато этилса, у шунга муносиб бўлиши керак, — деб ҳисобларди Кулаков. — Ундан фойдаланишга уриниб кўрмасликнинг ўзи жиноятдир». Андропов унинг фикрларини тўлалигича маъқуллар эди. Уларнинг иккови ҳам чин коммунист бўлиб, ўз режаларига астойдил ишонардилар. Ҳолбуки, бу режа ҳам ҳамма коммунистик ғоялар каби хомхаёлдан ўзга нарса эмасди. У амалда тузукроқ бирон самара бериши амри маҳол эди.

Режа қуйидагича эди: мамлакатда қуйидан юқоригача темир интизом ўрнатилади. Айни чоқда ҳар қандай ўзбошимчалар, мафия тизимлари, номенклатура тор-мор қилинади. Қуйидан юқоригача ҳамма неъматлар янгидан тақсимлаб чиқилади, аммо бунини жуда қатъий марказлашган назорат остида ва меҳнат унумдорлигининг ўсишига ҳалал бермасдан қилиш лозим. Қишлоқ хўжалигида ҳамма жойда машҳур «Ипатов усули» жорий қилинади. Кулаков айни шу усул сабабли донг қозонган эди. Аёвсиз тозалашдан кейин КПСС қайтадан барпо этилади. Янги КПССда битта эмас, иккита Бош котиб бўлади. Марказқўм уч баравар қисқартирилади, аппаратнинг ярмига жавоб берилади... Бир вақтлар Герберт Уэллс «Кремлдаги хаёлпарастлар» деган иборани айтган эди. Тўғри, у бу иборани бошқа муносабат билан ишлатганди. Аммо улар хаёлпараст эмасдилар. Фақат бир йўла ҳамма нарсадан жудо бўлишни истамас эдилар, холос.

Уларнинг режалари икки нусхада бўлиб, бор-йўғи тўрт саҳифани ташкил қиларди. Шу тўрт саҳифада «Темир интизом» ибораси 42 марта тилга олинганди. Емирилиб бўлган мамлакатни улар «темир интизом» ёрдамида эпақага келтиришни орзу қилишган эди.

Бу режага хайрихоҳлик билан қараган учинчи «хаёлпараст» Белоруссия компартиясининг раҳбари, Сиёсий бюро аъзоллигига номзод Петр Машеров бўлиб чиқди. Иш ўнги-

дан келган тақдирда унга Бош министр лавозими ва Сиёсий бюрога тўла аъзолик ваъда қилинган эди.

Номенклатурага бериладиган навбатдаги зарба Сергей Медуновга йўналтирилади. Медунов — Краснодар ўлкасининг партиявий хўжайини, Брежневнинг шахсий дўсти бўлиб, унга ишониб топширилган ўлкани очиқдан-очиқ ўзининг хусусий мулки деб биларди. У ўзига ҳеч кимнинг кучи етмаслигига мутлақо ишонарди. Шунинг учун ҳар қандай эҳтиёткорликни унутиб, ошқора пора олишга киришди, ўлка бойликларини долларга сота бошлади, Фарбнинг бир қанча банкларидаги шахсий ҳисоблари билан очиқчасига мақтанди, ҳар қандай қонун-қоидаларни назар-писанд қилмай, ўз ходимларини хоҳласа жазолаб, хоҳласа пешонасини силади. Кулаков билан Андропов Медуновга қарши бир неча йил мобайнида материал йиғишди. Бу ишда уларга Ставрополь ўлка кўмитасининг ёш котиби Михаил Горбачёв яқиндан ёрдам берди. Кулаков ўзи Москвага кетаётиб, уни Ставрополь ўлкасига қўйиб кетганди. Бундан ташқари Краснодар ўлкаси қочиб кетган эмас. Андропов билан Кулаковнинг ёш котибдан умидлари катта эди.

Андроповнинг ўзи Горбачёв билан тез-тез суҳбатлашиб турди ва амин бўлдики, Горбачёв унинг қарашларини тўла маъқулар, унга садоқати ҳам катта экан. Қолаверса, Горбачёв Андропов бошчилик қиладиган идора билан кўпдан бери мустаҳкам алоқада.

Ставрополь ўлкасида мамлакатнинг асосий дам олиш ҳудуди — Кавказ маъданли сувлари жойлашган эди. Нознеъматларга сероб бу ўлканинг қиши юмшоқ, ёзи ҳам мўътадил бўлиб, номенклатура чорбоғлари, санаторий ва шифохоналари шу ерда жам бўлганди. Табиийки, оддий одамлар уларга яқин йўлатилмасди. Инқилобдан аввалги рус зодагонларидан қолган қадимий одат бор эди — бутун оила билан «сув»га келинарди. Шу одатни давом эттириб, Кремлдаги раҳбарлар, Марказқўм аппарати ходимлари, министрлар, йирик шаҳарлар ва вилоятларнинг партия кўмиталари котиблари, марказий газеталарнинг муҳаррирлари ва генераллар бола-чақалари билан саломатликларини тузатиб олиш учун бу ерга ёпирилиб келишарди.

Ўлканинг партиявий хўжайини бўлмиш Горбачёв катта меҳмонларни шахсан ўзи кутиб олар, уларга ҳамроҳ бўлиб, ҳашаматли қасрларга кузатиб қўяр, вақт-вақти билан улар-

дан хабар олиб турар ва шу тариқа мамлакатнинг олий раҳбарлари билан секин-аста яқиндан алоқа ўрнатиб борарди. У бениҳоя қимматли маълумотлар йиғар эди, чунки оддий раҳбарият вакиллари билан истироҳатда учрашиш бошқа гап-у, улар билан Москвада катта-кичик мажлисларда учрашиш бошқа нарса эди. Истироҳат чоғида кўпроқ нарсдан хабардор бўлиб олиш ва яна кўпроқ нарсани эҳтиёткорлик билан раҳбарларнинг қулоғига қуйиш мумкин эди.

Кисловодск яқинидаги олий табақадаги партия ходимлари дам оладиган «Қизил тошлар» деган шифохонага вақт-вақти билан Андропов келиб турарди. У бу курортни бошқалардан афзал кўрарди. Бу унинг «кичик ватани» эди. КГБнинг қудратли хўжайини шу атрофда – Нагутская бекатида таваллуд топганди (1914 йилнинг 15 июнида).

Андропов «Қизил тошлар»да қаттиқ кўриқланадиган қасрда турар ва ҳеч кимни қабул қилмасди. Москвадан келиб турадиган КГБ генераллари бундан мустасно эди, албатта. Соқчилар Михаил Горбачёвнинг машинасини ҳам ҳеч қандай тўсиқсиз ўтказиб юборишарди.

Горбачёвнинг асосий вазифаларидан бири, юқорида айтилганидек, Медуновга қарши фoш қилувчи материаллар йиғиш эди. Медунов ҳақидаги материаллар Горбачёв тўплаган ҳужжатлару гувоҳларнинг кўрсатмалари туфайли қаппайгандан-қаппая борди. Маълум бўлдики, Краснодар ўлкасида, айниқса, Сочи ҳудудида Қора денгиз соҳилидаги афсонавий курортлар зонасида партия-давлат аппаратида коррупция ва порахўрлик мутлақо расмий тус олган. Машина сотиб олиш учун, квартира олиш учун, хизматда бирон мансабни эгаллаш учун, ўқув юртига кириш учун, партиёга аъзо бўлиш учун ва ҳатто, меҳмонхонага жойлашиш учун ҳам, албатта, пора берилган. Ҳар бир порахўр мансабдор қанчасини олиб қолиб, қанчасини райкомга узатиши кераклигини яхши билган. Райкомдагилар ҳам юқорига қанча узатиш зарурлигидан яхши хабардор бўлган. Сўмлардан таркиб топган ирмоқлар катта дарёларга айланиб, тўғри Медуновнинг киссасига тушган. Бу ҳам етмагандай, айти ана шу Краснодар ўлкасида қора икрани хорижга валютага хуфия сотиш кенг йўлга қўйилган. Икра Тинч океан балиқларидан бўшаган тунука идишларда сотилган. Излар тўппа-тўғри Москвага – министрларнинг ишхоналарига, у ердан эса Кремлга олиб борган. Аммо Медуновни жинояткорона фаолиятини

фош қилувчи ҳужжатлар ҳар қанча аниқ бўлмасин, улар кўп аҳамиятга эга эмасди. Краснодар ўлкасининг хўжайини суду терговларни менсимайдиган дахлсиз номенклатура табақасига мансуб эди. Ўнлаб йиллар давом этган мудҳиш Сталин замонасидан кейин тузилган битим ҳукм сурмоқда. Брежнев уни бекор қилиш у ёқда турсин, ҳатто, унга заррача ўзгартириш киритмоқчи эмас. Ўз ходимларини авайлаб эҳтиёт қилиш билан Бош котиб ўзини асраб келарди, унинг ҳоқимияти бошдан-оёқ шу асосга қурилганди. Ҳа, ҳаммага аён эдики, Медунов Андроповни қизиқтириб қолган бўлса, даставвал бунга Брежневга яқинлиги сабабчи. Медуновни кулатиб, Андропов Брежневни ағдаришни мўлжаллаган, акс ҳолда, айти Медунов иши билан шуғулланишнинг нима ҳожа ти бор? Вилоят кўмитаси ёхуд ўлка кўмиталарининг 181 котибидан истаганини қўлга олса бўлаверарди, уларнинг ҳаммаси жиноятлар гирдобига ботиб кетган. Ҳатто Горбачёвнинг ўзи ҳам бундан мустасно эмас. Ставрополдаги ёш котибнинг ишларидан бошлиқларга қараганда Андропов яхшироқ хабардор эди. Масалан, Шеварнадзе Андропов буйруғи билан «ўзининг жонажон республикаси»да тартиб ўрната бошлади. У пастдан юқоригача ҳамма мансабдорларни чекистлар билан алмаштирди. Грузин турмалари собиқ амалдорларга ва хуфия миллионерларга тўлиб кетди. Ўшанда Шеварнадзе бор овози билан ҳайқариб, «республикадаги капиталистик чўчқaxonани» таг-туғи билан йўқотишга ваъда берганди. Аммо «хуфия ишлаб чиқариш»нинг кўпгина намояндалари қочишга муваффақ бўлишди ва ҳатто, ўз корхоналарини ҳам кўчириб олиб кетишди. Қочганда ҳам улар узоққа кетганлари йўқ — ҳаммалари қўшни Ставрополь ўлкасига бориб қолди. Уларнинг кўпчилиги моҳир заргарлар эди. Улар тор-мор келтирилган номенклатуранинг буюртмаси билан узуклар, билакузуклар, маржонлар ясашарди. Улар ўзларининг тиллалари, кумушлари, платиналари, бриллиантлари ва бошқа дуру жавоҳирларини ҳам олиб келишганди. Кўпчилиги номенклатура томонидан омонатга бериб қўйилган олтин захираларини, яъни «партиянинг олтини»ни ҳам олиб чиқдилар.

Уларни Грузиядан қасққа қочганини аниқлаш унча қийин эмас эди. Кавказ тоғларининг орт томонига ўрнашиб олган «Грузиядан келган қочоқлар» Ставрополда «хуфия иқтисодиётни» муваффақият билан ривожлантира бошладилар. Ше-

варнадзе ўз душманларини ушлашга моҳир эди. У зарур бўлганда, уларни, ҳатто, Брежневнинг қабулхонасида ҳам ушлаган ва махсус самолётларда Тбилисига қайтариб юборган. Бу гал ҳам у ўзига хос қатъият билан ҳаракат қила бошлади. У, албатта, Андроповнинг ёрдамидан умидвор эди. У Горбачёвга қўнғироқ қилиб, ўлка прокуратурасига жўнатилган махсус рўйхатда қайд қилинган шахсларнинг ҳаммасини қамоққа олиб, Грузияга жўнатишни талаб қилди. Грузия компартияси Марказқўмининг Биринчи котиби бўлгандан кейин Шеварнадзе ўзининг қудратига шу қадар ишониб кетдики, республикада рус тилига давлат тили мақомини берди. Бу билан у Москванинг ишончини оқлади, лекин республикада, айниқса, гуржи зиёлилари ўртасида жуда кучли норозилик бўронини туғдирди. Шунинг учун ҳам Шеварнадзе учун аллақандай бир вилоят қўмитасининг котибига қўнғироқ қилиш зарурат туфайли эмас, шунчаки оддий бюрократик одоб-ахлоқ доирасидаги жўн иш эди. Грузия ҳукмдори Горбачёвнинг қатъият билан «йўқ» деганини эшитганда нечоғли таажжубга тушганини тасаввур қилиш мумкин¹.

Шеварнадзе газабдан тутақиб, Горбачёвга ким эканини эслатиб қўйди («Ўйлаб кўр, сен ким-у, мен ким?») ва дарҳол Андроповга шикоят қилди. Лекин бундан ҳеч қанақа иш чиқмаганини кўриб, Шеварнадзе яна ҳанг-манг бўлиб қолди. Партия номенклатурасида «рутбалар»га жуда қаттиқ риоя қилинарди. Ўша рутбалар даражасига кўра Шеварнадзе ўлка қўмитасининг котибини ўзидан куйироқ деб ҳисоблар ва бу фикрида мутлақо ҳақ эди. Аммо амалда бошқача бўлиб чиқди — ўлка қўмитасининг котиби Шеварнадзедан зўрроқ чиқиб қолди. Ҳолбуки, бу гал гап очикдан-очик қонуннинг бузилиши ҳақида бормоқда эди. Иккаласининг ҳам ҳомийси

¹ Ҳушомадгўйларнинг тасдиқлашича, Горбачёвнинг қатъияти шу билан изоҳланадики, бўлғуси Бош котиб ўша вақтлардаёқ Ставрополда бозор муносабатларини жорий қила бошлаган. Шунингдек, тилини тилмаганларнинг тасдиғига қараганда, Горбачёв грузиялик қувғинди хуфия «иктисодчилар»ни шунинг учун ўз ҳимоясига олганки, улар Горбачёвнинг хотини Раиса Максимовнага қимматбаҳо тақинчоқ туҳфа қилиб улгуришган экан.

Бизнингча эса, бу ерда иш анча мураккаб. Брежневга қарши фитна тайёрлар экан, Андропов пулга муҳтож бўлган ва «хуфия иктисодиёт» корчалонларининг вақтинча қўллаб-қувватлашига эришмоқчи бўлган. Ва, албатта, келажакда уларни бутунлай қириб ташлаш кўзда тутилганини уларга билдирмаган.

Андропов эди. Келажакдаги курашда гуржи Шеварнадзелан Горбачёв кўпроқ керак эди.

Бу вақтга келиб, Брежнев оғир хасталикка чалинганди. 1976 йилда миясига қон қуйилди ва врачлар уни зўр-базўр ўлимдан олиб қолишди. Вақт-вақти билан давлат ва партия раҳбарининг мияси айниб қоларди. Бундай пайтларда у бутун дунёга масхара бўлиб, орденларга, ялтироқ тақинчоқларга, хорижий буюмларга ўчлигини намоиш қиларди. Номенклатура ҳаммаша шунақа мияси айниган Бош котибни орзу қилган. Шунинг учун Брежнев ҳамма лавозимларида муқим қолишини таъминлаш учун ҳамма чораларни кўришди, чунки бутун мамлакатни бемалол талон-торож қилиш учун Брежневдан яхшироқ паноҳ топиб бўлмасди. Брежневга Совет Иттифоқи Маршали унвонини беришди, «Ғалаба» ордени билан тақдирлашди. Мамлакат тарихи оёқ ости қилиниб, таҳқирланди. Тўғри, Сталинда «Ғалаба» ордени икки-та эди ва у маршал эмас, генералиссимус бўлганди. Аммо, Брежневда ҳали бунга фурсат бор эди.

Андропов бир неча марта Брежневни нафақага жўнатишга, янги бош котиб лавозимига Кулаковни сайлашга уриниб кўрди, аммо бу уринишлар муваффақиятли чиқмади. Номенклатура Брежневни жон-жаҳди билан ҳимоя қилди. Лозим бўлганда куч ишлатиб, бошқа ҳолларда синалган партиявий низолар усулини қўлаб, ҳар бир Сиёсий бюро аъзосига Марказқўм аъзоси устидан тўпланган фош қилувчи материалларни рўкач қилиб, Андропов ва Кулаков номенклатура билан мурасага келишди. Брежнев яқинда СССР Олий Совети Президиумининг Раиси қилиб сайланган эди, у шу мансабда қолади, партиянинг Бош котиби лавозими эса Кулаковнинг қўлига ўтади. Бу масала ҳал қилинган деб ҳисобланарди, шунинг учун мамлакат ва дунёни олдиндан шунга тайёрлай бошладилар. Аввал Ғарб газеталари учун ахборот «чиқиб кетишини» таъминладилар, кейин эса ёпиқ партия мажлисларида ва Марказқўм йўриқчиларининг маърузаларида бу ҳақда очиқ гапира бошлашди. Андропов билан Кулаков дарҳол ишдан олиниши керак бўлган номенклатура ходимларининг махфий рўйхатларини тайёрлаб қўйишди. Кулаков КПСС Марказқўмининг Бош котиби лавозимини эгаллаши биланоқ, бу иш амалга оширилиши керак эди.

1978 йил 16 июндан 17 га ўтар кечаси махсус алоқа телефонининг чинқироқ овози Андроповни уйқудан уйғотди.

Муовини генерал Пирожков ҳаяжонли овозда Кулаков ўлиб қолганини маълум қилди. Ҳанг-манг бўлган Андропов қирқ минутдан кейин КГБнинг иккита оператив гуруҳи билан Кулаков турадиган дала ҳовлига етиб борди. Соқчилар ўзларини йўқотиб қўйган, ранглари қум ўчган. Марҳумнинг севимли овчарка ити жон-жаҳди билан занжирни узиб юборгудай бўлиб ақиллайди. Хотинининг жавдираган кўзлари. Кулаков ўзининг шахсий саунасида томирини кесибди. Кўлмак қон ичида тиббий ништар ялтирайди.

Марказқўмда Кулаковнинг ўлимига унча парво қилишмади. Бир кун аввал уни қишлоқ хўжалигидаги аҳвол учун қаттиқ танқид қилишган эди. Шўрликка бу танқид малол келибди-да... Расман «КПСС Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси Фёдор Давидович Кулаков тўсатдан юраги тўхтаб қолгани учун вафот этди» деб эълон қилдилар. Кремлдаги 4-тиббий бошқарманинг бошлиғи Евгений Чазов имзо чеккан тиббий ҳисобот шу даражада чалкаш эдики, ҳатто, уни эълон қилишга журъат этишмади.

Кулаковни Қизил майдонга дафн этишди. Кўзга ташлангани шу бўлдики, на Брежнев, на Сулов, на Косигин, на Черненко дафн маросимида қатнашди. Сиёсий бюро аъзосини дафн этишга уларнинг қатнашмагани ғалати эди. Ҳолбуки, бунақа юксак даражадаги раҳбарни дафн қилиш йўриқлари аллақачон ипидан-игнасиғача ишлаб чиқилган ва шу пайтга қадар бирон марта ҳам бу тартиб бузилмаганди. Мавзолей минбаридан нутқ сўзлаган, нисбатан ҳали ёш, пешонасида туғма қизил доғи бор йигитга ҳеч ким тузукроқ эътибор бермади. Бу йигит дафн маросимида Ставрополдан учиб келган Михаил Горбачёв эди.

КГБнинг катта судмедэксперти генерал-майор Липатский Андропов номига ёзган шахсий докладида комил ишонч билан шуни тасдиқлайди: Кулаков ҳушсиз ётган вақтида унинг томири кесилган. Андропов гарчи Кулаковни ўлдириб бўлишгандан кейин томирини қирқиш кимга зарур бўлиб қолганини тушунмаса-да, Липатскийнинг гапига ич-ичидан ишонди. Зеро, Кулаков унга бир неча марта: «Агар биз енгилсак, томиримни кесаман», — деган эди. Кимдир унинг бу гапини айнан сўзма-сўз тушунган кўринади.

Орадан кўп ўтмай автомобиль ҳалокатида Машеров ҳалок бўлди. Унинг зирҳли енгил машинаси самосвал билан тўқнашиб кетди. Ҳолбуки, республикада партия раҳбари қаерга

йўл оладиган бўлса, дарҳол йўлдаги ҳар қандай ҳаракат тўхтатиб қўйиларди. Самосвал қаердан пайдо бўлиб қолди? Маст ҳайдовчи бир колхоздан келадиган қишлоқ йўлидан келиб, икки пост оралиғида катта йўлга чиққанини гапириб берди. Аммо бундай постлар кичик йўл катта йўлга келиб қўшиладиган ҳар бир чорраҳага қўйилиши шарт эди.

Яна бир оз ўтгандан сўнг эса, Витебск районида Андроповнинг шахсий самолёти ерга қулаб тушди. КГБ хўжайини нима сабабдандир сўнгги дақиқада бу самолётда учмай қолганди.

Пинҳоний уруш эълон қилинган эди.

Кимдир Брежневнинг паноҳида бир қатор қотилликларни уюштириб, 1954 йилдаги номенклатура битимини ошқора бузишга киришганди.

Москванинг марказида Эски майдонга қараб қурилган жуда катта бино бутун бир районни эгаллайди. Бу иморатда Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг Марказий қўмитаси жойлашган. Мамлакатда содир бўлаётган ҳамма жиноятларнинг ва дунёда юз бераётган мудҳиш алғов-далғовларнинг излари шу ерга келиб бирлашади. Шу ердан беҳисоб томирлар таралиб кетган — улар бепоён мамлакатнинг ҳамма ширасини сўриб олади, унинг бойлигини шахсий пўлат сандиқларга ва хорижий банкларга жойлаб беради. Шу ерда ўз халқини мафкуравий ва жисмоний жиҳатдан аҳмоқ қилиш борасидаги мислсиз дастурлар ишлаб чиқилади ва бутун дунёга ҳукмдор бўлиш орзулари ардоқланиб, парваришланади. Бу ерда миллионлаб одамларнинг ва бутун-бутун давлатларнинг тақдирлари ҳал бўлади. Марказқўмнинг Борис Пономарёв раҳбарлик қиладиган Халқаро бўлимида иш бир лаҳза ҳам тўхтамайди. Бу ерда қўлланмалар ва йўриқлар ишлаб чиқилиб, дунёнинг ҳамма мамлакатларига жўнатиб турилади. Шу ердан ошқора ва яширин коммунистик партияларни, исёнчи гуруҳларни, террорчи ташкилотларни, сўл ва миллатчи коммунистик газеталарни, сайлов жараёнларини, порахўр давлат арбобларини ва давлат арбоби бўлишни орзу қилувчи моҳир жиноятчиларни молиявий таъминлаш учун беҳисоб маблағлар юборилади. Аввалги ленинча усул бўйича Камбоджада ҳокимиятни эгаллаб олган коммунистлар қизишиб кетиб, аҳолининг ярмини — олти миллиондан уч миллионини қириб ташладилар. Ҳабашистонда одамлар ялпи отилиб, очликдан қириляпти-ю, Аддис-Абебада эса ҳеч нарса бўлмагандек,

Курултойлар қасри барпо этиляпти, маҳаллий коммунистик «доҳийчалар» эса ағдариб ташланган император қасрига жойлашиб олиб, шоҳона тарзда ҳаёт кечирмоқдалар. Коммунистик тузумни сақлаб қолиш учун Анголага Фидель Кастро-нинг армияси ташланди. Бу Кубага берилаётган молиявий ёрдамни кунига 10 миллион долларгача кўпайтириш деган гап эди.

Рус олтини хорижга дарё бўлиб оқмоқда. Уни нимага харжлашни яхши билишади. КПССга қарашли хориждаги энг катта банкда амалда раҳбар ўрнида Борис Пономарёвнинг ўғли Владимир Пономарёв ўтиргани бежиз эмас. Номенклатура аллақачон ўз ҳокимияти ва бойлигини мерос қилиб қолдирадиган бўлган. У ядро ракеталари билан қуролланган, денгиз ҳудудларига атом миналарини жойлаштириб, ўзини муҳофазалаб олган. Шу билан асосчисининг телба ишини давом эттиряпти. Уларнинг саъй-ҳаракатлари билан дунёдаги энг катта ва энг бой мамлакат бепоен бир ботқоққа айланди. Улар ўзлари ҳам жамики гоёлари билан шу ботқоққа ботиб бораётганлигини ҳали билмайдилар.

Андропов бунни кўриб турарди. У либерал ҳам, демократия тарафдори ҳам эмас эди. Аксинча, у коммунистик тузумни жаҳондаги энг яхши тузум деб билган, келгусида бутун дунёда коммунизмнинг ғалаба қозонишига астойдил ишонганди. Шунинг учун ҳам ҳашамат ҳамда коррупция ботқоғига ботаётган шу тузумни ҳалокатдан сақлаб қолишга ҳаракат қилди. Брежнев ифтихор билан СССРни дунёдаги биринчи «ривожланган социализм мамлакати» деб атар эди. Андропов эса шу мамлакатда содир бўлаётган воқеалардан ташқари жаҳондаги коммунистик ҳаракатнинг аҳволи қандай эканлигини ҳам яхши биларди.

Франция Компартиясига ҳар йили СССРдан бевосита Евробанк орқали 2 миллион доллар жўнатилади. Улар ҳар хил «ишончли одамлар», сохта корхоналар ва ташкилотларнинг ҳисоблари орқали эса яна 4 миллион доллар олади. Бир вақтлар Торез замонасида бўлганидек, бу пуллар кўпдан бери на коммунистик ҳаракатга, на ишчилар фаолиятига сарфланади. Франция Компартияси Марказий Қўмитасининг Бош котиби Марше (аслида, эътиқодига кўра нацист), партиянинг бош хазиначиси Госна, «Юманите» газетасининг бош муҳаррири Андрие ва «француз пролетариатининг бошқа доҳийлари» компартияни аллақачон биржа билан ўғрихона

ўртасидаги бир нарсага айлантириб олганлар. Шўровий ҳам-касбларидан орқада қолмаслик учун улар ҳам катта иморатлар ва қасрлар харид қилишиб, ҳашамату фароғат ичида ҳаёт кечирадилар. Улар, ҳатто, ўзларининг газетаси «Юманите»ни тарқатишга ҳам эринишади. Тиражнинг тўртдан уч қисмини якшанбалик иловалари билан бирга Москвага жўнатишади. Улар бир неча вақт Москва дўконларида ётади-да, кейин макулатурага топширилади. Лекин бу ҳам ҳолва. Москвадан долларлар олар экан, француз компартияси раҳбарлари бу пулларга энг нуфузли француз ва бошқа йирик компанияларнинг акцияларини харид қиладилар. Ундан катта даромад кўришиб, бир қисмини ўзаро тақсимлашади, қолганини эса СССРдаги валинеъматлари ҳисобига ўтказишади.

Шундай йўл билан орттирилган пулларга эса, яна акциялар сотиб олишади ва шу зайлда Фарб иқтисодиётини мустаҳкамлашга хизмат қилишади. Пулларнинг бир қисмини французлар ошкора тарзда қимор ва фаҳш ишлар бизнесига сарфлашади, бундан жуда катта даромад кўришади ва уни яна ўзаро ҳамда шўровий валинеъматлари билан арра қилишади.

Америка Компартияси эса ўзининг иккита газетасини нашр этишни истамади. Уларнинг материалларини Москвада ёзиб, ўзини КПСС босмаҳонасида чиқаришади. Газета босилгандан кейин уни, асосан, СССРнинг ўзида тарқатишади. Бу газеталарни олий ўқув юртларидаги ажнабий тиллар кафедралари ва талабалар харид қилади. Талабалар чет тилидан имтиҳонни шу газета бўйича топширадилар. АҚШ Компартияси аллақачон текинхўрликни касб қилиб олган бир гуруҳ одамлар тўдасига айланиб қолган. Улар мутлақо қўлини совуқ сувга урмаган ҳолда, ҳар йили Москвадан икки миллион долларни қуртдай санаб олардилар. Бунинг эвазига сира уялиб-нетиб ўтирмай, АҚШнинг ижтимоий ҳаётида қозонган муваффақиятлари ҳақида Москвага хабар бериб турадилар. Президентликка сайловлар чоғида эса ҳар гал Гесс Холл ғалаба қозонади деб ваъда қилишади ва сайлов компаниясини ўтказиш учун яна бир-икки миллион доллар талаб қилишади. Афтидан, Гесс Холл Москвадаги «АҚШ ва Канада институти» ходимларидан аллақайсиларига пора қистириш ҳавосини яхши олган кўринади. Негаки, ҳар гал президентликка сайловлар бўлганида, бу институт Америка ком-

мунистлари номзодининг президентликка ўтиш-ўтмаслик имкониятлари тўғрисида тахминан қуйидагича тавсия беради: «Хукмрон доираларнинг қаттиққўл сиёсатига қарамай, АҚШ Компартиясининг обрў-эътибори мунтазам равишда ўсиб бормоқда. Компартия ўз атрофига миллион-миллион ишчилардан иборат АҚШ ишчилар синфининг илғор отрядини жипс-лаштирмоқда. Шунинг учун сайловларда пролетариатнинг қудратли овози янграмоқда».

Фарбий компартиялар Москвадан муттасил олиб турган пулнинг бир қисми советларнинг партиявий номенклатурасига сарфланишини ҳамма билар эди. Аммо АҚШ Компартияси бу борада ҳаммани ортда қолдирди. Гесс Холл ўзининг ҳеч кимга маълум бўлмаган хизматлари учун Москвадан йилига 100 минг долларлик нафақа ундирди. Бунинг учун у Москвада эллик минг доллар сарфлади. Пулнинг кадр-сизланиши туфайли бу нафақа йил сайин кўпайиб, ҳатто, икки миллион долларгача етиб борди. Гарчи Гесс Холл Марказқўм аппарати учун АҚШда аллақандай кўчмас мулк харид қилаётгани ва анъанага кўра бу жараёнда солиқ тўламаётгани ҳаммага маълум бўлса-да, унга нисбатан бирон чора кўришнинг иложи йўқ эди. Фақат уни солиқ идораларига ушлаб бериш қолган эди, холос. «Шундай қилиб кўя қолсаммикин?» – деган ўй тез-тез Андроповнинг кўнглига келиб турарди.

АҚШ Компартияси орқали бирон тарзда разведка ишлари олиб боришнинг мутлақо иложи йўқ эди. Чунки у ҳам ФТБга, ҳам Исроил разведкасига хизмат қилувчи айғоқчиларга тўлиб кетган экан. Амалда компартия номигагина мавжудлиги учун Москвадан маблағ олар ва бунинг учун КПСС Марказқўми аппаратида кимларгадир пора берилар экан.

ГФР Компартиясидан жиндай фойда бор эди. У «Қизил Армия фракцияси» ва шунга ўхшаш террорчи гуруҳларни пул билан таъминлашда даллоллик вазифасини бажарарди. Шу канал орқали Италиядаги «Қизил бригадалар» ва ҳатто, Яқин Шарқдаги бузгунчилар ҳам таъминлаб туриларди. ГФР Компартияси бошқа ҳеч қандай фаолият билан жонини койитмасди, фақат баъзи-баъзида ГДРлик ШТАЗИнинг чуви чиққан айғоқчиларига бошпана берарди.

Финляндия Компартияси ҳар йили Москвадан бир ярим-икки миллионгача доллар оларди. Бу ерда ҳам алоҳида манфаатлар бўлиб, уларнинг марксизм-ленинизмга ҳеч қандай

алоқаси йўқ эди. Бу партия ҳам Суоми мамлакатигадики коммерция тизимлари билан КПСС аппарати ўртасида воситачилик вазифасини ўтар ва фин буюмларини ривожланган социализм мамлакатининг бепоён ҳудудлари бўйлаб тарқатишга ёрдам берарди. Табиийки, у номенклатурани ва у билан боғлиқ чайқовчиларни фин музлаткичлари, мебеллар, сауналар, тутилган Фарб машиналари билан биринчи навбатда таъминлар эди. Ўз мамлакатига эса компартия совет буюртмаларини кема қурувчи фирмалар, матбаа ва қоғоз ишлаб чиқарувчи қорхоналар ўртасида тақсимлаш, шунингдек, Совет Иттифоқидан тахта етказиб бериш билан шуғулланарди. Хуллас, Финляндия Компартияси ўзига ажратиладиган пулларни бирмунча ҳалол ишлаб топишган. Тўғри, улар пора йўли билан ҳам жиндай пул олганлар. Шунингдек, ўз ҳисобларидан КПССнинг сарқаш пулларини сақлаш ва оқлаб олишда фойдаланишга ҳам ижозат беришган. Бу ишда улар анча инсоф билан бор-йўғи 7 фоиз атрофида ширинкома сўрашган.

Исроил Компартиясига йилига миллион доллар атрофида маблағ ажратиларди. Бу компартия аъзоларининг кўпчилиги куни кечагина СССР ва Польшадан келган одамлар бўлиб олинган пулларни ошқора тарзда ўз киссаларига урардилар. Бунинг эвазига улар кнессетларда жиндай галва кўтаришар, араб аҳолисини итотсизликка чақириб хитоблар қилишарди. Аммо бу энг асосийси эмасди. Партия раҳбарияти ва айниқса, унинг Бош котиби Вильнер ҳукумат доиралари ва жаҳон молия доиралари билан алоқаларга эга эди. 1967 йилда СССР билан Исроил ўртасида дипломатик алоқалар узилиб қолди. Шундай шароитда Вильнер олмос бизнесида советларнинг манфаатларини ҳимоя қилди ва совет зодагонлари Исроилдаги рақибларининг олдини олиш марказига бемалол келиб-кетишини уюштириб турди. Бунинг учун, албатта, алоҳида ҳақ олди.

Бутун жаҳон мамлакатлари бўйлаб бу рўйхатни давом эттириш мумкин. КПССнинг бундай оламшумул молиявий фаолиятини кўриб, таажжубга тушмаслик ёхуд ғазабга келмаслик мумкин эмас. Бу фаолиятнинг яна бир ажабтовур жиҳати бор — ҳамма нарса мамлакатдан ташқарига чиққан. Ҳатто, КПСС аллақачон Совет Иттифоқини хусусийлаштириб олиб, энди ўзининг бойишини таъминлашдан ташқари, жаҳон капиталистик тизимини ҳар томонлама мус-

таҳкамлашга отлангандек таассурот туғилади. Ҳар қандай жинояткор ташкилот каби большевиклар партияси ҳам ўз хавфсизлигини ҳар жиҳатдан пухта ўйлаган. Шунинг учун унга бирор томондан зарба бериб, ишкалини чиқариш ғоятда амри маҳол. Кулаков билан Машеровнинг ҳалокати бу фикрни жуда равшан тасдиқлайди. Андропов буларнинг ҳаммасини яхши тушунар эди. У фақат бир нарсани англаёлмасди — нима учун катталардан ҳеч ким партиянинг муҳташам биноси пойдевори чўкаётганини кўрмаяпти (ёки кўришни истамаяпти). Бу аҳволда бино қулаб тушиши муқаррарку! Бино қуласа, унинг харобалари партиянинг ўзини ҳам, хаёлий идеалларини ҳам кўмиб юборади. Партия партиаликдан чиқиб, амалда қотиллар, ўғриллар ва чайқовчилар тўдасига айланиб қолгани аён.

Балки бирон жойда бу иморатнинг қулашини режалаштириб қўйишгандир? Қаерда шундай қилишганикин?

Кулаков ҳалок бўлгандан сўнг Андропов кутишга ортиқ фурсат йўқлигини англади. Ё у аллақандай фавқулодда ишларни амалга оширади, ё ҳалок бўлади. Унинг фармони билан КГБнинг алоҳида мақсадларга хизмат қилувчи жанговар гуруҳлари тузила бошлади. Улар гўёки террорчиликка қарши курашга мўлжалланган эди. Бу гуруҳлар «Альфа», «Гамма», «Дельта» деган номларни олишди. Уларнинг ҳар бири тахминан уч юзтача каллакесардан иборат бўлиб, жуда яхши ўргатилган, ҳар қандай мулоҳазакорликдан узоқ, истаган топшириқни дарҳол адо этадиган кимсалар эдилар. Бундан ташқари, иккита ҳарбий десант дивизияси ва битта танк дивизиясини КГБ ихтиёрига беришга Брежневни кўндиришга муваффақ бўлишди. Армия бу ҳақоратга миқ этмай чидади. КГБ билан армия ўртасидаги муносабатлар ҳамиша қасдма-қасдига ўзаро нафрат асосида шакллантириллар эди. Армия 1938 йилни унутгани йўқ. Ўшанда чекистлар армиянинг деярли ҳамма қўмондонларини, шу жумладан, учта маршални маҳв этган эди. Чекистлар эса ўз навбатида 1954 йилни ёдда сақлашарди — шу йили армия чекистлардан ўчини олган, ДХМ раҳбариятини битта қолдирмай отиб ташлаб, қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлганларни танклар билан янчиб ташлаганди.

Аммо ҳозирги пайтда армия жуда ёмон аҳволда эди. Унинг раҳбарияти ақл бовар қилмайдиган ҳашамат қўйнида расво бўлиб кетганди. Буни, айниқса, мудофаа министри Устинов

рағбатлантирарди. Устинов ҳарбий одам бўлмаган, маршаллик кийимларини эплаб кия олмаса-да, Сталин номенклатураси сафларида обдан чиниққан эди. Бу мансабга уни Брежневнинг ўзи қўйганди. Брежнев ўзи маршал бўлиб олгандан кейин қолган маршалларнинг ҳаммасига ишонқирамай қарай бошлади. Шунинг учун у қуролли кучлар раҳбарлигига партия номенклатурасидан чиққан одамни қўйишга қарор қилди. У — ҳарбий одам эмас, нима қилибди? Ҳарбий ишларда омироқ, лекин шахсан Брежневга садоқати зўр. Шу тарзда армиянинг раҳбарияти заифлашиб борар экан, унинг қўйи қисми ҳам шитоб билан чирий бошлади, Сталин барпо этган бепоён ГУЛАГ аллақачон жиноятчилар феъл-атворини ва жиноятчилар тилини бутун совет жамиятига тарқатиб бўлган эди. Ҳатто, академиклар ҳам баъзан ўзлари сезмаган ҳолда жиноятчилар лаҳжасида гапиришга тушардилар. Табиийки, бу иллат биринчи галда армияга ёпишди. Армияда энг ваҳший жазо зоналарининг расм-русмлари ва тартиблари жорий бўла бошлади. Улар секин-аста жанговар аъёналарни ва ҳарбий интизомни сиқиб чиқарди. Аскарлар бир-бирларини аямасдан таҳқирлар ва алланечук қаттол шафқатсизлик билан бир-бирларини ўлдирар эдилар. Офицерлар пиёнисталикка қаттиқ ружу қўйишганди. Ўзларининг яшаш тарзлари билан улар аскарларга мудҳиш намуна кўрсатардилар. Офицерлар солдатларни таҳқирлар ва табиийки, ўзлари ҳам бошлиқлари томонидан мунтазам тазйиқ остида яшар эдилар. Армияда ошна-оғайнигарчилик авжига чиққан, ўғрилик эса ақл бовар қилмайдиган даражада эди.

Андропов ўз хатти-ҳаракатларини оқлаш учун келтирган асосий далил жуда жиддий бўлса-да, армиядаги парокандаликка бевосита алоқадор эмасди. Сиёсий бюронинг навбатдаги мажлисида КГБнинг хўжайини бир тўп ҳужжатлар кўрсатди. Улар республикаларда Иттифоқдан ажралиб чиқиш майллари кескин равишда кучайиб бораётганини исбот қиларди. Бу тамойиллар юқоридан — республика компартиялари Марказий Қўмиталари томонидан уддабуронлик билан бошқариб турилганди. Бунинг сабаби оддий эди — республикадаги номенклатура Москвага ўлпон тўлашни ортиқ хоҳламай қолганди. Улар тўла мустақил бўлишни ва ўз хатти-ҳаракатлари учун бировнинг олдида ҳисоб бермасликни истар эдилар. Агар вақтида уларнинг таноби тортиб қўйилмаса,

Иттифоқ барбод бўлиши тайин. Кремлдаги қарияларнинг ёшланиб турган кўзларида ошкора қўрқув чақнади. Улар Андроповга умидвор нигоҳ билан қараб туришар, ундан нажот чораларини кутишарди. Андропов эса ўзининг бир текис ва туссиз овози билан мамлакат бошидаги кулфатларни санашда давом этди. Қишлоқ хўжалиги бутунлай хароб бўлган. Агар Америка ва Канада ғалла етказиб бериб турмаганида, СССРда аллақачон озиқ-овқат маҳсулотлари учун карточка тизимини жорий қилишга тўғри келарди. Брежнев кутилмаганда кўзини очиб, ярим фалаж жағларини зўрға қимирлатиб деди:

«Ахир Сиёсий бюрода қачон сиёсатбоз муҳолиф эмас, қишлоқ хўжалиги бўйича ҳақиқий мутахассис пайдо бўлади?»

Бу марҳум Кулаковга ишора эди.

Андропов дарҳол Бош котибни ишонтириб, бунақа одамни топганини айтди ва уни хоҳлаган пайтда ўртоқлари — Сиёсий бюро аъзолари қаршисида намоён қилишга тайёр эканини маълум қилди.

Қариялар таажжуб ичида бир-бирларига қараб олишди ва махфий полиция бошлиғига савол назари билан тикилишди. Кимни назарда тутяпти у? Андропов Горбачёвнинг номини айтди.

Қарияларнинг кўзида мамнуният чақнади. Горбачёв деганда улар Ставрополь шифохоналарида роҳату фароғатда ўтказган кунларини эсладилар. Ҳаммалари ўша ердаги Биринчи котибнинг хушмуомалалигини, ҳар бир истакни бажо қилишга тайёрлигини, тортинчоқлигини, камсуқумлигини хотирлашди. Яна унинг навқиронлигини айтмайсизми? Уларнинг ҳар бирига ўғил бўлса бўлгудай. Ундан қўрқадиган жойи йўқ. Бемалол Москвага олса бўлади. Мутахассис бўлса, майли, қишлоқ хўжалигини кўтарсин. (Кўпгина одамларнинг фикрича, агар Горбачёв бошқа истаган жойда, масалан, Воронеж вилоят қўмитасида котиб бўлганида, Андропов уни бунчалик осонлик билан Москвага ўтказолмас эди. Бу гапда жон бор. Қийин масала. Агар Андропов истаса ўтказиш қўлидан келарди. Лекин ҳамма масала шундаки, у буни истармиди — йўқми?)

1978 йилнинг 19 сентябрь оқшомида КПСС Марказий Қўмитасининг Бош котиби ва СССР Олий Совети Президиумининг Раиси ўртоқ Брежневни Бокуга олиб кетаётган махсус поезд кутилмаганда Минерал сувлар темир йўл бекатида тўхтади. КГБ ходимлари томонидан қуршаб олинган

курорт шаҳарчаси перронига шахсий соқчилар бошлиғи генерал Жаровнинг қўлига суянган ҳолда Леонид Ильич Брежнев зўрға тушди. Унинг ёнида ёрдамчиси Константин Черненко ҳам бор эди. Уларни Андропов билан Горбачёв кутиб олишди. Бу тарихий учрашув эди. Шимолий Кавказнинг мўъжазгина темир йўл бекатида учрашган бу тўрт одамнинг қисматида яқин келажақда партия ва давлат раҳбари мансабида бир-бирини алмаштириш бор эди. Уларнинг биттасининг қисматида эса КПССни ҳам, Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи деб аталган бепоён бир давлатни ҳам маҳв этиш ёзилган эди. Учта ўртамиёна одам орасида сиёсий ўйинларнинг чинакам устаси пайдо бўлган эди. Бунақа моҳир сиёсатбозни дунё ўрта асрлардан бери кўрмаганди. Бир неча дақиқа мобайнида Горбачёвнинг Москвага ўтиши масаласи ҳал бўлди. Ставрополлик ёш котиб қўлини қисар экан, Брежнев лабларини шапиллатиб деди: «Қишлоқ хўжалиги — жуда муҳим. Сен мутахассиссан. Мамлакатни қутқар». «Мамлакатни қутқараман», — деб жавоб берди Горбачёв, партиянинг «худоси» олдида эҳтиром билан бош эгиб. Горбачёвнинг сочи тўкила бошлаган, манглайдаги қонга ўхшаган доғ Бош котиб кўзига жуда хунук кўринди. Аммо у қизил рангда эди, буни эса яхшилик аломати деса бўларди.

Брежнев Бокуга кетмоқда эди. Бу ерда у Андроповнинг одамлари миллий республикаларда порахўрликни таг-туғи билан йўқ қилиб, ажралиб чиқиш ҳақидаги ҳар қандай фикрни тубдан юлиб ташлаш орқали тартиб ўрнатаётганини ўз кўзи билан кўрмоқчи эди. (Орадан бирмунча вақт ўтгач, Брежневни Бокуда кутиб олган «Андроповнинг одами» Гайдар Алиев, ҳатто, Озарбойжондан Нахичеван вилоятини ажратиб, мустақил деб эълон қилмоқчи бўлди. Ўлпон ҳамманинг ҳам силласини қуритган эди-да.) Андропов бир нарсадан умидвор эди — Бокуга келиб кетгандан кейин Брежнев Андроповни қўллаб-қувватлаб, Ўрта Осиёда ҳам худди Кавказдагига ўхшаш тadbир ўтказишга имкон беради, кейин эса Украинага зарба тушади. Ахир у ерда кўпдан бери Брежневнинг содиқ одами — ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган Шчербицкий ўтирибди.

Партиявий ихтилофлар ичида пишиб кетган, кўп йиллик хизмат жараёнида роса тобланган Андропов юлдузи чарақлаб чиқадиган кун яқинлашаётганини сезиб турарди. Бу фурсат келишини тезлаштириш учун бепоён империяни бир силки-

тиш лозим эди. Уни уйқудан уйғотиш керак, партия раҳбариятининг мункиллаб қолганидан фойдаланиб, ҳамма жиловларни қўлга олиш зарур. Бунинг учун бир фавқулодда шароит юзага келиши шарт эди. Андропов КГБнинг хўжайини бўлиши биланоқ шундай шароит юзага келишига ишонган эди. Худди шу умидда у Чехословакияга аскар киритишни тавсия этганди. Аммо капалаги учган чехлар унинг режасини бузиб қўйди. Ҳозир бошқа бир имконият юзага келди. Эронда шоҳ ағдариб ташланганидан кейин ҳокимият тепасига ислом мутаассиблари келди-ю, бутун Ўрта Шарқ минтақасида аҳвол беқарор бўлиб қолди. Ислом мутаассиблиги тўлқиндай таралиб; Ўрта Осиё республикалари устига ёпирилди...

Республикаларда миллатчилик ва русларга қарши кайфиятлар усталик билан қўллаб-қувватлана бошлади. Ҳозирча бу ишларда коммунизмга қарши кайфиятлар кўринмасди. Ларзага тушган ва тарқоқ ҳолда ётган бу минтақа аслида советларнинг аралашувиغا муштоқ эди. Бу ерда Эрон аҳволни барқарор қилиб турган асосий омил ҳисобланарди. У ҳарбий жиҳатдан бақувват бўлиб, АҚШ билан иттифоқи туфайли эса янада қудратли эди. Ислом инқилоби туфайли пайдо бўлган кейинги бошбошдоқликда Эрон бутунлай барбод бўлди. АҚШ исломнинг асосий душмани деб эълон қилинди, Техронда Америка элчихонаси тор-мор келтирилди, аммо у билан бирга маҳаллий компартия ҳам мағлуб бўлди, унинг раҳбарлари халқ олдида осилди. Афғонистонда галаёнлар бошланди.

Ажойиб имконият туғилди. СССР бир зарба билан Афғонистон орқали Эрон ва Покистонга ўтиб, оз фурсатда илиқ Ҳинд океани соҳилларига ва жаҳон нефти захираларига чиқиб олиши мумкин эди.

Қисқа муддатли ғолибона тадбир бошқа ҳамма фойдаларидан ташқари мамлакатда тартиб ўрнатиш имконини берарди. Мамлакатни ҳалокат ёқасига олиб келган тинч-тотув яшаш сиёсатини ҳам, турли-туман «Хельсинки жараёнлари»ни ҳам бартараф қилиш, ғаламисларни жиловлаб қўйиш, Фарбнинг бузғунчи таъсирига барҳам бериш, ишлаб чиқариш интизомини мустаҳкамлаш, одамларни хушёр тортириш, партияни жипслаштириб, яна жанговар кураш йўлига олиб чиқиш мумкин бўларди. Андропов бу режани амалга ошириш учун Афғонистондан кўра тузукроқ жойни излаб тополмасди.

1978 йилнинг 27 апрель куни Афғонистонда коммунистик тўнтариш содир бўлди. Бу тўнтаришни Андроповнинг ходимлари бир неча йил мобайнида тайёрлаган эдилар. Муҳаммад Довуднинг демократик ҳукумати «Афғонистон Демократик халқ партияси» деган ном билан аталадиган коммунистик фракция томонидан ағдариб ташланди. Москванинг бевосита айдоқчиси Тараққий президент бўлди. Дарҳол СССРдан жуда кенг кўламда иқтисодий ва молиявий ёрдам келди, Афғонистонга шўроларнинг минглаб «маслаҳатчилари» ёпирилди. «Ягона чин таълимот» асосида ҳаракат қилган Тараққийнинг коммунистик ҳукумати дарҳол одамларни отишга, масжидларни бузишга, халқни ялпи талашга киришди. Бунга жавобан халқ исён кўтарди. Уччига чиққан калтафаҳм одамгина мусулмон мамлакатида шундай бемаъниликларни қилиши мумкин эди. Исён тобора зўрайиб борди, коммунистик тузумнинг ағдарилиши аниқ бўлиб қолди. Ғарб ҳеч қандай муносабат билдирмади. У ердагилар Москвани чўчитиб юбормаслик учун нафасларини ичларига ютдилар. Табиийки, Кобулнинг коммунистик раҳбарлари ўртасида дарҳол нифоқ бошланди. 1979 йилнинг 14 сентябрида янги тузумнинг Бош министри Амин президент Тараққийни отиб ташлади ва ўзини-ўзи президент деб эълон қилди. Тараққий кўзғолон кўтарган халқни бостириш учун Совет Иттифоқидан кўшин киритишни сўраб, битимга имзо чекмоқчи эди. Амин бунга қарши чиқди. У Москванинг Афғонистонга кўшин киритиши жуда катта хато бўлажасига, унинг оқибатлари ҳалокатли эканига, исённи ўзи ҳам бостира олишига ишонтирмоқчи бўлди. У Афғонистонда исён одатдаги воқеа, ўтмишда Абдулла деган қирол зўр бир гапни айтиб кетган: «Афғонистон арининг ини. Лекин унда ари кўп-у, асал йўқ». Москва шароитни тушунмайди, деб туриб олди.

Аминнинг бундай кайфияти Андроповнинг ҳамма режасини чиппака чиқарди.

Москвада Сиёсий бюро мажлисида Андропов Аминнинг кўпдан бери Марказий Разведка Бошқармасининг жосуси эканлигидан далолат берувчи ҳужжатларни намойиш қилди. У СССРдан ёрдам беришни илтимос қилмаяпти, сабабки у америкаликлардан ёрдам сўрамоқчи. Америкаликларнинг таълимини олган, америкаликлар томонидан қайта қуроллантирилган афғон армияси дарҳол бизнинг чегараларимизда ифвогарликни бошлайди. Улар Американинг ракета базалари

ва аэродромларига таяниб иш юритишади. «Қайси аэродромлар» дейсизми? Америкаликлар афгон тупроғига келгач, бир зумда уларни қуриб ташлашади-да! Булар қандай оқибатларга олиб келишини тасаввур ҳам қилиб бўлмайди.

Кенгашда иштирок этган СССР Ташқи ишлар министри Громико ўз каналлари орқали олинган материалларга кўра, Амин чиндан ҳам америкаликларга ёрдам сўраб мурожаат қилмоқчи эканини тасдиқлади (Громиконинг хотини гайриқонуний тарзда мамлакатдан жавоҳир олиб чиқиб кетаётганда қўлга тушган, шунинг учун Громико бирон оғиз гап билан Андроповга қарши чиқолмасди). Кобулдаги совет резидентининг маълумотига кўра, Амин бир куни, ҳатто, шундай деган эмиш: «Худога шукур, тез орада америкаликлар келиб, бизда тартиб ўрнатишади!» Унинг бу хитобини совет разведкаси, ҳатто, плёнкага ҳам ёзиб олибди. Буларнинг бари фирт уйдирма эди. Кобулдаги резидент маълумот устига маълумот жўнатиб, совет қўшинларини киритмасликка даъват этарди. Совет резидентурасининг кўлига шундай материаллар тушдики, улар Тараққийнинг ҳам, унинг партиясининг ҳам бошқалар кўлида кўғирчоқ бўлганини исбот қиларди. Улар бу кўғирчоқлар фаолиятини тўғридан-тўғри СССРни бирон йирик минтақавий можарога тортишга йўналтиришган. Бунинг учун Тараққий 40 миллион доллар олган. Бу пулни у шериклари билан тақсимлаши керак эди. Аммо у бундай қилмади. ва шу сабабли ҳалок бўлди. Ҳафизулла Амин бу тўда ичида миллий кайфиятдаги ягона арбобдир. У ҳаммадан ортиқ СССР ва АҚШнинг Афғонистон тупроғида ўзаро тўқнашувидан кўрқади. Бу ҳужжатларга ҳеч ким аҳамият бермади, ҳолбуки уларни Андроповга маълум қилишган эди.

Андропов ҳеч қачон Америкада бўлмаган, ҳатто, уни хуфия тарзда ҳам бориб кўрмаганди. Брежнев эса Америкага борган, борганда ҳам расмий ташрифнинг ҳамма расм-русмларини ўрнига қўйиб борганди. Америка унга маъқул келганди. У биринчи бўлиб қимматбаҳо фин жавонининг токчаларида Американинг чиройли шишалари ва Америка сигареталари сақлашни одат қилганди. Бу расм номенклатура ўртасида жуда тез тарқади. (Ахир доҳийнинг қилиқларига тақлид қилса арзимайдими?) Уларга қараб, савдо аҳлининг зодагонлари ҳам шундай қила бошладилар. Кейин кимдаким бунақа қимматбаҳо нарсаларга кучи етса, у ҳам бу расмни ушлади. Шунинг учун, «америкаликлар келиб тартиб ўрна-

тади» деган сўзларни эшитиб, Бош котиб ҳорғин хўрсинди. Кейин маршал Устиновга савол билан мурожаат қилди: «Армия Афғонистонда қанча муддатда тартиб ўрнатишга кафолат беради?» Устинов, афтидан, Афғонистонни Чехословакия билан аралаштириб юборган чоғи, қатъий оҳангда икки ҳафтада тўла тартиб ўрнатилади деб ваъда берди. «Жуда нари борса, бир ойга борар, — деб илова қилди Андропов, — кейин қўшинларни уйга қайтарамиз». Лекин дилида бундай қилиш фикридан батамом узоқ эди. «Тинч-тотув яшаш масаласи қандай бўлади? — деб сўради Черненко. — Улар бизга бераётган қарзларини тўхтатиб қўйишади-ку, Леонид Ильич?» Брежнев Громикога қаради. У ўзининг тортинчоқ маънос табассуми билан жилмайди. «Тинч-тотув яшаш нимаси, Леонид Ильич? Ахир, улар мустақил Афғонистон худудидан туриб, ракеталарини пеш қилиб, бизни қўрқитмоқчи бўлишяпти-ку!»

Брежнев кўзларини юмиб ўтирарди. Унинг кўкрагида Қаҳрамонлик юлдузлари хира ялтгиллаб турибди. Бош котиб кўзларини очмай деди: «Бизга ҳарбий ёрдам сўраб қилинган мурожаат, албатта, бўлсин. Тамом!» Сапчиб турган хос соқчилар Бош котибни ўтирган жойидан турғизиб қўшни хонага олиб чиқиб кетишди. Укол қиладиган вақт бўлиб қолганди. Қуруқликнинг олпидан бирига ҳукмронлик қилувчи одам уколлар билан жон сақларди. Аммо Амин ўжарлик қилиб туриб олди. У ўз мамлакатининг худудларига бирон ажнабий армиянинг кириши ҳақидаги гапни эшитишни ҳам истамасди, чакриб олиб киришга эса икки дунёда ҳам рози бўлмасди.

1979 йилнинг 2 декабрида Кобулга Андроповнинг шахсий вакили, КГБ генерал-лейтенанти Папутин учиб келди. Унинг вазифаси Аминни кўндириш эди. Агар бунга муваффақ бўлинмаса, Папутин Аминни ўғирлашни уюштириб, Москвага олиб кетиши лозим эди. Москвада Амин билан гаплашиш осонроқ кўчарди. Амин оёқ тираб туриб олди. У совет қўшинларининг киришига йўл қўймайди. 22 декабрь кuni салла ўраган, чопон кийган бир гуруҳ аллақандай каллақесарлар совет муассасалари ва ваколатхоналарининг ходимлари истиқомат қиладиган иморатга ҳужум қилишди, улар йигирматача СССР фуқаросини ўлдириб, каллаларини кесиб, найзага илиб Кобул кўчаларидан олиб ўтдилар. Полиция уларга қарата ўт очди. Қотиллар каллаларни ерга улоқтириб тумтарақай бўлишди. Полициячилар безорилар-

нинг кўпчилиги саллаларини нотўғри ўрашганини сезиб қолишди. 23 декабрда Аминга нога топширилди. Унда айтилишича, «22 декабрдаги қонли можаро шундан далолат берадики, афғон томони совет фуқароларини ҳимоя қилиш вазифасини бажара олмаётир, шунинг учун Совет ҳукумати бу ишни ўз қўлига олишга мажбур».

Амин жавобни ўйлаб бўлгунча, аскар киритиш бошланди. Бу иш худди Чехословакиядагига ўхшаган тарзда амалга оширилди. 24 декабрда Кобулнинг шимол томонида, 50 чақирим узоқликда жойлашган Баграм аэродромига 105-гвардиячи ҳаво-десант дивизияси қисмлари туширилди. Бир вақтнинг ўзида шўро «маслаҳатчилари» афғон қисмларини ҳаракат қилиш имконидан маҳрум қилдилар — улар танк қисмларида дам олиш кунлари уюштирдилар, алоқани бутунлай узиб қўйдилар, афғон армиясининг ҳамма олий раҳбариятини зиёфатда ушлаб турдилар. Десантчиларнинг жанговар машиналари Кобулга бостириб кириб, пойтахтнинг стратегик жойларини назорат остига олдилар. КГБнинг махсус бўлинмаси («Дельта») Кобулдан жануброқда бўлган Доруломон қасрини ўраб олди. Президент Амин шу ерда эди. «Дельта» президент қасрини қуршаб олаётган пайтда, генерал Папутин Аминни СССРга ҳарбий ёрдам сўраб расман мурожаат қилишга ёхуд истеъфога чиқишга кўндиришга зўр бериб уринмоқда эди. Унинг ўрнини Андроповнинг одами, Чехословакияда истиқомат қилаётган Бабрак Кармал эгаллаши керак эди.

Қасри қуршаб олинганини кўрган Амин Папутинни отиб ташлаган ва соқчиларини бир жойга тўплаб, қасрга бостириб кирган парашютчилар билан жангга киришган. (Бошқа тахминларга қараганда, Аминни қўлга олиш ҳақидаги буйруқни бажара олмагани ва бунинг учун қандай жазо олиши мумкинлигини билгани учун Папутин ўзини-ўзи отиб ўлдирган.) Аминнинг жасади қаср йўлақларининг биридан топилган. Режа бузилган. Амин ҳалок бўлса бўлганки, Андроповнинг ифвосига учмаган. Масала катта жанжалга айланган эди. Бу жанжални кейин ҳам сира силлиқлаб бўлмади. Совет кўшинлари мустақил давлат ҳудудига бостириб кирдилар, унинг президентини ўлдирдилар ва мамлакатни истило қилдилар. Жаҳон анграйиб қолди. Кармалнинг кечиккан хитоблари энди ҳеч кимни алдаёлмасди. Аммо чекинишнинг иложи йўқ эди.

Кушка ва чегарадаги бошқа шаҳарлар орқали Афғонистонга 357-ва 66-моторлаштирилган ўқчи дивизиялар кирди. Улар мамлакатнинг ғарбидаги Ҳирот ва Фарах шаҳарларини эгалладилар. Айна чоқда 360-ва 201-дивизиялар Термиз томонидан бостириб бориб, Саланг йўлагини ишғол қилдилар. Совет Иттифоқи ўн йил давомида Афғонистонда катта йўл қуриб, унга «Дўстлик» деб ном берган эдилар. Йўл битгандан кейин бир ой ҳам ўтмай, унда совет танклари пайдо бўлди.

Аммо амалдаги ишлар Чехословакия воқеаларидай кескин фарқ қила бошлади. Халқ кўзғолони шу пайтгача кўрилмаган кўламга кирди. Ҳатто аёллар ва болалар ҳам кўлига қурол олди. Шошилиш равишда Афғонистонга яна тўрт дивизияни олиб киришди. Мамлакатни истило қилиб турган кўшиннинг сони 150 минг кишига етди. Совет Иттифоқи узоқ муддатли ва оқибатларига кўра жуда оғир ҳарбий можарога кўшилиб қолди. Оқибат шу бўлдики, бу ҳодиса унинг ўзини ҳалокатга олиб келган асосий сабаблардан бирига айланди.

Вашингтондагиларнинг севинчи ичига сифмай қолганди. Тузоқ иш берди. Америка ва Оврупо ҳафталиклари рангдор муқоваларда чиқди. Муқовада тишлари қонга беланган, кўзлари чақчайган, топталган мурдалар устидан қадам ташлаб бораётган, лекин иккала панжаси билан қопқонга илинган ваҳший бир айиқнинг тасвири берилганди. Қопқонда «Афғонистон» деган ёзув бор эди.

Лекин ҳали булар ҳам ҳолва эди. Афғонистондаги можарода муваффақият қозониш учун ҳар эҳтимолга қарши Эрон хавфининг ҳам олдини олиб қўйишга қарор қилинди. Бу шароитда Эрондан ҳар нимани кутса бўларди. Эрон АҚШдай иттифоқчисидан айрилди, асрий тизимларни кунпаякун қилган инқилоб уни анча заифлаштирди. Шунинг учун Эрон Афғонистондан кейинги навбатдаги қурбон сифатида кўз остига олиб қўйилганди. Ҳозирча эса ислом инқилоби сардорларининг эътиборини Афғонистондан чалғитиб туриш керак эди. Зудлик билан Москвага Ироқ президенти, «социалистик йўналишдаги тараққийпарвар раҳбар» — Саддам Ҳусайн чақирилди. Унга чегара масаласида Эрон билан бўлган ҳамма эски тортишувларини жуда оддий бир йўсинда ҳал қилиш мумкинлигини — ҳамма баҳсли ҳудудларни аскар кiritиб босиб оладиган фурсат етиб келганини очиқ айтишди.

Уруш олиб бориш учун зарур бўлган қурол-аслаҳа, ёнилғи ва бошқа нарсаларни Совет Иттифоқи беради. Ҳа, буларни Бағдод қанча талаб қилса, шунча беради. Аямайди. Ҳусайн рози бўлди, аммо урушнинг ҳар йили учун Швейцария банкидаги шахсий ҳисобига 500 миллион доллардан ўтказиб туришни талаб қилди. Инфляцияни ҳисобга олган ҳолда, албатта. Қимматми? Эрон Афғонистонга юриш қилса-ю, Ўрта Осиёни газовотга кўтарса, бу янада қимматга тушади.

Шундай қилиб, Ироқ кўшинлари Эрон ҳудудига бостириб кирди. Саккиз йиллик мудҳиш ва қонли уруш бошланди. Урушда берилган қурбонлар сонига ва қўлланган усулларига кўра бу уруш Биринчи жаҳон урушини эслатарди. Лол қолган жаҳоннинг кўз олдида Исроилнинг иккита ашаддий душмани бир-бирини тилка-пора қила бошлади. «Қадим замонлардан бери Парвардигор бунақа тухфани бизга инъом этмаган эди, — деди Исроилнинг бош вазири Бегин. — Биз, албатта, бу уруш ҳеч қачон тамом бўлмаслиги чорасини кўрамиз». Шундай деб, у Исроил ҳарбий ҳаво кучларига ҳар эҳтимолга қарши Бағдод яқинидаги ядро ракеталарини бомбардимон қилишга буйруқ берди. Бу буйруқ бажарилди. Сионизмни оғзига келган сўзлар билан сўккан Ҳусайн ўз самолётларини Техронни бомбардимон қилишга юборди. Эроннинг оғир тўплари Басрани ўққа тутди. Басра — Форс қўлтигидаги чинакам жавоҳир эди, ўз вақтида Синдбод баҳрий сафарга шу ердан жўнаб кетганди. Ана шу замбараклар садоси остида Исроил Ливанга бостириб кирди ва Фаластинни озод қилиш ташкилотининг жамики ҳарбий тизимини тор-мор келтирди. Бир йўла жуда катта миқдорда совет қуроллари сақланадиган омборлар ҳам йўқ қилинган эди. Бу омборларни барпо этишга Совет Иттифоқи сўнгги ўн йил мобайнида бир ярим миллиард доллар сарфлаганди.

Афғонистондан эса СССРга ярадорлар ва майиб бўлганлар тушган эшелонларни ортда қолдириб, қорахатлар ва кўрғошин тобутлар кела бошлади. Армия яна нечанчи марта бўлсайкин — жанговар ҳаракатлар олиб боришга тайёр эмаслигини намоён этди. Москвадаги саркардалар ядро қуролига маҳдидлигича қолган эди. Уларга ишониб, армия ҳам бутун мамлакат каби жаҳон стандартларидан жуда орқада қолиб кетганди. Алоқа ёмон, кийим-кечак ва аслаҳа масаласи ҳам чатоқ эди. Дала шароитида қон қуйиш учун қўлланадиган асбоблар ёхуд совутгич мосламалар тўғриси-

да ҳеч ким эшитмаганди. Баланд тоғлар шароитида ҳаракат қила оладиган дурустроқ жанговар вертолёт ҳам йўқ эди. Озиқ-овқатларнинг сифати паст эди. Қисмларда сариқ эпидемияси бошланди. Италиян, америка ва исроил миналарига ҳеч кимнинг тиши ўтмасди. Партизанлар уларни ҳар қадамда минглаб қўйиб ташлаганди. Оёқларидан жудо бўлган ёш-ёш йигитлар совет госпиталларини тўлдириб юборди. Маълум бўлдики, давлат уларни майиблар аравачалари билан таъминлаш у ёқда турсин, ҳатто, оддий протезлар ҳам топиб беролмас экан.

«Коммунизм жон таслим қилмоқда, — деб хулоса чиқарган эди воқеаларни шарҳлаган «Нью-Йорк таймс» газетаси. — Кремлнинг ҳозирги раҳбарлари ўз империяларини ҳалокатга дучор қилиш учун қўлларидан келган ҳамма ишни қилмоқдалар. Бундан улар қандай мақсадни кўзлайди?»

КГБ хўжайини ўз хатти-ҳаракатлари билан қандай мақсадларни кўзлагани америкаликлар учун қоронғи бўлса, Андроповнинг ўзига улар жуда аён эди.

Баграм аэродромида ҳарбий-транспорт самолётларининг баҳайбат юкхоналаридан жанговар десант машиналари тушиб улгурмай, бутун бир бригада КГБ ходимлари академик Сахаровнинг уйига бостириб киришди ва ҳеч қанақа ордер ёхуд қарор кўрсатмасдан рус водород бомбаси отасини қўлга олишди, машинага босиб, хорижликлар кириши ман этилган Горький шаҳрига олиб бориб ташлашди. Кейинчалик маълум бўлишича, совет қўшинларининг Афғонистонга бостириб кириши ҳақида Сахаров гапириб қўймаслиги учун шундай қилишган экан. Ўша куни оқшомда рус тилида эшиттириш олиб борадиган Фарб радиостанцияларининг овозини ўчириб, уларни бўғадиган станциялар чуввос солди. Мамлакат бўйлаб яна қама-қамалар, сирли суиқасдлар, қотилликлар рўй берди, уйларга ўт қўйилди. Бу галги қурбонлар ҳам ҳар хил тан олинмаган шоирлар, рассомлар, янгича йўналишдаги бастакорларга ўхшаш мутлақо беғуноҳ одамлар эди. Андропов уларни мавжуд тузумнинг ашаддий душманлари деб ҳисобларди. Судлар ва трибуналар терга пишиб меҳнат қилиб «аксилшўровий тадқиқот учун, аксилшўровий адабиётни сақлагани ва тарқатгани учун, совет тузумини заифлаштиришга йўналтирилган бошқа фаолияти учун» бир қолипдаги «етти йил қамоқ ва беш йил бадарға» деган ҳукмни чиқара бошлади. Бундай ҳукм чиқариш учун ҳамма нарса — ёзиб,

эълон қилмай ғаладонга ташлаб қўйилган шеър ҳам, Америка журнали, Солженициннинг китоби ёхуд Сахаровнинг сурати ҳам баҳона бўлиши мумкин эди.

Миллатни иллатлардан тозалаш бўйича катта иш бошланиб кетди.

Ҳафсала билан вужудга келтирилган ана шу шароитда Андропов ўз кучини ҳис қилди. Бу куч бутун мамлакат бўйлаб кечалари билан ухламай Солженицин ёхуд Авторханов асарларидан нусха кўчириб чиқарган талабадан тортиб Марказий Қўмитада ўтириб Ўзбекистондан пора олувчи қўли узун номенклатурагача бирдек сезилди.

Бир ҳамла билан Галина Брежнева теварагидаги барча шубҳали шахслар қамоққа олинади. Уларнинг кўрсатмалари асосида жавоҳирлар, ёқутлар ва зумрадлар контрабандаси бўйича жуда катта иш қўзғалади. Қамоққа олинганларнинг кўрсатмаларида Бош котибнинг қизи ҳамма жиноятларни уюштирган одам сифатида, унинг эри, генерал-полковник Чурбанов эса жиноятчилар тўдасининг фаол аъзоси ва йирик порахўр сифатида намоён бўлади. Излар Ички ишлар министри муовини лавозимини эгаллаб турган Чурбановдан тўппа-тўғри Ички ишлар министри, армия генерали Шчелоковга ва партиянинг бош мафкурачиси Сусловга бориб тақалди. Уларнинг ордидан эса Бош котиб сиймоси ҳам кўзга ташланиб қолди.

Операция шу даражада тезкорлик билан амалга оширилдики, аввалига ҳеч ким «миқ» этишга ҳам улгурмади. Андроповнинг муовини, Брежневнинг божаси, армия генерали Цвигун ҳуши жойига келгач, терговни барбод қилиш учун қаттиқ урина бошлайди. Муҳим гувоҳлардан иккитаси ғойиб бўлиб қолади, қамоққа олинганлардан бири камерада ўзини осиб қўяди. КГБ терговчиси подполковник Ляховни метро вагонининг тагига ташлашади, портфелини ўғирлаб кетишади. Генерал Цвигун Андроповнинг ёнига шунақа бемаънигарчиликларга йўл қўймаслик учун қўйилган эдида! Аммо майнавозчилик тугади. 1982 йилнинг 19 январь куни армия генерали Цвигунни хизмат хонадонларидан бирида бошидан ўқ еган ҳолда топишади. Махфий ҳужжатларни олиб қўйиш баҳонасида Цвигуннинг шахсий хонадонидан тинтув ўтказадилар. Унинг уйидан топилган нарсалар кўпни кўрган КГБ ходимларини ҳам ҳанг-манг қилиб қўяди. Хуфийя жойлардан олтига уч литрлик банка чиқади — улар-

нинг ҳаммаси дуру жавоҳирларга тўла эди. Икки кишилик эски темир каравотнинг ҳамма ғовак жойлари жавоҳирларга тўлдириб ташланган экан. Олтин ёмбиларнинг ўзи 35 килограмм келади. 100 долларлик ва ундан йирикроқ миқдордаги қоғоз пуллардан бир ярим миллион доллар!

«Совет халқи оғир жудоликка учради, — деб ёзган эди «Правда» газетаси 1982 йил 22 январь куни, — 1982 йил 19 январда узоқ давом этган оғир касалликдан сўнг КПСС Марказий Кўмитаси аъзоси, Олий Совет депутаты, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР КГБ раисининг биринчи муовини, армия генерали Семён Кузмич Цвигун вафот этди. Ўртоқ С. К. Цвигун 40 йилдан ортиқроқ ватанимиз хавфсизлигини таъминлаш соҳасида ишлади... Партия уни 1939 йилда давлат хавфсизлиги органларига ишга юборган эди. Ўшандан буён унинг бутун умри чекистнинг оғир меҳнати билан боғлиқ кечди. С. К. Цвигуннинг хотираси барча совет халқи қалбида ҳамиша сақланиб қолади... Андропов, Горбачёв, Устинов, Черненко, Алиев, Бугаев, Щелочков ва б.

Таъзиянома остида Брежнев ва Суловнинг имзолари йўқлиги ҳамманинг кўзига ташланди. Шунингдек, Андроповнинг имзосидан кейин тўғридан-тўғри Горбачёвнинг имзоси тургани ҳам кўпларни ҳайрон қолдирди. Устинов, Черненко ва Алиевлардан олдин турибди.

Цвигун — Брежневнинг божаси. Уларнинг хотинлари — опа-сингил. Вера Цвигун тинтувдан кейин опасига кўнғироқ қилишга уринади, аммо ҳаракати беҳуда кетади. Цвигуннинг ҳалок бўлганини билган Сулов кўрқувдан эс-хушини йўқотиб қўяди ва Таман ҳамда Кантемир дивизияларини оёққа турғизиб, Москвага олиб киришни буюради. Бу тўғрида у на Устиновга, на Огарковга хабар беради. Тревога билан оёққа турғазилган дивизиялар Бош штабдан бу буйруқнинг тасдиғини олмоқчи бўлишади.

Улар ҳеч нарсани билмас эканлар. Марказкўмга кўнғироқ қилишади. Бундан ҳам фойда чиқмайди. Сўнг Кремлга, ўртоқ Суловга кўнғироқ қилишади. Суловнинг қабулхонасидагилар «ўртоқ Сулов ўзининг иш кабинетида, афтидан, телефонни узиб қўйиб ишлаётган бўлса керак», деб жавоб қилишди. Кабинет ичидан қулфланган эди. Эшикни очиб қарашса, партиянинг бош мафкурачиси полда хушсиз чўзилиб ётибди. Етиб келган врачлар дарров ташхис қўйдилар, қанд касаллигининг хуружи. Сулов сурункали қанд

касаллигига мубтало эди, вақт-вақти билан Кремлдаги можароларга боғлиқ равишда бу касал зўрайиб турарди. Евгений Чазов шахсан Сусловга укол қилди. Эртаси куни Сулов ҳушига келмай вафот этди.

Москвадаги Фарб мухбирлари содир бўлаётган воқеаларни турли йўсинда ўзларича шарҳлай бошладилар. Улар кун сайин ҳокимият учун кураш кескинлашиб бораётганини кўриб туришарди. Воқеалар Фарбдаги энг зўр жангари фильмлардаги каби зўр суръат билан ривожланиб борарди. Инглиз тилини дурустгина биладиган Андроповнинг севимли китоблари Форсайтнинг «Қашқар куни», Мартин Смитнинг «Горький парки» ва Роберт Конквистнинг «Катта қирғин» деган романлари, севимли газетаси эса «Вашингтон пост» бўлгани бежиз эмас эди.

«Вашингтон пост» газетасининг мухбири Москвадан хабар қилади: «Кеча ТАСС Кремлнинг Бош мафкурачиси, КПСС Марказқўмининг котиби Михаил Суловнинг 79 ёшида вафот этганини эълон қилди. Шуниси эътиборга лойиқки, бу сўнгги бир неча кун давомида Кремлда кўққисдан содир бўлган иккинчи қазодир. 19 январь куни Брежневнинг божаси, КГБ раисининг биринчи муовини генерал Семён Цвигуннинг ҳам вафот этгани эълон қилинган эди. Москвадаги хорижий мухбирлар Цвигуннинг ўлимини яширин иқтисод раҳнамоларининг ялпи қамалиши билан боғламоқдалар. Совет Иттифоқида бундай қамашлар давом этмоқда. Брежневнинг қизи Галинанинг яқин дўстлари — цирк ходимлари ва артистларининг қамалгани ҳақида маълумотлар бор. Галинанинг ўзи эса сўроқ қилинибди. Ташқи савдо министрининг муовини лавозимини эгаллаб турган Брежневнинг ўғли Юрий эса бир неча кундан бери ишда кўринаётгани йўқ. Акасингил яширин иқтисодий мафиянинг фаолиятига яқиндан алоқадор ва КГБ генерали Цвигун ўзининг мансаби ҳамда обрўи билан уларга ҳомийлик қилган деган тахминлар бор. Москвада Цвигун бу мавзуда Михаил Сулов билан очиқчасига гаплашиб олгандан кейин ўз жонига қасд қилди деган миш-мишлар юрибди. Унинг қилган иши Суловни ва Брежневнинг ўзини ҳам ғазаблантириб юборди. Бу миш-мишлар бевосита шу факт билан тасдиқланадики, Цвигунга берилган таъзиянома остида на Брежнев, на Сулов имзо чеккан. Ҳолбуки, Цвигун КПСС Марказқўми аъзоси ва Брежневнинг яқин қариндоши эди. Бундан ташқари, КГБ раисининг би-

ринчи муовини ва ҳукумат аъзоси Цвигуннинг жасади расмий ҳукумат қабристонига кўмилмади. Бу ишларнинг барини Суслов фoш қилганмиди ёхуд унинг ўзи бу ишларда иштирок этганмиди — ҳарҳолда нима бўлганда ҳам у узоқ яшаёлмас эди. Нафақат Суслов, Олий совет раҳбариятининг пора билан заҳарланган ботқоғида кескин ҳаракат қилишга интилган бошқа ҳар қандай одам ҳам узоқ яшаёлмасди».

Андропов КГБ доираларига ортиқ сигмай қолган эди. У идорасини ҳеч кимга маълум бўлмаган генерал Федорчукка топшириб, КПСС Марказқўми Котибиятига — марҳум Суловнинг ўрнига ўтади. Сиёсий бюро ари уясидай тўполон бўлиб кетади. Андропов ўз ҳамкасблари Мазуров ва Кириленкони хузурига чақириб, уларнинг сермашаққат фаолиятларига доир баъзи ҳужжатларни кўрсатади ва бундан кейинги ҳаётлари тўғрисида ўйлаб кўришни таклиф этди. Ортиқ шикоят қиладиган одам йўқ. Қизи, ўғли, укаси билан бўлган можаролардан ва божасининг ҳалокатидан кейин Брежнев ҳеч ким билан гаплашишни истамаяпти. Унинг соғлиғи бирдан ёмонлаша бошлади.

Мазуров индамай истеъфога чиқади. Кириленко аҳволнинг жиддийлигини англамагани сабабли, Сиёсий бюронинг навбатдаги мажлисига келади. Соқчилар уни дағаллик билан тўхтатиб, Кремлга кириш рухсатномасини олиб кўйишади ва унга Андроповнинг буйруғини айтишади — Кириленко чорбоғига бориб, ўша ерда махсус фармойишлар бўлишини кутиб ўтириши керак. Андропов билан Горбачёв кечасию кундузи тиним билмай ишлашади. Улар Кулаков ва Машеровнинг ҳалокати билан барбод бўлган режани яна амалга ошириш ҳаракатига тушадилар. Бироқ бу гал энди — Андропов Сиёсий бюрода хўжайин. Эски майдон хавотир ичида сукутга чўмади. Афсонавий номенклатура мулкини Сталин вафот этган замонлардан бери кўрилмаган мудҳиш кескинлик чулғайди. Номенклатура доҳийлари қариб, мункиллаб қолган, олий ҳокимият чўққиларини босиб олаётган «давлат хавфсизлигидан чиққан муттаҳам»га ортиқ қаршилик кўрсатолмайди. Бемалол ишлайдиган замонлар етиб келди. Гайдар Алиев Бокудан Москвага ўтказилади. Унинг Озарбойжондаги от-отлари ва номенклатурачиларга аямай берган қамоқ муддатлари ҳаммининг эсида. Эндиликда Озарбойжонда синовдан ўтган иш усулларини у бутуниттифоқ кўламида қўллаб кўради.

Навбатдаги зарба, ниҳоят, Медуновга берилади. Уни Москвага гўё Марказқўм мажлисига чақиришади. Андропов унга Краснодар ўлка қўмитасининг биринчи котиби вази-фасидан озод этилганини айтади. Краснодарда Медуновнинг уйида янги партия раҳбари кўчиб келиши муносабати билан ремонт қилинади деган баҳонада тинтув ўтказилади. Тўртта контейнерда мусодара қилинган буюмларни Москвага олиб келишади. Фақат Брежневнинг шахсан аралашувигина Ме-дуновни қутқариб қолади. У бир амаллаб Мева-сабзавот са-ноати министри лавозимига илиниб қолади. Аммо у келажак-ги барбод бўлганини, умридан санокли кунлар қолганини яхши тушунади... Москвада кутилмаганда Балиқ саноати министри Ишков ва унинг муовини Риков қамоққа олина-ди. Тинтув вақтида ҳар бирининг уйидан 6 миллион сўмдан ортиқ совет пули ва миллион доллардан ортиқ валюта чи-қади.

Номенклатура устига тўғридан-тўғри ҳужум давом эт-моқда эди.

Даҳшатга тушган номенклатурачилар Брежневга илтижо қилишади. Ахир, Бош котиб ҳали ҳаёт-ку! Ахир, у 16 йил мобайнида уларнинг раҳнамоси ва валинеъмати бўлмаган-миди? Нима бўлаяпти ўзи?

Нима бўлаётганини Брежневнинг ўзи ҳам тушуна ол-майди. Андропов тавозе ва эҳтиром билан ҳафта сайин Бош котибнинг столига бири-биридан қизиқ маълумотларни қўйиб туради.

«...Операция давомида «яширин иқтисодиёт» корчалон-лари билан КПСС Марказқўми Бош котиби ўртоқ Л. И. Брежневнинг оила аъзолари ўртасида турли-туман алоқалар борлиги фош бўлди. Жуда эҳтиёт бўлиб қилинган ҳисоб-китобларга кўра, ўртоқ Л. И. Брежневнинг оила аъзолари фақат сўнгги уч йил мобайнидагина тўғридан-тўғри пул билан ва ҳар хил қимматбаҳо тошлар, мўйна, ноёб антиқа буюмлар, музейлардан ўмарилган нодир буюмлардан совға тарзида умумий миқдори қуйидагича пора олганлар:

Галина Леонидовна Брежнева-Чурбанова — 3,1 миллион сўм ва 600 минг доллар.

Юрий Леонидович Брежнев — 3,4 миллион сўм ва 450 минг доллар.

Яков Ильич Брежнев — 1,4 миллион сўм ва 500 минг доллар.

Семён Кузьмич Цвигун — 4,2 миллион сўм ва 1,5 миллион доллар.

Л. И. Брежнев оиласига мансуб мазкур шахслар жиноий фаолиятга жалб қилинганларидан кейин ҳар хил вазирликлар ва мансабдор шахслар қаршисида яширин иқтисодий корчалонларига ҳомийлик қилиб, уларнинг давлат фондидан хом ашё, ускуна ва машиналар олишини таъминлаганлар. Шунингдек, жинояткор унсурларнинг олий партия ва давлат мансабларини эгаллашларига кўмаклашганлар...»

Бундай маълумотларни ўқигач, Брежнев анча вақтгача индамай қолар, кейин Андроповдан Афғонистондаги уруш қачон тамом бўлишини сўрарди. Бу уруш, ахир, уч йилдан бери давом этяпти, ғалабадан эса ҳамон дарак йўқ. Ахир Андропов бу урушни бир ой мобайнида тугатишга ваъда берган эди-ку!

«Бунинг учун аввал мамлакат ичкарисида тартиб ўрнатиш керак», — деб жавоб беради Андропов.

Албатта, Андропов келтириб турган маълумотларни ўқиш Брежнев учун осон кўчмас эди — хаста қария сўнгги кучлари ҳам тугаб бораётганини ҳис қиларди. Аммо Андроповга ҳам осон тутиб бўлмасди — унга келаётган маълумотлар ҳам одамни хурсанд қиладиган хушxabарлар эмасди. Нима деганда ҳам, Юрий Владимирович 68 ёшга кирди. У ўқишга мажбур бўлган маълумотлар партия ва давлат раҳбарларининг ўғрисифат оила аъзоларини фoш этувчи маълумотлардан баттарoқ эди.

Варшава шартномаси барбод бўляпти. Польшадаги «Солидарность» Шарқий блокнинг ҳамма мамлакатларини расво қилиб бўлди. Польшада ҳарбий ҳолат жорий қилиниб, давлат тепасига генерал Ярузельский бошчилигидаги ҳарбийлар келгандан кейин, армияда ғалати воқеалар содир бўла бошлади. Афғонистонда уч йилдан бери ёввойи тоғликларни енга олмай қонига беланиб ётган буюк давлат армиясининг маршаллари Польша мисолида қийинчиликларни бартараф этиш имконини кўргандай бўлишди. Бунинг учун Варшава шартномаси мамлакатларининг ҳаммасида, жумладан, СССРда ҳам ҳарбий ҳолат жорий қилиш керак. Материаллар мунтазам равишда тўпланиб турибди, ҳаддан ташқари эҳтиёт бўлиш керак. Армия билан ҳазиллашиб бўлмайди, лекин уни талтайтириб ҳам юбормаслик зарур. КГБнинг Андроповга бўйсунадиган Махсус бўлимлари саркардалар-

нинг ҳар бир ҳаракати ва фикрларини қаттиқ кузатиб турибди. Жиндай шубҳа туғиладиган бўлса, улар билан пачакилашиб ўтирилмайди. «Тўсатдан вафот этди», вассалом¹. Ҳозир нечундур маршал Устиновнинг чопарлари ва югурдаклари Польша, Венгрия, ГДР ва ҳатто, Мўғулистон бўйлаб ғимирлаб қолишди. Ҳар эҳтимолга қарши дўстона армиялар ҳаракатини бир-бирига мувофиқлаштиришяпти. Лекин бошқа маълумотлар ҳам бор.

Брежнев Фарба яҳудийлар муҳожирлиги ва хоин-дисидентларга жазони юмшатиш эвазига бир амаллаб тўплаган қарзларни бериш тўхтаб қолди. Тўхтаса тўхтасин, биз ҳам бошқа ҳеч кимни чиқармаймиз, биров гинг деса дарров турмага тиқамиз. Агар бирортасини турмага тиқиб бўлмаса, мамлакатдан ҳайдаб юборамиз ва фуқароликдан маҳрум қиламиз. Улуғ машшоқ, дунёнинг биринчи виолончелисти Мстислав Растропович билан унинг хотини, атоқли опера хонандаси Галина Вишневскаяни совет фуқаролигидан маҳрум этишганларини эшитиб, бутун дунё ағрайиб қолди. АҚШ президентининг ўзи уларни аэродромда кутиб олди ва бундай фуқароларга эга бўлиш Америка учун буюк шараф, деди. Совет Иттифоқида эса алмаштириб бўлмайдиган одамлар йўқ. Раҳматли Иосиф Виссарионович шунақа дейишни яхши кўраб эди. Фарба эса ҳамма жазавага туш-

¹ Армия бутун социалистик лагерь бўйлаб ҳарбий тўнтариш яшагга тайёрланаётгани тўғрисида гувоҳлик берувчи анчагина далиллар бор. Бу ёмон бўлармиди, йўқми — маълум эмас, чунки бошқа мамлакатларнинг тажрибаси шунини кўрсатадики, тоталитаризмдан демократия сари фақат муваққат ҳарбий диктатура орқали ўтиб борилади. Фитна ўнгидан келмади — КГБ ҳушёрлик қилиб қолди. Бу Андропов вафот этиши биланок содир бўлди. Бу ўринда тафсилотларни келтириб ўтириш жоиз эмас. Фақат расмий маълумотларни келтириш билан чекланамиз:

«1984 йил 2 декабрда ГБСП Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси, ГДР миллий мудофаа министри, армия генерали Гофман тўсатдан юраги тўхтаб қолиб вафот этди».

«15 декабрда ВСИП Марказқўмининг аъзоси, ВХР мудофаа министри армия генерали Олах 59 ёшида юраги тўхтаб қолиб, тўсатдан вафот этди».

«16 декабрда 66 ёшида ЧССР миллий мудофаа министри, ЧКП Марказқўми аъзоси, армия генерали Дзур юраги тўхтаб қолиш оқибатида тўсатдан вафот этди».

«20 декабрда КПСС Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР Мудофаа министри, Совет Иттифоқи Маршали Устинов вафот этди».

Мудофаа министрларига қирон келганми, нима бало? Ғалати-а, шундай эмасми?

ган, аксилкоммунизм ва аксилшўровийлик авжида эди. Фарбий Оврупо компартиялари аллақандай «оврукоммунизм» деган нарсани ўйлаб чиқаришди, шу билан улар бир оз бўлсада, ўзларини Москвадан ва унинг жиноятларидан нарироқ олишгандай бўлишди.

65 йил мобайнида уларни ким боқиб келганини ва ҳозир ким боқаётганини унутишган кўринади. Қайси пулга боқишган? Ҳатто Андропов ҳам, КГБ раиси бўлишига қарамасдан, мамлакатнинг олтин захираси қанча эканини ва бир йилда қанча олтин чиқарилишини аниқ билолмади. «Мутлақо махфий» деган ёзув остида олтига идора мутлақо бир-бирига ўхшамаган маълумот беришарди. Маълумотларда, бир мингдан ўн минг тоннагача рақамлар тилга олинарди. Ҳеч ким ҳар йили нимага ва қанча олтин сарфланишини аниқ айтиб беролмасди. Давлат банки ва Ташқи иқтисодиёт банкининг маълумотлари ғоятда мавҳум эди. Марказкўмнинг Халқаро бўлими ва Ишлар бошқармаси йиғма маълумотларнинг йўқлигини рўкач қилишади, Олий Советнинг молия комиссияси қўрқувдан кўзини пирпиратар, Молия министрлиги эса ўз манбаларига таяниб туриб, мамлакатнинг олтин захираси 2100 тонна деб маълумот берди. Шундай деганда юзи қизармади ҳам. Қолган олтинни фақат тинтувлар ёрдамида топиш мумкинлиги аён кўриниб турарди.

Қимматбаҳо тошлар борасидаги аҳвол ҳам бундан яхши эмасди. Ёкутистон Министрлар Совети Раисининг муовини Степан Платонов шахсан ташаббус кўрсатиб, Андроповга олмос ишлаб чиқарувчи саноатдаги аҳволни, ҳар йили қанча ишлов берилмаган олмос топилишини ва улар сирли равишда қаёққа ғойиб бўлишини айтиб бермоқчи бўлган. Икки кундан кейин у овда отиб ўлдирилади. Бу қотилликни Ёкутистон шаҳар партия қўмитасининг котиби Соломов бўйнига олади. Суд Соломовни руҳан хаста деб тан олади ва «жиннихона»га жўнатади. Икки ойдан кейин у жиннихонадан чиқади ва Магадан вилоят партия қўмитасига бўлим бошлиғи қилиб жўнатилади. КГБ ўз йўли билан тафтиш ўтказди ва аниқлайдики, Платоновни КПСС Марказий Қўмитасининг масъул ходими отиб ўлдирган экан. Овни маҳаллий партиявий раҳбарлар шу масъул ходимнинг шарафига уюштирган эканлар. Йўл-йўлакай яна шу нарса аниқландики, Платонов овга бормоқчи эмас экан, аммо уни КПСС

Ёкутистон область кўмитасининг биринчи котиби Чиряевнинг буйруғи билан овга олиб кетишган. КПСС Марказий Комитетининг масъул ходими бамайлихотир Москвага қайтиб келди. Андроповнинг қўлидан келгани шу бўлдики, у «Ёкуто.лмос» ишлаб-чиқариш илмий бирлашмасининг ҳамма соқчиларини алмаштирди ва уларнинг директори қилиб генерал Васильевни тайинлади. Андропов генералга шахсан ишонарди. Олмос ишлаб чиқарувчи саноат объектларини қўриқлаш бўйича махсус милиция бошқармаси сиёсий ишлар бўйича муовинининг хизмат кабинетида, 1981 йил 21 январь куни генерал Васильев Макаров тўппончасидан отиб ўлдирилди. Уни сиёсий ишлар бўйича муовин, полковник Целуйконинг ўзи отган эди. Целуйко Васильев ўзини ўзи отди деб даъво қилди. Васильевнинг кабинетида тинтув ўтказдилар ва у Москвага жўнатиш учун тайёрлаб қўйган олмосларни ўғирлаш ҳақидаги махфий материалларни олиб кетишди. Шундан кейин яна бир қатор қотилликлар, ўз-ўзини ўлдиришлар, баланд қаватлардан сирли йиқилишлар содир бўлди, аммо Андропов, барибир, олмосларнинг қаёққа ғойиб бўлишини билолмади. «Тинтувларда топамиз», — дея у ўз тобеинларига таскин берарди.

Э-э, олмосни гапирасиз-а! Миллион-миллион тонна нефть аллақаяққа ғойиб бўларди ва унинг изини топишнинг иложи йўқ эди.

Аммо мутлақо аниқ рақамлар ҳам бор эди: улар мамлакатда меҳнат самарадорлиги жуда тез суръатлар билан пайсаиб кетаётганини, пулнинг қадри тез тушиб бораётганини кўрсатарди. Йил сайин содир бўлаётган ҳосилсизлик борган сари таҳдидли кўламларга кириб бормоқда эди, аммо ҳозирча, ҳеч ким Горбачёвнинг мушугини пишт демасди. Қишлоқ хўжалиги билан шуғулланишга унинг вақти йўқ, унинг бошқа зарурроқ ишлари бор.

Кремлдаги нифоқ ҳал қилувчи босқичга кўтарилди. Андроповни Олий ҳокимиятдан ажратиб турган энг сўнгги тўсиқни — Брежневнинг ўзини йўқотиш керак.

Андропов билан Горбачёв Сиёсий бюронинг навбатдан ташқари мажлисини чақириб, унда «Брежнев шахсига сифинишнинг мамлакат учун салбий оқибатлари тўғрисида» деган масалани кун тартибига қўймоқчи бўладилар. Бу масалада Андроповнинг ўзи доклад қилиши, Горбачёв музокарада уни қўллаб чиқиши керак эди. Кекса, хаста Бош котиб бўйнига Афғонис-

тонни ҳам, полякларнинг «Солидарность»ини ҳам, СССР мавқеининг Яқин Шарқда заифлашиб қолганини ҳам, жаҳонда коммунистик ҳаракатнинг хароб бўлганини ҳам, ички ишларда «яхудий, арман ва немис муҳожирлигига ижозат беришда ифодаланган» либерализмни ҳам (бу эса «иттифоқдош республикаларда миллатчилик кайфиятларини уйғотишга ва СССРдан чиқиш тамойилларини кучайтиришга олиб келган»), порахўрликни ҳам, шунингдек, «меҳнаткашларни мафкуравий тарбиялашнинг сусайганини, уларнинг коммунизм ғояларига ишончи деярли таг-туғи билан маҳв этилганини ва мавжуд тузумга ёппасига танқидий муносабат кучайганини» юклаш мўлжалланган эди. Шундан келиб чиқиб, иззат-икромини ўрнига қўйган ҳолда Брежневни нафақага жўнатиш ва мамлакатни янги йўналишга солиб юбориш кўзда тутилганди, Сиёсий бюро қуйидаги узоқ муддатга мўлжалланган давлат сиёсатини тасдиқлаши керак эди.

«Ташқи сиёсат соҳасида:

1. Афғонистондаги урушни тўла ҳарбий ғалаба билан якунлаш.

2. Полякларнинг «Солидарность»ини буткул ва узил-кесил йўқ қилиш.

3. Польша ва Афғонистон мисолида кўриниб турибдики, Совет Иттифоқининг хатти-ҳаракатларига қарши туришда Ғарб мамлакатлари сусткашлик қилмоқдалар. Шундан келиб чиқадиган устунликлардан тўла фойдаланиш керак. Бутун дунёдаги халқ озодлик ҳаракатларига, Яқин Шарқ, Латин Америкаси ва Африкадаги коммунистик ҳамда аксимилимпериалистик кучларга имкони борича тўла даражада ҳарбий ёрдам кўрсатиш даркор. Афғонистонни узил-кесил советлаштиришдан кейин икки йил мобайнида бутун Ўрта Шарқ минтақаси устидан назорат ўрнатишни таъминлаш лозим. Бунга Форс қўлтиғининг нефть захиралари устидан ўрнатиладиган назорат ҳам киради.

4. АҚШ ва НАТО мамлакатлари ўртасида вужудга келадиган келишмовчиликлар берадиган ҳамма устунликлардан фойдаланиш керак. Бу мамлакатлар ўртасига нифоқ солиш ва капиталистик дунёда АҚШни бутунлай яккалатиб қўйишга эришиш зарур.

Ички сиёсат соҳасида:

1. Диссидентлик ҳаракатини, диний мазҳаблар ва диний жамоаларни аямай бостириш.

2. Муҳожирликнинг ҳамма шакллари тўхтатиш.

3. Ишга яроқли барча аҳолини тўла ҳисобга олиш ва ишчи ҳамда хизматчиларни уларнинг корхоналари, колхоз ва совхозларига доимий бирктиб қўйиш. Бу иқтисодий аҳволни кескин даражада яхшилашга имкон беради ва озиқ-овқат маҳсулотларини саноат тақсимлагичлари тармоғи орқали фақат меҳнаткаш аҳоли ўртасида тақсимлашни кафолатлайди.

4. «Яширин иқтисодиёт»ни ва аксилшўровий ҳамда капиталистик кайфиятларнинг бошқа кўринишларини буткул маҳв этиш. Бу мақсадда бир қатор намунали суд жараёнларини ўтказиб, уларда ўлим жазосини чиқариш ва ҳукмни элу юртнинг кўз ўнгида ижро этиш керак.

5. Янги ички ва ташқи сиёсатнинг вазифалари муносабати билан совет армиясининг сонини кўпайтириш кўзда тутилсин. Бунга муддатли хизмат даврини қуруқликдаги қўшинларда икки йилдан беш йилгача, ҳарбий-денгиз флотига уч йилдан етти йилгача кўпайтириш йўли билан эришилсин...»

Бу лойиҳа билан танишиб чиққан Горбачёв Андроповга кўрқа-писа фикрини айтди: бундай оламшумул ниятларни амалга ошириш учун АҚШдан каттароқ қарз олинса яхши бўларди. Акс ҳолда лойиҳани рўёбга чиқариб бўлмайди. Пул йўқ.

Андропов жилмайди: «Пул топамиз. Энг муҳими, қўққисдан ҳаракат қилиш, белгиланган режанинг ҳаммасини қатъият билан, изчил ва аёвсиз амалга ошириш керак».

«Албатта, — деб унинг гапига қўшилади Горбачёв. — Муҳими бошлаб олиш, кейин жараён юришиб кетади. Аммо лойиҳани ҳали ишлаш, экспертларга кўрсатиш зарур. Хуллас, шошиш ярамайди. Менимча, ҳозирги Сиёсий бюро уни тасдиқламаса керак».

«Брежневми? — дейди Андропов. — Албатта, бу лойиҳа Брежнев учун эмас».

Кутиб туришга қарор қилишди.

Бир ҳафтадан кейин бу лойиҳа Америка матбуотида босилиб чиқди.

Катта жанжал кўтарилди.

Материалларнинг босиб чиқарилишини Марказий Разведка Бошқармаси томонидан уюштирилган разил соҳтакорлик деб эълон қилдилар. МРБ аксилшўровий жазаванинг янги тўлқинини туғдириш учун шундай қилганмиш.

Лойиҳа машинкада тўрт нусхада босилган эди. Унинг тўрттала нусхаси ҳам Андроповнинг ўзида сақланарди. Лойиҳа билан у тўрт кишини таништириб улгурди. Улардан қайси бири лойиҳани ғарбга ошириб юбордийкин? Машинкада лойиҳани босган котиби француз разведкасининг жосуси эканини Андропов билганда борми?

Брежнев ҳали тирик. Брежнев Андроповни ҳузурига чақириб: «Бу нимаси?» — деб сўради.

Андропов империалистик матбуотда пайдо бўлувчи ҳамма ёлгон-яшиқлар учун масъулиятни ололмайман, деб жавоб берди.

«Менинг ўлишим мумкин эмас, — деди кутилмаганда қатъий оҳангда Брежнев. — Менинг вафотимдан кейин биронта одам шунақа бемаъни режаларни амалга оширмақчи бўлса, қандай ўласан? Улар бутун мамлакатни узил-кесил ҳалок қиладилар».

Андропов индамади.

Брежнев эса жон таслим қилиш у ёқда турсин, аксинча, ўзини анча бардам ҳис қила бошлади. У ўзини шу даражада бардам ҳис қилдики, ҳатто, Тошкентга дўсти Рашидовнинг ҳузурига бориб келмоқчи бўлиб қолди. Қарияни аҳдидан қайтаришга ҳаракат қилишди, аммо у сўзида қатъий туриб олди. Албатта, бу шунчаки бир инжиқлик эмас эди, аммо Брежневнинг кўзлаган мақсади номаълумлигича қолди. Шароф Рашидов ўзининг дўсти, ҳимоячиси ва валинеъматини жуда катта дабдаба билан кутиб олди. Брежнев халқ билан гаплашмоқчи эди. Авиация заводининг баҳайбат цехида «фаоллар»нинг митинги бўлди. Ўртадаги минбарга Брежнев генерал Жаровнинг ёрдами билан бир амаллаб кўтарилди. Брежнев нутқини одатдагича чайнала-чайнала бошлаганида цехда сиқик ҳаво қувури ёрилиб кетди. Қулоқларни қоматга келтирган гумбураш эшитилди, кейин чийиллаган ҳуштак овози янгради. Бу шовқин-суронни портлаш деб ўйлашди. «Фаоллар» ва соқчилар қўрқувдан ҳушларини йўқотиб, цех бўйлаб югура бошладилар. Хос соқчилардан бири куч билан Брежневни полга йиқитиб, уни пана қилиб, устига ётиб олди. Бу воқеа Брежневни саросима қилиб қўйди, хос соқчиларнинг ҳаракатидан у қаттиқ азият чекди. Буларнинг бари навбатдаги инспекторга сабаб бўлди. Қасалхонага олиб келишганда, Бош котиб клиник ўлим ҳолатида эди. Кўп йиллар давомида хаста доҳийдан бир қадам ҳам жилмаган реанимация гуруҳи бу гал

ҳам унинг жонига ора кирди. Брежнев тирик қолди, аммо унинг на тили бор эди, на ҳаракат қила оларди. Лекин унинг сира ўлгиси йўқ эди. У яна тузала бошлади ва ҳатто 1982 йилнинг 7 ноябрь куни Мавзолей минбарида охиригача туриб берди.

Икки кундан кейин партия ва давлат бошлиғи бир тўда машиналар ҳамроҳлигида Кремлнинг Броневицкий дарвозасидан чиқди. Машиналар Москва яқинидаги Жуковка қишлоғи томон йўл олганди. Бу ерда ҳукумат чорбоғлари жойлашган эди. Машиналар тўпининг бошида ҳар доимгидек, сигналларини ванг кўйиб, чироқларини ялт-юлт қилиб ГАИнинг махсус машиналари борарди. Уларнинг орқасидан соқчилар тушган қора машиналар ва Брежневнинг машинаси. Кейин яна соқчилар тушган икки машина ортидан садоқатли реанимация бригадаси. Сўнгги олти йил ичида бу бригада неча марталаб Брежневнинг жонини асраб қолди. Машиналар шаҳар ичидан кетиб борар экан, реаниматорлар машинасидаги бир филдиракнинг дами чиқиб кетди. Тезлик катта бўлгани учун машина бир томонга оғиб, бир иморатга бориб урилишига сал қолди. Кўлланмага кўра кетаётган машиналарнинг ҳаммаси тўхташи керак эди. Лекин негадир бундай бўлмади. Тезликни камайтирмасдан ҳамма машиналар тезроқ Москвани тарк этишга ошиқишди. Бирдан Брежневнинг кўнгли айниб, қайт қила бошлади. Машинага чиқишдан аввал у бир стакан сут билан битта кулча нон еб олган эди. Бош котиб сутнинг алланечук ғалати таъми борлигидан зорланибди. Черненко буни эшитибди. Аммо овқат масаласида Брежневнинг инжиқлиги маълум эди, шунинг учун ҳеч ким бунга эътибор қилмади. Брежневнинг аҳволи борган сари ёмонлаша бошлади. Машиналар тўхтади. Маълум бўлдики, реаниматорларнинг машинаси йўқ. Уларнинг машинаси аварияга учрагани тўғрисида лоақал радиотелефон орқали ҳам хабар қилишмабди. Бош котибнинг машинасида бирга келаётган навбатчи врачнинг ёнида тез ёрдам чемоданчасидан бошқа нарса йўқ экан. Айтишларича, врач қўлидан келган ҳамма нарсани қилибди. Чорбоққа олиб келишганда Брежнев оламдан ўтган эди.

КПСС Марказқўмининг янги Бош котиби қилиб бир овоздан Андроповни сайлашди. Мамлакат бўйлаб бир зумда бу сайловлар қандай ўтгани ҳақида латифа тарқалди:

«Ўртоқлар! Ўртоқ Андроповни Бош котиб қилиб сай-

лашга розилар девор ёнидан узоқлашиб, қўлларини ёнларига тушириб, юзларини бизга қаратишлари мумкин!»

Андроповнинг биринчи ошкора фармойиши «Фуқароларга мўйнали ҳайвонларни сақлаш ва урчитишни ман этиш ҳақидаги» фармон бўлган эди. Фармон суҳсур ва бошқа мўйнали ҳайвонларга доир эди (мўйна ҳам партиянинг олтини-да!), аммо у шундай тузилган эдики, унга қараб мушуклар ҳам мўйнали ҳайвонлар қаторига кирадими-йўқми — билиб бўлмас эди.

Бепоеъ мамлакатнинг шаҳарлари ва қишлоқлари бўйлаб эса аллақачон жиддий фармойишлар тарқала бошлаганди.

«Авваллари КГБ назорати остида бўлган ҳамма шахслар кўйидаги фаолиятлари учун қамоққа олинсин:

1. Ёзма, оғзаки ва бошқа шакллардаги аксилшўровий тарғиботи ва ташвиқоти учун.

2. Аксилшўровий мазмунга эга бўлган матбаа нашрларини, видеоматериалларни, кўргазмали ташвиқот буюмларини ва совет давлат ҳамда ижтимоий тузумини заифлаштиришга йўналтирилган бошқа ҳар қандай материалларни сақлагани ва тарқатгани учун.

3. Совет давлат ва ижтимоий тузумини қораловчи ҳар қандай тўхмат ва бўҳтонлар тарқатгани учун.

4. Махсус белгилаб қўйилган жойлардан ташқарида диний тарғибот олиб боргани учун. Бунда, айниқса, баптистлар, адвентистлар ва кришнаитларга алоҳида эътибор қаратилсин.

5. Валюта операциялари ва антиқа буюмлар контрабандаси учун...»

Ишлар қизиб кетди. Куролли патруллар тўғридан-тўғри кўча-кўйларда йўловчиларни тўхтатиб, текшира бошладилар, улар ҳаммомлар ва саргарошхоналарга бостириб киришди, пивохоналарни қуршаб олиб, у ердаги одамлардан нима учун ишда эмасликларини суриштира бошладилар. Меҳнат интизомини шу йўл билан мустаҳкамлашга киришдилар.

Афғон урушининг гулхани янгидан-янги дивизияларни ямлашда давом этарди. Афғон партизанлари урушни Биринчи жаҳон уруши давридан қолган эски инглиз милтиқлари билан бошлаган эди. Эндиликда уларнинг ихтиёрида оғир артиллерия, йирик калибрили пулемётлар пайдо бўлди. Ҳар бир афғон партизанининг қўлида Калашников автомати бор эди. Ҳамма қуроллар совет саноати томонидан ишлаб чиқа-

рилганди. Бунақа кўп миқдордаги қурол-аслаҳани жангларда ўлжа олиш мумкин эмасди. Уни фақат сотиб олиш мумкин эди. Хўп, кимдан сотиб олади? Излар СССРнинг Кобулдаги элчихонасига олиб келди. Элчихонанинг биринчи котиби, авваллари Тожикистонда Адлия министри бўлган Ражабов ва иккинчи котиб Саидов бадавлат афғон савдогарлари билан тил бириктириб, улардан шунақа кўп миқдорда олтин олишганки, бу олтинга Афғонистонда ҳаракат қилган 40-армиянинг ҳамма қурол-аслаҳасини сотиб олиш мумкин эди. Иш жуда кенг кўламда олиб бориларди — унга 40-армиянинг таъминот билан шуғулланувчи жуда кўп ходимлари жалб қилинган эди. Қурол-аслаҳа тўғридан-тўғри омборлардан келарди. Аскарлар ҳар битта ўқни аяб эслари кетарди, ҳолбуки, бу ўқлар миллионлаб миқдорда душманга сотиларди. Бу ишга партизанларнинг хориждаги ҳомийлари ҳам аралашди. Сауд Арабистонидан Саидовнинг адресига 13 килограмм олтин келди. Сауд савдогарлари ошқора ҳаракат қилиб ўрганиб қолишган. Олтинни тасодифан Шереметьев аэропортидаги божхона ходимлари топиб олишади. Ражабов билан Саидов қўлга олинади, отиб ташланади. Аммо уларнинг иши Афғон урушининг охиригача ҳам яшашда давом этади.

Сокин украин қишлоғида истиқомат қилувчи чолу кампирга Афғонистон чегарасидаги заставада бошлиқ бўлиб ишловчи ўғлидан ғалаба совғаси келади. Унинг баҳоси 15 сўм деб белгиланган эди, аммо очиб қарашса, ичидан 40 минг сўм пул чиқади. Ўтказилган тафтиш кишини лол қолдирувчи натижалар беради: ҳамма заставалар контрабандачилардан совет пулида ва валютада катта пора олар экан, бунинг эвазига чегаранинг икки томонига ҳам туялар карвонини ва юк машиналар колоннасини бемалол ўтказиб юбораверар эканлар. Ўтказиб юборишгина эмас, қоронғи бўлса, прожекторлар ёқиб, йўлларини ёритиб ҳам туришар экан. Бу машиналарда қандай юклар бўлган? Туялар қандай юклар оғирлигидан майишиб, оёқлари чалишиб ҳаракат қилган? Қамоққа олинган чегарачилар бу саволларга жавоб беришолмади. Улар билишмас эди. Карвонлар билан бу ёқдан у ёққа ва у ёқдан бу ёққа ҳар гал доллар тўлаб қанақа одамлар ўтган? Бунинг ҳам билишмасди. Ахир, улар ҳақини доллар билан беришган-да! Сўраш ноқулай бўлган.

Москвада Давлат импорт-коммерция бошқармасининг бошлиқлари қўлга тушди. Павлов билан Смеляков ҳам кенг

кўламда иш олиб боришган экан. Хорижий фирмаларнинг вакиллари билан шартнома тузганда, улар ҳар бир шартноманинг умумий миқдоридан бир фоиз чўтал олишган. Хорижийлар бажонидил тўлашган, чунки бунинг эвазига ўзлари учун ҳаддан ташқари фойдали ва СССР учун ўта бефойда шартномалар тузишга муваффақ бўлишган. Алоҳида ҳақ эвазига иккала раҳбар хорижийларни «Чегарада ортиқча текширмаслик ҳақида»ги лицензиялар билан таъминлаб туришган. Бундай лицензиялар фақат КПСС Марказқўми жўнатаётган ва олаётган юкларгагина бериларди. (Бу ташкилотнинг номига ҳар куни бутун дунёдан, асосан, чет эл ашёлари билан тўлиб-тошган контейнерлар келиб турар ва уларга давлат мулки солиб қайтариб юбориларди. Чегарачилар ва божхона ходимларининг бу контейнерларга қўл теккизишга ҳам ҳақлари йўқ эди.) Маълум бўлдики, бунақа лицензияларни Марказқўм аппарати ходимларидан валютага харид қилиш унча қийин эмас экан. Битта лицензия 1000 доллар турар экан. Қизиқ-а! Ажнабийлар бу лицензияларни даста-дасталаб сотиб олишар ва истаган буюмларини СССРга олиб кириш ё ундан олиб чиқиб кетиш имконига эга бўлардилар. Бундай лицензиялар ёрдамида, ҳатто, ўзларининг миси чиқиб қолган жосусларини ҳам олиб чиқиб кетишган. Павловнинг уйини тинтишганда, совет пулида миллион сўм, валютада ярим миллион доллар чиққан, бир омбор тўла Фарбнинг латтапутталари ва аппаратураси, шунингдек, бир даста қимматбаҳо лицензиялар ҳам топилган. Смеляковнинг уйидан камроқ нарса — бор-йўғи уч юз минг доллар пул чиққан. Қолганларга ибрат бўлсин деб икковларини ҳам отиб ташлашди. Андропов лицензияларни бекор қилишни ва унинг ҳамма мавжуд нусхаларини йўқ қилиб ташлашни буюрди. Марказқўм чўп тикилган ари инидек ғувиллаб қолди. Марказқўмнинг иш бажарувчиси Павлов Андроповга лицензияларни бекор қилиб бўлмаслигини тушунтира бошлади. Фақат уларнинг устидан назоратни кучайтириш керак. «Биз Фарбдаги ўртоқларимизга нималар юбораётганимизни ва улардан нималар олаётганимизни на чегарачилар, на божхона ходимлари билишлари керак». Бу гапда мантиқ кучли эди. Андропов нима деб жавоб беришини билмай қолди.

Қамоққа олинган Балиқ саноати министри Ишков ва унинг муовини Риковнинг иши туфайли бутун бошли бир жиноятлар силсиласи очилиб кетди. Бу жиноий ишга мам-

лакатнинг бутун-бутун минтақалари, улардаги обкомлар, шаҳарқўмлар, ички ишлар бошқармалари дахлдор экан. Узоқ Шарқдан увулдириқни ва балиқнинг қимматли навларини Ростов-Донга олиб келишган. Бу ерда шаҳарқўм ва маҳаллий милиция ҳомийлигида жуда катта яширин база бўлган. Бу базадан маҳсулотлар тўғри хорижга жўнатилган, миллион-миллион доллар пул эса жиноятчиларнинг мансабларига қараб ўзаро бўлиб олинган. КГБнинг махсус бўлинмаси Ростов ички ишлар бошқармасини босади. Савдо ходимлари ва қўмита аҳли ўртасида қамашлар бошланади. Олтин билан валюта вагонларда олиб чиқилади. Ишга Дарё флоти министрлигининг ходимлари ҳам аралашган экан. Маълум бўлишича, Дарё флотининг кемалари белгиланган жойларга увулдириқ ва қимматли балиқни етказиб беришдан ташқари, ўзининг ҳам сердаромад ишлари билан шуғулланар экан. Амударё бўйлаб Афғонистон чегараси орқали денгиз флоти кемаларида Япония, Ҳиндистон ва бошқа Шарқ мамлакатларидан келадиган товарлар ташилар экан. Булар нафис шоҳилар, батистлар, электроника ва ҳ. к. Ўғирликлар жуда катта ҳажмда содир бўлган. СССР ва Афғонистон ҳудудида махфий омборлар тармоқлари бўлган, у ерлардан товарлар чет элга валютага сотилган.

Медунов иши Бутуниттифоқ бўйлаб жуда катта жинойий тармоқларни очиб ташлади. Гўшт-сут ва мева-сабзавот министрлигини бутун таркиби билан қамашга тўғри келди. Бир-варакайига ликёр-ароқ заводларининг директорлари қамоққа олинди. Ленинградда шундай заводлардан бирининг директори уйи тинтилганда, нақд пулу тилладан ташқари 8 минг шиша ҳар хил коньяк топилди. Москва савдо бошқармасининг бошлиғи Трегубов ва унинг 130 ходими қамалди. Улар Москвадаги «Елисеев» гастронимининг директори, аввалроқ қамалган ва кейинроқ отиб ташланган Соколовнинг кўрсатмалари асосида ҳибсга олинди.

Андропов, деярли, қарамай зарба берар ва ҳар гал мўлжалга аниқ урарди.

Москвада Держинский районидаги сабзавот базасининг директори ва 17 та ходими қамалди. 300 минг сўмлик ўғирлик қилинган. Директор отилди.

Белокаменскда «Межколхозстрой» директори қўлга олинди. У 200 минг сўмни ўғирлаб, ўзига икки қаватли гиштин иморат қуриб олган экан. Отилди.

Қимматли маъданларнинг иккиламчи хом ашёсини қайта ишлаш заводиди миллионлаб сўмлик олтин ва қумуш қуқунлари ўғирлангани очилди. Директор, бош муҳандис ва бош технолог отиб ташланди.

Қанд ишлаб чиқарувчи Кишинёв заводиди тўрт миллион сўмлик ўғирлик бўлган экан. Завод директори, унинг муовини ва бош технолог отиб ташланди.

Ички ишлар министри Шчелоков ва унинг муовини, марҳум Брежневнинг кўеви Чурбанов ишдан олинадилар. Иккаласини ҳам вақтинча уй қамоғида сақлаб турадилар. Тонналаб мусодара қилинган бойликларни министрлик раҳбарлари давлатга топширмай, ўзлари ўзлаштирар эканлар. Қамоққа олинишидан аввал Шчелоков ўзини отиб улгурди.

Ички ишлар министри лавозимига Андропов Фёдорчукни тайинлайди, унинг ўрнига эса КГБ раиси қилиб, ўзининг қадрдон муовини генерал Чебриковни қўяди. Москвага кўп йиллар мобайнида синовдан ўтгандай кўринган кадрлар — Шеварнадзе, Лигачёв, Рижков чақирилади. Горбачёв билан бирга улар Андроповнинг шахсий ҳоқимияти аппаратини барпо этадилар.

Кураш эндигина бошланмоқда эди. Кўп сонли жиноятлар фош қилинганда маълум бўляптики, уларнинг изи КПСС Марказқўмига, номенклатура мулкининг нақд юрағига олиб келар экан. Бу ердагилар сергак тортиб қолишди. Андропов номенклатура мулкининг кириш мумкин бўлмаган худудларига кириб бўлди, лекин у ҳозирча министрлар, бошқарма бошлиқлари, райком котибларидан юқоридагиларга тегаётгани йўқ. Унинг хатти-ҳаракатини ҳушёрлик билан кузатиб туришибди. Лекин жиндай хайрихоҳлик ҳам йўқ эмас. Нима деганингизда ҳам у партиянинг тилласини айрим одамлардан тортиб олиб, партияга қайтаряпти. Бу одамлар ўз рутбаларига қўра бу тилларга эгалик қилиш ҳуқуқига эга эмасдилар ёхуд бу миқдордаги бойликни тўпласликлари керак эди.

Агар Андропов ишни шу даражада тўхтатганда, шубҳа йўқки, у марксизмнинг мумтоз намояндаси бўлиб қоларди. Аммо уни мутакаббирлиги нобуд қилди. У партияга унинг олтинларини қайтариш пайига тушар экан, бу ишни шундай амалга оширмоқчи бўлдики, охир-пировардида бу олтинлардан унинг ўзидан бошқа ҳеч ким фойдалана олмас эди. Бунақа ишни, ҳатто, ўртоқ Сталиннинг ўзи ҳам эплай олган эмас. Бинобарин, бу иш партиявий ҳаётнинг ленинча

мезонларидан яна бир кескин чекиниш эди. Ниҳоят, Андропов яна бир зарба берди. Бу зарбага у анчадан бери — 70-йилларнинг бошидан бери тайёргарлик кўрарди. Бу галги зарба — Ўрта Осиёга қаратилганди.

1983 йилнинг илиқ апрель кунларидан бирида Бухорода, тўғридан-тўғри кўчада шаҳар УБХССнинг бошлиғи Ахат Музаффаров қўлга олинади. Москвадан келган КГБ бригадаси ҳеч қандай такаллуфсиз унинг қўлига кишан уриб, самолётда пойтахтга жўнатди. Бир вақтнинг ўзида маҳаллий милиция раҳбариятидан ва савдо зодагонларидан яна олти киши қамоққа олинди... Тергов қисқа муддатда тўғридан-тўғри Бухоро вилояти партия қўмитасининг қароргоҳига, «Қизил чорбоқ» деган жойга, вилоят қўмитасининг Биринчи котиби Абдувоҳид Каримовнинг кабинетига олиб келди. Бутун дунёга донғи кетган машҳур «Ўзбеклар иши» бошланди.

Музаффаров кўп ҳам тихирлик қилмасдан, порахўрлик ва ўғирлик борасида ҳамтовоқлар устидан тезгина кўрсатмалар бера бошлади. Жумладан, Ички ишлар министрининг биринчи муовини Давидовга қарши кўрсатма берди. Давидов сўроқни кутиб ўтирмай ўзини-ўзи ўлдирди. Бироқ у бир оз ғалағироқ усул билан бошига пистолетдан уч марта ўқ узишга улгурган эди. Бутун Ўзбекистон бўйлаб шундай ўзини-ўзи ўлдиришлар бошланди. Музаффаров билан Каримовдан бошланган излар Ўзбекистон Ички ишлар министри Эргашевга ва ундан Шчелоковга, Чурбановга, Сиёсий бюро аъзоларига, марҳум Брежневга олиб борарди. Бу ишдан яна бир бошқа катта иш — пахтани қайта ишлаш саноатидаги ўғирликлар ҳақидаги иш ажралиб чиқди. Министрликнинг ҳамма аппарати ва бошқармаларнинг ҳамма бошлиқлари қамоққа олинди.

Бу ишни СССР Бош прокурори ҳузуридаги алоҳида муҳим ишлар бўйича терговчи Гдлян ва унинг ёрдамчиси Николай Иванов қабул қилиб олди. Уларга Андропов шахсан кўрсатма бериб улгурган эди; Андропов уларга фаолият кўрсатишда тўла эркинлик берган эди.

Ишда Ўзбекистон Компартияси Марказқўмининг биринчи котиби лавозимида Рашидовнинг ўрнига келган Усмонхўжаевнинг фаолияти ҳам тез-тез тилга туша бошлади. Ҳолбуки, Усмонхўжаев бу мансабни Андроповнинг тавсияси билан эгаллаган эди. Бир туркум тинтувлар кишини лол қолдирадиган натижалар берди...

Ишда борган сари янги ва янги фамилиялар қалқиб чиқа бошлади: Лигачёв, Соломенцев, Рекунов (Бош прокурор), Терebilev, Гусев, Афанасьев, Георгадзе. Андропов кўп нарсани кўриб пишиб кетган эди. Аммо бу фамилиялар уни ҳам ханг-манг қилиб қўйди.

Энди унинг олдида иккита йўл бор эди: ё номенклатура мулкнинг қоқ юрагига зарба бериш ёки шу ерда тўхташ лозим эди. Бироқ бош штабни ва порахўрликнинг миясини сақлаб қолса, бутун кураш беҳуда кетарди. Партия номенклатурасининг олий раҳбарларини қамаш ва уйларида тинтув ўтказиш учун ҳафсала билан тузилган рўйхатлар тайёрлаб қўйилганди.

Георгадзедан бошлашга қарор қилишди. У кўпдан бери СССР Олий Совети Президиумининг котиби лавозимини эгаллаб келарди. Бу етарли даражадаги юксак мансаб эди, лекин Георгадзе лоақал Марказқўмнинг аъзоси ҳам бўлган эмас. Унинг бутун умри номзодликда ўтган.

Операцияни ўтказгунча жуда қаттиқ сир сақлашди. Негаки, Георгадзе номенклатура қатидан жой олган бўлмасда, уни бир чеккадаги арбоб деб ҳам айтиб бўлмасди. У ўртоқ Сталин замонларидан бери Кремлда ўтирарди. Доҳийнинг ўзи унга ҳомийлик қилган – уни бир марта ҳам қамамаган. Терговчилар Георгадзенинг пўлат кутиларидан ва уйининг яширин жойларидан 8 килограмм жавоҳир ва олмос, 100 та олтин ёмби (ҳар бири 20 килограммдан), 40 миллион сўм совет пули, 2 миллион доллар, ҳовуч-ҳовуч узук, исирға, маржон, Леонардо да Винчи, Рубенс, Ван-Дейк, Айвазовскийнинг суратларини топишди. Ҳаммаси бўлиб 6 миллиард сўмлик буюм чиқди.

Георгадзе нисбатан майдароқ амалдор эди. Унга нисбатан рутбаси баландроқ одамларникидан нималар чиқиши мумкинлигини ўйлаганда одамнинг юраги орзиқиб кетарди. Ахир, Георгадзе лоақал Марказқўм аъзоси ҳам эмас эди-я!

Лекин юраклар орзиқадиган ҳеч нарса бўлмади.

Шундан кейин кўп ўтмай Андропов... ғойиб бўлиб қолди. Уни шамоллаб қолган деб, анча вақтгача мамлакатнинг ва дунёнинг бошини қотиришди. Кейин эса Юрий Владимировични элу юртга тобутда кўрсатишди.

Михаил Сергеевич Горбачёв йиглайвериб пишиб кетган беванинг қўлтигидан тутиб турарди. Ҳеч ким ҳайрон бўлмади, негаки у марҳумнинг ўнг қўли ва энг яқин дўсти эди.

ЎЛЖА БИЛАН ҚОЧИШ

Тилини тиёлмаганлар Андроповни Кореянинг арвоқлари ўлдирган дейишади. Сабабки, уч юз эллик йўловчини олиб кетаётган Жанубий Кореянинг «Боинг» самолёти унинг буйруғи билан уриб туширилган эди. Арвоқлар жунбишга келиб, Андроповни маҳв этишди ва бир йўла унинг давлатини ҳам йўқ қилиб қўя қолишга аҳд қилишди. Америка Президенти Рейган бу давлатни «Ёвузлик империяси» деб атаган эди. Ўшандан бери бу ном дунёда кенг тарқалганди. Ҳарҳолда, мутлақо жиддий тарзда, Сеул газеталари шундай деб ёзишди. Эски ҳисоботларнинг кўрсатишича, 1913 йилда Россия ҳаёт даражасининг турли-туман кўрсаткичлари бўйича 3-дан 12-гача ўринни эгаллаган, саноат маҳсулотининг кўпайиши бўйича эса мутлақо биринчи ўринда борган. Бунинг устига, бошқа мамлакатларни анча ортда қолдириб кетган. 1985 йилда СССР жон бошига ички ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича дунёда 68-ўринда турган, шахсий истеъмол даражасига кўра эса 77-ўринни эгаллаган. Болалар ўлими, абортлар, қўйди-чиқдилар ва ичкиликбозлик бўйича эса СССР дунёдаги ҳамма мамлакатлардан ўзиб кетган. Коммунистик тузум ўз халқига қарши олиб борган узлуксиз қирғинбарот уруши мамлакатдаги аҳолининг энг яхши, энг ишчан, энг истеъдодли қисмини жисмонан маҳв этишга ёхуд мамлакатдан қочишга олиб келишидан ташқари миллатнинг ирсиятига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Мамлакатда маънавий ва ахлоқий маданият даражаси кескин тушиб кетди. Эҳтимол, коммунистлар Россия устидан ўзларининг етмиш йиллик мудҳиш тажрибаларини ўтказар эканлар, худди ана шу мақсадга эришмоқни кўзда тутган бўлсалар керак.

Бир мўъжиза билан сақланиб қолган миллатнинг виждони турмалар ва лагерларга тиқиб ташланган ёхуд муҳожирликда талваса ичида ҳаёт кечирмоқда эди. Миллатнинг гайратини сақлаб қолган қисми эса, бутун кучини имтиёзли ҳаётга эришишга сарфларди. У жон-жаҳди билан номенклатура мулкига кириб олишга ҳаракат қилар, партиявий йўл биланми, чекист бўлибми, илмий, маданий ёки ҳатто, спорт йўли биланми — барибир, шунга эришса бўлди эди. Бу бўлмаса, ўзини савдога урар эди. Савдо соҳаси эса мафия ва яширин иқтисо-

диёт соҳаси билан бутунлай чагишиб кетганди. Ўз навбатида мафия билан яширин иқтисодиёт ҳам партия номенклатураси билан сурбетларча ошқора тарзда тил топишганди. Жамият ўз думини юта бошлаган илонга айланиб қолганди. Ғалаба қозонган номенклатура мамлакатида бир неча хил валюта амал қиларди. Бунақа аҳвол дунёда бошқа бирорта мамлакатда йўқ эди. Бу — ўлим тўшагида ётган ёвузлик империясининг ҳалокатли аҳволини ҳар қанақа кўрсаткичдан яхшироқ ифодалаб берди. Қулларга аталган расмий сўм ҳеч нарса билан таъминланмаган бўлиб, халқаро бозорда тан олинмаган ва ички бозорда жуда тез қувватини йўқотарди. Номенклатура хорижий сўмини ўйлаб топганди. Бу фақат унинг хаёлида мавжуд эди. Ўйлаб топилганда ҳам, фақат бир мақсадда — кўпроқ хорижий валюта ўмариш учун топилганди. Мамлакатда ҳар хил чеклар ва сертификатлар амал қиларди. Уларни Ташқи савдо банки чиқарган бўлиб, қуйи рутбали номенклатурачиларга ва савдо флотининг денгизчиларига маош сифатида тўлашга хизмат қиларди. Бу чеклар ва сертификатларда ёпиқ магазинлар ҳамда тақсимлаш шохобчаларида нарса харид қилиш мумкин эди. Маошнинг лоақал бир қисмини чек ва сертификатда олиш жуда шарафли ҳисобланар ва маош олувчининг ижтимоий мавқеини жуда кўтариб юборарди.

Аммо майнавозчиликка ўхшаган бу валюталарнинг ҳаммасини эзиб-янчиб, нимжон социалистик иқтисодиётни ва ўлик мафқурани мажақлаб, одамларнинг онгини уйғотиб, мамлакат бўйлаб ДОЛЛАР одимлай бошлаганди. Бу пул «бўлиши мумкин бўлган, эҳтимолдаги душман»имизнинг пули эди. У аллақачон ҳеч қандай қаршиликка дуч келмай номенклатура мамлакатини босиб олган, унинг каналлари орқали эса яширин иқтисодиёт ва савдога, барча турдаги моддий-техника таъминоти соҳасига, армияга ва хавфсизлик идораларига ёриб ўтганди.

Қолоқликда бўғилиб ётган саноат доллар талаб қиларди. Илм-фан ва тиббиёт доллар талаб қиларди.

Ҳарбий саноат қурилмаси доллар талаб қиларди,

Доллар аллақачон бутун мамлакатни «Левис» ва «Монтано» жинсиларига, «Адиас» спорт костюмларига, турли курткалар ва этикларга кийинтириб улгурганди.

Доллар коммунистик «маданият»ни Ғарб кинофильмлари ва ўйинлари тўлқини билан эзиб қўйди — қашшоқ мамлакатда ҳеч ким улар билан рақобатлаша олмади.

Ҳамма идоралар бор овозда ва бор қатъияти билан ҳукуматдан доллар талаб қилар, акс ҳолда аҳвол ёмон бўлади, деб кўрқитарди. Номенклатурани-ку қўяверасиз — унинг долларга муҳаббати ҳеч қандай таърифга сиғмайди.

Фақат чатоқ жойи шунда эдики, сўмдан фарқ қилароқ, долларни меҳнат қилиб топиш керак эди. Номенклатура эса кўпдан бери меҳнатдан чиқиб қолган ва меҳнат қилишни билмас ҳам эди. Ҳозирча унинг қўлидан сотиш келарди, холос. Чунки бу мамлакатдаги ҳамма нарса, шу жумладан, аҳоли ҳам ҳозирча унга қарашли эди. Бироқ долларга сотиш мумкин бўлган нарсанинг ҳаммаси аллақачон сотиб бўлинган эди. Халқ эса ортиқ номенклатура учун ишлашни истамасди. Натижада номенклатура мулкидаги ҳаёт даражаси шармандали даражада пастга тушиб кетди. Олий даражадаги махсус тақсимлаш шохобчаларида қиш фаслида қулупнай ва тарвуз масаласида узилишлар бўла бошлади. Бутун мамлакатда эса аллақачон оддий колбасани ҳам унутиб юборишган эди, сут ва ёғ талонлар билан бериладиган бўлиб қолганди. Оч аҳоли ҳар томондан Москвага ёпирилиб келар ва у ерда ўзининг шўр пешона пулига бирон арзигулик нарса харид қилишдан умидвор эди. Халқни лоақал нонга тўйдириш учун ҳам яна доллар керак. Шуларнинг ҳаммасига қарамай, мамлакат — мана олти йилдирки — Афғонистонда уруш олиб бормоқда. Бу ерда генераллар аллақачон мазахўрак бўлиб, доллар ишлаш йўлини ўрганиб олишган, шунинг учун улар ҳар қандай қилиб бўлса-да, урушни тўхтатмаслик пайида эдилар. Бу урушда долларга ҳамма нарса сотиларди — қурол ҳам, оператив режалар ҳам, ҳарбий сирлар ҳам, олтин, забаржад ва табиийки, аскарнинг ҳаёти ҳам. Бу жуда ғаройиб уруш эди — ўлиб бораётган империянинг сўнгги уруши. Ана шундай бир шароитда Михаил Сергеевич Горбачёв КПСС Марказқўмининг Бош котиблигига сайланди.

У ўз салафларидан уч кишини — Брежнев, Андропов ва Черненко ерга қўйди. Черненко ҳисобга олмаганда, улардан жуда кўп нарса ўрганди. Оқибатда у шунга амин бўлган эдики, Брежнев ва Андропов усуллари билан иш юритиб бўлмайди. Бу йўл муқаррар ҳалокат йўли — Брежневнинг усули мамлакатни ҳалокатга олиб келади, Андроповнинг усули эса шахсан унинг ўзини ҳалок қилади.

Партия номенклатураси яширин иқтисодиёт билан шу даражада чатишиб кетганки, мафияга қаратилган ҳар қан-

дай тадбирни буюк Ленин партиясига қарши қаратилган иш деб билади. Чунки, бу партиянинг ўзи ҳамиша мафия бўлган ва мафия қонунлари асосида яшаган эди. Хўш, нима бўпти? Партия жиноятчилар дунёси билан биргаликда яширин иқтисодиёт барпо этса, бунинг нима ёмон жойи бор? Бу ахир мудҳиш мамлакатда омон қолишнинг оқилона бир йўли-да! Умуман олганда, Брежнев негадир ёқтирган ва Андроповнинг нафратини кўзгаган яширин иқтисодиёт деганининг ўзи нима? Бу — жуда жўн нарса. Нимжон ва самарасиз социалистик иқтисодиёт билан бир қаторда иқтисодиётнинг ўта маҳсулдор, самарали, бозор тизими барпо этилади. Ҳа, бу соф капиталистик ишлаб чиқариш! Одамлар бу ерда яхши меҳнат қилишади, яхши топишади, шундай нарсалар ишлаб чиқаришадики, ҳатто, Фарбда ҳам унга талаб бор. Табиийки, бизнинг улушимизни ҳам бериб туришади. Уларга ишлашга имкон берганимиз учун, хом ашё ва асбоб-ускуналар билан таъминлаганимиз учун. Бундай шароитларда, албатта, рэкет деган нарса чиқади. Биз уларни «рэкет»дан ҳимоя қиламиз, баъзан ораларига тушиб қозилик қиламиз. У ёғини суриштирсангиз, бу ишларимиз жамоат фойдасига ҳам хизмат қилади, чунки яширин иқтисодиётнинг маҳсулотлари ички бозорда ҳам тарқайди. Унда «қора бозор» деган бир дунё борки, бу аҳолининг кўпгина қатламларига дурустгина тирикчилик қилиш имконини очади. Яширин тизимларнинг Ҳарбий-саноат мажмуасига деярли дахли йўқ, аммо унга ўз ишини бемалол қилиш имконини беради. Бироқ расмий иқтисодиётнинг ширасини сузиб олаётган ва шу йўл билан уни ҳалок қилаётган ана шу яширин тизимлар эмасми? Ҳа! Бироқ бу расмий иқтисодиётимизнинг кимга кераги бор? Кўпдан бери маълумки, у аслида ҳақ тўланадиган ишсизликдан бошқа нарса эмас. Одамлар эрталабдан кечгача нима биландир банд бўлишлари керак. Бунинг учун улар оладиган ҳақ АҚШдаги ишсиз негр оладиган нафақадан юз баравар камдир.

«Эҳтимол, биз бутун иқтисодиётни бозор изларига кўчириб, самарали иқтисодиётга айлантириб қўя қолармиз? Ўртоқлар бу масалага қандай қарашади? Яширин иқтисодиётни ошқора иқтисодиётга айлантирамиз, унинг ёнига расмий иқтисодиётни қўшамиз. Энг муҳими — бошламоқ, чуқурлаштирмоқ, у ёғи ёмон бўлмайди — жараён бошланиб кетади. Қани, нима дейсизлар, ўртоқлар?»

Ўртоқлар — жим.

«Энг муҳими, ўртоқлар, — деб давом этади яна Бош котиб, — биз иқтисодиётни кўтармоғимиз керак. Чунки бошқа ҳамма нарса шундан бошланади».

«Бу ишга доллар керак. Кўп доллар керак. Уни қаердан оламиз?»

«Қаердан дейсизми? Империалистлардан оламиз-да!»

«Бошқа берипмайди. Сиз — Михаил Сергеевич, Андропов билан бирга шунақа ишларни қилиб қўйдиларингки, энди бошқа беришмайди. Марҳум Леонид Ильич улар билан тил топишишга уста эди. Андропов ҳаммаёқни расво қилди. Ниманинг эвазига қарз сўраймиз энди? Шундоқ ҳам 30 миллиарддан ортиқроқ қарз бўлиб қолганмиз, қирқ миллиард доллардан ортиқроқ пулнинг кафолатини олганмиз. Жони жаннатда бўлгур Леонид Ильич: «Агар қарзларини қистайверсалар, уруш бошлаб юбораверса ҳам бўлади. Бошқа иложи йўқ», — деган гапни қайта-қайта айтишни бежиз ёқтирмаган».

«Шундай бўлишига қарамай, яна бир масала борки, шунинг юзасидан улар қарз беради».

Ўтирганлар ҳайрон бўлиб, сергакланиб сип-силлиқ узун столнинг тўрида Лениннинг катта сурати тагида ўтирган Бош котибга тикилиб қолишди.

«Инсон ҳуқуқи масаласида. Албатта, беришади. Ошкоралик масаласида ҳам беришади. Жамиятимизни бошдан-оёқ қайта қурамиз десак, беришади».

«Бу ишдаги энг муҳим жиҳат шундаки, — деб шерикларининг гапига яқун ясайди Горбачёв, — социализм кўпроқ бўлсин. Халқимиз 1917 йилдаёқ тарихий йўлини танлаб олган, ундан қайтиш йўқ».

«Ким қўшилади, ким қарши, ким бетараф? Туширинглар. Бир овоздан».

Бадарға қилинган академик Сахаровнинг Горькийдаги кичкинагина квартирасида бир йилдан бери телефон иш-ламас эди. Горький КГБсининг ходимлари ва Москвадан мунтазам келиб турадиган мутахассислар бу уйдан кечасию кундузи кўзларини узмасдилар. Сахаровнинг ўзи яқиндагина «хос жиннихонадан» чиқарилган эди. Бунақа жиннихона марҳум Андропов билан бамайлихотир умргузаронлик қилаётган совет психиатрларининг биргаликда яратган доҳиёна кашфиётлари эди. Бу ерда Тинчлик учун Нобель мукофоти-

нинг лауреати, дунёга таниқли олимга кучли таъсир этувчи психотроп дорилардан укол қилишган, ётқизиб қўйиб, бурнини темир қисқич билан қисиб, зонд орқали мажбуран овқатлантиришган. Совет матбуотида Сахаровга ва унинг хотини Елена Боннерга қарши йўналтирилган шиддатли ҳужум бормоқда эди. Халқаро жамоатчилик қулдорлик тартиблари ҳукмрон бўлган мамлакатда инсон ҳуқуқи учун курашишга журъат қилган бу мард олимга қўмаклашиш учун қўлидан келган ҳамма ишни қилмоқда эди. АҚШ Президенти Рейган, ҳатто, Қўшма Штатларда «Сахаров куни» эълон қилиб, бутун дунёнинг эътиборини унинг тақдирига жалб этмоқчи бўлди.

«Горбачёв академик Сахаровни озод қилди!» — деб ҳайқирарди газеталар сайёрадаги ҳамма тилларда.

«Москванинг бу қадами шубҳасиз шундан далолат берадики, СССРда кўп йиллар давом этган турғунлик ва ўзбошимчаликдан сўнг яна илиқлик фасли бошланди. Бу илиқлик пишиб етган иқтисодий ва сиёсий ислоҳотларни амалга ошириш заруриятидан туғилгандир. Бу ислоҳотлар Хрущёв қилган ислоҳотлардан ўтиб кетадими — йўқми? Кўп нарса Фарбга боғлиқ. Иқтисодий таназзулдан, сурункали қурғоқчиликлардан, порахўрликдан, мислсиз мақтанчоқликлардан ва ниҳоят, Афғонистондаги адоқсиз урушдан силласи қуриган хаста совет тузумига Фарб қанча сармоя сарфлашга рози... Аммо нима бўлганда ҳам ҳаммага шуниси аёнки, Москва янги йўналиш сари юз ўгирмоқда».

Аммо Совет империясининг бесўнақай, баҳайбат, бошқариш қийин бўлган кемасининг «янги йўналиш сари юз ўгирмоққа» ўнгланиб олиш учун кучи етмай қолганди. Оқим уни қоялар сари шиддат билан суриб кетиб борарди. Фурсат аллақачон бой берилганди. Кема капитани ўрнида турган Горбачёв буни аниқ-равшан кўриб турарди! У имкони бори-ча қояга секинроқ урилиш тадорикини кўрарди. Акс ҳолда, ядро қуроллари билан тўлиб-тошган кема портлашидан унинг ўзи ҳам, бутун жаҳон ҳам ҳалок бўлиши ҳеч гап эмасди. Бу ҳаддан зиёд оғир вазифа эди. Лекин бир амаллаб бажарса бўларди.

Овруподаги ҳамма мамлакатларнинг пойтахтларида ва Вашингтонда кутилмаганда Москвадан эсиб қолган илиқ ўзгариш шамолларига Фарб ҳукуматларининг муносабатлари қандай эканини дипломатик йўллар билан ўргана бош-

ладилар. Қайта қуриш ва ошкоралик — бундан буён Москва ўзининг ички ва ташқи сиёсатида ана шу икки шиорга амал қилиш ниятида. Фарбда унчалик ишонишмади. Брежнев умрининг охиридаги сиёсат. Андропов юргизган сиёсат Фарбда ҳокимият тепасига коммунизмга қарши мурасасиз курашчиларни олиб келди. АҚШда Президент Рейган ва Англияда Маргарет Тэтчер шулар жумласидан эди. Уларни ортиқ қуруқ ваъдалар ва гаплар билан авраб бўлмасди. Муайян иш керак эди. Бошланиши учун — ҳамма сиёсий маҳбусларни озод қилиш ва Афғонистондаги урушни тўхтатиш керак. Сирасини айтганда, биз бунга тайёرمىз, лекин пул керак.

Етмиш йилдан бери қотиб қолган маъмурий-бюрократик машинани қайта қуриш учун катта маблағ зарур. Совет матбуоти мутлақо тўғри қайд қилмоқда: ҳамма нарса Фарбга — унинг қайта қуришимиз ва ошкоралигимизга қанча пул сарфлашга розилигига боғлиқ. Аввалги ҳукмдорлар томонидан ва ярамас иқтисодий тузум туфайли мамлакат хароб қилиниб бўлинган. Қайта қуриш ва ошкоралик — ўз-ўзича мақсад эмас, балки мамлакатнинг бозор иқтисодиётига силлиқ ўтиши учун бир восита. Лекин пул йўқ. Биронта дастур учун ҳам пул йўқ. Ҳатто, қамоқлар ва лагерлардан сиёсий маҳбусларни озод қилиш учун ҳам пул йўқ. Бунда энг муҳими — ишни бошлаб юбориш, жараён ўз-ўзидан юришиб кетади, чунки у кўп нарсани бошлаб беради. Ёрдам беринг.

КГБ тўс-тўполон бўлиб кетди. Нечук? Қандай қилиб? 70- ва 190-моддалар бўйича ишларни тўхтатиб, сиёсий маҳбусларни озод қилиш керакми? Ахир яширин полициянинг бутун-бутун бошқармалари шунинг кетидан тирикчилик қилади-ку! Индамай, «хе йўқ, бе йўқ» бўшатиб юбораверемизми? Йўқ, бунақаси кетмайди. Ундан кўра, келинглар, аввалига баъзи бир ишларни қайта кўриб чиқайлик, афв этиш йўли билан уч-тўрт одамни бўшатсак бўшатайлик, уч-тўрт кишининг муддатини қисқартирайлик (баъзи бировларининг муддатига қўшиб берайлик). Генераллар Афғонистонни тарк этиш ҳақидаги гапни эшитишни ҳам истамас эдилар. Уруш ғалабагача давом этиши керак. Партизанларнинг қўлида Америка ва Англиянинг «Ер—ҳаво» типидagi ракеталари пайдо бўлди. Жанубда уларнинг ҳаракатини Покистон авиацияси кўриқлаб турибди. Эрон радиолокацион тармоғи уларнинг хизматини қилмоқда. Ҳамма томонларнинг валютадаги даромадлари ортиб бормоқда эди. СССРга

келаётган кўргошин тобутларнинг оқими эса кўпайгандан-кўпаймоқда.

Партия кўрсатмалари КГБ билан армияни жунбишга келтираётган, дипломатлар Фарбнинг бюрократ маъмурлар томонидан хароб қилинган мамлакатга қандай шартлар билан қанча қарз бериши мумкинлигини аниқлаб турган ҳолатда янги Бош котиб КПСС Марказқўмининг бепоён хўжалигини бир кўздан кечиришга аҳд қилди. Ниҳоят у, номенклатура деб аталган мўъжазгина гўзал мамлакатнинг тож киймаган қироли бўлиб олгач, бу юртнинг ҳамма сиру асрори унинг кўз олдида намоён бўлди. Қуруқликнинг олтидан бирини эгаллаган катта мамлакат хароб бўлиб, ахлат ичида, қонга беланиб, тиканли симлар ортида ётибди. Кичкина номенклатурада эса, Худога шукур, ҳозирча ҳамма ишлар жойида. Аммо бу ерда ҳам яшаш даражаси қай бир даражада пасая бошлади.

КПСС Марказқўмининг ишлар бошқарувчиси Николай Кручина Бош котибга номенклатурадаги жорий молиявий ва хўжалик аҳволи ҳақидаги ҳужжатларни ҳафтада икки марта — душанба ва жума кунлари тақдим этарди. Пайшанба кунлари Сиёсий бюро тўпланиб, Кручина ва унинг бошқармаси олдидаги вазифаларни белгилаб берарди. Бу бошқарма Граневский кўчасидаги жуда катта иморатга жойлашганди. Бош котиб ҳамма молиявий ҳужжатларни шахсан ўзи кўздан кечириб, имзо чекарди. Хорижий валюта билан боғлиқ ҳужжатларни, айниқса, синчиклаб кўрарди. Янги Бош котиб ҳамма нарсани ипидан-игнасигача суриштирар, ҳар бир долларнинг тагигача етмоқчи бўларди.

КПССнинг Москвадаги хўжалиги жуда катта бўлиб, Бутуниттифоқ кўламида оладиган бўлса, чиндан ҳам қулоч етмас даражада эди. Фақат пойтахтдагина КПСС умумий майдони 137 минг квадрат метр келадиган 5 минг иморатга эгалик қиларди. КПСС Марказқўмига қарашли 114 нашриёт ва 80 босмахонада 80 минг одам меҳнат қиларди. Улар фақат пойтахтнинг ўзида ҳар йили партия хазинасига 450 миллион сўм фойда келтирар эдилар. Марказқўм ихтиёрида 19 та ҳашаматли санаторий ва 40 та дам олиш уйи, юзлаб поликлиника ва касалхоналар бор эди. Фақат Москва ёнидаги Серебряний Борда Марказқўмнинг 1800 дала ҳовлиси ва қасрлари жойлашганди. Марказқўмга гаражлар, ошхоналар, магазинлар, кушхоналарда, озиқ-овқат саноати фабрикаларида махсус цехлар, новвойхоналар, сартарошхоналар, хим-

чисткалар, кийим тикадиган ательелар ва яна бошқа кўпгина нарсалар қарарди.

Буларнинг бари жуда катта харажатни талаб қиларди, чунки асбоб-ускуналар, станоклар, маиший ва санитария буюмлари чет элдан келтирилган бўлиб, доимий равишда қисмларини алмаштириб туришни талаб қиларди. Қисмлар кўп ишлатилиш натижасида яроқсиз ҳолга келиб қолар ёки Фарб бозорида бунга ўхшаш буюмларнинг янгилари муомалага чиқарди. Бутуниттифоқ кўламида ҳар йили барча номенклатура хўжалигини яхши аҳволда сақлаб туриш учунгина тахминан 5 миллиард сўм совет пули ва 1,5 миллиард доллар валюта керак бўларди. Бундан ташқари, айти ҳозирги жорий йилда харажатлар жуда кўпайиб кета бошлади. Негаки, биринчидан, Фарбда жуда кўп буюмлар ва хизматларнинг нархи кескин кўтарилиб кетди, иккинчидан эса, ўзимизда янги дала ҳовлилари қуриш дастурлари кенгайди. Нега десангиз, Сталин замонида қурилган кўпгина дала ҳовлилари бутунлай эскириб, яшаб бўлмайдиган ҳолга келган эди. Ахир, уларда на ҳовуз бор, на сауна, на теннис майдончаси. Бошқа нарсаларни-ку айтмай қўя қолайлик. Мана, Горбачёв ҳам Қримдаги янги дала ҳовлисининг қурилиши қандай бораётганини суриштиряпти. «Дала ҳовли» деб шунчаки номига айтилади. Аслида, гап бир қатор гараж қурилишларига, турли хизматлар биноларига, хизматкорлар ва соқчиларнинг турар жойларига, лифтларга, денгиз соҳилига олиб тушадиган мраммар зинапояларга, тўлқин қайтаргичларга эга бўлган бутун бошли катта қурилиш ҳақида кетяпти. Бундай «дала ҳовли» баланд девор билан ўраб олиними, унга олиб келадиган йўллар бекаму кўст, алоқа воситалари бенуқсон ишлаши зарур. Ишлар Сиёсий бюро тасдиқлаган муддат бўйича боряпти... Харажатларни сметада кўрсатилганича, 3 миллион доллардан оширмасликка ҳаракат қиламиз.

Ўртоқларнинг хорижий хизмат сафарлари ва оилавий тарзда даволаниш учун ёхуд бошқа мақсадларда хорижга чиқиш билан боғлиқ харажатлар ҳам муттасил кўпайиб бормоқда. Бу модда бўйича харажатлар йилига тахминан 500 миллион долларни ташкил қилади. 500 миллион доллар-а! Кўплик қилмайдими бу? Бунақада... Мана, варақаларни ўзингиз кўринг, Михаил Сергеевич! Ҳар йилига 50 минг одам, ҳар бирига бор-йўғи 10 минг доллардан тўғри келади. Хорижда бунақа пулга унчалик яйраб яшаёлмайсан. Фарбда

нарх-наво жуда кўтарилиб кетяпти. Режада кўрсатилган миқдорни бир амаллаб зўрға ушлаб турибмиз. Ўртоқлар уни ошириш масаласини Сиёсий бюрога қўйиш зарурлигини айтишяпти. Энди халқаро ишлар ҳақида.

«Қардош партияларга ёрдам» моддаси бўйича харажатлар. Гап фақат капиталистик мамлакатлардаги партиялар тўғрисида бормоқда. Партиялар ҳокимият тепасида бўлган жойларда пул Молия вазирлиги ва Давлат банки орқали давлат бюджетидан ўтказилади. Анъанавий тарзда биз Франция Компартияси билан жуда кенг кўламда иш олиб борамиз, негаки айни Францияда солиқ тизими жуда инсофли. Ҳар йили Оврубанк орқали биз Франция Компартияси ҳисобига 2 миллион доллар ўтказамиз. Бундан ташқари «Юманите» газетаси ҳисобига ҳам алоҳида пул ўтказамиз. Афсуски, бу газета муттасил ўзини қоплаёлмайди. Мана, 1978 йилдан бери унга кетган харажат:

1978 йил — бир миллион 662 минг франк.

1979 йил — бир миллион 751 минг франк.

1980 йил — бир миллион 862 минг франк.

1981 йил — бир миллион 877 минг франк.

1982 йил — бир миллион 878 минг франк.

1983 йил — бир миллион 542 минг франк.

1984 йил — бир миллион 933 минг франк.

1985 йил — бир миллион 974 минг франк.

Мана, Сиёсий бюро томонидан тасдиқланган ҳужжат. Унга сиз имзо чекишингиз керак. Чунки бунақа ҳужжатлар сизнинг имзоингизсиз ҳеч қанақа кучга эга эмас. Бу қондани ўртоқ Сталин ўртоқ Лениннинг вафотидан кейин жорий қилган эди. Ўшанда маълум бўлгандики, Владимир Ильичнинг кўнгилчанлиги ва етарли даражада талабчанлик кўрсатмагани сабабли партиянинг жуда катта миқдордаги пули алақайларга ғойиб бўлган.

«Мутлақо махфий.

П 219/7 20.09.85.

Итальян Компартияси раҳбарияти аъзоси ўртоқ Коссутанинг илтимоси ҳақида.

1. ИКП раҳбарияти аъзоси ўрт. Коссутанинг илтимоси қондирилсин ва 1985 йилда «Уфқлар» журналинини нашр этиш учун 200000 доллар ажратилсин.

2. СССР Давлат банкига (ўрт. Алхимовга) ўрт. Б. Н. По-

номарёвга махсус мақсадлар учун 200000 доллар ажратиш топширилсин.

3. Маблагни етказиб бериш КГБга топширилсин.
КПСС Марказқўми Бош котиби — имзо».

Мана яна бир ҳужжат:

«Мутлақо махфий. П 157/2390 28.10.85.

АҚШ Компартияси Марказқўмининг илтимоси тўғрисида.

1. АҚШ Компартияси Марказқўмининг илтимоси қондирилсин ва партия қурилиши ишларига 250000 доллар ажратилсин.

2. СССР Давлат банкига (ўрт. Фоминга) ўрт. Б. И. Пономарёвга махсус мақсадлар учун 250000 доллар ажратиш топширилсин.

3. Пулларни етказиб бериш КГБга топширилсин.
КПСС Марказқўми Бош котиби — имзо».

Яна бир ҳужжат:

«Мутлақо махфий. П 161/2738 29.10.85.

Ўрт. Урбанининг илтимоси ҳақида.

1. БКП Марказқўми аъзоси ўрт. Урбанининг илтимоси қондирилсин ва унга партия матбуоти эҳтиёжлари учун иморат харид қилиш мақсадида 2 миллион 196 минг 650 бельгия франки ажратилсин...»

Горбачёвга Кручина маъқул тушиб қолди. Чехраси очиқ, ташқи қиёфаси келишган. Жозибадор табассуми бор. Оқ оралаган сочлари ҳали ўрнида. Ҳамма нарсани тушунарли қилиб айтиб беради. Бош котиб баъзи нарсаларни илгари ҳам биларди, лекин баъзи нарсалардан биринчи марта хабардор бўляпти.

«Бу 500 миллион нимага мўлжалланган?»

Кручина тушунтириб беради:

«Дўстларимизнинг шошилинич илтимосларига кўра бир йилда шунча миқдор йиғилиб қолади».

«Буниси тушунарли. Хўш, манави, 500 миллион нимани билдиради?»

«Бу ўртоқ Саддам Ҳусайнга Эрон билан урушмоғи учун. Шу йўл билан Техрон бизга нисбатан бетараф тутиб турилади ва бу Афғонистондаги ҳаракатларимизга йўл очади».

«Шошманг, биз ҳар йили Ҳусайнга миллиард сўм сарфлаймизку! Унга энг янги типдаги қурол-аслаҳа, ёнилғи, эҳтиёт қисмлари етказиб берамиз, маслаҳатчиларининг ҳақини тўлаймиз. Бундан ташқари, ҳар йили Ироқ Компартиясига алоҳида 400000 доллар ажратиб турамиз!»

«Шу ўринда бир нарсани аралаштириб юбормаслик керак, Михаил Сергеевич. Қурол-аслаҳаю бошқа нарсаларнинг харажати давлат бюджети ҳисобидан қопланади. Ҳусайннинг ўзига бериладиган 500 миллион билан яна 400 минг КПСС фондида кетади».

«Афғонистон бизга жуда қимматга тушар экан-да?!»

«Ҳа, шунақа, — деб маъқуллайди Кручина. — Ҳозир ҳамма нарса жуда қиммат. 120 минг кишилиқ кўшинни сақлаб туриш учун ҳар йили 50 миллион талаб қилинади».

«Долларми?»

«Йўқ, бахтимизга, ҳозирча ўзимизнинг пулда. Ҳозирча 1985 йилга қадар биз армия эҳтиёжларига 80 миллиард сўм сарфладик. Ундан ташқари, амалда Афғонистон шаҳарларидаги аҳолини биз боқяпмиз. Бу йилига яна 70 миллион дегани. Аммо буларнинг бари давлат бюджети ҳисобидан. КПССнинг Афғонистондаги харажати унча катта эмас — йилига бор-йўғи бир ярим миллион долларга тўғри келади. Афғонистон учун истисно қиламиз. Аммо боя айтганимдек, ҳукмрон партияларнинг ҳаммаси давлат бюджетидан таъминланади. Мана, қардош партиялар фаолияти учун тўлов варақаси. Бу мажбурий тўловлар сирасига киради. Рақамлар барқарор. Лекин кейинги пайтларда бу харажатлар ҳам йилига 1—1,5 фоиз ошиб бормоқда.

1. АҚШ компартияси	— 2.000.000 доллар.
2. Франция компартияси	— 2.000.000 доллар.
3. Финляндия компартияси	— 1.800.000 доллар.
4. Португалия компартияси	— 1.000.000 доллар.
5. Греция компартияси	— 900.000 доллар.
6. Исроил компартияси	— 800.000 доллар.
7. Чили компартияси	— 700.000 доллар.
8. Ливан компартияси	— 500.000 доллар.
9. Венесуэла компартияси	— 500.000 доллар.
10. Ҳиндистон компартияси	— 500.000 доллар.
11. Италия компартияси	— 500.000 доллар.
12. Дания компартияси	— 350.000 доллар.

13. Перу компартияси	— 350.000 доллар.
14. Сальвадор компартияси	— 400.000 доллар.
15. Аргентина компартияси	— 400.000 доллар.
16. Бразилия компартияси	— 330.000 доллар.
17. АКЭП (Кипр)	— 300.000 доллар.
18. Испания компартияси	— 300.000 доллар.
19. Ироқ компартияси	— 400.000 доллар.
20. Австрия компартияси	— 250.000 доллар.
21. Сурия компартияси	— 250.000 доллар.
22. Миср компартияси	— 230.000 доллар.

Бунга Фаластинни Озод қилиш ташкилотини ҳам қўшиб ҳисобласак, ҳаммаси бўлиб, йилига тахминан 40 миллион доллар бўлади. Бошқа сарф-харажатлар билан таққосласа, унча кўп эмас, шундай эмасми?»

Горбачёв диққат билан тинглайди. Ҳужжатларга имзо чекади. Баҳслашади, бир нималарни исбот қилади, тушунмаган жойларини суриштиради. Амстердам, Цюрих, Лондон, Париж, Токио ва Сингапур банклари, Хаммер, Максвелл, Симада сингари шахслар хуфия тарзда бизнинг хизматимизни адо этадиган миллиардерлар. Бажонидил шерикчиликка ҳамкорлик қиладиган мафия гуруҳлари. Рақамлар, рақамлар ва яна рақамлар. Миллиард-миллиард долларлар. Тонналаб олтин ва бриллиантлар.

Бутун жаҳон мамлакатларидаги партаппарат ходимларининг КПСС Марказқўми қошидаги Ижтимоий фанлар Академиясида ўқитиш харажатлари, хорижий компартиялар арбобларининг СССРга келиб-кетиши учун бўладиган сарф-харажатлар (хизмат сафарлари, дам олиш, даволаниш), СССРда вақтинча ёхуд доимий истиқомат қилувчи сиёсий муҳожирларга сарфланадиган харажатлар... Совет буюртмаларини ўз мамлакатларида жойлаштириш бўйича қардош компартияларнинг таклифлари... Бу ишда улар даллолик қилишади. Қўшма корхоналар, «дўстона фирмалар», номи бор-у ўзи йўқ фирмалар...

Мамлакатда эса ичкиликбозликка қарши кураш авж олган. КПССнинг фикрича, бу кураш меҳнат унумдорлигини кўтариши керак.

Янги туғилган ошкоралик газета саҳифалари ва телевизор экранларида юракни орзиқтирувчи хитоблар билан ўзига йўл очмоқда: «Тўрт яшар қизалоқ лейкемия касалига

чалинган. Бизнинг мамлакатимизда бу касалликни давола-майдилар. Қизалоқнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун 3 минг доллар керак!»

Бепоеъ мамлакатдан садо чиқмайди. КПССдан бошқа кимда доллар бор? Аммо бунақа хитоблар ҳеч қачон КПССнинг қуло-гига кирган эмас, ҳозир ҳам кирмайди. Мабодо, бирор одам-нинг валютада яшириб қўйган бир-икки минги бўлса, у хаста қизалоққа бажонидил ёрдам беришга тайёр, аммо у кўрқади. Балки у чекистлар қўйган тузоқдир? Долларингни кўрсата-сан-у, 10 йилга ўтирасан. Ундан кўра индамай қўя қолган маъкул. «Фарбий Германия фирмаси... қизни даволаш ишлари-ни зиммасига олади ва уни ота-оналари билан Гамбургга так-лиф қилади. Аммо қизнинг онаси ГФРга бориш учун зарур ҳужжатларни расмийлаштириб бўлгунча (Бу хотин ГФРга нега бормоқчи? Ҳақиқатан ҳам қизи касалми? Касал бўлса, уни шу ерда даволаб бўлмайдами? Қизнинг ота-оналари давлат сирларидан воқиф эмасмикинлар? Германияга бориб олиб, бизнинг тузумимизни қоралашга тутунмасмикинлар?), қиза-лоқ оламдан кўз юмади...»

Кейин Чернобилга навбат келди.

Коммунистик партия ўз халқига қарши олиб борган урушлар рўйхатида атом уруши етишмас эди. Ниҳоят, у ҳам бошланди. Нагасаки ва Хиросима устига ташланган атом бомбалариникидан кучлироқ радиация юз минглаб одам-ларни заҳарлади ва Украина, Белоруссия, Болтиқбўйи, Рос-сияда жуда катта ҳудудларга таъсир қилди. Радиактив булут-лар Шарқий ва Марказий Оврупо осмонидан ўтиб, Швеция соҳилларигача етиб борди.

Чернобилдаги портлаш бир қатор ҳодисаларга туртки бўлди. Ўлим талвасасига тушган империя одамларнинг кўз ўнгида чок-чокидан сўкилиб кета бошлади. Чириш ва пар-чаланиш жараёнида ошкоралик авж олди. Ҳалок бўлаётган мамлакат бошига унинг етмиш йиллик ифлос ва қонли тар-ихи ҳақидаги ҳақиқат бир шоввадай қуйилди. Жамоатчи-лик кучлари уйғонди. Кўп минглаб одамлар иштирок этган митинглар бошланиб кетди. Улар ҳали унча уюшмаган, тар-қоқроқ эди. Лекин шундай бўлса-да, митингларда мамлакат бошига тушган ҳамма кулфатларнинг бош сабаби КПСС ва унинг томонидан яратилган жамики жинояткорона давлат ҳокимияти тизимлари экани тилга олина бошланди. КПСС бунга лоқайдроқ муносабатда бўлди — у Горбачёв ваъда қил-

ган Фарбдан олинадиган қарзларни кутмоқда эди. Горбачёв уларнинг умидларини пучга чиқармади. У Фарбий Оврупо мамлакатлари бўйлаб тинимсиз қатнаб қолди. Америкага учиб бориб кела бошлади, президентлар, бош вазирлар, қироллар, қироличалар, жамоат арбоблари, тадбиркорлар ва банкирлар билан учрашди, уларнинг ҳаммасини ҳам ўзининг «янги тафаккур» ҳақидаги ғоялари билан, ўзининг «қайта қуриш» ва «ошкоралиги» билан, атом бомбасига миниб ўтирган жаҳонни ўзгартириш тўғрисидаги таклифлари билан ром этди. Буларнинг ҳаммаси шунчаки қуруқ гап эмаслигини исботлаш учун мамлакатда Горбачёвнинг буйруғи билан яна бир бор Сталинни фош қилиш кампанияси ўтказила бошланди. Матбуотда, радиода, телевидение, кино экранларида ва саҳналарда – туну кун тинмай деса ҳам бўлади, мархум генералиссимус фош қилинди, қораланди ва лаънатланди. Лекин бу кампания дарҳол назоратдан чиқиб кетди ва унинг бир учи келиб КПССнинг ўзига тега бошлади. «Кўпроқ демократия! Кўпроқ ошкоралик!» – дея хитоб қилишда давом этарди Горбачёв Вашингтонда, Парижда, Лондонда, Боннда.

«Кўпроқ социализм! Кўпроқ интизом!» – деб таълим берарди у уйга қайтиб.

Ниҳоят, у бу икки хитобни бирлаштирди-да, ўзимизда ҳам, хорихда ҳам: «Кўпроқ демократия! Кўпроқ социализм!» – дея ҳайқира бошлади. Бу иш ими-жимиди қолиб кетмади. Демократия ва социализм ураннинг иккита қарама-қарши массасидек бир-бирига яқинлашганда шунақа портлаш ҳосил бўлардики, унинг олдида Чернобиль ип эшолмай қоларди.

Горбачёв Фарбга жуда ҳам манзур бўлиб қолганди. Горбачёвнинг аввалги салафларидан ҳеч ким бу қадар очик кўнгил ва самимий бўлмаганди.

Унинг ҳамма сафарларида хотини ҳамроҳ бўларди (Сталин халқаро майдонда ўзи пайдо бўлгандан анча аввал хотини Надеждадан мосуво бўлган эди, Хрущёвнинг хотини Нина Петровна одамлар даврасида камдан-кам намоён бўларди. Брежнев ўзининг Виктория Петровнасини остона ҳатлаб кўчага чиқишига йўл қўймас эди. Андропов масаласига келсак, Фарб журналистлари унинг хотини бор-йўқлигидан, умуман, беҳабармиз деб ишонтиришарди. Андроповнинг дафн маросимида хотинини кўргандан кейингина, унинг уйланган эканига ишонч ҳосил қилишди). Аммо Раиса Максимовна бошқача аёл эди. У Фарб давлатларининг пойтахтларида ёни-

да «Америка — Экспресс» қарз ёрлиғи билан жамики заргарлик магазинларига ва антиқа буюмлар дўконларига қирон келтириб елиб юрибди. У 70 минг фунт-стерлингга худди Маргарет Тэтчерникига ўхшаш исирга буюради, у кимошди савдосида Фаберженинг пасха олтин тухуми безагини харид қилади — бутун дунёдан бу кимошдига етиб келган пулдор антиқасеварлар оғзи очилганича қолаверадилар. (Фаберженинг олтин тухуми чиндан ҳам жуда ноёб нарса. Атоқли рус заргари бунақа дурдона буюмлардан император хонадонининг буйруғи билан бор-йўғи бир неча дона ясаган, холос. Баҳоси ҳам ўзига яраша — 2,5 миллион доллар!) Раиса Максимова Диор ва Карденни буюртмаларига кўмиб ташлайди. Бу икки атоқли модельер ўз тарихларида биринчи марта буюртманинг умумий қиммати қанча эканини мухбирларга айтишдан бўйин товлашади; «Буюртмачининг хоҳиши шунча, бу савдо-сотик ишининг сири», деб баҳона қилишади. Аммо йўқни йўндирадиган журналистлар бу «сир»ни солиқ тизими орқали билиб оладилар. Етти ҳадли сон экан. Оврупо газеталари бу рақамни қизил бўёқларда ҳар ҳарфи бир қарич келадиган сарлавҳада босишади. Кийим-кечакка шунча сарфлайдиган Горбачёвлар хонадони овруполиклар назарида бирдан катта салмоқ касб этиб кетди. (Номенклатуранинг, унинг кетидан эса бутун аҳолининг Фарб латта-путтасига ниҳоясиз иштиёқи яққол ошқор бўлди-қолди. Худди шу муштарак иштиёқ «Партия ва халқ — яқдилдир» деган машҳур ширни тасдиқловчи бирдан-бир далил эди. Фарбнинг тонналаб лашлуши ва латта-путтаси Маркс, Ленин, Сталин ғояларини мажаклаб, лойга қориб ташлади.) Ҳа, Горбачёв ўз партиясига ваъда қилганидек, Фарб унга қарз берадиган бўлди, аммо оздан ва муайян ишлар учун берадиган бўлди.

«Озод қилиб бўлдик», — деб ишонтиради Горбачёв.

Унга рўйхат кўрсатишади — унда жуда нари борса, битта маҳбустга адашилган.

Қаёқдан келиб қолди бу рўйхатлар? КГБ қаёққа қараяпти?

Бироқ лагерларда темир дарвозалар очила бошлаган эди, Чернобилдаги портлаш уларни, умуман, ошиқ-мошиғидан чиқариб ташлади. Собик сиёсий маҳбусларнинг қудратли оқими мамлакатнинг ижтимоий ҳаётига келиб кўшилди. Бу оқим йўл-йўлакай сафларини қайтадан тартибга келтириб, янгидан уюша бошлади. Улар ҳамиша нафратга сазовор ту-

зум билан ҳисоб-китоб қиладиган фурсат яқинлашаётганини ҳис қилар эдилар.

Мамлакат эса ўлим тўшагида — талвасада ётарди. 30 мингдан ортиқроқ одамнинг ёстиғини қуритган, ярим миллион одамни бошпанасиз қолдирган Арманистондаги даҳшатли зилзила Чернобилдан кейин ўлганнинг устига чиқиб тепгандек бўлди. Бу зилзила ҳам мамлакатдаги ҳукмрон партиянинг шўрлик юрт бошига ёмғирдек ёғилаётган ҳалокатлару бошқа кулфатлар селига бутунлай бефарқ эканини яна бир бор намоиш этди.

АҚШ ва НАТОнинг баҳайбат ҳарбий-транспорт самолётларини қора «Геркулеслар» деб аташади. Улар, аслида, советларнинг ҳарбий таҳдиди пайдо бўлган ҳудудларга «тез ҳаракат қиладиган» Америка ҳарбий қисмларини олиб боришга мўлжалланган. Бу гал шу самолётларга тўлдириб озиқ-овқат, кийим-кечак, дори-дармонлар ортишди. Улар Москва, Минск, Ереван ва бошқа катта шаҳарларнинг аэродромларига бирин-кетин қўна бошладилар. Улар ҳалок бўлиб бораётган мамлакат аҳолиси чекаётган азоб-уқубатларни жиндай бўлса-да енгиллатиш истагида келишган эди. Агар «Геркулеслар»га нима ортилганини билмаса, америкаликлар рақиб мудофаасининг орқа томонига десант тушириш бўйича жуда катта операция ўтказяпти, деб ўйлаш мумкин эди. Америкаликлар Иккинчи жаҳон уруши вақтларида унақа операциялар ўтказишнинг кўп машқини олган эдилар.

Нима, Учинчи жаҳон уруши бошландими?

Бошланди. Одатдагидек, мамлакатимиз унинг бошланганини бу гал ҳам пайқамай, яна доғда қолди. Душманнинг бунақа кенг қўламда «бостириб кириши» бир нарсани кўрсатди: жуда катта ядровий қудратга эга бўлган дунёдаги энг катта армия ҳаддан ташқари ночор экан. Дунёдаги ҳамма мамлакатларнинг танқларини жамлаганда Советлар армиясининг танқларичалик келмайди. Бу армия қуруқликда, денгизда жойлашган ва самолётлардан учириладиган ракетааларга эга. Ниҳоят, бу армия космик алоқа тизимига ва лазер қуролига эга. Ҳатто, ана шундай армия ҳам мутлақо файзсиз ва лаёқатсиз бўлиб чиқди. Бу армиядан Америка самолётларининг юқини туширишда фойдаланиш мумкин эди, холос.

Президент Тафт айтган эски режанинг яқунловчи қисмини амалга ошириш бошланди. Бомбалар ва замбарак ўқла-

ри ўрнига доллар зарба бериб, қолган-қутган қаршилиқ ўчоқларини ҳам кунпаякун қилиб, ўзи учун ҳали босиб олинмаган янги бозорни эгалламоқда эди.

Хўш, бизнинг жонажон партиямиз-чи?

Телевизор экранларидан бутун мамлакатга Чернобиль болалари мўлтираб тикилади. Уларнинг юзлари ҳорғин, кўзлари мунгли, бутун қиёфаларида маҳкумлиқ муҳри бор. Телевизор экранларида арман болалари. Улар йиқилган уйлarning вайроналари остидан чиқариб олинган ёки Бокудан олиб келинган. Бокуда уларнинг кўзлари ўнгида ота-оналарини ўлдиришди. Булар — рус болалари. Улар қаҳратон қиш чилласида иссиқ кийимларсиз, қорни тўйиб овқат емай, йиртиқ чодирларда яшамоқдалар. Уларнинг ота-оналари қонли қирғинлар туфайли иссиқ уйлари ташлаб қочишга мажбур бўлишган. Врачларнинг кўзларида ожизлик алами — дори-дармон йўқ, бир марта ишлатиладиган шприцлар йўқ, кийим-кечак йўқ. Болаларни қутқаринг — улар мамлакатнинг келажаги.

2000 доллар шприцга беринг!

Ғарб дориларига 3000 доллар беринг. Болаларни шу дорилар асраб қолиши мумкин.

Бу болаларни Германия, Голландия ва Англия клиникаларида даволанишга жўнатиш учун 5000 доллар беринг.

Беринг, беринг, беринг...

Ғарб фирмаларидан жавоб бор. Улар пул ўтказишяпти, кўнгилли врачларни жўнатишяпти, хусусий хайрия жамғармаларини сафарбар қилишяпти, бемор болаларни ва бошига кулфат тушганларни АҚШ ва Оврупога олиб кетиш учун маблағ ажратишяпти. Аммо бу маблағларга болалар ўрнига аллақандай хунук башарали олифталар чет элга кетяпти. Ё Чернобиль болалари шулармикин?

Айни шу пайтда Эски майдон ичкариларида қуйидаги ҳужжатлар кўздан кечириларди:

«Мутлақо махфий.

П 180/74 14.1.87.

Ҳиндистон Компартияси раҳбариятининг илтимоси ҳақида.

1. Ҳиндистон Компартияси раҳбариятининг илтимоси қондирилсин ва партия қурилиши эҳтиёжлари учун 1 миллион 258 минг 890 рупий ажратилсин.

2. СССР Давлат банкига (ўрт. Павловга) ўрт. Загладинга

юқорида кўрсатилган миқдордаги пулни махсус мақсадларда ишлатиш учун ажратилсин.

3. Пулни Калькутта банкидаги Ҳиндистон Компартияси ҳисобига ўтказилсин.

КПСС Марказқўми Бош котиби — Горбачёв М. С.

КПСС Марказқўми иш бошқарувчиси — Кручина Н. Е.»

«Мутлақо махфий.

П 159/48 30.1.87.

Дания Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Енсеннинг илтимоси ҳақида.

1. Дания Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Енсеннинг инфляция муносабати билан партия бюджетини қоплаш учун 357 минг 941 дания крони бериш ҳақидаги илтимоси қондирилсин.

2. СССР Давлат банкига (ўрт. Павловга) мазкур миқдордаги пулни махсус мақсадларга сарфлаш учун ўрт. Загладинга ажратиб бериш топширилсин.

3. Пулни етказиб бериш КГБга топширилсин.

КПСС Марказқўми Бош котиби — Горбачёв М. С.

КПСС Марказқўми иш бошқарувчиси — Кручина Н. Е.»

«Мутлақо махфий.

П 157/251 03.02.87.

АҚШ Компартияси Бош котиби ўрт. Холлнинг илтимоси ҳақида.

1. АҚШ Компартияси Бош котиби ўрт. Холлнинг АҚШ Компартиясининг бўлажак юбилейи учун 500 минг доллар ажратиш ҳақидаги илтимоси қондирилсин...»

«Мутлақо махфий.

П 161/491 11.02.87.

ИКП раҳбариятининг аъзоси ўрт. Косубанинг илтимоси ҳақида.

1. Италия Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Косубанинг шахсий сарф-харажатларини тўлаш ҳақидаги илтимоси қондирилсин ва унга 633 минг 765 лира (85 минг доллар) ажратилсин...»

«Мутлақо махфий.

П 166/611 13.02.87.

Марокаш Компартиясининг раҳбарияти аъзоси ўрт. Али Ятанинг илтимоси ҳақида.

1. Мароқаш Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Али Ятанинг илтимоси қондирилсин ва унга партия матбуоти эҳтиёжларини қоплаш мақсадида 548966 килограмм қоғоз сотиб олиш учун 1 миллион 870 минг 762 дирҳам 85 сантин ажратилсин».

«Мутлақо махфий.

П 181/373 18.02.87.

Миср Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Сайиднинг илтимоси ҳақида.

1. Миср Компартияси раҳбариятининг аъзоси ўрт. Сайиднинг илтимоси қондирилсин ва даволаниш учун унга 25 минг доллар ажратилсин...»

Қариб қолган Громиконинг ўрнига Ташқи ишлар министри бўлган Эдуард Шеварнадзе жуда истараси иссиқ, келишган, хушбичим. Турган-битгани «янгича тафаккур одами» эканидан далолат бериб турибди. У Горбачёв борган мамлакатларга унинг кетидан сафар қилиб, хушмуомалалик билан қўшимча қарзлар беришларини илтимос қилади. Канцлер Колнинг мовий кўзлари, Президент Миттераннинг доно табассуми, Маргарет Тэтчернинг майин латофати, Президент Бушнинг ковбойларники сингари тўпорилиги. Биз Россия (СССР тушунчаси камдан-кам ҳолларда нохушгина қўлланади) ислоҳотлар ва демократик қайта қуришлар йўлига туриб олиши учун кўмаклашишга розимиз. Лекин сизларда иш жуда суст кетяпти. Ҳолбуки, цивилизацияли яшаш тарзига олиб борадиган йўл жуда осон ва равондир. Сўз эркинлиги. Кўп партиялилик. Давлатни бошқариш тизимларини халқнинг хоҳиш-иродаси билан, яъни эркин сайловлар ёрдамида амалга ошириш, хусусий тадбиркорлик эркинлиги. Жўнроқ қилиб айтганда, савдо эркинлиги. Эркин конвертация қилинадиган валюта ёрдамида иқтисодиётни жаҳон бозорига жалб қилиш, ҳаммаси жуда осон. Айтганча, сизлар қарзга пул сўрайсизлар-у, ўзларинг «халқ демократияси мамлакатлари» деб аталган мамлакатларни боқишга миллиард-миллиард пул сарфлайсизлар. Сизларга чин ёрдимимиз шу бўла қолсин — биз ўша мамлакатларни боқишни зиммамизга оламиз, бўшаган маблағни эса сизлар ички ислоҳотларингга сарфлайсизлар.

«Шарқий Овруподаги армиямиз-чи? Унинг аҳволи нима бўлади?»

«Армиянгиз кимга халақит берапти. Йигитлар бемалол

казармаларда ўтираверсинлар. Ҳеч нарсага аралашмасин. Агар истасанглар, армиянгизни боқишни ҳам зиммамизга олишимиз мумкин. Вақтинча, албатта. Аста-секин америкаликлар ҳам, сизлар ҳам қўшинларингизни Овруподан олиб чиқиб кетасизлар, қарши туриш ўрнига ҳамкорлик шиорини эълон қиласизлар».

«Аммо армияни олиб чиқсак, уни жойлаштирадиган жойимиз йўқ. Аскарлар учун казармалар йўқ, ҳарбий хизматчиларнинг болалари учун мактаблар, боқчалар йўқ».

«Ё Парвардигор-ей! 70 йил мобайнида нима қилгансизлар ўзи? Яхши, бунинг муаммолик жойи йўқ. Биз офицерларингиз учун ҳам, уларнинг бола-чақалари учун ҳам уй-жой ва мактаблар қуриб берамиз».

«Аммо Афғонистондан ҳам армияни олиб чиқиш керак-да. Ҳа, имкони борича тезроқ. Сиз айтган гапларнинг ҳаммаси тўғри, аммо режалаштириладиган тадбирлар жуда катта харажатни талаб қилади».

«Қанча?»

«Уч ярим миллиард доллар. Дастлабки пайтларда...» Хорижда бир гал Михаил Горбачёв, ҳатто, Дизраэлидан парча келтирди. Буни эшитган Ғарб журналистлари ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Ленин камдан-кам насиб бўладиган бўш вақтларида Гегель асарларини немис тилида ўқиб хузурланар эди. Сталин Макиавеллини жонидан ортиқ яхши кўрарди. Михаил Сергеевич эса, ўз сўзларига қараганда, Валентин Пикул романларини ўқиб мазза қиларди. Лекин Пикулдан эмас, Лениндан парча келтирарди. Буни кўриб, унинг Сиёсий бюродаги ҳамкасблари анча хотиржам тортарди. «Социализм кўпроқ бўлсин! — деб далда берарди Бош котиб бир оз додираб қолган ўртоқларига. — Йўлимизни Ленинга қараб тўғри-лаб оламиз. Ленин НЭПни жорий қилганида нима деган эди?»

«У бундай деган эди, ўртоқлар: «Бу жуда жиддий ва узоққа кетадиган иш». Хўш, Сталин нима қилди? У Ленин ғояларини бузди, расво қилди. У казарма социализмини кура бошлади. Бу нимага олиб келди, ўртоқлар? Нимага олиб келганини ўзларинг кўриб турибсизлар».

Аслини олганда, СССРда, Ленин асарларини бошдан-оёқ ўқиб чиққанман, дея оладиган уч-тўртта одам топилмас керак. Биринчидан, шунинг учунки, Владимир Ильич асарларининг чорак қисми махфий ҳисобланади. Бу асарларни ўқишга муайян одамларга ижозат берилади, бироқ бу

одамлар уларни ҳеч қачон ўқимайди. Уларга ўқишнинг қизиғи йўқ. Агар борди-ю, сен ошкора нашр қилинган 55 жилдни чуқурроқ ўқиб, уқмоққа киришсанг, лоақал бошланғич партия ташкилотининг котиби ҳам бўлолмайсан. Жуда нари борсанг, жиннихонага тушасан. Профессинал ходимлар учун махсус «Ленин тўпламлари» нашр қилинарди. Уларда ҳозирги дақиқада партия турмуши учун зарур бўлган Ленин ғояларининг моҳияти ифодаланарди. Баъзан ана шу тўпламлар бўйича номенклатура учун машҳур «ленинча синовлар» ўтказиб туриларди. (Бунақа воқеалар Сталин даврида ҳам, Андропов даврида ҳам бўлган.) Умуман, бу тўпламлар маълумотни ошириш учун эмас, балки ҳар хил маърузаларда фойдаланиш учун тавсия қилинарди. Маълумки, бунақа маърузалар Лениндан олинган парча билан бошланиб, яна шунақа парча билан хотималаниши керак эди. Парчалар қанча кўп бўлса, маъруза шунча яхши ҳисобланарди. Ахир Ленин номенклатура аҳлининг ҳар бирининг қалбида эди. Шундай бўлгандан кейин улар Ленинни ўқиб нима қилади? Ленин Каутский ёхуд Мартов билан нима масалаларда келишмаганини аниқлашга нима ҳожат бор? Уларнинг ҳар биттаси шунини яхши билардики, «Лениннинг таълимоти енгилмасдир, чунки у тўғридир».

Ленин нима деган эди? Отишни кенгроқ қўлланг, деган эди. Ҳар галгидек, тўғри айтган эди. Отишни қўлламай қўйишган эди — мана, оқибат. Ҳеч ким ишламай қўйди. Ҳамма митингда бақириб-чақиршишга тушди.

Ленин доимий равишда нималардан огоҳ бўлиш кераклигини айтиб кетган. Буни уларнинг ҳар бири яхши биларди.

«Бизнинг партиямизни ва социализмни ҳалок қилиши мумкин бўлган ва ҳалок қилаётган нарсалар қуйидагилардир:

1. Кўп партиялилик ва буржуача сохта демократия.

2. Савдо эркинлиги (Ленин образли қилиб ифодалаган эди — «У ҳар қанақа Колчагу Деникинлардан кўра хавфлироқдир»).

3. Ошкоралик.

4. Сўз эркинлиги, матбуот ва мажлислар эркинлиги».

Горбачёв бу гапларни жуда яхши биларди. Аммо бу гапларни ундан ҳам кўра партиянинг бош мафкурачиси Вадим Медведев яхшироқ биларди. Бир вақтлар у КПСС тарихи кафедрасининг профессори бўлган. Шунинг учун хизмат

тақозосига кўра Лениннинг асарларини ўқиган. Жумладан, унинг «Социалистик мусобақани қандай уюштирмоғимиз керак?» ва «Совет ҳокимиятининг навбатдаги вазифалари» деган асарларини ўқиган. Сирасини айтганда, Лениннинг қолган ҳамма асарларини ҳам махфийлаштириб қўя қолганда чакки бўлмасди. Кераги йўқ уларнинг. Одамни чалғитади, холос. Зиддиятли фикрлари кўп. Лекин Ленин таълимнинг асосларини аниқ эсда сақлаш мумкин.

Горбачёв нима қилмоқчи бўляпти ўзи? Партияни ҳалок этмоқчими? Совет ҳокимиятини йўқ қилмоқчими? Лениннинг улуғ ишини кўкка совурмоқчими?

Эркин сайловлар дегани нимаси? Советлар қурултоғи дегани нимаси? Лекин Горбачёвнинг ҳиқилдоғидан олиб бўлмайди-ку? Бу на ҳамиша ҳадиксираб юрадиган Медведевнинг қўлидан келади, на кекирдагини чўзаверади калтафаҳм Лигачёв буни эплайди. Горбачёв, аслини олганда, демократ. Ҳеч кимга бақириб-чақирмайди, ҳеч кимга қарши автомобиль ҳалокатларини уюштирмайди, ҳеч кимни ажалидан беш кун бурун гўрга жўнатмайди. У — кўнгилчан ва самимий. У Сиёсий бюро ва Марказқўмдаги муҳолифатни кўриб турибди, аммо унинг фикрича, бу янги тафаккур шароитида оддий плюрализмдан ўзга нарса эмас. Кўрқадиган жойи йўқ. Ўртоқлар тушунишмаяпти — мамлакатда тушуниб бўлмайдиган қўш ҳокимиятчилик тузуми майдонга келди. Айтайлик, вилоят кўмитаси котиблари ва шўроларнинг раислари. Моҳиятан олганда, қўш ҳокимиятчилик йўқ, албатта, шўролар партия ташкилотининг қуйи босқичидан бири бўлиб қолди, холос. Лекин, барибир, яхши эмас-да! Эркин сайловдан мақсад шўро раислари ўрнига ҳам партия котибларини ўтказишдир. Ахир, қандай ажойиб-а? Сен ҳам Биринчи котиб, ҳам шўронинг раиси бўлсанг. Ҳеч ким ғиринг деёлмайди. Бироқ Биринчи котибни Марказқўм тайинлайди, шўрога эса сайлов орқали ўтилади. Муқобил номзод асосида. Нега юракларинг така-пука бўлиб кетди, ўртоқлар? Ҳамма нарса ўз қўлингларда-ку! Ҳокимият ҳам, оммавий ахборот воситалари ҳам, ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари ҳам. Наҳотки, сайловдан кўрқсанглар? Хўп, яхши. Олий Советда КПСС учун юзта жойни олиб қоламиз. Номзодлар рўйхат билан муқобил номзодсиз шундоқ ўтаверади. Мен сизлар учун яхши бўлсин деяпман. Ленинга орқа қилишнинг ҳожати йўқ. Владимир Ильич нима деб огоҳлантирға-

нини сизлардан ёмон билмайман. Ташвиш қилишнинг ҳожати йўқ. Энг муҳими — бошлаб олиш, чуқурлаштириш керак. Ҳаммаси жойига тушиб кетади, жараён юришиб кетади. (Бу пайтга келиб Горбачёв илгари суйиб гапириб юрадиган «чунки у бошлаб беради» деган ибора йўқ бўлиб кетди. Маълумки, Горбачёв 1987 йилда СССР Олий Советининг раиси ҳам бўлиб олган эди. Унинг мажлисларида раислик қилганда тез-тез: «Президиумга мактуб ташламанглар, ўртоқлар!» — деб хитоб қилиб турарди.)

Горбачёв тушунарли қилиб хотиржам гапирарди.

Сайловлар бўлди. Уни зўр-базўр эркин сайлов деса бўларди. Унда КПСС шармандаларча мағлубиятга учради. Бу мағлубият партия ичида катта ғавғони бошлаб берди. Горбачёв ҳеч қанақа баҳонаю сабабларни қабул қилмади. Сизлар Биринчи котиблар бўла туриб, сайловларда ўз ғалабаларинг-ни уюштира олмаган экансизлар, биласизларми, ўртоқлар, бунинг оқибати ёмон! Демак, сизлар халқ билан чинакам алоқага кириша олган эмассизлар. Эсингиздами, Ленин нима деган эди? «Халқ — бу...» Майли, Ленин нима деганининг унчалик аҳамияти йўқ. Энг муҳими шундаки, бу сизга ҳам, бизга ҳам сабоқ бўлсин.

Бош котибнинг ҳамма нутқларидан келиб чиқадиган хулоса битта эди: модомики, сиз шўро сайловларида ўз ғалабангизни уюштира олмаган экансиз, сиз Биринчи котибликка ҳам ярамайсиз. Биринчи котиблар иложсиз қолган эди, негаки аллақачондан бери уларнинг ўрнига Иккинчи котиблар ўқрайиб кўз тикиб туришарди. Бир ҳамла билан Биринчи котибларнинг 85 фоизи мансабидан жудо бўлди, улар ўринларини Иккинчиларга бўшатиб беришди. «Иккинчилар инқилоби», дея ҳайқирди матбуот заҳархандалик билан.

Бу орада Москвага чақирилган Свердлов вилоят қўмитасининг Биринчи котиби Борис Ельцин Москва шаҳар қўмитасига келди. Дасти узун Гришин аллақаяққа ғойиб бўлди — уни жилдириш, ҳатто, Андроповнинг ҳам қўлидан келмаганди. Ельцин шаҳар қўмитасини тор-мор эта бошлади. Номенклатура ғалаёнга келди. У Горбачёв ҳузурида бир неча бор айюҳаннос солиб, Бутуниттифоқ партия конференциясини чақиртиришни талаб қилди. Энг сўнгги марта партия конференцияси урушдан аввалги йилларда чақирилган эди. Горбачёв эътироз билдирмади: конференция деяпсизларми? Майли, чақирайлик конференцияни. Яқиндагина Биринчи-

ларнинг ўрнини эгаллаган Иккинчилар ҳали гумонсираб, теваарак-атрофга олазарак боқишади, Бош котибга қарши оғиз очишга журъат этишмайди. Сиёсий бюродагиларнинг кўпига ишонса бўлади — Шеварнадзе, Яковлев, аъзоликка номзод Ельцин. Марказқўмда — Разумовский, Вольский, Фалин, Дзасахов — булар панд беришмайди, чунки ҳамма гапни тўғри тушунишади.

Горбачёв хоккей командасининг капитани ва ўйновчи тренери, асосий тўп урари ва ўйинни бошқарувчиси сифатида гоҳ Ельцин ва Шеварнадзе билан иноқ бўлиб қолар, гоҳ уларни қолдириб, Крючков, Язов ва Пуго билан бирга рақиб дарвозаси томон ташланар, гоҳ анча вақтгача майдонни бутунлай тарк этиб, Рейган ва Кол билан маслаҳатга отланар, гоҳ яна Ельцин билан иноқлашарди-да, уни майдондан чиқариб юборган бўлар, кейин уни бошқа бир вазифада яна майдонга қайтарарди. Хуллас, у жуда моҳир ва беқиёс ўйинчи эди.

Бу орада аксилкоммунистик инқилоб Шарқий Овруро-даги қўғирчоқ тузумларни бутунлай супуриб ташлади. Судсиз ва терговсиз отиб ташланган эру хотин Чаушескуларнинг қорда ётган жасади КПССга раҳбарлик қилган Бош котиблар ичидаги энг доноси ва энг маккорининг гапига қулоқ солишни истамаганлар учун даҳшатли сабоқдай кўринарди. Берлин девори қулади ва Германия бирлашиб кетди. Ранги қум ўчган Эрих Хоннекер халқ ғазабидан қочиб, совет ҳарбий базаларидан бирига яшириниб улгурди. ГДР хўжайини роса ўзига бино қўйган одам эди, у ҳатто, Берлин банкида ўз ҳисобида ётган пулларни хорижга ўтказиб юборишга ҳам улгурмади. Яхшиямки кадрдон дўсти садоқатли Ёсир Арофат бор экан — у ўзининг самолётида ўша совет базасига қўнди ва Хоннекерга бир чемодан доллар келтириб берди (Албатта, бу пул ҳам СССРдан чиққан). Ёсир Арофат анойилик билан Шарқий Германиянинг собиқ доҳийси бу пуллардан ғарбий босқинларга қарши партизанлар урушини, халоскорлик жангларини бошлаш учун фойдаланса керак, деб ўйлаган эди. Хоннекер пулни «йўқ» демай олди, лекин ўша заҳотиёқ уни Чилидаги қизининг ҳисобига ўтказиб юборди. Тузукроқ бир уй сотиб олсин деди, шекилли. Чунки Хоннекернинг ўзи сўнгги 30 йил мобайнида шоҳона қасрларда яшаб ўрганиб қолган эди-да.

Кунни кеча турмада ўтирган чех дессиденти Гавел қўққис-

дан Чехословакиянинг президенти бўлиб қолди. Аввал у ҳам-моллик қиларди, президент бўлиши билан компартияни тақиқлаб, хавфсизлик органларини тугатди.

Гданск кема қурувчи заводида электрик бўлиб ишлаган, «Солидарность»га асос солган ва уюштирган, Ярузельский бошчилигидаги ҳарбийлар ҳукумати томонидан ҳибсга олинган тиниб-тинчимас Лех Валенса ҳам Польшанинг президенти бўлди, компартияни тарқатиб, қувиб юборди, коммунистларни мулкдан маҳрум қилди.

Болгарияда Тодор Живков расман қамоққа олинди. У компартиянинг раҳбари ва давлат бошлиғи эди. Уни пора-хўрликда, газнани талон-торож қилишда, давлатга қарши фаолиятда айблашди.

Будапештда эркин сайловлар арафасидаёқ, коммунистларнинг ўзи тумтарақай қочиб кетишди.

КПСС қаршисида ҳам ҳаёт-мамот кўндаланг бўлиб қолганди.

Горбачёв эса Москвада кетма-кет америка, инглиз, француз ва япон бизнесменларини қабул қилиб ётибди. Кенгашлар, хуфия учрашувлар, нонушталар, зиёфатлар. Журналистларнинг қийин-қистовига тушиб қолган бизнесменлар мужмалгина жавоблар беришади. Улар «совет томонининг» таклифлари қизиқарли ва фойдали бўлади, деган гапдан нари ўтишмайди. Горбачёв эса журналистларни бошқа гапга ишонтирмоқчи бўлади — бу музокараларда гап қарз ҳақида кетгани йўқ, балки ўзаро фойдали, биргаликдаги фаолият масалалари муҳокама қилинди. Шундай дейди-да, яна Фарбга жўнаворилади.

Бу орада совет қўшинлари ўн йиллик қонли ва ҳеч кимга кераги йўқ урушдан кейин Афғонистондан олиб чиқилади. 10 йил мобайнида улар бир миллиондан ортиқроқ афғонни ўлдирдилар, 3 миллион одамни мамлакатдан қочишга мажбур қилдилар, аммо, барибир, орзу қилган ғалабаларига эриша олмадилар. Армия тишларини гижирлатиб, истамайгина, ўз талафотлари ҳақида хабар беради: 15 минг одам ўлган, 60 минг киши ярадор ва майиб бўлган. Аллақанча офицер билан аскар душман кўлида асирликда, лекин асирларнинг аниқ сонини ҳеч ким билмайди. Бу рақамларга ҳеч ким ишонмайди — улар камида уч баравар камайтирилган деб ҳисоблайдилар. Лекин шундай бўлса-да, шу рақамларни асос қилиб оладилар. Улуғ Ватан уруши йилларида ҳам шундай бўлган эди

— аввалига «урушда 7 миллион одам қурбон бўлди» деган Сталиннинг гапи асос қилиб олинганди, ўшандан бери бу рақам 20 миллионга чиқди — ҳар йили 2 миллиондан қўшилиб туради. Армиянинг Афғонистондан чиқиши жуда тантанавор бўлди. Чегара кўпригида мусикачилар марш чалади, танкларда ва жанговар машиналарда Қизил байроқлар ҳилпирайди. Кўприкдан энг кейин 40-армиянинг қўмондони генерал-лейтенант Громов ўтади. Бу генерал «Магистрал» деган жинойткорона операцияни амалга оширгани учун Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони билан тақдирланган. Уни судга бериш ўрнига генерал-полковник даражаси билан сийлайдилар. Дарҳол маълум бўладики, афғон фахрийларини ватанида ҳеч ким кутмаётган ва улар жинойт дунёсининг аҳлидан бошқа ҳеч кимга кераксиз эканлар.

Бу орада Михаил Сергеевич навбатдаги хорижий сафаридан қайтиб келиб, СССРда президент бошқаруви жорий қилмоқчи эканини айтади. Табиийки, президентлик лавозими га якка-ю ягона номзод сифатида ўзини кўрсатади. СССРнинг бошқалардан кам жойи борми? Ҳамма мамлакатда президент бор, бизда ҳам бўлсин-да! Бунинг нима кераги борлигини ҳеч ким тушунмайди. Баъзи бир андишасизлар пичинг қилишади: президент бўлиб нима қиларди, бир йўла император бўлиб олавермайдими? Умумхалқ сайлови ҳақида ҳеч ким лом-мим деб оғиз очгани йўқ. Горбачёвни съездда депутатлар сайлашади. Шундай қилиб, у СССРнинг биринчи (ва сўнги) президенти бўлиб олади, лекин КПСС Марказқўмининг Бош котиблиги лавозимини ҳам ўзида қолдиради. Олий Советнинг раислигини эса эски кадрдони (жуда ҳам садоқатлидай кўринган), университетда бирга ўқиган дўсти Анатолий Лукьяновга топширади. Хўш, нима рўй берди? Ҳаммаси жуда оддий бир гап эди — Горбачёв жонажон партиясидан имижимида кутулиб, президент бўлиб олди. Марказқўм қаърида, йўлақлар ва кабинетларда анчадан бери заҳарли илондай бир фикр айланиб қолган эди: ҳозирги Бош котиб ишончини оқламади. Зудлик билан Пленум чақириб, уни алмаштириш керак. Э-э, алмаштиравермайсизларми? Аммо-лекин сайлаб қўйилган президентни алмаштириб кўринглар-чи? Овора бўласизлар.

Шу дақиқадан бошлаб партиянинг тақдири ҳал бўлган эди.

Горбачёв президент бўлиб улгурмай, бутун мамлакат

бўйлаб КПССни суд қилиш ва мулкани тортиб олиш зарурлиги ҳақидаги хитоблар янграй бошлади. Ҳатто, СССР Конституциясининг 6-моддасини бекор қилиш талаблари борган сари баланд оҳангларда айтилди. Бу моддада КПСС мамлакатнинг бирдан-бир сиёсий ҳукмдори сифатида тасдиқлаб қўйилганди.

Горбачёв ҳозирча ўз партиясини узил-кесил ташлагани йўқ. У КПССдаги ташкилий ишларни муовини Ивашкога оширган бўлса-да, ҳамон Бош котиб сифатида деярли чекланмаган ҳокимиятга эга эди.

Садоқатли Кручина ҳам аввалгидек ҳафтада икки марта махфий ва мутлақо махфий партия ҳужжатларини кўтариб унинг ҳузурига келишда давом этмоқда:

«Мутлақо махфий.

04.12.89.

Партия мулки муаммолари тўғрисида.

Мамлакатдаги сиёсий жараён ривож, кўп партиялиликнинг шаклланиши партия фаолиятини моддий таъминлаш масаласини янгича қўйишни тақозо этмоқда. Совет пулида ҳам, хорижий валютада ҳам молиявий маблағларнинг барқарор манбаларини яратиш керак. КПСС халқаро алоқаларининг моддий замини ана шунга боғлиқ. Зарур ҳолларда хорижий компартияларга лоақал озгина ёрдам кўрсатишга қобил бўламлигимиз-йўқми, бу ҳам шунга боғлиқ. Ҳолбуки, Шарқий Оврупо компартияларининг сабоқлари шундан далолат бермоқдаки, партия мулкани савдо-сотиқ фаолияти талабларига мос равишда расмийлаштириш бўйича ўз вақтида чоралар кўрилмаса, бу партия учун муқаррар тарзда жуда оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Айниқса, бозорга ўтиш шароитида партия мулкани нормал оборотга жалб қилишни ўйламоқ керак. КПСС учун хавфли белгилар ҳозирдаёқ намоён бўлмоқда. Биз ишни бошидан бошламоғимиз керак. Партия ўрганмаган шароитда иш олиб боришга тўғри келади. Шуниси ҳам борки, бир қатор ҳолларда КПСС билан бевосита алоқасини сир тутишга мажбур бўлган айрим фирмалардан фойдаланишда маъқул бир даражада хуфиёна иш юритишга тўғри келади. Афтидан, асосий мақсад шундан иборат бўлиши керакки, партиянинг мавжуд мулкани коммерциялаштириш баробарида пухта режа асосида «яширин» партия иқтисодиёти тизимларини яратиш керак. Бу тизимда тор доирага мансуб шахсларнинг

ишлашига йўл қўйилади. Уларни КПСС Марказқўми Бош котиби ёки унинг муовини белгилайди...»

Горбачёв Кручинага маҳлиё бўлиб қараб қолади. Ўртоқлар янгича фикр қилишяпти. Тўғри фикр юритишяпти. «Партия бутун мамлакат билан бирга бозорга кириб бормоғи керак. Ленин нима деганди-я шу масалада? Ҳа, «Савдо қилишни ўрганиш керак». Энг муҳими — бошлаб юбориш, жараён юришиб кетади. Ҳозир бу ишга жалб қилинадиган ўртоқлар рўйхатини аниқлаймиз, Ивашко, Шинен, Фалин, Дзасохов, Лучинский, Мананенков, Велелков. Бундан ташқари Ивашко ҳам ўз ихтиёрига кўра мутахассисларни жалб қилсин. Ўртоқ Крючковнинг идорасида кўпгина халқаро иқтисодчилар ишлайди. Улар жуда катта ёрдам беришлари мумкин. Ие, буниси нима бўлди яна?»

«Жойларга юбориш учун мутлақо махфий кўрсатма. Унга Ивашко виза қўйган. Энди сиз имзо чекишингиз керак. Партия мулкани ундан коммерция мақсадларида фойдаланиш имкониятларини аниқлаш нуқтаи назаридан инвентарлаштиришдан ўтказиш керак; айти чоқда, ҳамма шерик партиядан тушган коммерция бобидаги таклифларни ҳам «инвентарлаштириш» керак ва тегишли партиядар билан маслаҳатлашиб олиш лозим. Унча йирик бўлмаган, чаққон ҳаракат қиладиган, ўзини-ўзи қолайдиган хўжалик ташкилотлари тузишга киришиш керак. Бундай ташкилотлар мавжуд партия мулки асосида тузилиб, қўшма корхоналар, ҳиссадорлик жамиятлари шаклига эга бўлади. Уларда «дўстона» фирмалар ва шерик партиядар ҳам иштирок этиши мумкин...»

«Буларнинг ҳаммаси жуда соз. Айниқса, «дўстона» фирмалар дегани зўр. Лекин бунақа ҳужжатларга Ивашконинг ўзи имзо чекаверсин. Менинг бошқа ишларим тўлиб-тошиб ётибди. Яна нима бор?»

«Дўстона» фирмалар масаласига келсак, кейинги пайтларда биз улардан анча қарз бўлиб қолдик. Ўртоқ Фалин бу масалада маъруза тайёрлаган.

«Шуни эслатаманки, «дўстона» фирмалар деганимиз бевосита ва бавосита ўзлари жойлашган мамлакатлардаги компартияларга мансубдирлар. Улар КПССнинг халқаро фаолиятида муҳим канал ҳисобланади. Буларнинг ҳаммасидан ташқари, бу фирмалар бизга Фарб товарларини ҳам етказиб бериб турадилар. Улар бизнинг ташқи сиёсат бобидаги турли вазифаларимизни баъзан воситали йўллар билан,

баъзан эса бевосита бажариб туришади... «Дўстона» фирмаларга тааллуқли масалаларни зудлик билан ҳал қилиш зарур. Чунки уларнинг чигаллашган молиявий аҳволлари синиш хавфини бошдан кечираётганлари дўстона партияларнинг яшаш тарзини бузади, уларнинг бундан кейинги мавжудлигига чинакам хавф тугдиради... Ҳозирги пайтда СССР Ташқи иқтисодиёт банки куйидаги фирмаларга миллион хорижий валюта сўми ҳисобида куйидагича пул ўтказган:

ИТ — «Коммерсио» (Португалия)	— 4,4
«Металким» (Португалия)	— 0,3
«Нумерика» (Португалия)	— 0,6
«Глобус» (Австрия)	— 0,8
«Ланд-оф-Фольк» (Дания)	— 0,3
ОПФ (Франция)	— 0,3
«Пламбанк» (ФРГ)	— 0,1

Ҳозирги пайтда совет ташқи савдо ташкилотлари берган маълумотларга қараганда «дўстона» фирмаларга муддати ўтиб кетган қарзларимиз миқдори куйидагича (миллион хорижий валюта пулида):

«Интернэшенел Трайдинг» (Япония)	— 0,6
ОПФ (Франция)	— 0,4
«Тети Эдитори», «Эдитори Риенити», «Амилькара Пицца», «Ксилон» (Италия)	— 1,9
«Глобус» (Австрия)	— 2,2
«Пергамон Прессо» (Англия)	— 0,5
«Друкхауз Норден», «Дастим», «Лохер», «Барч Интернэшенел» (ФРГ)	— 0,4
«Коопи» (Швейцария)	— 0,1
«Аванте» (Португалия)	— 0,2
«Ланд-оф-Фольк» (Дания)	— 0,3
«Виг-Трюк» (Швеция)	— 0,1
«Пиплз Дейли Уорлд» (АҚШ)	— 0,1
«Унита» (Италия)	— 0,05
«Морнинг Стар» (Англия)	— 0,1
«Ризоспастис» (Греция)	— 0,1
«Краус» (Австрия)	— 24,6
«Папандопулос» (Греция)	— 3,7
«Агалиу» (Греция)	— 2,0
«Фидас» (Греция)	— 1,5...»

Горбачёвнинг кўзлари толиқиб, жимирлаб кетди. У рўйхатдан яна икки варағига тезгина кўз югуртириб чиқарди-да, Кручинадан сўрайди: «Ҳаммаси қанча?»

«Валютада 60 миллион 350 минг сўм», — деб жавоб беради иш бошқарувчиси.

«Нима ишкали бор? Тўланглар».

«Ишкали шундаки, бу пулларни партия маблағидан эмас, давлат бюджетидан тўлаш керак. Ташқи иқтисод банкида эса пул йўқ. Давлат банкида ҳам йўқ».

«Пул йўқ дегани нима дегани?»

«Давлат бюджетида дефицитимиз жуда катта. Банклар пул тўлашдан бош торгаяптилар».

«Яхши, — дейди президент. — Мен Герашченко билан гаплашиб кўраман. Ҳал қиламиз».

Мамлакат бўйлаб эса Горбачёвнинг ўз сўзлари билан айтганда, «суверенитетлар паради» содир бўлмоқда. Горбачёвнинг қилиғи юқумли чиқиб қолди. Республика компартияларининг ҳамма собиқ биринчи котиблари президент бўлишни хоҳлаб қолишди. Фақат улар эмас, Россия таркибидаги мухтор республикалардаги Биринчи котиблар ҳам президент бўлгилари келиб қолди. Улар мамлакатда содир бўлаётган воқеалар моҳиятини дарров илғаб қолдилар. Йиллар мобайнида ўз республикаларини сўриб ётган бу одамлар бемалол ҳаракат қилишлари учун Москвага жуда катта ўлпон тўлаб туришга мажбур эдилар. Улар Кремлга ва Эски майдонга келиб хорликлар кўришар, «юқорида» Андроповга ўхшаган сержаҳл, қаттиққўл, орқа-олдига қарамай ҳаммаёқни олатасирга олаверадиган биронта катта пайдо бўлиб қолмасин, деб доимо хавотирда юришарди. Ҳозир эса бемалол мустақил бўлиб олиш, марказга қарамликдан қутулиш, ўзинг «хон» бўлиб, кўланкангни майдон қилиб, кайфсафо суриш имконияти туғилиб қолди. Сиёсий бюродан ими-жимиди Алиев ғойиб бўлди. Шеварнадзегга ҳам Ташқи ишлар вазири лавозими малол кела бошлади. У энди тез-тез диққат билан Тбилисига назар ташлайдиган бўлди. Бу чоғларда Тбилисида ҳам ҳамма жойдаги каби аксиалкоммунистик шўришлар авжида эди. Ҳа, ҳали бу ерга қайтишга бир оз фурсат бор.

Республика компартияларининг «миллий мустақилликка» ўтиш жараёнларида табиий равишда «яхши тайёрланган ва маблағ билан таъминланган ашаддий миллатчилик»

ҳоллари рўй берди. Бу миллатчилик бевосита қўшниларга ҳам, «рус оккупантларига» ҳам қарши йўналтирилган эди.

Ваҳший қирғинлар Кавказ ва Ўрта Осиёда кучайгандан кучайди. Молдовада молдаванлар билан руслар ўртасида отишма бошланди. Ҳатто, Болтиқбўйи республикаларида ҳам русларга қарши ашаддий кампания бошланди. Тўғри, бу кампанияда ҳозирча қурол ишлатилгани йўқ. Республикалардан рус қочоқлари Россияга оқиб кела бошлади. Россияда эса уларнинг ҳеч кимга кераги йўқ эди. Қочоқлар уй-жойларини, молу мулкларини ташлаб, «ватанлари»га қашшоқ, оч ва ярим яланғоч ҳолда келган эдилар. Уларни таъминлай оладиган одам чиқмади. Уларнинг фарзандларининг ўқиши учун мактаб йўқ эди. Ўзларига эса бошпана ҳам, иш ҳам топилмади.

Ҳамма оммавий ахборот воситаларида барча рус кишиларига мурожаат қилиб, мислсиз кулфатга учраган ватандошларига ёрдам беришга чақирилди. «Ким қанча имкони бўлса, пул ўтказсин», деб ҳисоб рақамлари маълум қилинди. Лекин ҳеч кимда пул йўқ эди. Янги уйлар, мактаблар, болалар боғчалари қуриш, янги иш жойлари пайдо этмоқ учун миллионлаб пул керак эди. Ишга Халқаро Қизил Хоч жамияти аралашди, қочоқлар учун буюмлар, ҳатто, олис Конгодан ҳам кела бошлади. Бундесвернинг юк машиналарида озиқ-овқат, палаткалар, иссиқ кийимлар келди. Америка, инглиз, француз ва ҳатто, Исроил самолётлари худди қуршовга тушиб қолган ўз армияларини таъмин қилаётгандай, кечаю кундуз тинимсиз учиб туришди. Шукур қилингики, бунақа учишлар вақтида уларни ҳеч ким уриб туширмади.

Бу орада махфий илтимосларни кўриб чиқиш давом этаверди.

«Мутлақо махфий.

П 145/78 07.01.90

ФКП (Финляндия) раҳбариятининг аъзоси ўрт. Сипсилонинг илтимоси тўғрисида.

1. ФКП раҳбариятининг аъзоси ўрт. Сипсилонинг илтимоси қондирилсин ва унга партия қурилиши эҳтиёжлари учун 1 миллион 298 минг 307 фин маркаси ажратилсин...»

«Мутлақо махфий.

П 196/31 09.01.90

Ҳиндистон Компартияси раҳбариятининг илтимоси ҳақида.

1. Ҳиндистон Компартияси раҳбариятининг илтимоси

қондирилсин ва унга сайлов кампаниясини ўтказиш учун 2 миллион доллар ажратилсин...»

«Мутлақо махфий.

12.01.90

Сиёсий муҳожирларга харажатлар ҳақида.

Шу йил 1 январгача бўлган маълумотларга кўра, СССРда 6643 та сиёсий муҳожир ва уларнинг хориждан келган оила аъзолари истиқомат қилади. Улар ҳам муҳожирларга тенглаштирилган... СССРда истиқомат қилувчи баъзи бир атоқли хорижий арбоблар ҳам сиёсий муҳожирлар тоифасига тенглаштирилган. Бу арбоблар КПСС Марказқўмининг ташаббуси билан қабул қилинган қарорлар асосида СССРда истиқомат қилади... Уларга моддий ёрдам кўрсатиб турилади ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда (тураржой, дала ҳовлилари беришда, автотранспорт ва хизмат кўрсатувчи одамлар билан таъминлашда) кўмаклашиб турилади. Бу мақсадда сарфланадиган пулларнинг умумий миқдори ойига 1,5 миллион сўмни ташкил қилади. Бундан ташқари, КПСС Марказқўмининг қарорига мувофиқ, партия бюджетидан Иваново шаҳридаги Е. Д. Стасова номидаги байналмилал интернат мактаб ҳам маблағ билан таъминлаб турилади. Бу мактабда сиёсий муҳожирларнинг ва хорижий коммунистик ҳаракат арбобларининг болалари ўқийди. Сиёсий муҳожирлар ва уларнинг оила аъзоларининг дам олиши ҳамда даволаниши учун мўлжалланган «Дўстлик» санаторийси ҳам маблағ билан таъминланади. Бу мақсадларга сарфланадиган харажатлар 1989 йилда 5,5 миллион сўмни ташкил қилди. Мазкур маблағлар давлат бюджетидан олинди...»

Республикаларда халқ жабҳаларининг вужудга келиши КПССни жуда ташвишга солиб қўйди. Россияда ҳам шунга ўхшаш ташкилотни барпо этишга уринишлар бўлди, аммо партия буни хоҳламас эди. Бунақа жабҳани антисемитизм йўлига буриб юбориш унча қийин эмасди, аммо бу йўл билан миллат ғайратининг кўп қисми беҳуда совурилади.

Кўча-кўйларда қора кийим кийган гуруҳлар саф тортиб юра бошлади. Баъзилар чор офицерларининг мундирларини кийиб олишди. Уларнинг кўкраклариди аллақайлардан топилган Георгий нишонлари жирингларди. Қўллариди қамчи, ёнларига қилич осган казак суворийлари майдонга тушди. КГБ ҳали тирик эди, аммо большевиклар партияси моҳиятига кўра батамом янги жанговар отрядлар туза бошлади.

Уларнинг ҳаммаси «Сионизмга йўл йўқ!» деган оташин хитобларни кўтариб олишганди. Уларнинг қўлида авлиё Георгий Музаффарнинг сурати ҳам бор эди. Унда авлиё Георгий аждарга найза санчиб тургани тасвирланганди: аждарнинг боши ўрнида эса Довуд пайғамбар юлдузи. «Сионизм нима?» — деган саволга жуҳудларга қирон солувчиларнинг ҳаммаси бир овоздан: «Бу — демократия», — деб жавоб беришди. КПСС Мафкура бўлимининг бундан ортиқроқ бирон нарса ўйлаб топишга кучи етмади. Шу билан бир қаторда подшо-параст ташкилотлар болалаб кетди. Улар икки бошли бургутлар тасвирини, сўнгги император суратларини кўтариб олиб, улуг князь Владимир Кириллович сиймосида Романовлар тахтини тиклашга чақирувчи хитобларни айтишди. Мамлакатни узоқ ўтмишга қайтариш бошланган экан, бу на мамлакатнинг, на халқнинг келажаги йўқлигини кўрсатади.

Келажаги бўлмаса-бўлмасин. Кераги йўқ. Бу Эски майдондаги хаёлпарастларга жуда маъқул эди.

КПСС мамлакатдаги аҳволни синчиклаб кузатиб турарди. Миллий республикаларда содир бўлаётган жараёнлар, муқаррар тарзда, СССРнинг парчаланиб кетишига ва ҳалокатига олиб келиши аниқ бўлиб қолди. Шунда КПСС жуда қийналиб, изтироб чекиб бўлса-да, янги бир ташкилотни — Россия Коммунистик партиясини вужудга келтирди. Янги партия ҳам ўзининг Бош котибига эга эди. Бош котиб — Иван Полозков бўлди. Аввал у Краснодар ўлка қўмитасининг Биринчи котиби бўлиб ишлаганди. Бу партия ҳам ўзининг Сиёсий бюросига ва РКП Марказқўми Ишлар бошқармасига эга эди. Ҳаммаси қоидага биноан. Лекин ҳамма ҳам янги партияни тан олмади. Чунки биринчи қарашда, бу партиянинг тузилиши КПССнинг парчаланиб кетганини билдирарди. Ҳолбуки, РКП КПССнинг бозор муносабатларига сезиларли ғовларсиз осонгина кириб олишга ёрдам бериш мақсадида тузилган эди. Янги компартиянинг Марказқўми ва Сиёсий бюроси аъзоси Виктор Тюлькин тўғридан-тўғри съезд минбаридан шундай деди: «Р» ҳарфини талаффуз этолмайдиган одамгина РКПнинг тузилишига қарши бўлиши мумкин!» Яъни Тюлькин яҳудийларни айтяпти. Съездеда иштирок этаётган КПСС Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси ва СССР Бош министри Николай Рижковдан Тюлькиннинг большевикча муросасизлик билан айт-

ган гапани шарҳлашни илтимос қилишди. Бош министр алам-ли тарзда қўлларини икки ёнига ёзди: «Бу даҳшат... Лекин илож қанча?»

Дарҳақиқат, бирор иш қилишнинг иложи қолмаган эди.

1990 йил 13 март куни мамлакат Конституциясининг 6-моддаси бекор қилинди — КПСС СССРнинг ягона мафкуравий-сиёсий раҳбари сифатидаги мақомини йўқотди.

Партия ўзининг сиёсий ҳукмронлигидан воз кечди. Номенклатуранинг ҳозирги аҳволи унинг жонига тегиб кетгани учун бу ҳол рўй берди. Марксизм-ленинизм унинг меъдасига урди, ахир унинг имкониятлари таг-туғи билан ишга солиниб бўлган эди. Фоя тугай бошлади, энди ундан ортиқ фойда йўқ эди, аксинча, у борган сари хатарли бўлиб бормоқда эди.

Эндиликда бирор-бир демократик жамиятда буржуазия бўлиб олмоқ маъқулроқ кўринади. Негаки, бунақа жамиятда ҳокимият яна пулдорлар кўлида, лекин демократик қонунлар ва хусусий мулкнинг устуворлиги эркинроқ, бадавлатроқ ва бежавотирроқ тирикчилик қилиш имконини беради.

Горбачёвнинг қайта қуришидан кейин номенклатуранинг оёғи Фарбдан узилмай қолди. Номенклатура у ердаги ҳаётни кўриб амин бўлдики, у СССРда шунча вақтдан бери ўз халқига қарши уруш қилиб юриб, ўзи учун яратган турмуш шароити Фарбдаги ўртача буржуа ҳаётидан, баъзан эса ишчининг турмушидан ҳам пастроқ. Магазинларни-ку гапирмай кўя қолса ҳам бўлади. Арканзас штатининг аллақайси бир бурчагидаги исталган қишлоқ дўкони энг олий даражадаги махсус тақсимлагичдагига қараганда кўпроқ ва сифатлироқ товарларга эга. Ҳолбуки, бу тақсимлагичга, ҳатто, номенклатура аъзоларининг ҳам ҳаммаси киритилавермайди. Ҳамма учун бундай тақсимлагич ўзига хос ўртак бўлиб хизмат қиларди.

Партия Конституциянинг 6-моддасидан жуда вақтида воз кечди. Аммо мамлакатда «демократия томир ёйиб кетгани»га қарамай, КПССдан бошқа ҳали биронта ҳам сиёсий партия йўқ эди. Партия аппарати ҳамон катта кучга эга эди, у ҳамон КГБ билан армияни бошқарар, миллий бойликларга хўжайинлик қилар, алоқа воситалари ва оммавий ахборот воситалари ҳамон унинг назоратида эди. Мамлакатда биронта сиёсий гуруҳнинг ана шу қудратли кучга қарама-қарши туриши ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. Мамлакатда ҳали

КПССнинг хўжалик ёки молиявий фаолиятини бир қолипга соладиган биронта қонун бекор қилингани йўқ эди. Бу эса КПССга ўз рақибларини осонлик билан йўлдан олиб ташлашга ва бозорга партиявий байроқларини ҳилпиратиб, тантанавор кириб боришга имкон берди. Конституциянинг 6-моддаси бекор қилинган куннинг ўзида Эски майдондаги телетайплар қуйидаги махфий шифрограммани жўнатдилар:

«13. 02. 1990. КПСС Марказқўми февраль (1990) пленумининг яқунлари билан боғлиқ равишда партия фаолиятининг баъзи бир ҳуқуқий жиҳатларини кўриб чиқиш тўғрисида.

КПСС Марказқўми пленуми СССРда кўп партияли тузумга ўтиш мумкинлигини эътироф этгандан кейин, афтидан, яқин кунларда янги партияларни тузиш бошланганига ўхшайди. КПСС Марказқўмининг ҳамма ҳуқуқларни белгилашга тааллуқли қарорларини инвентаризация қилиш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Ҳуқуқий масалаларни бир қолипга солишда муайян кемтикларни тўлдириш зарурияти туғилиб қолса, янги қонунлар чиқаришни таклиф қилиш ҳуқуқига эгалигимиздан фойдаланиш керак ёки тегишли таклифларни СССР Министрлар Советига киритмоқ лозим... Партиядан унинг мулкани олиб қўйиш ҳақидаги талаблар кучайиши мумкинлигини ҳам назардан соқит қилиш мумкин эмас. Бу мулк, биринчи навбатда, партия қўмиталарига, КПССнинг бошқа ташкилотлари ва муассасаларига бериб туриладиган иморатлари, нашриётлар, босмаҳоналар, дам олиш уйлари, санаторийлар ва ижтимоий соҳанинг бошқа объектлари, транспорт воситалари ва ҳоказолар бўлиши мумкин. Шу муносабат билан шошилиш суръатда бир қатор тадбирлар ўтказиб, КПССнинг юқорида зикр қилинган мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини мустаҳкамлаш зарур... КПСС Марказқўми, иттифоқдош республикалар компартиялари Марказқўми ва қатор бошқа партия қўмиталари ихтиёрида махсус алоқа воситалари (жумладан, шифроалоқа, ВЧ, ҳукумат алоқаси линиялари) мавжуд. Кечиктирмаган ҳолда улардан фойдаланиш асослари ва тартиблари масаласини кўриб чиқиш керак бўлади... Бундан ташқари, партия фаолиятини ахборот билан таъминлаб туриш муаммолари, партия сирларини сақлаш, КПСС раҳбарларини (олий давлат мансабларини эгаллаб турмаганларни), КПСС иморатларини, иттифоқчи республикалар компартиялари Марказқўмлари, бошқа партия

муассасалари биноларини қўриқлаш масалаларини кўриб чиқиш зарур деб ҳисоблаймиз. Шунини эътиборга олиш лозимки, янги шароитда бу ишларга СССР КГБ органларини жалб қилиш мақсадга мувофиқ эмасдир».

Аммо ҳозирча КГБ ҳали жонажон партияннинг ихтиёрида. Ҳозирча ундан жуда унумли фойдаланса бўлади. КГБ полковниги Веселовский кутилмаганда КГБ раисининг муовини генерал Бобковнинг ҳузурига чақирилди. Веселовский КГБнинг Биринчи Бош бошқармасида (ташқи разведка) хизмат қилар ва гоётда ноёб фаолият билан шуғулланарди. У кўп йиллар мобайнида компартиянинг фаолияти ҳам, ўзи ҳам қонун билан тақиқлаб қўйилган мамлакатларга бориб турарди. Веселовский бундай мамлакатларда яширин ҳолатдаги партиялар учун тирикчилик қилишга имкон берадиган ошкора иқтисодий манбалар барпо этар ва СССРдан келган ёхуд оддий талончилик йўли билан тўпланган яширин партиявий жамғарма пулларини ҳалоллаб олиш йўлларини ишлаб чиқарди. Ошкора партиялар-ку ҳеч қачон ўз мамлакатларининг қонунлари билан ҳисоблашишни истаган эмас. Яширин компартиялар эса, умуман, ҳеч қанақа қонунни тан олмаган. Улар қурол ҳам олиб сотаверганлар, гиёҳванд моддалар ва қуллар савдоси билан шуғулланишган, фоҳишалардан, қиморхоналардан, кўчада савдо қиладиган майда чайқовчилардан, фермерлардан чўтал ундириб туришган. Қўйинг-чи, улар ҳеч нарсадан ҳазар қилишмаган. Лекин улар қўлга тушиб қолганларида аҳволлари жуда ноҳор бўларди. Масалан, Францияга ўхшаган мамлакатларда миси чиққан коммунистларни суд ва қонун ҳимоя қилиши мумкин эди, лекин коммунистлар қонун билан тақиқлаб қўйилган мамлакатларда улар билан пачакилашиб ўтирмасдилар. Темир гўлалар билан нозик жойларига уришар ёки тимсоҳлар боқиб қўйилган ҳовузларга улоқтириб юборишарди. Бошқаларга ибрат бўлсин учун.

Веселовский ўзини тажрибали иқтисодчи деб ҳисобларди (табиийки, илмий даражаси ҳам бор эди), ўзининг ҳамсинф дўстларига яширин молиявий-иқтисодий тизимлар барпо этишга ёрдам берарди. Бу тизимлар уларнинг қўлга тушиб қолмай, беҳавотир ишлашларини таъминлаши керак эди. Энди Веселовский чет элларда тўпланган тажрибасини ўз юртида қўллаши зарур эди. Генерал Бобков КПСС раҳбариятидан ўртоқ Ивашко ва ўртоқ Кручинанинг илтимосига

мувофиқ ҳамда Крючков билан келишилганига биноан у, яъни полковник Веселовский, КПСС Марказқўмига Ишлар бошқармасига ишга ўтказилаётганини айтди. Бу ерда полковник хўжалик хизматларининг иқтисодий фаолиятини марказлаштириш сектори мудирига муовин бўлади. Партия аскарлари унга ишониб топширилган ҳар қандай лавозимда ҳам аскар бўлиб қолаверади.

КПСС Марказқўми Ишлар бошқармаси ўз фаолияти мобайнида пул харжлашни жуда яхши ўрганиб олган эди, ammo бу ерда ҳеч ким пул ишлаб топишни билмасди, албатта. Шунинг учун Веселовскийга ўхшаш мутахассисларни ёрдамга чақиришга қарор қилишди. Бу ҳеч кимни хижолат қилгани йўқ. Аслини олганда КПСС ўзининг бутун фаолияти давомида моҳияти эътибори билан яширин ташкилот бўлиб қолаверган эди. У бутун ишларини ҳаммадан сир тутарди. КПСС ўз шон-шухратининг энг юксак чўққиларига кўтарилган кезларда ҳам бирон ҳужжатни, масалан, Москвада нечта аборт қилингани ҳақидаги ҳужжатни «мутлақо махфий» деган муҳр билан чиқармаса, обрўсига путур етади, деб ҳисобларди. Мана шундай хулқ-атвор туфайли ғайриқонуний барпо этилган номенклатура мулкисининг ҳамма ёзилмаган (ва ёзилган) қонунлари вужудга келарди.

Веселовский ундан нима кутишаётганини яхши англаб олди. Ўзининг ғоятда бой хорижий тажрибасидан фойдаланган полковник одатдагича қонунларга осонгина чап бериб, тез орада Кручинага таҳлилий мактуб тайёрлаб берди. Бу мактубга партиявий услубнинг энг яхши анъаналарига мос тарзда шундай деб сарлавҳа қўйилганди:

«Партия мулкидан фойдаланишни мустаҳкамлаш ва самарадор қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида».

Мактубда шундай гаплар ҳам бор эди:

«... Молиявий ҳужжатларда аксини топган пул маблағларини ошқора тарзда фақат жамоатчилик, ижтимоий ёки хайрия жамғармаларига ўтказиши мумкин. Шундай қилинса, келгусида уларни мусодара қилиш қийинлашади. Партия касасига даромад тарзида келиб тушадиган ва молиявий ҳужжатларда акс этирилмаган маблағлар айрим компаниялар, корхоналар, банклар жамғармаларининг аноним акцияларини харид қилиш учун сарфланиши керак. Шундай қилинса, бир томондан, партиянинг кейинги аҳволи қандай бўлиши-

дан қатъи назар, барқарор даромад таъминланади, иккинчи томондан эса, бу акциялар истаган дақиқада жамғарма биржаларида сотувга чиқарилиши мумкин. Ундан кейин эса, сармойяни бошқа соҳаларга харжлаш мумкин бўлади. Бундан мақсад — партиянинг иштирокини пинҳона тутиб, назоратни сақлаб қолишдир... Мазкур тadbирларни жорий этиш учун зудлик билан алоҳида ишончга сазовор одамларни танлаб олиш талаб қилинади. Бу одамларга дастурнинг айрим моддаларини бажариш топширилади. Шунингдек, хуфия партия аъзолари тоифасини барпо этиш ҳам эътибордан соқит қилинмайди. Улар исталган фавқулудда шароитда партия фаолиятини таъминлашга киришадилар».

Бу гал ўз мамлакати ичига ташланган тажрибали хуфия разведканинг фикрлари содда ва доҳиёна эди. Уларни ўқиб, Кручина завқланиб кетди. Азбаройи хурсандлигидан, шу заҳотиёқ КПСС Марказқўми типографиясига қўйидаги тилхатдан 50 минг нусха босиб чиқаришни буюрди.

«КПСС олдида шахсий мажбурият.

Мен, . . . , . . . , йилдан КПСС аъзоси, партия билети № ... мазкур тилхат билан тасдиқлайманки, кўнгилли тарзда партиянинг ишонган одами бўлишга қарор қилдим. Партиянинг ишонган одамлари тоифасига мансублигимни ошкор қилмаган ҳолда партия томонидан ишониб топширилган вазифани истаган мансабда ва истаган шароитда адо этаман. Менга ишониб бериб қўйилган молиявий ва моддий маблағларни асрашга ва партия манфаатлари йўлида тежаб-тергаб сарфлашга ваъда бераман. Партия жамғармалари йўлида иқтисодий фаолият кўрсатиш мобайнида ишлаб топган ҳамма маблағни партиянинг мулки деб тан оламан ва истаган вақтда ҳамда истаган жойда уларни топширишни бўйнимга оламан. Менга ишониб билдирилган маълумотларни жуда қатъий тарзда сир тутишга ваъда бераман ва вакил қилинган шахслар томонидан менга етказилган партия топшириқларини бажаришни бўйнимга оламан.

КПСС аъзосининг имзоси...

Мажбуриятни қабул қилиб олган шахснинг имзоси ...»

Устига қийшиқ қилиб яшил чизиқ тортилган мажбурият қоғозлари бир хил эмас эди. Уларнинг баъзи бирлари русча ёзувда, баъзилари эса лотинча ҳарфларда босилганди. Ҳатто, арабча ёзувда ёхуд японча иероглифдагилари ҳам бор эди. Николай Кручина уларнинг баъзиларига шахсан ўзи исmlар,

фамилиялар ва партбилет номерларини ёзиб қўйди. Буларни ёзар экан, у тез-тез қалин дафтарига қараб оларди. Унинг ҳамма саҳифаси номерланган, ип ўтказилиб, сургич муҳр билан муҳрланган эди, сарлавҳаси эса «қатъиян махфий»-лигини кўрсатадиган ҳар хил яшил, қизил, бинафшаранг муҳрлар урилаверишиб, ўқиб бўлмайдиган ҳолга келганди. Ҳолбуки, КГБнинг хуфияси — полковникнинг фикрлари баланд парвоз этмоқда эди.

«Гап солиқ бобидаги қонунчилиги юмшоқроқ бўлган бирор капмамакатда, масалан, Швецияда ахборот-воситачилик фаолиятининг ҳамма турлари билан шуғулланувчи ҳиссадорлик жамияти тузиш ҳақида бормоқда (трейдинг, брокераж, воситачилик, ваколатхонага ўхшаш).

Ҳиссадорлар — ишончли шахслар. Бошланғич босқичда бўлғуси ҳиссадорларнинг рўйхатлари аниқланади. Ҳиссадорлик жамиятлари ўрнашиши тахмин қилинаётган банкларда ҳиссадорлар номига ҳисоб очилади ва уларга тегишли миқдорда пул қўйилади. Сўнгра Совет Иттифоқи ҳудудида дарҳол қўшма корхона тузилади. Ҳиссадорлик жамияти даромадининг катта қисми (бошқарманинг қарори билан) дивиденд сифатида ҳиссадорларга тўланиши мумкин. Юқорида қайд қилинганидек, ҳиссадорлар совет ташкилоти — муассис (КПСС) ишонган шахс. Шундай қилиб, дивидендлардан кейинги фойдаланиш йўллари совет томонидан белгиланади. Айни чоқда бу шуни англатадики, партиядан бошқа ҳеч қайси ташкилот ёки хусусий шахс бу маблағлардан фойдаланиш устидан ҳеч қандай назорат ўрнатолмайдилар...»

Бошқача айтганда, Веселовский халқаро ҳиссадорлик жамиятининг бугун бир тармоғини барпо этишни таклиф этмоқда эди. Улар «дўст» фирмаларнинг ўрнини эгаллаши керак. Кейинги пайтларда бу фирмалар ўз-ўзидан камайиб кетяпти, уларга ишонч қолмаяпти. Веселовский партаппаратчилар яширин иқтисодиётнинг мураккаб масалаларини дарров ўқиб олмасалар керак, деб ўйлаган кўринади. У ўз асарларини Кручинага йўллар экан, унга кичкина бир мактубчани илова қилишни ҳам лозим топибди. «Н. Е. (Николай Ефимович)! Сизга ишониб, 1 нусхада. Агар дастур амалга оширилса, уни фақат КГБ билан амалга ошириш керак». Нима бало, шунча оламшумул қаллобликларни рўёбга чиқарган Кручина бу ишларини азиз-авлиёларнинг ҳамкор-

лигида қилганмиди? Айтиш керакки, тажрибали полковник бир нарсани тахмин қиламан деса ҳамма асосга эга эди: КПСС бутун жаҳон миқёсида ўзига хос жаҳон инқилоби деб атаса арзийдиган бунақа ўйинларни бошлар экан, бу ўйинларга КГБнинг қудратли рақиблари Америка Марказий разведка бошқармаси ва Исроилнинг «Моссад»ини ҳам жалб қилишига шубҳа йўқ эди. Аммо полковник Веселовский ўзи билиши керак бўлган нарсанигина билар, қолганлари тўғрисида эса фақат тахмин қилар эди.

Умумий гаплардан аниқ ишга кўчар экан Веселовский «Сеабеко-груп» деган швейцар-канада фирмаси билан ва Афғонистон Фахрийлари уюшмаси билан биргаликда кўп қиррали ҳиссадорлик компанияси тузишни таклиф қилди. Мамлакатнинг турли минтақаларида бу компания таркибида банклар тизими, авиакомпания, халқаро савдо уйи, хусусийлаштириш жамғармаси, Холдинг компаниялари тармоғи бўлади. Бу лойиҳанинг муддатини полковник 50 йил деб белгилади. Табиийки, даромаднинг катта қисми КПССга аталган эди. Янги партия иқтисодиётининг «падари бузруквори» ўзининг айниган ва бадқирдор назарий ғояларидан амалий ҳаракатга кўчар экан, кекса разведкачининг ҳиссиётлари бу гал ҳам уни алдамади... Уч палубали ҳашаматли «Леди Гислен» кемаси Багам ороллариининг бири яқинида оқ тўши билан мовий денгиз сатҳини ёриб борар экан, унинг радистлари Роберт Максвелл номига жўнатилган радиogramма қабул қилдилар. Роберт Максвелл инглиз миллиардери бўлиб, жуда кўп газеталар, нашриётлар ва ахборот марказларининг хўжайини эди. Кўп нарсалар қатори шинам кема ҳам уники эди.

Сирасини айтганда, радиogramма келган бўлса, келипти-да, бунинг бирор-бир эътиборга сазовор жойи йўқ. Максвелл ёки «капитан Боб» (уни яқин дўстлари ва рақобатчи газеталар шундай деб аташади) махфий телеграммалар орқали дунёнинг ярми билан мулоқотда бўлади. Кўп шифрларнинг калитини ёддан билади. Бу галги радиogramма жуда қисқа эди: «Учинчи режа бўйича трансфертни таъминланг». Имзо йўқ. Имзонинг Максвеллга ҳожати ҳам йўқ эди.

Максвелл Словакиядаги қашшоқ яҳудий қишлоғидан чиққан бўлиб, Иккинчи жаҳон уруши йилларида инглиз разведкасида хизмат қилди. Капитан даражасига кўтарилди. Уруш тугагандан кейин «капитан Боб» бир неча муддат Буюк

Британияда «Форин офис»да хизмат қилди. Ўша йилларда Фарбнинг разведкачи ва дипломатик хизматлари ўртоқ Сталиннинг оламшумул хаёлий режалари тафсилотларига жуда қизиқиб қолишганди. Бу режанинг баъзи бир томонлари темир парда орқали ўтиб, Фарбга ҳам етиб борганди.

Иосиф Виссарионович ўзига бино қўйган долларга қарши зарба тайёрламоқда эди. У имкони борича кўпроқ олтин тўплаб, унга жуда катта миқдорда Фарб валютасини сотиб олмоқчи ва уни душман устига ташламоқчи эди. Бу эса долларнинг қадрини бутунлай тушириб юборар ва Фарб иқтисодиётини хароб қиларди. СССРдаги товарга бўлган эҳтиёж бу режани амалга оширишга имкон бермасди, албатта. Ўртоқ Сталин бу режаларининг бирор жойида хатога йўл қўйган бўлар ва бу хато ё унинг режаларини чиппакка чиқарар, ё худ мутлақо номаълум хомхаёлга айлантириб қўярди. Шунга қарамай, Фарб анча ташвишга тушиб қолганди. Капитан Боб айна шу йўналишда ишлар, халқлар доҳийсининг молиявий режалари ҳақида кўпроқ ахборот тўплашга ҳаракат қиларди. Дунёдаги энг айёр разведка бўлмиш инглиз разведкаси бу борада қандай ютуқларга эришганини айтиб бериш қийин-у, лекин Роберт Максвелл ўз фаолиятининг авж нуқтасида кутилмаганда истеъфога чиқди ва бор-йўғи 13 минг фунт-стерлинга «Пергамон пресс» нашриётини сотиб олди. КПСС Марказқўми халқаро бўлимининг мудирини ўртоқ Фалиннинг КПСС Марказқўми Бош котиби ўртоқ Горбачёв номига ёзган ахборотномасида айтилганидек, бу нашриёт «дўст» фирмалар рўйхатида турар ва Совет Иттифоқидан 500 минг доллар ундириб олишга даъвогарлик қиларди. 1961 йилга келиб, Максвелл харид қилган нашриёт 10,6 миллион долларга баҳолана бошлади, 80-йилларда эса «капитан Боб» жуда катта нашриёт-ахборот империясининг хўжайини бўлиб қолди. Беш қитъанинг ҳаммасида унинг қароргоҳлари бор эди. Расман бу империя «Максвелл коммуникейшен корпорейшн» деб аталар ва у қўлини чўзса, ҳатто Москвага ҳам бемалол етарди. Москвадагилар эса Максвеллни эркалатиб, «Лондон обкомининг Биринчи котиби» деб аташарди. СССРда Максвелл иложи йўқдай кўринган бир ишни рўёбга чиқарди. Мустабид бир мамлакатда яҳудийларнинг Исроил ва АҚШга мунтазам муҳожир бўлиб кетишлари йўлга қўйилди. Яна бунинг устига, Совет Иттифоқи деб аталган улкан

қамоқхонадан чиқиб кетишга кўп вақт мобайнида фақат яҳудийларгина ҳақли эдилар¹.

Бу ҳодиса Брежнев ва бошқа совет раҳбарларининг асарларини Максвелл ихтиёридаги нашриётларда босиб чиқарила бошланишига тўғри келди. Худди шу кезларда Фарб банклари СССРга қарз беришни ҳам жонлантириб юборди. Аммо бу қарзлар СССРда Фарбга чиқиб кетаётган зукколар эвазига тўланаётган ҳақ эди, холос. Партия раҳбарлари «асарлари»нинг нашр этилиши эса жуда ғалати ва ибратли бир иш бўлган эди. Бу асарлар мамлакат ичкарасида қанақа «зўр» тарқалганини айтмай қўя қолайлик — ҳар йили уларнинг миллион-миллион нусхалари ҳисобдан чиқарилиб, макулатурага топшириларди. Бироқ нима сабабдандир ҳеч ким, ҳеч қачон бу «асарлар» Фарбда бозор шароитида қандай тарқалишини суриштириб кўргани ҳам йўқ. Ҳолбуки, улар Фарбда ҳам тузукроқ сотилган эмас. Аммо китобларнинг Фарбда чоп этилиши бизнинг раҳбарларимизга «хорижий валютани қаердан олгансизлар?» — деган саволга ўнлаб йиллар мобайнида: «Фарбда босилган китоблар учун», — деб бир хил жавоб беришга имкон туғдирган.

Бу иш қуйидагича амалга ошириларди: Кремль Максвеллга қоғоз ва матбаа харажатлари учун жаҳон бозори баҳоларида ҳақ тўлар, китоблар эса ё Москвада, ё ГДРда, ёхуд Чехословакияда валютасиз ҳисоб бўйича босиларди. Валюта номенклатуранинг банк ҳисобларида қолиб кетар, унинг 15 фоизи эса Максвелл ҳисобига ўтарди. Нима учун деган савол туғилади. Фарбга пул ўтказишга имкон беради-

¹ Яҳудийларнинг СССРдан муҳожирликка кетиш тарихи ҳали ёзилмаган. У кўпгина сирли саҳифаларга эга. Бирор шўрлик яҳудий саргарошга СССРдан чиқиб кетишга рухсат бермай, 20 йиллаб ушлаб туришлари мумкин эди. Чунки у бир вақтлар армияда мирза бўлиб ишлаган ва ҳарбий хизматдагиларга кунлик овқат нормасини камайтириш ҳақидаги махфий ҳужжатни кўриб қолган экан. Ҳолбуки, 70-йилларнинг бошларида, Америкага Исроил визаси билан бир гуруҳ ракетачи-инженерлар жўнаб кетишган. Уларнинг ярми яҳудий эмас эди. Америкаликлар денгиз авиациясига ишониб, яқин ва ўрта радиусда ҳаракат қилувчи тактик ракеталар ишлаб чиқаришда анча орқада қолишган эди. Уч йил ичида улар бу соҳада СССРдан ўтиб кетишди. Ҳолбуки, улар аввалдан ҳеч қанақа текшириш ва тадқиқотлар ўтказмаган эди. Қуддус шаҳрида Максвеллни дафн этиш маросимида Исроил ҳукуматининг расмий вакили марҳумнинг хизматларини санар экан, шундай деди: «Роберт Максвелл Исроилнинг хавфсизлигини таъминлаш учун кўп ишлар қилди». Фақат Исроилнинг эмас!

ган расмий каналга ниқоб бўлиб тургани учун. Бу каналдан миллиард-миллиардлаб пул ўтган. «Капитан Боб»ни муттаҳамлик учун жавобгарликка тортилмасин, деб сохта ҳужжатлар расмийлаштириб қўйиларди. Бу ҳужжатларга кўра ер юзидаги жамики мамлакатлардаги совет элчихоналари китобларнинг ҳамма нусхасини валютага сотиб олган бўларди. Китоблар чиндан ҳам элчихоналарга етказиб бериларди. Элчихоналарнинг чордоқлари ва ёрдамчи бинолари бу китобларга тўлиб кетганди. Элчихоналардагилар сочларини юларди-ю, аммо бир иш қилиш қўлларидан келмасди. Уларга бу китобларни тарқатиш топширилганди. Бу ҳаддан ташқари оғир вазифа эди. Ҳаёт исбот қилдики, бу — мутлақо амалга ошириб бўлмайдиган иш экан. Сайёрамиз халқларининг ҳамма тилларида қайта-қайта нашр этилган марксизм классикларининг асарларини айтмай қўя қолайлик. Н. С. Хрущёвнинг «Танланган нутқлари» китобидан Горбачёвнинг «Янгича тафаккур» китобининг нашригача ҳамма ҳужжатлар кўтариб қаралса, гаройиб бир манзара ҳосил бўлади: бу йилларда хорижий китобхон фақат магазинма-магазин югуриб юриб, ана шу «зўр» асарларни харид қилиш билан банд бўлган. Харид қилгану шу заҳотиёқ у китобларнинг янги нусхалари чоп этилишини талаб қилган.

Максвеллнинг кўп қиррали фаолияти, албатта, бунақа икир-чикирлардангина иборат эмасди. Ўзининг Фарб банклари билан алоқаларидан ҳамда бу банклардан анча-мунчасининг акцияларига эгалигидан фойдаланиб, «капитан Боб» вақт-вақти билан дунёдаги биринчи «ривожланган социализм» мамлакатнинг номенклатурасига «трансферт операциялари» ёрдамида валюта ишлашга ёрдам бериб турган.

Бу операцияларнинг моҳияти шундан иборат бўлганки, Фарбга нақд совет пулидан жуда катта миқдори долларга сотилган. Пул босадиган станок номенклатура қўлида бўлиб, нақд совет пули масаласида ҳеч қандай қийинчилик туғилган эмас. Пулни керагича босавериш мумкин эди.

Истаган совет кишиси болалигидан биладикки, бизнинг пулимиз пуч пул, у фақат мамлакат ичкарисидаги муомалага ярайди. Бу — қуллар учунгина шунақа. Номенклатура даражасида оладиган бўлса, унинг мағзи тўқ. Шу даражада тўқки, ҳатто, доллар ҳам унинг олдида ип эшолмайди. Қоғоз пулларда: «СССРнинг бутун мулки пулнинг қадрини таъминлашда гаровдир», — деган ёзув бор. Мамлакат ичкарисида бу

• ёзувнинг мутлақо ҳеч қанақа аҳамияти йўқ, аммо Фарб банклари учун унинг салмоғи катта. СССРнинг мулки дегани нима? Бу — қуруқликнинг олтидан бир қисмини ташкил қиладиган ер майдони, ўрмонлар, ер ости бойликлари, кўп миллионли меҳнаткаш аҳоли. Бу — истаган бир ғишт... Жуда катта миқдордаги пулларга эваз талаб қилар экан, Фарб банклари ҳаммаша бизнинг «мулк»имиздан шу миқдорга яраша бирон нарса ундириб олиш имконига эга бўлишган. Бу номенклатуранинг қутуриб кетишига йўл қўймасди, чунки трансферт бўладиган бўлса, яхши замонларда бир сўм учун 10—15 цент тўлашарди. Ҳолбуки, бунақа ишларга Фарбнинг ҳамма мамлакатларида кўнавермас эдилар. Худди шундай ишларида Максвеллнинг шахсий алоқалари қўл келарди. У дунёнинг жуда кўп ишбилармонлари, сиёсат дунёсининг арбоблари билан қил ўтмас даражада яқин эди.

Шундай қилиб, ўртоқ Сталиннинг режаси амалга ошди, амалга ошди-ю, фақат тескарисига. Пулларни ҳеч ким ҳеч қаерга кўчиргани йўқ. Совет пуллари СССР Давлат банкида турганича тураверди, фақат эгаларининг ҳисоблари ўзгарди, холос. Аллақайларда — Оврупо банклари қаърида номенклатуранинг шахсий ҳисобига долларлар оқиб турарди. Совет банкларида эса жуда катта миқдордаги пул тўпланиб бормоқда эди. Бу пул ортиқ СССРники эмасди. Истаган пайтда портлаш содир бўлиши, совет пули расман конвертация қилинмаслиги важдан 1000 фоиз инфляция юз бериши мумкин эди. Доллар эса фақат Фарб иқтисодиётини мустаҳкамлашга хизмат қиларди. Совет номенклатурасининг бунақа беҳуда ишларини Фарбда биладиган Роберт Максвеллга ўхшаган одамлар оз. Лекин улар СССРдаги нақд пулнинг ҳаммасини таг-туғи билан сотиб олиш йўллариини ўйлай бошладилар. Шундай қилинса, бу — коммунистик тузумнинг сўзсиз таслим бўлиши билан баробар эди. Бундай аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир йўли Учинчи жаҳон урушини бошлаб юбориш бўларди, холос. Фарбдагилар Кремль сардорларининг анчамунча масъулиятсизликларидан ва қариб мункиллаб қолганларидан яхши хабардор эдилар, шунинг учун нақд пул олиб-сотишдаги қутуришлар олдиндан айтиб бўлмайдиган сиёсий оқибатларга олиб келиши мумкин, деб ташвиш чекишарди. Ахир, бир гал емга ишлатиладиган галла етмай қолгани ҳақида хабар қилишганда, Брежнев ўйлаб ҳам ўтирмай: «Уруш бошлаймиз-у, галлани Фарбдан тортиб оламиз», деб жавоб бер-

ганди-ку! Тўғри, бу ҳазил эди. Аммо бу ҳазилда КПСС раҳбариятининг ширин тушларига кириб турадиган ардоқли орзуларига шама бор эди. Ҳеч қандай жамоат фикрига эга бўлмаган ва ҳамма нарса жинояткорона ташкилот томонидан назорат қилинадиган мамлакат билан мулоқотга киришсанг, ҳарҳолда, эҳтиёт бўлганинг яхши-да! Ҳаммасидан ташқари, бунақа операцияни бошлашдан аввал сўм билан долларнинг курсини шундай бир нисбатга келтириш керакки, жуда кам доллар харжлаб, жуда кўп миқдорда сўм харид қилиш мумкин бўлсин.

Сўнгги вақтларда Максвелл шоша-пиша валюта сотиб ола бошлаган эди. У катта миқдорда қарзга ҳам ботди — қарзи икки миллиард долларга етди. Мушлақо қутилмаганда у ўзининг тўнғичи «Пергамон пресс»ни ҳам 446 миллион фунт-стерлингга сотиб юборди. Бу пуллар қаёққа кетди? Афтидан, бир замонлар инглиз разведкасининг истеъфодаги капитанига КПССнинг «дўстона» фирмалари рўйхатида турган шу нашриётни харид қилишга 13 минг фунт-стерлинг бериб турган одамга сарфланган бўлса керак. «Учлар режаси»нинг мўлжалига кўра, эски векселлар бўйича узил-кесил ҳисоб қиладиган вақтлар яқинлашиб келмоқда эди...¹

«Мутлақо махфий. Шифр ЗЮДИ.

Ҳозиргина биринчи манзилдан, бевосита рус банкасидан 100 миллиарддан ортиқроқ совет пулини сотиб олиш ҳақида таклиф олдик. 100 сўми 6,62 америка долларидан.

Сизда бу пулни оладиган аниқ харидор борми? Бўлса, кейинги ишларни батафсил муҳокама қилиш мумкин».

«Шеригингизга ишонса бўладими, йўқми деган важдан харидор хавотир оляпти. Манфаатлар доирасидан Интерпол ҳам хабардор бўлиб қолиши мумкин, шекилли. Олди-берди йўсинини ўзгартириб бўлмасмикин?»

«Бизнинг шеригимиз рус Давлат банканинг бевосита вакилидир. У ҳамма ишни Цюрихда туриб шахсан кузатади

¹ Максвелл Горбачёв билан жуда илиқ муносабатларга эга эди. Сўнгги Бош котиб унча-мунча нарсани андиша қилиб ўтирмасди. У жуда кўп фирмаларга, жумладан, «Икэгами Цусинки» фирмасига ўз суратидан рекламада фойдаланишга рухсат берганди. Албатта, бепул эмас. Максвеллга тегишли «Би-Би-Си» янгилликлар телеканали эса бир куни: «Бизнинг дастуримизнинг директори СССР президентиدير, — деган гапни айтиб юборди. Бабелнинг яхши кўрган гапи бўларди: «Ҳеч ким билмайди — қаерда Бенья тамом бўлади-ю, қаерда полиция бошланади?»

ва назорат қилади. Кўзда тутилган тартиб-қоидалардан чекиниш жуда қийин, бунинг оқибатида ҳар хил муаммолар чиқиши мумкин...»

«Вакиллар Интерполнинг назорати остида бўлса керак», — деган хавотирларингиз асоссиз. Улар томонидан таклиф қилинаётган жуда катта миқдордаги пул, тегишли суратда расмийлаштирилган хужжатлар ва сизга маълум дивидендлар Давлат банки, Молия вазирлиги ва СССР ҳукумати-нинг розилигисиз олиниши мумкин эмас».

СССР Молия вазири КПСС Марказқўмининг аъзоси Валентин Павлов эди. Давлат банкининг бошқарувчиси — КПСС Марказқўми аъзолигига номзод Леонид Герашченко.

Бош вазир — КПСС Марказқўми Сиёсий бюросининг аъзоси Николай Рижков.

Давлат бошлиғи КПСС Марказқўми Бош котиби Михаил Горбачёв.

«Сизнинг маълумотларингизни шубҳа остига олмаган ҳолда бевосита Москвага ўз одамларимиздан бирини йўллашни истар эдик. Бундай таклифлар бизнинг молиявий хонадонимиз бошига кулфатлар ёғдириши мумкин бўлган тизимлардан эмас, балки чиндан ҳам мамлакат ҳукуматидан чиқаётганига ишонч ҳосил қилишимиз керак...»

Юқори доираларда ана шундай гаройиб воқеалар тобора қанот ёзиб бораётган экан ва «Леди Гослен» радиостанцияси овчиларнинг бурғуси каби бутун дунёдаги молиявий кўпшакларни Совет Иттифоқини бурда-бурда қилиб ташлашга ундаётган, аммо фурсат етиб келганига тўла ишонқирамай тараддулланиброқ турган бир фурсатда КПСС эвакуация бўйича тадбирларни амалга оширишда давом этарди. Негаки, у ҳамон, ҳар галгидек, ташкилотчи ва илҳомчи эди.

Лениннинг «Таланган буюмларни тала!» деган классик шиори аллақачон «Таланган одамни тала!» шиорига айланиб бўлган эди.

«Махфий. Бажарилиши шарт.

23.08.1990

...Қозоғистон Компартияси Марказқўми, КПСС Москва ва шаҳар қўмитаси ва КПСС Ленинград вилоят қўмитаси биргаликда учта тижорат банкнинг муассислари (Олмаотада «Компартбанк», Москвада «Главмостстройбанк» ва Ленинградда «Россия» тижорат банки) бўлишди... Турли даражадаги партия ташкилотлари депозит маблағларини тижо-

рат банкда жойлаштира бошладилар. Аммо партиянинг марказий органлари даражасида бу муҳим ишда муайян суст-кашликка йўл қўйилмоқда...»

Муайян сусткашлик шу билан изоҳланар эдики, ҳар томондан рақобатчилар чиқиб, ишлашга халақит бера бошладиди. Турли-туман жамоатчилик гуруҳлари ва хусусий одамлар, корхоналар, кооперативлар, банклар оча бошладилар ва ҳатто, хориж билан мустақил алоқалар ўрнатишга киришдилар. Эндиликда КПСС бор-йўғи мамлакатдаги жамоат ташкилотларидан бири ҳисобланарди, холос. У, ҳатто, расман рўйхатдан ҳам ўтмаганди. Бинобарин, эндиликда у ҳеч нарсага аралашмаслиги керак эди. Шундай бўлса-да, унинг садоқатли жанговар отряди бўлмиш КГБ жонажон партиясини хафа қилдириб қўймади. Ҳолбуки, КГБ жамоат ташкилоти эмас, қудратли давлат идораси эди. Тадбиркорларни қамаш бошланди. Бу шу қадар авж олдики, ундан янги қирғиннинг ҳиди кела бошлади. «Шепелиха» кооперативининг иши, Альфред Шопенбергнинг иши, Коробочкиннинг иши, Магадандаги «Спарк» қўшма корхонасининг иши, тинтувлар, мусодаралар, КГБ пулларига ташкил қилинган рэкетчи бандаларни тадбиркорларга қарши солиш, порахўрликнинг янги тўлқини — буларнинг бари сиёсий қирғинни эслатса-да, аслида рақобатчиларни гумдон қилишдан ўзга нарса эмас эди. Ниҳоят, КГБ партиянинг расмий рэкетчиси бўлиб олиб, ўзининг муносиб қиёфасини топди. Аммо бу роль КГБни ортиқ қаноатлантира олмасди. Ҳар қандай рэкетчи ҳам қалбининг бир пучмоғида тадбиркор бўлишни, катта савдогарларга хос салмоқ ва салобат билан иш юритишни истайди, кооператорларнинг юрагини ваҳимага тўлдириб, уйма-уй изғиб юриш унинг ҳам жонига тегади.

КГБнинг Биринчи Бош бошқармаси полковник Веселовскийга ўхшаган мутахассисларга тўла бўлганидан КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасини ғоялар билан озиқлантириб туриш билан чекланиб қолмоқчи эмас эди. Бу бошқарма жаҳон миқёсида яширин ишларда орттирган бой тажрибасини ўзи мустақил равишда ҳаётга татбиқ қилиб кўришни истарди. Биринчи Бош бошқарма АНТ концернини тузади, унинг директори қилиб ўз офицери Ряшенцевни тайинлайди. Буни тузишдан мақсад ўзининг махфий омборларидаги қуролни мустақил сотиб, йигирма миллиард доллар

ишлаб олиш эди. Аммо КПСС ўзининг жонажон жанговар отрядини жуда яхши билади, унинг лаёқати нималарга қобил эканидан ҳам яхши хабардор. Ахир, 70 йилдан ортиқроқ муддат давомида улар биргаликда ҳар хил синфий жангларда ва ўзаро ихтилофларда бекорга жон чекиб курашишганми? КГБнинг 6-бошқармаси Новороссийскда Биринчи бошқарманинг танқларини ушлаб қолади. Улар қалбаки ҳужжатлар билан қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналари сифатида хориждаги аллақандай абжир даллолга жўнатилаётган экан. Жуда катта ғалва кўтарилади. Маълум бўладики, Биринчи Бош бошқарма ўзининг ишларига аллақанча катта одамларни, шу жумладан, Бош министр Рижковни ҳам жалб қилиб улгурибди. Бошқармаларо ҳаёт-мамот жанги бошланади. КГБ нинг 6-бошқармаси суданлик бир ифвогарни бўшатиб ҳам юборди. Бу одам Биринчи Бош бошқарма одамларига 140 минг доллар пора бериши, бу иш Будапештда амалга оширилиши керак экан. Аммо Биринчи Бош бошқармадагилар ҳам анойи эмас эдилар. Суданликни КГБнинг айғоқчиси, деб фош қилишди, ишни Олий Советга олиб чиқишди ва унга жуда ғаройиб тус беришди — маълум бўладики, ҳаммасига кооператорлар айбдор экан. Ахир АНТ кооператив эди-да! Аммо бу ишнинг пачаваси чиқди, чунки КПСС ҳаваскорликни ёқтирмас эди. Ҳамма нарсани партия интизоми талабларига мос равишда келишиб олиш керак. Масалан, ленинградлик ўртоқларга ўхшаб. Уларга ҳам осон тутиб бўлмайди.

«27.09.1990. КПСС Ленинград вилоят қўмитасига
Мутлақо махфий.

1990 йил 27 июнь куни СССР Давлат банкида 328-рақам остида 31 миллион сўм устав жамғармасига эга бўлган «Россия» тижорат банки рўйхатга олинди. КПСС Марказқўми билан келишилганига кўра, банкнинг асосий муассиси КПСС Ленинград вилоят қўмитасининг Ишлар бошқармаси бўлди. Ҳаммуассисларнинг жуда юксак интеллектуал, профессионал ишлаб-чиқариш ва молиявий имкониятларини инобатга олиб айтиш мумкинки, бу банкка қўйилган маблағлар юқори даражада маънавий ва моддий даромад беради. Лицензия олгандан кейин банк хорижий валютада кредитҳисоб ва бошқа операцияларни бажариши мумкин бўлади.

Устав жамғармасыдағы қиссасына мувофиқ унинг муассисларига берилиши керак бўлган даромаднинг асосий қисми партия кассасына тушади. Шу билан бирга мамлакатдағы иқтисодий вазиятнинг ёмонлашуви ва сиёсий вазиятнинг кескинлашуви муносабати билан «Россия» банкининг депозитига партиянинг захира жамғармасыдан уч йил муддатга йилига 3—4 фоизлик даромад билан 500 миллион сўм миқдоридagi кредит маблағини ўтказиб туришни мумкин деб ҳисоблайман. Бу марказ партия органларининг тадбирларига молиявий маблағ ажратиш учун барқарор пойдевор яратишга имкон беради.

КПСС Ленинград вилоят қўмитасининг
Котиби: Б. Гидаспов».

Гидаспов ҳамиша жуда серғайрат ва жўшқин фаолият кишиси бўлган. Яқиндагина Ленинградга шахсан Горбачёвнинг ўзи келган эди. У вилоят қўмитасининг аввалги котиби Соловьёвни қайта қуриш моҳиятини тушунмагани учун ишдан олиб, ўрнига Гидасповни қўйиб кетганди. Гидасповнинг бирдан бурни кўтарилиб кетди — йилига 3—4 фоиз даромад билан қўйиладиган 500 миллион сўм ҳазил гапми? Горбачёв Гидасповни ёқтирган бўлиши ҳам мумкин, лекин у Кручинага маъқул эмасди — уни гўр деб ҳисобларди. Кручина Ленинград вилоят қўмитасининг Ишлар бошқарувчиси Крутихинни ҳам ёқтирмасди. Нима учун дейсизми? Сабаби — номаълум. Ёқтирмас эди, тамом-вассалом.

«КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасы Ленинград партия вилоят қўмитасининг илтимосига қисман рози бўлиш мумкин деб ҳисоблайди ва «Россия» тижорат банкининг депозитига КПССнинг суғурта жамғармасыдан икки йилга йилига 6 фоизлик даромад билан 50 миллион сўм ўтказиши мумкин.

КПСС Марказқўми Ишлар бошқарувчиси Н. Кручина».

Ленинград вилоят қўмитасининг ҳакалак отган иштаҳасини жиндай ўрнига тушириб қўйгач, Кручина бошқа муҳимроқ ишларга шўнғиб кетди. Трансферт йўли билан яқин фурсатлар ичида 280 миллиард сўмни долларга айлантириш керак эди. Тахминан бир долларга 15—18 сўмдан тўғри келади. Буни кечиктириб бўлмайди, чунки яқин келажак ичида сўмга нисбатан долларнинг курси кескин ошиб кетади. Шунинг учун Фарб банкларидаги ҳисобларда жуда катта миқдордаги валюта йиғилиб қолган бўлиши керак. Токи бу валюта билан нафақат

бутун партия мулкени, балки бутун Совет Иттифоқини ҳам хусусийлаштириб олиш мумкин бўлсин. Шундай қилинса, ҳамма нарса партиянинг қўлида қолади. Яқиндагина — 1990 йилнинг июль ойида Кручина КПССнинг XXVIII съездида оташин нутқ сўзлади. Тўғри, у ҳали XXVIII съездининг энг охириги съезд эканидан воқиф эмас эди. У КПССнинг хориждаги валюта операциялари масаласида тухматчилар айтган ҳамма бўҳтонларни рад этди; Кручина қасамлар ичиб, партия фақат аъзолик бадаллари ҳисобига яшаётганини айтди: «КПССнинг хорижда ҳеч қайси банкда жамғармаси йўқ, ҳеч қайси мамлакатда мулкка эга эмас. Бизга тушадиган валютанинг фақат битта манбаи бор: бу — хорижда ишлайдиган коммунистлар тўлайдиган аъзолик бадалларидир. Улар маошларининг валютада олинadиган қисмидан валютада аъзолик бадали тўлайдилар. Бу пуллар давлатнинг валюта даромадига кўшилади. Партия бюджетига бу пуллар сўмга айлантирилиб ўтказилади. Партия органларининг валюта эҳтиёжлари учун маблағ бизга ҳам бошқа министрликлар ва муассасалар каби умумий асосларда ўтказилади. Кейинчалик биз Минфинга унинг қийматини совет пулларида қайтариб берамиз...»

Хулласи калом, агар бизда бирор-бир имтиёз бўлса, бу — пулемётчиларга қарши биринчи бўлиб кўкрак кериб бориш имтиёзидир.

70 йил мобайнида партия ёлғон гапиравериш шу даражага етган эдики, эндиликда унинг гапларига ишониш қийин бўлиб қолганди.

«Мутлақо махфий.

П 286/72 30.10.1990

АҚШ Компартияси Бош котиби ўрт. Гесс Холлнинг илтимоси тўғрисида.

1. АҚШ Компартиясининг Бош котиби ўрт. Гесс Холлнинг илтимоси қондирилсин ва унга 1991 йилда 2 миллион доллар ўтказилсин...»

Горбачёв нигоҳини қоғоздан узиб, Кручинага қаради: «Нима учундир Гесс Холлга тез-тез пул ўтказадиган бўлиб қолдикми?»

«Бу унга эмас, — деб тушунтирди Кручина, — бу ўзимизга. Ўзаро ёрдам тариқасида».

«Дўстона фирмалар учунми?» — деб қизиқсинди Бош котиб. У ўзига фойда келтирадиган бўлса, ҳамиша ҳеч нарсани тушунмаганга олар эди.

Айтгандай, «дўстона» фирмалар тўғрисида. Улар кетмакет синяпти. Уларга тўлашга пулимиз йўқ. Давлат бюджетидан олмаса бўлмайди. Герашченко билан Павлов эса беришмаяпти. Уларнинг нималаргадир катта харажати бор эмиш. Ўртоқ Фалин бу масалада яна ахборотнома тайёрлаган:

«1989 йилнинг охиридан бери «дўстона» фирмалар (Франция, Португалия, Греция, Кипр, Австрия, Швеция, Уругвай) борган сари зўрайиб бораётган тўсиқларга дуч келмоқдалар. Бунинг асосий сабаби шундаки, совет вакиллари бизнинг мамлакатимизга жўнатилган товарлар учун пул тўлашмаяпти. Бир неча марта шу сабаб билан фирмалар синиш ёқасига бориб қолдилар, фақат ўрт. А. Куньял, Г. Плисанье, Г. Христофиас, Д. Зильмермаерлар, Греция Ишчи партияси раҳбарияти, Швеция Ишчи партияси раҳбариятининг КПСС Марказқўмига бевосита мурожаат қилишига жавобан М. С. Горбачёвнинг шахсан аралашувигина таназзул вазиятини вақтинча юмшатишга имкон берди.

Сўнги ҳафталар ичида қарзларимизни тўлаш борасида, айниқса, Франция, Австрия, Швециядаги «дўстона» фирмаларнинг аҳволи кескин тарзда оғирлашиб кетди. 1990 йил 10 октябрь кунига «дўстона» фирмаларга қарзимиз борасидаги аҳвол қуйидагичадир:

Франция Кўмпартияси — «Интерагра» компанияси (СССРга махсус савдо тармоғи учун ғалла, ёғ, гўшт ва гўшт маҳсулотлари етказиб беради). Бу компания тўлов учун 138 миллион долларга қоғоз жўнатган. Бундан 60—70 миллион доллари муддати ўтиб кетган қарзлардир. Бу масала шу йилнинг 8 октябрь кунини М. С. Горбачёвга етказилган. «Ташқи иқтисодий банк»га тезлик билан чора кўриш тўғрисида кўрсатма берилган. Банкнинг маълумотига кўра (Ю. С. Московский), 9 миллион доллар Парижга 11 октябрда ўтказилган ва яна 15 миллион доллар бугун ўтказилади. Қолганлари Франциядан олинандиган қарз ҳисобидан тўланади. Аммо Франциядан олинандиган қарз ҳақида ҳали музокаралар бошланганича йўқ.

Швеция Ишчи партияси — «Виг Трюк продукт АБ» партия матбааси «Ташқи савдо нашриёти»дан 3 миллион швед крони миқдоридаги қарзини ундириб ололмапти. Совет элчисининг маълумотига кўра қарзни тўлаш яна чўзиладиган бўлса, матбаа 7—10 кун ичида буткул синади. У тақдирда «Норшенсфламман» деган партия органини нашр этиш хавф остида қолади.

Австрия Компартияси — «Краус ва Ко» компанияси (махсус савдо тармоқлари учун кенг истеъмол моллари етказиб беради). Муддати ўтиб кетган қарзимиз 30 миллион доллар ва яна 31 миллион Австрия шиллингини ташкил қилади.

Португалия Компартияси — «Коммерсио интернационал», «Эспор/Эхосуа» (Испания), «Металиме», «Тагол» компаниялари (ўсимлик ёғлари, пойабзал, қўлқоплар, полиэтилен қоплар ва пўлат тасмалар етказиб беради). Қарзимиз қисман тўланган, қолгани ҳозирги пайтда 11 миллион долларни ташкил қилади.

Греция Компартияси — «ВЕК» фирмаси (махсус савдо тармоқлари учун пойабзал етказиб беради). Июль ойида қарзимиз қисман тўланган (3 миллион долларгача), ҳозирги пайтда қолган қарзимиз 8 миллион доллар ҳажмида.

Қарзимизнинг бу жиҳатининг ўзига хослиги шундаки, гап, одатда, давлат миқёсида олинадиган бўлса, арзимаган пул миқдори устида боради; бироқ ана шу арзимаган миқдор «дўстларимиз» учун ҳаёт-мамот масаласини ҳал қилади. (Эсингиздами, Чернобиль болалари учун зудлик билан 3000 доллар керак, Афғонистон ветеранлари учун аравача ва протезлар керак, зилзила қурбонлари учун бир марта ишлатиладиган укол игналари зарур. Бор-йўғи арзимас 10000 доллар керак, холос. Аммо қани ўша пул? Уни қаердан олиш мумкин? Ёки ғарбий фирмалар хайр-эҳсон қилармикин? Қилишмаса-чи? Йўқ бўлса, йўқ-да! Ўртоқ Фалин бу масалада илтимос қилиб ўтирмайди. — И. Б.)

«Ташқи иқтисодиёт банки» доимий равишда «дўстона» фирмаларга қарзимизни навбатдан ташқари тўлашга рози бўлса яхши бўларди. Бу масалаларни ҳал қилишга аралашинг, деб ҳар гал М. С. Горбачёвга мурожаат қилиб бўлмайди-ку! В. Фалин».

Фалиннинг мактубига қуйидаги мазмундаги мухтасар маълумотнома ҳам илова қилинган:

«Шу йилнинг 17 июль куни «ВЭК» деган Греция фирмасининг вакили Москвада магазинлар очиш борасидаги режалари билан ўртоқлашган ва бу масалада ёрдам сўраб партияга мурожаат қилиб шундай ёзган эди:

«Имкондан фойдаланиб, биз КПССнинг бу соҳа учун масъул бўлими савдо-сотиқ масаласида ҳамкорлик қилишга тайёр эканимизни изҳор этмоқчи эдик. Ишончимиз ко-

милки, ўзаро фойдали ҳамкорликни ривожлантириш соҳасида жуда кўп муштарак манфаатлар мавжуддир.

Ўртоқлар, партиянгиз томонидан бизга кўрсатилган ёрдам учун чин юракдан миннатдорлик билдирамиз. Бу ёрдам туфайли Москвадаги ваколатхонамиз партиямизнинг дāромадларини таъминловчи асосий манба бўлиб қолди».

Горбачёв Фалиннинг мактубини синчиклаб ўқиб чиқди. «Мактуб менга йўлланганми ё Павловга?»

«Павлов пул бермайди», — деб жавоб берди Кручина.

«У бермаса, менда пул нима қилади?» — деб сўрайди Горбачёв.

«Бизда пул йўқ, — деб рози бўлади Кручина. — Бу харажатларнинг ҳаммаси ҳамма вақт давлат бюджети ҳисобидан қопланарди».

Кўп йиллар мобайнида «дўстона» фирмалар номенклатурани товарлар ва озиқ-овқат маҳсулотлари билан арзон баҳоларда таъминлаб келарди. Ҳатто, сувни ҳам махсус идишларда жўнатишарди, чунки номенклатура мутлақо ҳақли равишда ватанимизнинг заҳарланган сувидан истеъмол қилишни истамасди. Товарлар, албатта, Фарбнинг қаричи билан ўлчаганда иккинчи навли эди, аммо совет мезони билан ўлчанса, бениҳоя юксак эди. Табиийки, улар халқнинг тушига ҳам кирмаган. Фақат Австриядан келтирилган алланимабало аёллар этигининг бир жуфти махсус тақсимлагичда 18 сўмдан сотилаётгани тўғрисида овозалар юрарди. Эндиликда эса бозорга триллион сўмлик сармоя билан кириб бораётган, ўзининг ҳиссадорлик жамиятларини, савдо фирмаларини, банкларини ташкил қилаётган партиyani «дўстона» фирмалар қаноатлантира олмай қолдилар. Пайдо бўлган янги имкониятлар шуъласида кечаги валинеъматлар аянчли ва жуда ночор кўриниб қолди. Бошқа қарзларни уларга тўламай қўя қолишди. Оддий одамлар тилида буюмни олиб, пулини тўламай кетган одамни «фирибгар» дейишади. Одатда бунақа ҳоллар йирик жанжалларга сабаб бўлади, ҳатто, отишмалар, портлатишлар, ўт кўйишлар юз беради. Бу жанжалларда одамлар нобуд бўлади, болалар ўғирланади. Фирибгарлик тўлқинлари пораҳўрлик ва бошбошдоқлик тўлқинлари билан қўшилиб, бутун мамлакатни тўфондай боса бошлади. Партия мамнун бўлиши мумкин эди. Ўн йиллар мобайнида КПСС ўзи ўрнак бўлиб, халқини шу руҳда тарбиялади. Ҳали биронта мамлакат бунақа паст даражадаги маъна-

вият билан бозор муносабатларига қадам қўймаган эди. КПСС Марказқўмидан энг сўнги кооператив дўконигача шу аҳволда эди. Шундай бўлгандан кейин «дўстона» фирмалар унча ўкинмасалар ҳам бўлади — тарих ғилдираклари тагида янчилиш уларнинг қисматида бор экан. Ёлғиз Валентин Фалингина гоҳ Кручинадан, гоҳ Павловдан пул сўраб, уларни эслатиб турди (буни у беминнат қилган деб ишонамиз).

Айтиш керакки, Павловда пул бор эди. Аммо у бу пулларни халқаро ишчилар ҳаракатига совурмоқчи эмасди. Худди шу кезларда Молия министри Павлов (орадан кўп ўтмай, у Бош министр бўлади), унинг биринчи муовини Орлов ва Давлат банки бошқарувининг раиси Герашченко бир хилват гўшада Цюрихдан учиб келган Шмид деган одам билан дўстона дастурхон теварагида ўтиришарди. Шмид Херигисвиль деган жойда унча машҳур бўлмаган «Бюрогемайншафт» фирмасида хизмат қиларди. Херигисвиль Швейцариядаги солиқлар тартиби энг юмшоқ жой сифатида доврўқ таратганди. «Бюрогемайншафт» фирмаси эса бутун дунё миқёсида энг бадкирдор ишларда даллоллик қилиши билан маълум эди. Шмид маълум мақсадларда Москвага учиб келганди. Москва ҳаддан ташқари фантастик тарздаги бир трансфертни тахт қилган — бу чиндан ҳам шундайми ёхуд Интерполдаги устаси фаранглар қўйган тузоқми — Шмид шахсан ўзи бунга ишонч ҳосил қилиши керак эди. Амалдаги ишлар унинг кутганидан ўн чандон ортиқ бўлиб чиқди. Унга 280 миллиард сўмни харид қилишни таклиф этишди. Шмид гап тахминан бирор юз миллиард устида борса керак, деб ўйлаган ва бунақа таклифни кутмаганди. Бундай миқдордаги пулни сотишга ақл бовар қилмайди — бу СССРга Фарб томонидан даҳшатли молиявий зарба беришга йўл очади. Шмид молиячи эди ва СССРнинг молиявий аҳволидан озми-кўпми хабардор эди. Жумладан, у бутун СССР бўйлаб муомалада 139 миллиард сўм юришидан хабардор эди.

«Сизлар бу пулларни муомаладан чиқариб олмоқчимисизлар?» — деб сўради у Павловдан. «Қисман, — деб жавоб берди Молия вазири лабларини чўччайтириб. — Лекин сиз бизни аҳмоқ экан деб ўйламанг. Биз бадавлатмиз. Бизнинг ташвишимизни қилмай қўя қолинг».

Шмид елкасини қисди.

Тўрт босқичда ҳаракат қилишни келишиб олишди.

Биринчи босқич — 1990 йил декабрида 100 миллиард сўм. Баҳоси 5,5 миллиард доллар.

Иккинчи босқич — 1991 йилнинг январида — 25 миллиард сўм.

Учинчи босқич — 1991 йилнинг майида — 15 миллиард сўм.

Иккинчи ва учинчи босқичлар — баҳоси 2 миллиард доллар.

Ниҳоят, тўртинчи босқич — 1991 йил июлида 140 миллиард сўм. Баҳоси 4,5 миллиард доллар.

Ҳаммаси бўлиб 280 миллиард сўм. Баҳоси — 12 миллиард доллар.

«Сиз юборган одамлар, — деб кенгашни ёпди Павлов, — ҳисоб рақамларини билишади. Сўнгги босқичда ишнинг ҳолатини жаноб Орлов шахсан назорат қилади. Шу билан ҳамма иш битади деб ўйламанг. Ҳали пулимиз жуда кўп».

Павлов рост гапирган эди. Пул босиб чиқарадиган ускуна тўлалигича унинг ихтиёрида. Агар зарур бўлиб қолса, аҳолининг пулидан ҳам бир қисмини олиш мумкин. Ҳечқиси йўқ, ўлиб қолишмайди. Мабодо ўлиб қолишса, начора, қисматлари шу экан-да!

Бу гапларга лол қолиб, ҳанг-манг бўлган Шмид юртига учиб кетди. У ўз ҳаётида кўп нарсани кўрган, лекин ҳали бунақасига дуч келмаганди. Сирасини айтганда, у бор-йўғи 12 миллиард долларга бутун Совет Иттифоқини сотиб олди-я!

Николай Кручинанинг ҳам пули бор эди. Аммо у ҳар гал фурсат келганда давлат бюджетидан ўмаришини қўймасди. Гарчи у Ленинград вилоят қўмитасидаги арбобларни жини суймаса-да, уларга сўралган 500 миллион ўрнига 50 миллион сўм берган экан, буни очкўзлигидан қилгани йўқ. Павлов унга бунақа арзимас пулни беришдан ҳеч қачон бўйин товламасди. Кручина Гидаспов ва унинг иш бошқарувчиси Крутихинга нисбатан кўпроқ нарса биларди. Ленинградлик ўртоқлар «Россия» банкининг муассислари бўлишди. Бир томондан бу яхши, албатта. Аммо иккинчи томондан — партия банклари яхши ўрناق кўрсатишаётгани йўқ. Уларни кўриб эринмаган ҳар бир одам банк очиш ҳаракатига тушиб қолади. Бунақаси кетмайди. Сиёсий бюрода жамоат ташкилотларига банклар очишни ва воситачилик фаолияти билан шуғулланишни тақиқлаш масаласи кўриб чиқилди. Лекин КПСС

ҳам жамоа ташкилоти-ку! Бу тақиқ КПССга тааллуқли эмас. Ҳар нима деганингизда ҳам партия ҳар қандай махфий ташкилотга қараганда яширин фаолият олиб боришга моҳирроқ. Шунинг учун ленинградликлар сўраган 500 миллионни ҳозирча уларга бермай турган маъқулроқ. Бирдан сирлари очилиб қолса, нима бўлади? Ҳарҳолда, шунча пул бекор кетса, алам қилади-да! Ленинградлик ўртоқлар ҳамisha биринчи сафда юришни исташади. Ундан кўра Москвада ўртоқ Веселовскийнинг иш услубидан жиндай ўрганишса бўларди.

Разведкачи-иқтисодчининг ижодий фикри эса, муттасил олға парвоз қилиб, аниқ ишларда ўз тажассумини топа бошлади. Буни кўриб Кручинанинг боши осмонга етарди. У, ҳатто, Веселовскийга генерал-майор унвонини бериш тўғрисида тавсияномалар ёзди, аммо бу масалаларда Крючков жуда тепсатембранмас чиқиб қолди — у бўш лавозимлар йўқлигини, пул тақчиллигини баҳона қилиб кўнмади. Кручина ўринсиз бир тарзда КГБ ҳисобида сақланаётган 50 тонна олтинни эслатди ва ҳатто, календарь варағига «бу масаланинг тагига етиш керак» деб қайд қилиб ҳам қўйди.

Веселовский полковниклигича қолди, лекин бундан заррача озурда бўлгани йўқ. Генераллар, адмираллар... буларнинг бари ўткинчи. Янги замонлар келяпти. Веселовский бор-йўғи бир соат ичида совет миллионерларининг намунали оиласини барпо этди, бу оилага партиянинг пулидан 400 миллион сўм «совға» қилиш зарурлигига Кручинани ишонтирди. Бунинг натижасида Веселовскийнинг қалин ошнаси, «Каучук» илмий ишлаб чиқариш бирлашмасининг собиқ бош технологи М. Хотимский кутилмаганда бирваракайига тўртта фирманинг: «Галактик» кичик корхонаси, «Жобрус» деган масъулияти чекланган уюшма, «Холдинг ЛТД» фирмаси ва Москва муниципал ассоциациясининг бошлиғи бўлиб олди. Унинг хотини М. Хотимская «Галактик»нинг муассиси, унинг укаси В. Кравец эса «Жобрус»нинг бош директорига айланди. Кравецнинг хотини раққоса бўлишига қарамай, ҳар иккала фирмага муассис бўлди. Бу оилага қарашли энг йирик фирманинг бош директори КГБ подполковниги Гребеншчиков эди. У расман КГБ идорасидан бўшатишса-да, ёнида пистолет билан юрар, КГБ гувоҳномасини ҳам топширмаганди. Унинг асосий вазифаси янги милиционерларни кузатиб юриш ва кутилмаганда бирон кори ҳол қилиб қўйишсла-

рига йўл қўймаслик эди. Табиийки, фирмалар ҳеч нарса ишлаб чиқармас эдилар. Улар таҳорат суви ва пиво олиб сотиш билан шуғулланишган, шу туфайли даромади ҳам жуда катта бўлган.

Веселовский Кручинага шундай ахборот беради: «Ҳар хил хорижий компаниялар билан алоқа ўрнатиш натижа-сида менда янада жиддийроқ хўжалик вазифаларини ҳал қилиш имконияти пайдо бўлди. Жумладан, хусусий молиявий гуруҳлардан молиявий қарз олишим мумкин (10–12 йилга 100 миллиард долларга қадар)... Қисман бу масалалар тўғрисида мен оғзаки ва ёзма шаклда Павловга, Ситарян-га, Знаменскийга, Примаковга, Герещенкога ахборот берганман ва оғзаки шаклда бу шахсларнинг розилигини олганман...»

Полковник Веселовскийнинг тўла-тўқис маъқулланган услуги бутун мамлакат бўйлаб жорий қилина бошлади. Бор-йўғи бир неча ой ичида КПСС хуфия разведкачининг услуги асосида ўз маблағларига 1453 та хорижий фирмалар билан бирга қўшма корхона, аралаш сармоёга эга бўлган ҳиссадорлик уюшмалари ташкил қилинди. КПСС тижорат тизимларига 14 миллиард сўм ва 5 миллиард доллар сарфлади. Аммо иқтисодчи Веселовский ўзининг КГБ полковниги эканини бир лаҳза ҳам унутгани йўқ. Мабодо унутишни истаганида ҳам, бунга йўл қўйишмас эдилар. У жонажон партиясининг Марказқўми қаърида ҳам разведкачилик вазифасини ўташда давом этди. Партия эса унинг кўз ўнгида ишчилар синфи партиясини либосини ечиб ташлаб, миллатлараро қартелга айланиб бормоқда эди. Полковникнинг зиммасига партия сирларини имкони борича кўпроқ билиб олиш вазифаси юкланганди. Аммо у бунга муваффақ бўлмади. Чунки ё Марказқўм ўз ишларини дунёдаги ҳамма разведкаларга қараганда яхшироқ тарзда махфий сақлашга эришган бўлиб, КГБни лақиллатувчи ёлгон ахборотлар бериб турарди, ёхуд Кручина Веселовскийни ўз фойдасига ёллаб олганди. Ҳарҳолда, Веселовскийнинг бевосита ўз бошлиғи генерал Грушко (Бобковнинг ўрнига келган) номига ёзган ахборотлари борган сари аянчли тус ола бошлади. Бу хабарлар Веселовский даражасидаги профессионал разведкачига муносиб эмасди. «Марказқўмда ишлаш давомида менга бир қатор муҳим масалалар аён бўлди:

1. КПСС мулки ҳар хил даражадаги ташкилотларга тар-

қатиб юборилган. Шунинг учун тезлик билан қарор қабул қилишнинг иложи бўлмади... Марказқўм Ишлар бошқармасида ўз партиясидаги ишларнинг аҳволи тўғрисида тугал тасаввур йўқ.

2. Молиявий маблағлар ҳам тарқатиб юборилган. Ишлар бошқармаси фақат марказий бюджетни назорат қилган. Ундаги тақчиллик 1991 йилнинг ўртасига келганда 500 миллион сўмга етиб борган.

3. Партиянинг валюта маблағлари масаласида ҳам ҳеч қандай аниқлик йўқ. Уларни қисман Марказқўмнинг халқаро фаолият билан шуғулланган раҳбарияти назорат қилган. Аммо шундай таассурот туғиладики, на Дзасохов, на Фалин бу масала бўйича аниқ ахборотга эга бўлган эмас. Эски раҳбарларда кўп нарса махфий қолган. Баъзи бир маълумотларга қараганда, уларнинг орасида хорихдаги баъзи бир ҳисобларни Брутенц (Горбачёвнинг маслаҳатчиси) назорат қилган».

Веселовскийга берилган алоҳида топшириқ шундан иборат бўлганки, у Илмий-саноат уюшмаси ва «Симако» концернига оид тафсилотларни аниқлаши керак эди. Бу уюшма ва концернга КПСС Марказқўмининг раҳбарияти ва шахсан Кручинанинг ўзи алоҳида меҳр билан қараган. Партия уюшма ва концернга жуда катта миқдорда маблағ сарфлаган, чунки улар аслида Ҳарбий саноат комплексининг айнан ўзи эди. Совет саноатининг бу соҳаси қурол-яроғлар ишлаб чиқарар ва ҳамон самарали ишламоқда эди. Илмий-саноат уюшмаси ва «Симако» концернига КПСС Марказқўми аъзоси Аркадий Вольский раҳбарлик қиларди. Ўтмишда партаппаратда майда амалдор бўлган бу одам нимаси биландир Андроповга маъқул келиб қолганди. У Вольскийни ўзига ёрдамчи этиб тайинлади, кейин у Горбачёв билан ишлай бошлади.

Эндиликда уюшма ҳам, концерн ҳам қандайдир шубҳали, лекин кўлами кенг ишлар билан шуғулланмоқда эди. Бош Вазир бўлиб олган Павловнинг ёрдамида улар мамлакатнинг ҳарбий сирларини сота бошладилар. Бунинг оқиба-тида ақл бовар қилмайдиган баҳода, яъни бир долларга 1,8 сўм қимматида сўмларни алмаштириб олишди. Улар бошқа фирром ишларда ҳам иштирок этишган. Масалан, кўплаб миқдорда қурол-яроғ ва ҳарбий анжомлар сотишган. Концерн ўз хавфсизлик хизматига эга эди. Бу ерда КГБнинг

захирага чиқарилган офицерлари хизмат қилишарди. Улар хизмат гувоҳномаларини сақлаб қолган бўлиб, қурол олиб юришга ҳам ҳақли эдилар.

Булар тўғрисида Веселовский Грушкога ҳам, Крючковга ҳам маълумот берганди. Уларнинг иккови ҳам бу маълумотларни совуққина тинглаб, «ҳаддан ошиб кетмаслик»ни маслаҳат беришди, оламшумул масалалар билан шуғулланмай, фақат услубий кўрсатмалар яратиш устида ишлаш кераклигини уқтиришди. Бир неча кундан кейин Вольский КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасига шахсан ўзи келиб Кручина билан қаттиқ жанжаллашади ва партиянинг энг нозик жойидан «жосус» Веселовскийни дарҳол йўқотишни талаб қилади. Веселовский икки ўт орасига тушиб қолганини англайди: уни на КГБ раҳбарияти, на Марказқўм раҳбарияти қўлламай кўйган эди. Бунақа ишлар совет разведкачисининг бошига тез-тез тушиб турарди. Полковник ўз ҳаёти учун хавотир олиб, яшириниб олди. Аммо Веселовский услуби партия мулки борасида ғолибона юришда давом этарди. Ҳамиша бутун мамлакатнинг энг олдинги сафларида бўлишга ошиққан ленинградлик ўртоқлар полковник Веселовский услубига муносиб баҳо бердилар. Аввалига синаб кўриш учун ВЛКСМга қарашли тижорат тизимини солиқдан озод қилишди. Шундан кейин бутун вилоят қўмитаси тижорат дардига чалинди-қолди. Укалари — комсомол олдида юзлари ерга қарамаслиги учун партия аппарати ходимлари тижорат бобида ўз йўлларини излай бошладилар. Ҳамма нарса хамирдан қил суғургандай жўнгина ҳал бўлди. КПСС бениҳоя қудратли, таъсир кучи жуда зўр ташкилот эди, шунинг учун янги пайдо бўлаётган кўпгина фирмалар мамнуният билан ўзларини унинг қаноти остига олардилар.

Смольный аҳли билан анча салмоқли маблағларга шартномалар тузиларди, бунинг эвазига эса, улар бошқа ҳамма учун гап-сўзсиз «қизил чироқ» ёниб турган жойда, «ўз» фирмалари учун «яшил чироқ» ёқиб берардилар. Иморатларни қўлга киритиш борасидами, яхши букюртмаларга эга бўлиш, банкдан кредитлар олиш, солиқ юзасидан имтиёзлар бериш масаласидами, хуллас, керакли ишларнинг ҳаммасида вилоят қўмитаси муаммони жуда тез самарали ҳал қиларди. Пулни вақтида тўлаб, фойдани баҳам кўриб туришса бўлди! «Россия» банкини барпо этар экан, КПСС

вилоят қўмитаси унга пайчилар сифатида ўз мижозларини жалб этди. Уларнинг қаторида «Рус видеоси» деган Ишлаб чиқариш техника уюшмаси бўлиб, унга, ҳатто, Смольнийнинг ўзидан жой ажратиб беришганди. Бундан ташқари «Русь» деган суғурта жамияти ва Политехника институтининг проректори профессор Шлепков ҳам жалб қилинганди. Банк таъсис этилаётганда устав жамғармасидаги асосий ҳиссани, яъни 15 миллион сўмни, табиийки, КПССнинг вилоят қўмитаси берди (Кручина ҳали ўзининг 50 миллионини юборгани йўқ эди). «Рус видеоси» 13 миллион сўм қўшиши керак эди, аммо у бу маблағни тўплай олмади ва вилоят қўмитасидан қарз олишга мажбур бўлди. Ўз-ўзидан равшанки, янги банк кенгаши раиси қилиб КПСС вилоят қўмитаси Ишлар бошқармасининг мудирини Крутихин тайинланди.

Ҳамма нарса силлиқ кетаётганди, аммо шу чоғларда банк ҳақида қонун чиқиб қолди. Бу қонунни полковник Веселовский услубини яхши ўзлаштирган Кручина зўр матонат ва қатъият билан олға сурганди. РСФСР Банклари ҳақидаги қонун КПСС вилоят қўмитасига қўшган ҳиссасини қайтариб беришни талаб қиларди.

Вилоят қўмитасига 15 миллион сўмни қайтариб беришдан аввал банк кенгаши таркибидан кенгаш раиси — вилоят қўмитаси ишлар бошқармасининг мудирини Крутихинни чиқариб юборишди. Бу, албатта, табиий эди, пуллар гум бўлганидан кейин унинг фармонбардори ҳам гум бўлади-да! Айни чокда кенгаш таркибига «янги одам»ни киритишади ва уни кенгаш раиси қилиб сайлашади. У «Дайнемик Трансфер» компанияси бошқарувининг раис муовини А. А. Крутихин эди. Бу одам банкка аввалги «партиявий» 15 миллион сўм ўрнига янги «партиясиз» 15 миллион сўмни олиб келди. Бу «Дайнемик Трансфер»нинг улуши эди. Банк кенгаши раиси Крутихиннинг бир зумда КПСС вилоят қўмитаси Ишлар бошқармаси мудиридан «Дайнемик Трансфер» даврасига мансуб бизнесменга айланиб қолиши сеҳр-жоду билан амалга ошгандай бўлди. «Партиявий» 15 миллион сўмнинг ҳам янги тусга кириши шундай содир бўлди. Бу орада Кручина жўнатган 50 миллион сўм ҳам келиб қолди-ю, ишлар янада жўнашиб кетди. Маблағларнинг бир қисмини Совет — Бельгия қўшма корхонаси «Дайнемик Трансфер»га ўтказди. Унинг хусусий манзили Политехника институтида эди. (Шунинг

учун ҳам профессор Шлепков муассислардан бири бўлган-ди.) Қўшма корхона ўз навбатида «Русь» суғурта жамиятини тузиш учун маблағ ажратди, бизнесмен Крутихин эса аини шу жамият ҳисобидан мунтазам равишда Бельгияга қатнай бошлади. Крутихин у ерда янги қўшма корхоналар тузиш билан шуғулланди, даромадларни эса Бельгия банкларига қўйди. Бу компанияни ҳаракатга келтириб турган асосий сиймо КПСС мафкурачиси Виктор Ефимов бўлган эди. У халқ депутати бўлиш учун уринишлари зое кетгандан кейин сиёсатни йиғиштириб қўйдида, ўзини бизнесга бағишлашга аҳд қилди.

КПССнинг Москва шаҳар қўмитаси устомонлик билан иш юритди ва фаолият қўламини кенгайтди. Албатта, унинг тажрибаси каттароқ эди-да! Гришин даврида қанақа ишларни қилмади бу қўмита?! Ҳатто, Ельцин шаҳар қўмитасида партия интизомини тартибга келтиришга уриниб кўрганида, унинг ўзини ҳам ямламай ютишди. Москва шаҳар қўмитасининг Биринчи котиби Юрий Прокофьев табиатига кўра ғалвалардан нари юрадиган, лекин жуда маккор ва ақлли одам эди. Худди шу сифати билан у ўзининг ленинградлик ҳамкасабаси Борис Гидасповдан ажралиб турарди. Гидаспов кимё профессори бўлса ҳам, худди оддий бир фельдфебелдай олди-кетига қарамай ҳаракат қиларди. Прокофьев КПСС Москва вилоят қўмитасининг котиби Балашов билан ҳамжиҳат иш олиб борарди. КПСС Москва шаҳар ва вилоят қўмиталарининг олисни кўра оладиган бу икки котиби мутлақо ўринли тарзда ваҳимага тушиб қолишди. Улар ҳадемай қонуний ва гайриқонуний йўллар билан тўпланган партия мулкани мусодара қилиш бошланади деган ташвишда эдилар. Шу муносабат билан улар юқорига батафсил мактуб йўллашди ва унда имкони бор нарсанинг ҳаммасини қандай қилиб тез ва самарали яшириб қўйиш йўлларини баён этиб бердилар. Юқори доираларга Прокофьев ва Балашовнинг ташаббуси маъқул бўлди. КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасининг мудирини Кручина мутлақо махфий буйруғида «Ҳиссадорлик жамияти» тузиш ғоясини маъқуллади ва партия органларининг 116,6 миллион сўмлик асосий фондини унинг ҳисобига ўтказиш ҳақида кўрсатма берди. Орадан тўрт кун ўтгандан кейин эса Марказқўм Котибияти тегишли қарор қабул қилди:

«Мутлақо махфий.

Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказқўми
Котибиятининг ҚАРОРИ

Ўртоқ Ю. А. Прокофьев ва Б. И. Балашовларнинг мактуби
тўғрисида.

1. Партиянинг Москва шаҳар қўмитаси ва вилоят қў-
митаси Биринчи котиблари ўртоқ Ю. А. Прокофьев билан
Б. И. Балашовларнинг шаҳар ва вилоят партия ташкилотла-
рининг асосий жамғармаларини ана шу партия қўмиталари
иштирокида тузилаётган ҳиссадорлик жамияти ҳисобига
ўтказиш ҳақидаги таклифига рози бўлинсин. («Истисно та-
риқасида» деган сўзлар устидан ўчирилган.)

2. Кўрсатилган ҳиссадорлик жамияти акцияларининг 60
фоизи партия Москва шаҳар қўмитаси ва вилоят қўмитаси
сиймосида КПССники бўлажаги эътиборга олинсин.

3. Ҳиссадорлик жамияти барпо этиш ва ишлатиш билан
боғлиқ масалаларни ҳал қилишда КПССнинг мулкий ман-
фаатлари ва ҳуқуқини таъминлаш учун жавобгарлик ўртоқ
Ю. А. Прокофьев ва Б. И. Балашовга юклатилсин».

Аmmo КПСС вилоят қўмиталари ва ўлка қўмиталари-
даги воқеалар ҳар қанча шиддатли тус олмасин, улар
партия-давлат тизимининг энг юксак нуқталарида содир
бўлаётган воқеалар қаршисида ҳеч нарсага арзимаё қолар-
ди. Юксак нуқталардан ҳамма нарса равшан кўриниб ту-
рарди. Партия ўз мулки учун ҳаддидан ошган жамоатчи-
ликка қарши қақшатқич уруш олиб бормоқда эди. Бу урушда
у мунтазам равишда КГБнинг махсус қисмлари, десантчи-
лар, ички қўшинлар ёрдамига таянар, мулк кўлдан кета-
диган даражага етганда эса, ҳатто, танкларни ишга солиш-
дан ҳам тоймас эди. Аллақачон Вильнюс ва Ригада ўқлар
гумбуради — бу шаҳарларда партия мулкига қаттиқ ху-
ружлар бўлганди. Жанубий республикалардан эса янада муд-
ҳиш хабарлар кела бошлади. Тўғри, бу ерларда ҳеч ким
партия мулкига кўз олайтиргани йўқдай эди, бироқ партия
аппаратидагиларнинг ўзлари Москвага ўлпон тўламаё
қўйдилар, миллий мустақиллик ҳақидаги таваллолар эши-
тилди, Лениннинг номини қўйиб, кўпроқ Қуръонни тил-
га ола бошлашди.

Империяпараст кучларнинг сўнгги қолдиқлари КГБ раи-
си Крючков ва бир тўда ҳарбийлар ҳамда тепса-тебранмас

партия раҳбарларининг атрофига тўпланиб олиб, бепоеён империя устидан ўз ҳокимлигини сақлаб қолиш учун жонжаҳдлари билан коммунизмни мафкура сифатида ушлаб туришга уриндилар. Ҳолбуки, унинг ҳалокати муқаррар бўлиб қолганди. Ночорликдан улар яна Саддам Ҳусайнни эслашди. Совет қўшинлари Афғонистондан олиб чиқиб кетилгандан сўнг Ироқ билан Эрон ўртасидаги урушга эҳтиёж қолмади ва у ўз-ўзидан барҳам топди. Ҳар иккала томон тахминан бир миллиондан одам йўқотди. Ҳусайн Исроилни эришибгина сўкишдан нари ўтмагани учун бекорчиликдан сиқилиб кетганди. Унга иш топиб беришди. Ўйланган режанинг истиқболи порлоқ кўринди. Ҳусайн қўшини Қувайтга ҳужум қилиб, уни босиб олади. Қувайт амирининг гвардияси номигагина мавжуд бўлиб, табиийки, у Саддамнинг миллион кишилиқ армиясига дурустроқ қаршилиқ кўрсата олмади. Саддам армияси тиш-тирноғигача энг янги совет техникаси билан қуролланган ва бундан ташқари Эрон билан салкам ўн йиллик уруш тажрибасига эга. Саддам Қувайтнинг бениҳоя бой нефть майдонларини босиб олади, Қувайт Ироққа бир вилоят сифатида қўшилади. Бу режа бир нарсага асосланган эди: Қўшма Штатлар бунақа халқаро босқинчиликка индамай қараб туrolмайди ва Ироққа қарши уруш очишга мажбур бўлади, агар шундай қилмаса, АҚШ жаҳондаги қудратли давлат сифатида обрўйини йўқотиб қўяди. АҚШ Ироқ билан уруша бошласа, худди Вьетнамдаги каби узоқ давом этадиган қонли уруш ботқоғига ботиб қолади. СССР билан Ироқ ўртасида эса дўстлик ҳақида битим бор. Шундай экан, Қўшма Штатлар бундан буён СССРда «демократик ислохотлар»ни изчиллик билан амалга оширилгани учун эмас, СССР бетарафлик мавқеида тургани учун ҳақ тўлайдиган бўлади. Бу эса бир зумда Фарбнинг СССРга кўрсатаётган иқтисодий ва молиявий тазйиқини сусайтиради ва Горбачёв бошлаган ислохотларни бир чеккага суриб қўйишга имкон беради.

Ҳусайн бажонидил рози бўлди. Унинг ўзи анчадан бери Қувайт ва Саудия Арабистонининг беҳисоб бойликларига кўз олайтириб юарди.

Ҳусайн СССРдан маънавий жиҳатдан ёрдам беришга ваъда олди ва шахсан ўзи учун «хизмат ҳақи» тарзида 2 миллион доллар ундирди. Сўнг армиясига Қувайтни босиб олиш тўғрисида буйруқ берди. Армия бу буйруқни 30 соат

ичида ҳеч қанақа талафот кўрмай бажо келтирди. Бошдан кутилганидай АҚШ дарҳол ўз қўшинларини Саудия Арабистони томон кўчира бошлади. Бу мамлакатнинг кўрқиб кетган қироли Вашингтондан ёрдам сўраган эди.

Саддам Ҳусайн панасида партия ҳандақлардан чиқди ва мамлакатда ўзининг аввалги ҳокимиятию шон-шуҳратини тиклашга уриниб кўрди.

Аммо бу воқеалар Горбачёв билан Шеварнадзе АҚШ ҳамда Европадан қарз олиш тўғрисидаги музокаралари айна авжга чиққанда рўй берди. Уларнинг иккови ҳам дарҳол Қувайтнинг босиб олинишини қоралаб чиқдилар. Саддам Ҳусайн ҳаддан ташқари бемаъни аҳволга тушиб қолган эди. Тепса-тебранмас раҳбарлар Горбачёвга тазйиқ ўткази бошладилар, матбуотда ва Олий Советда унга қарши жанжал кўтардилар ва ҳатто, Саддам Ҳусайннинг суратлари билан намойишлар уюштирилди. Ҳар нима қилиб бўлса-да, АҚШдан ва Фарбдан юз ўгириб, бошқариб бўлмай қолган совет кемасини яна эски Ленин-Сталин йўлига буриб юборишга ҳаракат қилинди.

Аммо Горбачёв ҳам анойи эмасди — у умумий емирилиш ва таназзул давридаги йирик сиёсатчи эди. У ўзининг ҳалокатини ҳис қилиб чуввос солаётган партия раҳбарларининг қиёфасиз оломонидан бир неча бош юқори турарди. У ўртамаёначилик муҳитида йўлини топиб юришни жуда яхши ўрганган ва бўронларни ҳам, тўфонларни ҳам ўз измига солиш машқини олган эди. Дадиллик билан ҳаракат қилиб, у ҳар бир қадами билан жон талвасасида ётган тузумга сўнгги зарбаларни берди ва номенклатурани салафлари олиб кириб қўйган боши берк кўчадан қутқариб олиб чиқди. Шунинг учун номенклатуранинг кўпчилиги сўнгги Бош котиб сиймосида ўз халоскорини кўра бошлади ва ҳеч нарсанинг фаҳмига бормайдиган тепса-тебранмасларни тарих ахлатхонаси томон суриб қўйиб, Горбачёвнинг сиёсий найрангларини қўллаб-қувватлай бошлади.

Ана шу воқеалар авжга минганда, ҳатто, Шеварнадзе ҳам ортиқ чидаёлмади — у тўғридан-тўғри съезд минбаридан туриб истеъфо берди. У ҳадемай СССРнинг кунпаякун бўлишини кўриб турарди. Ҳалок бўлаётган давлатнинг Ташқи ишлар вазири бўлиш энди уни қаноатлантирмасди. Унинг бутун фикри зикри жонажон Грузиясида эди.

Бу орада америкаликлар «ўртоқ Ҳусайн»нинг армияси-

ни шу қадар тез ва қатъият билан тор-мор келтирдиларки, Москвада ҳеч ким нима воқеа рўй берганини дабдурустан пайқамай ҳам қолди. Жангларда чиниққан минглаб Ироқ аскарлари асирга тушдилар, Қувайт бир кеча-кундуз давомида озод қилинди, Америка танклари учун Бағдодга йўл очиқ эди. Аммо энг муҳими бунда эмасди. Инқироз шунда эдики, АҚШ мутлақо янги қуроллар тизимини намойиш этди. У электрон урушига хос янги услубларни кўрсатди, ҳар хил қўшин турларининг бошини жуда зўр маҳорат билан қовуштирди. Бунақа ҳарбий санъат ва ҳарбий қуроллардаги мукамалликни совет генераллари ҳамда Ҳарбий-саноат комплекси етакчилари етти ухлаб тушида ҳам кўрмаганди.

Вашингтон иқтисодий ва молиявий ҳужум воситаларидан ташқари долларни совет тафаккури яхшироқ тушунадиган бошқа усуллар билан ҳам қўллаб-қувватлаши мумкинлигини кўрсатиб қўймоқчидай эди. Бутун дунёда молиявий ҳукмронликни ўрнатиш ҳақидаги режанинг охириги босқичи бошланди: бу босқичда АҚШ ўзининг пўлат мускулларини намойиш қилди. Қўшма Штатларни узоқ давом этадиган урушга тортиш режаси барбод бўлди. Бу эса мамлакат ичида ва бутун жаҳонда содир бўлаётган воқеалар оқибатида бир тўда бўлиб уюша бошлаган Горбачёвга қарши мухолифат кучларини ҳанг-манг қилиб қўйди. Мухолифат саросимада юрар экан, Борис Ельцин РСФСРга президент қилиб сайланди. У Россиядаги жамики давлат тизимини партиядан холи қилишга ваъда бериб, бу мартабага эришди. Ельцин президент бўлиши биланоқ, партиядан холи қилиш ҳақида махсус фармон чиқариб, ваъдасини бажарди. Шу вақтнинг ўзида Горбачёв Умумқўшин партия қўмитасини тузди ва Кручинага бу янги партия ҳисобига 600 миллион сўм ўтказиш ҳақида буйруқ берди.

Кручина янги вазир Орлов бошчилигидаги СССР Молия вазирлиги билан яқиндан ҳамкорлик қилиш тўғрисида келишган эди. Молия вазирлигининг ёрдами билан КПСС амалда жуда йирик «Автобанк»нинг хўжайини бўлиб олди. Шу туфайли унинг ҳисобига бир миллиард сўм ўтказди. «Автобанк» бошқаруви раиси Молия вазирининг биринчи муовини В. Раевскийнинг хотини Н. Раевская бўлди. Икки томондан бундай кучли ҳимояга эга бўлган «Автобанк»нинг пичоғи мой устида. СССР Молия вазирлиги Бош бюджет

бошқармасининг бошлиғи В. Барчук (ҳозир Россия Иқтисодиёт ва молия вазирининг биринчи муовини) партия ҳомийлигидаги «Автобанк»га ҳеч қайси давлатда бўлиши мумкин бўлмайдиган бир совға қилди: унга давлат ташкилотларидан қарзларни ундириб олиш ҳуқуқи берилди. Бу ҳуқуққа эришиш ҳар қандай банкирнинг ҳам энг ардоқли орзуси эди. (Ҳозир ўша В. Барчукнинг ўзи қандай қилиб шундай воқеа рўй бериши мумкинлигини текширувчи тергов комиссияси раисларидан бири.)

Аммо «Автобанк» денгиздан томчи эди, холос. Кручина КПСС тасарруфидаги ёхуд унга қарам бўлган банкларнинг махфий рўйхатини синчиклаб кўздан кечириб чиқди. Партиянинг пулларини шоша-пиша шу банкларга тиқиштиришган эди.

1. Автобанк – йилига 7 фоизлик даромад билан бир миллиард сўм.

2. СССР Касаба уюшмалари банки — 500 миллион сўм, йилига 4,5 фоиз даромад билан.

3. Токобанк – 150 миллион сўм, 7 фоизлик даромад билан +70 миллион сўм ҳиссадорлик бадали.

4. Ёшлар тижорат банки – 275 миллион сўм, 9 фоиз даромади билан.

5. Уникомбанк – 500 миллион сўм, 10 фоизлик даромад билан.

6. Соат саноати банки – 50 миллион сўм, 7 фоизлик даромад билан.

7. Станкинбанк – 50 миллион сўм, 10 фоиз даромад билан.

8. «Россия» банки (КПСС Ленинград вилоят кўмитаси орқали) – 50 миллион сўм, 6 фоиз даромад билан.

9. Главмостстройбанк (Қозоғистон компартияси Марказқўми орқали) – 90 миллион сўм, 10 фоиз даромад билан.

10. Қозоқкомпартбанк (Қозоғистон компартияси Марказқўми орқали) – 100 миллион сўм, 10 фоиз даромад билан.

11. Кичик корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш Совет жамғармаси – 40 миллион сўм, 10 фоиз даромад билан.

12. «Логос» экспериментал бирлашмаси – 40 миллион сўм, 15 фоиз даромад билан.

13. «Шива» савдо ишлаб чиқариш корхонаси – 5 миллион сўм.

14. Янги хўжалик шакллари ва ижтимоий ташаббуслар Бутуниттифоқ уюшмаси – 60 миллион сўм, 10 фоиз даромад билан.

15. «Иттифоқ – В» корпорацияси – 200 миллион сўм, 6 фоиз даромад билан.

16. «Галактик» кичик корхонаси» – 250 миллион сўм, 12 фоиз даромад билан.

17. Троицк Инновацион ва термоядро тадқиқотлар институти («Галактик» кичик корхонаси орқали) – 50 миллион сўм.

18. «Жобрус» масъулияти чекланган жамият – 50 миллион сўм, 6 фоиз даромад билан.

19. «Холдинг ЛТД» ишлаб чиқариш-тижорат фирмаси – 50 миллион сўм, 6 фоиз даромад билан.

20. Москва муниципал ташкилоти – 50 миллион сўм, 6 фоиз даромад билан.

21. «Ватан» Россия ижодий уюшмаси – 1,125 миллион сўм (кинофильм яратиш учун), фильмни намойиш этишдан тушадиган 25 фоиз даромад билан.

22. «Ўчоқ» ижодий уюшмаси – 10 миллион сўм (кинофильм яратиш учун), 25 фоиз даромад билан.

Ҳаммаси бўлиб 3 миллиард 634 миллион 125 минг сўм.

Бу биринчи рўйхат бўйича. Бундан кейин № 2, № 2А, № 2А–6, № 3–В... рақамли рўйхатлар келади.

Бу миллиарду миллионлардан калла шишиб кетади. Аммо ҳали булар хамир учидан патир.

Юқорида зикр этилганидек, КПСС қариган чоғида Россия Компартияси деган ғайриқонуний бола кўрди. Бола бўлгандан кейин, албатта, унинг харажати ҳам бўлади. Айниқса, бола Россия Компартиясидек нимжон ва очофат туғилган бўлса...

РКП Ишлар бошқармасининг мудирини Игорь Головков макқора онасининг иш услубини дарров ўзлаштириб олди ва 1991 йилнинг февраль ойидаёқ «РСФСР Компартияси Марказқўмининг ишлаб чиқариш – хўжалик фаолиятидаги асосий йўналишлар бўйича таклифлар тўғрисида» деган махфий доклад тайёрлади. «РСФСР банклари тўғрисидаги» Қонун жамоа ташкилотларига банклар таъсис қилишни тақиқлаб қўйганди. Головков шу Қонунни ушлаб олиб, ҳам-

касб дўстларига насиҳат қилади: «... Муассислар изламоқ керак. РСФСР Компартиясининг корхоналари ва ташкилотлари шундай муассис бўлмоғи мумкин».

Шундай дейилгандан кейин бошланди-кетди...

«Сўнги пайтларда жойларда партия қўмиталари бюджетнинг даромад қисмини тўлдирадиган катта хўжалик шартномалари туза бошладилар: улар иморатларни, транспорт воситаларини ва бошқа партия мулкани ижарага бера бошладилар. Партия қўмиталарининг ўзи томонидан ёхуд бошқа ташкилотлар билан биргаликда таъсис қилинган ўз-ўзини таъминловчи бир қатор ташкилотлар рўйхатга олинди. Ленинграднинг Приморе районида ўз-ўзини таъминловчи ижтимоий марказ ташкил қилинди. У райком биносида жойлашган. Марказ район аҳолисининг манфаатлари йўлида ижтимоий тадқиқотлар ўтказди ва ўз фаолияти натижасида кўрган фойдасининг бир қисмини КПСС ва Россия Компартияси район қўмиталари ҳисобига ўтказди... ЭХМ, бир марта ишлатиладиган тиббиёт игналари, телемаҳсулотлар, қурилиш материаллари ва бошқа буюмларни биргаликда ишлаб чиқариш ҳақида, шунингдек, ташқи савдо фаолиятини, туризми, меҳмонхоналар қурилишини ривожлантириш борасида ҳам анчагина, шу жумладан, хорижий фирмалардан таклифлар бор. Бу соҳада пайдо бўлаётган ҳамма ташкилий-техник ва иқтисодий масалаларни ҳал қилиш учун Марказқўмнинг Ишлар бошқармаси қошида ўз-ўзини таъминлаш асосида бюро таъсис этишни зарур деб ҳисоблаймиз. Бу бюро марказий тижорат биржаси сифатида фаолият кўрсата оладиган бўлиши лозим...»

Навқирон ва гуллаб-яшнаётган Россия Коммунистик партияси тез орада болалай бошлади. Даставвал у жамиятга ўзининг тўнғичи — Жириновскийнинг Либерал-демократик партиясини туҳфа этди. Янги партиянинг туғилиш гувоҳномасида шундай ёзилган:

«РСФСР Компартияси Марказқўмининг Ишлар бўлими ишлаб чиқариш ва молиявий фаолият ҳақидаги қондалар асосида ҳаракат қилиб, бир томондан, Марказқўм Ишлар бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Головков сиймосида, иккинчи томондан, «Завидия» фирмасининг президенти Андрей Фёдорович Завидия сиймосида (бундан кейин у «фирма» деб аталади) қуйидагилар ҳақида битим туздилар:

Бошқарма «фирма» ихтиёрига вақтинча бўш бўлган маблағдан 3 (уч) миллион сўм ўтказди (фоизсиз қарз).

Бу битимнинг сиёҳлари қуриб битмасдан Жириновскийнинг партияси дунёга келди. Жириновский бир зумдаёқ ўзини Россия президентлигига номзод қилиб кўрсатди, вице-президентликка эса битимда «фирма» деб аталмиш Андрей Фёдорович Завидияни танлади.

Шунга ўхшаш Россия Миллий ватанпарварлик ишчи-партияси ҳам тузилди: РСФСР Компартияси Марказқўми Ишлар бошқармаси бир томондан бошқарма бошлиғи М. И. Головков сиймосида ва иккинчи томондан, Давлат экспериментал илмий-техник ишлаб чиқариш маркази «Картель» (у Бош директор А. Ю. Ванкович сиймосида низомнома асосида ҳаракат қилади) қуйидаги масалаларда мазкур битимни тузишади:

«Бошқарма марказ ихтиёрига вақтинча бўш турган маблағидан 3 (уч) миллион сўм ўтказди. Бу пул қайдномада баён қилинган мақсадларга сарф қилинади... Мазкур битим 2-сонли махфий қайдномага риоя қилинганидагина амалга киради».

Россия Компартияси миллатчилик ва фашистик руҳдаги гуруҳларнинг туғилишига йўл очиб берди, лекин шунга қарамай, «коммунистик партия» деган номи қолаверди. Бу партия ҳам номенклатура қонун-қоидаларига тўла амал қиларди, яъни ҳамма нарсадан кўпроқ ўз раҳбариятининг шахсий фаровонлиги тўғрисида ташвиш чекарди. Бу пайтга келганда бутун мамлакат талон тизимининг асоратида қолган эди — худди уруш йилларидаги каби маҳсулотларнинг ҳамма турлари талон билан бериладиган бўлганди. Россия Коммунистик партияси ҳозирча ўзининг кекса онаси КПССнинг махсус тақсимлагичларидан ем еб юриб, зўр бериб номенклатура чегараларини кенгайтирар ва ўзининг махсус тақсимлагичлар тизимини барпо қиларди.

«РСФСР Компартияси Марказқўмининг Ишлар Бошқармаси бир томондан, бошқарма бошлиғи — қоидалар асосида иш олиб борувчи Игорь Михайлович Головков (бундан буён «Бошқарма» деб аталади) сиймосида ва Кунцево район советининг «Нур» савдо-саноат бирлашмаси қуйидаги масалаларда мазкур битимни туздилар:

...Бошқарма Бирлашмага 500 минг сўм миқдоридида фоизсиз қарз беради. Бирлашма бу маблағини савдо ва маи-

ший хизмат идораларини, шу жумладан, РСФСР Компартияси Марказқўми аппарати ва Бошқарма ходимларига хизмат кўрсатадиган магазинларни таъмирлашга сарфлайди. Бирлашма РСФСР Компартияси Марказқўми аппарати ходимларига уч йил мобайнида ҳар ҳафтада озиқ-овқат маҳсулотлари билан, шу жумладан, «Монгрифлес» қўшма корхонасининг маҳсулотлари билан таъминлаш борасида, шунингдек, уч ой мобайнида бир марта саноат маҳсулотлари билан таъминлаш борасида хизмат кўрсатишни зиммасига олади...»

Янги туғилган фарзанди тез улғайиб бораётганини мамнуният билан кузатар экан, КПСС ўзининг ўғай фарзандларини, яъни Шарқий Овруподаги компартияларни ҳам унутгани йўқ. Бу компартиялар ҳокимиятдан ва молу мулкдан маҳрум бўлгач, янги социалистик ва социал-демократик либосларга ўраниб олиб, бутунлай савло-сотик ишларига берилиб кетдилар. Улар ҳам Фарбда махфий равишда ўзларининг қўшма корхоналарини туза бошладилар. Шунинг учун КПССдан ўзаро манфаатдорлик асосида доллар олиб, корхоналарга сарфлашга тайёр эдилар.

Тажриба билан ўртоқлашиш учун Варшавага Кручинанинг муовинини жўнатишди. Пospelов эса шунақа сафардан қайтиб келиб, ҳисоботида ёзди: «Баъзи бир мамлакатлардаги мавжуд қонунлар партиянинг ўз корхоналари бўлишига йўл кўяди. Бу қонундан яхши фойдаланишмоқда. Шу билан бирга расман партия билан боғлиқ бўлмаган тизимларни барпо этишга ҳам катта эътибор берилмоқда. Шу мақсадда партия маблағига хусусий фирмалар тузишдан фойдаланилмоқда. Улар ўзаро ишонч асосида тузилади, бу ишда чет эл сармояси ҳам жалб қилинади. Бу борада кўпроқ ҳиссадорлик жамияти, жамғарма, масъулияти чекланган жамият каби ташкилий шакллардан фойдаланилади. Бундай шакллар сиёсий мулоҳазалар асосида мулкни ўзлаштириб олиш имкониятларини анча чеклайди».

Шарқий Оврупо компартиялари ҳам маккорликда ўзларининг Москвадаги хўжаларидан қолишмас эдилар, аммо улар қўшни капиталистик мамлакатлардаги турли-туман майда фирмалар билан кўпдан бери изга тушиб қолган анъанавий алоқаларга эга эдилар. Бу алоқаларнинг эса фойдаси катта бўлиши мумкин эди.

Николай Кручина бир зумда «Ишлаб чиқариш хўжалик

фаолияти масалаларида Марказий ва Шарқий Оврупо мамлакатларининг сўл партиялари билан КПССнинг ҳамкорлиги тўғрисида» деган ҳужжатни тайёрлади.

Унинг кетидан дарҳол КПСС Марказқўми Котибиятининг қарори чиқди.

«КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасига белгиланган тартибда Марказий ва Шарқий Оврупо мамлакатларининг сўл партиялари билан ҳамкорликда хорижда қўшма хўжалик қурилмалари барпо этишда иштирок қилишга рухсат берилсин. Бунда эътиборга олинсинки, Совет томонидан муассис сифатида КПСС Марказқўми Ишлар бошқармаси тасарруфидаги юридик шахс бўлган корхоналар иштирок этади... Социал-демократик ишчи партияси раҳбариятига Польшада қўшма Совет – Польша фирмаси очишга розилик берилсин. Бу фирма савдо-сотиқ ва воситачилик ишлари билан, шу жумладан, чегарага яқин жойлардаги савдо-сотиқ, хорижий туризмни ривожлантириш, маслаҳатлар бериш, маркетинг соҳасида хизматлар кўрсатиш билан шуғулланади... КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасининг хориждаги хўжалик фаолиятидаги, шу жумладан, қўшма корхоналар тузишдаги иштироки молиявий жиҳатдан қардош партияларнинг фирмалари орқали сўмга харид қилинган товарларни сотиш ҳисобига таъминлансин.

Польша республикаси социал-демократияси ихтиёрига 1991 йилда ёрдам тариқасида КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасининг санаторийлари ва дам олиш уйларига 30 та йўлланма ажратилсин. Унга бу йўлланмаларни ўз аъзолари ўртасида ёки Фарбдаги туристик фирмаларнинг ваколатхоналари орқали эркин тижорат асосида тарқатиш ҳуқуқи берилсин...»

Маълумки, туризм соҳаси дунёдаги энг даромадли бизнесдир. Шунинг учун КПСС ўз тасарруфидаги сон-саноқсиз меҳмонхоналар, отеллар, дам олиш уйлари, кемпинглар ва мамлакатнинг энг яхши дам олиш минтақаларида жойлашган санаторийларни балансдаги қийматлари нархида, яъни аслига қараганда 10 баравар арзонроқ нархда турли-туман қалбаки ҳиссадорлик жамиятларига ошириб юборди. Бу жараён партия тасарруфидаги меҳмонхоналар санотининг байроқдори — КПСС Марказқўмининг «Октябрская» деган улугвор меҳмонхонасидан бошланди. Бунинг учун 1991 йил 17 апрель кuni КПСС Марказқўми Ишлар бош-

қармаси билан «Кенгуру» деган Америка фирмаси (аслида АҚШ Компартияси томонидан тузилган қалбаки фирма) «Арбат» деган қўшма корхона таъсис этдилар. КПСС Марказқўми номидан «Октябрьская» меҳмонхонаси мажмуи муассис бўлди, ҳолбуки бу мажмуа ҳуқуқий шахс эмасди. Бу операцияни масъул шахс Кручинанинг муовини В. Лешчинский амалга оширади. Иш жараёнида меҳмонхона мажмуининг баҳоси баланс қимматига кўра 3 миллион 450 минг 419 сўм деб белгиланди ва шу баҳода «Арбат» қўшма корхонасига топширилди. Ҳолбуки, фойдали майдони 5700 квадрат метр бўлган мажмуанинг ҳақиқий баҳоси 25 миллион доллар эди.

Бундан бир баҳя пастроқ даражада иш юритган КПСС Ленинград вилоят қўмитасининг толмас Ишлар бошқарувчиси (айни чоқда, у — Бельгия бизнесмени) Аркадий Крутихин Кручинадан фармон тарзидаги хужжатларни олиши биланоқ дарҳол Ленинградда чекланган масъулиятли «Рейсмереж Лимитед» хусусий компаниясини рўйхатдан ўтказди. Унга «Росбри Интернэшенел» ва «Атчерли Интернэшенел» фирмалари кирди. Орадан ўн кун ўтар-ўтмас янги жамиятнинг учинчи аъзоси бўлиб КПСС вилоят қўмитасининг Ишлар бошқармаси қўшилди. У ҳиссадорлик бадали сифатида ўз меҳмонхоналаридан бирини — Таврия кўчасидаги муҳташам «Меркурий» меҳмонхонасини берди. Уч ойдан кейин — 1991 йилнинг июлида Ленинград вилоят қўмитаси «Рейсмереж Лимитед» таркибига ўзининг иккинчи меҳмонхонаси «Смольненская»ни ҳам қўшишга қарор қилди, шунингдек, унинг ёнига вилоят қўмитасининг гаражини ва Тошоролдаги резиденцияни қўшиб берди. Иморатлар, иншоотлар, аслаҳа-анжом ва бошқа буюмларнинг умумий баланс қиммати 13,5 миллион сўм бўлди. Ҳақиқий баҳоси эса бундан 10 баравар юқори бўлиб, долларда ўлчанарди.

Бир баҳя юқорида ишлар бундан ҳам авжида эди. КПСС Марказий Қўмитасининг Халқаро бўлими Бош Вазир Павловга ва Ташқи ишлар министри Бессмертнихга Ангола Ташқи ишлар вазири Ван-Дунем билан музокараларда бу минтақада советлар таъсирини мустаҳкамлашга қаратилган баъзи бир хатти-ҳаракатлар қилиш тўғрисида кўрсатма берди. Махфий тавсияларнинг мазмуни қуйидагича эди: Ангола ва қўшни Мозамбикда ҳокимият тепасига коммунистлар

келгандан кейин ҳар иккала мамлакат ҳам қўшниларига ва ички муҳолифатга қарши узлуксиз уруш олиб борди. Улар қурол-аслаҳани СССРдан олишди ва қурол эвазига бири 9 миллиард, иккинчиси 3,7 миллиард доллар қарз бўлиб қолди. Аммо вақт-соати келиб, бу қарзни узишларидан ҳеч қанақа умид йўқ. Бу мамлакатларнинг иккаласида ҳам мустамлакачилик замонларида португалияликлар деразаларидан Атлантик ва Ҳинд океанларининг манзаралари кўриниб турадиган жуда муҳташам меҳмонхоналар қуришган. Ҳокимият вакилларига қарз эвазига ана шу меҳмонхоналарни талаб қилиб олиш ва уларни коммунистик партиянинг мулкига қўшиш ҳақида кўрсатма берилди.

*КПСС Марказқўмининг Халқаро бўлими ва КПСС Марказқўмининг Ишлар бошқармаси тарихдаги энг қудратли жинояткорлар ташкилоти эди. Улар ҳамма нарса билан: миллиард-миллиард долларлик ишлардан тортиб энг оддий, энг ҳайшаки қотилликкача шуғулланганлар. Улар қалбаки пуллар, паспортлар, муҳрлар, чек дафтарчалари, сертификатлар яшашган, хориждаги террорчи ва жиноятчи ташкилотларнинг бошини қовуштириб турган, дунёдаги ҳамма мафиялар билан алоқа ўрнатган, бундан фойдаланиб, мамлакатлар ўртасида урушлар чиқарган, халқлар орасида низолар туғдирган. Агар вақт-соати келиб тарихчиларга бу коммунистик ташкилотларнинг архивларига йўл очилиб қолса, улар томонидан Эски майдонда содир этилган жиноятларни жаҳон аҳлига етказиш учун камида 500 йил вақт керак бўлади.

Ўзларининг жасоратли режаларини амалга ошириш учун КПСС Марказқўмининг Москва вилоят қўмитаси ва Ишлар бошқармаси на КГБ, на Давлат разведка бошқармаси кучларига таянган. Бу борада шунақа нарсалар мавжуд эдики, уларни, ҳатто, КГБ ҳам мутлақо билмасди. Ишлар бошқармаси ихтиёрида махсус оператив гуруҳ бўлиб, унинг расмий номи ҳам йўқ эди. Ҳозирча у «Зет» махсус бўлинмаси» деб аталарди. Бу гуруҳ КГБга қараганда бир неча баравар кўпроқ ҳуқуқ ва ваколатга эга эди. Уни ўз вақтида Ленин ЧКга ва аппаратга қарши курашиш учун тузганди. Сталин уни мустаҳкамлади ва шу бўлинмани ўз шахсий ҳокимиятининг қуролига айлантирди. Айни шу махсус гуруҳ истаган номенклатурачи кабинетига бостириб киришга ҳақли эди ва унинг бурнини қисқичлар билан қисиб, қилган

жиноятларини чин юракдан тан олишини талаб қила оларди. Ҳатто, хавфсизлик вазирлари ҳам исталган вақтда қўлларига кишан уриб ҳовлига судраб чиқиш ва у ерда отилиб кетиш хавфидан холи эмас эдилар. Уларнинг бундай гумонсирашлари бежиз бўлмаганлигини тарих исбот қилди. Ҳозир бу «Зет» махсус бўлинмаси» нисбатан тинч иш билан машғул — мамлакатдан хорижга олтин захираларини ташимоқда. Бу ишни КГБдаги лақмаларга сира-сира ишониб бўлмасди.

Аммо КГБ ҳам бекор ўтиргани йўқ. Тўғри, содир бўлаётган воқеаларнинг ҳаммасига Крючков ўта салбий муносабатда эди. У собиқ хўжайини ва валинеъмати Юрий Андропов ижод заҳматларини торта-торта, «халқ душмани» деган эскириб сийқаси чиқиб кетган ибора ўрнига янгисини ўйлаб топганини яхши эслайди. Янги ёрлиқ шундай эдики, уни фаррош хотиндан тортиб маршалгача истаган одамга ёпиштириш мумкин бўлаверарди. У «Ғарб таъсирининг агенти» деб аталарди. Бир оз чўзилиброқ кетган. Шунинг учун ўйлаб кўриб «Ғарб» деган сўзни олиб ташлашга ва жўнгина «таъсир агенти» ёхуд «ТА» деб қолдиришга аҳд қилишди. Шу қисқартма сўзни ҳисоб варақаларига ва жинойий ишларнинг устига ёзиб қўймоқчи бўлишди. Жуда зўр чиқди. Таъсир агенти. Таъсир агентининг хотини ТАХ, таъсир агентининг оила аъзолари ТАОА, таъсир агентининг болалари ТАБ, таъсир агентларини қўлловчилар ТАҚ бўлади. (Эсингиздами — Ленинда ҳам бу ибора бор эди — «қўлловчилар, қўллашга қобил бўлганлар отиб ташлансин!» Лениндан андоза олиб яшанг — хато қилмайсиз.)

Мархум Андропов шунақа чоралар билан босиб келаётган долларга қарши курашмоқчи эди, лекин улгурмади. Крючков эса бутун мамлакат баҳайбат «таъсир агенти»га айланиб қолганини кўриб, бир оз кечикиб бўлса-да, бу новаторона атамани одамларнинг онгига сингдиришга уринди. Аммо унинг уринишини, ҳатто, қўли остидаги хизматчилари ҳам қўлламади. Лубянканинг ўзида «таъсир агентлари» Нью-Йорк биржасидагига қараганда ҳам кўпроқ уруғлаб кетганди. КГБнинг ҳамма олий ва ўрта рутбали раҳбарияти аллақачонлардан бери совет сўмига ижирғаниб қарашарди — улар маошни валютада олишарди. Бунга айтмаёқ кўяқолайлик. КГБнинг бутун бошли бўлимлари бозор муносабатларига шунчаки кириб боришмади, балки рақобат-

чиларини эзиб-янчиб, жон-жаҳдлари билан ёриб киришди. Улар ўз хатти-ҳаракатлари лоақал зоҳиран қонуний кўри-нишга эга бўлиши кераклигини ҳам хаёлларига келтиргани йўқ.

Кооператив, кичик корхона ёки бўлмаса, худо кўрсат-масин, бирон қўшма корхона ташкил қилишга уринган, лекин бирон йирикроқ партия ташкилотида суянадигани бўлмаганларнинг аҳволи вой эди — дарҳол таъқиб остига олинар, корхоналари ёпиб қўйилар, қамоққа ташланар, хонавайрон қилинар, мулклари мусодара этилар, таланар, баъзи бир мулк эгаларининг устига рэкетчилар қўйиб юбо-риллар ёки 1918 йилдагидай, инқилобий шижоат билан ши-линар эди. Ҳатто, Россия Бош вазири муовини Фильшин 140 миллиард рус сўмини аҳоли учун товарларга алмашти-риб, қонуний «трансферт» операциясини амалга оширмоқчи бўлганида, КГБ катта жанжал кўтариб, бу ишнинг белига тепди. Бу борада битим тузиш учун Россия ҳукуматига Ко-лин Гиббинс деган инглизни рўпара қилдилар. Ўз ватанида бу одам совет жосуси сифатида яхши маълум эди. Уни энг янги ҳарбий технология сирларини СССРга бермоқчи бўлган вақтида тўрт марта қамоққа олишганди. Жанжалнинг олди-ни олиб бўлмади. Бош вазир муовини Фильшин истеъфога чиқишга мажбур бўлди. Пишиб турган ишнинг пачаваси чиқди. Хусусий тадбиркор Артём Атальянц ҳам худди шундай ишга қўл урганида, ади-бади айтишиб ўтирмасдан уни турмага тиқишди. [1986 йилдан 1991 йилгача 172 минг тадбиркор қамалди — буларнинг бари КПСС учун рақобатчи сифатида хатарли эди. Уларнинг кўпчилиги ҳозирга қадар (*яъни 1994 йилгача — таржимон*) турмада.]

КГБда аллақачон «иқтисодиётни ҳимоя қилиш» бўйича бутун бошли янги бошқарма тузилган эди. Бу бошқармада «Янги иқтисодий қурилмалар» бўлими бўлиб, унга генерал Александр Стерлигов раҳбарлик қиларди. Бўлим бир замон-лар НЭПнинг оёғига болта урилган чоғларда ГПУ амал қилган эски усуллар асосида иш олиб бориб, партия таъси-ридан чиқиб бирор-бир иш қилмоқчи бўлган ҳар қандай тадбиркорнинг таъзирини берди. Айниқса, дадиллик билан иш юритган биринчи совет миллионери Артём Тарасов те-варагида жуда катта жанжал кўзғалди.

Коммунистлик вақтида бир гал Тарасов 90 минг сўм миқдоридида ойлик партия бадали тўлабди. Демак, Тарасов-

нинг бир ойлик даромади 270 минг сўм бўлган. Совет за-
монида ҳали ҳеч ким бунақа даромад кўрмаганди. Тарасов
СССР халқ депутати сифатида депутатлик дахлсизлигига
эга эди, шунга қарамай, КГБ қутурган бўрини овлагандай
унинг пайига тушди. КГБ унинг идораларига бостириб
кирди, хуфия ва ошкора тинтувлар ўтказди, ҳисоб рақам-
ларини тўхтатиб қўйди, товарларини мусодара қилди, би-
тишган ишларини йўққа чиқарди. Натижада, «СССР Пре-
зидентининг номус ва шарафини таҳқирлагани учун» Ар-
тём Тарасовга қарши жиноий иш қўзғатилди — Тарасов
қайсидир интервьюсида Горбачёвни 200 миллион долларга
Курил оролларида бирини сотиб юбормоқчи бўлганликда
айблаган экан. Бу Горбачёвга қилинган тўхматмиди ёхуд
давлат сирини фош қилишмиди — бу масала ечилмай, но-
маълумлигича қолаверди, лекин Артём Тарасовни тала-тала
қилишга СССР Прокуратураси ҳам аралашди. СССР Бош
Прокурори Трубинининг шахсан ўзи Тарасовни депутат-
лик дахлсизлигидан маҳрум этиб, қамоққа олишни талаб
қилди.

Худди шу пайтнинг ўзиде, Артём Тарасов «Алиса» фир-
масига уч миллион сўм ўтказган, деган гап ҳам оралаб қолди.
Бу фирмага генерал Стерлиговнинг жияни, йигирма уч ёшли
Герман Стерлигов бошчилик қиларди. Яқиндагина МГУ та-
лабаси бўлмиш Герман Стерлиговнинг иши терговда эди
— у ўлпон тўлашни истамагани учун кооператив дўконлар-
дан бирига ўт қўйиб юборганди. Тергов авжи қизиган бир
пайтда тўсатдан ишни тўхтатадилар ва ношуд рэкетчи, си-
расини айтганда, биринчи совет биржасининг бошлиғи бўлиб
қолади. Бу биржа, албатта, «ихтиёрий ионалар» ҳисобига
бўлса керак, жуда тез ривож топиб, бир неча биржалар
тизимига айланди ва биринчилардан бўлиб, мамлакат чега-
расидан ҳатлаб ўтиб, Европага кириб борди.

Шундан кейин Артём Тарасов ғойиб бўлиб қолди. Би-
ровлар уни турмада дейишди, бошқалар суиқасддан ке-
йин касалхонада ўлим тўшагида ётибди дейишди, яна ким-
лардир уни хорижга қочиб кетди деб гап тарқатди. Ҳеч
ким бирон тайинли нарса билмасди. Ҳатто, ғойиб бўлган
миллионерни қидиришга тушган прокуратура билан ми-
лиция ҳам воқеадан мутлақо хабарсиз эди. Кутилмаганда
президент Ельциннинг номига Франциядан Артём Тара-
сов номидан мактуб келади. У Россия президентига ўзи-

нинг депутатлик гувоҳномасини қайтариб юборибди, мактубда эса Горбачёв менинг ҳаётимни расво қилди, шунингдек, миллионлаб бошқа совет кишиларининг ҳам турмушини издан чиқарди деб, уни роса чангитиб сўкибди. Бир зумда Тарасов ўлдирилган, мактуб сохта, депутатлик гувоҳномаси эса илгари ўғирлаб олинган деган мишмиш тарқади. Орадан кўп ўтмай, мамлакатни ларзага солган бошқа даҳшатли воқеалар бошланиб кетди. Улар туфайли биринчи совет миллионерининг саргузаштлари секин-аста унутила бошлади. Кейин Артём Тарасовнинг дараги тўсатдан Лондондан чиқиб қолди — бу ерда у «Алиса» фирмасининг хорижий вакили сифатида иш олиб бораётган экан. Бу пайтга келганда «Алиса» биржалар тизими миллиардлаб сўм билан муомала қиладиган қудрат касб этган эди. Шундай бўлгандан кейин Бабелнинг машҳур ибораларини яна бир марта эсламай бўладими? «Беня қаерда тугайди-ю, полиция қаердан бошланади? Ёки полиция қаерда тугайди-ю, Беня қаердан бошланади?» Бизнинг ҳикояларимизда эса «Беня» ким-у, «полиция»¹ ким деган масаланинг ўзи қоронғи.

¹ «Полиция» дегани — бу ўринда КГБ генерали Александр Николаевич Стерлигов бўлиб, у — ҳатто, бизнинг давримизда ҳам гоёт ноёб нусха. «Фитна» вақтида у Оқ уйнинг энг фаол ҳимоячиларидан бўлди ва ҳатто, ўзининг бошлиғи Крючковни шахсан қамоққа олди. Кейинчалик Стерлигов сон-саноксиз интервьюларда ҳар не қилиб бўлса-да, Крючковни ёмонотлиқ қилишга кўп уринди. У, айниқса, КГБнинг собиқ бошлиғи «таъсир агентлари»ни овлашга бошламоқчи бўлганини кўп таъкидлади. Финча энги калта кўйлак кийган ёхуд оёғида немис кроссовкаси бўлган одамлар ҳам «таъсир агенти» ҳисобланиши ҳеч гап эмас эди. Бундан кейин Стерлигов вице президент Руцкойнинг маҳкамасига раҳбарлик қила бошлади. Бу ишда хизмат қилар экан, у ўнгдан ҳам, сўлдан ҳам сўкиш эшитди. Сўллар унинг ўтмишда «чекист» бўлгани учун гуноҳидан ўтмадилар, ўнгллар эса хусусийлаштириш ишларига иштиёқи баланд бўлгани учун кечирмадилар. Уларнинг гапларига қараганда, қисқа муддат ичида Стерлигов давлатга қаршли иккита чорбоғни ва ҳар бири 50 квадрат метрли иккита квартирани хусусийлаштириб, ўзлаштириб олган. Охир-оқибатда генерал Стерлигов ҳаммага тупуриб, ўзининг «Рус партия»сини тузган. Бу партиянинг гоёвий дастурида сионизмга қарши тўла галабага эришгунга қадар курашишдан ташқари ҳокимият тепасига келгандан кейин ҳар бир рус оиласига бир миллион доллардан бериш ваъда қилинган (афтидан «Алиса»нинг жамғармаларидан бўлса керак). Истаганларнинг ҳаммасига тегишли тарздаги сертификатлар берилди (улар ҳозиргача берилмоқда). Невзоровга берган интервьюсида генерал Стерлигов турмада ўтирган хўжайини-

Бошқа томондан, КГБ бир иш қилдики, уни миллиардлаб совет сўмини долларга алмаштириш ишига халақит бериш истагидан бошқа нарса эмас деб аташга тўғри келди. «Обсервер» деган Англияда чиқадиган ҳафталик кутилмаганда Диана Миллер деганнинг мақоласини эълон қилди. Унда Американинг ўнта йирик компанияси жуда катта миқдорда совет сўмини сотиб олгани ва бу пулларни совет иқтисодиётини издан чиқаришга сарфламоқчи экани айтилганди-ю, лекин ҳеч ким ишонмади. Негаки, орадан кўп ўтмай Диана Миллернинг яқин ўтмишда АПНда муҳаррир бўлиб ишлагани маълум бўлиб қолди. АПН эса КГБнинг бир бўлими сифатида донг чиқарган эди. Диана Миллер мақоласини эълон қилган кезларда «Дайнемик Трансфер» қўшма корхонасининг бош директори бўлиб ишлар экан. Қўшма корхонага эса КПСС Ленинград вилоят қўмитаси Ишлар бўлимининг бошлиғи Аркадий Крутихин асос солган эди. Совет разведкасининг доимий фожиаси шунақа. Тарихнинг энг қалтис дақиқаларида унга ҳеч қачон ҳеч ким ишонмаган.

КГБнинг бир бошқармаси «Обсервер»да Диана Миллернинг мақоласини уюштирар, бошқа бир бошқармаси эса уни КГБнинг агенти сифатида фош қилар экан, Люцерн деган Швейцария шаҳрининг бир чеккасида СССР Молия вазири Владимир Орловнинг ўзи пайдо бўлиб қолди. У 140 миллион сўмлик «Трансферт»нинг тўртинчи босқичини шахсан назорат қилиш ва келишилган миқдордаги долларни тегишли банк ҳисобларига ўтказилганига амин бўлиш учун келган эди.

Бу орада Михаил Горбачёв Лондондан қайтиб келди. У ерда Горбачёв «еттилар» кенгашида иштирок этган ва дўсти Роберт Максвелл билан анча масалалар тўғрисида суҳбатлашиб, келишиб олган эди. Ўзининг олий мансабида ўтирган Горбачёв фурсат етиб келганини кўрди. Шундан кейин у: «Кемани тарк этинглар», – дея буйруқ берди. Унинг ёнида бутун дунё байроқлари остидаги кемалар сузиб борарди. Улар фарқ бўлиб бораётган кемани, ундаги одамлар ва юкларни

нинг «ҳаммасига» таъсир агентлари «айбдор» деган тахминини қувватлади. Денгизчилар тили билан айтганда, КГБ генерали Стерлигов сўлга «координат» қилиб, яна аввалги йўлига тушиб олди. Бу қувонарлидир. Қашшоқ ва лекин муттаҳам бўлгандан кўра бадавлат ва ҳалол бўлган яхши-да!

шатакка олишга тайёр эдилар. Қоялар тобора яқинлашиб келарди. Горбачёв капитанлик ўрнини тарк этмай, шароитни диққат билан кузатиб бормоқда. 1991 йилнинг августи етиб келди. КПСС амалда мамлакат ҳаётидан ғойиб бўлди. Вақт-вақти билан телевизор экранларида гоҳ ўртоқ Дзасоховнинг нуроний башараси кўриниб қоларди — у миллий (!) маданиятни сақлаб қолиш учун Ленин ҳайкалларини олиб ташламасликка ундарди, гоҳида эса Ленинград вилоят кўмитасининг мафкура бошлиғи Беловнинг қаҳру ғазабдан буришиб кетган афт-башараси кўринарди — у кимдаким партия мулкига кўз олайтирадиган бўлса, бу муқаррар равишда фуқаролар урушига олиб келишини айтиб пўписа қиларди.

КПСС Марказқўми Ишлар бошқармасида шоша-пиша қолган пулларни тақсимлашга киришдилар: 10 миллион сўмни Ижтимоий фанлар академиясига, бир миллиондан ортиқроқ пулни бир нечта Ленин музейига беришди. Сиёсий бюрода ҳали ҳам кимларнидир ишга тайинлаш, кимларнидир иш жойини ўзгартириш, элчилар айирбошлаш, шартномаларни ратификация қилиш, вазирликка ва Марказқўм инструкторлигига номзодлар муҳокама қилинарди. Сиёсий бюродагилар чунонам ишга берилиб кетиб, ўз капитанларининг: «Кемани тарк этинглар!» — деган буйруғини эшитмай қолишди. Баҳайбат кема ўткир қоялар сари тезлагандан-тезлаб борарди. Америкалик ва овруполик кутқарувчилар жуда катта қийинчилик билан шатакка оладиган занжирнинг бир учини ҳалок бўлаётган кемага боғлашга муваффақ бўлдилар, улар кеманинг тезлигини лоақал секинлатишга ва қояга урилишини жиндай бўлса-да, камайтиришга умид қилишганди. Бир тўда тентаклар кеманинг трюмига биқиниб олиб жон сақламоқчи бўлишган эди. Шу пайт улар трюмдан отилиб чиқишди-да, шатакка олган занжирни узиб ташлашди ва Горбачёвнинг қўлидан кемани бошқарадиган чамбаракни тортиб олишди. Улар ҳамон кемани кутқариб қолиш мумкин деб ҳисоблашарди. Улар кема мачталарида ўроқ-болғали қизил байроқни кўтариб, шитоб билан олға ташландилар. Дунёнинг олтидан бир қисмига тўғри келадиган кема зарб билан қояга урилди. Урилди-ю, тарақ-туруқ, даранг-дурунг қилиб бўлак-бўлақларга ажралиб кетди. Ҳамон капитанлик ўрнида нима қиларини билмай суратдай қотиб турган Горбачёв йиқилиб тушди. Бирок

апил-тапил ўрнидан турди-ю, ўзини сувга отди. Шу сабабдан кутулиб қолди. Кўплар, «капитан бўла туриб, кемани ҳаммадан аввал тарк этдинг», дея уни айблашди. Лекин бу тўғри эмас эди. У ҳақиқий капитанлар каби ўзига керакли одамларнинг ҳаммаси хатарсиз жойга чиқиб олганига, юклар ҳам қутқариб қолинганига ишонч ҳосил қилгандан кейингина кемадан кетган эди. Бу воқеа «август фитнаси» деб ном олди.

Шу воқеалардан тўрт кун ўтгач — 19 август куни КПСС ва РКП фаолияти расман тақиқланди, уларнинг молу мулки мусодара қилинди, банклардаги ҳисоблари хатлаб қўйилди. 14 киши қамоққа олинди. Бу жуда вақтида қилинган эди. Жамики номенклатура битта қолмай янги ҳокимият тизимларига кўчиб улгурган эди. Бу билан улар ўзларининг анойи эмаслигини ва мангу яшашларини исбот қилганди.

Николай Кручина Дурадгорлар торкўчасидаги номенклатура уйининг бешинчи қаватида жойлашган хонадони балконида тушиб кетиб ҳалок бўлди.

Унинг кетидан Кручинадан аввал Ишлар бошқармасининг бошлиғи бўлиб ишлаган Георгий Павлов ҳам уйининг балконида йиқилиб ўлди.

Сўнгра ўн иккинчи қаватдаги уйдан Марказқўмнинг Халқаро бўлимининг масъул ходими Дмитрий Лисоволик ўзини ташлаб юборди.

Ҳар бир ишда, айниқса, ишнинг охирида қатъий тартиб бўлмоғи керак. Бу қоида РСДРПнинг III съездидаёқ тасдиқланган эди.

Дунёнинг нариги бурчида ўзининг бежирим кемасида Роберт Максвелл жонсиз (ёки ҳали жони узилмай) йиқилди. Ҳатто, у ҳам дунёнинг бунақа ишларига дош беролмади. Миллиардернинг жасадини уч кундан кейин денгиздан топишди ҳамда ҳукумат аъзолари ва ҳарбийлардан таркиб топган фахрий қоровул иштирокида Қуддуси шарифда тантана билан дафн қилишди. Кам билсанг, кўпроқ яшайсан!

Номенклатура устидаги эски коммунистик терини улоқтириб ташлаб, томирларида янги ижодий куч жўш урганини ҳис қилди. Бу кучни марксча-ленинча таваллолар хиралаштирган эмасди.

Давлат банки дарҳол совет сўмининг долларга нисбатан

янги курсини эълон қилди, унга кўра бир долларнинг қиммати 100 сўмга тўғри келарди.

Номенклатура томонидан тўпланган долларлар валюта ни қон қақшатиб, ҳалок бўлиб бораётган мамлакат устига ёпирилди. Дунёнинг ҳар хил томонларидан турли валюталар бизга кўмакка кела бошлади. Ҳалок бўлган мамлакатнинг миллий бойлиги арзимаган пулга сотиб юборилди. Абжир номенклатура ҳамма нарсани хусусийлаштира бошлади. Бу ҳозиргача давом этмоқда. Номенклатура фуқароси 73 йил мобайнида ғайриқонуний тарзда нимагаки эгалик қилиб келган бўлса, ҳаммасини хусусийлаштириб, ўзиники қилиб олди.

Эндиликда, албатта, ҳеч қанақа воситалар билан бу бойликни қайтариб олиб бўлмайди. Асқатса, фақат Ленин қўллаган восита асқатиши мумкин. Хусусий мулкнинг дахлсизлиги — бозор иқтисодиётининг асосидир. Аслида ўзи шу мақсад кўзланган эди. Ўзининг деярли бир аср мобайнида тўплаган тажрибасига таяниб, номенклатура жами озиқ-овқат омборларини эгаллаб олди-да, товарнинг ҳаммасини якка ўзи эгалик қилаётган валюта биржаларига жўнатди. 800 тадан ортиқ биржа (АҚШда бор-йўғи еттита биржа мавжуд) жазавага тушиб товарларни бир-биридан олиб, бир-бирига сотиб ётибди, ҳар гал олиб сотганда уларнинг нархини осмонга чиқариб қўяди ва бу билан миллий иқтисодиётни ўлдириб, тамом қилади. Ички савдонинг деярли ярми долларга ўтди. Коммунистик орзу ўрнини доллар орзуси эгаллади, аммо мамлакатдаги миллион-миллион қашшоқ аҳоли учун бу орзу эришиб бўлмайдиган чўққи бўлиб қолди. Бепоён, ядровий, ўта қудратли давлат бўлган СССР долларнинг босқини остида парчаланиб кетди ва бутунлай барбод бўлди. Дунёдаги энг катта армия, минглаб стратегик ракеталар, ўн минглаб ўта замонавий танклар ва жанговар самолётлар, баҳайбат авианосецлар ва ракеталар билан қуролланган сув ости кемалари ҳалокатнинг олдини олишга қурблари етмади. Эндиликда ҳалок бўлган мамлакатнинг пучмоқларида бекорга занг босиб ётибди. Биронта ҳам ўқ узмай, биронта ҳам аскарини йўқотмай Америка Қўшма Штатлари тор-мор келтиришнинг батамом янги усулларини намоёйиш этиб, Учинчи жаҳон урушида ажойиб ғалабага эришдилар, жаҳон харитасидан ўзларининг асосий рақибларини буткул ўчириб ташладилар, уни тор-мор келтириб, парча-парча этиб, ер билан яксон қилди-

лар. Бугунги кунда, у, энди ўзининг кечаги душманига ялиниб-ёлвориб, ундан ёрдам беришини ўтиниб сўрамоқда. Ас-лида бутун ҳаракат шунга қаратилган эди.

* * *

Қўшма Штатлар ўз ўйинини, номенклатура ўзиникини ўйнаган эди. Улар ҳам, булар ҳам галабага эришди. Навбатдаги қурбон — Россия ютқазди.

1991 йилнинг ёзида яхши изга солинган, ҳозирги ҳокимият билан коррупция туфайли чамбарчас боғланиб кетган, кўзга кўринмайдиган жуда катта партиявий бир юрт — Номенклатура ва унинг иқтисодиёти яширин ҳолатга кўчди. Кечаги сиёсий ва мафкуравий зулмнинг ўрнини иқтисодий зулм эгаллади ва халққа қарши дарҳол эски замонлар руҳидаги иқтисодий террор амалга оширила бошланди. Партия ўз қулларини бир амаллаб боқиб туришга чор-ночор рози эди, аммо ўзини эркин деб била бошлаган одамларни зинҳор-базинҳор боқмас эди. Номенклатура эса аввалгидай ўзини-ўзи таъминлайди ва Фарбнинг қўлига қараб туради. Фикрлаш ва ишлашни унутишга мажбур этилган халқ эса қирилса қирилиб кетар. Эндиликда халқ қандай сифатга эга бўлмасин, ҳеч кимга керак эмас.

Коммунистлар бизнинг мамлакатга 1917 йилда босқинчилар сифатида келган эди, етмиш йилдан ортиқроқ муддат давомида улар истилочилар сифатида иш юритишди. Давронлари ўтиб кетганига ақллари етгандан кейин эса, яна бир марта халқни қақир-қуқуригача талаб, давлатни барбод этиб, оддий хашаки ўғрилардай тумтарақай қочиб қолишди. Ҳатто, жуғрофий жиҳатдан ҳам Россия жойи жаннатда бўлгур подшо Иоанн IV Васильевич замонларига, яъни XVI асрга улоқтирилди. Ҳолбуки, ҳадемай XXI аср бошланади.

Биз унчалик чуқур кетганимиз йўқ, фақат сиртдангина назар ташладик. Аммо ана шу сиртда ётган нарсани ҳам собиқ КПССдан ҳеч ким тортиб олиш ниятида эмас.

Фитнадан кейин маълум бўлдики, давлат хазинасида бор-йўғи 240 тонна олтин қолибди. Россия парламент комиссиясининг аъзолари бўлган қай бир абжир йигитлар фитнадан кейинги кўтаринки кайфият билан партия олтинларини қидириб, Фарбга отландилар. Фарбда уларни совуққина кутиб олишди.

«Қўлингизда КПССнинг жинояткорона ташкилот экани ва унинг олтинлари жинояткорона йўл билан қўлга кiritилгани тўғрисида суднинг қарори борми? Йўқми? Ундай бўлса, сизларга хайр. Ҳеч қандай ахборот бермаймиз. Демократияга ўрганинлар, йигитлар. 1918 йил аллақачон ўтиб кетган!»

Улар Европани кезиб чиққунларича, у ёққа СССРдан яна 6 тонна олтин «учиб кетди». Ана шунақа! Кетиш жафосига, ҳикоямизнинг баъзи бир қаҳрамонлари бошига тушган ишлар билан танишайлик.

Николай Кручина ҳалок бўлди. (1991 йилнинг августидан октябригача СССР ҳудудида номенклатура амалдорларидан 1746 киши сирли равишда ўз-ўзини ўлдирди. Бу рақам — КПСС тузган қўшма корхоналарнинг сонига яқинлашиб қолади. Аммо уларнинг ҳар бири тўғрисида гапириб беришга имкон йўқ.)

Кручинанинг ёрдамчиси В. Лешчинский эса «Октябрская» меҳмонхонасини хусусийлаштириб олган «Арбат» ҳиссадорлик жамияти кенгашига аъзо бўлди.

Тарихдаги беқиёс «Трансферт» қаҳрамони, собиқ молия вазири В. Орлов Бутунроссия биржа банки бошқарувининг аъзоси бўлди. Бу банк эгасининг исми ёзилмайдиган депозит сертификатлар чиқаради. Бундай сертификатлар эса шахсиятини тасдиқловчи ҳеч қандай ҳужжат кўрсатмай, даромад манбалари ҳақида ҳеч қандай декларация ёзмай валютани дунёнинг истаган мамлакатига олиб чиқиб кетишга имкон беради. Шу тарзда ҳеч қандай назоратсиз олтинни давлатдан олиб чиқиб кетишга ёхуд олиб киришга йўл очилади. Иосиф Виссарионович замонларидан бери номенклатуранинг орзиқиб орзу қилгани шу эмасмиди? Ҳа, чиндан ҳам большевиклар воқеликка айлантиролмайдиган ҳеч қандай муаммо йўқ!

КПСС Ленинград вилоят Қўмитаси Ишлар бошқармасининг бошлиғи Аркадий Крутихин, ўзининг Москвадаги хўжайинидан фарқ қилароқ, сиҳат-саломат юрибди. Тўғри, уни «Россия» банкининг бошқарувидан яна бир марта ҳайдаб юборишди. Банк бир марта хатга тушиб, эси оғиб қолай деди ва шу аҳволида Крутихинни вилоят қўмитаси Ишлар бошқармасининг бошқарувчиси сифатида эмас, «Дайнемик — Трансфер» фирмасининг вице-президенти сифатида банк бошқаруви кенгашига раис қилиб олишганини унутиб қўйди.

Аммо ҳушлари жойига келгач, адолат тикланди. Аммо «Россия» банки ҳушидан оғиб қолгани билан Крутихиннинг ўзи совуққонлигини бир зум ҳам йўқотгани йўқ. Унинг бошлиғи Гидаспов тўғридан-тўғри фитна кунининг ўзида вилоят Кўмитаси бюро аъзоларини тўплаб, коммунистлар армиясини оёққа турғазини ва ГКЧПни қўллаб-қувватлашни буюрди. Крутихин эса шу куни «Чайка» деган соғломлаштириш мажмуини ва Солнечноедаги дам олиш базасини ўзи ташкил этган «Вартемяки» ширкати (масъулияти чекланган ширкат) балансига ўтказди. Уларнинг баланс қиммати 22 миллион сўм. Ҳозирги пайтда Крутихин уларни хусусийлаштириш билан банд.

Юрий Прокофьев ҳам Москвада айни шундай қилипти.

КПСС Марказқўмининг Халқаро бўлимида терговчилар нафасларини ичларига ютиб, Валентин Фалиннинг темир сандиғини очишди, бироқ унда ярми ичилган коньяк шишадан бошқа ҳеч нарса топмадилар.

Ўртоқ Дзасохов «менда, умуман, темир сандиқнинг ўзи бўлмаган» деди-да, аллақандай қудратли миллатлараро картелга маслаҳатчи бўлиб ўрнашиб олди.

Горбачёв «Горбачёв жамғармаси»ни тузиб, дўсти академик Яковлевни ўз паноҳига олди. Айтишларича, академик янги китоб ёзаётган эмиш. Унинг 1986 йилда нашр этилган охириги китоби «Капитализмнинг сўниши» деб аталарди. Горбачёвнинг ўзи хусусий ташрифлар билан дунёни кезиб юрибди, шу юришида жамғармасига ионалар тўплаш билан бирга ҳар хил фахрли унвонларни ҳам йиғаяпти. Унга ҳавас қилмай қўя қолинг — ҳаммаси қилмишига яраша!

Бутун бошли коммунистик тузумни маҳв этиб, нафақат омон қолиш, балки турмани ҳам четлаб ўтиш, ишонаверинг, осон иш эмас.

Партиянинг олтини эса ишончли қўлларда қолди.

Уни излаб овора бўлманг, чунки уни мабодо топганингизда ҳам ҳеч нарса қилолмайсиз. Нега дейсизми? Шунинг учунки, Ильич билан Парвус орзу қилган жаҳон инқилоби аллақачон амалга ошиб бўлди. Доллар бутун дунёни босиб олди. Унга қарши курашда биз билган воситаларнинг ҳаммаси ожиз. Уни танклар билан янчиб ташлаёлмайсиз ёхуд партизан отрядлари билан силласини қуритолмайсиз. Уни фақат ундан кучлироқ валюта билан енгиш мумкин. Фақат шундай валютагина долларни кукунга айлантириб юбора

олади. Доллар сўмни кукунга айлантирганидек. Аммо ўзининг ҳамма олтинини партия амалда Қўшма Штатларга ўтказиб юборган бўлса, бунақа валютани қандай қилиб барпо этиш мумкин? Ишлаш керак. Аммо ҳеч ким ишлашни билмайди ва хоҳламайди ҳам. Мабодо биров хоҳласа, унинг ишлашига йўл қўйишмайди. Йўл қўйишса, ишлаганни хонавайрон қилишади. Албатта, буни онгли равишда атайин қилишади.

Гуманитар ёрдам ниқоби остида мамлакат устидан халқаро ҳомийлик ўрнатилган. Сирасини айтганда, мамлакат мустақиллиги йўқолиб бўлди.

Ҳозир унинг истиқболини ким ва қаерда белгилаяпти?

Большевиклар қандай қўққисдан пайдо бўлган бўлсалар, шундай ғойиб бўлдилар. Муайян жаҳон тизимлари бир вақтлар уларни Россиянинг устига улоқтирган эдилар. Ҳозир большевиклар шу тизимларга сингиб кетди.

Россиянинг ҳозирги ҳукумати — ё яширин ҳолатга кўчган номенклатуранинг арьергарди, ёхуд яширин ҳолатдан чиқиб келаётган янги номенклатуранинг илғор отряди. Тушуниб бўлмайди. Бирдан-бир хурсанд бўладигани шуки, ҳеч ким ортиқ коммунизм қурмаяпти.

Шунисига ҳам раҳмат!

*Санкт-Петербург,
январь-март, 1992 йил.*

МУНДАРИЖА

Асрни ҳоритган ҳодиса	3
<i>Биринчи қисм. Босқин</i>	8
<i>Иккинчи қисм. Истило</i>	120
<i>Учинчи қисм. Ўлжа билан қочиш</i>	288

Адабий-бадиий нашр

ИГОРЬ БУНИЧ
ПАРТИЯНИНГ ОЛТИНЛАРИ

Тошкент «Маънавият» 2005

Муҳаррир *У. Қўчқоров*
Рассом *М. Аъламов*
Мусахҳиҳ *Ш. Илҳомбекова*

Теришга 07. 10. 2004 й. да берилди. Босишга 15. 02. 2005 й. да рухсат этилди. Бичими 84x108/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 19,74. Шартли кр.-отт. 20,16. Нашр т. 21,43. 5000 нусха. Буюртма № А-0132 . Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 09-05.

Китоб масъулияти чекланган жамият «RADKENT BIZNES» корхонасида тайёрланиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй. 2005.